

TXILLARDEGI LAGUN-GIROAN

Txipi Ormaetxea
Gotzon Aurrekoetxea
Patxi Salaberri Muñoa
Pilartxo Etxeberria

Lan honek Bizkaiko Foru Aldundiaren dirulaguntza jaso du.

© Txipi Ormaetxea

© Udako Euskal Unibertsitatea

ISBN: 84-8438-007-6

Lege-gordailua: BI-1788-00

Inprimategia: RGM, Bilbo

Azaleko irudia eta diseinua: Txema Preciado eta Iñigo Ordozgoiti

Hizkuntza-zuzenketen arduraduna: Jose Ramon Etxeb arria Bilbao

Banatzaileak: UEU. Concha Jenerala 25, 4. BILBO telf. 94-4217145

helbide elektronikoa: argitalpenak@ueu.org www.ueu.org

Zabaltzen: Igerabide, 88 DONOSTIA

Aurkibidea

SARRERA	7
<i>AINTZINSOLASA</i>	
Xabier Isasi.....	9
<i>TXILLARDEGI, TOPONIMO HILEZKOR BAT GURE GEOGRAFIAN</i>	
Koldo Izagirre.....	11
HURBILETIK	15
<i>LUZAROAN BIZIKIDE</i>	
Jakes Abeberry.....	17
<i>GIZON ASKEA KEZKATI</i>	
Jean Louis Davant.....	21
<i>AITORPENA</i>	
Jose Ramon Etxebarria.....	25
<i>JOSE LUIS SORTZAILEKIDEAREN JITEAZ HITZ BI</i>	
Iulen Madariagakoa.....	31
<i>TXILLAR, URTE ASKOTARAKO</i>	
Laura Mintegi.....	35
SOLASEAN	41
<i>TXILLARDEGI BAT SOZIOLINGUISTIKA ALDIZKARIAREN</i>	
<i>ZUZENDARIA</i>	
Paulo Agirrebaltzategi.....	43
<i>EGITURA ETA GERTAKARIA: MITOEN BERRARAGITZEA</i>	
Anuntxi Arana.....	55
<i>EUSKAL GENOMA</i>	
Eugenio Arraiza.....	71
<i>HAIZEEN IZENDAPENAK AHOZKO HIZKERAN</i>	
Gotzon Aurrekoetxea.....	93
<i>TXILLARDEGI: HIZKUNTZA ETA POLITIKA</i>	
Antton Azkargorta.....	109
<i>KIERKEGAARD-EN “EGUNKARI EZKUTUA”</i>	
Joxe Azurmendi.....	117
<i>EUSKARAREKIKO IKERKUNTZA EGUNGO ZIENTZIAGINTZAN</i>	
Mari-Jose Azurmendi.....	137

*OPERATZAILE PRAGMATIKOAK GAZTE EUSKALDUNEN
LAGUNARTEKO ELKARRIZKETAN. ZENBAIT AZALPEN ETA
ERDARAZKO ERABILERAREKIKO ALDERAKETA*

Imanol Esnaola 147

MENDEBALDEKO DOINU-AZENTUDUN SISTEMEN INTONAZIOAZ

Iñaki Gaminde 159

HELDUEI ETA GAZTEEI BURUZ

Teresa Gil 173

EUSKARAKO TESTU-AHOTS BIHURGAILUA

Inma Hernáez 177

*EUSKARAREN ERABILPEN-DEBEKU ETA ARAUAK LEHEN
GOBERNU FRANKISTEN ELIZ POLITIKAN (1937-1940)*

Joseba Intxausti. 193

MUSIKA ETA KOMUNIKAZIO SOZIALA

Jose Inazio Lopez de Luzuriaga 231

MERKATARITZAN ERE EUSKARAZ

Kepa Mendia Landa 255

*ARTIKULU BATEN GAINEKO HAUSNARKETAK
EKARRITAKO IRUZKINAK: HIZKETAZ*

Imanol Mercero eta Lourdes Oñederra. 261

JUAN MARI LEKUONAREN POETIKAN TEKNIKA ZENBAIT

Luis Maria Mujika 269

EUSKAL SOZIOLOGIAKAREN BRANKA

Joxe Manuel Odriozola. 283

*TXILLARDEGI, BURKIDE ETA ABERKIDEA HEZITZAILE
GISA NAHIZ GIZA HEZITZAILE*

Fito Rodriguez 297

*HERRI EUSKALDUNETAN IKUSI GENUEN LEHEN ZINEMA HURA
(ARAMAIO 1956-1968)*

Patxi Salaberri. 301

ZER OTE DA MONETA?

Joseba Felix Tobar-Arbulu. 313

KONKISTA- USTIAKETA- HARRAPAKARITZA

Mikel Urkola. 333

TXILLARDEGI GAZTE EROAREN HERIOTZA ETA EGIA

Markos Zapiain. 355

AITA MORLANS ITZULI DA

Xabier Mendiguren Elizegi. 373

SARRERA

Aitzinsolasa

JOSE LUIS ALVAREZ ENPARANTZA *Txillardegi* irakaslearen ekarpenak euskara eta, oro har, euskararen sustapenaren alde, kuantitatiboki ugari izateaz gain, kualitatiboki garrantzi berezikoak dira. Aipagarriena, *Txillardegiren* lana baino areago, pertsona bera izan da, askoren ustez *euskararen aurreneko militantea*. Beharbada, izaera horretan laburbiltzen da ondoen irakasleak ekarritakoa. K. Mitxelena, F. Krutwig, A. Irigoien, Villasante, G. Aresti eta beste batzuekin batera, *Txillardegi* bera izan da *Euskara Batuaren* aitaqbitxietako bat. *Euskaltzaindiko urgazle* iraunkorra, hizkuntzalaritzan, hizkuntza politikan eta, bereziki, soziolinguistikan Euskal Herriko aditurik nagusienetakoa.

Txillardegi azkeneko 40 urteotan euskararen inguruko gertaera adierazgarrietan aurrean edo atzean, baina beti murgilean egon izan den pertsona da. Gaur egun, euskararenak eta euskaldunonak ulertzeko ezinbesteko erreferentzia.

Horiek guztiak eta zenbait gehiago esan genezake *Txillardegiri* buruz. Ezagutzen ez dutenek, etsaiak izan zein lagunak izan, txarrerako aurrenek eta onerako hurrenek, handiesten dute. Etsaien ustez *Txillardegi* borroka armatuaren *Txerren Handia* da: ETaren sortzaileetarikoa eta abertzaletasun garaikidearen aitabitxia. Burkideen artean, berriz, heterodoxoa, iritzi propioa duena, leiala erakundearekiko, baina egoskorra.

Erraz egin daiteke *Txillardegiren* hagiografia. Irakasleari bizitzea egokitu zaion garai historikoak horretarako eta gehiagorako ematen du. *BAT Soziolinguistika Aldizkariaren* aurreneko alean *Txillardegik* honela idatzi zuen: *Gure nazio-hizkuntza berriro mintzabide eta oinarri bihurtuko bada, beraz, bi gauza lortu behar ditugu; eta lortzekotan laguntzeko sortu da eskuetan duzun aldizkari hau.*

Bata, hizkuntzaren alorreko fenomenoak ahalik eta ongienik ezagutzea. Lehenbizi jakin egin behar da, egia ezagutu behar da al bait zehazkienik, beste herrietako saioak, arrakastak eta porrotak aztertu behar dira.

Bestea, berriz, hizkuntz pizkundean herria bera interesatu gabe, soluziorik ez dagoela sinetsi eta sinestarazi behar dugu.

Pasarte horietan islatzen da ondoen nik ezagutu dudan Antiguako irakaslea. Aurren-aurrenik jakin minez beteriko ikertzailea eta jarraian, baina etenik gabe, euskaltzale oldarkor eta suharra. Behin, irribarrez, aipatu zidan Gabriel Arestik esan ziola olerkitarako sena zuela. Egia esan, ez dakit duen ala ez, ez baitiot olerkirik irakurri. Baina sentibera eta umoretsua dela ikusi izan dut.

Esango nuke *Txillardegi* garai bateko intelektuala dela, diziplinartekotasunaren arragoa, zientzia zehatzetan hezitako ingeniaria eta gizarte-zientzietan hazitako ikertzailea; ondo atondutako burua dela esango zukeen baten batek.

UEUk 1999ko uztailean antolatu zion omenaldian aztoraturik ibili zen; ustekabean harrapatu genuen eta, gainera, piano hark ez zuen pedalik. Hala ere, pianoa jo zuen. Jo egin ohi du. *Txillardegi* batzarretako mahaietan alegiazko pianoa jotzen ibili ohi da, ezker eskuko atzamarrak gora eta behera dantzan. Hala ere, ez du inoiz galtzen bileraren konpasa.

Xabier Isasi Balantzategi
UEUko Zuzendaria

Txillardegi, toponimo hilezkor bat gure geografian

Koldo Izagirre, Idazlea

(UEUk Txillardegiri eginiko omenaldian
1999ko uztailearen 19an irakurria)

Duela bi egun, filosofo ospetsu baten pare jarri du Markos Zapiain lagunak Txillardegi, bere azken nobelaren kritika egin diolarik. Ez daukat nik jakinduriarik aski Txillardegi filosofian kokatzeko. Baina filosofoa baldin bada, ez da, noski, Marxek mespretxatzen zituen haietakoa.

Mundua aldatu nahi lukeen filosofoa izanen genuke Txillardegi, eta horretarako arriskuak hartzeko prest legokeena. Intelektual berezia dugu gizon hau. Euskara batuak zenbat zor dion, hirurogeiko hamarkadan eman ziren eztabaiden berri dakienak neurtu ahal izanen du. Gure nobelagintza, XX. mendeko iraultza literarioa, ezin liteke uler Txillardegiren lumatik sortutako lanak kontuan hartu gabe. Politikak, eta bereziki kontzientzia nazionalaren harrotzeak, kita-ezinezko zorrak eginak ditu Txillardegirengana. Eta, ondorioz, artikulugintzak, entseguak, iritzi idatziak, ezinbestekoa dute haren sinadura. Hizkuntzalaritzari egin dion ekarria, ez dakit oraingo ikasleok dakizuen, baina ez baldin badakizue, irakasleen errua da. Hor daude bere lan idatziak; gustuko izanen ditugu edo ez; guttik erakuts lezake parekorik.

Ez dut uste, daukan suharra ezaguturik, Txillardegi inoiz jubilatuko denik. Hala ere, pozik etorri naiz hitz xume batzuk esatera, lagunek gaur egin nahi dioten gorazarre honetara, unibertsitatetik jubilatuko behar duela-eta. Nemesio Etxanizen gutunetan oso gauza bitxia irakurtzen ahal dugu. ETA sortu baino lehen lantua jotzen du, etsita dabil: “Hemen ez dago ezer egiterik, hemen astindu bortitza behar dugu, bonbak behar dira herria lozorrotik ateratzeko”. Handik gutxira, bonbak lehertzen hasi zirelarik, honakoak idatzi zituen: “Nolako astakeriak! Horrela ez goaz inora! Gazte horiek ez daukate burua lepo gainean!”. Horra hor intelektualak, esan behar nuen. Ez, horra hor intelektual-mota bat. Arras zabaldua, tamalez. Gazte zoro horietariko bat omentzen dugu gaur, intelektual bilakatua.

Duela urtebete, kalean geldiarazi ninduten, Erreterian. Ni bertako hizkuntzalari handi bati buruzko zerbait idatzia nintzen arin eta bromoso, Koldo esaten zitzaioala orain, berak bere buruari beti Luis esaten zionari. Ba, hartaz galdetu zidaten hain zuzen ere, ea zer esan nahi nuen harekin. Ezer ez, esan nuen, hori besterik ez. Eta isilean gorde nuen bere etxeko buzoian abizena CH eder batez zeukala ipinia.

Horra beste intelektual bat, bere langaiak bizitza pribatua ezertan ere alda diezaion utziko ez duena. Bestelakoa da gaur omentzen dugun euskaltzain ez-osoak. Aste bi ez dira euskaltzain ohorezko baten hiletan egokitu nintzela, lagun bati laguntzen. Harrituta gelditu nintzen. Elizkizun osoa gatzelaniaz izan zen (beharbada horregatik ez zegoen han Euskaltzaindiko inor). Gero, lagunak argitu ninduen: seme-alaba guztiak erdaldunak ditu.

Horra hor idazle-mota bat, darabilen hizkuntza gurutzegrama bat bezain atsegina eta garrantzitsua zaiona. Guraso bat ere omentzen dugu gaur, euskaltzaletasunak zientzia eragozten ez duela erakutsi duen intelektuala.

Esan ohi da idazle batengandik, intelektuak batengandik, obra dela garrantzizkoena, obra idatzia, gainerakoak ez duela ardura. Hori, intelektualek berek zabaldu-tako filosofia da, insolidaritatearen aitzakia unibertsala. Holderlin, sentiberatsunaren printzea, erotu egin zen. Ez ziren izan idazleak artatu eta zaindu zutenak; zurgin pobre bat izan zen 30 urtez etxean jaso zuena. Zurginaren obra, Holderlinenaren pareko paratzen dut nik, eta Holderlinen laudatzaile merke eta sasilagunena baino zatiaz jasoagotzat daukat.

Obra ez-literarioak ere interesatzen baitzaizkit, eguneroko jarduna, eredu publikoa. Ezohiko kontsekuentziaz obratu du Txillardegik; ez dakit noiz irakurri zuen Jean Paul Sartre, ez dakit hura irakurrita ezer berririk ikasi zuen, baina hura baino askoz engainamendu sakon eta latzagoan lotu zen bere herriaren ibiliari. Hori ezin barkatua da, jakina, traizioa eta inkontsekuentzia bitalismoaren froga modura iren-tsarazi nahi diguten intelektualentzat. Aipatu ditudan adibide guztiek ez bezala jokatu izan du beti Txillardegik, publiko-pribatu langak eta intelektual = neutraltasuna berdinketa apurtuz. Horregatik da unibertsala, are bere idatzi zabal, sakon eta ezinbesteko-gainetik.

Eredugarri dauzkadan intelektualen artean zaude. Toponimo hilkezkor bat gure geografian: Txillardegi.

HURBILETIK

Luzaroan bizikide*

Jakes Abeberry

Enbata aldizkariaren arduraduna
Biarritzeko auzapezaren ajuanta

Atzerrian ezagutu ditugun ETA-ren fundatzaileetatik, Txillardegi izan da nik aurkitu dudana lehena. Hark ongi ezagutzen zituen gure iparraldeko hiru probintziak, frankismoak Donostiatik ehizatu baino askoz aurretik ere, Hazparden baitzituena askaziak, Xorribi-tarrak, eta haiek bisitatzera usu etortzen baitzen. Enbata mugimenduaren fundatzaileek berezitasun bikoitz horren pean, militante politiko eta Lapurdiko erdi-herritar gisa, ezagutu zuten. Jendeen patuan badira une pribilegiatuak, zeinetan mugimendu sozial baten jokalaria baino, aitzindariak diren. Lerro hauekin Jose Luis Txillardegirekin partekatu dudana bizitzaren zati baten lekukotasuna ekartzen dut.

1960. urtearen hastapenak du ikusten, hain zuzen, Hegoaldean ETAREN sortzea eta Iparraldean, denbora berean, Enbatarena. Txillardegi, oraindik guztiz hermetikoa den estatuaren mugen gainetik, abertzalismo berri bat eraikitzen ari den Euskal Herriko bi eskualde horietan naturalki instalatuta dago jadanik. Haren heldutasun politikoak, haren ingeniari-formazioak, haren sen artistikoak, atsegin berdinarekin euskara lehenik izanki, gaztelania eta frantsesa menderatzeko gaitasunak ezartzen dute Txillardegi, euskal historiaren une zehatz honetan, eginkizun pribilegiatua. Hura, intelektual hutsa, ekintzaren militante bilakatzen da. Gaitzak ziren ideien eztabaidak ez zitzaizkion aski. Enbataren gelan, Baionako Cordeliers karrikan, 14.ean, egoitza izango duen Euskal Idazkaritzaren sorraraztera erakartzen gaitu. Frankismo beltzaren garaia da, non dena zaila den, non euskal akademikoak eta linguistak harremanetan ematea ez den pario makala. Hor dira egiten, aldiz, Txillardegik nahi izandako eta animatzen duen Euskal Idazkaritzan, urte batzuk geroago euskara batuari sorrera emango dioten lehen elkarretaratzeak. Txillardegi, zeinek aietasunez hegaltatzen dituen ahozko eta idatzizko euskalkiak, idatziaren zibilizazioa eskuratzean inor baino hobeto ohartzen da batua ez den hizkuntza baten iragankortasunaz. Beharrezkoa da euskara prest egotea helduko den egunerako, eta horregatik borrokatzen da. Hizkuntza ofiziala izango da, eta erakatsia. Beste batzuk nik baino askoz hobeki deskribatuko dituzte xehetasunez batua eraikitzen Txillardegik egin lan eskerga, eta bere sinetsarazteko indarra, eremu honetako ez kazike guttiren isilkeriak, etsaikeriak ez esateagatik, garaitzeko.

*. Jatorrizko bertsiorearen euskaratzailea Jasone Salaberri.

Egia da, euskararen zerbitzuko egarri hau bere etxekoen artean elikatzen dela iraukorki. Jone, haren emaztea, lehenetariko andereño bat orduko Euskal Herriko egun ilun haietan!

Gonbidatu izan naizelarik atzerriko egoitza mugikorretan, dastatu ahal izan ditudan pianojole bikainaren dohainek Txillardegi, duda izpirik gabe, zientzia linguistikoaren hurbilketa estetikoari buruz prestatzen zuten.

Ihardukizale baino, ez-lerrokatu bat bezala iruditzen zitzaidan Txillardegi bereziki. ETAren sorrera haragitu zuen jauzi nazionalaren parte-hartzaile, harengan ikusi dut berak deitzen zuen bere gudu-lagunen aldaratze marxistari buruzko grina handitzen. Eiki, borroka sozialaren eta borroka nazionalaren ikuspen burubidun honen barne zen. Halaber, bera izan zen, Enbata mugimenduaren sortzea ospatzeko Itsasun egin zen biltzarrean, 1963ko apirilaren 15ean, Iparraldetik eta Hegoaldetik etorritako hirurehun pertsonaren aurrean, ETAren aldakuntza sozialista seinalatzen zuen lehen mintzaldi publikoa eman zuena. Baina argitsu, gaizki bizi zuen betiko parekatze bikuna, ETAren borroka eta Hirugarren Munduaren liberazio-mugimendua. Haren euskal kulturaren formazioak eta ezagutzak euskal borroka erakartzen zuten berarentzat, urrikalmendurik gabe, mendebaldeko Europaren bihotzera. Haren jarrera eta erakundearen artean lekutzen zuen distantzia ideologikoa handitzearekin naturaltasunez bereizi zen. Eta ez ur epeletan murgiltzeko. Ez ditut aipatuko bere bizi guztian EAJri egin salaketa urrikalgaitzak. Espiritu librea, hautsi-mautsi gabeko abertzalea, energia guztiarekin bultzatzen duen Branka aldizkariaren aletan adierazten duen gogoeta-talde baten buru. Belaunaldi abertzale aitzindari baten umoia izan zen, oraindik Euskal Herriaren askatasuneranzko ibilaldia hozka ezabagaitzez markatzen duena.

Franco zendu zelarik, diktaduratik jalgitze eta demokrazia formalaren hastearen bitarte horretan, Txillardegik uko egiten dio Tejero-ren putsch militarra arte iraun zuen eskema manikeoari. ETAren lerro politikoa armadaren boterepean kudeatzen zen sozietate batean parte ez hartzeagatik zegoen. Txillardegik eta lagun batzuek eztabaida demokratikoaren arte hertsian sartzea hautatu zuten ESB euskal mugimendu sozialista eta Garai aldizkaria sortuz. Beraiek izan ziren aitzindari, hein batean, bi urte berantago Telesforo Monzonekin aitzinean atzerriratuen itzulera erabakiorraren esker, Herri Batasuna izango zenarena.

Telesforo Monzonek, beste espiritu libre osoak, EAJ historikoak ez ote zuen jasan, Txillardegirekin, errepresio frantsesaren bere partea? Oroitzen naiz, 1971ko Aberri Egun hartaz, Enbatak antolaturik Donibanen, non debekuagatik eta nire deiari erantzunez, Txillardegi eta Telesforo elkarrekin igo ziren musika kioskora, nondik polizia-komisarioak eta bere polizia-gizonek, manu militari, haizatu gintuzten. Horrek, gure bi lagunak bi hilabeteko egoitza zaindu batean ezarri zituen Gers-en. Etsaia da, batzuetan, gure etorkizuneko borroken prestaketarako laguntzaile hoberena, bere jokalaria handienetako bi elkarretaraten.

Geroztik askotan Txillardegi aurkitu dut Donostian, beti bere lehen engaiamenduari fidel: %100 abertzale, baina espiritu argia eta kritikoa, hala ere.

Halako zerbitzari batek herri aske, euskaldun, elkartua eta guztiz demokratiko bat baizik, ezin du besterik eraiki.

Gizon askea kezkatu

J. L. Davant
Euskaltzaina

“Txillardegi” goitizena lehendabiziko aldiz aipatzen entzun nuen 1957ko uztail hondarrentz, Hazparneko Saint-Joseph ikastetxean, Txomin Peillen-en ahotik. Egun zenbaiteko ikastaldi batean geunden hor. Urte guztiez bezalaxe antolatua zuen “Embata” euskal ikasleen elkarteak. “Enbata” agerkari eta mugimendu politikoen aurretik zegoen, 1961ean eta 1963an agertuko baitziren horiek. Txomin Peillen-en ezagutzak egin nituen Hazparneko ikastaldi horretan. Eskuan zekarren liburu bat, agertu berria, “Leturiaren Egunkari Ezkutua”.

Liburu hori ondoko udaberrian irakurri nuen, Donostiako “Easo” liburu-dendan erosirik. Euskaraz irakurri dudan lehenbizikoetatik izan zen, Zuberoako katexima ttikia eta handia salbu. Gehiegizko nekezirik gabe irentsi nuen, hitz batzuk gorabehera, ezagutzen ez nituenak kontestutik asmatuz. Existenzialista-kutsu handia nabaritu nion: zinez gauza berria euskal munduan.

Jose Luisen eta Jone Forcada-ren ezagutzak laster egin nituen Pierre Xarritton-en bitartez Donostian. Jatetxe batean bazkaldu genuen. Hasteko jakia: txipiroia bere tinta beltzean! Urduri egon nintzen, lehendabiziko aldiz ikusten bainuen nire harridurako, eta beste zerbait ekarri zidaten. Ez dago burgoi eta harro egotekorik, baina hara gelditu zaidan oroitzapena, beste guztiak itzaltzen dituela zoritxarrez, ahalkearen ondorioz duda barik! Otoi barka, Jose Luis eta Jone adiskideak...

Ondoko irailean, 1958koan beraz, Aljeriara soldadu joan behar izan nuen, 1960ko abenduraino. Udatik Xarritton-ekin hitzartua nuen, itzultzean Hazparneko ikastetxean irakasle sartuko nintzela. Udaberritik horko zuzendaria zen Piarres, kolegio zaharraren enborretik bi kimu berriren pizteaz kargatua bere ideien arabera: lizeo tekniko bat eta laborantzako bat sortu behar zituen misionesten etxe inguruan, haien ondasunean, Gouyon apezpikuaren manuz. Pierre Narbaitz bikario jeneral euskaltzalea zuen bultzatzailea, hobeki erranik babeslea, bultzatzaile beharrik ez baitu lokomotorrak.

Beraz, linboetatik ezin jalgiz ari zen erle-kofoin bikoitz horretan irakasle sartu nintzen 1961eko lehen egunetan. Ez nekien orduan urte mordo batez borrokatu beharko nuela halako “Far West” moldagaitz batean. Baina hor agertzean, pentsa nor

nuen aurkitu nire harridurako? Txillardegi, egun haietan hegoaldeetatik ihes etorria! Lan egiten zuen enpresan grebari ekin baitzioten beharginek, haien alde jarri zen Jose Luis; ETAko buruzagietatik izanez, ez zuen arriskurik hartu behar poliziaren aurreko galdeketa batean, eta, beraz, muga pasa zuen Hazparneko adiskide hari buruz.

Oroitzen naiz arratsetan, afal ondoan, hegoaldeko giroaz eta gertakizunez mintzo zitzaigula. Horiez nik baino gehiago bazekiten Xarritton-ek eta Bidegain alduar apaiz abertzaleak (geroztik zendua da hau).

Elkarrekin ikuskatzen genuen Sabino Arana Goiriz agertu berria zen liburu mardula, gerra aurreko Aberri Egunen argazkiak begiztatuz bereziki.

... / ...

Egun zenbaitez gutartean egonik, B.A.B. horretarantz lekutu zen Txillardegi eta hor gaindi kokatu, familia Donostiatik erakarriz. Ene aldetik, ezkondu egin nintzen 1961eko udan, eta laster gurutzatzen ginen bi familiak elkar gonbidatuz, baita Madariagatarrak, Benito Del Valletarrak, eta laster etorriko ziren Eneko Irigarai, Xabier Elozegi, eta abar... Xabier Elozegi Hazparneko udaletxean ezkondu zen, euskaraz, Andrein auzapez kontserbadore baina euskaltzalearen ardurapean. Elizkizunak Xarritton-ekin.

1963an Hazparnera itzuli zen Txillardegi, ez egoitzaz, baina lanagatik: Benito Del Valle-k eta Madariaga-k sortu baitzuten heipe metalikoen egiteko lantegi bat, inguruko baserritarren zerbitzuko, planoak marrazkitzen zituen Jose Luis Alvarez Enparantza-k (azkenean ager dezadala Txillardegiren abizena). Gainera 1964-65 ikasturtean, gure Laborantza Eskolan irakasle sartu zen, matematikena sailean. Ikasleei gaia maitarazi zien, eta kasu bakarra izan da hor pasatu ditudan 35 urtebetez. Miragarria! Zoritxarrez iraupen laburrekoa izan zen miraria zeren, 1965eko urtarrilean, Gilly prefetak Euskal Herriatik alde egiteko manua eman zion Txillardegiri, halaber Benito Del Valle-ri, Baionako epaitegira jaukitzen zituelarik Irigarai eta Madariaga.

Lauak ETAko buruzagiak izateaz akusatatuak ziren. Aitzakia, Biarritzen nire izenean zeukaten bulego batean pistola bat aurkitua zuela poliziak: gauza gutxi aski zen garai hartan. Alta bada, Franco-ren denboran zen, eta ez oraino «espainiar demokrazia gazte» horren aro zoragarrian!

Dena dela, Hazparneko ikastetxean egoitea erabaki zuen Txillardegik, Xarrittonen baimenarekin eta honen babespean. Prefetak ezin zuen eskandalurik egin Elizaren etxe batean, oso indartsua baitzen oraino iparraldeko Euskal Herrian. Beraz Vincent apezpikuari dei egin zion, eta hark Hazparnera bidali zuen elizbarrutiko irakaskuntza katoliko guztiaren zuzendaria zen Pochelu kalonjea: Txillardegi otoiztu zuen Saint-Joseph kolejiotik alde egin zezan, amoregatik eta gobernua ez zezan

kendu ikastetxeari ematen zion legezko diru-laguntza. Jose Luis joan zen aterpe ezkutu batera, Benito Del Vallerekin, baina Enbata kazetan elkarrizketa horren berri zehatzak emanez. Orduan zinez begietan hartu gintuen Pochelu kalonjeak, itsuski gaitzitu baitzizaion salaketa publiko hori.

Beste nahigaberik ukan beharrak ginen laster. Otsailaren bian Guardia Zibilak Dantxarinean atxilotu zuen eta Iruñean kartzelaratu gure ikastetxeko bigarren irakasle bat, Kristiana Etxalus, ETA laguntzen zuelakoan. Egun zenbait lehen, istripu baten ondorioz, beribila Elizondoko garaje batean utzia baitzuen antolatzeko, haren bila joana zen lagun batekin, eta itzultzean mugan geldiarazi zuten. Lehergai tiki bat aurkitu omen zioten: 18 hilabetez egon beharra zen Iruñeko presondegian, auzi bat edukiz bitartean. Pentsa zer eskandalua Hazparnen! Ondorioz apezpikuak laster kanporatu zuen gure zuzendaria, Xarritton. Une bortitzak izan ziren horiek, ezin ahantzizkoak.

Anartean ez zen lo egona Txillardegik kulturaren arloan ere. Euskara Batuari hastapenak eman zizkion Baionako Biltzarraz 1964ko abuztu hondarrean (29-30). Urtebetez astero lan egin genuen Euskal Idazkaritzaren aretoan, Enbatako bulegoaren aldamenean, iparraldeko idazle zenbaitek eta hegoaldeko iheslari batzuek (EAJko zein ETAkoek). Txillardegik genuen gidaria. Piarres Lafitte handiaren oniritzia ukan zuen gure lanak. Arantzazuko Biltzarari ate bat ireki zion, Euskara Baturantz aurrera egiteko. Lehen urratsa Baionan, Txillardegiri esker, eta ni, guduka horretako soldadu txarrena, baina han izanki.

... / ...

1965eko urtarrilean gure bistatik galdu zen Txillardegik, eta gero noizbait itzuli, ez dakit zuzen zein urtez, baina beste norbaitek erranen du agian (utinam, iparraldeko zentzuan). Hala ere, oroitzen naiz ikusi nuela Monzon-ekin Donibane Lohizunen, 1971ko Pazkoz, gure lehenbiziko Aberri Egun publikoan: debekatua zen, eta ondorioz istiluak eduki genituen poliziarekin, baita Enbatako buruzagi zenbaitek auzi bat irailan.

1971ko udaberrian, beraz, Monzon eta Txillardegik Euskal Herritik urrundu nahi izan zituen Frantziako gobernuak. Hortik maiatzean baraualdi handia Baionako katedralean. Biek horretan parte hartu zuten. Eriturik atera zen laster Monzon, bihotza nahiko ahuldua baitzuen. Besteak aurrera. Azkenean amore eman zuen gobernuak, hargatik aurpegia salbatuz hautsi-mautsi baten bitartez: denbora batez Gers departamenduko Nogaron egonaldi bat egin behar zuten Monzonek eta Txillardegik. Abuztu hondarrerantz han bisita bat egin genien nire familiak eta Baionako Xan Hiriart-enak (lagun hau jaiotzez saratarra, nahiko ezagutua). Laster itzultzekotan zeuden bi adiskideak.

Azkenean, Franco zendurik bulta hartan, etorri zitzairen hegoaldearen berriz ikusteko txanda. Geroztik tarteka elkarrekin topo egiten dugu: franko bakan, egia erran. Txillardeggi bere idazlanen bitartez usnatzen dugu halere. Euskaltzale abertzalea (euskara baitu eta baita lehen) naski... Oroz gainetik gizon kezkatu eta librea da niretzat: existentzialista. Hori da nik uste onar dezakeen ismo bakarra. Dogmatismo eta determinismo guztien etsaia da: berari entzunik, protestanteak bezala idazki sakratuen irakurle askea, kritikoa. Inolako zezaro-papismorik ez du onartzen.

Ongi betetzen du ez dakit zein frantses pentsalariren esaldi eder hau: «Mieux vaut être un Socrate mécontent qu'un pourceau repu» (Zerri asean baino hobe Sokrates kexu bat izatea).

Oro har bizitzaz eta bihotzez Monzon bezala, hegoaldekoa bezainbat iparraldekoa: hemengoak ulertzen gaituen bakarretatik. Halaber Jone Forcada, irakasle ohia, ikastoletako lehen andereñoetatik. Halaber bien haurrak. Ez da gutxi!

Jarrai luzaz idazten, Txillardeggi, eleberriaren suspertzailea garai beltzean, Euskara Batuaren aita, Emile Zola frantses idazle handia bezala hartze zuen (zor zitzaion) eserleku batetik bazter utzia, besteren eskergabez eta bere diplomazia eskasez... Baina «J'accuse!» gutun miragarria Dreyfus-en alde idatzi zuen hura ere ez zen diplomata horietakoa, eta gisa batez hobe. Aupa Jose Luis adiskidea, uztarririk onartzen ez duen euskalduna!

Ürrüstoi-Larrabilen 2000/II/23

Aitorpena

Jose Ramon Etxebarria Bilbao
UPV-EHUtik kaleratutako irakaslea

Omenezko lan ez-akademiko honetan, esker oneko aitorten pertsonala adierazten da, egindako lanez gain, pertsona gutxi batzuen balioa bizi osoko koherentzian dagoelako konbentzimendutik idatzita. Txillardegiren bi alderdi azpimarratu nahi izan dira, egilearengan izan duten eragin praktikoagatik. Batetik, egoera berrien aldarrikapenak ordura arteko kontsentsuan sortzen duen disentsuaren eta etenaren baliagarritasuna, eta horrekin batera sistemari eusten dioten erakundeetatik aldarrikatzailearentzat datorren bazterketa sistematikoaren ordaina. Bestetik, bide-urratzaile orok azaltzen duen etorkizunaren aurrerapena agertzeagatik mirespena, euskalgintzaren arlo berrietarako bideak ireki izanaren garrantzia azpimarratuz. Egilearen ustez, alderdi horietan bietan Txillardegi kasu paradigmaticotzat har daiteke, eta horiengatik hain justu, giltzarria izan da Euskal Herriak XX. mendearen bigarren erdian kulturalki bizi izan duen berpiztean eta politikoki abiatu den eraikuntzan.

Zerk bultzatu ote gaitu Txillardegiren irudiaren inguruan artikulatuak idaztera? Horixe izan da honako omenezko lan hau idaztera abiatzean burura etorri zaidan galdera. Izenburuak berak adierazten duen modura, erantzuna laburra da ene kasuan: aitorpena. Alegia, nire eguneroko hainbat lanetan izan duen eraginagatik esker oneko aitorpena.

Duela zenbait hilabete lagun batzuek beren asmoaren berri ematera hurbildu zitzaizkidanean, besterik gabe, baietz esan nien segidan, ezertxo ere pentsatu barik, ezezkoak berak lotsaraziko ninduen beldurrez edo. Nola ezetzik esan, gero eta zorpetuago bizi nahi ez banuen, orain arteko zorra kitatzeko gaitasunik ez nuela jakinik ere?

Kontuak gero etorri ziren, idazten hastean. Zeri buruz idatzi? Berak eginiko lanen bati buruzko iritzia plazaratu?, berak landutako gairen bati buruzko zerbait original egiten saiatu?... Zer egin nezakeen, ordea, arlo horietan trebatu gabea izanik? Irtenbide erraza nuen, Fisikako gairen bati buruzko ikergairen bat aukeratu eta lan akademiko hutsa egin, Txillardegiren omenez egina zela esan, eta kito. Baina horrek ez ninduen asebetetzen. Zerbait bereziagoa merezi zuen. Egunak joan egunak etorri, estutasuna sentitzen hasi nintzen, zerbait idatzi beharra eta,aldi berean, ezina sumatzen bainuen.

Izan ere, alferkeria sentitu nuen gai tekniko bati buruzko zerbaiti ekiteko, eta alde batera utzi nuen bide hori. Erdi etsita nengoela, azkenean, zerbait pertsonalago idazteko ideia hurbildu zitzaidan, eta itolarrian dagoen naufragoaren antzera, azken ahalegin batean salbatuko ninduen oholari eutsi nion, bertara lapen erara itsatsiz. Horixe nuen irtenbidea: gauza guztiz subjektiboa egingo nuen, Txillardegiri berari buruzko neure bizipenak eta sentipenak kontatuz, eta, bide batez, haren bazterketa sistematikoaren inguruko gogoeta egiteko aprobeztatuz.

Txillardegi adiskidearekiko lotura ez zen atzo goizean sortu nigan. Hirurogeita hamarrera iritsi baino lehentxoago izan genuen geure belaunaldikoek haren izenaren lehen erreferentzia, mitiko samarra zena, zer esanik ez, gure lagunak ordurako egina zuena nahikoa eta sobera baitzen bere izena betikotzeko, ez baitzuen alferrik parte hartu izan Euskal Herriaren historiako bidegurutze nagusienetakoan —ene ustez, nagusiena edo erabakiorrena izan dena—, alegia, XX. mendeko erdialdean abiatu zen euskal mugimendu askatzaile berriaren ekimen sortzailean. Ekintzaile gutxi batzuk izan ziren lurrikara hura eragin zutenak; han egon zen bera. Aski niretzat.

Ikasketaz ingeniaria zela jakin nuenean, datu edo ñabardura horrek pozez eta harrotasunez bete ninduen, neu ere horretan bainiharduen. Baina ez zen ingeniari-tza-lana berarengana hurbilarazi ninduena, euskarari buruzko lana baizik. Orduan hasi bainintzen Larresoro-Txillardegi, bata zein bestea, erreferentziatzen hartzen, eta behin eta berriro irakurri nituen berak idatzitako artikulu gozatsuak. Eta, zer esanik ez, liburuak. Nik bezala, garai hartako euskaltzale autodidakta guztiek —nor ez zen autodidakta, inolako euskal ikasketa arauturik ez zegoen garai hartan?— arreta handiz irakurri eta aztertzen genituen, ikasmaterialik egokiena zirelako ziurtasun osoz. Zer ez ote genuen ikasi eta zenbat zalantza ez ote zizkigun argitu, zalantza berriak sortu zizkigun aldi berean? Euskararen batasuna orduantxe bideratu zen, dudarik gabe, eta hura ahalbidetu zuten batzuk joanak eta behin eta berriro goraiatuak izan diren arren, badira hain goraiatuak eta omenduak izan ez diren beste zenbaitzuk, joanak direnak batzuk eta bizirik dirautenak bestetzuk, garai hartako gazteen irakasle ez-arautuak izan zirenak. Bi aipatzearren, nik neuk biziki estimatutakoak, joandako bat, Imanol Berriatua, eta bizirik dirauen beste bat, Txillardegi bera, aipatuko nituzke. Honek sorrarazi zidan miresmena ez da sekula itzali nigan, eta gaur egun areagoturik dago, konturaturik bainago ez zela izan egun bateko lore zimelerraza, bizitza osoko ibilbide mugagabeak behin eta berriro helburu bererantz doazen ildoak ireki dituen goldea baizik.

Txillardegi gizon eztabaidagarria eta eztabaidatua izan da beti, *disentsuaren* gizona, orain hain goraiatua den *kontsentsuaren* gizona izan ordez. Eta horrek betidanik erakarri nau. Zer du barnean gizon honek, beti ere botere pixka bat izan dutenek eztabaidatua eta baztertua izateko? Alderdi eta erakunde politikoetatik hasi eta Euskaltzaindira iritsiz, sekula ez du guztien adostasuna lortu; edo, hobeto esanda, beti

eztabaida-iturri izan da. Aurkakoak eta aldekoak, batzuk agerikoak eta beste batzuk ezkutukoak, inoiz ere ez ahobatekotasunik; ahobatekotasuna argiro zor zitzaionean ere ez. Sarri aritu naiz gai horri buruzko hausnarketan, niretzat ulertezinak ziren portaerak ulertu nahian, zuzenak ez zirelakoan. Denbora pasatu ahala, ordea, poliki-poliki konbentzituraz joan naiz, horrela behar zuela izan, horrela izatea hobe zela gainera, berarenganako portaera horrek berorrek adierazten baitu beraren jarreraren zuzentasuna. Izan ere, ez da harritzekoa modu horretan hartua izatea, horrelako pertsonekin ezin aplikatu baitaitezke gehiengo/gutxiengoaren metodoak, ez baitira parametro horietan epaitzeko modukoak. Izan ere, gauza berriak agertzean, hots, problema zaharrak gainditzeko irtenbide berriak planteatzean, alferrekoak izaten dira lehenagoko kontsentsuak. Haiek kolokan jarri eta oinarri justuago eta berrietan finkaturiko akordioak lortu behar baitira. Gaur egun Euskal Herrian bizi dugun egoera sozio-politikoak ezin argiroago erakusten digu paradigma horren garrantzia.

Hitz magikotzat agertzen diguten kontsentsuan bertan baitago iruzurra. Kontsentsua, lehendik dagoen egoeran integratzeko adostasuna baino ez da, estatuak behin eta berriro lortu nahi lukeena; zeren, guztioi inposatu nahi zaigun “estatu” ezer bada, dagoen sisteman integratzeko espiritua baita. Eta Txillardegik izkin egin die integratua izateko ekimenei, bere borondatez sarri, eta borondate horren mendekuz bere aurkariak izan duten jarrerari esker bestetan. Horregatik uste dut, lehendik dauden egituretan integratua ez izatea, eta arau normalen arabera jaso beharreko omenaldi eta izendapen ofizialeetatik baztertua izatea, bere neurriaren adierazlea dela. Kalamatika matematikoaz esateko, sistemarekiko jende sumisoak jasoriko omenak eta egoerako okerrak zuzentzeko eginiko merituak alderantziz proportzionalak baitira. Horregatik, bihotzez opa diot, itxuraz opa behar ez niokeena: bizi bedi luzaro orain arte bezala, aitorpen ofizialik gabe, kontsentsu euskaldun berria finkatu arte bederen, hori berori zuzen dabilela adieraziko duen seinalerik onena izango baita.

Euskaldunok galbidera behartu nahi gaituen kontsentsutik aparte egon da beti Txillardegi, galbidea arropa demokratikoaren itxuraz jantzi nahi izan denean ere. Natural-natural eta ozen aldarrikatu du disentsua. Beraren ibilbide luzearen ikuspegia aurrean dugula, erraz uler daiteke Txillardegi gure gaur egungo gizartean inposatu nahi diguten kontsentsuaren antipodetan egotea. Zer kontsentsu-mota inposatu nahi zaigun ikustea besterik ez dago. Izan ere, espainiar estatuaren gidaritzapean, euskaldunen integrazioa da goitik behera inposatu nahi izan zaigun kontsentsua, Espainian “eroso” bizitzeko kontsentsua, kultura espainolaren kolonizazioaren kontsentsua, gaztelaniaren inposizioaren kontsentsu linguistikoa, diglosia-egoera demokratikoki betikotzeko kontsentsua, demokrazia espainolaren pisu maioritarioaren kontsentsua —zeinean euskaldunok beti ere minoritarioak izango garen—, Espainiako konstituzioaren batasun apurtezin eta sakratuaren barneko kontsentsua... Nori burura dakiok Txillardegi kontsentsu horren alde agertzea, kontsentsu horri men egitea?

Izatekotan, Txillardegi kontsentsu-mota berriaren bultzatzailea dugu, euskaran eta euskal demokrazian oinarrituriko kontsentsuaren bultzatzailea, euskal kultura propioan oinarrituriko kontsentsuaren ekintzailea, euskararen lurraldetasuna onartu ondorengo kontsentsu soziolinguistikoa oinarrituriko kontsentsuaren bilatzailea, Euskal Herriak erabakitako konstituzioan oinarrituriko kontsentsuaren aldekoa... Baina argi baino argiago erakutsi digu, kontsentsu berri horren alde egoteko modu bakarra lehenagoko kontsentsua apurtzen saiatzea dela. Horregatik izan da beti disentsuaren ikurra. Edo gaur egun gero eta gehiago erabiltzen diren hitzak erabiltzearen, sistema espainolarrekiko *intsumiso* eta *desobediente*. Euskaldun izateko eta bizitzeko beste modurik ez dagoela erakutsiz. Orain duen adinean ere horrela biziz eta ekinez, intsumisioa eta desobedientzia zibila ez baita gaztaroko sukar beroaren ondorio, barne-muinetan sentituriko premia kontzientearen ondorio baizik, parametro justuagotan oinarrituriko mundu berriaren aldarrikapena baizik.

Mundu berria sortzen ahalegindu da gure adiskidea eta horrek etena ekarri du. Etena, ez iraganarekin berarekin, iraganeko kontsentsu suntsitzailearekin baizik. Txillardegik behin eta berriro salatu du orain arteko kontsentsu integratzaile horren arriskua eta behin eta berriro azaldu ditu disentsuko jarrerak, gure kontzientzien barnean ezarri nahi zen kontsentsu hori bere artikulu latzekin arrakalatuz eta sasi-irtenbideen sendotasun itxurazkoa pitzatuz. Hitz batez, etena ekarri du, eta aurreko egoerarekiko etena aldarrikatu du, eten horretan parte hartzera deituz. Zer esanik ez, hori mingarri gertatzen zaie, teoriaran egoerarekin konforme egon ez arren praktikan egoera horretan eroso bizi direnei, nola edo hala sisteman integraturik daudenei. Eta horrek ekarri du bazterketa ofiziala; baina, aldi berean, horrek sortu du askorengan bere lanagatiko eta ibilbide osoagatiko estimua.

Bere lanetan, iritzi-sortzaile handia izan da kontsentsuaren aurkako jarrera horretan, eta horregatik “oker” zebilelako ustea zabaldu da sarritan, gehiengo instalatuaren ustez “oker” zebilela argi baitzegoen. Nik neuk ere hori uste dut, baina alderantzizko interpretazioaz. Beti “oker” baina beti norabide berean okertuta, helburu bererantz zuzenduta: euskal nortasunaren berpizterako bidean okertuta. Zuzen, beraz.

Zer esanik ez, horrez gain, Txillardegiren beste hainbat euskarazko lan azter ditzakegu, ekimen positibo eta esnatzaileak, guztien begien bistan daudenak. Nork ez daki arlo askotan bide-urratzaile izan dela, hala nola nobelagintzan, gramatika-gaietan, fonetikan, euskararen ahoskeraren problematikan, intonazioaren garrantziaren azterketan, linguistika eta matematikaren arteko erlazioan, soziolinguistikan (zenbat informazio ez ote digun eman, herri gutxiengotuen arazo linguistikoez, diglosiaz eta abarrez)... Horietan guztietan beti gordin, beti latz, pesimista antzean, baina zirikatatu eta bultzatu nahian, ekintzaile.

Arlo horietan guztietan, behin eta berriro aurreratu egin zituen bere garaian, bai problemen planteamendua eta bai geroago etorriko ziren hainbat eta hainbat soluzio.

Hori ere Txillardegiren ezaugarritzat hartu behar dugula uste dut. Nik uste dut, arlo horietan guztietan esnatzaile-lana izan duela, geunden lozorrotik ateratzeko ahaleginean. Agian horregatik ez zen ulertua izan.

Kasu bat aipatzearren, nire esperientzia propioari dagokionez guztiz interesgarri eta motibatzaile suertatu zitzaidalako bederen, egoera diglosikoaren tratamenduan eta kontsentsu maioritarioak matematikoki dakarkigun desagerpenaren azalpena ekarriko dut gogora. Diglosia hizkuntza inposatzaile baten kontsentsu sutila baino ez dela erakutsiz, hortik gure hizkuntzaren heriotzarako bidea zein laburra izan daitekeen irakatsi zigun. Eta giza taldearen edozein tamainatan egoera diglosikoak duen eragina argi eta garbi ulertu genuen, berak argi azaldu ondoren ezen, konbinatoriaren legeen arabera dena galtzeko genuela, eta aldats beheran gindoazela, kontsentsu sutil hura apurtu ezean. Egia esanda, lehenagotik ere intuitzen genuen egoeraren asimetria, baina intuitzen genuena forma matematikoan ikusi genuen orduan, eta horrek asko areagotu zuen gure jarrera-aldaketa. Niri asko argitu zidan behintzat, argumentazio eta arrazoitzearen mailan.

Hizkuntzaren arloko kontsentsuak lortzeko modu bakarra, hizkuntza bakoitzak bere unibertsoa izatean datzala ulertu genuen Txillardegiri esker, nahiz eta gero horren formulazioa askoz gehiago landu den, azken urteotan. Geuk ere —euskaldunok, alegia— euskararen unibertso horretan soilik lortu ahal izango dugu kontsentsu praktikoa, edo beste hitz batzuek esateko, gizarteko bizitzaren euskal elebakartasunean edo gizarte barneko euskal monolinguisismoan. Txillardegiri irakurriz argi ulertu genuen elebitasunaren tranpa, gure egunotan ere oraindik Euskal Herrian argi ez dagoena, eta egunero entzuten ditugun diskurtso-moduetan gehiegi argitu gabe dagoena. Elebitasun edo eleaniztasun pertsonala eta elebakartasun soziala elkarrekin bateragarriak direla ikusten dudan modu berean, eleaniztasun kolektiboan oinarrituriko proiektuaren gezurra sumatzen dut argiro, eta hori benetan kezkatzen nauen arazoa da. Jakin baitakit gure herriaren (berr)eraikunta nazionaleko proiektuan argi ez dagoen puntua dela, lurraldetasunaren eztabaida gero eta argiago dagoen arren. Lurraldetasunaren arazoa eta bertako hizkuntzaren arazoa txanpon beraren bi aurpegiak baitira, hizkuntzak bere lurraldea behar baitu. Hizkuntza ez baitago soilik paperean, lurraldetasuna osatzen duten pertsonen bar-nean baizik.

Ez naiz gehiago luzatuko, eta neure iritzia esaldi bakarrean laburbilduko dut: Txillardegik bere marka utzi digu askori. Ez dakit nik oraingo belaunaldi berrikoei utzi dien, baina zalantzarik ez dut gure belaunaldiko euskaltzaleengan izugarrizko eragina izan duela aitortzeko. Ez soilik ideientatik, baita haren lanen irakurraldietan izandako atseginagatik ere. Horren froga nabaria da, duela hogeita piku urte *Euskal Idazleak gaur* libururako Joan Mari Torrealdaik egindako inkestan parte hartu genuenok orduan emandako iritzia, ez baikenuen alferrik Txillardegi bera aukeratu gure idazle onenen arteko onentzat, izen handiko beste askoren aurretik.

Horietan guztietan izan du bere eragina nigan. Pozik aitortzen dut, esker onez. Horixe da niri Txillardegik erakutsi didan ikasgai nagusia eta aitortpen honen muina.

Jose Luis sortzailekidearen jiteaz hitz bi

Iulen Madariagakoa
Abokatua

Adiskide edota lagun bati buruz zerbait idaztea, zinez, ekintza zaila eta delikatuia ohi da oso. Zentzu horretan ez dakit, benetan, ondo egin nuenentz mandatua onartuz.

Txillardegi —urte pilo batean barna, gure herri xehatuaren naziotasuna berreraikitzeari ekin genionean, gau eta egun—, Jose Luis izena, halaxe, soil-soila, zen haren lagun ginen guztiontzat.

Jose Luis pertsonaia konplexua da. Izaitez, gizasemeak oro bezala, gu denok legez. Ez dut, bada, gauza handirik erran; gehienez, topiko bat. Zeren eta, gu denon artean, zein ez dea “bitxia”, “berezia”?

Has gaitezen, bada, hauxe aipatzen: Jose Luis nortasun handiko, pisutsuko gizona dugu. Alta, ez dut ene lerro xume hauetan hartaz deskribapenik eginen. Honetaz, aldez aurretik amore ematen dut, helburu ia ezinezkoa deritzodalako. Kasu! Ia ezinezkoa niretzat, ez naiz bertze inori buruz ari. Ezen, objektibo ez izateaz beldur bainaiz.

Erranikoaren arabera, Jose Luisen aldeko liburu-omenaldi honetan, deliberatu dut ene parte-hartzea honako hau izanen dela: gure ibilbide komunean (bertze sortzaileekin batera) gertatu zitzaizkigun zenbait egitate eta episodio aipatzea; bai eta zelakoa izan zen gure lagunaren jokaera ere haiei dagokienez.

Arras aspaldian ezagutu genuen elkar, Jose Luisek eta biok: 1948-49 urteen inguruan. Donostiarra ere den ene lehengusu baten bitartez —Xabier Zabalo— izan zen gure lehen harremana eta lotura. Garai hartan Xabierrek, Jose Luisek eta bertze adiskide batzuk —hala nola, Enparantzatar bat edo bi, Rafa Albizu Ezenarro...—, lagun-arteak elkarrekin antolatua zuten Donostiako Antigua auzoan. “Eup Pelissier!” zuen izena. Nolabaiteko “klub” pribatua zen, soziokulturala (euskal kultura bereziki), neska-mutilek bultzaturik. Tropa polita eta atsegina zen. Orduan, ez hark ez nik ez genekien zenbait urte geroago barriro topo eginen genuela, baina arrunt bertze alor batean: EKIN erakunde berria elkarrekin sortzeko (1952-53), bai eta, geroago, ETA antolatu ere; eta, horrela, batera ari izana urte mordo batean zehar.

Bakoitzak dakienez, EKINen sortzaileen egitarauko lehen pondua, helburua edo xedea zen —hagitz oroz gain—, Euskal Herriaren **independentzia**, erran nahi baita, **herrialde guztien arteko batasuna** lortzea eta galduriko independentzia berreskuratzea. Honekin batera, noski, amildegian zen euskararen ikaste edo berrikasteari ekin genion.

Ez zen, ordea, sozialismoa gure lehen garaiko egitarauan. Ez oraindik. Gero-ago etorriko baitzen. Bi izan ziren gure artean lehenak, edo gehien bat, kezkatu zirenak hortaz: Mikel Barandiaran Alkorta bata (geroago Iberdueroko Nuklear Saileko burua izanen zena), eta Txillardegi bertzea. Biak hasi ziren sozialismo klasikoaren testu nagusiak gu denon eskuetara ekartzen.

Bizitzak, baina, itzuli ugari egiten du; ustekabe franko eta, oro har, amaigabeko aldaketak eraginik. Alde batetik, Mikel, Euskal Herriko merkataritza-elkarte kontserbadore eta kapitalistenean buru belarri murgildu zen, 1960an, ETatik alde egin ondotik. Egitez, haatik, hein batean berari zor dio izena gure erakundeak: ETA, alegia. Nafarroako Obano-ko Aitonon semeen goiburua hartuz (“gizakia aske, aberri askean”), Aberri ta Askatasuna (ATA alegia) proposatua izan baitzen. Baina ATA hori hitz egokiena ez irudiz (euskalki baten arabera abere baten izena baita), hori ordezkatzeko Euskadi ipini genuen azkenean, eta Euskadi Ta Askatasuna (ETA) geratuz.

Urteak joan eta urteak etorri, aldiak aitzina jo zuen eta, horrela, erakundearen Bosgarren Batzar Nagusia iritsi zitzaigun. Honetan jazo zena, maiz eta testu frankotan agertua da. Dakigunez, bilkura historiko hartan, bertzeak bertze —gaizki edo ondo samar—, anitz definizio eman genuen hitz askotaz, hala nola, “herria”, “nazioa”, “burgesia”, “proletargoa”... Baita sozialismoaz ere. “Euskadi Ta Askatasuna” erakundea zer izanen litzatekeen (edo zer izan behar lukeen) orduz gero finkatu genuen.

Noski, ez deritzot egoki, *hic et nunc*, amaigabeko eztabaidetan berrastea, (orduan planteiatzen edo proposatzen zen) sozialismoa zer den/zen edo zer ez den/ez zen: zientifikoa ala ez; iraultzailea ala sozialdemokrata; Moskutar, Pekindar, Habanatar edo guztiz jator edo etxekoa izan behar zuen...

Edozein gisaz ere, 5. Biltzar Nagusia bururatu eta, handik egun gutitara, lau etakidek (ez nornahi, haietarik hiru sortzaile baitziren: J. M. Benito del Valle, Agirre Bilbao eta Jose Luis), hain zuzen ere Txillardegi bera buru zutela, zelanbaiteko manifestu bat argitara eman eta hedatu zuten. Hauxe zioten: Bosgarren Biltzarrean onarturiko testua arbuiatzen zutela, ezenez eta ETA erakundea sozialismo zientifikoa (iraultzailea edota marxista, ez naiz zehatz gogoratzen) bilakatua baitzen. Ondorioz, alde egiten zutela ETatik.

Bai orduan, bai orain, errespetu osoz hartzen dut holako erabakia, ideiak, usteak, pentsamenduak eta jokaerak oro hagitz zilegiak baitzaizkit. Kasu honetan, ordea, azpimarratu nahiko nukeena da, ETAREN historian gaindi, izandako bi lehen sozialista-aitzindarietako bat, berbera izan zela urte batzuk geroago ETAko bertze sozialista “berantiarrak” —neu barne— gaitzetsi zituena.

Patuaren itzuliak!

Hori 1967an gertatu zen. Hamar bat urte geroago, ikusiko genuen berriz ere, Jose Luis ezkerreko abertzaleen artean —beharrik!—, zeinetatik hainbatek eta hainbatek argi eta garbi aldarrikatzen baitzuten berenak egiten zituztela Marx-en ideiak eta bideak.

Txillardegiren nortasunaren bertze ikuspegi batez ihardunen dut orain. Ez da soilik ikuspegiren bat, baizik eta, areago, Jose Luisek gehien eman diona gure herri honi, ene uste apalaz: erran nahi baitut, haren paregabeko dohaina euskararako. Biziki ontsa gogoratzen naiz, hastapen-hastapenetik —lehenik EKIN, gero ETA barnean— euskararekin deus ikusteko zuen oro, hots, euskarari buruz zen guzti-guztia, Jose Luisen eskuetan uzten genuela *ex officio*. Hitz batez, gure “euskaralogoia” izendatu genuen aho batez, lehen minutuaz geroztik.

ETAREN sortzaile guztiok erdaldun ginen, Jose Luis bera ere barne (Iñaki Larramendi izan ezik, behar bada). Gauza jakina denez, denok euskaldun bilakatu ginen —zein edo zein hobeto edo txartoago—, eta, hortik abiatuz, azkar eta etenik gabe ekin genion erakundearen euskal kultur politikari. Erran gabe doa, gure Euskaldungo eta Euskararen “Sailburua” (oraingo egunetan erraten denez) Jose Luis genuela.

Kuriosoki, apur bat zentzu berean gertatu zitzaigun bertze alor batzuetan ere. Errate baterako, ekonomiari buruz, Jose Mari Benito zen gure “magoa” urte frankotan barna. Eta une batez, “gudu-adarra” eraikitzen hasi ginelarik, etakideek ene eskuetan kokatu zuten ardura astun hori.

Aipa dezadan orain bertze egintza bat. 1964. urtearen hondarrean, Jose Mari Benito, E. Irigarai, Jose Luis eta laurok Pariseko gobernuak ohildu edo kasatu gintuen Iparraldetik. Sobera hertsia zela irudikatu baitzitzaion hari gure harreman edo eta kolaborazioa lurralde horietako aberkideekin. Oroit Iparraldeko 1963ko (Lehen) Aberri Eguna eta bertze.

Bi lehen hileetan gorde ginen, han-hemenka, Iparraldeko jendearen artean. Pariserat joan ginen gero eta bertan geratu ere Jose Mari Benito, ingeniari-txe batean. Hendaiako adiskide abertzale sutsu zen Paul Legarralde-k, bere autoa utziz, Brusel-eraino iritsi ginen bertze hirurok. Eta hemen hasi zen “eztabaida” hiruron artean: Eneko Irigarai-k eta biok Aljeria-ra joan nahi genuen han kokatzeko: lan eta

bizi. Independentzia berri-berri hatzemaña eta lortua zuen herri hark kolonialismo frantziarraren hatzaparretatik eta, ondorioz, komenigarri iruditu zitzaigun han ezartzea gure herriaren alde ekiteko.

Harrigarria bada ere, Jose Luisek ez zuen deus entzun nahi proiektu hartaz. Hark Europatik ez zuela irten nahi, “zaharregia”! zela (37 urte inguru zen orduan) eta, beraz, Brusel-en geratuko zela. Eta hantxe plantatu, izan ere.

Bukaera gisa erranen nuke, betidanik pentsatu eta uste izan dugula ETaren sortzaileok, gure lankide eta lagun min Jose Luisekiko, gizon hauta izan dela (eta da beti) Euskararen eta kultur esparruan, XX. mendeko hoberena menturaz ez bada, bai hoberenetako bat, zalantzarik gabe. Politikagintzan, ordea, ez bada hori bezain egoki aritu, aitortu beharrekoa dut argi eta garbi hauxe: herriaren une larri guztietan, kinka latzetan oro, gatazkaren lehen lerroan dugula beti ikusi, gure interesak gartsuki eta finki defendatuz. Gure herri honek ez du hori ahanzten ahal

Hau dena errana izan bedi, nehor samindurik izanen ez delakoan.

Txillar, urte askotarako

Laura Mintegi
Idazlea, UEUKidea

Zenbait anekdota kontatuz eta umore-klabean, artikulu honetan kontatzen da zer-nolako garrantzia izan duen Txillardegiren irudiak, euskara ikasi eta, apurka-apurka, euskalgintzan eta euskal kulturaren munduan barneratuz joan den euskaldun berri batentzat. Anekdotak pertsonalak diren arren, euskara nagusitan ikasi eta geroago euskal letretan barneratu diren beste zenbaitek ere konta lezakete antzeko esperientziarik.

Kaixo Txillar. Lehenengo eta behin, zorionak! Liburu hau ez da behin adin batera helduta gizon publiko bati zor zaion omenaldi derrigorrezkoa, baizik eta, honezkero ohartuko zinenez, urtetan jo eta su ibili ondoren lagun batzuek egin nahi izan dizuten urtebetetze-oparia. Badago alde! Aukeran, norberak ere bigarren hau nahi izango luke jubilaziorako unea heldutakoan, boato instituzional eta erakundeen onarpenaren orde. Zenbaitzuek hori baino ez dute jasotzen. Seinale txarra. Zertan aritu diren pentsatu beharko lukete.

Bigarrenik, hemen idazteagatik barkamena eskatu nahi nuke. Azken garaian (Jakin aldizkarian, etab.) zutaz hemen eta han idatzi dena irakurri ondoren, nahiko ausarta da artikulua guztiz inpresionista egitea, hau da, ez azterketa linguistikorik, ez hausnarketa politikorik, ezta ikerketa literariorik ere eskainiko ez duena. Nire honek, zerbait izatekotan, oinezko euskaldun baten testigantza izan nahi luke. Izan ere, euskalduna (berria) izanik, euskaltzalea, kulturgintzan aritua eta literaturaren munduan murgilduta egonik, ezinezkoa izan baitzait hemen edo han zurekin topo ez egitea, ubikuitatearen sekretua baitzeneukan. Nik topo nola egin dudan kontatu nahi nuke, nire kasuan bezalaxe beste askorenean ere, zeu izan zarelako bidean behin eta berriz agertu izan den erreferentzia.

Hirugarrenik eta azkenik, argi esan nahi nuke, ez liburu hau, ezta munduko omenaldi guztiak ere, ez direla aitzakia nahikoa, pentsatzeari, idazteari eta, beharrezkoa balitz, kontrakoa esateari ere ekiteko. Bakarrrik faltako litzateke, guztion artean mesedea baino areago kaltea egitea, Txillar kritikoa eta polemikoa isilaraziz. Baina hau guztia esateko beharrik ere ez dagoela uste dut, oraindik ez baita heldu, zorionez, Txillarren alde kritikoa apalduko duen zerik.

Eta sarreratxo hau eginda, Txillar, gutariko askorentzat zer izan zaren eta zer zaren kontatu nahi nuke, hemendik aurrera anekdota pertsonalak erabiliz, baina, hirugarren pertsonala erabiliz, pudoreak aginduta.

EUSKALDUN BERRI, EGIN EUSKARAZ

Askotxok ez du gogoratuko, ezta ezagutuko ere agian, baina 1971ko udazkenean euskara ikasten hasi ginenontzat liburu hark izugarritzko balio motibatzailea eduki zuen: “*Euskaldun berri, ekin euskaraz*”. Xabier Kintana eta Joseba Tobar-en hitzaurre baten ostean, bertan azaltzen ziren, euskaldun berriak izanik, ordurako nolabaiteko onarpen publikoa bereganaturik zuten pertsonaiak, eta beraiek kontatzen zuten nola hasi ziren euskara ikasten, zein metodorekin, zergatik, zerk bultzatuta, zer-nolako hasiera traketsak izan zituzten eta, azkenik, nola heldu ziren hizkuntza arrotz hura (eta aldi berean hizkuntza berezkoena, maitatuena) bereganatzera.

Txillardegiren konfidentziekin batera, Txomin Peillen, Gabriel Aresti, Jon Mirande, Piarres Lafitte, Federiko Krutwig, Carlos Santamaria, Bernardo Estornes Lasa, Andolin Eguskitza, Jon Juaristi, Natxo de Felipe eta beste hainbat euskaldun berriren konfidentziak kontatzen ziren.

Liburu hark eduki zuen efektua, umetan gurasoek erosi zizkiguten “*Forjadores del Mundo Contemporáneo*” izeneko liburuekin (bilduma osoa genuen etxean, lau liburuki) izandakoarekin bakarrik konpara dezaket, non “*Vidas Ejemplares*” titulupean 300 pertsonaiaren balentriak eta aurkikuntzak deskubritu genituen. Orain gogoratu, bakar batzuk baino ez ditut gogoratzen (Alejandro Handia, Bismarck, Darwin, Gandhi, Garibaldi, Amundsen, Kafka, Escrivá de Balaguer, Lord Byron, Beethoven, Bakunin...) baina gazte idealista baten irudimena eta abentura-gosea pizteko, biografia haien eragina erabatekoa izan zen, eta liburua itxi ondoren luze mantentzen ziren bertan irakurritako hitzak eta, hitzei esker, nor bere koloreek irudikaturiko imajinak gogoan zintzilikaturik. Liburuaren helburua, ulertuko denez, hauxe zen, alegia, norberak bere buruari esan ziezaiola: “*beraiek egin badute, nik zergatik ez?*”.

Esan bezala, beraz, eta euskalduntzearen prozesu gorabeheratsuan hasiberri ginenoi, eredugarri aurkezten zitzaizkigunen artean, hau da, euskara nagusitan ikasi zutenen “*vidas ejemplares*” horien artean, Txillar zegoen, eta bertan egin nuen topo lehenengoz berarekin.

Bera, euskaldun berria izanik, ez zen soilik euskaldun osoa (orduko hartan gure lehen ardura zen, totela izan gabe, esaldi osoa amaitu ahal izatea eta, Sabin Egileor gure irakasleak —mila esker, Sabin!— esaten zuenez, autobusa heldu aurretik, autobusa noiz helduko zen geralekuan zegoenari tirada batez galdetu ahal izatea); euskaldun

berria izanik, berriz diot, gramatikaria ere bazen, hainbat linguistika-libururen egilea, eta gainera, idazlea, nobelagilea alegia! Hura bai zen norberarentzako aurkikuntza handia! Berak gorpuzten zuen, oraindik ametsa izatera ere ailegatzen ez zena; hots, berak frogatzen zuen, hizkuntza estrainioa nagusitan bereganatu arren, inoizko batean euskaraz ere isur nitzakeela garai hartan zirri-borratzen ari nintzen poema tontoleszenteak. Txillardegik egin bazuen, nik ere egin nezakeen, zergatik ez?

Txillar izan zen, beraz, euskal idazle-gurako batek islaturik ikusi nahi lukeen lehen eredu; bera zen ispilu eta xedea, erreferente bat, oraindik bakarra, euskal munduan sartu berri-berria zen erdaldunarentzat.

Honela ulertuko da zer-nolako emozioa sentitu nuen —berak gogoratu ere ez du gogoratuko seguruen— urte asko beranduago (86 edo 87an), eta manifestazio baten ondoren (edo aurretik, nola gogoratu?) Donostiako Barandiaran tabernako terrazan zenbait pertsonarekin batera geundela, idazten ari zen nobelari buruz nire iritzia eskatu zidanean, profesio-kide bati galdera luzatzen zaion naturaltasun berberaz: “*Laura, zuk zein narratzaile erabiliko zenuke nobela honetarako, hirugarren pertsonakoa edo lehen pertsonakoa?*”.

Nork eta Txillardegik, nori eta niri!; idazleen arteko elkarrizketan ari ginen eta, gainera, neure iritzia eskatzen zidan! Eguzkia sartzeaz zegoen Ondarretaren atzealdetik eta niri paisaia ederra, ezin ederragoa, iruditu zitzaidan hura.

Nobela hura “*Exkixu*” izan zen amaitutakoan, eta nik maitasun berezia diot, bestelako kontsiderazioak alde batera utzita. Bidenabar esan dezadan nobela hori, beste zenbait arrazoirengatik ere, oso begikoa dudala, liburu horretan beste edozeinetan baino gehiago arriskatu zuelako. Kuraiaren irudia antzematen diot alde askotatik begiratuta.

UZTARITZEKO KLANDESTINITATEAN

Lehen *enkontrua* (enkontru birtuala esango genuke gaur egun) liburu baten bidez izan ondoren, bigarrena 1975eko irailean izan zen, urte hartako azaroaren 20 zoriontsurako (geroago azaroaren 20ak ez du izan zoriontasun-kutsurik, alderantziz baizik) bi hilabete eskas falta zirenean.

Udako Euskal Unibertsitatean geunden, Uztaritzen, eta gutariko gazteenok kanpadendan bizi ginen besterik ezean, UEUren egoitzaren ondoko landan. Leku hartan lehen aldiz dastatu genuen sentsazio berri ugari, eta denak oso gustagarriak ziren: ikurrina ikusi ahal izatea masta luze-luzearen muturrean inolako debekurik gabe; bikote berriarekin (gaur arte!) konbibentzia debekatua, euskara hutsezko harreman etengabea, eta gainera, lehen bilera politiko *klandestino* zabalak.

Bilbon bilera klandestinoak ezagutzen genituen ordurako, baina mila komeria egin behar izaten genuen denak bildu arte, eta amaitzean tantaka eta disimuluz atera behar izaten ginen areto (sagutxulo) haietatik. Uztaritzen, aldiz, deiak zabalak ziren, lekua eta ordua publikoki jartzen ziren txintxeta batekin edozein hormatan eta, gainera, inork ez zuen kanpoaldean gelditu beharrik, polizia noiz helduko kontrolatzen. Haiek bai sentsazio kilikagarriak!

UEUn historiaz, literaturaz, arteaz, feminismoaz... eta politikaz mintzatzen ginen, jakina. Han zeuden, aurrez aurre eta inolako estalkirik gabe (kontuan hartu behar da, garai hartan unibertsitate espainiarrean aurpegia estalirik mintzatzen ginela asanblade-tan!), euskal militante errefuxiatuak, eta ETArek estrategia eztabaidatzen zen bilera haietan. Han ikusi nuen lehenengoz Txillardegi eta, egia esan behar badut, bileretan hitz egiten zenaren erdiaren erdia ere ez nuen ulertzen. Alde batetik, nire euskara-maila hausnarketa sakonetan murgiltzeko modukoa ez zelako; beste aldetik, erreferentzia politiko eta kultural asko falta zitzaizkidalako, eta ez nekien nortaz edo zertaz ari ziren; eta, azkenik, zenbait gauza hitz erdiaz edo klabez esaten zirelako, gauzak zehatz-mehatz azaldu gabe. Horiek ziren klandes-tinitatearen morrontzak, eta nire euskarak oraindik ez zuen hura guztia ulertu ahal izateko finezia nahikorik.

Baina gurera etorri, garrantzitsua izan zen niretzat Txillardegi han ere aurkitzea, lehen ilaran. Bigarren ikasgaia eskaini zidan orduko hartan: linguista, gramatikaria eta idazlea izateaz gain, militante politiko eta pertsona konprometitua ere bazela, nik oraindik ez nekien norainoko konpromisoaz gainera.

1975eko UEU hura behar baino lehenago amaitu zen. Irailaren 27an Txiki eta Otaegi fusilatuko zituela esan zuen diktadoreak eta, hura ikusita, Uztaritzen geundeenok komunikatu bat egitea eta hegoaldera ahalik eta arinen etortzea erabaki genuen, hemen sumatzen ziren protestaldietan parte hartu ahal izateko. Muga pasatzea, askotan bezala, sufrikario luzea izan zen. Motxilaren behealdean Krutwigen “*Vasconia*” debekatua generaman, eta Karmele Rotaetxe-ren senarrari bizarra mozteko makina nola desmontatu zioten ikusi ondoren, San Antoniori errogatibak egin genizkion liburu hura aurki ez zezaten, aurkituz gero zer gerta zekigukeen pentsatze soilaz hotzikara sentitzen baikenuen.

EUSKAL BOKALAK

Lau urte beranduago berriz egin nuen topo Txillarrekin, 1979ko udazkenean hain zuzen. Oraingo honetan, ordea, bera irakasle eta ni ikasle izatea suertatu zitzaigun, Deustuko Unibertsitateak eskaini zituen doktorego-ikastaroetan, euskaraz lehenengoz. Beraz, hiru hilabetez, ikastaro bat eman zigun ikasle bakar batzuei. Gutxi ginen, baina (orain konturatzen naiz hobeto) ikasle-talde hark ez zuen ahuntzaren gauerdiko eztulaz inolako zerikusirik.

Ondo gogoratzen ditut doktorego-programa hartan bertan, eta “*Euskal nobela modernoa*” titulupean, Txuma Lasagabaster-en taldean geunden ikasleen izenak: Xabier Kintana, Gotzon Garate, Jon Kortazar, Karmelo Landa, Antton Azkargorta eta seiok. Luxu hutsa. Lasagabasterrek esaten zigun Txillardegi eta Saizarbitoria zirela euskal nobelagintza modernoaren aitak (gurasoak, aita-amak...). Eta hori entzun ondoren, Txillarrekin berarekin egoteko aukera izaten genuen ondoko ikasgelan, Txumaren klasean egondako ikasle berberak gehi beste lauzpabost ikasle gehiago. Ez zegoen gehiago eskatzerik.

Txillardegiren gaia ez zen literatura, doktorego-ikastaro hartan. Titulua entzun nuen lehenengoan barrez hasi nintzen, “*ez da posible*”, esan nuen, “*horretaz zer esan daiteke hiru hilabetetan zehar?*”. Ikastaroaren titulua “*Euskal bokalak*” zen eta, hasi aurretik, ez nuen imajinatzen a, e, i, o eta u esateaz aparte (agian ü ere bai) zer gehiago esan zitekeen. Eta bai, badago esaterik, alajaina. Oraindik dauzkat gordeta apunteak.

IRAKASKIDE UNIBERTSITATEAN

Handik urte batzuetara berriro egin genuen topo unibertsitatean, baina oraingoan ez UEUn ezta Deustuko Unibertsitatean ere, EHUn baizik, biak irakasle. Berak hurbiletik segitu ahal izan zuen Ertza taldeak errektore-hauteskundeetarako birritan aurkeztu zuen kandidatura eta, errektoregaia nintzen aldetik, nahi genuen unibertsitate-ereduaz luze mintzatzeko aukera izan genuen.

Beti ez geunden ados, baina ezadostasunak ez ziren estrukturalak, koiunturalak baizik. Gainera, bere etxean biltzean (Donostiako etxea seme-alabei utzita, mendian galdurik dagoen baserri batean bizi zen ordurako), bera eta bere ingurunea ikusteko parada ederra eman zigun, bai eta zein pianojole fina den frogatzeko ere.

Nik, bestalde, berriz ere ikusi ahal izan nuen Txillar kritikoa eta zorrotza, Pinillos irakaslea *honoris causa* doktorea izendatu zenean. Ikasleekin batera, pankartaren atzean zegoen irakasle bakarra bera izanik, Pinillos-en izate faxista eta arbuigarria salatu zuen, kontuan hartu gabe bere katedra, bere senadore-titulua edo pankartakide guztien adina bikoiztu eta hirukoiztu egiten zuela. “*Chapeau, Txillar*” artikuluan esan nion bezala, giro akademikoan zerbait txarto ikusita badago, ez da ideia-kontrastea edo eztabaida zientifikoa (ez dago ikusita, ez txarto ez ondo; ia ez dago), formak ez gordeztea baizik. Forma, itxura, planta, eta agerpena sakratuak dira hipokrisia akademikoan, eta horien aurka egindako egintzak larrutik ordaintzen dira eguneroko konbibentzia unibertsitarioan. Berak egin egin zuen, eta honela lortu zuen beste domina bat bere *curriculum* kontestatarioan.

Gertaera horrez gain, orduko hartan Jazinto Iturbe euskara-errektoreordearekin batera, Iñaki Alegria-k, Pilartxo Etxeberría-k eta hirurok EHUrako Euskara I. Plangin-

tza sortu genuenean, beste euskaltzale askoren babesarekin batera Txillarrena ere sumatzen zen unibertsitatea euskalduntzeko egiten ari ginen ahalegin hartan.

NOLA IKUSTEN DUDAN

Ez dagokit niri Euskaltzaindiarekiko aferaz mintzatzea (nahiz eta horren inguruan denok daukagun geure iritzia), ezta bere aportazio politikoaz, linguistikoaz edo literarioaz. Nik baino gaitasun handiagoa dutenek egingo dute lan hori, lan eskerga, Txillarren produkzio zabala ikusita.

Nireak testigantza xumea nahi du izan. Oinezko baten anekdota solte zenbait.

Hala ere, ez nuke aipatu gabe utzi nahi, berari buruz pentsatzen dudan bakoitzean burura datorkidan irudia. Lehenengo eta behin Jone ikusten dut. Ez dut esango (mozkortuta ere ez), gizon handi guztien atzean emakume handia dagoela, hori ergelkeria hutsa delako. Nonbait egotekotan ez dago atzean, aurrean baizik. Txillarrek baino hobeto inork ez daki zenbateraino dagokion Joneri berari buruz esaten ari den hainbat gauza.

Datorkidan beste irudi bat Txillardegi aita da: seme-alabekiko harrotasuna, eta Joseba barruan egon zeneko sufrikario jasanezina, berak bizi izandako gabezia eta ezbehar guztiak baino jasanezinagoa.

Azkenik, Txillar intelektuala ikusten dut, intelektualak soilik izan daitezkeen mota bakarrekoa: ezkertiarra eta kontsekuentea, duina eta koherentea.

AMAIERA GISA

Amaitzeko ideia bakarra bota nahi nuke, zeharo subjektiboa baina maitasunez diodana. Bestela pentsa baliteke ere, Txillardegi ez da politikaria. Areago, politikan askotan ez du asmatu, baina bi dohain ordainezin ditu, balio handikoak biak: erratzen denean errakuntza berehala ezagutzeko ahalmena, bata, eta intuizio itzelezkoa, bestea, bonba batek ere suntsituko ez lukeen intuizioa. Txillar emotibitate hutsa da, erromantiko petoa zentzu berezkoenean; maitasuna da bere motorra, eta emozioa du egintza guztien oinarrian. Badakigu politika (*politikoa* esan nahi dut) eta maitasuna ez datozela beti bat. Horregatik erratu izan da batzuetan, eta horregatik jakin behar izan du onartzen erratu egin dena. Maitasun hutsagatik.

Musu bat eta beti arte.

SOLASEAN

Txillardegi

BAT Soziolinguistika Aldizkaria-ren Zuzendaria

Paulo Agirrebaltzategi
BAT Aldizkariako Argitalpen-Batzordekoa

BAT Soziolinguistika eta glotopolitika aldizkaria-ren zuzendaria izan da Jose Luis Alvarez “Txillardegi”, horren sorreratik bertatik, eta gaur ere hala da. Zuzendaria izanik, hain zuzen, aldizkariako artikulua eta edukien aurkezpena egitea bere esku izan du, zenbakiz zenbaki. Ez du ia inoiz hutsik egin. Pentsaera ezberdineko autoreen artikulua errespetu osoz aurkeztearekin batera, Txillardegik bere ideiak ere isuri izan ditu sarrera horietan, soziolinguistikari nahiz Euskal Herriko hizkuntz politikari buruzkoak.

Sarrera horietan Txillardegik agertu dituen ideia nagusi eta gehien erabiliak bildu eta aztertu ditu Paulo Agirrebaltzategik, zortzi gaitara ekarriz eta bakoitzari buruzko iritziak nabarmenduz: 1. *Euskara eta Euskal Herria* (horien bereizi ezina), 2. *Euskararen normalkuntza, arazo soziala* (norbanakoen jarretatik harantzago), 3. *Soziolinguistikaren premia* (beharrezkoa, euskararen normalkuntza zentzuz aurrera eramateko), 4. *Euskararen aldeko herri-mugimendu jantzia* (mugimenduaren eginkizuna, eta militanteek arazo soziolinguistikoen jabe izan beharra), 5. *Beste Herrien esperientziak ezagutu beharra* (eta horietatik ikasi, euskararen normalkuntza egoki gidatzeko), 6. *Diglosia eta elebitasunaren aurka* (kontzeptu horien analisi kritikoa euskararen normalkuntzari dagokionez), 7. *Euskararen normalkuntza, arazo politikoa* (euskararen aldeko ahalegin eta borrokari edonolako adiera eta eduki politikoa ukatu nahi lioketenen aurka), 8. *Erakunde publikoak: alde positiboak eta negatiboak* (horien egitekoa, euskarari buruzko horien politika praktikoaren balioztapena, aldekoa eta kontrakoa).

Hainbat alor landu ditu Txillardegik hizkuntzalaritzan eta bereziki euskararen alorrean. Horiek agertzeko lekua ez da hau, eta ni ez naiz horien berri emateko egokiena. Alor eta lan horiek beste lekuetan jende adituek aztertu eta azalduak dituzte¹. Dena dela, oroigarritzat besterik ez bada ere, aipatu nahi nituzke hemen alor eta lan horietakoren batzuk: Hizkuntzalaritza oro har (*Hizkuntzalaritza Hiztegia*), hizkuntzaren antropologia (*Hizkuntza eta Pentsaera*), Euskararen batasuna (*Sustrai bila* eta *Euskara Batua zertan den*), Euskararen gramatika (*Euskal Gramatika* eta

1. *Jakin* aldizkariak bere 114. zenbaki monografikoa (1999, iraila-urrikoa) eskainia dio Txillardegiri; horren ataletako bat “Txillardegi hizkuntzalari” izenekoa da, non Pilartxo Etxeberriak, Rosa Gandariasek eta Jose Luis Ormaetxeak azaldu baitute gure hizkuntzalariak euskararen ikerketa eta normalkuntzari eginiko hainbat ekarpen. Bestalde, EHUKo Filologi Fakultateak eskainiko dion omenezko obra kolektiboan uste izatekoa da askoz zabalago agertuko direla ekarpen horiek.

Euskal Aditz Batua), euskal fonologia (*Euskal Azentua* eta *Euskal Fonologia*), eta Soziolinguistika eta Glotopolitika (*Kolonizatuaren Ezaugarria*, Albert Memmi-ren liburuaren itzulpena, eta *Elebidun Gizarteen Azterketa Matematikoa* eta hainbat eta hainbat artikulu aldizkari² eta egunkaritan) —neuri dagokidanez, oso deigarria eta suspergarria gertatu zitzaidan garai hartan Memmiren liburua, Txillardegik itzuli eta Jakinek argitaratua—. Helburu praktikoa ipini du beti Txillardegik hizkuntzalaritzako eta soziolinguistikako lanetan: Euskararen defentsa, berreskurapena eta normalkuntza.

Neure aldetik, Txillardegi soziolinguistari begiratu nahi diot hemen. Ez naiz, jakina, beraren “eredu matematikoaren” azalpenetan hasiko —besteren artean gauza ez naizelako—; gainera, aipaturiko beraren liburuaz gain, bera, alde batetik, eta Xabier Isasi eta Arantxa Iriarte, bestetik, baliatuak dira teoria horretaz EKBk buruturiko euskararen kaleko erabileraren neurketak aztertze³. Ez dut Txillardegiren pentsaera soziolinguistikoa sistematikoki aztertuko ere; nire egitekoa xumeagoa eta mugatuagoa izango da. *BAT Soziolinguistika Aldizkaria*-n berak idatzitako sarrerei edota hitzaurreei jarraituz, horietan bere aldetik jaulki dituen ideia nagusietako batzuk jaso eta bilduko ditut.

BAT Soziolinguistika Aldizkaria-k hamar urteak bete berriak ditu (1990-2000). Hasieratik eta orain arte Jose Luis Alvarez “Txillardegi” izan da horren zuzendaria. 33 zenbaki kaleratu ditu aldizkariak urteotan, eta bakoitzari bere “sarrera” (edo “Hitzaurre gisa”) jartzen saiatu da Jose Luis, ia hutsik egin gabe, bakoitzeko idazlanak aurkezte aldera edo.

Txillardegiren sarrerak eta hitzaurreak, ordea, ez dira aurkezpen soil eta formalak, zenbakiko aurkibideko tituluen aipamen edo iruzkin hutsa eta horien arteko lotura egiteko bakarrik. Askoz harantzago doaz horiek. Zenbakia diseinatzean erredakzio-taldeak izandako asmoaren berri emateaz edota indizearen haria agertzeaz gain, lankideen artikuluen bere irakurketa eskaintzen digu sarritan⁴. Normala da inoren idazlanaren aurkezpena egiten duenak berari deigarrien eta interesgarrien iruditzen zaizkion eta “gogokoen” dituen ideiak nabarmentzea. Baina inolako lotsarik gabe eta ezkutuka ibili barik, bere pentsamendua eta iritziak jaulkitzeko baliatzen da Txillardegi, lankideen artikulua irakurri eta irakurleei aurkeztean, bere iruzkinak ere sartuz, batzuetan kritikoak. Inoiz nabarmendu nahi dituen lankideen ideiak eta bere aldetik eman nahi dituen iritziak bereizten oso erraza ez bada ere, nabaria da normalean non nahi duen berak bere gogoeta inplikatu.

2. *BAT. Soziolinguistika Aldizkaria*-n, zenbakiz zenbaki idatzi izan dituen sarrerez gain, hainbat idazlan mardul ditu argitaratuta.

3. Txillardegi, “Euskararen erabilpenaz oinarrizko ondorio batzuk”, in: *BAT. Soziolinguistika Aldizkaria* 3-4 (1991) 53-92; Xabier Isasi eta Arantxa Iriarte: “Euskararen kale-erabilera. Txillardegiren eredu matematikoa”, in: *BAT. Soziolinguistika Aldizkaria* 28 (1998) 51-80.

4 Horren aurkezpen-iruzkin batzuk benetako errezentzioak dira, aurkezten dituen artikuluenak. Erreseinatzailearen lana bereziki bete zuen 28. zenbakiko “hitzaurre gisa” egindako sarreran.

Horrela, bada, aldizkariaren zenbakien programatzaile, eragile eta sarritan erre-daktore izanik, Txillardegi bera gertatzen zaigu artikuluen lehen irakurle eta kritikari ere; eta, beraz, ondoren etorriko diren irakurleen gidari, nolabait. Horregatik, guztiz interesgarria da sarrera horiek aztertzea, Txillardegik Soziolinguistikaren hainbat arlori buruz eta bereziki Euskararen normalkuntza sozialaren inguruko arazo eta gorabehera hainbati buruz duen iritzia eta pentsamendua ezagutzeko.

EUSKARA ETA EUSKAL HERRIA

Inork gutxik nabarmendu eta azpimarratu izan du, Txillardegik adina, hizkuntzaren eta herriaren arteko lotura, bereziki Euskal Herriari dagokionez. Hitzetan, idatzietan eta bere lanean.

Hain zuzen ere, aldizkariaren proiektuaren oinarri-oinarrian ipini zuen ideia nagusi hori Txillardegik, lehen zenbakiaren aurkezpena honela hasi baitzuen: “*Aurkezpen gisa Euskal Herriaren etorkizunari dagokionez, eta ideia hau zabaltzea eta sustraitzea kostata loretu bada ere, hizkuntza da ardatza*” (1, 9)⁵.

Eta ideia hori nekez loratu bada, zoritxarrez oraindik ba omen dago bestelakotan ari denik gizartean eta Euskal Herriko gizarte-eragileen artean: “*...gure artean badago oraindik, ‘agente’ gorenakoen artean ere, euskara gabe Euskal Herria normalki izan daitekeela pentsatzen duenik*” (11, 9).

Txillardegirentzat zentzugabekoa da hori.

EUSKARAREN NORMALKUNTZA, ARAZO SOZIALA

Euskararen normalkuntzaren gakoa horren erabileran dago funtsean. Erabilera horren gorabeherak aztertzean, Txillardegiri ez zaio inola ere nahikoa iruditzen motibazio pertsonalen azterketa psikologikoetara jotzea; horren berrespenerako, ez du aitzakiarik soziolinguista ospetsuen eta aldizkariko lankideen iritziez baliatzeko. “*Ohar kezka-garri bat Baxoken aldetik, baina oso zehatza: ‘motibazio sinbolikoak ederrenak direla, baina ahulenak’*” (22-23, 10).

Beraren ustez, hizkuntzaren erabileraren arazoa soziala da, eta lege soziologikoak aztertzea behar-beharrezkoa da hizkuntzaren inguruko jokabide eta portaerak ulertu eta azaltzeko. “*Berriro ere, dena dela, oso aspaldian Mackeyk Eire-ri buruz egindako inkesta klasikoan erakutsi zuenaren ildotik, motibazioa aski ez dela agertzen zaigu; eta ‘bihotzean euskara eta ahoan erdara’ dikotomiak, itxuren eta espantu sutsu askoren*

5. Txillardegiren *Bat* aldizkariko testuen aipamenak egitean bi zenbaki erabiliko ditugu beti: aurrenak aldizkariaren zenbakia adieraziko du, eta bigarrenak horren baruko orrialdea.

azpian, bere horretan dirauela agertzen da. Hizkuntzaren erabilpenari buruz, eta antzinako atsotitza gure eginez, “beharra baita eragile” handia. Glotopolitika berreskuratzailea lortuko bada, oinarriak soziologiaren mailan jarri behar dira (politika eta ekonomia barne). Gainerakoan, alfer-lana. Motibazioa ongi dator; eta lagundu egin dezake. Baina euskara nola galdu den gogoratu besterik ez da behar. Azken gakoa gizabanakoen nahietatik at dago. Eta hauxe da, ene ustez, euskaltzaleok sekula ahantzi behar ez genukeena. Beharra sortu, ala agur”(18, 13). Beraren “azterketa matematikoa” horixe besterik ez da, hizkuntzaren erabileraren lege soziologikoak aztertu eta ulertzeko tresna, estatistikaren zientziatik aterea.

Horretaz jabetuta, jende gutxitxo ikusten zuen Jose Luisek gure artean, aldizkariaren lehen zenbakian salatzen zuenez: “...oso kontzientzia urria dago gure artean euskararen erabilpena ezinezko egiten duten baldintzei buruz. Oraindik ere, funtsean, azterketa sozio-politiko-ekonomiko horren beharraz ahazten bide gara maizegi” (1, 9).

Bere sarreretan behin baino gehiagotan aipatu eta erabili izan ditu Txillardegik euskararen inguruan egindako inkesta soziologikoak, eta horien premia eta funtsezko balioa nabarmendu izan ditu. Horregatik, poza agertzen du Iparraldean egindako erroldan ere hizkuntzaren ezagutza eta erabilerari buruzko galdera sartu dutelako: “Azkenean, berandu bada ere, galdera linguistiko bat erantsiko omen dute Iparraldeko inkestetan” (22-23, 10).

SOZIOLINGUISTIKAREN PREMIA

Euskal soziolinguistika landu beharra aldarrikatu izan du nekatu gabe Txillardegik. Horrexegatik, hain zuzen, BAT Soziolinguistika Aldizkariaren sortzaileetako gertatu zen, eta horren eragile izan da zuzendari gisa. Aspaldi diogu entzuna Euskal Herriko Unibertsitatean sortu beharreko Soziolinguistikaren departamendua edo Institutuaren ideia⁶.

Horren inguruan soziologoek hizkuntzalariei egotzi izan dien kritikarekin bat dator gure autorea: “Soziologoaren artean batez ere, gero eta ausarkiago entzuten dira hizkuntzalarari hutsen kontrako kritikak. Gehiegitan aztertu dira hizkuntzak —esaten digute— hiztunak ahantzirik; eta, hitz batez, hiztunen erabilpenetik at” (1, 9).

Modu zientifikoan landutako Soziolinguistikak bestelako maila berrira eramango ditu euskararen fenomeno sozialez arduratuta dabiltzanak, garai bateko topikoak eta “kaikukeriak” gaingiduz. Hori esaten digu Txillardegik Xabier Isasiren lanetako bat aipatuz eta goraiatuz: “Artikulua ez da irakurtzen erraza; eta honek, zoritxarrez,

6. Badirudi gorputza hartuz joan dela Soziolinguistikako Institutuaren ideia, batez ere BAT aldizkariaren inguruan, eta gehiegi luzatu gabe eraikita ikusi ahal izango dugula.

uxatu egingo du irakurle bat baino gehiago. Euskal Soziolinguistika beste fase batean sartu dela agertzen da zailtasun horietan; hemendik goiti ez baita posible izango euskararen problematikaz lau kaikukeria esanda inor betetzea. Bai Isasiren lan hau, bai beste asko, ikerkuntza zehatzaren ondorio dira; eta arreta luze eta sakona merezi dute” (13-14, 8).

Euskararen azterketa soziolinguistikoa euskararen aldeko herri-mugimenduari lotzen dio zuzenean Txillardegik, bere testu argi horietako batean: *Gure nazio-hizkuntza berriro Euskal Herriaren mintzabide eta oinarri bihurtuko bada, beraz, bi gauza lortu behar ditugu; eta lorpen horretan laguntzekotan sortu da eskuetan duzun aldizkari hau: Bata, hizkuntzaren alorreko fenomenoak ahalik eta ongienik ezagutzea (...) Bestea, berriz, hizkuntz pizkundean herria bera interesatu gabe, soluziorik ez dagoela sinetsi eta sinesterazi behar dugu. (...) Herriak ez badu nahi, herriak ez badu nazio-hizkuntzaren arazoa bere gain hartzen, jai dago” (1, 10).*

EUSKARAREN ALDEKO HERRI-MUGIMENDU JANTZIA

Euskararen aldeko herri-mugimenduaren ezinbestekoaz ez du Txillardegik inoiz zalantzarik izan; eta horixe eratzen, antolatzen eta bultzatzen saiatu da. Jakin besterik ez dago, EHEren sorreran Txillardegi egon zela eragile eta “ideologo” nagusietako, eta EKBren sorreran ere partaidetza bizia eta erabakigarria izan zuela⁷. Beti egon da euskararen aldeko herri-mugimenduan buru-belarri inplikaturik. Horren izenean kritikatu du, baita ere, erakunde publikoen zenbait jokabide politiko, mugimendu hori makaltzera datorrena: *“Harrokeriak puztutako erraldoikerien truke ekimen herrikoi apalak suntsitu nahia, zinez, sinetsi ezina da”* (“Kultur kezka”-ren inguruan egindako gogoeta, 6, 7).

Eta badirudi euskararen aldeko herri-mugimenduaren oparotasunari buruz baikor dela Txillardegi, eta benetan harrigarria —pozgarria!— gertatzen zaiola: *“Zer esango dugu Euskal Herrian Euskaraz erakundeaz, edo Abokatu Euskaldunen Elkarteaz, edota Kilometroak jendetsuez (jadanik 23 urtetan ospatuak), edo Arrasateko A.E.D. harrigarriaz, edo beste anitez? Kanpotarrak harritu egiten dira gure Herri Mugimenduaren indarra ezagutzean (eta bertakook ere, egia aitortzekotan, ez gutxiago!). Mirari dirudi. Zinez”* (31, 8).

Herri-mugimenduaren ezinbestekoa aldarrikatzearekin batera, ordea, horrek hizkuntzako fenomeno sozialez ondo jabetu behar duela nabarmentzen du. Horien azterketa soziolinguistiko serio eta zientifikoaren premia, besteren artean, euskararen aldeko herri-mugimenduak berak du, hain zuzen, Txillardegiren ustez. Horretaraxe etorri zen, besteren artean, *BAT Soziolinguistika Aldizkariaren* sorrera bera, lehen zenbaki hartan aitortzen zigunez. *“...herri-mugimenduen zuzperketa guztiz da*

7. Gogoan dut EKBren asmoa gorpuztuz joan zen bilera luze haietan Txillardegik ez zuela huts egiten; eta ezaguna da, Jose Luis ez dela inolako bileretan entzule huts egotekoa.

premiatsua (Quebec-en eta Vlaander-en ikusi den bezala); eta, alderantziz, herri-mugimenduen ahulezia edo zafraketa (Irlanda, Britainia) guztiz kaltegarria. Baina herri-mugimendu horrek jakin egin behar du, ahalik eta ongienik nola eskolatu eta jantzi. Eta asmo horretan kokatzen da aldizkari hau: Soziolinguistikaren eta Glotodidaktikaren alorrean azkarki erroturik dauden ideia nagusiak ezagutaraztean” (1, 10).

Horregatik, eta berak herri-mugimendu horretan izan duen inplikazio biziak jartzen du bere kritika ere, prestaketa soziolinguistikorik ezean ipintzen duenean hain bihotzeko duen EHE elkartearen krisietako baten azalpena, Txepetx-en iritziarekin bat eginez: *“E.H.E.en kasua ere ukitzen du Txepetx-ek; hasierako bultzaldi esperantzagarri hura gogoratu; baita ere gero jasan zuen beherakada ezaguna, eta berau sozilinguistika-teoria sendo baten eskasiari leporatu (hein batez egia izan daitekeena, zalantzarik gabe)” (2, 8).*

Txepetxenak ezezik, beste hainbat soziolinguista ospetsuren ekarpenak aldizkariaren orrietara ekartzen saiatu da, saiatu ere, Txillardeggi, horien liburuen berri emanek, horiei elkarrizketak eginez, etab. Era berean, eta bide beretik, deitoratu egiten du bere sarreretakoa batean *Jazten* aldizkaria azkarregi isildu izana.

BESTE HERRIEN ESPERIENTZIAK EZAGUTU BEHARRA

Soziolinguistikak euskararen fenomeno sozialak barrutik ezagutzera eramane behar bagaitu, ezin ditugu kanpoko esperientziak ahaztu, hizkuntza gutxituak edo erabilera murriztekoak normaltzeko egin izan dituzten bideak, alegia. Aldizkariaren erredakzioetik Txillardegiren zuzendaritza-lana ezagutu izan dugunok, zinez berretsi beharra daukagu berak gai horri eman izan dion garrantzia. 24. zenbakian, “Hizkuntz normalizazioko prozesuetan neurri juridiko hutsek dituzten mugak” artikuluan hainbat herriren kasuen analisia eman digu, hain zuzen ere, teoriatan geratu gabe.

BAT aldizkariaren ildoetako bat horixe izan da, izan ere: beste hainbat herritako normalizazio-prozesuak ezagutzera ematea, alderdi negatibo nahiz positibotik begirata: Eire, Katalunia, Quebec, Flandria, Estonia, Lituania, Finlandia... Horiei buruzko dosierak lantzean partaidetza pertsonal apartekoa izan du gehienetan Jose Luisek, eta horren arrazoiak ematea berari egokitu zaio, aiez ale. Beraren aipamen batzuk hona ekarri besterik ez dugu egingo, beraz:

“Soziolinguistikari buruzko aldizkari batean (eta areago aldizkari hori Euskal Herrian mamitzen bada), gisa da Eire-ko hizkuntz arazoaz arduratzea” (15, 11).

“Kataluniak Quebec ere gogoratzen du. Organizazio-eskema zehatzak, Administrazioaren parte hartze orokorra eta zabala. Badugu, bai, Kataluniatik, urrundik bederen, zer ikasirik; eta katalanek badakite, Marik berak aitortzen duenez: ‘gure esperientziak beste hizkuntz komunitateentzat interesgarria den zerbaiz izango duela-koan nago’” (20-21, 11).

“Alde batetik, hizkuntzaren aldeko borroka luzean, flandriar abertzaleak benetako eredu eta argi-iturri izan daitezkeelako” (25, 9).

“Erredakzio batzordean Finlandiari buruzko dossierra egitea erabaki genuenean bi helburu bete nahi genuen. Batetik nazioartean gertatzen ari zenari buruzko dossierren sailarekin jarraitzea, eta bestetik, zuengana hurbiltzea orain artean arras arrotza izan zaigun prozesua, gure herrian suomiera normaltzeko prozesuak guretzat ikasgai ugari zuelakoan” (30, 7).

DIGLOSLIA ETA ELEBITASUNAREN AURKA

BAT aldizkariak bere 27. zenbakian euskarara itzulita eman zuen Charles A. Ferguson-en “Diglossia” artikulua entzutetsu hura (1959). Txillardegik ospatu egiten du bere “Hitzaurre gisakoan” horren argitalpena, eta idazlan horrek “iraultzatxoa” ekarri zuela dio, “euskaltzaleon artean batez ere”. Mila bider salatu du Txillardegik euskararen egoera diglosikoa, eta hortik irten beharra, benetako normalkuntza lortuko badu. Einar Haugen-en “Elebitasunaren estigmak” artikulua berri ematean, eta horren ideietako baten kontrapuntu gisa, honako hau jaulkitzen digu bat-batean: “...normalkuntza, ama hizkuntzak ohiko funtzioetan askitasuna lortzean datzala” (18, 13).

Diglosia elebitasunari lotzen zaionean arrisku berezia ikusten du Txillardegik hizkuntza ahularentzat, Erramun Baxok-en artikulua irakurketaren sintesi gisa: “Galdera larri asko Baxoken lanaren ondorioz. Eta erantzun sendo batzuk ere bai: ‘Elebitasuna arriskugarria da hizkuntza ahulagoarentzat, diglosiak hizkuntza indartsua indartzen baitu, eta ahula ahultzen’” (22-23, 10).

Haugen-en aipaturiko artikulua irakurketaren konklusiotzat, honako hau ateratzen du Txillardegik: “Hizkuntzen etorkizuna, bestela esanda, ‘elebitasunean’ eta hiztun elebidunen ‘aukera libroan’ uztea, hizkuntza nagusiaren glotofagia bedein-katzea besterik ez da” (18, 13-14).

Beraz, euskararen normalkuntzarako plangintza beharrezkotzat jotzen du, euskararen lehentasunean eta “glotopolitika berreskuratzailan” oinarrituko dena (18, 13).

EUSKARAREN NORMALKUNTZA, ARAZO POLITIKOA

Euskararen aldeko herri-mugimenduko erakunde eta lagunen artean jarrera ezberdinak azaldu izan dira azken urteotan hizkuntzaren berreskurapenaren eta normalkuntzaren lan eta ahaleginaren autonomiaz eta izaera politikoaz. Pentsaera ezberdinen arabera, iritzi-emateak eta eztabaidak, kritikak eta kontra-kritikak ez dira gutxi izan.

Aldizkariaren 16. zenbakian bi iritzi ezberdin —bata bestearen kontrako?— agertu ziren horretaz. Txillardegi zuzendari, aurkezle eta sarreragilea, errespetu osoz, biei aldizkarian lekua egitearen aldeko agertzen da, eta errespetu berberaz ez da sartzen bere “pulpiputik” horietako bat ere deskalifikatzen edo gezurtatzen. *“Ez dagokio BAT aldizkariari eztabaida funtsezko horretan honen ala haren alde kokatzea. Guri, hemen, arrazoinak eskaintzea dagokigu; eta ezpaia aberasten laguntzea. Bi artikulua dira mamitsuak. Bestetan azaldu ohi ez diren kezka eta susmoak agertzen dira lotsarik gabe. Eta hau guztia oso mesedegarria izan daiteke alor honetan”* (16, 12).

Baina ez du erreparorik aldizkariaren beste hainbat zenbakitan bere iritzia deblauki agertzeko: euskararen normalkuntzaren izaera politikoaren aldekoa, hain zuzen ere. Behin eta berriro gainera. *“Hots, ‘publiko’ dioenak, politikoa dio. Euskalgintza aurrera ateratzeko politika ere egin behar da. Eta, bertatik, betiko arazoa: nola politika hori bideratuko? ‘Apolitiko’ delakoei gaitzi bazaie ere, nahaspila labain eta itsaskor horretan ere sartu behar dugu euskaltzaleok. Erretorikaz gain, benetan euskarak aurrera egitea nahi badugu”* (31, 9).

Berak ohartarazten gaitu, ordea, hizkuntzaren normalizazioa lan politikotzat hartzean, hitz horrek baduela zehaztapen beharrik, nahasketarik sor ez dadin edo —politikoa = publikoa? Ez alderdi-politika?—: *“Zalantzarik gabe, normalizazio-prozesu batean herria ongi jakinaren gainean jartzea beharrezkoa da. Baina informazio hori ongi hartua izan dadin, lan politiko handia egin behar da aurrenik; hitz horren balio semantikoa nahi adina mugatu behar bada ere”* (11, 9).

Publikotasunean oinarrituriko politikotasuna defendituz, ez du onartzen zenbaitek defenditzen omen duten hizkuntzaren “neutrotasuna”, J. M. Odriozola-rekin bat eginik eta haren hitzak erabiliz. *“Odriozolak ez du ulertzen ‘hizkuntzaren neutrotasuna’ zer den. Eta guk ere ez, hizkuntza ‘instrumento de silencio’ bilakatzen baita askotan. Beste ohar mamitsu bat: hiztunak ez direla oso errudun, gizarte egitura orokorrak baizik. Hizkuntza berez da kolektiboa eta politikoa. Eta gatazka-tatsua, beraz”* (27, 12).

Egia da, hori bai, Txillardegiren ustez, irtenbide politikoak berez —independentziak berak— ez duela hizkuntzaren arazoa konpontzen. Irlandako kasua kontuan izanik, hainbat aldiz gogorarazi digu gauza bera. Independentziak ez du hizkuntzaren

bizitza segurtatzen, Irlandako kasuak erakusten duenez. Herriak nahi badu bakarrik biziko da hizkuntza, eta ez legeak emanez, dio Txillardegik.

Baina hizkuntzaren normalkuntza ez da “apolitikoa” ez “autonomoa”, eta horretarako Mackey soziolinguista kanadarraren hitzak dakartza, bestelakorik pentsatzen duten hemengo batzuk gezurtatu nahian: “*Gure arteko batzuren errazkeriak astinduz, Mackeyk gordinki esaten digu: Hizkuntzaren berreskurapena ‘ez da fenomeno autonomoa’. Lau izari ditu, elkarrir errotik eratxekita: Kultura, Demografia, Geografia, Politika*”(9, 7).

Alde horretatik Euskararen Unibertsoak eginiko Euskararen normalkuntzaren “Plangintza Orokor baten Proposamenak” ere zalantzak suspertzen dizkio Txillardegiri, Kataluniakoa eredutzat harturik hemengo egoera politiko-soziala ahazten ote duen edo: *Ez da ideia desegokia Kataluniaren bidea orpoz orpo ezagutzea eta jarraitzea. Beharbada ohar hau egin genezake (...): izkutatu, edo gutxietsi bederen, egiten dela erabakizunen izari **politikoa**. Nola egin daiteke ‘etorkin berrien integrazio osoa’, integrazio horren kontra sakon-sakonetik ari diren talde politiko eta intelektualen lan etengabea salatu gabe? Nola lor daiteke ‘eskubide indibidual eta kolektiboen sendotzea’, Konstituzioaren barruan? (...) “Hitz batez, plangintza ‘apolitiko’ eta ‘kontsentsuatuaren’ joera utopikoa bide dago izkutuan. Hizkuntza arazo larriak, tirabirarik eta tentsiorik gabe konpontzea posible balitz bezala. Hots, zoritxarrez, hau ez da Katalunia eta ez Quebec*” (20-21, 11).

Euskararen plangintza apolitikorik ez omen dagoen bezala, ez omen dago Soziolinguistika “apolitikorik” ere, berriro J. M. Odriozola-ren artikuluko iritzia berretsiz edo: “Azkenik, ziri bat Soziolinguistika ‘apolitikoa’ egin nahi dutenen kontra. Ez baita posible hizkuntzen ‘funtzioak aldatzea, horretan inplikazio politikorik ez balego bezala” (22-23, 11).

Ildo horretatik kritikatzeko du Xabier Erize-k *Nafarroako euskararen historia soziolinguistikoa: 1863-1936* izeneko liburuan egiten omen duen bereizketa, “euskararen komunitatearen” eta “erdal komunitatearen” artekoa: “*Baina hemengo errealitatea bertatik eta barrutik ezagutzen dugularik, halako kutsu bitxia hartzen diogu sailketa izaribakar berdintzaile horri. Jon Juaristi eta Mikel Azurmendi, adibidez, euskararen komunitateko kide dira: euskaldunak izateaz gain, euskal idazle ezagunak ere izan baitira (gero tartufokerietaraino damutu badira ere). Hots, gaur euskarak jasaten duen eraso gupidagabea, nekez para daitezke bi idazle horiek ‘euskararen komunitatearen’ alderdian. Bereiz-marra ez baitago hor. Azterketa ultra-linguistikoa eta aseptiko-apolitikorik egiterik ez dago*” (26, 12)

Seinalatzekoa da, BAT ez dela izan “Soziolinguistika Aldizkaria” bakarrik eta bai “Gloto-politika Aldizkaria” ere, hasieratik bertatik barruko tituluak argi uzten duenez. Eta horretan izan zuen eta badu, jakina, zeresanik Txillardegik.

ERAKUNDE PUBLIKOAK: ALDE POSITIBOAK ETA NEGATIBOAK

Ezaguna da Txillardegiren espiritu kritiko zorrotza, politika orokorrean bezala sozio-linguistikan eta glotopolitikan. Eta euskararen aldeko herri-mugimenduko zenbait iritzi eta jokabide salatu eta astintzen badu, areago kritikatzten du alderdi politikoen zenbait jokabide eta erakunde publiko batzuen politika, bera funtsean herri-mugimenduaren aldetik jarrita dagoenez.

Etsipen modukorik ere agertu izan du Txillardegik, erakunde publikoek, baita Eusko Jaurlaritzako zenbait departamenduk ere, egin duten edo egin dezaketen “glotopolitika berreskuratzaileari” buruz: *“Euskal erakaskuntzaren alorrean (eta euskararenean berarenean ere bai, hein batez) Buesa edo Recalde bezalako anti-euskaldun nabarmenak nagusi, jaun eta jabe, eta gidari ikusteak, uxatu egin ditu euskaltzaleak instituzio ofizialetatik. Hau deplauki aitortu behar lukete denek”* (31, 8-9). Herri Baltikoetan erakunde publikoek harturiko neurriak ezagutzen, *“...geure inguruan ikusten dugun txepelkeria ezin larriagoa”* datorkio gogora (7-8, 7).

Aurreiritzian eta intentzioen epaiketetan oinarrituta eman dezakeen deskonfiantza hori, ordea, datutan oinarritutako kritika bihurtu izan du behin baino gehiagotan: Euskararen politikarako aurrekontuen, plangintzaren hutsuneen, Unibertsitateko euskararekiko politikaren eskasiaren eta abarren azterketan, alegia.

Euskararen aurrekontuak behera doazela ikustean, argi gorria piztu nahi du: *“Olatz Osaren aurrekontuen azterketa zehatzak, beste ikuspuntu batetik, argitasun ederraz argitzen ditu gure gorabehera batzuk. Isil-isilik, instituzioetatik datorkigun laguntza murrizten ari da alor asko eta askotan. Zifrak eta grafikoak hor daude, lekuko”* (15, 13).

1995eko 17. zenbakiko hitzaurrean Hizkuntza Politikarako Sailordetzako Jokin Azkue-ren “Euskararen erabileraren normalkuntza prozesuaren ebaluazioa Euskal Herriko Administrazioan” artikuluari kontrapuntu kritikoak jarri beharrean aurkitzen da: *“Berrito ikusten dugu harridura, normalkuntzarako bidean oso garrantzitsu diren Hezkuntza, Osasuna eta Ertzaintzaren alorrak, orain arteko Plangintzatik at utzi direla. Zergatik? Noiz arte? Honekin loturik, Ertzaintzan sartzeko euskalduntasuna derrigorrezko baldintza ez dela ikusten dugu; ‘meritu’ hutsa baizik. Ezarpen epeak eta datak oso tentuz ari dira finkatzen (‘apurka-apurka’ di-nosku txostengileak); eta mugak behin eta berriaz atzeratzen, ageri denez”* (17, 12).

Era berean, Xabier Isasi-ren “Euskararen normalkuntza Unibertsitatean” artikulua abiapuntutzat hartuz, bere kezka eta harridura agertzen du: *“Nola uler, horretara, eta urrats hori (euskara hutsezko Unibertsitatea) eskuragarri agertzen zaigun unean, oraindik ere Arkitektura Eskolan, Farmazia Fakultatean, are Erizaintza Eskolan ere*

(eta hauxe da hiruotan larriena zenbait alderditatik) euskararen presentzia eta erabilpena hutsaren hurrena izatea?” (25, 10).

Dena dela, erakunde publikoen politika linguistikoaren alde positiboak ikusi eta nabarmentzea ere ez zaio ahazten Txillardegiri, kritikatuaz gainera aldi berean, horien lana bidegabeki gutxiesten dutenak: “...zenbait euskal girotan azkarregi gutxietsi ohi baita erakunde ofizialetan, euskaltzale mordo bat azkeneko urte hauetan isilean burutzen ari den lana” (16, 11).

Bestalde, Euskararen berreskurapen-prozesuari begira guztiz ezkor eta aurpegi iluneko ikusiko luketenen aurka, bestelako aurpegiagaz ageri zaigu Txillardegi, Josune Aristondo-ren “Euskararen Normalizazio bidean urrats berriak” izeneko artikulua berri ematean: “‘Aurrera goazela’ egia da, zalantzarik gabe: eta ‘urte gutxitan’ harrigarritzko aurrerapenak egin ditugula, norbaiti agian gaitzi bazaio ere, zuzena. Ahaztu egin bide zaigu euskararen egoera orain dela hogeit hamar edo berrogei urte nolakoa zen...” (20-21, 9-10).

Areago, Hizkuntza Politikarako Sailburuordearen proiektuak aipatuaz, baikortasunari lekua ireki nahi dio Txillardegik, nahiz eta ekintzazko frogen zain geratzen den: “Aristondoren idatziak betetzen baldin badira, giroa aldatu egin dela esan beharko dugu. Ez dugu zauri minberetan zirikatatu nahi. Baina Egunkariak berak jasan duen bazterketa ankerra ez dute euskaltzaleek aisa ahaztuko” (20-21, 10).

Hauexek dira, bada, Txillardegik BAT Soziolinguistika Aldizkarian idatzitako “Sarrera” edo “Hitzaurre-gisakoetan” aurkitu ditugun ideietako batzuk; horiek jaso eta biltzea besterik ez da izan gure egitekoa.

Egitura eta gertakaria: Mitoen berraragitzea

Anuntxi Arana

Noizean behin, eztabaida xeblebre bat azaltzen da gure artean: ea kondaira mitikoak ikus daitezkeen errealitatean errotuak diren ala ez. Baietz dioten batzuek erakutsi nahi dute, antza, mitoak ez direla funts gabeko fantasiak, ikusia baizik ez dutela kontaktzen eta, beraz, haien sortzaileak ez direla ameslari ergelak izan. Halako baieztapenek zoroen lana metaforak asmatzea, sinboloak eraikitzea eta haien bidez mundua eta bizitza sailkatzea dela iradokitzen badute, erantzuna jadanik eman zuen Lévi-Strauss-ek, bere *Basa pentsaera* izeneko lanean: antropologoak erakutsi duenez, gauzak elkarren artean kokatzeko eta bereizteko, haien ezaugarri esangarrien analogia erabiltzea, jakintsuen ariketa intelektuala da. Hartan irudimenaren fantasmak agertzea ez da psikopatia, are gutiago tentelkeria: psikiaren ibilkera eta ekoizkinak fisikarenak bezain errealak badira, zergatik ez aintzakotzat hartu?

Bistan da, irudimenarekin batera, errealitate ikusgarriaren elementuek ere osatzen dituztela sinboloak. Bi alderdiak nola uztartzen diren ikusten saiatuko gara mito zenbaiten transmisioan; haien sortzeko mekanika eta araudiak ikertzera joan gabe, soilik gure hurbil eta eskuhar diren kasu eta une batzuetara mugatuko gara.

Zehazkiago, begiratuko dugu nola tradizioak eman estrukturak baldintzatzen ahal duen errealitatearen pertzepzioa, nola egitura horren eraginez gertakari berriak sartu eta integratuak izaten diren mitoaren eskeman; eta, alderantziz, nola errealitatearen bortxaz aldatuak eta moldatuak izan daitezkeen tradizioak eman gai mitikoak.

Lehen joera mitoen iraupenari dagokio, bigarrena aldatzeari. Gaia oso zabala eta sakona da; transmisioaren arazoa bete-betean harrapatzen du, difusioaren arloa ere ukitutuz. Ur handietara sartu gabe, eskala txikiko gauza konkretuetan egongo gara, kondaira apur batzuek eta, bereziki, ezohiko berriemaile batek eskaintzen diguten jarduera ikertzeko.

IRAGAN MITIKOA ALA MITOEN GAURKOTZEA?

Adibide zehatzei heldu aitzin, lanean zehar azalduko diren kontzeptu eta premisa zenbait aipatzeko dira: 1) edasti mitikoen bertsioen aniztasuna, 2) mitoen berraragitzea, 3) mitoen denbora.

1. Bertsio aniztasuna. Kondaira mitikoen bildumak irakurtzean, berehala konturatzeko gara, berriemaile batetik bestera, istorio “bera” doi bat desberdina dela, bertasioak badirela; berriemaile berak istorio bera modu desberdinean kontatzea ere gerta liteke. Ohar honek pellokeria ematen du, jakina eta onartua baita gertakari bakar bat kontatzeko orduan bakoitzak bere moduan egiten duela. Baina garrantzi handiko gauza da mitoen aldagarritasuna, aldaketa txikiatarik handietara pasatzen baita mailaka eta, istorio beraren bertsiotik bertsiotik ibiliz eta zubirik zubi aitzina jarraikiz, posible da edozein mitotatik abiaturik edozein mitotara heltzea, haustura sobera bortitzik egin gabe. Ez da erraz muga ematea eta zuzen erabakitzea, noiz arte gauden mito beraren aldaki batean eta noiz hasten garen beste mito desberdin batean sartzen: hori da sailkapen- eta katalogo-egileek aurkitzen duten oztopo handia.

Bestalde, lekuan lekuko lanean eta inkestetan, garbi agertzen da berriemaileak ez direla batere berdinak: batzuek aski fidelak dira eta haien esanetan jadanik askotan entzun duguna ezagutzen dugu; beste batzuek, aldiz, libertate handiaz erabiltzen dute berenganaino heldu den gaia eta beren manieraz esaten dute, alda-kuntza aski handiak sartuz. Aldakorra izatea da mitoen ezaugarri bat.

2. Mitoaren berraragitzea. Mito bat zaharra bada ere, jende berriak izaten ahal dira haren protagonistak denboran zehar izan dituen bertsiotik bertsiotik. Gertakariaren gaurkotze horri *réinvestissement du mythe* deitzen dio Xabier Ravier-ek (1986, 255):

“Processus que depuis quelques années on s’est mis à appeler légendification, lequel s’accomplit de deux façons, le souvenir d’un personnage ou d’un événement se trouvant dans un délai plus ou moins long, soit attiré dans l’orbite d’un ensemble mythique, soit promu lui-même au rang d’être mythique”.

Ravier-ek emandako adibideen artean bada bat oso ezaguna: Suediako errege iza-tera heldu zen biarnesa, Bernadotte mariskala, Azun haraneko lamina baten ondorengo omen zen.

3. Mitoa noiz gertatu den. Mircéa Eliade-ren ustez (1957, 21), jendarte arkaikoe-tako mitoak *in illo tempore* jazo ziren, denboren goizaldean, hasierako garai sakratuan, orduko gertakaria sortzailea baitzen. Hala ere, dio, mitoa *etsenplarra* delako (*modelo-emaile* zentzuan), *errepikagarria*, *imitagarria* da.

Hots, hemengo eta oraingo berriemaileen hitzetan nabari da mito batzuetako gertakariak ez direla hain aspaldian jazo, eta ez dira, hargatik, antzina gertatuaren errepikapen edo imitazioak; aitzitik, behin bakarrik gertatu direla uste dute kontatzaile askok, haiek esandako aldi hain zuzen. Badira behin eta berriz, han eta hemen agitu direnak (adibidez, laminak ogi eske etortzen ziren labekada egiten zenean; maiz, beraz), baina gauza gogoangarri eta erreferentzial asko behingotzat eta ez oso aspaldiko-

tzat hartuak dira; esan nahi baita, protagonistak ongi identifikatuak direla, berriemaileak berak zuzenki ezagutu ez baditu, haren gurasoek edo aitita-amamek bai.

Horiek hola, mito berrarragituaren bi mota azalduko ditut hemen, bi manieraz eginak eta inplikazio desberdinekoak. Lehen multzokoak aspaldian gertatuak dira, ez hala ere denboren hasieran, arbaso hurbilen garaian baizik. Badirudi hori dela mitoa berritzeko prozedura errazena eta maizkoena, gauzak iraganean kokatzeak ekiditen baititu pertsona garaikide bati sorginkeria leporatzeak dakartzan arazoak. Bigarren multzoko kondairak, aldiz, erabat murgilduak dira kontalariaren ingurugiro sozialean; haren denborakoak dira; protagonistak, zaharragoak izan arren, ezagutu ditu eta hurkotzat dauzka.

KONTALARIA PROTAGONISTA BILAKATUA

Lehenik eta behin, arbaso identifikatuaren garaian kokatutako mitoak ikusiko ditugu.

Denbora mitikoa «lehenago zaharren» garaia izan daiteke, eta hantxe, hain zuzen, kokatzen dira mito zaharragoetako gertaera berriak. Askotan, istorioen hasieran esaten da «gure lehenago zaharrek esaten zuten», «gure antzinakoek zioten...». Sarrerako formula horietan, zaharren prestigioa eta sinesgarritasuna dira egiaren berme, eta, aldi berean, antzinako horiek nolabait inplikatuak izaten dira mitoan berean; norabide berean aurrerapauso bat gehiago eginez geroz, mitoetako pertsonaia bilakaturik atzemanen ditugu arbaso horiek berak.

Haraino heltzeko atzeman ahal den mekanika honako hauxe da: norberak etxeko zahar bati istorio bat entzun dionean, badu joera transmisiogile hura gerta-kariaren lekuko gisa ikusteko, hots, kontatua eta kontatzailea bat egiteko. Antza, naturalki eta ohartu gabe pasatzen da «amamak kontatzen zuen»etik «amamak ikusi zuen»era; alegia, deus ez, baina gazteturik geratzen da istorioa eta, bidenabar, egiaztatuta. Gerta liteke harantzago joatea, eta orduan «amamak kontatzen zuen»etik «amamari gertatu zitzaion»era pasatuko da, eta gure berriemaileak protagonista bilakaraziko du kontalaria.

Ikus ditzagun adibide batzuk, besteen bildumetatik harturik edo neuk entzunak.

Segitu ginuen

“Salbatoreko Saindiaren legenda” argitaratu zuen Barbier-ek 1921ean, eta hartaz gogoeta zenbait egin, besteak beste berriemaileei buruz. Istorioak dio Bithirinako neskato batek, dirua irabazteko, baietz gauaz alorrera joango zen parioa egin zuela; etxeko mutilak, ordaindu beharko ziolakoan damaturik, biraoa bota zion: «Deabruak eramane baleza». Orduan berean espiritu gaiztoak hartu zuen alorrean eta airetik eramane zuen. Herriko jendeak gibeletik jarraitu zitzaizkien: Lartzabalera heldu eta

Garaziko bortu aldera jo zuten, eta han, Salbatoreko kaperaren parean pasatzean, neskek Salbatoreri otoitz egin zion: «Salbatore, salba nazazu!» Eta hantxe pausatua izan zen, kaperaren aitzinean. Leku hartantxe egin zioten tattola bat eta geroztik Saindia deitzen dute: beila egunean mezak, loreak eta sosak eskaintzen dizkiote, baita otoitz egiten ere, tattolara ateratzen den bere irudiaren aurrean.

Barbier-en berriemaileak, Bithirinako Mari Beltxak, hirurogei urte zituen istorioa esan zionean, eta hari aitak esan zion, bere haur-denboran gertatu balitz bezala. Kontua da ea aita hura ibilia zen beste herritarrekin batera Saindiaren gibeletik, hau da, ea alabari esana zion «*segitu ginuen*» ala «*segitu zuten*». Kemen bat egiteko eskatu zion Barbier-ek Mari Beltxari, ongi oroitzeko. Eta erantzuna hitzez hitz ematea balio du: «Elle a hésité, hésité encore honnêtement. Et cependant, à la réflexion, au souvenir encore très vivant de l'émotion avec laquelle son père racontait le tragique événement, il lui semblait plus probable qu'on lui avait dit “*segitu ginuen*”».

Hara nola oroimenaren lainoak eta hunkidurak lehen graduko lekuko bat atzeman dioten Saindiaren mitoari. Ez da posibilitate bakarra, menturaz Mari Beltxaren aitak «*segitu ginuen*» esan zuen, hark bizitu gertakari lazgarri batean jadanik berraragitua zelako mitoa. Hala balitz, berraragitze gairaikidekoen sailean sartzekoa litzateke adibidea, lan honen hirugarren zatian; baina eskema bera aurkitzen baitugu beste adibide batzuetan, transmisioan egindako aldaketa izan dela pentsatzeko arrazoiak badira.

Aitatxi haurra zelarik

Hirurogei urte geroago egindako inkesta batean azaldu zitzaidan esaera berdintsua, Bidarraiko Harpeko Saindiari (beste Saindu bat!) buruzko galdeketa (Arana 1986, 18). Saindu hori mendiko haitzulo batean dago, izenak adierazten duen bezala, eta jende-itxurako harri batean itxuratua. Diotenez, gau batez sartu zen bere harpean, gaueko hamabietan, hamabi argiekilan; eta sartzan ari zelarik, inguru haietako kabala guztiak orroka eta marrumaka ari izan omen ziren, eta ez omen ziren isildu Saindu hura han sartu arte. Sekulako harrabotsa eta sekulako mugimendua izan zen auzo hartan, entzun zutenek ez zuten, segur, miralukua inoiz ahantziko. Hasteko, ez zuen ahantzi Beronika Karakoetxekoa-ren aitatzik, hark kontatu baitzion bilobari, neure berriemaileari. Galdegin nionean noiz jazo zen sartze hura, erantzun zuen: «Pentsamazu, gure aitatzik zena haurra zen oraino, denbora hartan, hori gertatu zenean». Bizkitartean, gertakari bera askoz urrunago kokatzen dute beste bidarraitar batzuek; «Jinkoak daki noiz» izan zela esaten zuten.

Gure aititak entzunda pasatu jakonari

Kondaira mitiko oso hedatu eta ezagunak ere arraberritzen dira, *Lamina zauritua* adibidez. Andre bat gauero geratzen zen sutean iruten, eta noizean behin, nekatuta zegoenean, txitxiburruntzia erre eta jaten zuen. Lamina bat jausten zitzaion tximiniatik

urdaia eske, eta emazteak, bakeagatik, eman egiten zion. Baina horrela gutiago baitzuen berak jateko, azkenean aspertu zen eta senarrari salatu zion gauero lamina etortzen zela. Hurrengo gauean emazte jantzi zen senarra, eta supazterrean geratu zen. Lamina etorri eta zer edo zer igarri zuen, gizonaren bizarra ikusirik. Txixiburruntzi emateko eskatu eta, gizonak burruntzia berotu eta ahotik sartu zion. Lamina oihuka joan zen eta gehiago ez zen etorri.

Santos Bernaola orozkoarrak istorioa kontatu ondoan, noiz gertatu zen galdetu nion, eta erantzuna: «Behitu, kalkuletako gitxi gorabeheran horreek kontuok zelan zertuten izan zirean: gure abuelo defuntuak kontatuta eukin dauz berak entzunda pasatu jakonari, bera mutiko txikia izate orduan» (Arana 1996, 225). Bidarraiko Beronikaren aitaxiren eta Bithirinako Mari Beltxaren aitaren eskema berdina.

Amamaren amari gertatu

Kondaira bera kontatzen zion Orozkoko Maria Luisari bere amamak, amama horrek bere amari entzunda. Eta ulertzen da lehen kontalari hura, lekuko baino areago, protagonista izan zela, harengana etortzen zela lamina. Horrela esan zuen Maria Luisak: «Nik entzunda nire amamari zelan etorten zirean... —bere amak kontetan eutsena— eta han ba, bajatuten zirean tximiniatik behera **bera** egoten zenean beti, ba urdaia frijitan, ezta? zartanean. Eta esan eutsala gizonak...» Amamaren ama ote zen «bera» hori? Hala esana da, behintzat.

Ikusten denez, oso mehea da kontalaria eta lekukoa bereizten dituen muga, baita lekukoa eta protagonista bereizten duena ere. Horrez gain, bada protagonistak hurbiltzeko, identifikatzeko joera, Orozkoko eta Bidarraiko beste adibide esangarri bik erakusten dutena.

Auzo zaharra izan ote zen heroia

Orozkoko Untzuetan mendiko gazteluan jentilak bizi ziren, eta herri osoa ikaran ei zeukaten, neskak bahitzen zituzten-eta. Behin Olabarri Handiko neska hartu zuten, gaztelura eroan eta han burdinazko atez itxita eduki. Haren nebak haraino joan zirenean, neskatoak salatu zien jentilek lo-kuluxka egiten zutela eguerdian, eta orduan etortzeko berriz. Burdinazko palankak eskuan joan ziren mutilak, ateak apurtu, arreba atera eta jentilak suntsitu: geroztik ez ei da jentilik agertu Orozkon. Eta nebei, haien ekintza salbatzailearen oroitzeko eta sariztatzeko, Hierro-Palankos deitura eman zien herriak. Haien ondorengoak dira Gorigitxi etxeak, eta salan daukate jazotakoa egiaztatzen duen irudia: nebak jentilen egoitzako atearen bi alboetan.

Gorigitxikoek oso aspaldikotzat daukate gertakaria, baina auzo batek, Elbirak, uste zuen neska bahituaren neba Olabarrian bizi izandako eta hark ezagututako gizon bat izan zela. Hona emazte horren solasak: «Untzetaben esaten eudien eukiela kastilloa

(jentilek), eta han esan eudien Feliperen arrebea edo... —nor eukien ba han?— kuxu eutsien eta jentilak...»

«Felipe zan hor goian bizi zan agure bat» argitu zidaten Elbiraren auzoek, eta hari ohartarazi zioten bahitua ez zela Feliperen arreba izan, haren aurreko batena baizik, baina beti familia berekoa.

Gau hartaz oroitzen niz

Bidarrain berean diote (Arana 1986, 108) Saindiaren harpeko bidea hetsi zutela auzo etxekoek, Harrusekoek, hara joaten ziren beilariei dirua ordainarazteko edo, beti ere hango sosak hartu zituztela eta Saindiak punitu zuela etxekanderea. Jarririk omen zegoen arratsean supazterrean, senarraren beha, eta denbora gaizto egin zen. Eta gainetik beheiti, ximiniatik, sartu zitzaion aire gaiztoa (ihurtzuria): brasa guztia barreiatu zuen eta emazteari aztala eraman. Gero beti maingu ibili zen. Emazte hura, Gaxuxa izenekoa, eta haren senarra Joanes, ezagutu zituen Jose Mari Kastantxok, haren denboran gertatu baitzen punizioea: «Ni gau hartaz oroitzen niz orai hementxe oihal hau bezain untsa (*aurrean duen mahain-oihala seinalatuz*), zer gau zen hura: izigarri zen ihurtzuria eta ximista, ximista, ximista ximisten ganean. Gero biharamu-nean berehala barreiatu zen (*herrian*) aire gaiztoak joan zakola supazterretik aztala».

Gaxuxaren kasuan seguraski, mitoak errealitate bat esplikatzen zuten, zergatik herrena zen. Mitoaren berrargitze hura, Gaxuxaren beraren garaikoa bazen, pertsona bizirik eta hurbil batengan egin zen. Eta modu errekkurrenteaz errepikatua izan dela pentsa daiteke, Oxobi-k ere (1923) entzun eta argitaratu baitzuen Saindiaren zigorraren istorioa, eta hartan izen bera du, Joanes, Harruseko nagusiak. Orain, iraganean ikusten dute gertakaria berriemaileek, azpimarratuz gaur egunean Harrusean bizi diren jendeak ez direla zigorra jasan zutenen ondorengoak edo familiakoak: orduko haiek, etxea errekarra joan eta gero, Ameriketara joan baitziren.

Baina adibide honen interesa da gure berriemaileak bizi izan duela gertakariaren alderdi bat, ekaitzarena. Bere begiez aire gaiztoa aztala eramaten ikusi ez badu, mitoaren eraberritzearen lekukoa izan da.

Tradizioak iradoki

Kontalariak ipuineko protagonistak ezagutzen dituen ideia, tradizioak berak eskaintzen du, bukaerako formula eta lelo batzuek adierazten dutenez (Kaltzakorta 1989, 22-24), adibidez: «Nik azkenik ikusi nituenean...», «Ni hara iragan nizenean», «Lorietan banindagon haien ezteietara joan beharrez...». Inori sinetsarazteko asmorik gabe eta alegiazko baieztapenen bidez, ipuinak berak jokatzeko du jokia, edo hobeto esanda, erakusten du jokia, berdinean egiteko gonbita luzatzen.

Errepikatuko dut berraragitze-prozedura honek, urrundik egina delako, ez duela atxikimendu handia, ez baitu inor sakonki inplikatzeko; «light» deienez, batez ere hurrengo adibideekin alderatzen badugu.

ESPERIENTZIA MITOAREN ALDARAZLEA

Gure herriko etxaldeetako bizitza ez zen idilikoa izan, ez alde materialetik, ez eta espiritualetik ere. Tentsio sozialak ez ziren falta, eta horien adierazgarri da sorginkeriaren sinestea. Sorginetan haragitzen dira auzoekiko etsaigoak, kasu okerreanean gorrotoa, besteetan frustrazioa eta beldurra, eta hoberenean mesfidantza. Zorionez, hurkoaren estura eta larridurekin batera ulermena eta errukia ere kausitzen ditugu. Pobreziaren eraginez, gauza nahiko arrunta zen albokoari lapurtzea, eta sorginei, beste kalte larriagoez gain, ohointzan ibiltzea leporatzen zaie, eta horretarako baliatzea beren ahal magikoak.

Sinbolizazioa ezinbesteko eginkizuna izanik, hobe da haren bidez fantasmaitxura eta adierazpena ematea, barnean sakatzea baino; eta horrela, sorginez beteak ziren gure bazterrak ez hain aspaldian. Hots, ustezko sorgin bakoitzean mitoaren berraragitze bat kukutzen da, beroan bero egina, bere kausa, ondorio eta atxikimendu guztiekin. Jadanik gorago aipatutako Gaxuxaren kasuan, herrentasunaren interpretazio mitikoan akusazio bat bazela nabari da : sosak hartu zituelako izan zen punitua. Lekuonak (1923, 76) Oiartzungo adibide bat ematen digu: han bazen “Bexamotxa” deitzen zuten gizon bat, sorgina omen; katu bihurturik ibiltzen zen, ibili ere, eta behin emakume batek moztu zion zangoa: horrela galdu zuen besoa; gero, ezin hilez ere egon zen, bere sorgingoa beste norbaiti eman ahal zion arte, hori baita parte-tzarrekoak dituztenen akats nagusia. Beherago azalduko den istorio ezagun batek dio pertsona bat kolpatua izan zela gaez abere-itxuraz zebilelarik, eta nola biharamunean zauriak frogatu zuen sorgina zela.

Bexamotxaren kasuan, eta Gaxuxarenean ere berdin, segur aski, mitoak errealitatearen interpretatzen du, bien artean kontradikzio handia ez delarik: beso-faltak iradokitzen ahal du sorgintasuna, herrentasunak saindu baten mendekua. Baina gertakaria eta mitoa batu-ezinak direnean ere berraragitzen ahal da mitoa, nahiz eta horretarako aldaketa batzuk sartu behar zaizkion, errealitateara hurbiltzeko eta harekin koherentzia minimoa erdiesteko. Honelako kasuak biziki interesgarriak dira, mitoaren egituraren norberaren —edo taldearen— sinbolizazio beharrezkoaren pean moldaketak egin daitezkeela erakusten dutelako. Are interesgarriagoak dira, prozedura berdina beste edozein eraldaketetan erabiltzen ahal direla azaltzen baldin badute adibidez, elementu arrotzak mailegatu eta bertsio berriak sortzen direnean.

Berriemaile ezohiko batek, Eulali Bilbao orozkoarrak, besteek baino askatasun handiagoa zuen istorioak moldatzeko, eta hari entzundako hainbat gertakari ederto

ikusten ahal da nola erabiltzen zituen mitoak: hark edota haren ahaide hurbilek bizi izandako esperientziei forma eta edukia emateko nola bereganatu dituzten tradizioko motiboak eta zer aldaketak sartu dituzten istorioen egituran. Zergatik egin duten ere jakin nahi genuke, beren nortasunak edo, menturaz, giroak bultzaturik. Baina sekretu horiek zulatzea alferrikako anbizioa da, eta bakarrik nola egin duten azaltzeaz kontentatuko gara.

Kondaira mitiko bat entzutean, gehienetan, berehala ezagutzen dugu zer tipokoa den eta zelan bururatuko den; bakar batzuetan soilik aurkitzen ditugu garrantziko aldaketak, baina handiak direnean, gerta liteke deusik ez ulertzea, haria galduta eta hapax baten aurrean gaudela uste izatea. Eulaliren ahotik horrelako batzuk aditzeko zori ona izan dut, hari esker pausatu bainion galdera neure buruari. Laburturik emango ditut haren kontu zenbait, gero tradizioarekin alderatzeko.

Amak ikusitako giza katua

Orain dela kasik laurogei urte, Orozkoko Arane etxeko gizonak (*Teofilo Etxebarria pseudonimoa emango diot) parte-txarrekoak ei zeuzkan eta katu bilakatzen ei zen, bereziki lapurretan ibiltzeko. Gizon horren gorabeherak kontatzean beti azpimarratu du berriemaileak, eta haren senarra Pablok egiaztatu, egiazki gertatu direla, ez batere asmatuak, baizik eta haren ahaideek ikusiak, Eulaliren izekok eta amak bizi izandakoak. Hain zuzen haiek dira informazioaren iturburua: Eulaliren ama (Benita Handi deitzen zuten) eta haren ahizpa (Juana Larrea), azken hau Etxebarriaren (1995) berriemailea. Hona hemen haiengandik datozen bi gertakari-kondaira esangarri, biak *Teofilori buruzkoak.

Araneko hilbegira

Araneko etxanderea, *Zelestina, hil zen eta, ohi legez, auzoak hilbegiran bildu ziren hurrengo gauean hilaren etxean; haien artean ziren Eulaliren izekoa, Juana Larrea, eta beste izeko bat. Bat-batean, leihoan jo zuten eta, Juana «nor dan atean joan zan, eta periodiko handi bat erretratuakaz, hiru fraile erretratuakaz,» ikusi zuen. «Zer ete da hau?», ikaraturik emaztea, harentzat agerpen bat zelako, are gehiago itzelezko zaratak entzun baitziren, oholekoak, etxean. Orduan berean gizon bat —hilaren senarra eta leihoan jo zuena, itxura— sartu zan gorpua ohostera, eroatera. Hilbegiran egozanak beldurturik otoizka hasi zirenean, katu bihurtu zen gizona, katu handia: denak inar-makilaz hari jo eta ihesi joan zen eskaileran behera, begi gorri-gorriekaz eta miau ikaragarriak egiten. Baina, gaineratu du Pablok, beste zer edo zer egin zuen katu horrek joan aurretik: intxaur batetik sobrekama bat atera eta hartaz hilaren ohe gutzia estali zuen.

Aldi berean, hilaren eta giza katuaren seme bat, *Marcos, fraile zegoen komentuan ere zarata handiak igarri zituzten eta jakin zuten fraileraren baten etxean zer edo zer jazoten zela. Biharamun goizean, meza ostean superioreak estola («*liburua*» *esan nahi du Eulalik*) zabalik utzi zuen (*horren bidez jakin dezakete apezek nor den sorgina*), eta *Marcos komentutik bota zuen. Pablok zioen aitak parte-txarrekoak (*familiarrak*) zituela.

Istoria oso bitxia harrapatu bainuen, beste batean berriz kontatzeko eskatu nion Eulaliri, eta bigarren aldi hartan, gertaeren kronologia aldatu zuen, inbertitu, modu esanguratsuz: hilbegiran katu handi bat (eta ez gizona) sartu zen, gorpua eroan gura zuen erpekez; jendeak jotzen hasi zitzaizkionean gizon bihurtu zen eta denek ezagutu zuten *Teofilo. Geroago (ez aurrean, lehen bertsioan bezala) jo zuten leihoan eta agertu zen frailean erretratua. Biharamunean bota zuten seme frailea komentutik, eta gero sastre egon zen Laudion *Marcos hura (Arana 1996, 157).

Giza katuaren lapurretak

*Teofilo bera, esaten zuen Eulaliren amak, lapurretan ibiltzen zen, eta “hecho” txarrean harrapatzen baldin bazuten, katu bilakatzen zen, itxura hartan hanka egiteko.

Eulaliren ama basoan egon zen ikatz egosten eta gure gizona ikusi zuen ardiei aditutuen ea zein zen lodien, hura eroateko. Andrak egin zion: «“Zer pasetan da ba, ardiei adituteko?” Eta orduan “rrra”, ondotik katu bat, ez zuen gehiago gizonik ikusi. “Eta hori askotan” —dio Eulalik— “nire amak askotan ikusi”».

Beste batean amamaren etxean ikusi zuten katu bat etortzen, gau batez. ‘Tejabanana’ko teilatutik kamarako leihoraino altxatzeko, leiho-hegian eskuak ipini zituen katuak, «eta amamak gura eutsezan eskuak ebagi», baina aitatik esan zion uzteko, gizon harek ere «umeak eudiezala asko, eta eroan dagiela artoa». Zorroa hartu lepoan eta eroaten ikusi zuten, eta amama ondora joan zitzaion: «Nora daroazu hori zorroa?» Eta: «Miau...!» egin zuen katu baltz horrek eta joan zen, aienatu zen.

Galdera zehatzago eginik, Eulalik dio gizon-itxuran etorri zela *Teofilo eta katu itxuran joan: «katu handia zorroa lepoan dauela». Abadea etorri zen amamak deiturik eta: «Bedeinkatu, konjuratu behar dot etxea», santu bat ipini zuen atean, untzakaz —iltzekin— josia, Jesukristo bat, arantzazko koroa jantzita.

Katu sorginen zauria

Araneko gizonaren ezaugarriak eta bitxikeriak ondo ulertzeko, Eulalik esan barik utzi zituen zehaztasun asko jakin behar dira. Hasteko, tradizioko sorgin-katuen ibil-moldeak azalduko ditugu, bai Euskal Herrian bai besteetan.

Edozein abere-itxura hartzen ahal ei dute sorginek, zaldi, asto, txerri, txakur...; baina katuarena dukete kutunena. Askotan kontatzen da katu bilakaturik lapurretan ibiltzen direla, edo jendeak izuarazteko haien bidera irteten, edo tximiniatik jausten, laminak legez, janari eske. Hola xifritua izan denak katuari kolpe bat ematen dio eta zauritu; eta biharamunean herriko lagun bat, komunzki atso bat, hilik edo kolpatua agertzen da katua zauritua izan den leku berean, zango edo beso batean gehienetan. Horrela jakiten da lagun hori sorgina dela eta katu bihurtzen dela. Gerta liteke horren ondorioz sorgina errea izatea.

Motiboa oso zabaldua da Europan Thompson-ek bere katalogoan jaso du, G 252: «Witch, in form of cat, has hand cut off. Recognized next morning by missing hand». Euskal Herrian Barandiaran-ek (1973a, 493), Azkue-k (1959, 387) eta Arratibel-ek (1995, 165) bildu dute motiboa.

Eskema hori zeukaten Eulalik edo haren ama-izekok, giza katuaren abenturak kontatzen zituztenean; hala dela egiaztatzen du eskuaren pasadizoak: gogora dezagun lapurrak leiho-hegian eskua jarri zuela eta ebaki gura izan ziola Eulaliren amamak. Barandiaranek argitaratu «Sorgin lapurraren ipuin»ean (1973a, 62), sorginari eskua moztu diote, sagarrak ebasteke sagastiko hesian eskua pausatu zuenean. Baina Orozkon ez da egintza bururaino eramango, hain segur *Teofilok, Oiartzungo Bexamotxak ez bezala, bere bi eskuak oso-osorik zituelako.

Ohargarria da, *Teofiloren ezaugarriak sorginaren antzekoak izan arren, ez direla berdin-berdinak. Pertsona ezagun batengan berraragitzearren, haren egiazko harat-honatei moldatu behar zaie mitoa: kondairak, sinesgarritasun den mendrena izatekotan, errealitate nabarienekin bateragarri izan behar du, eta esku ebakiaren motiboa aipatua baizik ez da, gauzatu bariko asmoa. Beste aldaketarik ere bada, Kondairaren kronologia itzulikatu izan da: Araneko gizona, tradizioan legez katu etorri eta gizon berbilakatu barik, jende-itxuraz joan ohi zen berea egitera, eta harrapatzen zutenean bihurtzen zen katu, ihes egiten ahal izateko edo.

Antza, sorgin fama zuen *Teofilok, eta lapurrarena ere bai. Beharbada inoiz ezin zituelako ebasten harrapatu, hanka egiteko metodo infaliblea zuela pentsatu zuten: katu bihurtzea. Katuak ihes egiteko trebe direla esan ohi da, eta hala dio Irigoien-en (1997, 33) *Hautsi da kristala!* antzerkiko pertsonaia batek beste bati buruz: “Behin, kasik menea nuen batez... brix eskapatu zitziakan gatu basa bezala”. Konparaziotik metaforara, metaforatik sinbolora eta handik mitoraino iragaten ahal bada, zentzu horretan esan daiteke fantastikoa errealitatean oinarritua dela. Harrezkero, arazo handirik ez du pausatzen irudi harrigarri batek, katua lepoan zorro bat arto daroala: gertakariaren miresgarria areagotzeko baliatzen baitu kontalariak haren bizkar ezartzen.

Eulalik inbertitu du kondairaren kronologia baina ez du bere gogotik arras kanporatu, eta berriz etorriko zaio ahora «Araneko hilbegira»ren bigarren aldiz kontatu zuenean: aldi hartan katu bat etorri zen gorpuaren bila, eta gero, beilariek otoitz egin eta inarraz jo zutenean, gizon ageri zen. Zalantzak salatzen du tradizioari egindako aldaketa aski efimeroa datekeela eta «jatorrizko» bertsioak gaina hartzeko joera duela.

Esan dezakegu, beraz, errealtatea mitoarekin batzeko arazoak direnean ere, oztopoa ez dela gaindiezina eta, zalantzak zalantza, aski dela mitoaren egitura eraldatzea eta gertakariari egokitzea. Zergatik tamainako tema? Hipotesiak egin ditzakegu. *Teofilori buruzko susmoak eta harekin biziriko esperientziak nahiko durduzagarri eta bortitzak ziratekeen auzoentzat, sinbolo azkar baten bidez adierazteko beharra senti zezaten. Mitoak eskaintzen zuen bidea baliatu ahal izateko egin behar ziren aldaketek ez diote irudiari eraginkortasuna galarazten, kasu hartan bederen. Gizonaren sorgintasuna fermuki sinetsia zenean, ezinbestekoa zen sorgin-soinekora hari janzteia, arras neurrikoa ez bazuen ere.

Etxeko zaratak, meza-liburua eta sorginak

Araneko hilbegiran jazorikoak zein lazgarriak izan ziren azpimarratu zuen Eulalik: leihoan hiru fraileren erretratuak urten zuenean «sustatu eta uleak holan laztuta: egon bere ezin zirean etzean bere, eta derrigor egon behar eudien». Esperientzia bizitu horiek gertakariaren egia bermatzen dute, nahiz ez lekukoek eta ez guk ere ez dugun jakingo zer izan zen egunkari-agerpen hura. Adar-joleren bat, menturaz, ondo zekiena non, noiz, zerk eragingo zuen izialdura; osterantzean, ez diot xehetasun horri parekorik aurkitu tradizioan.

Bai, ordea, harekin batera gertatu ziren hainbat bitxikeriari. Oroituko gara bai Aranen berean eta bai hilaren semearen komentuan, zarata itzelak entzun zirela memento hartan. Horrelako fenomenoak ezagutzen ditugu kinka antzekoetan agiturik, haien bidez jakiten ahal da urrun dagoen norbaiten heriotzaren berri; Marcaida-k jasotako erreferentzian (1923, 31), eri bat hil zela igarri zuten, lagunuen etxean entzun ziren zaratengatik.

Hilaren semearen komentuan zaratak entzun eta, aita superiorea eulitu zen, *Marcos frailearen familian parte-txarrekoak ote ziren. Egiaztatu nahi izan zuen eta test infaliblea egin. Tradizioak diosku apezak badutela bide bat jakiteko nor den sorgina: meza ondoan, aldarearen gainean liburua zabalik utziz geroz, elizan dauden sorginak paralizatu bezala gelditzen dira, ezin mugituz. Hori egin ziokeen superioreak *Marcosi, eta testak positibo emanik, berehala bota zuen frailea komentutik.

Xehetasun hori ere ez da esplizitua berriemailearen hitzetan, baina ondorioztatzen ahal da, dudarik gabe. Pasadizoa kontatu zuenean, Eulalik ez zuen liburua zuzen aipatu, dudatan zen: «Zelan esaten jakon, meza emoten dan orduan...?» galdetu zuen, eta

senarrak erantzun: «estolea». Orduan dio «imini eudien estolea edo zabalik». Niretzat ez da zalantzarik Eulalik liburua esan gura zuela, baina “estola” iradoki ziotenean, estola onartu zuen. Eta ulertzekoa da, estola eta liburua trukagarriak baitira askotan, biok tresna bikainak konjuruak egiteko eta edozein parte-txarreko uxatzeko. Bestalde, Eulalik berak kontatu zuen liburu zabalduaren testa nola erabili zuen beste apez batek, bere ama sorgina zela jakiteko.

Istoria horrela birkonposaturik, historia sumatzen ahal dugu: edozein arrazoirengatik *Marcos komentutik joango zen edo botako zuten, eta menturaz amaren heriotzaren garaian jazo zelako, gertakari hori ere mitoaren gakoaz interpretatu eta aitaren parte-txarrekoak edo haien ondorioak semeari lotu zizkioten, hari ere bizkarreratu sorginkeria, superiore batek egiaztatu eta guzti.

Laminaren estalgi ederra

Sorginkeria giroan barrurago sartzan gaitu gorpua osteko saioak. Sorginei leporatu ohi zitzaizkien horrelako lapurketak, hilotzez ukendu magikoak egiten zituztelakoan (Caro Baroja 1975, 117). Baina beste eskema batean ere ondo kokatzen da egintza.

Hilen arima eramatea deabruen eginkizuna izaten da: hiltzear dagoenaren ondoan egoten dira espiritu gaiztoak, batzuetan aingeruekin edo apezarekin borrokan, biok arima irabazteko lehian; eszena ezaguna da Erdi Arotik eta *Cantigas de Santa Maria* edizio batean irudikatua da: hil-hurren dagoen fraile bat Ama Birjinak begiratzen du arima hartu nahi dion deabruarengandik (Schmitt 1994, 241). Prezeski, Sébillot-ek (1968 III, 145) bildutako istorio batean, katu-itxura zuen deabru batek harrapatu nahi zuen arima. Limousin-go folklorea, katu begi-dir-dir handiak agertzen dira gaizkile batzuen gorpua jateko, eta inork ezin du deus egin haien uxatzeko (Van Gennepe 1946, 799).

Europako tradizioan, beraz, hila (gorpua edo arima berdin) hartu gura duten izaki gaiztoak badira nonahi eta, alde horretatik, Araneko hilbegiran gertatu zena ez da gauza berria.

Baina beste istorio-tipo bati begiratzera gomitatzen gaitu Pablok gaineratu zuen amaierak: giza katuak, ihes egin aitzin, intxaur bat apurtu, eskolaren barrualdetik sobrekama bat atera eta hartaz ohe guztia estali zuela. Orozkon berean (Arana 1996, 226) eta Bizkaiko beste lekuetan *Laminaren amorantea*-ren istorioa kontatzen dute. «Mutil bat neska eder-eder bategaz ibiltzen zan eta ezkontzekotan ziren; lagunek senargaiari esa-ten eutsien, hain galanta izateko, lamina izan behar euala neska harek, eta hanketara begiratzeko ea, ahateek legez, uger egiteko oihaldunak baediezan. Begiratu eutsezan bai mutilak, eta ahate-oina ikusi. Etxera joan zan eta ez euan gehiago urten,

tristuraz hil zan. Egin eutsien hilbegiran auzoak bildurik egozala, lamina sartu zan giltza-zulotik, intxaurkusu batetik estalgi ederra atera eta hartaz estali hilaren gorpua eta ohea. Hango emakumeek estalgi eskuratu nahi eudien, eta untzekaz josi oheari; baina gorpua eroateko orduan, josita egon zein ez egon, erraz batu euan oihala neskatilak eta atzera, intxaur azalean sartu».

Orozkoko laminak bere amorantea ondratu gura zuelako ekarri zion estalgi. Jestuaren adierazpen sinbolikoari begiratzeko badiogu, haren esanahi intimistak errito pizgarria iradokitzen du: gorpua ehun batez inguratzea berriz amniosean biltzea da, matrizean sartzea, bizi berriaren bermea eskaintzeko (Ginzburg 1992, 265).

Zentzu desberdina atzematen diogu motiboari istorio bereko beste bertsio batean, Etxebarriak Zeberion bildurikoan (1995, 181). Hasiera Orozkokoa bezalakoa da; lamina eta mutila maitemindua dira eta ezkontzeko, lagunek bultzaturik mutilak neskatilaren ahate-zangoak ikusi arte: «laminagaz, pertsona txar bategaz dabilela... desgustutik hil zen mutila. Enterrura agertu zen lamina, eta kapea bota gura eutson hilari, arimea eroateko. Baia ez eutsoen astirik itzi, abadearen partez gorpua sartu eben arin eleizara eta irrintzi batean parau zan lamina hori».

Zeberioko laminaren asmoa ez da ona, hilari bota zion kapa, sarea arrainari bezala, harrapatzeko asmoz. Eta arima zertarako behar zuen zuzen ez badakigu ere, segur da ez zuela hartaz gauza onik egingo.

Ez dakigu, ezta ere, Araneko *Teofilok zertarako nahi zuen emaztearen gorpua. Gorpua baitzuen eroan gura, eta ez arima; baina nago bereizketa ez dela pertinentea testuinguru honetan, pertsona izaten dela kontua. Zeberion elkarrekin doaz kapa botatzea eta gorpua eramateko asmoa. Orozkon, laminak ez du ezer eraman nahi. Giza katuak bai ostu gura zuen gorpua, baina ez du ematen horretarako estali zuela sobrekamaz; eta pertsonaiaren famak eta ingurugiroak xede onik iragartzen ez duten arren, intxaur barruko sobrekamak esanahi baikorrari indarra ematen dio, dudarik gabe, horrelako oihal ederrak onerakoak izaten baitira Europako tradizioan: Mari Errauskinek printzearen dantzaldira joateko jantzi zituen soineko miresgarriak intxaur-oskol batean sartuta ekartzen zizkion amabitxi maitagarriak.

Araneko gertakaria erasi dutenek, *Teofilok parte-txarrekoak zituela eta katu bilakatzen zela segur baitziren ere, beste mundukoan jestu bat erantsi diote, estalgiaren motiboa. Baina motiboa bera aldakorra izanik (baikorra sobrekama ederraz estaltzea Orozkon, ezkorra kapa-sarea botatzea Zeberion), ez dakigu zer bilatu zuten beren auzoan biziriko gertakari latz bati gaineratu diotenean, lazgarria areagotzea —motibo ezkorra— ala lazgarria gozatzea —motibo baikorra—.

Denbora mitikoa: antzinakoa vs ikusia

Eulaliri eta Pablori galdeketa egin nienean, «atxineko kontuak, Anbotoko Anderea, sorginak eta holakoak» kontatzeko eskatu nien. Eulalik «Araneko hilbegira» kontatzen hasi eta laster, leihoan jo eta hiru fraileen erretratua agertu zela esan ondolan, «Hori da beridikoa e? Hori ikusia» ohartarazi zuen, eta senarrak berehala: «Hori ez da atxinekoa izan». Eta emazteak berriz erantzun: «Ez da atxinekoa, baina urteak dira...».

Elkarrizketa labur honetan bi baieztapen kokatzen dira, bederen. Bat, antzinako kontuak kontu direla, hau da, ez direla egiazkoak, ikusiak ez direlako. Sinestearen eta eszeptizismoaren arazoa da hori, eta bazter utziko dugu, ez baita oraingo gaia. Bigarren baieztapena mitoaren denborari dagokio. Pabloren iritziz ez dira berdinak antzina gertatuak —mitoak— eta berak edo ezagun batek ikusiak, hemen mitoaren arraberritzeak deitzen ditugunak. Haren ustez, denbora urruna eta zehaztu barikoa behar dute mitoek, eta frogatu gabeak —ikusi gabeak— izan.

Eulaliren erantzunaren arabera, aldiz, aski da aspalditxokoa izatea «antzinako» gisa kontatua izateko. Baina gauza ez da argia, azkenean, senarrarekin ados dagoela adieraziko baitu Eulalik, urte bat geroago bigarren aldiz kontatu zuenean «Araneko hilbegira». *Teofilo benetan katu bilakatzen zela azpimarratu zuen, amak askotan ikusi zuela: «baina hori egiazkoa, ez antzinako sorginen kontuak eta horreek, ez: hori ikusia». Beraz, hark ere bereizten ditu mitoa —gezurra— eta mitoaren arraberritzea —ikusia—. Psikologikoki ulertzen dena, mitoak gezur fama izanki, hobe harengandik urruntzea zinez sinesten dena.

ERAGIKETA EZ HUTSALAK

Hala ere, Eulalik badaki Araneko jendeei eratziki ezaugarri bat bederen «atxineko sorginen» kontua dela, eta hori da meza-liburuaz egindako testa. Eta kasik seguru da, haren amak bazuela laminaren estalgiaren berri, bai eta katu-sorgin zaurituena ere. Izan ere, kotalari ospetsua izan zen Benita Handi, horregatik ezaguna auzoan, bilobek ongi gogoratzen dutenez; eta haren ahizpa Juanak ere, Araneko hilbegiran egon zen izeko, kondaira piloa bazekien. Pentsatzekoa da haiek ziotela mitoa gertakariari egokitu.

Osterantzean, «historia» misterioa da guretzat; irakurketa mitikoa heldu zaigu bakarrik. Baina hor bere larritasunean agertzen zaizkigu mitoen arraberritzeak dituen inplikazio sozial eta psikologikoak. Sinetsiaren sinetsezinaz ohartzen zen Eulali esan zuenean: «Nire amak askotan ikusia, eta nik hori kontetaketatzat bere ez dot eukiten, zer esango dau jendeak: “Hori burutik dago, zoratuta dago hori andra hori!”». Eta berdintsu zatekeen bere garaian Bexamotxaren edo Gaxuxaren inguru hurbilean.

Berrarragitze-eragiketak ez baitira ariketa hutsalak. Mitoak jendeen gogoan edukitzen ahal duen atxikimendua handia da, horrela harrapatzen duenean, fagozitatzen esan liteke, gertakaria.

Handiagoa oraindik atxikimendua, Araneko kasuan bezala, berrarragitzea errealitatearen —gertakarien— pikarraz kontra egiten denean. Badirudi ez-ohikoa dela hori; behintzat, ez dira adibideak nonahi aurkitzen. Eta beharbada horregatik interesgarriago da, orduan bizitza mitoan sartzeko ahalegina hain da handia, mitoa bera aldatu behar baita horren egiteko. Bestela esanda, mitoak bere baitan eragiten du aldaketa, modu erreflexuan.

Ez da esana errealitateak inposatutako aldakuntzak emankorrak izango liritekeela eta bertsio berri iraunkorrak sortuko lituzkeela; beharbada, protagonisten oroitzapena itzali eta oinarrizko egiturak izango liriteke eraginkor bakarrak. Mota horretako mitoak kontatzeko aroa amaitua datekeenean, zaila da bat edo beste egiaztatzea. Hala ere gaitasuna hor dago, eta beste mitoetan aurkitzen diren bertsioei begiratzuz sumatzen da, inbertsioek, motiboen uztartzeak, kronologia aldatzeak eta horrelakoek egiten dutela, hain zuzen, batetik besterako aldea.

Zilegi da pentsatzea, historian zehar mitoek izan duten bilakaeran, eraberritzeko prozedurak erabili direla: funtsean egitura bat aldatzeko, zein izan liteke motibazio azkarra, berrarragitzea ez bada? Difusio-prozesuan ere, jende-talde batek beste tradizio baten elementua bereganatu aitzin adaptatu egiten duenean, askotan sinkretizatetik pasatzen da. Eta sinkretizatzean, berrarragitze-prozedurak erabili izan dira, gurean berderen, dudarik gabe. Bat aipatzeko, deabrua aipatuko dut: pertsonaia berri horri beste izaki mitiko autoktonoen ezaugarriak eratziki zitzaizkion, eta horiekin iraun du oraintxe arte. Ez dateke kasu bakarra, hurrean.

BIBLIOGRAFIA

- Arana, Anuntxi, (1986): *Bidarraiko Harpeko Saindua*, Donostia, Haranburu Ed.
 ———, (1996): *Orozko haraneko kondaira mitikoak*, doktorego-tesia, EHU.
 Arratibel, Joxe, (1995): *Kontu zaharrak*, Tolosa, Erein.
 Barbier, Jean, (1921), “Saint Sauveur d’Iraty, Chaintia”, *Gure Herria*, Baiona.
 Caro Baroja, Julio, (1975), *Brujería vasca*, Donostia, Txertoa.
 Eliade, Marcéa, (1957): *Mythes, rêves et mystères*, Paris, Gallimard.
 Etxebarria, Juan Manuel, (1995): *Gorbeia inguruko Etno-Ipuin ete asaundak*, Bilbo, Labayru ikastegia, BBK.
 Gaminde, Iñaki, (1997): “Elantxobeko ahozko narrazioak”, *Fontes linguae vasconum*, 76, sep.-dic.
 Ginzburg, Carlo, (1992): (1989, *Storia notturna, una decifrazione del sabba*) *Le Sabbat des sorcières*, Paris, Gallimard.

- Irigoién, Mattin, (1997): *Hautsi da kristala!* Bilbo, Euskaltzaindia, BBK Fundazioa.
- Kaltzakorta, Xabier, Larringan, Luis Mari, (1989): *Tradizioko ipuingintza*, Bilbo, Labayru Ikastegia.
- Lekuona, Manuel, (1923): “Creencias y mitos funerarios (en Oyarzun)”, *Anuario de la Sociedad de Eusko Folklore, III*.
- Levi-Strauss, Claude, (1962): *La pensée sauvage*, Paris, Plon.
- Marcaida, Manuel de, (1923): “Creencias y ritos funerarios (en Meñaka)”, *Anuario de la Sociedad de Eusko Folklore III*.
- Oxobi, (1922-1923): “Harpeko Saindua”, *Gure Herria*, Baiona.
- Ravier, Xabier, (1986): *Le récit mythologique en Haute-Bigorre*, Aix-en-Provence, Edisud / Ed. CNRS.
- Schmitt, Jean-Claude, (1994): *Les revenants. Les vivants et les morts dans la société médiévale*, Paris, Gallimard.
- Sebillot, Paul, (1968): *Le folk-lore de France, tome III*, Paris, Maisonneuve et Larose.
- Thompson, Stith, (1955-58): *Motif-Index of Folk-Literature (a classification of narrative elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Medieval Romances, Exempla, Flabiaux, Lest-Books and Local Legends)*, 6 tomo, Copenhagen, Rosenkilde and Bagger.
- Van Gennep, Arnold, (1946): *Manuel du folklore français contemporain, tome premier, volume II (du berceau à la tombe)*, Paris, A. et J. Picard et Cie.

Euskal genoma

Eugenio Arraiza
Kultur eragilea, UEUKidea

“Bizitza hitzarmen sozialean oinarritzen da, geneek organismoaren onerako lan egiten dute, eta ugaltzen dira. Baina gene maltzur batzuk, ‘transposon’ deituak, neurrigabeki ugaltzen dira organismoaren kontura, beraien kopia berriak sartuz genoma osoan zehar”
Rueyling Lin (Nature. 99-XI-11).

Euskal Herriko kultura hil ala biziko auzia dugu euskaldunok. Duela 100 urte Sabino Arana-k eta Arturo Campion-ek jarritako oinarriak gaurkotu behar dira. Berrikusi egin behar dugu geure kultura, tinkotu, egituratu, euskal nortasunaz bete, etorkizuneko gizakiarentzat erakargarria mantenduko badugu.

Egun hauetan gaurkotasuna duen genomaren adibidea iruditu zait egokia, kulturaren edukiak, egiturak eta bizitza argitzeko bidean.

“Life is based on social contract, genes work for the good of the organism and they are reproduced. But certain rogue genes, called transposons, wantonly reproduce at the expense of the organism, inserting new copies of themselves all over the genome”
Rueyling Lin (Nature. 99-XI-11).

Ez, tituluaz ez beldur izan. Ez naiz hasiko Rh- delakoari buruz endokrinologia arloa jorratzen, ezta landare transgenikoei buruz, ezta gizaki klonikoa ernaltzeko metodoaz *apartheiden* defentsan. Kultura-arloan aritzeko asmotan natorkizue, beti bezala. Baina kultura *“fiktio mentis”* izanik, berari buruz hitz egiteko orduan konparazioaren teknikaren laguntza ezinbestekoa zaigu, zer esan nahi dugun adierazteko izadian aurkitzen dugun zerbaitetaz baliatuz.

Irantzu Bernales, 1999ko abenduaren 15ean *Euskaldunon Egunkariak* dakarren artikulu dokumentatuan, Ian Dunham-ek egindako balentriaz mintzo da: *“Giza kromosoma baten kode genetikoa lehenengo aldiz deszifratzea osorik, eta orain arte gizakietan ezezagunak ziren ehunka generen existentzia ezagutaraztea”*.

Ni ez naiz arituko gene biologiko bati buruz, noski. Jakina da, munduan gabiltzan gizonezkoek, gero eta gutxiago dauden zuhaitzen adarretan urri dirauten beste tximuekin konpartitzen ditugula giza kromosometako gehienak. Baina genoma norbana-koaren kodea izanik (milaka datuz osatutako kodea), Herri baten nortasunak nolako

komplexitatea duen (eta, halaber, datu konkretuetan datzala) adierazteko baliagarria zaigulakoan nago. Bide batez, Herria ote garen eztabaidatzen ari diren haientzat, kode genetikoa osatzeko adina datu ditugula geure kulturaren, erantzun zuzena proposatzeko asmoz.

Txillardegi, “*Euskal kulturaren zapalketa 1956-1981*” liburuxkan, orain dela hogeitau urteko egoerari buruz mintzatu zen. Hizkuntzari buruz aritu zen batik bat, Euskal Herriko auzian hizkuntza galtzearen arriskua nabarmenena zelako. Gaiari sarrera emanez, hala ere, “*Kultura zer den. Kulturaren bi izariak*” atalean, zabalago azaltzen du kulturaren kontzeptua, horren baitan hizkuntzak zer garrantzia duen azpimarratuz. Ni orokorrean arituko naiz euskal kultura aipatuz, ez euskarari soilik dagokionean, baizik norbanakoak edo Herri batek naturaren gainean biltzen duen guztia adierazteko. Guztiz bat nator Txillardegik garai hartan adierazitakoekin, baina hizkuntza, gizakia eta kultura kontzeptuetan azken urte hauetan produkzio handia egin du gizarteak, ez beti norabide berean, eta uste dut, euskaldunok argiago ikus dezakegula gurean gaur egun zein den onena.

NAZIOTASUNAREN BI ADAR

Euskal nazionalismoaren historian, hasiera-hasieratik esan dezakegu, lehen kimuak era moderno batean azaleratu baino aitzinago ere, geroxeago adar ezberdin izanzen zirenak agertu ziren, bi pertsonaren ikuspegitan ordezkatuak: Sabino Arana, bizkaitarra, eta Arturo Campion, nafarra. Errealitate eta fikzio artean bizi garen honetan, Sabino Aranak, bi muturrak besarkatu nahian arraza, euskotarren arraza, batetik, eta J.E.L. (*Jaingoikoa eta Lege Zaharrak*) bestetik, uztartu zituen Euskal Aberriaren oinarri. Pasa diren 100 urte hauetan biologiaren eta espirituaren kontzeptuak aldatu egin dira zeharo. Biak izan dira argudiatuak eta eraberrituak. Kulturaren arloan darabiltzagunetan, bereziki nortasuna dela-eta Herri baten kulturarenean, Aranak arima berezi baten ezaugarri gisan ekarri zituenak, ahul eta desitxuratuta geratu zaizkigu dagoeneko, bai arraza, bai erlijio-kutsuko espiritua.

Arturo Campion ez zen saiatu arima bat aurkitzen, teoria bat eratzen. Horretan datza bere bigarren mailako edo erdipurdiko sasilider baten itxura, “*segundón*” antza. Berak bi mutur horien artean zegoen errealitateari heldu zion: euskara atzeraka zihola-eta, bost euskalkien azterketa egin; boteretik sasihistoria zabaltzen zutela-eta, Nafarroako Erresumarena azaldu, euskaldunen batasun politikoa izan zena; gizartearen erretratua marraztu zuen, bestalde, egiazko Euskal Herrian existitzen ziren arazoak eta gatazkak gogoratuz: “*La bella Easo*”, “*Blancos y Negros*”, “*El Tamborilero de Erraondo*”... Horiek baitziren poliki-poliki bi muturretatik jandako Euskal Herri handi batetik geratzen ziren hondarrak. Herriminez bultzaturik, hondarrak bilduz, antzinakoren ametsean geratu zen Campion. Etorkizunerako proiektu hura galtzen uzten ari ziren vasco-navarro haiek salatzearekin batera, joandakoa besterik ez zuen eskaintzeko.

Bi adar horietatik enborra sortuz, arbola, biek duten onena aprobetxatuz, Sabino-ren asmoa eta Arturoren azterketak oinarri hartuta, egitasmo sendo eta zehaztu bat lor dezakegu gaur egun. Nire ustez, oraingoan, Sabinoren asmoa eta sua ametsetatik errealitatera bihurtuko baditugu, geure kultur arloa Campionek jorratutako parametroetan antolatu beharko dugu. Horretan ari garela uste dut honezkero, baina inoiz ez da gehiegi proiektu baten egitura nagusiak berrikustea, gaurko bizitzaren bilakaeran ditugun baliabide-ugaritasunaz baliatuz eta aberastuz.

KULTURA GALAXIA GISA

Eusko Kultur Gaiak planeta gisa irudikatuz, Euskal Kulturaren gaia izar-sistema propio modura azaldu nuen duela bost urte (*Uztaro* 13), eta uste dut baliagarria izan zela UEUko ikastaroak antolatzeke, gure kulturaren altxorra eta euskararena bat bera zirela egiaztatzeke, euskal kulturaren baitan zegoen gai-aniztasuna adierazteke eta kulturaren arlo bakoitzean zientifikoki, “*asmoz eta jakitez*” aritu behar genuela serioски hartzeke.

Garai hartako ikastaro batean izandako mahai-inguru baten kronika ongi datorkit orain, nirea baino pluralagoa den ikuspegia azaltzeke:

“Ostiral arratsaldean **Eusko Kultur Gaiak** sailean mahai-ingurua izan zen Kultur antolaketa Euskal Herrian gaia hartuta. *Petxo Idoiaga, Patxi Azpillaga, Iñaki Zabaleta* eta *Koldo Izagirre* konbidatuak, aurkezle edo moderatzaile gisa *Eugenio Arraiza* aritu zelarik.

Lehenengo biek goizeko bi klaseetan, *Euskal Herriko kultur politika* eta *Euskal Herriko industria kulturala* gaiak, datuak eta azterketa azaldu ondoren, bagenuen noski zer aztertu arratsaldeko saioan.

Zer nolako kultura dago antolatuta Euskal Herrian? gaiari nola heldu, ez zen erraza izan. Zenbait hitz, edo han eta hemen dabilzan kontzeptu zahar berri batzuk agertu ziren, hala nola “*mestizaia kulturala*”, “*kultur esparru propioaren beharra*” etab., zehaztu gabe geratu zirenak.

Eusko kultur gaiak landuak, ezagunak eta dibulgaziorako egokituak ote ditugun galderari erantzunez, nahiko ezkor agertu ziren solaskideak. Konplexuz josita azaltzen zaigula euskalduna. Kanpotarrek homologatuta sentitu behar duela bere burua kulturaren edozein esparrutan. Eta gure gizartean, Euskal Herriko erreferentziak zeintzuk diren, soziologikoki, laino eta argitzeke ditugu oraindik. Uni-bertsaltasunaren eta bertakotasunaren arteko erlazioa guztiz desorekatua dugula.

Kanpoko aurrerapenaren beldur handiz izan garela adierazteke, gure arbaso nazionalisten adibide bat aipatu zen: Zinema tradiziozko bizimodurako kaltegarri bezala hartu zutela, sortu zenean, eta erabaki zutela filmen kronikak ere ez zituztela

egin behar; bestela, morboa berpiztuz, jendea ikustera joango omen zen. Gaurko belaunaldietan, berriz, kontrako muturreraino joan gara, eta, gurea gutxietsiz, kanpoko gauzen bila goaz. Bi eredu murrizgarri (*reduccionista*) hauen artean mugitzen garelara ematen du, gure kultur gaietara zor zaien arretera eta trataera egokia lortu ezinik.

Nola egin? Garbi zegoen kosmopolitismoa euskaraz emanez ez dugula nahikoa, geure herriko kultura, nortasuna, eraikiko badugu. Biltzen gaituzten osagaiak bilatu behar ditugu. LOGSEk ematen duen aukera aprobetxatu beharko genuke, gure gai propioak irakaskuntzan sartzeko. Gehiago zaindu EITBn eta komunikabideetan Euskal Herriari buruz ematen den interpretazioa. Izan ziren aipatutako hainbat eginkizun.

Motz geratu zitzaigun bi orduko jardunaldia. Saioa bukatu genuen gehiagotan hartu beharko genukeen solasgaia zela azpimarratuz eta hurrengo batean hasitako bidetik urrunago joango ginatekeela esanez". Honaino orain dela 5 urte izandako mahai-ingurua.

Handik urte batzuetara, Euskararen Unibertsoa izenarekin, kanpaina eta hausnarketa egin genuen. Eusko kultur gaiak, galaxietan izarrak mugitzen dituzten indarren dantzaren antzean, horixe izan zen erabili genuen irudia. Baina egunak joan ahala konturatu naiz irudi fisiko soila ematen diguten errealitateek irudi biologikoarenak baino mugatuago geratzen zaizkigula kultur arloko prozesuendako. Kultura gizakiarena izaki, bizidun zerbaiten gisa ari da sortzen. Beraz, eredu galaktikoarena baino gertuago dagoen kulturari bizidunen bilakaeran ematen den prozesua.

BIZITZA EREDU

Kulturak "bizi-prozesu" bat adierazten du lehenengo eta behin. Bizi-prozesu guztien gisa, sekuentziazioa adierazten digu, gertaeren edo aktibitateen katea. Guk asmatutako lotura mentala da, *fiktio mentis* arlokoa, baina errealitatean dagoena oinarri duena.

Kultur biziaren honen emaitzak fisikoki gorpuztu daitezke gero, liburuetan, diskoetan, irudietan, antzerki-emanaldietan eta abarretan. Eta saldu edo erosi, beste edozein salerosketa bezala, kontsumismoaren gizarte honetan. Hauek guztiak hala ere, euskarri edo soportea fisiko batzuetan lagatuko mezu kulturalaren morkotsa besterik ez dira. Agerpen fisiko horiek kultura-eramaileak besterik ez direla jakin beharko genuke. Kultura bera biziaren mailan dago. Goi-mailako biziaren gainera, mineral, landare eta animalia ez pentsalarrietatik gorago doan mailan, ezagupenarenean.

Horrela kokatuak garelarik, nola irudikatu kulturaren bizi-prozesua? Esan dezakegu, gure biziaren beraren alderdi mentala delako, biziaren arauetara jarraikiz bilakatzen doan inguruko errealitatearen eta norberaren nortasunaren arteko elkarriketa eta elkarrekiko eragina dela.

Pertsona bakoitzak ezagupenaren bidez lortutako jakintza-meta du bere kultura. Herri bati dagokionez, gizarte mailan ere, herri baten kultura nolabait aipa daiteke herri horren herritarrek batera duten kultura komuna adierazteko.

Pertsonarena izanik, norberaren nortasuna adierazteko moldea da. Esana da “*eza-gutzen duguna garela*”. Gure atarramentu propioaz zuzen-zuzenean edo besteengandik jasotako informazioaz dugu garen nortasuna. Ahalegin neketsuen bitartez, arreta jarritz. Animaliek jaiotzez ekartzen dute bizirik irauteko aski izango zaien sena edo instintua. Gizakiak “kultura” bizi behar du, bigarren natura bat bezala lortuko duena. Kulturaren “izaria” baino gehiago “larrua” jantzi behar du, aurrera egingo badu.

Pertsona baten kultura eta nortasuna elkarrekin eta hain nahasiak agertzen zaizkigu, ezen ezin bereizi baititugu praktikoki geure ekintzetan. Biak batera doaz, eta nahiz eta teorikoki bi kontzeptu ezberdini erantzun, gaurko artikulu honen helburuetarako gauza bera direla esan dezakegu. Besteak beste, horretan datza kulturaren garrantzia.

Pertsonaren kasuan nortasuna dena, Herri bati buruz ari direlarik, batzuei “*identitate*” deitzea gustatzen zaie. Nik nahiago dut nortasun hitza mantentzea, identitatearenean kloniko baten itxura gehiago agertzen delako, nortasunaren aurkakoa hain zuzen. Herri baten kultur aberastasunari, bat izanik ere, barneko aniztasuna adierazteko, nortasuna hitza hobeki dagokio. Euskal Herriaren nortasuna, Euskal Herriaren kultura nola bizkortu? Euskal Herria nola bizkortu? Euskal herriaren bizitza nola aberastu? Azken finean galdera bera dugu.

NORTASUN BATENTZAT HIRU EREDU

Horrela adierazita, Euskal Herriaren kulturaz ardura hartzeko, funtsezko arazo bat agertzen zaigu berehala. Gizarte honetan hiru nortasun-eredu dabilta kaleetatik eta komunikabideetan: euskalduna, espainola eta frantsesa. Hiru eredu Herri baterako, edo Herri honen segun eta zein lur-eremuz ari garen, ehuneko zati batendako behintzat. Horietakoa bik kultur ardatza Madrilan edo Parisen dute. Hemengo kultur gaiak, hemengo errealitateak, osagarri modura hartzen dituzte Espainiako edo Frantziako beste osagarri anitzekin batera. Euskal Herria ardatz hartzen dugunontzat, aldiz, gure nortasunaren ezaugarri edo gene modura kontsideratuak izaten dira hemengo gaiak. Guretzat, euskal kultura eduki ala ez, hil ala biziko auzia da.

Tamalez euskaldun gehienek, euskal arazoari buruz kezkatu izan direnak ere, arazo politikoa zena auzi politikoa zela uste izan dute. Egia da, ekar ditzakeen baliabideak direla-eta, garrantzi handiko bitartekoa dugula egitura politikoa gure kultura erdiesteko bidean. Baina auzia kulturala da: gure nortasuna (kultur nortasuna) euskalduna ala bestelakoa den, alegia. Ez da nahikoa euskaldun dadin nahi izatea, politiko

abertzaleek maizegi dioten gisan. Zeren ez den bitartean (nahiz orokorrean eta funtsean —oraindik edo dagoeneko— badelakoan nagoen), euskalduna argi eta garbi ez den neurrian, arazo politikoa erabakitzeke eszenatokia bera ez da argitu ere egingo, eta herriaren ordezkariak beldur izango dira erabakiak hartzeko.

Nahitaez “beti” espainol edo frantses moldeetan pentsatzen dutenak, Euskal Herriko nortasunaren aurkakoak bihurtzen dira. Baita euskaldun gisa pentsatu nahian espainolen edo frantsesen eran pentsatzen dugunok ere, horrela pentsatzen dugun bakoitzean. Zeren eta, zoritxarrez, kultura menperatuko herrietan sortu garenok, ezin ditugu erraz baztertu heziak izan garen kultura eta ezagupen-moldeak. Euskaldunon auzia dugu, izenez ala izanez izango garen euskaldun. Sakonean, ez da arazo politiko-administratiboa, kulturala baizik.

“22 kromosomaren sekuentziaren lana Giza Genoma Proiektuaren barnean kokatzen da. Giza Genoma Proiektua ikerkuntza-programa internazionala da, eta honen helburua giza genoma osoaren informazio genetikoa deszifratzea da, hau da, gizakion material genetikoaren edo kromosoma desberdin guztien sekuentzia (base pareen ordena) determinatzea”. I. Bernales (Egunkaria, 99-XII-15).

Euskal genomaren kasuan ere sorpresak ekar litzake ikerkuntzak, aipatutako programaren lan horiek ekarri dituztenen parekoak: *“Sorpresak batzuk ekarri ditu. Esaterako, 22 kromosomotan identifikaturiko gene bat legamietan eta gizakietan ia berdina da, nahiz eta legamiak eta gizakiak ebolutiboki nahiko urrun egon; honek gene honen garrantzi biologikoa agerian jartzen du, eta gene honetan gertaturiko aldaketarik txikiak ondorio larriak izan ditzakeela suposatzen ditu”* (Ibid.).

Euskaldunen kasuan aspaldian irentsi ditugun parekotasunak, gizon eta emakumeen artekoak, indioek arima ere badutela (zuriek bezainbat, behintzat), zaldunen eta herri xehearen burumuinaren neurrian etab., legamia baino urrunago eboluzionatu duten beste herrietatik, pentsa dezakegu zerk edo zerk, txikia bada ere, bereizten gaituela (txikia izanik ere delikatua, sentibera, omen), gertaerek (mende batzuetako esperimentuek) adierazten duten gisan.

Baina ez gaitezen inozo izan. Berezia izatearena titulu potolo batean eramatea, nobleziarena kokatzea bezain alferrikakoa izanen da, banan-banan eta denok batera geure kulturaren jabe ez garen bitartean. Kode genetikoaren baitan ezkututzen den kultura ikas dezagun, gu geu zertaz osaturik gauden (ezagutzen duguna gara); beraz, kulturalki izan gaitezen ekarri dut genomaren gaia. Oraindik gure ezjakinduria zein handia dugun adierazi eta salatzeke asmoz, besteen jakinkeria bezain handia, hain zuzen. Hortxe arazoa.

EUSKAL KROMOSOMAK

Uztaro aldizkarian eta UEUko ikastaroak antolatzekeo abiapuntu gisa hartutako behin-behineko gaien sailkapena dakart berriro hona, gure kulturaren osagai nagusiak zeintzuk diren adierazteko. Hitz gutxitan biltzen da oso zabala den datuen meta.

Gai hauen garrantzia bertakotasunean datza. Batzuetan, herri berezi baten nortasuna ageriago dago, originaltasuna, bilakaera, aldartea, direla-eta. Besteetan, ez da hain nabarmen azalduko ezberdintasuna zertan den, baizik nola dagoen itsatsita bildutako osotasunean. Beti ere “guretasun” horretan dute esanahi garbia. Gure amak, gure sorterriak, gure aurpegiak duten bezala.

Euskal Herria Frantzia edo Espainiako zati gisa tratatzen dutenei gaindiezina zaie eusko kultur gaien gakoak. Alde ala aurka daude? Garrantzirik ba ote dute eusko gai direlakoek haiek proposatzen duten Euskal Herriko egitasmorako? Beste gaien menpe lagatzea ote da haiek proposatzen duten kultur ereduak? Alde honetatik ikusita, hizkuntza propioaren aberastasuna agerian azaltzen da.

Nik uste dut, militante huts ez diren Euskal Herriko biztanleengan, sentibera-tasuna sortzeko indarra badutela gai hauek, aberastasanaren izenean tratatuak izaten badira. Egia da, gero eta sutsuago daudela Euskal Herriaren aurka agertzen ari diren “vasco-tasunaren” jabe omen direnak, eta Espainia edo Frantziako naziokideen eta komunikabideen laguntza dutela. Baina gizartearen gehiengoak praktikoa izaten da, eta galera garbia ikusten ez badute, ez dute beren gorputzaren aurka jokatu. Jakintza arloan, gainera, ez dute aberastasan handirik eskaintzen gure bi menperatzaileek.

Kultura, genoma bezala, osagaiez osaturik dago, baina ez banaka edo edozein eratan harturik, egitura eta harreman zehaztu batzuetan baizik. Giza genomaren kasuan kromosomak deitzen dira eta Euskal Herriko kultura propioaren kasuan, eusko kultur gaiak deitzen ditut nik. Genomaren antzaz lagundurik asma ditzakegu euskal gaiak, bakoitza bere hamaika mila datuz osaturik, kromosomak bezalaxe, kate batean loturik.

Hala ere, badago funtsezko ezberdintasun bat bi kasuetan: kromosomen kasuan gurasoengandik jasotzen dela katea, osatua jaio baino lehenago. Inprimatuta geratzen zaigu eta horren arabera osatzen da gure gorputza. Bihotzeko taupadak ere horren arabera joak izaten dira betiko. Zer esanik ez, burumuineko egitura.

Kulturan, gure bigarren naturan, aldiz, jaiotzearekin batera sortuak garen giltza biologikoa genomatik bideratuta eta irentsita eutsi eta gureganatu ondoren ogi egituraturik, jasotzen ditugun sentazioak eta haiek bidalitako mezuen ezagupenak metatzen hasten gara. Lana egin behar du gure gorputzak horretarako. Gure gain geratuko da, beraz, behin sortzez gero, gure bigarren izaria. Gurasoek lagunduko

digute lehenengo urratsak ematen, baina norberaren lana da bizitzarena. Inor ez da horretaz libratuko.

Ingurumenak badu garrantzia. Lehenbiziko inpresioek baldintzatuko dituzte ondorengoak hartzeko bideak. Ezagupen-prozesuaren bitartez hartuko dugun oro, hasierakoaren konparazioan hartzen da eta sailkatzera doa gure baitan poliki eraten den sarean. Hortik dator lehenengo sentsazio eta ezagupenen garrantzia. Lehenengo 5 urteak herri batean bizi ondoren, bizitza osorako gogorapena gordeko duzu. Gero beharbada, beste 20 urtetan biziko zara atzerria irudituko zaizun beste nonbait.

Eusko kultur gaiak gure gorputzari itsatsi behar ditugun kulturaren osagaiak dira, euskal gizon izan nahi badugu, gizon izan nahi dugun hainbeste. Ez pentsa gero gizadiak zor dizkizula. Ez dizkizute emango naturarekin batera, ez sortu baino lehenago ezta gero ere. Amaren sabeletik atera eta gero, zeure bizitza osorako lana duzu. Bi bidetatik bil dezakezu bigarren natura hau, zure giza nortasuna osatuko duena, kultura: atarramentu propiotik edo bestengandik entzunda eta jasota.

1. HISTORIA:

- *Historiaurrea. Arkeologia*
- *Antzinaroa*
- *Erdi Aroa*
- *Aro Modernoa*
- *Aro Garaikidea*

Kulturaren ardatza dugu historia-arloa. Gero kultur adierazleetan komenta-tukodut luzexeago.

2. GEOGRAFIA:

- *Geografia Fisikoa*
- *Geografia Politiko eta Administratiboa*
- *Demografia*

Gizakia lur-eremu bati atxikita dago jaiotzez. Lur gabeko internautak bezala unibertsaltasunaren mezulari agertzen diren sasi-ilustratuek beren interesak defenditzen dituzte, ez gizakiarenak. Lur horren ezaugarriak ezagutu behar ditugu eta gureganatu, gu ere lurra baikara.

3. GIZARTE- ETA EKONOMIA-ZIENTZIAK:

- *Harreman ekonomikoak:*
 - *eragileak:*
 - *naturazkoak, teknikoak, diruzkoak, nomikoak*
 - *egitura eta bilakaera diakronikoa*

- *Giza harremanak:*
 - *jarrerak:*
 - *gizarte-multzoak, etikazko balio-sistemak, jokabideak, Euskal Herrigintza*
 - *egitura eta bilakaera diakronikoa*

Herri baten kultura kolektiboa izaten da bere egituraketan. Norbanakoaren nortasunak, neurri batean, indibiduala izan behar badu ere, Herri batena gizarte ororen nortasuna da. Herri-kulturgintzan aritzen direnak ezin dira frankotiradore gisa ibili.

4. ZUZENBIDEA:

- *Eusko Zuzenbidearen historia*
- *Herrialdeetako zuzenbidea*
- *Egungo egoera eta jokabideak*
- *Zuzenbidearen euskal hiztegi garaikidea*

Herri batek bere buruari historian zehar emandako arautegia da herri horren elkartasun-kodea, gene guztiak ordenatzen dituena.

5. NATUR ZIENTZIAK:

- *Zoologia*
- *Botanika*
- *Ingurugiroaren historia*
- *Ekologia*

Gure lurrari zor diogun zainketa, gure ingurumena delako.

6. OSASUNA:

- *Gorputza*
- *Osasunbideak*
- *Osasungintza:*
 - *konbentzionala*
 - *naturala*
- *Gastronomia*
- *Sendabelarrak, ezaugarriak eta erabilpena.*

Herri bakoitzak historiaren bilakaeran bildu du bere osasun-jakintza. Beste kulturretatik jasotakoa edo gurean sortua, inportanteena gurean ongi antolatua izatea da, gure osasun-baliabideak ongi aprobetxatuz.

7. ETNOLOGIA:

- *Etnografia*
- *Lanbideak*
- *Eskulangintza*
- *Ohiturak*
- *Sinesmenak*
- *Herri-kirolak*

Etnologian biltzen dira kulturaren adar guztiak. Atal propiorik ez zutenak bildu ditut saski-naski honetan. Goi-mailako zientzialari batzuek ez dituzte gustuko herrikoi-tasun-usaina duten gaiak. Horientzat fisikotasuna da kulturaren eredia, ez bizitza. Garbi dago ez zaidala jarrera egokia iruditzen. Herritarren bizitzan, kultur tradizioan bildutakoak izugarritzko garrantzia du, maiz bere kultur nortasunaren agerpen nagusia izateraino ere.

8. ARTE EDERRAK:

- *Arkitektura. Hirigintza*
- *Pintura*
- *Eskultura*

Gizakiak betidanik izan du natura edo irudimenaren irudiak adierazteko gaitasuna. Egilearen nortasuna islatzen da beti edozein iruditan. Bertakoek bertakotasuna adierazten dute.

9. MUSIKA:

- *Instrumentuak*
- *Musikagileak*
- *Kantua*

Sen berezia dugu euskaldunok musikarako. Gure musika zertan den berezia ez dut orain zehaztu behar, gurea eta beste herrien musikak dastatzeko eta bizitzeko gaitasun berezia dugula, Victor Hugo-k adierazi zuen gisan.

10. DANTZA

Musikarako dugun zaletasuna eta trebezia dantza-arloan ere agertzen da. Jende gaztea elkarrekin goza dadin hobekien.

11. HIZKUNTZALARITZA:

- *Euskara Batuaren historia*
- *Euskalkiak*

Hizkuntzak biltzen ditu bere baitan beste gai guztien ezagupena, elektrizitate-sareak bezala lotura eta egitura emanaz. Euskararen originaltasuna munduan dauden hizkuntzalari guztiek aitortzen dute. Guri dagokigu, ordea, gaurko bizitzarako egokipenaren froga gainditzea, erabiliaren erabiliak. Euskara batu estandararen eta euskalkien arteko oreka osasungarria zaindu behar dugu, gure altxorra den atal honetan.

12. LITERATURA:

- *Idatzia*
- *Antzerkia. Pastoral*
- *Ahozko literatura. Bertsolaritza*

Hizkuntza, adierazteko egitura mentala izanik, bizitzarekin doa lotuta. Literaturan, berriz, bizitza horren adierazpenak, fisikoki mugatuta geratzen dira. Akumuladore gisa egiten dute lana liburuek. Emankorrak izango dira irakurle edo ikusleak dastatzen dituenen. Bertsolaritzan bertsolarien buruak izaten dira akumulagailuak, euskarri fisikoa baino malgutasun handiagokoak.

13. FILMAKETA

- *Filmak*
- *Film laburrak*
- *Ikus-entzunezkoak*

Azken 50 urte hauetan loratzen ari den kultur arlo berria, non euskaldunok zerbait esana dugun dagoeneko.

Hemendik aurrera, eta literatura edo zinea zubi harturik, gaiak baino gehiago egiturak diren beste arlo batzuk kontuan hartu behar ditugu kultur egitura osatzera-koan. 22 kromosomen zenbaki sinbolikoraino, simetriaz jarriko ditut adibideak, baina garbi dago malgutasunez hartu behar direla atal hauek, muga garbirik ez baitago, ez kultur gaietan ezta kultur egituretan ere. Aitzinean kultur diseinuaren ardura duten kromosomak izanen dira. Hauetan ere ihes egin beharko dugu eredu fisikotik. Eraiki behar duguna kultura da, ez hormak. Metatuko den kultur bilduma nola transmititu, zein sistemaz zabaldu (*software*) hausnarketa egin eta gero metatu behar da. Ez alderantziz.

14. BIBLIOTEKA NAZIONALA

Biblioteca hitza jarri dut izen klasikoaz, baina disko gogor erraldoiez hornitutako konputagailu bat izan behar du funtsean, bertan gure kulturaren datu guztiak aipatuak izan daitezten. Inportanteena, bildutako jakintzaren sailkapena zaigu, erabilpenerako antolatua izan behar duena.

15. HEZKUNTZA-SISTEMA OROKORRA

Transmisioaren sistema. Ez dugu hilda dagoena biltzeko ardura; bizitzarako asmatu behar dugu geure antolaketa. Bereziki umeengana, noski, aipatutako arrazoiengatik.

Gauden egoeran, tradizioko transmisio-kateak eten izan direla ikusita, ezin gara geratu frantsesez eta gaztelaniaz ikasi duten belaunaldiak beren kabuz konpon daitezten utzita, ez hizkuntzan ezta kulturaren arloan ere.

16. KOMUNIKABIDEAK

Hedabideak behar ditu kulturak, herrian txertatuta biziko bada, gizartearen burmuineraino iristeko adina. Esparru honetan dugu desorekarik handiena. Euskal Herrian kanpoko mezulariak ditugu nagusi.

17. UNIBERTSITATEAK

Kulturari dagokionez ez dira etxe erraldoiak, baizik kultura transmititzeko giza egiturak. Gureak eta guretzat behar ditugu, mundu osoan dagoen jakinduria gurean jorratzeko.

18. MUSEOAK

Ez dira almagazak, kultura zabaltzeko tresnak baizik. Parke naturalak ere izan daitezke. Edozein kultur gairi buruzko eragingailuak.

19. KULTUR SAREA

Administrazioan zein herriaren ekimenez antolatutako ekitaldi eta programen sarea. Ongi jantzitako gizon-emakumez eragindakoa.

20. ZAZPIGARREN HERRIALDEA

Sei herrialdetako Euskal Herria dugu Bizkaiko golkoan, baina euskal jatorrizko euskaldunak mundu osoan zehar dabilta. Horietatik ez gutxik nahi dute zilbor-hestea

sorterriarekin osasuntsu mantendu. Trataera berezia eskatzen du lan honek, tokian tokiko baldintzen arabera.

21. *I + G.*

Ikerketa eta Garapena. Aurrera begirako hausnarketa. Oinak lurrean sendo, begiak gora. Parke teknologikoa ere, euskal kulturaren kromosoma garrantzizkoa dugu, hazkundearena, hain zuzen.

22. *KULTUR EGILEAK*

Zirenak eta direnak. Herri baten kultura bati buruz ari gara eta behin eta berriz esan dugu kultura bizitzaren arloan dagoela, ez abstrakzioetan, ez tresnerian, ez eraikinetan. Denok gara kultur egileak, bakoitza bere inguruan. Baina ez dugu denok arlo guztietan kuxkuxeatu behar. Herri baten kulturaren osagaiaz ari gara, ez biztanle bakoitzarenaz. 22 kromosomak denon artean osatu behar ditugu, gure Herriaren gorputza osa dadin: besoak, begiak, hankak, burua. Ez zaigu komeni bakoitzaren kultura Euskal Herri osoaren miniatura gisa antolatzea. Ikuspegi zabala eta osatua eduki behar dugu, ordea, gure jakinduria partikularra maila orokorrean erabiltzeko garaian.

KULTUR ADIERAZLEAK

Eduki aldetik, 22 kromosomak osatzen dute giza genoma. Aurkeztu dudak eusko kultur gaien saila lan-hipotesia besterik ez da, gure kultura antolatzeko eta esparru bakoitzeko barneko egitura eta besteekiko harremanak bideratzeko. Behin-behineko egitura da, lan egin ahala berrikusi beharko duguna. Giza genoma gutxi gorabehera nolakoa zen aspaldian asmatu zen. Baina intuizio batetik ziurtasun batera, bide luzea dago. Giza Genoma Proiektua ere berri samarra dugu, eta genoma osoaren informazio genetiko deszifratzea du helburu, kromosoma desberdin guztien sekuentzia determinatzea. Antzeko zerbait dugu eginkizun geure kulturarekin. Betidanik jakin izan dugu gure halamoduzko Euskal Herriko kultura bagenuela. Orain sakonago aztertuta, parametroak eta edukiaren egitura marraztuz gero, hobeki erabiltzeko eta garatzeko aukera dugu.

Angel Aguirre Baztan-i hartzen diot edozein kulturatako adierazle nagusien zerrenda. Osagarriez gain, euskarriak eta sistemak erabakigarriak dira kultura bat osatzerakoan. Gai berberak izanik ere, gaien arteko konbinazioak guztiz bestelakoan izan daitezke. Gaien ezberdintasuna baino gehiago, maiz, haien arteko loturak eta ororen egituran dugu kultura baten osaketa. Horretarako kultur adierazle deitzen direnek lagunduko digute. Ez dut azalduko zertan diren, ebidente samarrak direlako, baina nire ustez euskal kulturaren kasuan dituzten gakoak komentatuko ditut.

Etnohistoria

Ez da hau toki egokia etnohistoriaren garrantzia zertan den zehazteko. Aski bedi gogoratzea herri-gogorapen komuna dela, herri horren kontzientziaren egitura. Baina, horregatik hain zuzen, gurean ditugun arazoak aipatu behar ditut:

Gaurdaino ikasi dugun historia ezinbestez frantsesez edo espainolez izan da. Ez hizkuntzan bakarrik, baizik eta ikuspegi eta edukietan ere bai. Argi dago, Euskal Herriko historiaz (gaurko ikuspegiarekin egindako historiaz, historia guztiak ikuspegi garaikide batetik bilduak izaten baitira) baliatu beharko dugu, geure kultura zabalduko badugu.

Bilduma hori egiteko, ordea, historialariak ez du lan makala izaten. Normala da zatikaturik izan diren lur-eremuetan sentimendu ezberdinak izatea, elkarren aurkari izan direnetan batez ere. Une gertukoetan gaitzerdi, zeren eta gertatukoaren ebidentziak indarra baitakar oraindik funtsezko autokritika ezartzeko adina. Egiaren bila dabilen horrentzat, behintzat. Gure gerra zibilar buruz pentsatzen ari naiz. Nafarroa Gipuzkoa konkistatzera joan zenekoan, edo herrialde bakoitzean barneko gizartean izandako hausturaz. Hurrengo belaunaldiko gizon-emakumeek badugu, nahi izanez gero, argitasun nahikoa egia eskuratzeko. Baina joan diren mendeko oroitzapenetan urruneratzen garen neurrian, gero eta ilunago geratzen zaigu herrialde bakoitzak aurreiritzietan finkatutako sinesmena aldatzeko argia. Nafarroako Erresuma nork sentitzen du bere, gaur egun? Edo Gernikako Arbola? Gipuzkoako armarritik kanoiak kentzea urratsa izan da norabide horretan, baina bide luzea dugu oraindik ibiltzeko.

Eginkizun horretan herrialde bakoitzekoek nola jokatu zuten, onen edo gaizkileen bandoan jartzea, ez da inportanteena. Futboleko emanaldietan ere jokaldi eztabai-dagarriak izaten dira. Ezinbestekoa dena da, gure barneko historia horretan gertaeren sekuentzia bera izatea, partiduaren bideo bat eta bera erabiltzea; oraindik herri-kulturaren erdietsi ez duguna, bakoitzak bere historia partikularra baitarabil.

Sinesmenak eta lagunak

Ideologiaren historian aurrera goazen honetan, aspaldian sortuak, ez hain aspaldian baliogabetuak, oraindik ere kaleetatik dabilen ideologia ugari dugu. Gurean dudarik gabe nagusi izan dena, erlijioarena dugu. Erlijioaren mezuak hitz egiten du mundu osoko errealitatei buruz: pertsonak direla, nazioak, legeak, bertuteak, bekatuak(?), haien arteko erlazioak eta abar. Interpretatu egiten ditu errebelazioa omen den ikuspegitik, eta ez bakarrik izakiak eta gizakiak nolakoak diren, nola aritu behar diren baizik, eta nola amaituko omen diren ere. Gure inguruko errealitateari buruz aritzeko unean, fedearen oinarria eskatzen du erlijioak, sinesmen itsua, bizitzaren ikaspenean eta irakas-penean frogaezina dena. Sinesmena den edo sineskeria den, nork erabaki behar du? Utz dezagun aparte, beraz, gure gizatasunean oinarritzeko.

Metafisika arloan, esentziak eta horrelakoak definitu eta bereizten zituzten filosofiak, bata bestearen atzetik pasatu dira gaurdaino, garaian garaiko modaren lekukoa elkarri emanez. Bakoitzak munduari buruzko bere interpretazioa ekarri digu, aurrekoak gogoz ezabatu nahian. Gaurtik aztertuta, ordea, frogatuta daukagu bai irudi, bai teoria ugari eta ez gutxitan interesgarri eta aberats batzuk zabaldu ere, erabili dituzten egiturak, mentalak izan direla fisikoak baino gehiago, neurtu ezinezkoak, errealitatearekin lotura zehatzik gabekoak. Horiek ere ezin ditugu eduki nortasunaren, banakoa edo multzokoa, eta gure kulturaren oinarri.

Erljioek eta gauditutako filosofiek hedatutako altzairu zaharrez gainezka dugun historiaren ganbaran traste hauek aski ez balira, beste motako haizeek inarosten dituzte kulturaren bazterrak: sentimenduek. Ezagupen-eremuak izan ez badira ere, ulermenarekin batera sentimenduak ibili dabilta aberri defentsan, nortasun propioaren defentsan, gu eta gutarrak garenon ezinbesteko maitasun eta afinitatean. Ez dago nortasunik ez eta kulturarik sentimendurik gabekorik. Teorian izan liteke, agian, baina praktikan gizakiarenak izanik, ezin dira sentimenduak sentsazioetatik bereizi, ezta sentsazioak errealitatearen eraginetik aparte laga. Horrelakoa da bizitza, konputagai-letatik bereizten gaituena ez dugu gutxietsiko, goraiapatuko baizik. Bizitzaren emaitza preziatuena da, gizakiari nolokotasuna ematen diona. Beti ere komeni zaigu kultur datu eta emaitzetatik sentimenduak bereizten jakitea, ideologia biribil eta sukartsuek beren jokaldietan erabil ez gaitzaten. Haurra txikitik ezin bereiziz dabil aita-amak esana ala egiatik datorkiona. Heldutasun-seinalea da biak bereizten jakitea.

Sinesmen eta lagunen atal honetan, euskaldunekin kasu. Ematen du harro sentitzen garela, gu eta gutarrak ingurukoak baino zurragoak izan omen garelako, baina “egia berdadero” eta funtsezkoenaren esploratzaile porrokatuak gara maizegi, eta absolutua aurkitu nahi dugu absoluturik ez dagoen munduan. Geroxeago aipatuko dudan liburu eta egile enblematiko batean atera zait perla distiratsu hau: “*Gure mentalitate milurtez katolikoak horientzat (tradizioko sinismenendako) leku seguruago bat behar izaten du. Oinarri sendoagoaz nahi ditugu gure errebindikazio politikoak... Gure eskubide historikoak, ezin izan daitezke gure “iritzi” hutsak: Gernikako Junte-txean edo, armairu zaharren batean daude seguruenik —egia da inoiz ez ginela horixe pentsatzera jarri—, larruzko pergaminoren batean gordeta. Gauza objektiboak eta seguruak dira derrigor... Bide bat ala bestearen artean, arrazoiak haztatu eta —azkenean zio absoluturik ez baita egongo— arriskatu eta hautatu egin beharko dugu. Hori da “fedea”.* (Euskal Herria Krisian, 112 or.)

Argi dago Azurmendik ere abisu ematen digula tradizioko hainbat sinesmenetatik “absolutuki” gorde gaitzen. Hala izanda ere, bitxiene iruditu zait euskal hiztegia hain trebe menperatzen duen euskal idazleak “fedea” atera behar izatea, federik gabeko hautuaren ondorengo biluztasunaz desilusionatuta gera ez gaitzen. Nire ustez, fedea, ala fedearen antzeko hori, ez dugu ez herrigintzan ez kulturgintzan nahastu

behar. Mundu honetakoa ez den erregetzak, nekez argituko digu hemengoa nola antolatu behar dugun. Naturaren aurrean gure naturaren indarrekin buruz buru biluzik aurkitzen gara. Azter ditzagun barnekoa eta kanpokoak, begiak ongi irekita, ez itsumus-tuka. Ezin dugu onartu, zerutar omen zen kulturaren ordezkari sutsu batek (euskaldun izan zena, S.I.) luzatu zuen aholkua arrazoizkoa denik: “*guk zuria ikusi eta Elizak beltza dela esaten duena, beltza bezala hartu behar*”. Kultura lurterra behar dugu, hemengoa. Nahikoa nahas-mahas izan dugu zerutar omen zen kulturarekin.

Balioak

Aipamen horrekin jarraituz, artikulua honetan ari nintzela eskuratu dut Joxe Azurmendiren “*Euskal Herria Krisian*” liburua. Aspalditik guztion ezaguna dugun Joxek euskaldun pentsalari argienetarikoa izateari eusten dio, eta azken liburu honetan balioen azterketa dokumentatua eta zorrotza egiten du. Oso kezkatuta agertzen zaigu “*bortxaren*” arazoaz. Edo agian areago, bortxari buruz handik eta hemendik egiten diren diskurtsoez. Bortxari buruzko irizpideek adierazten dute, muturretan bi balio-sistema daudela zeharo kontrajarrita, eta tartean nahasitakoen gama guztia ere bai. Egiatan, gehienok jakin badakigu zinismoz zipriztindurik erabiltzen ari direla esamolde ugaritan. Politikoki erabiliak eta eragileak izaten ari dira eta horrek adierazten digu “kulturalki” ere, jendeak asimilatu egiten dituela azaltzen dizkieten balioak.

Adibide aberatsa da borroka armatuari buruzko balioen salda, baina beste hainbat gairi buruz hitz egitekotan, baliagarri gerta dakigukeena ere. Gertaera bera, antzeko egoera, ekintza bat ala bestea baloratzeko kinkan, segun eta nongo protagonistak diren, bi diskurtso politiko ezberdin sortzen baitira. “*Odolaren mintzoaz*” hain jantzita etortzen ez zaigun beste adibide arrunt batean ere azter dezakegu balioen kultur hausnarketa.

Irungo eta Hondarribiko Alardeetan gertatu dena, gertatzen ari dena, egia esateko (auziak oraindik ere bizirik jarraitzen du-eta), adibide adierazgarria dugu. “Betikoa” nola ulertzen den, nola baloratzen den. Emakumeen eskubideak nola bideratu behar diren. Gizarte-harremanak direla medio, alde batetik edo bestetik agertzearen beldurra eta ausardia. Alarde bera bi herri horien biztanleek ezagutu izana, eta nolako jarrera ezberdina etorkizunari begira... Ez alardeetan soilik, horien erruagatik eguneroko ondorengo bizitzan ere baizik. Bi kultura ezberdinen adierazle dira mantentzen diren jarrerak. Bi bandoen tradizioa, emakumearen eskubideak eta giza harremanak tarte direla, lehentasuna bati edo besteari emanez gero, ateratzen diren diskurtsoen ondorioak makilaka erabakitzen ari dira orain arte, inolako erakunderik gauza izan ez dela oraindik guztien adostasuna biltzeko.

Politiko batzuk oportunitate hutsean mugitzen direla garbi dago, eta gehiengoa lortuta egiteko prest dauden horrek ez du zer ikusirik gutxiengoan izan zirelarik botatako diskurtsoekin. Trebiñoko ordezkari demokratikoek ez dute hautuaren esku-

biderik. Nafarroako abertzaleek baino eskubide gehiagorik ez dute, gehiengoa izanik ere. Baina oraingo honetan ez dut ondorio politikoez edo balioen erabilpen zinikoaz aritu nahi. Orain adierazi nahi dut, kultura batean, gure baitan pentsatzeko ematen den prozesuan, zer pisu duten balioek erabakiak eta jarrerak hartzeko orduan.

Balioen kontuan dagoen krisia ez dago bakarrik Euskal Herrian. Balioek estaltzen duten esparrua kultura batena baino zabalagoa da, zibilizazioarena. 2.000. urtearen hasieran ikus dezakegu orain arte zibilizazioaren gorputzaren baitan odola arrosatzen izan ditugun balioak sakonki aldatu direla. Hitzak, balioen izenak, mantendu egiten dira oraindik, baina esanahia ez da berdina. *“Liberté, égalité, fraternité”* orain dela bi mende lehertu zen balio berrien bonba, su artifizialen parean geratu zaigu. Gaurko honetan Frantzia nola ulertzen duten ikusi besterik ez dugu, gizarte baten benetako helburu direnik inor gutxik sinesten duela konturatzeko. Ministro batek esan zuen euskara ezin zutela babestu, Frantziako *“égalité”* mailan bereizketa izanen zelako...

Erne. Mundu osoan balioen berriztapena egiten ari dela jakiteak, ez digu euskaldunei gure lana premiazkoa dela adierazi besterik egiten. Orain arteko gure balioen errebisioa egin behar dugu, zaharrak baliogabetuta geratu zaizkigulako. Gaurko euskal genoma behar dugu, ez aspaldikoa.

Mintzairak

Hizkuntzak baino nahiago izan dut mintzairak hitza izenburu jarri. Azpimarratu nahi dut hizkuntzaren sisteman ideia, kontzeptu, balioen sare bat dugula, gure hausnarketei bizitzan ibiltzeko ahalmena ematen diena. Mintzairak kultura bat eskatzen du gai bati buruz hitz egiteko orduan, hizkuntza horri dagokion kultura, alegia. Kultura eta mintzaira hain lotuak izaten dira, ezen askotan hizkuntzaren adjektiboarekin adierazten baita kultur esparru osoaren edukia.

Kultur arloan hizkuntzaren garrantzia zein den ezin goraiatu gehiegi. Gauza bat da aitortzea erdaldun abertzale batzuek mesede egin diotela euskarari, Sabino Aranak edo Campionek, kasu, eta bestea pentsatzea euskararik gabeko kultura euskal kultura izan daitekeela. Politika arloan nolabait eta zentzu zabalean *“vascos”* izatea errebindikatzeko duten abertzale ez diren horiek, duten jarrera argitu behar digute: kulturaren baitan sartzeko dira ala kanpoan geratzen dira. Hautua ez da teoriarik ematen, praktikan baizik, Euskal Herriko beste biztanleen kasuan bezala. Euskal kulturaren altxorraz jabe izaten dira (ez jaun eta jabe, orain arte saiatu diren gisan, ezagutuz eta bere eginez baizik) ala euskal hiritarrak izango dira baina ez euskaldunak.

Gure eguneroko praktikan bakoitzak ikusi beharko du hitzak nola erabiltzen dituen: Euskal Herria, Euskadi, País Vasco, Pays Basque. Euskaldun hitza bera ere. Esanahi bikoitzekoak zaizkigu askotan, eta jendea animatzeko zilegi bedi erabilpen oso taxutua ez izatea, baina utz dezagun argi kultura eta kulturagintzaren onerako, erabilpen

zuzena zein den: euskalduna = euskara duena; Euskadirik oraindik ez dagoela; País Vasco, Pays Basque, Basque Country eta abar, gauza bera direla hizkuntza ezberdinetan adierazita. Kultura komuna behar dugu, ez alderdikoia. Finka dezagun, beraz, gure funtsezko hiztegia.

Emaitzak

Produkzio kulturala deitzen dena baino gehiago bizitzaren edozein motatako emaitzak hartu behar dira kontuan. Industria aroko zibilizazioaren mintzairan, emaitzak dirutan edo produktu fisikoetan neurtzen ziren. Informatikako aroan web orritan, bit-etan edo antzekotan. Tira, baina horiek baino gehiago daude kulturaren esparruan, zeren bizitzak (makinak edo konputagailuak bestela) beste emaitzak ere baditu ezagupenaren, erabakiaren, sentimenduaren eta, laburki esateko, gizona osatzearen mailan.

Emaitza horiek adierazle izaten dira “gizatasun” mailan. Bai, zaila izango zaigu hori nola ulertu behar den azaltzea. Zailago oraindik neurketa egitea. Bizitzaren neurketa eta azalpena bera ere zaila izaten zaizkigun bezala. Baina gizatasun-graduan egiten ez den beste edozein neurketa motz geratzen zaigu, benetan.

Euskararen Unibertsoaren hausnarketarako lan-taldean, bakoitzak gustukoen zuen haritik tiraka genbiltzan, mataza askatzeko ahaleginetan. Iñaki Zabaleta Urkiola, asmakizunaren gurasoetako bat, agiriak erredaktatzen saiatzen zen, gaitik gaira, azalpen batetik bestera, berea eta guztiona txertatzen. Euskararen eremua oso zabala da, noski. Euskararen produkzioa liburutan eta diskotan, adibidez, nabarmena izatera iristen ari da egunez egun. Garrantzi handiko sektore izatera iritsiko da, euskaldunok euskal produkzioa kontsumitzen dugun neurrian. Bektore ekonomikoetan agertzearena, errentagarritasunaren balioa euskararen kasuan azpimarra zitekeela azaltzea, uste dut horixe izan zela Iñakirentzat haririk gratifikanteena.

Ni ere, nola ez, bat nator horrekin. Frogatuta dago Iparraldeko Gure Irratia edo Iruñeko Eus-kalderria Irratia errentagarriak direla ekonomikoki (bertako langileak duintasunez bizitzeko adina, emandako zerbitzuaren truke). Edo eta Bertsozale Elkartek gizartean antola ditzakeen ekintzen bitartez eta interesatuei, erakundeak eta ikus-entzunezkoak barne, bere zerbitzu eta ekitaldiak eskainiz lan egiten dutenei duintasunez ordaintzeko adina lor dezakeela ere bai. Horrela Administrazioiko edozein tutelatatik at bizi daitekeela. Edo Euskaldunon Egunkaria bera, euskaldunok euskaraz irakurriko dugun une beretik aurrera. Baina produkzioaren errentagarritasun ekonomikoa, hainbeste kostatu zaigun maila, eskaileraren lehenengoa besterik ez da. Gure txikitasun honetan ere gutxienekoa, beste edozein enpresari eskatzen zaiona.

Kulturaren munduan ekonomia-parametro hutsetan aritzeak, kalte handiak ekar liezaizkiguke. Giza ekintzetan indize bat dugu errentagarritasuna. Aro modernotik hona

dirutan neurtu dena. Hala ere, lehenago beste neurritan adierazita zegoena: bizitzeko adina gari jaso edo ehizatik jatekoa ekarri. Bizi-neurriak ziren horiek, guretako gaitituak. Gaur egungo kultur arloan, ordea, ez ditzagun emaitza horiek ahaztu, zeren eta, gizona gizon irauarazteko, bizitza beraren neurria besterik ez baitago. Baloratzen den oro dirutan neurtzen den aro honetan, fisiko hutsa den mailatik irteteko bakarra.

Demokrazia honetan alderdi politikoak errentagarriak izaten dira. Alderdi bakoitzeko karguak hortik bizi dira ekonomikoki. Bai alderdi barnekoak, bai Administrazioan alderdiaren ordezkariak dutenak. Era honetan alderdi batzuen kargu-plantilla ederra da. Horrela izanik ere, inork ez luke neurtuko alderdi baten emaitza lortzen duen onura ekonomikoagatik. Beste errentagarritasun sozial bat bilatzen da. Neurtzeko zaila, egia. Botoetan neurtzen dute adituek. Azaleko neurketa da hori, gutziz estrintsekoa. Bada, gizakiaren bizitzaren indizetan baloratu beharko genituzkeen emaitzak dira, giza baloretan. Gizon-emakumeentzat dakarren onuraren arabera.

Adiskidetasuna, elkartasuna, pazientzia proposatzen omen ditu Javier Sadabak bere azken liburuan. “*Libertad, libertad, sin ira libertad...*” abesten zuten UCD zenaren hauteskundeetako iragarkian. Garaia da alderdi bakoitzeko programan eta ondorengo jarraipenean, giza balioen neurketa egin dezagun. Ematen du alderdi bakoitzak eskubidea duela bere proposamenak giza balioak kontuan hartu gabe egiteko, ekonomiaren administrari hutsak bezala, inolako giza eredurik proposatu gabe. Gizartearen leman horrelako gidariak izaten diren bitartean, noraezean gabiltzala ez du inork ukatuko. Baina alderdiek eskaintzen ez dutena, kultur proiektuetan azaldu behar da derrigorrez. Bestela, plastikozko kultura besterik ez da izango, sasigizaki baten apendizetako bano gehiago, apendizetisa.

EUSKALDUN ZERTARAKO

1999ko azaroaren 6an, Uztaritzeko EKEk deituta, 100 bat pertsona, kultur eragile gure neurri apalean nolabait, bildu ginen Euskal Kulturari buruz hausnarketa egitera. Txalotzeko izan da deiaren zabaltasuna, erakunde guztien inertzia izaten baita barneko auto-erreproduktzioa bultzatzea, gutxitan kanpoko harremanetik ernaltzea. Lau lantaldetan banatuta geunden. Horietako bat “*Euskal Kultura eta Euskal Herriko ekonomia*” zeritzana, eta ni ados antolatzearekin, ekonomia-munduaren barnean bizi garelako. “*Zer deitzen dugu euskal kultura*” taldekoekin engaiatu nintzen ni, hala ere. Elkarrizketa ongi zihoan. Bakoitzak barneko iritziak botatzen zituen. Bibentziak ziren gehienetan, teoria-mailatik urrun samar; baina kultur arloan determinanteak izaten dira, bizitzaren beste arloetan bezala. Denbora agortzearen gurela, gutxitan mintzo zen gizonezko batek galdetu zuen: “*Culture basque, à quel but?*”.

Ordurako nire frantsesez hitz egiteko gaitasuna aritua zen, zeren eta erdaldun huts batzuk (gutxiengoa, ez pentsa) izanik, frantsesez ere aritzea komeni zen, eta berotu

nintzen nonbait. Kanpotik egindako galdera iruditu zitzaidan. Baina argi erantzun beharrekoa. Euskaldunok bizirauteko geure azalpenetan argi utzi ez dugun zerbaitena edo beharbada ahalegin txepelak egin ditugunaren adierazle zuzena. Euskal izaera zertarako? Erantzuten saiatu nintzen.

– *“Ba, gure biziera mantentzeko. Kasu batzuetan, nirean alegia, txikitatik eskaini ez zidatena eta urteak pasatu ahala deskubritu dudana erdiesteko. Herri bat bezala, beste herriak munduan zehar saiaturen diren gisan, aske izateko eta gurean guk erabakitzeko. Iruditzen zait bizitza, pertsonarena, indibiduala dela, norberarena, berezia dela. Pertsonen multzotan ere batzuek berezitasun bat dutela sentitzen dute, hizkuntza dela, sentipenak direla, elkarkidetasunean bizi-nahia dutelako azken finean. Lehen-tasuna ematen diote horrela bizitzeari, munduan dauden beste onuren aurrean. Askatasuna deitzen da hori nazioarteko mailan, pertsonen artean bezala. Horrela dago eginda natura, espezie ezberdinez osatuta. Bakoitzak berea du eta horrekin gizadi osoa aberasten da. Euskaldun batzuk, beharbada, ez dira konturatu euskal kultura, euskal izaeraren gakoa, zein aberatsa den kanpotik ikusita. Sortzez ohituta daude nonbait, eta daukatenean berri azalpenetan egiten ez dakite. Horretan bizi ez direnak, aldiz, ezin dute kanpotik dastatu eta ez dute erraz horretarako bidea. Batzuek badakigu eta nahi dugu goxotasun horretaz herri magalean bizi. Bai eta besteei eskaini ere, guztiona baitugu. Ez dakit nahi zenionari honekin erantzun diodan? (baietz egin zuen buruaz). Baina ongi adierazitako galdera izan da, benetan”.*

HEMEROTEKATIK TIRAKA

Amankomunean egin behar den euskal kulturaren genoma deszifratzeko eta ondo-ren transmititzeko eginkizunean, neure ahaleginak egin ditut denon ikuspegia za-baldu eta argitzeko asmoz, kromosomen katearen parekotasuna ekarriz. Euskal kulturaren arloan bete-betean lan egin duen Txillardegiren omenez prestatu dut aspaldi honetan nuen hausnarketa. Baina nik proposatutako ikuspegi horretan, har dezagun kontuan jende-multzo aberatsa dagoela, Euskal Herriaren nortasunaz kezkatuta eta arduratuta lan eginez. Hona hemen egunkarietatik bildu ditudan azken irizpideak.

SALVADOR HARGUINDEY (Psikologia transpertsonean aditua) (*Egunkaria*, 2000-I-12) *“Henrike Knörri eta Karl Popperri erantzunez”*. *“Kultura ez da erudizioa bakarrik; bizitzaren aurreko jarrera goratzailea, harkorra eta batez ere zuhurra da, edo ez da ezer. Arrazionalistek bezala pentsatzen dutenek hobetzea edo, are gehiago, beren burua eraldatzeko gai izatea espero eta nahi dugu; hau da, beharrezkoa den goranzko jauzi kualitatiboa ematen ausartzea nahi eta espero dugu. Gure herriak, euskal gizarte osoak, premiazkoa du. Eta gainerako gizateriak ere”*.

ANDONI LEKUONA (EHNE) (*Gara*, 99-XII-29) “En lo que conozco es el profesor Gurutz Jauregui el que más explícita y ampliamente ha abordado y analizado el concepto de “vasquismo” que puede servir de base para aclarar los conceptos e intentar crear una cultura fundamental que dé pie al diálogo y a la construcción del País”.

MARTIN IBARBIA (Euskadiko Filmategiko Zuzendaria) (*Egunkaria*, 99-XII-14) “*Ikus-entzunekoen estrategia*”. “Diktadura amaitzean, euskal zinema lantzeko beharra aztertzen hasi ginenetik, denbora puska bat igaro da. Hasiara batean, euskaltasunaren funtsa zehazten saiatu ginen, baina gauzen berezko bilakaerak bilaketa teorikotik haraindi eraman gaitu, eta gaur egungo egoeran, zinea egiten dugu euskaldunok edo, nahiago izanez gero, euskaldunok egindako zinea dago. Eta zine hori berrogeita hamarretik gora film luzetan islatzen da”.

GERARDO LUZURIAGA (Liburuzaina) (*Gara*, 99-XII-12) “Liburutegi Nazionala sortzeak Euskal Herri osatuagoa ekarriko liguke”.

JOSEBA AGIRREAZKUENAGA (EHUko irakaslea) (*Egunkaria*, 99-XI-18) “*Erakunde publikoen kulturgintzaren norabide estrategikoaz*”. “Kultura arloko buruzagiek eraikuntza ederrak egiteko dituztela dirudi. Kezkatuegiak ageri dira eraikuntza materialez, kultura inmaterialaren garrantziaz jabetu barik. Tamalez, etorkizuneko eraikuntza nagusia ez da arkitekturaz adieraziko, informazioaz eta ezagutzaz baizik. Honetan dago giltza, herri izatearen giltza eta etorkizuneko mundializazioan norbera izateko gaitasunaren sekretua. Azpiegitura materialen eskutik, soil-soilik, ez da etorriko gure sortzaile-nortasuna, bestelako heziketa eta hezibide kulturaletik baizik”.

TITULARRA (*Gara*, 99-XI-14) “Poesia, kantua, txalaparta, perkusioa eta aizkora-hotsak zirela medio, mundu iradokor eta hunkigarria izan zen OIHANA AUHENKA ikuskaria”.

JAVIER SADABA (filósofo) (*Gara*, 99-X-15) “*Autocrítica*”. “Sé bien que la palabra cultura está muy gastada. O que se usa, como alguien dijo, a modo de divina gracia que todo lo eleva a un plano superior. No es cuestión de negarlo. Pero tampoco se puede negar que la cultura, como vida que aúna conocimiento y acción, es la savia de un pueblo que no quiera perecer. Por eso una lucha, por meritória que sea, que olvide tales aspectos, se acerca al suicidio”.

Bide honetatik jarrai dezaket hainbat zita ekartzen, han eta hemen irizpideak astero ateratzen dira-eta; baina uste dut aski dela gaiaren gaurkotasuna adierazteko. Euskal Herrian kultura eta balioei buruzko hausnarketa sakona, zabala eta bizkorra denok bultzatu behar dugulakoan nago, gure kultura eta nortasuna etorkizunerantz bideratzeko. Euskal genoma kulturala biziaraziz lan egiten duten zelulak badira, nahiz eta egitarau zehatz baten barnean ez egon.

Euskal Herriko gorputzaren zelula sentitzen naizen ni ere horretan nabil besteekin batera, hasierako Nature-ko aipamenean agertzen ziren “*transposons*” horiek (“*tramosos*” ematen du ia), beren erreproduzioak errepika ez ditzaten gurean. Anima zaitetz zu ere zelulatxo hori, eta Euskal Herriaren bizitza bizi ezazu, euskal kulturari atxikia.

Haizeen izendapenak ahozko hizkeran

Gotzon Aurrekoetxea
UPV-EHUko irakaslea, UEUKidea

Euskal Herriko Hizkuntz Atlasean haizeen izenei buruzko itaunetan jasotako erantzunek motibazio desberdinak dituzte: puntu kardinalak, orografia, toponimia... Izendapen hauen ikerketa eta sailkapenean aurreratu gura da artikulu honetan. Era berean, hitz hedatuenak orokorki begiratu eta lurraldeka zeintzuk diren aztertzen da.

SARRERA

Euskal Herriko Hizkuntz Atlasean (EHHA)¹ lau haize-mota itauntzen dira². Ezaguna da haize-mota hauek izendatzeko forma desberdinak ditugula euskaldunok. Izendapen horiek motibazio desberdinak eraginik sortu dira: puntu kardinalai erreferentzia eginez maizen, orografia kontuan hartuz beste batzuetan, toponimiaren inguruan halakoetan...

Hauetako batzuk erreferentzia finkoa badute ere, hau da, edonon kokatuta ere erreferentzia argia eta zehatza duten arren, beste batzuk tokian tokira egokitzen dira, unean uneko erreferentzia biltzen dute eta.

IZEN USUENAK

Ikus dezagun lehenik zeintzuk diren euskararen eremuan nagusiki erabiltzen diren haize-izenak³. Ezer baino lehen aipatu behar da itaunak eta jaso diren erantzunak batzuetan ez datozela itxi-itxian bat. Sarritan gertatzen ez den arren, herriaren orografiak baldintzatzen du noiz edo noiz haizeen norabidea, eta jazotzen da herri batzuetan ez izatea puntu kardinalai zehatz dagokien haizerik, halako puntu kardinalera begira mendi handi bat duelako edo bestelako arrazoiak bitarte. Arazo hauek kontuan izanik, hona hemen lehen-lehenik jaso diren izen hedatuenak:

1. *Euskal Herriko Hizkuntz Atlas*a (EHHA) Euskaltzaindia ahozko hizkera biltzeko burutzen ari den proiektua da. Inkestak euskararen eremu osoko 145 herritan egin dira.

2. Galderok honakoak dira: 08030 ‘viento del Norte / vent du nord’; 08040 ‘viento del Sur / vent du sud’; 08050 ‘viento del Este / vent d’est’; eta 08060 ‘viento del Oeste / vent d’ouest’.

3. ‘Haizea’ren izendatzeko bai (*h*)aize, bai *aire/aide* erabiltzen da. Hemen berdintzat hartuko dira.

a) Iparraldetik datorren haizea izendatzeko ondokoak dira hiru izen hedatuena⁴: *ipar aide/haize* (104 herritan), *norte(ko) haize* (65etan) eta *beheko haize* (29 aldiz). Haize-mota hau izendatzeko jaso diren guztiak 238 dira; 25 berba desberdin lortu dira.

b) Hegoaldetik datorren haizea izendatzeko, berriz, izen hedatuena eta eremu osoan ezagutzen dena *hego haize* da (130 herritan erabiltzen da haize-izen hau). Hala ere, badira beste izendapen batzuk; hauen artean kokatzen dira *herriko haize* (18 herritan), *goiko haize* (11 herritan) eta *haize epel* (10 herritan). Erantzun guztiak kontuan hartuta, 202 erantzun jaso dira; 14 berba desberdin.

c) Ekialdetik datorren haizea izendatzeko hiru izen dira nagusiki agertzen direnak: *eguzki haize* (52 herritan), *napar haize* (22 herritan jaso da) eta *ipar haize* (17 herritan guztira). Izendapen harrigarria azkena, benetan! kontuan hartuz “ipar” erreferentzia argia dela eta nekez erratzeko modukoa. Erantzun guztiak kontatuz 177 erantzun bildu dira. 45 berba desberdin.

d) Mendebaldetik datorren haizea izendatzeko, azkenik, hedadura handiena duten sei izendapen hautatu ditugu: *mendebal (aize)* (55 herritan), *gallegu (aize)* (39 herritan), *itsas aize/ aire* (26 guztira), *ze(i)har aize* (22 herritan), *gatzela aize* (14 herritan, denak Nafarroan) eta *haize beltz* (11 herritan). Jaso diren guztiak bilduz, 223 erantzun egiten dute; 31 berba desberdin.

Beraz, lau galderetan jaso diren erantzun guztiak bilduz 839 erantzun dira edo, beste era batera esanda, 839 item. Inkesta egin den leku desberdinak kontuan hartuz, 839 aldiz jaso dira berba hauek. Item horietan agertzen diren berba desberdinak, aldiz, 115 izan dira. Euskarak, ondorioz, 115 berba ditu lau haize-motak izendatzeko, EHHAREN datuen arabera.

Izenok sailkatzeko, aspektu desberdinak erabil daitezke. Guk erreferentziaren arabera egitea proposatzen dugu.

HAIZEEN IZENDAPENA

Haizeen izenen sailkapena egiteko tipologia eginez, multzo desberdinak egin genitzake: izendapen kardinala, orografikoa, toponimikoa...

Izendapen kardinala

Erreferentziatzat puntu kardinala duten izendapenak dira. Erreferentzia argia dute hauek. Nahinon egonik ere erraz kokatzen diren haize-motak dira, erreferentzia bera izaten dutelako beti.

4. Hemen aurkezten diren izenetan aldaera estandarra baino ez da erabiltzen, nahiz EHHA proiektuan berba bakoitzean aldaera asko bildu diren.

Izendapen desberdinak bereiz daitezke puntu kardinalak kontuan hartuz. Batzuk jatorri euskalduna duten bitartean, beste batzuk erdalduna dute:

Euskal hitzez osatuta dauden izenak

- Iparraldetik datorren haizea izendatzeko: *ipar, ifer, iparraize, ipharraize, ifarraxe, iparreko aize, iparraldeko aize* eta *iphar aize*;
- hegoaldetik datorrena izendatzeko: *hego, hego haize, hegoaldeko aize, egaize, egoko aize, egoi* eta *hegoxuri*;
- ekialdekoa deitzeko: *ekia, ekiaize, ipar haize, iperbaltz, ipergorri* eta *ipar fresko*;
- mendebaldeko haizea izendatzeko: *mendebala, mendebal aize, mendebaldeko aize* eta *sartalde*.

Aise ikus daitekeenez, puntu kardinala hutsik zein (*h*)aize berbagaz hitz elkartua eginez agertzen dira izendapenak. Puntu kardinalaren izendapena bakarra da lehen hiruretan; azkenengoan bi izen agertzen dira: *mendebal* eta *sartalde*.

Erdal hitzez osatuta dauden izenak

- iparraldekoa denean: *norte, norte(ko) aize, norteaxe, axenorte*;
- hegoaldeko haizea: *surreko haize, sur*;
- ekialdekoa izendatzeko: *esteko haize, lesteko haize*;
- mendebaldekorako: *oesteko haize, luestekhaize*.

Puntu kardinalen izendapenetan nagusi euskal jatorrizko hitzak badira ere, badira erdal jatorrizko berbak ere, datuetan ikus daitekeenez.

402 erantzun jaso dira orotara lau galderotan puntu kardinaleri erreferentzia egiten dietenak. Erantzun gehien jaso den itauna ‘ipar haizea’ri dagokiona izan da (169 erantzun), ondoren ‘hego haizea’rena agertzen delarik (135). Bien artean erantzun guztien %76 biltzen dute.

Datu hauetatik iparralde eta hegoaldetik datozen haizeak euskal kultura tradizionalean eraginkorrak izan direla ondoriozta daiteke, itxuraz, izendapen-ugaritasunaren eta garrantziaren artean zelan edo halango harremana dagoela onartzen bada behintzat.

402 erantzunetatik 314 dira euskal hitzez osatuta daudenak (%78) eta 88 erdal hitzez. Badira datu interesgarri batzuk aipatzea merezi dutenak: a) euskal hitzez osatutako izenetan izendapen gehien hegoaldetik datorren haizeak biltzen ditu (130); b) erdal hitzez osatutakoetan 88 erantzunetatik 65 (%74) iparraldetik datorren haizea izendatzeko erabiltzen dira; c) ipar haizeaz gain erdal hitza oso gutxitan erabiltzen da. Oro har, maileguz erabilera urria da haizeen izendapenetan, aipatu den haize-mota salbu. Iparraldetik datorren haizeaz bestalde %26tan baino ez da agertzen mailegatutako berba.

Datu aipagarria da, halaber, ekialdeko haizea izendatzeko jasotako 17 erantzunetan “ipar” puntu kardinalarekin zerikusia edo harremana dutenak egotea (*iperbaltz, ipergorri...*). Erantzun hauek jaso diren herri gehienetan, iparraldeko haizea izendatzeko hitz mailegatua erabiltzen dute. Datuaren interpretaziorako abiapuntuetariko bat, beste batzuk baztertu gabe, arestian aipatutako faktore orografikoak izan behar dira gogoan.

Izendapen toponimikoa

Toponimia oinarritzat hartuta ere eraiki dira haize-izenak. Honelakoetan, haizea nondik datorren aintzat hartuta lurralde hartako izena hartzen du. Herria baino izaera txikiagoko gunek, herri-izenak, lurraldearenak zein nazio-izenak izan daitezke.

Izendapen asko eta desberdinak bildu dira, gehienetan izendapen bakarrak izaten direlako. Zenbat eta lokalagoa izan, hainbat eta izendapen bakarragoa izango da. Horrela, herri-izen bat hartzen dutenak 8 dira eta nazio baten izena (aleman, frantzi, gallegu, gaztela) hartzen dutenak 66; tartean lurralde baten izena hartzen dutenak (taulan agertzen den bezala) eta herria baino gune txikiagokoa hartzen dutenak aurkitzen dira.

Haizeen izen batzuk haize-mota desberdinak izendatzeko jaso dira: hala *napar aize* iparraldetiko haizea izendatzeko jaso da herri batean⁵, beste batean hegoaldekoa deitzeko eta 22 herritan ekialdeko haizea izendatzeko, baina behin ere ez mendebaldekoa izendatzeko. Berebat, *ahüñ haize* edo *ahüña haize*, hegoaldekoa (4 herritan) zein ekialdekoa (beste 4tan) izendatzeko jaso da, denak Zuberotan. *Frantzi aize* ere bai iparraldetik (2), bai ekialdetik (8) datorren haizea izendatzeko.

	gune txikiak	Herri-izena	Lurralde-izena	Nazio-izena	Itsas izena	Bestelakoak	GUZTIRA
Ipar haizea	1	1	2	3	5	6	18
Hego haizea	5	1	1	1	–	22	30
Eki haizea	9	3	24	9	1	11	57
Mend. haizea	4	3	–	53	26	9	95
Guztira	19	8	27	66	32	48	200

5. Zehatzago izanik, ipar-ekialdekoa da.

Herria baino gune txikiagoen izenetan oinarritutako ipar-haizea deitzeko *urkiola aize* jaso da; hegoaldekorako *ahüñ haize* (4) eta *anie*; ekialdeko haizerako *ahüñ haize* (4), *labeda haize* (2), *pafin aize*, *ipiñaldeko* eta *samigel aize*; mendebaldekorako, azkenik, *gorbei aize* (2), *sanmiel aize* eta *ahiški aide*.

Herri-izen baten izendapenean oinarritutako iparraldeko haizea deitzeko, *zaldibar aize* baino ez da jaso; hegoaldekoa deitzeko, *nabarniz aize*; ekialdekoa, *nabarniz aize*, *labarrabetzu aize* eta *elgeta aize*; mendebaldekorako, *orio aize*, *baionako aize* eta *kabreton aize*.

Lurralde-izendapenean kokatzen dira iparraldeko haizerako *napar aize* eta *lapurdi haize*; hegoalderako *napar aize*; ekialderako *araba egoi*, *nafar aize* (22) eta *xubero haize*; mendebalderako ez dago honelako izendapenik.

Nazio-izendapena dutenen artean, iparraldeko haizerako *frants haize* (2) eta *aleman aize*; hegoaldeko haizerako *españako haize*; ekialdekorako *frantsi aize* (8) eta *gallego aize* (sic); mendebaldekorako *gallegu aize* (39) eta *gatzela aize* (14).

Bestelakoetan sartzten dira iparraldeko haizerako *erriko aize*, *erreka aize*, *aitzin haize* eta *kanpoko aize* (3); hegoaldekorako *erriko aize* (18), *barruko aize*, *aitzin haize*, *mahumet* eta *bothü handitiko aide*; ekialdekorako *aitzin aire* (7), *erriko aize* (2), *ataize* eta *errekaire*. Mendebaldekorako *manex haize* (8) eta *mandio aize*.

Hauetako izendapen batzuk urriak badira ere (agerrera bakarrekoak edo herri batean baino esaten ez diren izenak), beste batzuek hedadura handiagoa hartzen dute.

Azken hauen artean kokatzen dira *gallegu aize* (39 aldiz, denak Hegoaldean), *napar aize* (22 herritan), *gatzela aize* (14 aldiz, denak Nafarroan), *frantzi aize* (8 aldiz), *manex aize* (8 aldiz) eta *ahüñ haize* (8 aldiz). Lehen hirurak Hegoaldean erabiltzen dira: lehena Bizkaia, Gipuzkoa eta Nafarroan, bigarrena Bizkaian eta Gipuzkoan eta hirugarrena Nafarroan bakarrik. Azken biak Iparraldean eta, zehatzago esanda, Zuberoan.

Euskal Herriz kanpoko izenen bidezko haize-izendapenak direnean zein haize-mota den edo nongoa den jakiteko ez daukagu arazorik. Horrela, *gallegu aize* nondik heldu den zehaztea ez da batere zaila: beti izango da leku beretik datorren haizea. *Gatzela haizea*, aldiz, berezia da, hain zuzen ere Nafarroan baino bildu ez delako eta Gatzela Nafarroako euskararen eremuaren mendebaldean ez dagoelako, gehienez ere hego-mendebaldean.

Frantzi haizea-ren kasua desberdina da. Izan ere, Bizkaiko edo Gipuzkoako herrietan, edo Nafarroan ematen denean, norabide desberdinetakoa izan daitekeelako:

batetik ekialdekoa dugu eta iparraldekoa bestetik (hortik *frantzi iparra* eta antzeko izendapenak).

Ez da gertatzen hori, jada, Euskal Herriko eskualde edo lurraldea denean. Hauetan norabide desberdinetako haizea izan daiteke. *Saldibarraixe, urkiolaxe, napar, lapurdi aize, larrabetzu aize, ipiñaldeko aize, elgeta aize, araba egoi, xubero aize, sanmigel aize, gorbei aize, orio aize, kabreton aize, baionako aize ...* inguruko herri batean sortu diren izenak dira, baina herri horren kokapena kontuan hartuta, haize desberdina izan daiteke. Hori gertatzen da, adibidez, *sanmigel aize* haize-motarekin: mendebaldeko haizea da Etxalekun, baina ekialdekoa Urdiainen. Eta arras ondo ulertzen da, hain zuzen ere Aralarko San Migel, izenaren erreferentzia, zehaztasun handiegirik eskatzen ez bada, bataren mendebaldean eta bestearen ekialdean kokatzen delako. Berdintsu gertatzen da *napar haize* izenarekin Diman eta Aramaion; han hegoaldekoari esaten zaion bitartean, hemengoan ipar-ekialdekoari esaten zaio eta⁶.

Gerta liteke, halaber, herriaren kokapena eta haize-mota bat ez etortzea. Hori gertatzen da, gure ustez, *nabarniz aize* haize-izenarekin. Errigoitin hegoaldeko haizea izendatzeko jaso da (*ego aize* eta *goiko aize* izenekin batera), baina Mendatan ekialdekoa izendatzeko. Hala ere, Nabarniz ez dago ez Errigoitiren hegoaldean, ez Mendataren ekialdean.

Herriko haize izendapena ere aipagarri da. Agerpen asko dauka batetik, 21 aldiz jaso da (bat ipar haizerako, 18 hegoaldeko haizerako eta 2 ekialdekorako). Bestetik, ez du norabide zehatza adierazten. Itxuraz eta hipotesi gisa, azaldu den herrietan inkesta-puntuaren eta herri-gunearen arteko harremanetan kokatuko nuke. Nagusiki Bizkaian erabiltzen da (19tan).

Izendapen hauez gain, bada *itsas haize* ere. Iparraldetik datorrena adierazteko, nagusiki Hegoaldean agertzen da, eta mendebaldetik datorrena adierazteko Iparraldean (5na aldiz Lapurdi eta Zuberoan, eta 10 aldiz Nafarroa Beherean; gainontzeko hirurak Hegoaldean).

Bada oraindik beste izendapen bat nahiko berezizat hartzen duguna: *erreka haize*. Bi agerraldi izan ditu eta biak Bizkaiko mendebaldean. Baina ez da haize-mota bera izendatzeko erabiltzen: batean iparraldekoa den bitartean, bestean ekialdeko haizeari esaten zaio.

6. Haizeen norabidea zehaztean herriaren orografiak garrantzi handia dauka. Izan ere, mendiek eta haranek haizeen norabidea zehazten eta markatzen dute sarritan. EHHAn lau haize-mota garden itaundu diren arren herri bakoitzean moldatu behar izan dugu bere egoerara, nahiz beti ez den norabide zehatz-zehatza lortu, beharbada ez dagoelako.

Toponimiari lotuta dauden erantzun guztiak bilduta, izendapen gehien mendebaldeko haizeak hartzen ditu (94 erantzun), ondoren ekialdekoak (57), gero hegoaldeko haizeak (30) eta, azkenik, iparraldekoak (18). Kopurutan desberdintasuna nabaria da: 5 aldiz izen gehiago bildu dira mendebaldekoa adierazteko iparraldekoa izendatzeko baino.

Izendapen orografikoa

Tokian tokiko orografiari loturik agertzen diren haize-izenak biltzeko darabilgu kontzeptu hau.

Puntu honetan bildu ditugun haizeek ez dute norabide zehatzik, tokiaren arabera baina: izendapen batek leku edo herri batzuetan norabide bat izan lezake, baina beste batzuetan beste bat. Herri edo ingurune horretako orografiaren arabera osatzen da izena; batetik, mendi edo tontorrek eta bestetik, haranak izateak ematen dio izena: mendialdetik dator, “goiko haizea” izango da, haranetik datorrena “beheko haizea”. Horrela *goiko aize*, adibidez, batean ‘hegoaldekoa’ den bitartean, beste batean ‘iparraldekoa’ izan daiteke, beheko datuetan ikus daitekeenez. Orobat, *beko aize* izenaren kasuan. Izendapen hauek, bada, herriaren kokapenarekin oso zehatz loturik agertzen dira. Hona hemen haize izenak:

- iparraldetik datorren haizea: *beheko haize* (29), *goiko haize* (2) eta *azpiko haize* (4);
- hegoaldeetik datorren haizea: *goiko haize* (11) eta *beheko haize* (4);
- ekialdeetik datorren haizea: *goiko haize* (2) eta *beheko haize* (5);
- mendebaldetik datorren haizea: *goiko haize* (behin), *beheko haize* (2) eta *azpiko / bajuko haize* (7).

Guztira 67 berba jaso dira nola edo halako erreferentzia orografikoa dutenak, bildu diren erantzun guztien %8 baino ez.

Datu hauetan bada joera nabarmen bat: *beheko haize* Euskal Herrian nagusiki iparraldetik datorren haizea izendatzeko erabiltzen da. 29 herritan bildu da EHHAn. Gainera datuok Euskal Herri osoan daude barreiatuta (8 aldiz Bizkaian, 5 bider Gipuzkoan, bina aldiz Nafarroa Garaian eta Lapurdin, 8tan Nafarroa Beherean eta 4 aldiz Zuberoan). Bestalde, gainontzeko haize-motak izendatzeko gutxiagotan erabiltzen da. Beraz, ondorioz esan daiteke *beheko haize* izena batez ere iparraldetik datorren haizea izendatzeko erabiltzen dela.

Goiko haizea, ostera, gutxiago erabiltzen den arren, nagusiki hegoaldeetik datorren haizea izendatzeko erabiltzen da. Hamaika herritan bildu da haize-mota horrentzat, nahiz beste bostetan gainerako haizeak izendatzeko jaso den.

Orografiaren araberako izendapena iparraldeko haizea deitzeko erabiltzen da gehien eta ekialdekoa izendatzeko gutxien.

Beraz, ñabardurak ñabardura, *beheko haizea* iparraldetik datorren haizea eta *goiko haizea* hegoaldetik datorrena izendatzeko erabiltzen direla esan daiteke.

Sasoi-izendapena

Urteko sasoi bati lotuta aurkitzen den izendapena dugu hau. Egia esan, ez dira horrelako izen asko bildu, guztira 5 baino ez dira jaso eta.

Garizumari loturik dauden hitzak dira batzuk: *garisuna haize* (*garisuna aize*, *gaizume*, *gaizemaize*) 3 aldiz eta hirurak Gipuzkoan, eta *erramu aize* Nafarroan. Denak ekialdeko haizea adierazteko.

Negu haize, aldiz, bere izenak dioen bezala, beste sasoi bati lotuta agertzen da. Behin agertu da iparraldeko haizea izendatzeko.

Aldi edo eguraldiaren araberako izendapena

Gertatzen da, eta behin baino gehiagotan, norabide bereko haizeak izen desberdinez deitzea, urte-sasoi desberdineko haize-motak bereizteko.

Horixe gertatzen da, adibidez, *norteko aizea* eta *iperra* haize-moten artean leku batzuetan: lehena batez ere neguko haize gogor hotza da; bigarrena udako edo denbora bero edo sargori denean iparraldetik etortzen den haize fin, leun eta goxoa. Hala izendatzen dira Mañaria, Dima, Arrasate (*Neguen nordie eta uden iferra*) eta beste herri batzuetan.

Kasu honetan, izendapen desberdina sortzean, noiz gertatzen den eta haizearen ezaugarriak hartu dira aintzat.

Erreferentzia astronomikoa duten hitzak

Bakar batzuk dira, hala ere; ez asko: iparraldekoa adierazteko *eguzki haize*; hegokoa adierazteko *eguzki haize*; ekialdeko haizea izendatzeko *eguzki haize* (52 herritan, behin ere ez Bizkaian), *osots haize* eta *izar haize*. Guztira 56 izendapen lortu dira, bat bakarra ere ez mendebaldeko haizerako eta bi izan ezik beste guztiak ekialdeko haizea deitzeko.

Izan ere, “eguzkia” da haizeen izendatzean erreferentzia astronomiko indartsuena. Astro honen irteerak bete-betean markatzen du gizakia, norabide horretatik datorren haizeari izen hori ipintzeraino helduz.

Fenomeno atmosferikoekiko lotura duten izendapenak

Haizea, berez, fenomeno atmosferikoa izanik, beste fenomeno batzuekin harremanetan dago. Harreman horien berri haize-izen batzuetan ere agertzen da, nahiz ez den izenak ipintzeko bide erabiliena. Guztira, holako 18 erantzun bildu dira.

Jaso diren izen apurrak ondokoak dira: iparraldetiko haizea adierazteko hiru izen jaso dira: *kallerna haize*, *kharrun aide* eta *txingor aize*; hegoaldekoa adierazteko ez dago mota honetako izendapenik; ekialdekoa adierazteko izen bi jaso dira: *orma haize* (4) eta *kharru haize*; eta mendebaldekoa adierazteko, 4 hitz: *enbata* (5 aldiz), *euri aize* (3 aldiz), *galerna* eta *tenpesta haize*.

Izendapenok fenomeno atmosferiko kaltegarriak dituzte oinarrian. Izendapen ezkorrak dira, gizakiari egiten dioten eragin okerraren adierazle. Ikuspuntu honetatik errazago ulertzen da hegoaldeko haizeak ez izatea horrelako izenik, eta batez ere mendebaldekoa izendatzeko erabilia izatea.

Haizearen izaerari buruzko izena

Gehienetan, “haize” hitzari lagunduz adjektibo edo izenondo bat agertzen da, beronen nolakotasuna adierazteko. Ikus ditzagun izenak:

- iparraldeko haizea: *haize gorri* (5 aldiz), *basa haize*;
- hegoaldeko haizea: *haize epel* (10 aldiz), *haize erre* (3 aldiz), *haize eihar*, *haize siku* (2 aldiz), *haize beltz* (birritan), *haize gorri*;
- ekialdeko haizea: *haize gorri* (9 aldiz), *zehar haize*, *idorra*, *haize mehe*;
- mendebaldeko haizea: *haize beltz* (11 aldiz), *zeihar aize* (22 aldiz), *aize biur*, *aize gaizto*, *basa haize*, *exker haize*.

	Iz. + adj.	Bestelakoak	guztira
Ipar haizea	5	1	6
Hego haizea	19	-	19
Eki haizea	11	1	12
Mend. haizea	13	24	37
guztira	48	26	74

Maiztasunaren aldetik gehien agertzen den haize-izena *zeihar aize* da (23 aldiz); batean ekialdekoa adierazteko, beste guztietan mendebaldekoa. Ondoren 15 aldiz agertzen da *haize gorri* eta 13tan *haize beltz*; lehena da haize-motak ugarien biltzen dituen, hiru haize-motatan agertzen delarik: iparraldekoan, hegoaldekoan eta ekialdekoan. Bigarrena, *haize beltz*, hegoaldeko eta mendebaldeko haize-mota izendatzeko.

Bestelako izendapenak

Badira beste izendapen batzuk, gure herrietan erabiltzen direnak. Guztira 15 erantzun bildu dira sail honetan. Ondokoak:

- iparraldekoa (1): *behor haize*;
- hegoaldekoa (2): *enbra aize* eta *behorbiltzaile*;
- ekialdekoa (4): *antxier*, *arraize*, *enbra aize* eta *arraza zakur*;
- mendebaldekoa (5): *aldaize* / *aldagoi* (3), *amillan* (2), *exker haize*, *arabero* eta *galgoi aize*.

Gehienak mendebaldeko haizea izendatzeko erabiltzen dira, bai kopuruz eta baita izendapen desberdinez ere. Bestalde, *enbra aize* eta *behor haize-behorbiltzaile* izendapenak, bi norabide desberdinetako haizeak izendatzeko jaso diren arren, norabideari baino izaerari kasu gehiago egiten diotelakoan gaude, nahiz ez ditugun multzo horretan sartu.

EUSKAL / ERDAL OINARRIAREKIN HAIZE DESBERDINAK

Kasu batzuetan gertatzen da, norabide bertsutik etorri arren izaera desberdina duten haizeak bereizteko izen diferentea ipintzea. Zenbaitetan izen-desberdintasuna izenaren oinarrian euskal ondarezko hitza edo mailegua hartzean datza.

Hori gertatzen da *norteko* eta *ipar haize* izenekin herri batzuetan: Getarian, adibidez, *norteko aize* iparraldetik datorrena da eta *iparra* ipar-mendebaldetik datorrena izendatzeko erabiltzen da.

HAIZE-MOTAK ETA IZENDAPENAK

Lau haize-moten azterketa honetan hainbat izen bildu dira. Haizeen izenak erreferentzia desberdinak izanik lortu dira. Erreferentzia hauen arabera landu dira aurreko lerroetan. Sailkapen hau taula batean laburbiltzea interesgarritzat jotzen dugu. Horrela, zein haize-motak duen izen ugarien ikusiko da batetik. Eta zein erreferentzia den erabiliena bestetik.

H A I Z E M O T E N S A I L K A P E N A					
	IPAR H.	HEGO H.	EKI H.	MEND. H.	GUZTIRA
Izen kardinala	169	135	34	64	402
Izen toponimikoa	18	30	57	94	199
Izen orografikoa	35	15	7	10	67
Izen astronomikoa	1	1	54	–	56
Izen atmosferikoa	3	–	5	10	18
Sasoi-izena	1	–	4	–	5
Haizearen izaera	10	19	12	36	77
Bestelakoak	1	2	4	8	15
GUZTIRA	238	202	177	222	839

Haize-moten izenen artean ez dago kopuruz desberdintasun handirik, ekialdeko haizea salbu. Beraz, lau haize-mota nagusienak deitzeko hitz-kopuru berdintsua lortu da EHHako inkestetan.

Haizeon izenaren erreferentziari dagokionez, ostera, diferentziak handiak dira. Haize-izenak zortzi multzo desberdinetan sailkatzen baditugu, gehien bildu duen multzoa puntu kardinalari erreferentzia egiten diona da, zalantzarik gabe. 402 erantzun bildu dira sail honetan, bildu diren erantzun guztien %48, hain zuzen ere. Ondoren toponimiarekin harremanetan dagoen izendapen-mota agertzen da 199 erantzunekin.

Gainontzeko erreferentzia duten izenak oso urrun daude kopuru horietatik. Izendapen orografikoa dutenak 67 dira (%8). Haizearen izaerari buruzko izendapena duten 77 erantzun jaso dira (%9). Erreferentzia astronomikoa duten 56 erantzun bildu dira (%7). Gainontzekoak (urteko sasoi bati lotuak, fenomeno atmosferikoei lotuak eta bestelakoak) oso urriak dira.

Izendapen kardinala gehienik iparraldeko eta hegoaldeko haizeak izendatzeko erabiltzen da, alde handiz beste haizeekin alderatuz. Izen toponimikoa, berriz, ekialdeko eta mendebaldeko haizeak izendatzeko erabiltzen da maizen. Eta izendapen orografikoa ipar haizea izendatzeko. Erreferentzia astronomikoa duen haize-izena

ekialdeko haizea izendatzeko erabiltzen da batik bat. Bai haizearen izaerari lotutako, eta bai fenomeno atmosferikoei lotutako izendapenak mendebaldeko haizea deitzeko dira ugarietak.

HAIZE-MOTAK ETA LURRALDEAK

Ba ote dago harreman berezirik haize-mota eta lurraldeen artean? Zein haize-izen ote da nagusi lurralde bakoitzean? Egin dezagun lehen-lehenik lurraldeen araberako taula eta bil ditzagun bertan EHHAn jaso diren erantzun-kopuruak⁷:

	B	A	G	N	L	NB	Z	GUZTIRA
izen kardinala	103	2	111	60	51	46	29	402
izen toponimikoa	79	2	35	26	9	17	31	199
Izen orografikoa	23	-	9	10	7	11	7	67
izen astronomikoa	-	-	6	23	13	13	1	56
izen atmosferikoa	1	-	3	3	6	1	4	18
Sasoi-izena	1	-	3	1	-	-	-	5
haizearen izaera	16	-	6	20	4	8	23	77
bestelakoak	2	2	8	-	-	-	3	15
GUZTIRA	225	6	181	143	90	96	98	839

Hasteko esan behar da izendapen kardinala lurralde guztietan dela nagusi, Zuberoan salbu⁸; nabarmen gainera. Bigarren mailan izendapen toponimikoa agertzen da: Bizkaian eta Gipuzkoan aise, Nafarroan eta Nafarroa Beherean ez horren nabarmen; Zuberoan izendapen-mota hau da nagusi, gutxigatik bada ere. Izendapen orografikoak Gipuzkoan du agerrera gutxi, portzentualki.

7. B = Bizkaia, A = Araba, G = Gipuzkoa, N = Nafarroa, L = Lapurdi, NB = Nafarroa Beherea, Z = Zuberoa. Datuen interpretazio zuzena egiteko EHHako inkesta-lekuak non dauden kokatuta jakin behar da: Bizkaian eta Gipuzkoan 36na inkesta-lekutan egin dira inkestak, Araban bakarrean, Nafarroan 27tan, Lapurdin 15etan, Nafarroa Beherean 18tan eta Zuberoan 12tan.

8. Honi dagokionez, Araba ez da aintzat hartzen, herri bakarra eta datu gutxi dagoelako.

Izendapen astronomikoa nagusi da Nafarroan eta agerrera asko ditu bai Lapurdin eta baita Nafarroa Beherean ere; hiruren artean %87 egiten dute. Bizkaian ez da ezagutzen mota hau.

Fenomeno atmosferikoetan oinarritutako izendapenak Lapurdi eta Zuberoan dira maizen agertzen. Bien artean %55,5 egiten dute.

Haizearen izaerazko izendapenak Nafarroan eta Zuberoan dira gehien azaltzen (%56) eta portzentualki Gipuzkoan gutxien.

Orokorki harturik, Bizkaiak izendapen kardinal, toponimiko eta orografikoak ditu maiteen. Gipuzkoa izendapen kardinalen nagusitzen da eta ondoren toponimikoa darabil, baina urrunetik. Nafarroak ere izendapen kardinala du gogokoen eta ondoren toponimikoa, astronomikoa eta haizearen izaerari buruzkoa antzeko kopuruetan. Lapurdik ere izendapen kardinala du maiteen eta astronomikoa gero, urrunetik hau ere. Nafarroa Behereak ere izendapen kardinala du lehenesten eta oso maila apalagoan toponimikoa, astronomikoa eta orografikoa. Zuberoak, azkenez, izendapen toponimikoa lehenik eta kardinala oso hurbil.

IZENDAPEN DESBERDINAK HERRI BEREAN

EHHA proiektuan bildu diren datuen aberastasuna, inkesta-metodologia egoki baten ondorio baino ez da⁹. Ohiko hizkuntza-atlasetan ez da gehienetan lortzen, inkestatzen den herriko forma guztiak biltzea. Baina EHHAn ahalegin berezia egin da inkestatzen zen herrian bizitza arruntean erabiltzen ziren berbak jasotzeko.

Esaten dugunaren froga, bildu den datuen ugaritasuna da. Badira haize-mota bera izendatzeko 6 erantzun desberdin (6 berba desberdin) jaso diren herriak. Eta asko dira 3 eta 4 hitz desberdin jaso direnak. Adibide gisa baino ez bada ere, hona hemen Muntorin mendebaldeko haizea izendatzeko jaso diren izenak: *itxasaidia*, *ebi aizia*, *pekaizia*, *bajuna haize*, *aizebeltza* eta *manex haize*.

EUSKAL VS. ERDAL OINARRIA

Lexikoaren alor berezitu honetan euskararen osasuna edo indarra zelari edo halan neurtzeko, izendapenon oinarrian euskal forma ala erdararena dagoen aztertuko dugu ondoko lerrootan.

Neurri baten, behintzat, euskararen higaduraren azterketa legez ere planteatu daiteke. “Euskaldunok euskaraz egitean zenbatetan ahaztu edo baztertu ditugu jatorrizko

9. Erabilitako inkesta-metodologiaren ondorioz, datuak bi eratara lortu dira EHHAn: lekukoak bere kaxa emandako erantzunak eta lekukoari inkestagileak proposatutako berben bidez. Datuak aztertzean, bi eratan lortutakoak berdin tratatu dira.

euskal berbak haizeak deitzeko?" izango litzateke azterketatxo honen jatorrizko itauna.

Batetik haize-mota bakoitza banan-banan aztertuko dugu. Hori ikusten da ondoko taulan:

	euskal oinarria	erdal oinarria	guztira
ipar haizea	173	65	238
hego haizea	197	5	202
eki haizea	167	10	177
mendebal haizea	214	8	222
GUZTIRA	751	88	839

Erdal jatorrizko izendapen gutxi erabiltzen dira, oro har, taulan ikus daitekeenez. Erdal jatorrizko formak gehien erabiltzen dituen haize-mota iparraldekoa da. Eta kopuru nahiko handian, gainera; iparraldeko haizea izendatzeko hitz guztien %27. Gainontzeko haize-motak izendatzeko ia ez da erabiltzen erdal jatorrizkorik.

Honek arlo semantiko honetan euskara osasuntsu eta indartsu aurkitzen dela esan gura du. Hori da ondorio garbiena.

Bestetik, lurraldeka eratuta, mailegu edo erdal oinarrizko izen gehien biltzen duen lurraldea zein duen aztertzen da ondoko taulan:

	B	A	G	N	L	NB	Z	Guztira
euskal jatorria	195	6	159	138	77	85	91	751
erdal jatorria	30	-	22	5	13	11	7	88
GUZTIRA	225	6	181	143	90	96	98	839

Lurraldeei dagokienez, erdal jatorrizko formak nahiko bananduta daudela esan daiteke. Nafarroa izan daiteke salbuespen bakarra, oso kopuru txikian erabiltzen duelako. Nafarroa da, beraz, gutxien erabiltzen duena (%6). Ondoren Zuberoa, %8 baino ez du erabiltzen eta. Gainerako lurraldeetan %13tik %15erako portzentaiak agertzen dira.

Erdal jatorrizko berba, azkenik, beti dago puntu kardinalei lotuta. Denetan agertu da puntu kardinala izendatzean.

ONDORIOAK

Lehen ondorio gisa esan behar da, haizeak izendatzeko sistemarik hedatuena puntu kardinaletan oinarritzen dena dela. Nagusitasuna erakusten du, bai haize-motak adieraztean, bai lurraldeka aztertuz ere.

Izendapen kardinala nagusi da gainontzeko haize-motak izendatzeko tipoekin erkatzen bada, jasotako erantzun guztietatik %48 bereganatzen duelako. Nagusitasun hori iparraldeko eta hegoaldeko haizeetan duen gailentasunak ematen dio. Eta nagusi da lurralde bakoitzean ere, Zuberoan izan ezik.

Haizeen izendapenetan erdararen eragina ez da handia, ez eraginkorra. Hala ere, nabarmentzekoa da iparraldeko haizeari dagokionez, nahiko kopuru handian erabiltzen dela mailegatutako hitza.

Lau haize-mota nagusiak izendatzeko hitz hedatuena ondokoak dira:

- Ipar haizea izendatzeko lurralde guztietan da nagusi *ipar haize* eta maila apalago batean *beheko haize*.
- Hegoaldeko haizea izendatzeko *hego haize*. Beste hitz batzuk gura izanez gero hor daude *herriko haize* eta *goiko haize* (batez ere Bizkaian ezagutzen direnak).
- Ekialdeko haizea izendatzeko *eguzki haize* da nagusi (Bizkaian izan ezik beste lurraldeetan ezagutzen dena). Ondoren Bizkai-Gipuzkoan erabiltzen den *napar haize*.
- Mendebaldeko haizea izendatzeko *mendebal haize* da zabalena eta Zuberoan izan ezik gainontzeko lurralde guztietan hedatuta dagoena. *Gallegu haize*, Hegoaldean, eta *itsas haize*, batez ere Iparraldean, ere zabalak dira.

Txillardegi: hizkuntza eta politika

Antton Azkargorta
UPV-EHUtik kaleratutako irakaslea

Gerra ondoko urteetan Euskal Herrian izandako gertakizun berrietan, ETArek sorrera barne, Txillardegik jokatu zuen papera zentrala izan zen. Ez berak bakarrik, noski; baina bere orduko lanak irakurtzea besterik ez dago, apurtzaile aparta izan zela ikusteko. Gure belaunaldikoentzat, aurreko askorentzat, eta gerokoentzat ere —hala espero dut—, Euskal Herria helburu izan nahi dutenentzat behintzat, erreferentzia ukaezina izan da Txillardegi Euskal Herri berriari eta euskarari buruz gauza asko deskubritu eta pentsatu ahal izateko. Batez ere, aktibismotik urrun, politika praktika pentsatua dela uste dugunoi —hori baita pentsamendu politikoaren berezitasuna—, Txillardegik motibo ugaziz hornitu gaitu gauzei bueltak emateko. Eta hau beti da eskertzekoa, pentsatzea ez baita inoiz ariketa ugaria izan. Ezin ahaztu ere, ezker abertzalearen baitan eta Euskal Herrian oro har, lehenbizi gauzatu eta gero indartsu bilakatu diren zenbait jarrerak Jose Luisengan dutela aitzindari ukaezina. Hori da prezeski, gertakizun berrien zurrumbilaoan ibili izanak eman dion ahalmen antizipatzailea.

Nolanahi ere, urteak aurrera joan ahala, bere bizitzaren ibilbide luzean izandako gora-behera eta joan-etorriei koherentzia-printzipio orokor bat aurkitu diedala esatera ausartuko naiz, errespetu eta salbuespen guztiekin. Txillardegiren pentsamendu nagusiaren eta jokaeraren azalpen-printzipioa dialektikoa da, sinkroniaren arabera¹, “oposizio-sistema” modukoa, estrukturalista, finean. Batzuek beraren lehen formazio teknikoari egotzi nahi izan diote joera hori, baina nik uste dut sustrai sakonagoak dituela. Egoeraren salaketa gogorra egin ondoren, batasun-printzipioaren koherentziak bultzaturik, enuntziatu apurtzailea bota zuen Txillardegik, baina berehala, horrek sortutako hutsunea zerbait objektiboz, edo zerbait objektibatuz bete beharra sentitu zuen. Zeren, hutsunea ez betetzeak, inkontsistentzian eusteak, larridura edo angustia existentziala probokatzen baitu². Enuntziatu politikoek gizartearen alor objektibagarrian aldaketak agindu edo “preskribitu” egiten dituzte, baina ez da komeni beraiekin josi eta gero elkar nahastea.

1. “Estrukturalismoak problematika berezia ekarri du (hizkuntzaren arloan, bai; baina ez hizkuntzaren arloan soilik); eta problematika hori “sinkroniari” datzeko. Hau dela-ta, teoriaren heurtzat diakronia duten mogimenduak oihuka hasi dira estrukturalisten kontra. Marxistek bereziki...” (Larresoro 1972, 5-6).

2. “Txillardegi baitan hizkuntzaren esentzialismerik edo metafisikarrik susmatu dutenek (...) gauza bat oso nabarmena ahazten zuten: alegia, Txillardegiren pentsamendua zenbateraino zegoen oso-osorik existentzialismoak blaituta.” (Azurmendi 1999, 27).

Dena dela, pentsatzeko eta jokatzeko era hori ez da Txillardegiri edo beste inori bat-batean otu zaion gauza, gizakiaren barruan sakonki errotutako lege estrukturala baizik, eta zenbait apurtzaileri gauza bera gertatu zaiola baieztatu dezakegu. Euskal nazionalismoaren hastapenetara jo ezker —Txillardegik berak gomendatzen zuen ez zela politikoki ona abertzaleontzat gerraren etena onartzea— eta Sabino Arana-Goiriren jokaera aztertuz, bien arteko paralelismoak (diferentzia nabarmenak badaudela, esan gabe doa) aurkituko ditugu. Adibidez, hark karlismoaren tradizioak Euskal Herria desagertzera zeramala ikusirik, kritika zorrotza egin zion eta “Euskadi euskotarren aberria da” enuntziatuan kondentsatu zuen euskal nazionalismoaren etorkizunerako abiapuntua. Baina enuntziatu horrek, bere garaian, ez zeukan inolako euskarririk, hutsean eginda zegoen, apustu hutsa zen, ez zen ebidentea, nahiz eta berak segurtasun osoz bota. Beraz, eginiko apustuari euskarri estrukturala bilatu beharra sentitu zuen, al bait arinen gainera. Eta euskarri hori, hain zuzen ere, kritikatu nahi zuen alor berberetan bilatu zuen: “Jainkoa eta Lege Zaharra” delakoan, alegia, eta hortik eratorritako Euskadiko historiaren inflazio ideologizatuan. Baina Lege Zahar hori ez zuen probintzietako foralismo zaharretik ekarri —ez baitzen haien batuketa—, balizko euskal aberri zaharretik baizik; eta prozesu osoa zuzenduko lukeen Jainkoa ere ez da arbasoen Jainkoa izango, Jainko erromantiko berria baizik, Hölderlin-en³ jainko berrien antzekoa. Honen ondorio garbia historiaren politizazio guztiz imaginarioa izan da (Euskal Herria ez zela erromanizatua izan, euskaldunon berezko izaera demokratikoa, eta abar), proiektuaren legitimazio gisa agertu dena. Hau izango litzateke euskal izate betidanikoaren euskarri estruktural fenomenikoa. Hemendik dator, halaber, Euskal Herriaren subiranotasuna “berreraikuntza” bat izango delako ustea. *Nihil novum sub sole*. Historia nazio-espirituaren euskarri determinista gisa agertzen da. PSOE-ren ideologo espainolek —Juaristi-k eta gainerakoek— Arana-Goiriren enuntziatu politikoa gorrotatzen dutelarik (inoiz sinetsi zutelako edo...), haren balizko objektibazio historikoari egiten diote bortizki eraso, eta buru-belarri horretara dedikaturik bizi dira, Estatuaren bedekazio eta prebenda guztiez baliatuz. Leku berberorretatik datoz, halaber, gaurko politikan eskubide historikoen errebindikazioa eta horrek arlo juridikoan izango lukeen luzapena. Traszendentalismoz jantzitako Historia, beraz, momentu honetako legitimitate guztien oinarria litzateke, horien arabera. Balizko historia horretan den-dena legoke jadanik: euskal nazioa, euskal estatua, zuzenbide propioa... historia, jarraitu beharreko eredu bihurtu da. Uste horren arabera, ez da berria pentsatu behar, zaharrari jarraitu eta hartan inspiratu baizik; bertatik legitimitate historikoa eta soziala ateratzea, ez zaigu besterik gelditzen. Alabaina, bide hori antzua da. Ez garamatza inora.

Jokaera honen paradigma klasikoa Sofokles-en *Antigona* dugu. Eta irudi horrek xarma ikaragarria du idealista dialektikoentzat eta estrukturalistentzat bereziki. Lacan bera guztiz Sofokles-zalea izan zen. Baina Antigona buruzko sakoneko debatea hasi

3. “...les anciens dieux sont morts, des nouveaux sont sur le point de voir le jour. Pour leur avènement, une mission particulière echoit à la Germanie” (Heidegger 1980, 28).

zuena, lehen aipatutako Friedrich Hölderlin⁴ poeta izan zen, “‘Antigona’ri buruzko oharrak” idatzi zuenean. Oro har, tragedia grekoan aberrikoa dena eta formalegia dena elkarren kontra jartzen dira. Aberriaren lurtean bertan, legearen iturria eta legea bera bata bestearen aurka agertzen dira. Tragedia bera kontraesan intimo horren agerpena da. Greziarren artean aurkari agertzen dira: batetik, jatorrizko Bata, asiaticoa, orgiastikoa, dionisostarra, kontsistentzia amaigabea dagoena, eta bestetik, espazio arautua, zibilizatua —artean, matematikan, arkitekturaren, *polisaren* politikan bilakatua—, apolotarra. Sofokles-en *Antigona* kontraesana martxan jartzen duena matxinada bat da. Polinizes, matxinatu fratrizida, Hiriaren aurka altxatu da. Bortizki baztertua izan da, eta hil ondoren, bere gorpua lurperatu gabe gelditu da. Baina bazterketak porrot egin du. Zatiketa hedatu egin da hiri barruan, baina ez matxinada gisa, “itzulera infinitu” moduan baizik. Itzulera honek antagonismoaren irudi *teatrala* hartzen du. Antigona dio bere nebari lurrik ez ematea injustua dela. Baina enuntziatu horrek, hutsean murgilduta dagoen legez, euskarri bat behar du: jainko zaharren lege eternalak hala agintzen omen dute. Baina Kreontek ere Hiriaren jainkoak bere alde dituela dio⁵. Antigona, Kreontek zaurtzen dituen betiko legeak jartzen ditu bere alde. Enfrentamendu honetan burutzen da Kreonteren heriotza sinbolikoa: deslegitimazioa. Antigona ere, bere aldetik, hil egingo da, fisikoki. Ez dago irtenbiderik, patuak agindutakoa dirudien egoera “fatal” honetan. Biak hilgo dira. Biek galduko duten gerra zibilean, Aranatarrek ez dute irabaziko, baina espainolek ere ez. Ez dira nagusituko eskubide historikoen defenditzaileak; eta ‘konstituzio’-zaleak ere ez. Egoera honen ezinbesteko amaiera klasikoan gaude: *Impassean*. Hala ere, nire irudiko, Antigona eta Kreontek, nahiz eta *teatroan* antagoniko agertu, prozesu berbera burutzen dute, hots, subjektu tragiko sofoklearraren prozesua.

Hobe gence Eskilo-zaleak bagina, bere *Orestesen* traiektozia hobetsiz.

Ezker abertzaleak gogor salatu du PNVkoen idealismo historizista hau, hastape-netatik bertatik hasita. Txillardegik berak *Huntaz eta Hartaz* liburuan⁶ ezin argiago zioen: “Ezkertarrek uste dute, beraz, ba dala garaia euskaldun herriak lehenengo aldiz bere burua altxa dezan; eta hau esatean ez dugu milimetro bat ere atzera joan nahi, ‘lege zahar’ bila, denbora ‘zoriontsu’ haietaz ez baitugu deusik ere sinesten. Ikusi besterik ez da hau Euskal Herriko kondairan; edo euskalduna nola bizi dan aldakuntzarik gertatu ez diran eskualdeetan. Gogora ekarriko ditut ezaugarri nagusiak: gosea, eritasuna, edozertarako behar gorria, apezkeria, ezjakintasuna, euskaldungoarekiko mespretxua, eta morroin-plegua. Horra hor galdutako parabisua”.

4. “Notas sobre Antigona” in Hölderlin (1983, 143-151). “El modo del proceso en *Antígona* es el de una insurrección, donde ello, en la medida en que es cosa patria, depende de que cada cosa, en cuanto embargada por la cosa infinita, y estremecida, se sienta en forma infinita, en la cual ha sido estremecida.”

5. “CREONTE: Señores, de nuevo los dioses han restablecido la situación de la ciudad en su recto punto con firmeza...” (Sófocles 1975). ‘Demokrata eta biolento’ en arteko enfrentamenduaren eszenatoki klasikoan al gaude?

6. (Txillardegi 1965, 35).

Edozelan ere, Historia imajinarioki goxotua gogor salatu arren, Txillardegik eta, oro har, ezker abertzaleko sektore batek beste elementu “objektibagarri” bat aurkitu du hura ordezkatzeko: euskara. Orain, berriz, zer da Euskal Herria? “Negatiboki aurrena: Euskal Herria ez da Foruak, edo Kontzertua edo Autonomia. Edo, berdin: euskalduna (Euskal Herria) ez du egiten katoliko zintzo izateak. Txillardegik ‘euskaldun fededun’ esaerari ipuin bat deritzo, eta ‘euskalduna euskaldun’ esaera kontrajartzen dio (74)”⁷. Euskara honek, Sabinoren historiak bezala, sekulako puzketa erakusten du. Hizkuntza ez da jadanik, askapen-politikari esker nazio-erakuntzaren funtsezko elementu bilakatua izango, Euskal Herriaren independentzia eta askatasunaren aldeko borrokaren euskarri legitimatzailea baizik. Politikaren funtsezko elementu bihurtzen da. Hizkuntza erabat politizatzen da, politika eta euskara identifikatzeko joera sortzen da; finean, politika abertzalearen barruan politika eta euskara “suturatzeko” joera finkatu egin da. Horrela bada, gaur egun, Kontzertu ekonomikoak, eskubide historikoak, Batzar Nagusiak... eskuin nazionalistaren funtsezko legitimazio-tresna modura geratu diren bitartean, ezker abertzalean, ez. Ezker abertzalearen sektore batean, pisu soziologiko dezentekoa, euskarak hartu du legitimazio-sinbolo nagusiaren lekua: euskara politizatu eta sublimatuak alegia. Euskararik gabe ez dago Euskal Herririk, ez dago askapen-politikarik. Arana-Goirik Jainkoarekin eta Foruekin egin zuen bezalaxe, errebindikatzen den euskara ez da arbasoen euskara *garbija*, euskalkietan sakabana-tutakoa, izango: euskara eraberritua, batua, izango da, galdu ez zedin zegoen soluzio bakarra, bestalde. Euskaldun “zaharrek” asmakizun hutsa dela leporatu diete euskara batuaren bultzatzaileei, eta, neurri batean bederen, arrazoi osoz, politika berria giza asmakizuna den neurri bereko asmakizuna baita euskara batua ere. Edo, arestian erabilitako terminoetan esanda: askapen-politikak preskribituriko efektu garrantzitsua, baina beste efektu posibleen arteko bat baino ez dena, politikaren elementu esentzial bilaka daiteke.

Izan ere, honek guztiak euskaraz blaitutako militantzia exijitzen du. Abertzale guztiek euskara behar dute ikasi; ezinbestean. Honek etsaiarentzako efektu birrintzaileak ditu, ezin da ukatu. Ebidentzia objektiboaren indarra duelako. Adibidez, Buesa hezkuntza-kontseilari izendatu zutenean, erraz izan zuen Txillardegik berak, Bosnian hezkuntza-ministro serbiarra ipintzearekin konparatu zuenean, eta horrek ez zuen erantzun posiblerik izan salatutakoaren aldetik. Egitekotan, espainolismo sutsu eta ultramontanotik egingo zuen, eta, horrela, are eta ebidenteago geratuko zen abertzaleen aurrean.

Orain arte argi esan ez badut ere, sumatuko zenuten dagoeneko, neronek Txillardegia ikusten dudala, historikoki eta hein handi batean —baina ez bera bakarrik— euskara eta askapen-politika suturatzeko joeraren abiapuntuan. Baina, nire irudiko, ezkontza hori ezinbesteko bihurtzeak ez die, ez euskarari ez eta askapen-politikari,

7. (Azurmendi 1999, 24-25). Parentesi artean doan zenbakiak, aipamenaren barruko komatxoaren artean Txillardegiren *Huntaz eta hartaz* liburuko aipamena zein orrialdetan dagoen adierazten du.

onik ekarriko. Historikoki, sutura horiek ez dira inoiz jositako bi parteentzako mesedegarriak izan, eta bai bien kalterako. Filosofia eta politika “materialismo historikoaren” izenpeko loturan bildu zirenean, bien desastererako izan zen. Politikaren eta artearen arteko suturatik sortutako “errealismo sozialista” delakoaz, zer esanik ez. Arana-Goirik eta bere jarraitzaileek historiaren eta politikaren artean eginiko loturaren emaitzak bistan daude: espainolek egindako historia eta espainolen menpe dauden instituzioak nagusitu dira. Eta gure kasuan daukagun arriskua soziolinguistikak politika ebakuatzea da. Isuri soziolinguistikoak berehala egiten du bat instituzioekin, arazo handirik gabe. Eta soziolinguistikatik egiten den “politika guztia” ardua hauetan labur daiteke, gutxi gorabehera: ea euskara dakizun, ea bilerak euskaraz egiten dituzun, ea eguneko 24 orduak euskaraz egiten dituzun, prentsa euskalduna, literatura euskalduna... kontsumitzen dituzun. Eta abar, eta abar.

Laburbilduz. Apurtzaileen traiektoriaren hasieran errefusa egon ohi da, jasangaitza egiten den zapalkuntza-espazioaren errefusa. Folklorekeriak, karlismoak (36an, arazorik gabe frankista bihurtua, bestalde), elizakeriak, euskalkien defendatzaileek agertutako garbizalekeria antzuak, eta, oro har, espazio espainolak menperatutako arloetan euskaldunok erakutsitako jarrera makurrek sutan ipini zuten Txillardeggi.

Errefusaren ondoren, bigarren momentuan, enuntziatu askatzailea egon ohi da. Txillardegiren kasuan nazio-askapenaren aldekoa. Enuntziatu hau hutsaren gainean eginda dago, eta hutsune hori sentitu egiten da, bakardade eta angustia modura. Ez baitago gizartean inongo elementu objektiborik —sozialik edo juridikorik— horri eusteko. Hori baita, hain zuzen, beraren berritasunaren froga. Eta politika prozesu osorik kolektiboa denez gero, ez dago larritasun hori bakardadean pairatzerik. Ezinbestekoa da politikari kolektibo antolatu gisa eustea; bestela, jai. Halaber, enuntziatu horrek zabalduetako bideak ahalik eta anitzen uzten saiatu beharra dago, suturaren tentazioa ukatu beharra dago, nahiz eta tentazioan erortzeak lasaitu egiten gaituen eta gauzak erraztu, pentsamenduaren alorrean batez ere. Orobat, izatearen legeak bigarren hau hobesten du; lehen bideak, ordea, esfortzu gehigarri eta iraunkorra eskatzen du. Elementu objektibagarria hartuz gero, sinbolikoki puztuta agertzen da, eta osotasun modura. Arana-Goiriren Foruak, esan dugu jada, ez dira foru probintzial zaharren batuketa, komunitate historikotik omen datorren eta eternitaterantz proiektatzen den espiritua baizik. Beti dago jarraipenaren ideia elementu *objektibatuan*; nahiz eta haustura ere egon den, azkenean batasuna nagusitzen da. Kant-en idealismo formala litzateke hau, historian zehar izakietan gauzatuz doan ideiarena, alegia.

Ondorioz, elementu egituratu eta objektibagarriaren politizazio maximoa dugu. Elementu horrek dena homogeneizatzen du, traiektu politikoari laguntzen dio, “berme-erreferentzia” gisa. Ezin da banatu jadanik. Etsaia hizkuntzarekiko “kanpokotzat” hartuta, elementu horrek politikan objektiboki eta erraz birrintzen du. Errazegi agian. Arriskua: modu honetara politika guztiz kokatu egiten da, osotasun batean. Bakarra eta

osoa da, eta askapen-politikak sortzen dituen beste posibilitate guztiak (printzipioz, infinituak) xurgatu egiten ditu, bere menpe ipiniz. Euskara ez badakizu, ez duzu inongo legitimitaterik askapen-politikan parte hartzeko. Horrela bada, ezker abertzaleak, PNVren eskema historizista eta tradizionalistekin hautsi ondoren, bere politika beste elementu objektibo batekin lotzeko arriskua du: “euskararik ez badago, ez dago politika abertzalerik”. Baina hona hemen horren guztiaren muga: “Zer leku eman antiabertzale diren euskaldunei?”⁸ Edo euskara ez dakiten abertzaleei? Ezin erantzun. *Impassean* gaude, Buesari egurra ematea gauza erraza zen neurrian, zer gertatzen da Buesaren antzeko politika daraman Oliveri euskaldun petoarekin? Eta Salaburu euskaltzain espainolazoarekin, eta Ardanza, Atutxa eta abarrekin? Hori da politikan elementu objektibagarriak sartzearen arriskua: politikarekiko kanpotarrak direla; eta politika bat da eta bere emaitzak soilik politikaren beraren “barrutik” erabaki eta neur daitezke; ez dago inongo berme objektiborik. Ezin da politika bat irizpide soziologiko edo ekonomikoekin baloratu, ezen irizpide horiek kanpotarrak baitzaizkio. Politikak bere erritmo, helburu, taktika, ibilbide eta bitarteko propioak ditu, eta ezin dira kanpotik neurtu, politika hori desagerrarazi nahi ez badugu behintzat. Politika askatzailea dagoenean —ez dago beti— erreala da, ezin da guztiz sinbolizatu, eta hori angustia-iturri etengabea da. Estrukturalistek dena sinbolizatzeko joera lantzen dute: Lacan bera, bere azken urteetako mintegietan jo eta ke aritu zen arbelean, hitzik esan gabe, topologia borromearrak behin eta berriz tortsionatuz, ea inkontzientearen erreala guztiz sinbolizatzeko formularik aurkitzen zuen, saiatu eta saiatu.

Bukatzeko, nahiz eta hipotesia garatzeko Sabino Arana-Goiri eta Txillardegi subjektibotasun-mota bat perfilatzeko neurri batean parekatu ditugun, Sabinok ez zuen lortu euskarari orain duen maila politikoa ematea. Halaber, maila pertsonal eta profesionalean egin dizkioten presio politikoen aurrean amore ez ematearren, zerrikeria eta bazterkeriak larrutik ordaindu ditu, duintasunez, Txillardegik, horrek bere maila pertsonala erakutsi digularik. Zeren, ene ustez, azkenean, Txillardegik, nahiz eta egitura-zale amorratua izan, ez du euskara komunikazio-tresna huts edo hizkuntza-zeinu huts bihurtu. Euskara askapen-politikaren funtsezko elementu modura intuitu du. Ez du izate nazionalaren esentzian kokatu nahi izan, etorkizunerako preskripzio politiko gisa mantendu baizik. Horregatik hartu zuen parte garrantzitsua euskara batuaren sorreran. Hedaketa sozialera, politika berrira, Euskal Herri berrira egokitzeko pentsamenduaren esfortzu itzelean, berrasmatu egin zuten hizkuntza. Ez zen soilik euskalkiak bildu eta inbentariatzeko lana izan; benetako erronka guztioi zuzendutako hizkuntza eraberritua sortzea izan zen. Euskarak guztioi zuzendua izan behar zuen, eta ez soilik jadanik euskara zekitenen patrimonioa.

8. (Lopez Adan 1999, 77).

BIBLIOGRAFIA

- Azurmendi, J., (1999): “Txillardegiren saioa: hastapenen bila”, *Jakin*, 114, iraila-urria.
- Heidegger, M., (1980): *Les hymnes de Hölderlin: La Germanie et le Rhin*, Paris, Gallimard. Itzul.: François Fédier et Julien Hervier.
- Hölderlin, F., (1983): *Ensayos*, Madril, Hiperión. Itzul.: Felipe Martínez Marzoa.
- Larresoro, (1972): *Hizkuntza ta pentsakera*, Bilbo, Ediciones Mensajero.
- Lopez Adan, E., (1999): “Txillardegiren pentsaera politikoa”, *Jakin*, 114, iraila-urria.
- Sófocles, (1975): *Antígona*, Bartzelona, Labor.
- Txillardegi, (1965): *Huntaz eta Hartaz*, Baiona, Goiztiri.

Kierkegaard-en «egunkari ezkutua»

Joxe Azurmendi
UEU-EHUko irakaslea

“Sistema batean eraturiko tesien esposizioari, existentzialistek pentsamenduaren zeharbidezko espresioa lehenesten diote: eleberriaren edo dramaren forman aurkezturiko fikzioak, egunkari intimoak eta antzeko idazkiak, bizitza pertsonalaren oihartzun bat gordetzen dutenak... Hala jokatu ohi zuen, arrunki existentzialismoaren abiatzailatzat jotzen den idazleak, Sören Kierkegaard daniarrak”. P. Foulquié-ren liburutxotik aldatu/itzuli dizkizut hitzok, sarrera baterako aitzakia aldera¹. Unamuno-k poesia, nobela, antzerki, saiotan isuri du bere existentzialismoa. Sartre-k saiok, nobelak, antzerkiak idatzi ditu. Simone de Beauvoir-ek existentzialismoaren azalpenerako bereziki egokitzen dauka nobela: “seul le roman —ausartu da bera baieztatzen— permettra d’ évoquer dans sa réalité complète, singulière, temporelle, le jaillissement originel de l’existence”. Gure artean sekula egin den existentzialismoaren esposi-ziorik osoena —nik uste—, nobela bat da: *Leturiaren egunkari ezkutua*, 1957.

Existentzialismoa aipatzen denean, Kierkegaard aipatzen da beti. Existentzialismoak gure artean eduki duen presentzia aipatu nahi denean, Txillardegia aipatzen dugu.

Txillardegiren existentzialismoak Unamuno, Sartre, G. Marcel-ekin ere izan du zerikusirik eta konplexuagoa, da noski². Baina saiotxo honetan, Txillardegiren aurreneko nobelan dagoen Kierkegaard-en presentzia isila nahi nuke gogoratu, eleberriaren ardatza-edo denera soilik mugatuz —sugerentzia baten modura, hortaz, azterketa baten modura baino gehiago—, irakurle gazteei batik bat ahaztuak diruditen arrasto batzuk emateko. Bide batez, garai batean euskal munduan eragin handia izan zuen “eskola” hori gogoratuko dugu. Gerraondoan ETA, poesia edo antzerki berria, Jakin aldizkaria etab. sortu direneko pentsamendu nagusia, existentzialista izan da.

Existentzialismo ezberdinak daude. Existentzialismo ezberdinen iturri komuna da Kierkegaard. Kierkegaard-en aurreneko obra handia *Bat ala Beste* da, 1843ko

1. FOULQUIÉ, P., *L’existentialisme*, PUF, Paris, 1979, 33.

2. Txillardegik berak Marcel-en inportantzia ohartarazten du —“katolikoena omen zelako”—, ik. *Euskal Herria helburu*, Txalaparta, Tafalla 1994, 140. Influentzia hori, beharbada, nobelaren amaieran suma daiteke, existentziaren soluzioan maitasunak eta militantzia sozialak, ia zentzu kristau batean, hartzen duten garrantzian. Hori ageri da G. Marcel-i buruzko artikuluan batean, garai hartakotsua, ik. IZTUETA, P., “Zugan dut itxaro”, *Jakin* 14, 1961, 55-59.

otsailean Kopenhagen-en argitara emana. Idazki hori XIX. mendearen 40ko hamarkadako urteetako idealismoaren eztabaidan kokatzen da. Erabat Hegel-en aurkako jarreraren kokatzen da —Marx bezala, eta aldi berean oso bestela—: Kierkegaard, bizitza sistema batean atzemateko burujopearen erabat aurka funtsean. Bizitza, definizioz, itxi gabekoa da, izan; ezin daiteke sistema batean itxita pentsatu. Ezta historiaren sistema batean ere.

Zer dira gizakiak? (Existenzialistak egiten duen galdera ez da “zer da gizaki-A?”). Gizon-emakumeak nolakoak diren begiratzen badugu, Kierkegaard-en arabera bizitzaren bi begikera funtsezko suma genitzake, elkarri kontrajarritakoak: estetikoak eta etikoa. Hauek ez dira teoriak. Bizimoldeak dira, existentziaren formak, eta biak absolutuak dira. Biziera guztia absolutuki bere era hartaraxe bizitzea eskatzen du bakoitzak. Etikoki ala estetikoki, baina bietan bat. Gogoeta egin genezake bi erei (bi estadioei, esferiei) buruz batera, baina ez biak batera bizi. Gizakiak, ezer direnak behintzat, era batekoak ala besteak dira. Bien artean ez dago bizitzerik erdizka, ezbaika, batetik bestera zabuka, bietatik pixka bat izaki nahas-mahas (printzipiorik gabe, hots, erabakirik gabe: agian gehienak horrelaxe bizi dira, baina existentzia propiorik zinez ez edukitzea da hori!). Existentzia propioa edukitzeko, aukeratu beharra dago zein izango den gure existentzia, aut aut. Bi existentzia-molde hauek ez dira bat ona eta bestea gaiztoa. Biak dira onak eta biak dira eskasak. Biek dituzte beren alde onak eta txarrak. Gizaki estetikoak libertatea maite du oroz gain, ez du loturarik eta uztarririk onartzen, etab. Bizimolde estetikoak egoan zentratua da, sentigarrian, plazerrean (erotikoan bezala, Mozarten musikaren laket artistikoan edo ikerketa zientifiko baten plazerrean, etab.; zentzu negatiborik batere gabe, hortaz). Bizimolde estetikoaren ñabardura ezberdin ugariak *Bat ala Beste*-ko lehen parte osoan azaltzen dira, eleberri gisako *Seduzitzailearen egunka-ria*-n bukatuz. Bizimolde etikoa —bigarren parte—, familiar zentratua, guk bizimodu kristau zintzoa esango genukeena da substantzian. Estetikoak gozameneko gizakia da; etikoa, obligaziokoa (singularrean: obligazio asko dauzkana eta asko betetzen dituen, jeneralean ez da etikoa, bere bizitzari buruz erabaki erradikala hartzeko ausardiarik izan ez duena baizik).

Kierkegaard-entzat arazoa ez da bizitza nola pentsatu, nola bizi baizik. Ez da bizitzaren filosofia edo “sistema” berri bat asmatzea: arazoa, existentzia da. Gogoetak (filosofiak) bere errealitate minenean atzeman ezin duen existentzia hori. Beraz, ulertzaileak ulertu behar du, egin behar duena ez dela inoren gogoetak ulertzea (existentzialismoa ulertzea, adibidez; edo marxismoa ikastea), bere baitatik bere existentziari buruzko erabaki bat hartzea baizik. Aut aut. Kierkegaard-ek ez dio esaten irakurleari zein bizimolde hautatu behar duen, estetikoak ala etikoa (hirugarren posibilitatea, erlijiosoa, *Bat ala Beste*-n ozta-ozta dago aipatuta)³; hori norberak

3. Kierkegaard-en obra literario intentso guztia hamabi urteren barruan arrapaladan produzitua eta gai bakarrekoa dela esan liteke. Izkribu bakoitza aurrekoa xehetuz, osatuz, zuzenduz, argituz dator. Hala ere, estreinako obrak dira estetikoak; azken idazkiak ia eskusiboki erlijiosoak dira.

bakarrrik erabaki dezakeena da hain zuzen (indibidualismo erradikala), eta berak bakarrik erabaki beharra daukana, norbera izateko. Kategoria fundamentalak erabakiarena da. Hots, ez hau ala hori hautatzea, erabakitzea baizik; erabakitzeko erabakia da fundamentalak. Hemen nago eta erabaki egin nahi dut. Erabakimenez bizi nahi dut. Ez kili-kolo. Ez inkontziente. Fundamentalak, erabaki baten gainean bizitzeko erabakia da, erabaki hutsa, existentzia zentzuz betetzen duena, *de facto* gero zirkunstantzien arabera zentzu hori zein izango den ikusi baino lehen. Existentziari zentzua eman egiten zaio. Eta erabaki batez, hautu batez, ematen zaio. Batek existentzia estetikoak hautatuko du. Besteak etikoa. Edo erlijiosoak. Erabakitzen ez duena natura da —harri bat edo ardi bat bezalakoa—. Lekua dauka munduan, ez identitatea. Ez da indibiduoak. Espezie edo klase bat da. Bera den guztia, espezieak egiten du. Halabeharrendaren eta legearen menpean dago. Determinatuta dago. Ez da “espiritua”. Espiritua (espiritu izateko) deliberoak hasten du. Horrek egiten nau neu. Espezie guztian holakoxea ni (bakarrrik) naizen hau. Horrek egiten zaitu zu guztiengandik diferentea. Zeu bakarrik zaren indibiduoak, ez historiaren edo gizar-tearen produktu “halabeharrezkoa”, ekoizpen mekanikoak, hots, beste edozeinen berdina —adibidez, momentu historiko baten edo klase sozial baten barruan (“XX. mendeko emakumeak”, “industriako langile bat”, talde horretan beste edozein bezalakoxea, azken finean)—. Neure erabakiaren fruitua da, unibertso osoan eta eternitate guztian neu bakarrik naizen eta beti neu bakarrik izango naizen honen banakotasuna, diferentzia. Nire nor, ez bakarrik zer, izatea.

Biltzaile batek aurkituriko Leturiaren egunkari ezkutua, bestela ere hainbat aspektutan Kierkegaard gomutarazten duena —nahiz ez den limurtzaile batena— erabaki horrekintxe hasten da. Bakarrik nago, baina nahita nago bakarrik. Neure erabaki batez kokatu naiz besteengandik, masatik, aparte. Erabakitzea erabaki dut: neure burua bilatzea erabaki dut. (Esanahitsuki, erabaki honek “Zerubiden” kokatzen du protagonista —hastapen paradoxal bat, nobelaren amaiarekin alderatzen bada)—. Hau da, Leturia hau existentzialki norbait da. Gizon bat da. Bere patuaren nagusi bat. Ez orbel bat. Ez artaldeko ardia. Baina hautapen existentziala ez da, behin egin eta, betiko eginda gelditzen. Beti berriro egin behar da. Etengabeko erabakitze bat da. Hasiera honetatik bukaeraraino, existentziaren nobela bat izanen da Leturiaren egunkari ezkutua. Funtsean hautu existentzialen prozesuaren, erabakimenaren dialektikaren, esposizio bat duzu Txillardegiren nobela osoa —hori besterik ez baita gure bizitza ere—. Ez gertakaria, ez karakterra, existentzia da protagonista.

Udaberria bera —esan dezagun: urtaro estetikoak bera—, erabakiaren kezka dominatzen du nobelan (hautua, txiripa, etab.). Aukeramenean datza gizonaren izana. Baina paradoxa bat dago: ni naizen libertateak eskatzen du, neuk aukeratzea. Baina aukera egiteak, lasaitasuna ematen badu, askatasuna gutxitzen du. Eta protagonista beldur da erabakitzeko. Ezkontzea hautatu duenak, gaztaroa hil du. Are gehiago, gure aurrean zabalik zirudien etorkizunak, beharrezko bide itxi bat hartzen du (“hautatu

ondokoa”). Beraz, protagonistak ez hautatzea hautatzen du oraingoz. Bere egoismoa, bere askatasuna hautatzen du —bizimolde estetikoa—. Bere animalia izateaz eta sentitzeaz pozten da. Ezkontzeko erabakiak (erabakiak!) bizimolde etikoan sartzen baitu, Kierkegaard-en arabera behintzat. Ez dut jarrai-tuko, testua hor dago. Erabakiak (ezkontzak) harrapatu egiten du Leturia, berak erabaki orde.

Giza erabakimenaz Udaberrian jada agertzen den zenbait zalantza, hala nola aukeraren ordeko txiriparena (“ustekabez ezagutu dugu alkar”); hemen eta hola ezarri gaituen edo honelakoxeak egin gaituen Zori gogorrarena, etab., larri-larritu egingo da *Udakzen* eta *Neguan*. Udak ez du idazten. (Zorion edo atsegintasunak ez du egunkaririk idazten). Protagonistaren gogoetak erabakiaren/hautuaren inguruan jarraitzen dute beti jirabiran.

Txillardegik frankismoan idazten du, dakigun gizarte katoliko otzan, sakon-sakonki konformista, erabakimenik gabean —pixka bat beldurrez, pixka bat erosotasunez—, eta erosotasun hori salatuz. Gehien-gehiengoaren laukeriak eta lozorroak nazkatu egiten du Leturia. Horren ihesi joan da, bakardadera, hain zuzen. Basoan etzanda, txingurri, kakalardo eta beste mila xomorroren lan eskergak ikusten ditu harat-honat, belar artetik irten, belar artean atzera galdu, beren eginahal itsu inkontzienteetan denak ahalegintzen, ez zergatik ez zertako, zentzurik gabeko existentziak —inguratzen duen zentzubako “munduaren irudi bikaina”—. Kierkegaard-ek Iraultza ondoko Europako errestituzio-giroan idazten du, eta jendearen apatia bera kritikatzeko du. Liberalismoaren kritika hau Iraultza ondoren berehalaxe agertu zen Europan eta nolabait aro berriaren errotiko kritika izan zen. Iraultza, izan ere, indibiduaren nahimenaren eta erabaki librearen izenean egin zen, eta Erregimen Zaharraren aurka (leinuaren erregimena) justifikatu zen. Hiritar bakoitzak badaki zer nahi duen eta nahi duena hautatzen du, teorian. Praktikan, nahimen hori, indibidualitatea, alegia, ezabatu egiten baldin bada, gehiengo inmentsoa ez ezer erabakitzeaz eta ez hautatzeaz arduratzen ez bada, eta artalde hutsa bada, zerk justifikatzen du egiaz Iraultza eta Iraultza ondoko sistema hau guztia? Sistema legitimatzen duena, gizabanakoaren nahimena omen baita; baina hori kontrolatzen eta ezabatzen ahalegintzen da sistema bera! (Alderdi politikoak, hasieran luzaro debekatuak egon direnak mendebaleko demokrazietan, nahimen indibidual librearekin elkartezinak zirelako, orain nahimen banako horiek ordena txukun batean, hots, kontrolpean bideratzeko tresnak baizik ez dira)... Kierkegaard-ek besteentzat uzten du, garai modernoan gaiztoa deitoratzea (*Garoa*-ren antzera); berak oraingo garai honen txepela deitoratzen du, gaiztoa izateko ere ez omen baitu kemenik. Burgesa ez da nahimen handiko kapitain libre bat, arima txikiko merkatari makoa baizik. Jende kikila baino ez du inguruan ikusten. Gizonen pentsamenduak, far-failak bezain mehe, hauskorak; gizakiak berak, farfaileroak. Mengelak, bekataria izateko ere. Testamentu Zaharrera edo Shakespeare-ren lanetara behatu behar da ja, gizonik ikusteko. Han gutxienez maitatu, madarikatu, etsaiak akabatu, gizonki egiten da. Orain deus ez. Ematen du, idazten du Kierkegaard-ek

(Egunkaria, 1835), paganoen aldean kristautasunak zikiratu egin dituela gizonak (oroit Mirande). Eta, batere iraultzailea ez den arren (48ko Iraultzan ongi ikusiko da), nahiago du Iraultza, gehiegikeria guztiekin, oraingo geldotasun hila, inolako grinarik gabekoa eta zozoa baino, barnean karakterrik eza ageri duen axalkeria dotorearekin. (Unamuno heretikoa bada, hobe Unamuno, katolizismo sor eta antzua baino, protestatuko du Txillardegik, Elizak Unamuno gaitzets dezanean).

* * *

Zer izan da existentzialismoa? Filosofia jakin bat baino gehiago, galdeketa filosofikoari ekiteko modu arrunt bat, erdigunean gizakiaren existentzia begiesten duena beti, gogoeta ooren oinarritzko datu konkretu artekogabea, inmediatea, bezala. Abiapuntua gizon-emakume konkretua da. Singularra. ('Gizakia berdin abere razionala' esaldiak ezer esaten ez diona). Hezur eta mamizko gizaki horren exhibizio bat da (beraz, autorearena!) Unamuno-ren obra osoa. Eta seguruenik ez da izan kasualitatea, Kierkegaard-ek bere tesi doktorala Sokrates-en ironiari buruz egitea. Bakarrik, gizakiaren existentzia konkretu hori, anbigua modura ikusten da; atzeman ezinezkoa begiespen intelektual batean, arrazoimenaren sistema batean. Hein honetan beharbada existentzialismoa pentsaera filosofiko arrunt bat da historian (oroit Sokrates, San Agustin)⁴. Nolanahi ere, Hogeigarren Mendearen erdialdean —bi Mundu-Gerrek— existentzialismoak dominatu du Europar pentsamenduaren mundua, bai filosofian (Heidegger, Jaspers; edo P. Wust, etab.), bai teologian, protestantean bereziki (K. Barth, R. Bultmann), baina baita katolikoan ere (K. Rahner), bai artean eta bai literaturan azkenik, batez ere existentzialismo frantsesaren eraginaz. Hauek izan dira (Sartre, Camus, etab.) eraginik handiena izan dutenak gure artean, Unamuno-rekin batera Kierkegaard-ek ezagutu duen pizkundearekin.

Eta zer da existitzea, existentzia? Konplikazio handiegietan ez sartzeko, existentzialistek berek existentzia nola ulertzen duten ikusteko, irakurgai egokia dukegu Unamuno-ren *Vida de Don Quijote y Sancho* delakoaren prologoa ("El sepulcro de Don Quijote"), autore horren ohiko sarkasmoarekin bulgaritate nagusiaren aurka. Gehien-gehiengoaren existentzia, hau da, bizitzea, mundura etorri eta hortxe egotea da, egon, joatea tokatzen zaien arte —"estas pobres muchedumbres ordenadas y traquilas que nacen, comen, duermen, se reproducen y mueren"⁵—, ezer egin gabe mundua aldatzeko edo hobetzeko, urdailarena baino bestelako buruhausterik eta kezkarik gabe, utopiarik gabe, espirituarekin borrokarik izan gabe. "¿Pero existen? ¿Existen en verdad? Yo creo que no; pues si existieran, si existieran de verdad, sufrirían de existir y no se contentarían con ello. Si real y verdaderamente existieran en el tiempo y el

4. Ik., adibidez, AITZARTE, "Izatasun filosofia", *Euzko Gogoia*, epaila-iorraila, 1956, 46-51 eta epaila-iorraila, 1957, 104-110. (Urte horietan existentzialismoaren interesa euskal letretan oso zabaldua zegoela ikusteko ere. Ik. lan honexen amaierako eraskina).

5. UNAMUNO, M., *Vida de Don Quijote y Sancho*, Espasa-Calpe, Madril 1975, 11.

espacio, sufrirían de no ser en lo eterno y lo infinito. Y ese sufrimiento, esta pasión, que no es sino la pasión de Dios en nosotros, Dios, que en nosotros sufre por sentirse preso en nuestra infinitud (sic!) y nuestra temporalidad, este divino sufrimiento les haría romper todos esos menguados eslabones lógicos con que tratan de atar sus menguados recuerdos a sus menguadas esperanzas, la ilusión de su pasado a la ilusión de su porvenir”⁶. Existenzialismo ezberdinak daudela esan dugu; eta guztiek Kierkegaard-enganetik ideia zentral hori dute: izateak —existitzeak— gizakiarentzat errealitate espezifiko bat adierazten duela, beste ezerentzat ez bezalakoa, galdutasun edo ziurgabetasunaren sentimendu mingarria inplikatzeko duena, garapide ezbaikor dolorezko batena denboran. Denborak, horrela —existentziak—, arrisku baten tankera hartzen du harentzat; amildegia, mehatxuarena, tximistarena, bat-bateko errebelazioarena, beti ezusteko biharrarena... Gizakiaren denborazkotasuna izango da, hortaz, gizakiaren ulerkera existenzialistan oinarritua, ez haren natura edo esentzia (metafisikoa, denboragabea). Eta, beraz, erabakia. Erabakiak forma bat ematen dio existentziari, izateari (erabakia gabe “izate” amorfo arruntean soil geratzen dena). Existitzeak gizakiarentzat bakarrik du esanahi hau. Zentzu honetan, existitu, gizakia bakarrik egiten da. Bere existentzia zauri bat bezala sentitzen duen eta bizitzen duen abere bakarra. Harri batek egiten duena da, izan, ez existitu; edo, hobeto esanda, ezer ez du egiten, egin, eta hori izatea da, existitzea barik.

Kierkegaard-en eragina Txillardegi-rengan, batetik zuzenekoa da (berak aitortua), bestetik Unamuno-ren bitartekoa (daniarra baita Unamuno-rengan eraginik handiena izan duen autorea) eta existenzialista frantsesen bitartekoa. Unamuno-rentzat bezala Sartre-rentzat, giza bizitza proiektu bat da. Gizakia askatasuna da, hots, zabalune edo hutsune bat, zulo bat unibertsoan, ekintzak bete behar duena. Gizakiak orain bere gain hartu behar du bere burua (existentzia), hots, bere buruaren eraikuntza, erantzukizuna. Hau ez da etika-arazo bat, ohiko esanahian: existentzia-arazoa da. Izan ala ez izan (existitzearen zentzuan). Hortik, askatasunari (existentziari) angustia dario. Existentzia norberak eratu beharraren larria. Norbere existentzia nola eratu, ez eredurik eta ez fundamenturik inon edukitzearen angustia. Heldulekurik inon ez baitago, transzendentzia-edo. (Jainkorik ez dago, manamenduen taularik ez dago: norberak asmatu behar du ongia eta gaizkia). Gizakia “existentziara jaurtirik dagoela”, esango da. “Mundua”, bakoitzak asmatu behar du; bakoitzak izan behar du bere balioen asmatzailea. Askatasuna, angustiaren iturria, balioen kreaizailea da, horregatixe. Ongiaren kreaizailea. Jainkoen, Jainkoaren kreaizailea⁷.

6. Ib., 12.

7. Existenzialismo ateistak daude eta txit erlijiosuak daude, Kierkegaard eta Unamuno adibidez. Edonola ere, Jainkoaren erreferentzia existenzialismoan baliagarri, haren existentziaren inongo ez zela zalantzi dagoenarentzat, eta hala ere bere erabaki libre batez hura aitortzen duenarentzat bakarrik da: orduan bera baita nolabait Jainkoa egiten duena, Jainkoa existiarazten duena (bere bizitzan). Jainko honek ez du menpean lotzen, egonean egonazten, askatasungabetzen. —Existenzialismo ateistetan ere

Berdin, errealitate anbigua izanen da maitasuna ere —axalean honek dirudi Txillardegiren nobelako gai nagusia—, ez poetek argizkotu eta erlijioak jainkozkotu dutena. Maitasuna arriskua, insegurantzia, gatazka da. Ibilbide ezbaikorra. Kontraesankorra. Maitasuna, norbere ni txikia gainditu gurarik pizten da. Bakardadea gaintitu nahirik. Maitalea maiteari entregatu nahi zaio. Aldi berean maitale bakoitzak bestea menperatu gura du. Besteaz jabetu. Baina besteaz, ez nolani, proiektu den heinean baizik. Bestearen askatasunaz. Maitaleak maitearen nia bere nian urtzea nahi luke. Hura den proiektua bera den proiektu bihurtzea. Baina hori gertatuz gero, maiteak, maitaleak maite zuena izateari utzi egiten dio, eta maitalea bere ni soilarekin aurkitzen da berriro, bakardadean. Maitasuna etengabeko konfliktua da. Maitale biena eta maitale bakoitzarena bere buruarekin. Askatasunen arteko borroka. Eta askatasunaren borroka naturarekin (existentziaren borroka esentziarekin). Naturak, senaren bitartez, askatasuna menperatu nahi izaten baitu, maitasunean. Askatasunak mehatxua bizi-bizi sentitzen dizu. Horregatik nolabait haragiaren “nazka” sentitzen du, Sartre-ren berbaz esateko (oroit, halaber, Miranderen *Haur besoetakoa*); nire ustez, ez da sentimendu psikologiko modura ulertu behar, sentimendu edo esperientzia metafisikoa modura baizik, haragizko maitasunaren —naturaren, bizi jarioaren— ezdeuskeriarena; hots, espirituaren eta askatasunaren “erorikoarena” bezala naturara, edo bekatuarena (esanahi existentzialean), budista batek ere senti lezakeen eran. “Maitasuna... Nola garabilzki Naturelezak!”, intzirikatzen da Leturia. “Bi higuinaldi izan ditut orain arte Mirenekin, eta biak izan dute oinarritzat bere gorpuztasuna”. Haragiaren eta askatasunaren borroka edo “nazka” hori da “Udazken”-eko 6. zenbakiak deskubritzen duena. Zergatik nazka? “(...) Neure grina, joera, eta senen jopu eta katigu naizelako baizik. Guziak menperatzen dituen indarraren jostailu arkitzea zait nardagarri”. Leturia kontraesanean dago: bere izaera estetiko gaintitu nahi lukeen etiko bat da; baina motibo estetikoengatik. Zati batean etikoa edo budista da (bere idealetan hain zuzen); errealityatean, egoentriko estetiko da oraindik beste zati bat.

Udazkena funtsean Udaberriaren —hau da, gizaki estetikoaren— birgogoeta autokritikoa baino ez da. (Udaberria/Udazkena da oposizioa; Uda/Negua oposizioan, Uda ez da ezer, eta Neguak etena eta hirugarren esfera existentzial baterako jauzia suposatzen du; nobelan ez gauzatua: posibilitate horren hastapenak protagonistaren heriotzarekin bat egiten baitu). Baina estetiko da bera, gizaki estetikoaren autokritikan konplikatzen zaiguna. Mirenekin ezkontzean liluraturik jokatu omen zuen; baina ezkontzeak instalatu eta zahartu egin du, etab., berriro libre izan nahi du. Behialako aukeraren edo “erabakiaren” kritika, egoaren interesetan zentratua da osoki. Egoaren interesetan zentratuak diren bezala ezkontzaren eztabaida instituzio gisa, dibortzioarena, ezkon aurreko proba aldi batena, etab. (Eta nola ez gogoratu Kierkegaard ironikoaren orri umorez beteak dibortzioaren alde! Edonola ere, Euskadi frankista

(Heidegger, Sartre) agian zilegi litzateke Jainkoaren erreferentzia batez mintzatzea, dolu baten edo nostalgia baten adieran, cfr. ESCOHOTADO, A., *El espíritu de la comedia*, Anagrama, Barcelona 1991, 207—. Jainkoa hil eta gero gelditu den Jainkoaren nostalgia da gaur, agian, gure Jainkoa.

katolikoan gogoeta-modu hauek probokazio bat ziren jende askorentzat). Kontua da gaizki aukeratu zuela, eta aukera beti gaizki egiteko arrazoiak pila bat direla —Freud-ekin, nahiz Freud-en beharrik gabe, edozeinek ikus dezakeenez (“ezin gizona konpreni hormonak aintzakotzat hartu gabe”)—. Zer egin, orduan? Hautua egin gabe bizi, Mikel moderno progreak egiten duen legez? Baina Don Juan horrek —hemen, Txillardegik ez Kierkegaard, Ortega aipatzen du harrigarriro— “bizitza autentikoa hautetsi beharrean, inautentikoa hartu du bidetzat”. Mikel bat, edo Jon bat, etab., bizitza dastatzen biziko da, harik eta noizbait agian ezkondu egingo den arte —bizitza hobeto dastatzeko—. Horrela gizaki arruntaren existentzia Udaberritik Udara doa, hor agortzen da: axalkeriatik ezerezera. Leturiarena, aldiz, Udaberritik Udazkenera joango da, eta handik Negura, etengabe borrokan bere buruarekin, autentikotasunaren bila.

* * *

Leturiaren egunkari ezkutua ezin izan daiteke, eta ez da, Kierkegaard-en iruzkin bat. Haren estadioek eta nobelako protagonistarenek ez hertsiki kointziditzen dute, ezta hertsiki zentzu bera dute ere barne-barnean (luteranoa). Txillardegik nahiko libre jokatu du bere protagonistaren —giza existentziaren— meditazio nobelatua apailatzean. (Horrez gain, existentzialismoaz gain, bestelako elementuak ere badarabiltza bere gogoetan: budismoa, etab.). Hemen, nobelan, gizaki estetikoaren porrotak, hau da, maitemindu eta Mirenekin ezkontzeko erabaki edo hautu espontaneo, instintibo, sentimenduzkoaren porrotak, kontzientzia erradikalizatu eta protagonista “liluratik” jarrera nolabait etiko batera bultzatzen du, etikoarekin razionala ulertzen badugu (“Negu”). Emaztea utzi eta, inolako argitasunik inori emateke, Parisera alde egiteko senarraren erabaki gogorrean, irakurleak ez du exijentzia etiko erradikal baten zentzua igarriko, istorioa nobela konbentzional baten eran irakurtzen badu, klabe psikologikoan-edo. Drama, alabaina, horixe da. Maiteminak “alienatu” egin zuen Leturia, lehenago esaten zenez. Ezkontzea ez zen izan erabaki bat, instintuak, ohiturak, lilurak kulunkan eramana izaten uztea baizik, ilusioaren uhin gozoei amore emate bat. “Unibertsala” egin du (mundu guztiak egiten duena, bere singulartasuna galdurik). Eta orain, liluraren lokarrietan, esklabo da. “Hala irudituagatik ere, ez naiz aske. Eta aske izan nahi dut nik, neure esku!! Neuk izan behar dut nere geroaren aukeratzaila”. Baina ezin izan, Mireni loturik dagoeno. Eten eta ospa egin behar, hortaz, Ulises berri honek, orain arteko guztitik urrun —askatasun berri baten egurasetaraino—. Hala sentitzen du bere burua trenean, 140 kilometro orduko abiaduran: “Zoriontsu naiz berriz. Neure esku naiz”. Eta inoiz heldu ez, baizik ibilian ibili nahiago duen Unamunozaleak, plazer (estetiko!) paregabea sentituko du trena ziztu bizian doala. Bai, berriro norbera da. Berriro has daiteke bere buruaren bila, behiala Zerubideko parkean hasi zen bezala, udaberri batean. Orain negua da. Barne-bidaia razional bat izanen da oraingoa. “Oharrez, ondo buruaz, aukeratu behar dut nere bidea; bestela Zoria da nagusi, eta atsekabea gehienetan bere ekarria”.

Kierkegaard-en arabera, bizimolde estetikoari buruz-buru kontrajarria da bizi-molde etikoa. Gizaki etikoak, eginbearra, obligazioa eta inperatibo morala bizitzan absolutuki inkarnatzean bilatzen du bere zoriona. Ideal moral absolutuaren arabera bere nortasuna gauzatzeko erabaki baldintzagabea oinarritzen da. Tinko dago beti behin harturiko erabakian. (Horregatik, bizimolde etikoaren estatu paradigmaticoa ezkontza da Kierkegaard-entzat: “betiko lotuta”). Gizaki estetikoa, aitzitik, erlea bezala dabil zorion bila lorez-lore —plazerra baita, berak bilatzen duen zoriona—. Ezerk ezin dio eman, ordea, plazer iraunkorrik. Horrela (Don Juan bat, edo ziniko bat delarik), funtsean etsita bizi da —okerrena, maiz ez dela bere etsipenaz ohartzen ere—. Eta Txillardegik inoiz adierazi bezala (*Huntaz eta Hartaz*, 1965, 104), Kierkegaard aipatuz hain zuzen etsipen oharkabea da okerrena. Etikoaren zoriona, eginbear konplituaren gogobetetasuna da. Etikoa razionala da. Bere arrazoiarekin ados bizi da. Gizartearekin ados bizi da⁸. “Zintzoa” da. Horretan aurkitzen du bere zoriona (horretantxe aurkituko dizu azkenean bere etsipena ere!).

Leturia, sakonki oharturik bere etsipenaz, hau da, liluraren igarokorraz (“Udazken”, bereziki 8. eta 12. zenb.), bere bigarren nabigazioan, absolutuaren bila hasiko da. Mirenekin hausteak argi egin dio: agerkunde bat izan balu bezala, “sekulako aurkikunde egin dut”, idatzi du egunkarian. “Jainkoaren egarria da gizonaren zorion-mina. Zerbait Absolutu behar zuen nere bihotzak, Hartan atsedena eta atsegina edateko. Betetasuna behar nuen, osotasuna, gelditasun osoa, pake egiazkoa, egia hutsa, denetatik dena. Nola bete nintzake emakume gajo batek? (...) Nekez bete dezake mugadun sorkariak mugarik ez duen arrenkura”. Ulertzen du orain, gertatu zaion fiaskoa ere zergatik izan den: gizakiak egiaz maite duena absolutua izaki, Mirenez maitemintzean, absolutuaren gaitasunak eratziki zizkion hari, liluraturik⁹. Hots, maitaleak, ez dauzkan

8. Razionala izaki eta legea (beraz, unibertsala) betez, gizaki etikoa unibertsala da. Horregatik ez du bere singularitasuna derrigor galtzen (gal dezake, baina!). Antihegelianoa izateko modu franko hegelianoan, Kierkegaard-ek zinezko singularra eta zinezko unibertsala, ez kontrajarri, bateratu egiten ditu —Kierkegaard-entzat bategintza hori gizaki etikoan ematen da—. Indibiduo “unibertsala” singularra bera baizik ez da; baina ez, lehenago sekta husita batek irakasten omen zuen antzera, “gaur egun abstrakzioaren lizunkeria” edo neurrigabekeriak maiz uste duenez —zehazten du Kierkegaard-ek bere ikuspuntua—, Adan eta Eba bezala biluzik badabil, baizik bere baezpadakoa, menturazkoa, osoki bere gain harturik, landu eta nobletu egiten badu, edozein gizakirentzat paradigmaticoa agertzeko moduan. Beste era batean esan da: gizatasunaren (gizadiaren) zerbitzuan ahaleginduz “unibetsaltzen” da gizakia. Hori egiten ez duen heinean, bere singularitasuna eta unibertsaltasuna konfliktuan ibiliko dira. Are gehiago, bere unibertsaltasuna bere baitatik garatua ez duen artean, izatea bai, existentziarik ez du zinez bere propioa (ez da nor); bere singularitasun soilean dabilen artean, gizaki estetikoa da (inesentziala); bere singularitasunari forma unibertsal bat landu dionaz bakarrik esan genezake, (nor)bera bezala zinez existitzen dela, egiaz (nor)bera dela.

9. Absolutua giza espirituaren irrika bat da, eta (horregatixe!) askotan nortu edo nondu egiten dugula esango du Leturiak (kasu honetan giza bizitza sentimentalaz diharduela; erlijio batzuetako absolutu nortu edo nonduez ere berdin esango luke agian, Txillardegiren beste testu batzuek pentsaraz diezaguketenez). Baina hori eginez, ezabatu egin dugu absolutu zen bezainbatean.

dohainak ikusten dizkio maiteari. Gero, errealitatea ametsak baino apalagoa aurkitzen da, eta desengainua dator. “Lilura sortu duena baino ederragoa da lilura bera. Honegatik, gainera, lilura hiltzen du beti edozein liluragai atzeman eta irixteak”. Izan ere, ametsak, absolutuak moldatzen ditu; egunoroko bizitza, errealitateak. Gauzatzeak hondatu egiten du ametsa. Iristeak itzali egiten du lilura. Absolutua, definizioz, lortzerik ez dagoena baita. Ederra (absolutuaren dohainak jantz ditzakeena) lilura da; orduan, bidea, ametsa; eta ez, iristea, jomuga, lorpena. Bere zoriona lortezinean edukitzea da gizakiaren paradoxa. Zoriona, zorionari esestean datza (beraz, ez zoriona edukitzean!). Ibiltzean, bilatzean. Ez, aurkitzean. Aurkitzen denean, galdu egiten da. “Erliziozkoa da berez gizonaren hutsunea”, ondorioztatuko du Leturiak. Bi alde on ikusten dizkio Leturiak erlijioari. Bat: “Gizonaren helburua zeruan jarritz, bide hutsa bihurtzen du biziera, eta itxaropenak eta lilurak gordetzeko aukera bakarra ematen dio gizonari”. Eta: “Bestalde, bizitza hobakunde bat bezala jotzean, zeregina bihurtzen da biziera”.

* * *

“Gizabanako etikoak bere zeregina norbere baitan dauka, ez beregandik kanpora”, dio Kierkegaard-ek. “Norbere burua etikoki hautatu duenak, eginkizun gisa hautatu du bere burua; ez posibilitate gisa, ez bere apeten jostetarako jostailu gisa”. Aurrenik, bada, bere hautua, hots, bere jomuga, bere balioak, bere obligazioa bere baitatik ateratzeko, bere burua “ezagutu” egin behar du (“*gnothi seautón*”). Baina, ezagutu —interpretatzen du Kierkegaard-ek esaldi delfikoa— Testamentu Zaharrean Adanek Eba ezagutu zuela esaten deneko adieran; norbere ezagutzaz ernaldurik, norbere buruaz erditzeko. Norbere esentzia sortzeko. (Norbere bizitzari buruz —esango du Kierkegaard-ek txantxetan—, bakoitzak norbere aita izan behar du, ez norbere osaba). Gizakia ez da gizaki-A, absolutua, espezie gisa; “abere razional” edo Espiritu hegeliano gisa. “Norbanako gisa bakarrik da gizakia absolutua”, ebazten du Kierkegaard-ek formula ebakor batean. Existenzialki, gizaki-a hura, ez da existitzen. Etikoki, bakoitzaren kontzientzia da erreferentzia absolutu bakarra. Besteren esanera bizi dena, ez da norbera. Bere helburua, edo zer izan behar duenaren arauak, etab., bere baitatik kanpo dauzkana, ez da norbera. Gizaki estetikoa, horregatik, inesentziala da, Kierkegaard-en hitzetan; gizakiaren imintzio bat. Estetiko horren desliluratzeaz eta etsipenaz, Leturia bezalaxe mintzo da beti Kierkegaard. Emakumeak —dio— idealitatea dakar gizonaren bizitzara; gizonak, erraz, errealitatea eta idealitatea nahastu egiten ditu. Engainatu egiten da (erka “Udazken”, 1. zenb.). Neskaren ederra egun batekoa da, amets iheskor bat. Eduki ez daukan emakumea izaten da, gizona liluratzen duena (poeta bat inspiratzen duena, edo norbait heroi bihurtu). “Ala inork entzun du, norbait poeta bilakatu denik bere emazteagatik?”. Bere desengainu amodiozkoaren ondoren, nahiko zakar eta erdeinuzkoak bihurtu dira Kierkegaard-en testuak emakumeari buruz. Baina hori beste gai bat genuke.

Gizaki estetikoaren alternatiba, Kierkegaard-en kasuan, ez da izango gizaki etikoa —bera ere “naturala”—, erlijiosoa baizik, naturaren zeharoko ukazioa bere forma guztietan. (Gogora Unamuno; Txillardegik puntu honetan ez die bioi guztiz jarraitzen, eta bere soluzio modua asmatu beharko du). Kierkegaard-en kasuan, benetan, bizitza eta pentsamendua (pentsamenduaren eboluzioa) bat-bat ibili dira, berak exijitzen zuen bezala. Laburki gogoratu: hezkuntza protestante estu-estuan hazia, familia aberatsekoa, parrandero galanta estudiantetan, bazter guztietan mozkorra eta zorra zeriola ibilki, egun batez —hogeita bost urterekin— bere aitaren barnea ezagutu du bien solas batean, eta harrez gero haren desesperazio sakona berea bilakatuko da. Aitak, hamaika urte egin gabeko haurra zela oraindik, Jutlandiako estepa idorrean ardiak zaintzen, bakarrik, hotzak eta goseak amorratzen eta piztien ikaraz, desesperatuta, muinotxo batera igo eta, bere indar guztiekin, zerura begira, madarikatu egin bide zuen, haur txiro gaixo bati halako sufrimenduak sufriarazten dizkion Jainkoa. Handik gutxira, Kopenhagen-era lan bila joan, aberastu, merkataritza-enpresa handi bat muntatu, eta dirutza ederraren jabe, ezkondu egin zen. Baina emaztea laster hil zen, eta urtea igaro baino lehen, aita etxeko neskamearekin ezkondu zen berriro. Zazpi haur izan zituzten —Sören txikiena—, baina zorionik ez etxean. Aita sinetsita zegoen, bere hain erraz aberastea Jainkoari zor ziola, baina mendeku gisa, bere bekatu barkaezina zigortzeko, eta familiaren gainean Jainkoaren madarikazioa zegoela. Haurrak, bata bestearen ondoren denak hiltzen ari ziren gazterik, bost zaharrenak hilak ziren, ama ere hil zen, eta aita konbentziturik zegoen, bizirik geratzen ziren bi gazteenetarik ere inor ez zela Jesukristoren adinera helduko; eta bera, urte guztiarekin, bakarrik geratuko zela munduan, bere zorigaitz guztia ikusten, azkena bera kondenaziora joateko. Aitarekin izandako elkarriketa honek —”lurrikara”— sekulako zauria ebaki zuen betiko Kierkegaard-en kontzientzia estuan. Aurrehistoria hori gabe ez da ulertzen berehala geroko Kierkegaard-en amodio-historia laburra hamazazpi urteko Regine Olsen-ekin. Hark bere teologiako estudioak amaitu orduko elkarri fedatu dira publikoki. Bi egun bakarrik geroago, Kierkegaard damuz eta doluz eta eskrupuluz beterik dago, neskaxa errugabea nola herresta lezakeen horrela bere madarikaziora. Azkenean, Kopenhagen-go mundutxo hobe osoan eskandalu sonatu batekin, hautsi egin du ezkon-fedea. Lehenago bera izan zen Don Juanxo estetikoaren aldean, erabaki etiko bat izan zitekeen ezkontzea. Baina Kierkegaard gazteak, ezkontza (etikoa eta razionala) utzi eta, hirugarren bizimolde bat hautatu du: existentzia erradikalki erlijiosoarena. Hirugarren bizimolde edo existentziaren esfera, errotik oposatua da beste biei, Jainkoa munduari edo naturari bezala, edo errebelazioa arrazoimenari bezala, hau da, inolako iragapiderik gabe batetik bestera. Tulunbio gaintezinarekin bien artean. Existentziaren forma erlijiosoaren ereduak Abraham da: kontzientziako dei erlijiosoari jarraituz, agindu etiko absolutuenaren aurka, irrazionalki, absurduki, seme propioa hiltzeko prest dagoena. Erlijiozkoa etikoaren (“ohikoaren”) ukoa da, arrazoizkoaren ukoa. Itsua. Irrazionala. Ordena naturalaren suspentsioa. Absurdua. Munduaren ukoa.

(A posteriori ikusita, Kierkegaard-en Abrahamek beharbada argi harrigarriak isur ditzake gure historia ulertzeko, biolentziaren arloa bereziki. Adiera negatiboan esaten da maiz, nazionalismoak erlijioak direla. Agian, adierarik positiboenean ere esan ahal daiteke hori. Edo, gutxienez, derrigor esanahi negatiboa bakarrik izan gabe, agian aitor liteke, erlijioak egiaz erlijioa izatea galdu ahala, gerraondoko gure kasuan adibidez, Abrahamen eta Isaaken espiritua, etika eta logika konbentzional oro ostikatuz —anbiguotasun guztiekin, nahi bada—, erlijio berri bat bezala, aber-tzaletasun berriak inkarnatu duela. Sozialki abertzaletasun hau askotan antierlijiosoa izango da, horregatik —marxista—. *Leturia*, nolana ere, eten hori baino lehenago idatzi zen. Etena iragarri-edo).

Leturia oraindik bizi den tradizio kulturean, erlijioa eta etika, edo erlijioa eta razionala ez dira oposatzen —Euskal Herrian, alegia; Danimarka protestantean ez bezala—¹⁰. Aitzitik, hemen, Francoren peko Euskal Herrian, fededun katolikoa izatea da arrazoizkoa; eta moral zuzenak fedean du oinarria: arrazoimenak, etikak, erlijioak elkarri eusten diote, instituzio publikoek elkarri eusten dioten bezala. Denak bat biribiltzen du. Beraz, hemen ezin aplika daiteke termino beretan Kierkegaard-en espirituaren fenomenologia.

Hala ere —edo horregatixe, hain zuzen—, kurioa da ikustea nola Txillardegik Kierkegaard-en antzeko krisi existentzial bat eta azken “jauzi” bat eginarazten dion Leturiari —arrazoimenaz gaindi eta nolabait erlijioaz beraz gaindi, kasu honetan—. Nobelan horixe da esanahitsuena, errotik existentzialistena. Inplizituki, Leturiaren autentikotasun existentzialak, “ohikoari”, hau da, razionalitate dominanteari eta katolizismo dominanteari kontrajarrita, horien gezur faktikoa nabarmentzen digu. Onarturik barne-barnean arazoa erlijiosoa dela, edozein erlijio berdina ote da? *De facto*, gutako bakoitzak bere erlijioa tradizioak eta ohiturak emana du. Ez du berak erabakitzen eta hautatzen. Arabian jaiotzen direnak, mahomarrak dira; Euskal Herrian jaiotzak, katolikoak. Ez adimenak hautatzen du, ez egiak erabakitzen du, gizaroak baizik, hazkuntzak, azkenean bihotzak. “Baina joera, hazkuntza, gizaroa eta bihotza ez ditugu guk aukeratu. Beraz, jo-ta-kea zuzenesten dugun gure absolutua Zoriak ez bestek aukeratu digu”. Horra paradoxa berria: Absolutua guttiz erlatiboa da. Hots, Absolututzat daukaguna bera da erlatiboa (“nork bere herria maite du”); eta haren gure hautapena da erlatiboa (“ez dago, agiri denez, guzizko aukerapenik”). Horrela gizakiak, Absolutua behar baldin badu, berak sortu beharra dauka, Absolutua izango duen zerbait berea (pertsonala, ez derrigor eskusiboa). Baina nola sortu? Hemen dator bigarren kritika

10. Baina Kierkegaard-ek ere Danimarkako Eliza ofizialaren guttiz aurkako zentzu batean garatu zuen bere ikusmoldea. Haren polemikarik garrantzenak Danimarkako Elizarekin izan ziren, J. P. Mynster eta H. Lassen Martensen Kopenhagen-go Apezpikuekin bereziki, baina protestantismo daniar bere ustez sasikristau guztiaren aurka funtsean. Polemika hainbat minkorrakoak, hierarkiako elizburu goren haiek Kierkegaard-en familiarekin eta berarekin pertsonalki adiskideak baitziren. Kierkegaard-en beste anaia bizi bakarra ere Danimarkako Elizako Apezpikua izan zen.

inportantea, razionalismoarena, existentzialismo guztietan funtsezkoa dena. Kritika honen alderdi bat ezagutza teorikoa da (razionalista bera ere, hortaz): ezein ezagutzak, ezein ulerpenek ez dauka “azken fundamentu” razionala. “Ezin egizta daiteke ezer ere azken-azken iturburuetaraino; nahitanahiez topatzen da nonbait postuladuakin”. Bestela esanda: “Ez daukagu egia iristerik, jauzi baten bidez abiaturik baizik”. Hemendik aurrera Kierkegaard-i Unamuno gehitzen zaio Leturiaren gogoetan¹¹. Adimenak, errealitatea ulertzeko, aurrena hura geldiarazi, fosilizatu egin behar du; gero, pikatu, klasifikatu, ulertu. Adimenak, bada, ez du bizia ulertzen. Hildako eta zatikaturikoa ulertzen du soilik. Beraz, adimenaren egia, emozioekin eta zorionarekin zerikusirik gabekoa da. Zorionaren bila hasteko, hau da, gure existentziaren zentzuaren erabaki handia hartzeko, adimenak ez digu laguntzen. Logikak ez du ezer aukeratzen. Aukeratu eta gero bakarrik lagun diezaguke¹². Ondorioz, gizakiaren egia oro subjektiboa da. Existentzia ez dago ezein egia objektibotan oinarrituta. Kierkegaard-en hitzetan, egiazko existentziaren baldintza da, nahitaez abentura bat izatea. Beraz, erabakiarentzat, hautu handiarentzat, inolako ziurtasunik ez dago alde zurretik. Existentziarentzat ez dago asegururik. Geure buruarekin leial —autentiko— jokatzea da eskura daukagun guztia. Itsu-itsuan, oinen azpian oinarri razional bat eduki gabe. Gizakia esentzialki bere buruaren aukera bada, ez da, esentzialki razionala. Kontingentzia eta mentura besterik ez da esentzialki. Ezerezean egiten duen hautuaren, apustu hutsaren emaitza. Baina, barnagoan, aukerarik ere ez da egiaz: gizarteak eskaintzen dionaren artean, eskaintzen dizkion motiboekin, bultzadekin, xedeekin aukeratzen du. Apenas dauka berak zer aukeratu handirik. Mundu honetan bakoitza bere aukera baldin bada, ordea, esan dugunez, zer da, azken finean, gizakia? Ezer ez da! Leturiak izaturik aurkitzen du bere hutsaltasun erradikala: “Nor naiz ni, bada? Nola jaio nintzan? Txiripaz etorri naiz mundura, txiripaz ezagutu zuten elkar nere gurasoek, eta hala Adanganaino. Eta jaio ondoren ere, Zoriak gidatu nau orain arte, ta milatan hil nindekeen. Eta hil izan banintz, ezertan ere etzen nere hutsunea nabaituko; ez bainaiz ni inor, ustekabe hutsaren seme baizik (...). Eta nik, ustekabez naizen honek, ezin aukeratzeak, zer du harritzekorik? (...) Aukeratu... Ez daukat nik aukeraterik! Nazkagarria da, gainera, aukeratzailaren harrokeria, besteak mirabe bihurtu nahi dituelako. Ezina eta gorrotogarria da, bada, aukeratzeko nere nahikunde zaharra. Eta hura jotzen nuen nik gizonaren sustraia” (“Negu”, 12). Horra, Leturiaren presupostu guztiak suntsiturik. Nor naiz ni?, beharko du Leturiak itaunketan hasieratik berrasi. Oraingoan zuzen-zuzen eta labur joango da amaieraren atekara.

11. Arrazoi edo adimenaren eta bihotzaren arteko gatazka, gai oso unamunotarra, nobelaren hasieratik azkenerainoko hari nagusietako bat da (aukerarena etab., beste hari batzuekin), lehen partean batez ere protagonistak bere baitan egiaztatzen duen gertakaria bezala, bihotzaren indarra oraindik negatiboki sentituz (“bihotzari entzutea zan oker jokatzeari”); gatazka hori Leturiaren gogoetan tematizatu, baloratu ere Unamuno-ren zentzuan baloratuz, azken partean egiten da. Nobelan erritmoa erabakitzen duten puntuetako bat da.

12. “Aukeratu eta gero, ordea, absolutu guziei zuzenetsi dakieke”: Absolutuaren fundamentu erlatiboa beti hori da (aukera, fedea). Guztiz Unamuno-ren zentzuan beti.

Nobela poliziako batzuk bezala, Txillardegiren ideien nobelak, amaiera harrigarri bat dauka —irakurleak badaki, filmen eta nobelen amaierak ez omen direla kontatu behar, eta ez dugu kontatuko—. Hauxe bakarrik: Leturiak, bere egoztrismotik “konbertitu” (existentzialki!) eta besteen, bere beharra dutenen, zerbitzuan saiatzea erabakitzen du. Eta hemen, tupustean, honekintxe egiten duzu topo: “Mirenek behar nau; nere aberriak behar nau”... Nondik atera da bapatean aberri hau? Giltza bat da ezusteko berbatxo hori. Zentsurak beharturiko maskararen azpian keinu ezkutu bat, argizpi bat bezala, Txillardegik sekula idatziko duen nobelarik itxuraz ez-existentzialistenari, urrun: *Exkixu*, 1988 —erabakia eta bizitzaren zentzuaz betiko galderari erantzun “garbi” bat azkenean—. Bizitzaren zentzuaren galderak, bere burua bilatzen duen indibiduo existentzialistarekin hasi, eta bere komunitatea aurkitu duen Exkixu militante abertzalera daroa.

* * *

Existentzialismoa elizan, modan, kulturen, Juan San Martin “Otsalar” edo Mikel Lasaren poesian, Xalbador Garmendia-ren teatroan, Txillardegiren saioan, edononstu aurki daiteke gerraondoko Euskal Herrian. Seguruena, gaur beste ismo bat gehiago da guretzat. Aspaldiko kontu bat. Bere garaian, Europa gaiztotik izarria bezala zetorren uholde gaizto bat zen euskaldun zintzoentzat (eta ia euskaldun denak ziren zintzoak orduan)¹³. Arbasoen fedean eta erlijioan beti txukun-txukun bizi izandako Euskal Herria nahastera zetorren “txerrikeria” bat, moda narras zikin bat, E. Erkiagarekin esateko: (existentzialistak) “Prantzitik datorkiguz/ Euskalerriraño/ barrenarentzat kirats,/ begientzat laño”. Ohiko ordenaren ohiko zaintzaileek gogor defendatu dute berriro eraso “arrotz” horretatik aitaren etxea. “Ez dugu emen olakorik bear”, aldarrikatuko du Orixe-k haserre. (Orixe-k *Peru Leartzako*-ri itxaron dio, “Unamuno, Leartza eta holako horiei” amorruguz oldartzeko)¹⁴. Eliza ere saiatu da, Unamuno kondanatz eta. Alfer-alferrik. Gerrak apurturiko iragan zaharraren gainean, zutik zegoen ja mundu (gurean bederen) berria, eta ezerk ezingo zuen haren martxa geldiarazi.

K. Mitxelena-ren arabera, *Leturiaren egunkari ezkutua*-k Euskal Herri berri bat ipini du agerian. Euskal Herri berriaren kontzeptu hau Mitxelena-rena da, ez nirea; ez

13. “Leartza, liburu ontako giza-nagusia, europar biurtu zaigu, izarri gaizto batean beintzat”, “europar biurtu nai gaituzte”, asalatu zen Orixe, ik. “Peru Leartzako, Txillardegiren liburua”, JAKIN [Yakinen geigarri I (5-6)], 1960, 5 eta 7.

14. Orixe-ren kritiken lehen zioa erlijiosoa eta morala da, nola ez! Baina, barnagoko diferentzia filosofikoari ere, Orixe-k oso ongi erreparatu dio (existentzialistak eta Blondel nahasten dituen arren): alegia, Leartzaren subjektibismoari, funtsean subjektibismo modernoa besterik ez denari, onartezina Orixe-rentzat; eta bereziki —onartezinagoa— existentzialismoari hain zuzen, substantzia eta esentzia aristoteliko-tomisten ukoari. Orixe-rentzat “Leartzaren filosofia ustela ta merkea da: novela tzarretan ikasia”: ez baitu ametitzen Aristoteles-en —“au mutilla!”— *ousia* (esentzia/substantzia), “metafisika basoan zugatzik ederrena”. Hori kenduta, “joan da pertza”, esango du Orixe-k. Eta arrazoi du, pertza

du derrigor adiera negatiborik Euskal Herri zaharrarekiko. Hain zuzen, oposizioa egiteko unean, atera zezakeen figurarik ederrena eta maitagarriena atera du Mitxelena-k Euskal Herri zaharraren ordezkari gisa: Lizardi. Baina Lizardi, oraindik iraganean bizi zen, mundu berriaren aurrean entzungor eta itsu jarraitzen zuen Euskal Herri zaharraren parte zen, bera sentsibilitate oso modernokoa izan arren. Euskal Herri berria, mugarri hori, alegia, lur berriak eta garai berriak irekitzen dituena, Txillardegia da. Eta, konkretuago, *Leturia*. Hala zioen Mitxelena-k 1957an. Iruditzen zait, ordea, *Leturiaren egunkari ezkutu* horrek oraindik ezkutua izaten jarraitzen duela. Hor daude bilduta 50. lehen urteetan hemen erreferentzia handia eduki duten eta gure belaunaldiarentzat erabakiorrak izan diren argi batzuk, gai eta kezka bizi batzuk. Existenzialismoak hemen izan zituen koloreak, zailtasunak. Unamuno-ren zirrararekin, Kierkegaard-en oihartzunekin. Horiek baitziren gazte kritikozentzat orduko elikagai intelektualak. Politikoki, momentu hartan katolizismoa hemen katolizismo frankistaren aurka hartzen ari zen formarekin kointziditzen zuen horrek denak. Konpromiso sozialaren eskabi-deak-eta, hemen, forma erlijiosoa hartu baitute aurrenik. Beste toki batzuetan hartu beharrik izan ez dutena. Edo, are gehiago, forma antierlijiosoa hartu dute toki haietan, existenzialismo frantsesean adibidez. Hori ere gure gainean eraginkorra —limur-korra— egun haietan. Mundu hori dena dago oso sakon *Leturia*-ren barrenean, bere nahas-mahas guztiarekin: konprometitu egin behar da, erabaki egin behar da mundu honetan zer egin gura duzun, zer izan gura duzun; zure erabakian dago zer izango zaren, etab. Bistan da, momentu hartan erabaki hori ezin zitekeela formula, “erabaki ezazu aberriaren alde zer egin gura duzun edo ez duzun”. Baina uste dut, azpi-azpian horixe dagoela. Nobelaren irakurketa arretatsu batek horixe erakusten duela. Horrela, konpromiso politikoak, konpromiso existenzialaren filosofia aktibo batean aurkitzen du bere lekua eta oinarria — K. Mitxelena-rentzat berarentzat oraindik erresistentziako *amor fati* etsi batean egiten zuen artean—.

mundu zaharra bada. Txillardegik, “Aristotelesen kontrakoa naizela esateak ez dit lotsarik batere ematen”, eutsi dio bere erantzunean, “Gogaide ez, baina bai adiskide (Orixe Jaunari, begiramenduz eta adiskide antzera)”, *Jakin* 14, 1961, 53. Zuzen-zuzen Orixeren kritikari “erantzun” osoago bat, edo aristotelismo eta tomismoaren aurkako bere jarreraren azalpen arrazoituago bat, Fulton Sheen New York-eko Gotzain famatuaren *Religión sin Dios* liburuaren erreseina baten kariaz eman du Txillardegik, *Egan* 3/6, 1956, 155-157. Ia ezezaguna baita, merezi du zati adierazkorrenak aipatzea: “Galgarri deritzagu Elizan nabaitzen den joera bati: erdi-dogma bat biurtu da tomismoa. Badakigu ezetz, ori ezin gerta ditekela; eta filosofian, Egiatik baztertu arte beñipein, nai-ta-ezko onarkizunik ez duela kristauak. Bañan oinbeste mendetan zear “betiereko filosofia”, ta Elizaren “filosofia ofiziala” tomismoa izan dela-ta, badirudi onen filosofiaren aurka joateko, kristautasuna galdu ta irten-edo bear dela Eliza beretik. — Ta, dirudienez, geroz ta aukera gutxiago du tomismoak Egia osorik azaltzeko. — Gaurko Fisikak batez ere (Einstein, Planck, Heisenberg-enak) dardaratu egin du gaiaren ezaguera. Ta naiz-eta aren irakaspenak oso erlatibuenak eta igikorrek badira ere (ez dugu onetzaz duda izpirik), kontzetu zaar asko il bide dira betirako: sustantziarena batez ere” (156-157 or.). Eta existenzialismo kristau bat errebindikatuz: “Ez dugu uste, gañera, egungo gizon egartiari San Tomas zaionik egokiena. Zergatik ez gera katolikuak beste bide batetik abiatzen? San Agustin, esate baterako, gertuago dago gugandik zalantzik gabe, San Tomas Akinokoa baino”.

Euskal Herriko testuinguruan —badakigu *Leturia* baino lehen euskaraz zer nobelagintza dagoen— eleberri honek sekulako inpaktua eragin zuen. Salvatore Mitxelena-, Gandiaga-k, Andima-k, hunkiturik irakurri dute. “Liburu berria benetan gure elertian”, komentatuko du Andimak. “Orrelakorik eztugu irakurri euskeraz lenago”, aitortuko du Zaitegi-k¹⁵. Hemen, azkenean, pertsona bat bere (herri batena zen bere) angustiatik mintzo zen. Gizaki erreal bat, garai erreal bat mintzo zen obra honetan. Hori izan zen K. Mitxelena-ri mundu berri baten inpresioa egin ziona ere. Gero, ez da ahaztu behar hor daudela jada ezkontza tradizionalaren kritika, erlijio tradizionalaren kritika —ohitura hutsa bilakatuta dagoena gizartean—, erlijioaren eta fedearen pertzepzio soziologiko bat, absolutuaren forma guztien ezintasuna, etab., gauza pila, izugarri kritikoa bere garairako. Indibidualismoa, antidogmatismoa. Egiaren erlatibismoa. Orain behin eta berriro modan jartzen ari diren Indiako filosofiak eta Buda, eta abar ere, espiritu berrien zibilizazioaren narda, naturaren gosea, denak hortxe daude. Frankismoaren erdi-erdian. Eta hori dena ez dago erlijioa ukatzeko eginda. Bitxiena da —paradoxala delako—, erlijioa errebindikatu eginda dagoela. Horrela, hemen zegoena, erlijioa ez beste edozer gauza zela, ulerrarazten zuen. Behar duguna —zetorren esatera—, egiazko erlijioa da; beraz, hemen daukaguna, sobera dago, gotzainetatik hasi eta frankismo katoliko guztia.

Gaur bertan ere *Leturia* deiadar bat da, bakoitzari, bere “konbertsiora” deituz —konpromiso erradikalera—. *Exkixu*-n bezala *Leturia*-n ere, azkenean (agian azpitik lokarri sakon bat dago gerra galdua eta *amor fati* estoiko harekin), norbere buru eta bizitzaren sakrifizio osoa, Camus-en eran, galdatzen duen konpromisora. Besteen alde emateak ematen dio zentzua, azkenean, bizitzari.

15. *Euzko Gogoa*-k (1956ko uztaila-daguenila, 3. or.) *Leturia*-ren zati bat aurreratu zuen, “eleberri gorengoa” iritziz. Eta: “Orain-oraingo kezka blai-blai egindako eleberri gotorra dugu, ta oraingo gazteen biotzak zulatzen ditun minez iosia. Norberak aukera-bearra du gai ta ardatz. Azalez ta mamiz orrelakorik eztugu irakurri euskeraz lenago”. Beste hizkuntzetan ere pozik atotsiko luketen obra. Zaitegiren hitzak direla, suposatzen dut. Hurrengo urtean (1957), *Euzko Gogoa* orrila-garagarrileko zenbakian, Txillardegiren nobela erreseinatzen duelarik, “euskeraz etzan onelako gairik aztartu egundaño”, adierazten du Nemesio Etxanizek. *Egan*-en orobat, 3/4, 1957, 225, sinatu gabeko erreseina batean: “Era berriko liburua da gure artean”. Berritasuna zertan datzan agertzeko, Mitxelena-ren hitzaurreko pasarteak aldatzen ditu.

ERANSKINA

Txillardegi idazlearen hastapenei buruz badago nakasketa txiki bat.

[Pruden Gartzia-k badu arazo honetaz informazio gehiago biltzeko gune bat Interneten: <http://www.egroups.com/group/euskaraz/567.html?> — Garrantzizkoa litzateke, Oargui-ren artxiboen berri norbaitek eman ahal izango balu].

Euskal Herria helburu liburuan (141 or.) Txillardegik berak, bere aurreneko idazlan gisa, “Kierkegaard-en hazia Unamuno-gan lore” aipatzen du, bere ustean 1955ekoa, Oargui-k saritua. Baina titulu horrekin Oargui-k saritu idazlanaren autorea, izatez, Berasaluze-tar Sabin Arantzazukoa izan zen; eta in *Euzko Gogoa*, ilbeltza-otsaila, 1956, 109-111, irakur daiteke, Txillardegik galdutzat ematen duen lantxo. Ekibokazio bat izanik ere, guretzat interesgarria da, jada urte haietan Txillardegi Kierkegaard-ekin zebilela, esan nahi baitu, bero-bero gainera. Izan ere, K. Mitxelena-k hau dio *Leturia*-ren “Sarrera hitz batzu” lanean: “Ona nola ezagutu nuen [Tx.]. Sari-banaketa batean zen, eta sarituetako lan batek etzuen oso ongi artzen norbaiten filosofia: Kant-ena ala existentzialistena zen, enaiz oroitzen. Dena dela, an altxa zitzai-gun Txillardegi. Laburki eta funtsez adierazi zigun etzuela ontzat artzen sarituaren iritzia, baita zergatik etzuen artzen ere”. Zorionez, Mitxelena-k ahaztuxea zuen pasadizoa, E’tar Y-k [Yon Etxaide] ederki jaso dago *Egan*-en (1/2, 1955, 64): “Oargui-ko [bigarren] jaialdiaren amaigarri esan dezagun solasaldi politik sortu zela “existentzialismoari” buruz Txillardegi ta Mitxelena jaunen artean. Txillardegi ez genuen konforme sari-irabazlearen iritziarekin existentzialistai buruz eta Mitxelenak agindu zion Txillar-degi gazte pizkorrari Berasaluzeren oker-usteak zuzenduz lanik egiten bazun, arenaren alboan argitaratuko zitzaioala aldizkari ontan. Txillardegik itzetik ortzera baiezkoa agindu zion eta laister gozatuko gera noski bere idazlan ernegarria ausnartuz”. Etxai-deren informe berean, saritua ez, baina epaimahaiaren aipamen berezia merezitako Txillardegiren “Urruti-min” lan bat aipatzen da, galdua nik uste. Baina hau ere ez dugu Txillardegiren zinezko lehen izkribua. Etxaide finak, Oargui-ren estreinako deialdiari (1954) hainbat idazle gaztek erantzun diola jakinarazi baitigu, eta horien artean, nahiz epaimahaiak saritu ez izan, berak bere aldetik bereziki hiru zoriontzen baititu pozez beterik: Txillardegi, Aialde eta Julio Ugarte apaiz jauna, euskaldun berriak direlako. Horien lanen izenbururik ez digu ematen, ordea.

Berasaluze-ren lanera eta existentzialismoaren eztabaidara itzuliz: agi denez, haren testuan Txillardegiri ederretsi ez zaiona, existentzialismoari beste gabe ateista iriztea izan da. Berasaluze-ren gardiz, existentzialistak, “Jainkoa ukatzeak biotzean ixten daben utsa bete eziñean dabilta gizajook! (...) Jaungoikoa ukatu, ta goi-miñez jota, filosofiari eskatuten baidautse, Jaungoikoak bakarrik emon leuskioena: ze-ruko fede santua, illekortasun-yorana ase, ta biotzean zorion eta pake erne-eragin al leiken gantzailua” (loc. cit., 111). Are, Oargui-ko bigarren saritua ere, Bereziartua-tar Iñaki orobat Arantzazukoarena berau, “Batzuk ba-doaz, besteak ba-datoz” (ik. *Euzko*

Gogoa, ilbeltza-otsaila 1956, 104-109), oso negatiboa zen filosofo modernoekiko, Unamuno-ri buruz bereziki. Txillardegik, bada, ezin izan du bere desadostasuna isildu.

Idatzi ere, idatzi du agindutako Berasaluze-ren lanaren kritika, seguruenik hura bezalaxe “Kierkegaard-en hazia Unamuno-gan lore” beste titulurik gabe bidali duena Oargui-ra, harekin batera argitaratzekoa zenez gero *Egan*-en. Susmatzen dudanez, Berasaluze-k berea, ez dakit zergatik, *Euzko Gogoa*-n argitara ematean (edonola ere, Arantzazuko belaunaldi hau oraindik *Euzko Gogoa* zaleago zen, *Egan* zalea baino), Txillardegiren kritika hori argitaratu gabe geratu eta galdu egin da. Zorionez, berriro, Oargui-ko laugarren Sariketen kronistak (E'tar N. oraingoan: Nemesio Etxaniz), “Ataurre” batean aparte, ia sariketari adina arreta eskaini dio sariketaz kanpoko lan honi, polemikatxoak piztua zuen morboaren seinale, apika. Hona hemen E'tar N.ren iruzkina, berak asmatzen duen bakearekin (*Egan* 5/6, 1955, 76):

“AUZI ZARRA. — Berasaluzeri beatzak arrapatu nairik, emen degu lenbizi Txillardegi. Aren lanak “Kierkegaard-en azia Unamuno-gan lore” zuan izenburu. Lan artan Existenzialistak Jainkoa ukatzen zutela, esaten zuan. Baina Txillardegik ez du onela uste. Onen ustez, Sartre bakarrik izan zenuan Jainko-ukatzaille. Besteak mundu onen gaindiko Izaki guren bat aitortzen zuten.

Existenzialisten erakutsiak Sartrek zabaldu omen zizkigun erri xearen artean; eta ura Jainko-ukatzaille izan zalako, beste Existenzialista guziei siñesgabe-izena egotzi die.

Bapo, Txillardegi! Nere ustez, Berasaluzek au esan naiko zuan: Existenzialis-tek siñismen erabakirik etzutela izan, eta orregatik beren bizitza erantzunik gabeko galdera itoa egin zutela. Au da, nere ustez, auzi onen giltza”.

Zuzena da, hortaz, Txillardegik, “jendaurrekotasun-bataioa” dei genezakeena, Oargui-ren 1955eko Sariketa honetan izan zuela esatea¹⁶.

16. Esan behar da, Gabriel Aresti-k ere Oargui-ko sariketa horietxetan egin zituela bere lehen probak, dirudienez —Txillardegiren egun eta saio berberetan hortaz!—. Hirugarren batzaldira aurkezturiko lanen artean, Etxaide-k Aresti'tar Gabirelen “Pigmalion euskaraz” aipatzen du, “idazlan sakon eta aoxurigarria”. Eta gehitzen du: “Benetan arrigarria, tutik ere euskeraz etzekien Bilbotar gazte onek egunez-egun dagien aurrerapena jakintza-gaiak euskeraz borobildurik” (*Egan* 1/2, 1955, 58-59). Laugarren Sariketetan, aldiz, “Europa'ko Federazinoa erri txikiei buruz” izenburuko Aresti-ren lanaren berri ematen du Nemesio Etxaniz-ek: “Emen degu ondoren Bizkaiko euskaldun berri bat: Aresti jauna. Antxiñako Goiangeru arek bezela, Gabriel du izena, ta laburdieraz idazten digu. Ez da makala mutilla. —Federazino dalako ori, errien federazinoa izan bearrean, Estatu edo Laterri aundien federazinoa izango omen litzake. Auek beren muga barruetan dituzten erri txikiak irentsi egingo omen lituzkete. Arrai aundiak txikiari egiten diona berbera, iñolaz ere. Ez da, beraz, Federazino orren aldekoa—. Beste lan bat ere bialdu digu: LEMUS'EN izenburu duana. Lemus au Lemoiz dezue. Ta erri txiki ontan euskera galtzen ikusten du. Ortik negarra ta narda. Ez du gutxi egin euskaldun berri onek bi lan auek idazten. Gure txaloe ba-du”. Ik. *Egan* 5/6, 1955, 78.

(Oargui-k 1954-1955 urteetan lau batzaldi edo sariketa antolatu zituen. Zaldua jauna zen batzaldi/sariketa hauen antolatzaile eta presidentea. Epaimahaia —Urkijo Mintegiak izendatzen zuena—, Arrue-k, Etxaide-k eta Mitxelena-k osatu zuten aurreneko hiru deialdietan; laugarrenean Arrue-k, N. Etxaniz-ek eta Irigaray-k).

Txillardegik existentzialistekin jarraitu du buru-belarri. 1957an, Diputazioan Liburutegiko aretoan egiten ziren “Urkijo Mintegiko Solasaldiak” izeneko berri emateko sailean, hauxe aurkitzen dugu, beste zenbait hitzaldi eta albisteri buruzko informazioen artean: “Alvarez Empanza jaun gaztea mintzatu zen Unamuno-z, sakon eta zeatzki erakatsiz existentzialista famatuaren gogakizun ausart zenbeiten mamia. Gero irakurri zen biltzarre berean oraintsu argitara ematekoa den mintzalariaren nobela baten zati bat: *Leturiaren egunkari ezkutua* irakurgaia, nobela zorrotza eta biziki oraitiarra dela ematen du”. Ik. *Egan* 3/4, 1957, 170-177, Apat-Etxebarne-k sinatua [A. Irigaray]. Urte horretantxe argitaratu zen aipatu eleberria. Txillardegiren hitzaldia, *Egan* 3/4, 1957, 170-177. orrietan irakur daiteke: “Unamuno eragille”. “1957ko martxoaren 28an, neure bizian lehenengo aldiz, hitzaldi bat eman nuen euskaraz, Donostiako Diputazioan”, oroitzen da bera.

Oharra: Biziki eskertu beharrean nago beren laguntzagatik: Agurtzane Goikoe-txea, Donostiako Seminarioko bibliotekaria, aurrena berak ipini ninduelako datuon bidean; Agurtzane Juanena, KM Kulturuneko bibliotekaria Donostian; Pruden Gartzia, Euskaltzaindiaren Liburutegiko bibliotekaria Bilbon.

Euskararekiko ikerkuntza egungo zientziagintzan

Maria-Jose Azurmendi
UPV-EHUko irakaslea, UEUKidea

Zinez esan daiteke Txillardegiren zientziagintza eten gabe euskararen inguruan gauzatu dela, baita euskararekiko arlo ezberdin asko landu dituela. Hau posible izan zaio, neurri handi batean, ohiko zenbait diziplina ezberdin jorratu dituelako, eta euskararekiko modu sortzailean jorratu gainera, bere *curriculum*ean adierazten den bezala; alderdi honetatik ikusita, benetan Txillardegi berezia dela eta eredu agertzen zaigula. Horren aipagarria iruditzen zaidan bere berezitasun honetan oinarrituz, ondoan orokorki zein partikularki hartutako hizkuntzak egungo zientziagintzan duten garrantziari buruz mintzatu ondoren, bertan euskarak betetzen duen lekuari buruz mintzatuko gara.

Egungo zientzia-eremuan ematen diren ezaugarrien edo baldintzen artean, bat bere “egoera dimentsioaniztuna” da, nahiz eta espresio hau bera ere esanahi anitzekoa izan. Egungo zientziagintzan, ez bakarrik dimentsio asko kontuan hartu eta erlazionatu behar dira, baizik dimentsio bakoitza ere nahiko modu anitzean edo konplexuan kontsideratu behar da. Omenaldi honetako kontesturako, dimentsio batzuk aukeratuko ditut, adibide moduan, horretarako hizkuntzarekin oro har, eta euskararekin bereziki gure kasuan, ondo eta erraz lotzen direlako. Hau adierazteko, egokia iruditzen zait “komunikazio-makroteorian” oinarritzea, asmo honetarako halako eszenario edo topagune moduan kontsideratuz. Hau da, “hizkuntza” alde batetik, eta “komunikazioa” bestetik, izango dira lan honen ardatzak.

HIZKUNTZA, EGUNGO ZIENTZIAGINTZA BERRIAREN SORRERAN.

Hogeigarren mende honen erdian hasten da, gutxi gorabehera, gaur egungo zientziagintza berria. Ematen diren aldaketak horren handiak direlako justifikatzen da egungo zientziagintza berriaz edo egungo zientziagintzaren sorreraz hitz egin ahal izatea. Sorrera hau modu anitzean ulertu ohi da, baina hala ere nahiko adostasun handia dago honako ezaugarri-mota hauek aipatzerakoan:

- Alde batetik, kanpo-ezaugarriak deitzen direnak daude, orduko krisialdi sozio-historiko-politikoarekin zerikusi dutenak, zientziagintzan eragina duten neurrian; adibidez, azkeneko mundu-gerra, mundu-deskolonizazioa, etab. Hauen ondorioen artean daude, adibidez, hizkuntz ukipenezko egoeraren zabalkundea mundu osora, ukipen-egoera tradizionalen ondoan berriak ere sortuz; baita orokorki zein parti-

kularki hartutako hizkuntzak, beharrezko aztergai bihurtzea gizarte-zientzietan; horrela uler daiteke hizkuntzaren inguruan eraikitzen diren zenbait diziplina berriren sorrera: psikolinguistika, soziolinguistika, etnolinguistika, psikosoziolinguistika, edo hizkuntzaren filosofia, soziologia, politika, pedagogia, eta abar. Antzeko zerbait esan daiteke komunikazioari buruz, zeren eta informazio- eta komunikazio-teoriak garai horretan hasten baitira beharrezko erreferentziak izaten, baita edozein gizarte-zientzietan ere.

- Bestalde, barne-ezaugarriak deitzen direnak ere badaude, zientzia beraren krisialdia, adibidez. Ondorioen artean, orduko “paradigma” nagusien aldaketa (konduktismo erradikaletik moderatura bilakatuz, adibidez) eta ordezkapena (konduktis-motik kognitibora pasatuz, adibidez) etsenplu onak dira. Orain ere hizkuntzaren garrantzia nabaria da, paradigma kognitibo erradikala formulatzerakoan, adibidez; baita komunikazioaren garrantzia ere, paradigma konduktista erradikaletik moderatura bilakatzerakoan, adibidez.
- Halaber, bereziki, kanpo- + barne-ezaugarriak dei daitezkeenak daude. Adibidez: 1) Hizkuntzaren garrantzia eta erdigunetasuna zientziagintza orokorrean, baita gizarte-zientzietan ere: zuzenean, aztergai moduan hartuz, eta zeharka, bestelako edozein aztergaitan hizkuntzaren izaera eredu analogiko moduan aplikatuz, adibidez kognizioarekin eta kognizio sozialarekin zerikusi dutenak. 2) Teoria batzuen zabalkunde eta aplikagarritasun orokorra, adibidez informazio- edo komunikazio-teoriekin gertatzen den moduan, gizarte-harreman + gizarte-eraginak aztertzerakoan, modu honetan diziplinartekotasuna erraztuz. 3) Zientzia eta teknologia konputazionalak, zientzia-mota guztietan aplikagarri eta guztien transformatzaile bihurtu direnak, bai teorikoki eta baita enpirikoki ere; orain ere, hizkuntza eta informazio-teoriak + komunikazio-teoriak oinarrian aurkitzen dira.

Honengatik guztiagatik, lan honetarako orain aukeratzen ditugun ardatzak hauexek dira: hizkuntzaren garrantzia eta komunikazioaren balioa, besteak beste, omenaldi honetan agertzen diren lanen arteko eta lan hauen eta Txillardegiren *curriculum*aren arteko lotura egiteko, gero honekin guztiarekin euskararekiko ikerkuntza zertan den errazago ebaluatu ahal izateko.

HIZKUNTZA, EGUNGO ZIENTZIAGINTZAREN DIMENTSIO-ANIZTASUNAREN EREDU

Egungo zientziagintzan zenbait dimentsio ezberdin kontuan hartu behar eta ohi dira. Dimentsio bakoitza, nahiko modu anitzean ulertu behar da, hala ere, adibide bakoitzean aplikazio-maila ezberdinak bereiztu behar direlako. Lan honetan aukeratutako diren dimentsioak, orokorki zein partikularki hartutako hizkuntzak aztertzeko zuzenean baliagarriak diren batzuk izango dira. Adibidez, ondoko hauek:

- Dimentsio teorikoa. Egungo zientziagintzan badirudi ezinbestekoa dela teori-zazioaren beharra, teoriatik hasi eta teorikoki jarraitu eta bukatu, baita enpirikoki ikertuko direnak ere baliagarriak kontsideratzeko. Dimentsio honetan aplikazio-maila ezberdinak bereiz daitezke, honakoak adibidez: meta-teorikoa, teoriarena, paradigmarena, azpi-teoriarena, ereduena. Denetan hizkuntza-ereduak eragina izan du; adibidez, gorago aipatu den paradigma nagusien bilakaera eta aldaketa esplikatzekoan. Denak aplikagarriak dira komunikazioan ere: makroteoria, teoria, paradigma eta eredu mailatan kontsidera eta aplikatu daitezke.
- Dimentsio diziplinarra. Paradogikoki badirudi ere, egungo zientziagintzan: alde batetik, geroz eta diziplinen arteko batasun handiagoa eta, bestetik ordea, geroz eta espezializazioaren bilakaera handiagoa elkartzen dira. Honen ondorio bat da askotan aipatzen diren egungo diziplinaren, diziplinartekotasunaren, edo diziplinazeharkotasunaren beharra, aztergai bakoitzaren inguruan, egungo zientziagintzan. Orokorki zein partikularki hartutako hizkuntzen aztergaiak nahiko etsenplu onak ematen dituzte hori ulertzeko; horrela sortu dira lehen aipatutako zenbait diziplina berri, beraien artean geroz eta lotura handiagorekin bilakatzen ari direnak: soziolinguistika, psikolinguistika, etab.; eta horrela gertatzen dira, baita ere, aditu eta ikerlari gehiago geroz eta jantziagoak egotea, modu anitz honetan orokorki zein partikularki hartutako hizkuntzak aztertzean. Orain ere komunikazio-teoria egokitzen hartzen da, gizarte-diziplina guztietan komunikazioa aztergai bat delako, horrela aniztasunaren topagune eta erdigune moduan funtzionatu ahal izateko, jadanik bibliografian ere nahiko argi adierazten den moduan.
- Gaikako dimentsioa. Egungo zientziagintzan aztertzen den edozein gai modu anitzean kontsideratu behar da. Hori, berriz ere, modu ezberdinetan uler daiteke: zenbait azpigai osatua, alde batetik, eta zenbait ondoko edo gertuko gaiekin lotuta, bestetik. Adibidez, hizkuntza oro har hartuta, honako hauek bereiz daitezke gaiaren barruan: gramatika, pragmatika, estilistika, eta abarreko azpigaiak, edo fonetika/fonologia, morfologia, sintaxia, lexikoa, semantika eta abarreko azpi-azpigaiak; bereiz daitezke, baita ere, ondoko gertuko gaiekin zerikusi dutenak: kognizioa, kognizio soziala, logika, errealitatearen irudikapena eta eraikuntza, giza harremanak, giza eraginak, etab. Hizkuntza partikularrekin ere, antzera ikus daiteke: hizkuntza bakoitzeko barne-aniztasuna (kodeak, dialektoak, erregistroak, ...), hizkuntza bakoitzaren arteko tipologia linguistikoa, deskribapen sinkroniko eta diakronikoa, hizkuntzen arteko nahasketak, etab., azpigai moduan; edo gertuko gai hauekiko harremanak: hizkuntza bakoitzaren arteko tipologia soziala, hizkuntzen arteko ukipen-egoeren motak, ukipen-egoerako dominatzaile/menpeko posizioak, hizkuntza moten araberrako jabekuntza/aprendizaia, hizkuntzaren gaitasun-maila, hizkuntzaren erabilera, hizkuntza-gatazka, hizkuntza-plangintza, hizkuntza-normalizazioa, etab. Aniztasun hori guztia jasoko duen teoria izan daiteke, berriro, komunikazio-makroteoria; jadanik, zuzenean, edo zeharka, aipatu diren

hauetako gai, azpigai, azpi-azpigai edo gertuko gaiak aztertuta eta erlazionatuta daude komunikazio-teoriaren pean.

- Dimentsio kognitiboa. Nahiko landuta dago, dagoeneko, nola uler daitezkeen kognizioa eta ezagutza; hala ere, egunean oraindik eztabaidagarri dira zenbait alderdi: adibidez, kognizioaren sorrera bakarra/anitza, teoria eta eredu bakar-rak/anitzak, mota bereziak, garapena, etab. Esate baterako, psikologia sozialaren barruan, eta horregatik kognizio soziala izeneko gaiaren barruan, ondoko teoria hauek behintzat bereizten eta lantzen dira: 1) “Konduktismo erradikala” izeneko paradigmari buruz norbanako portaerazko historia edo esperientzia bezala bakarrik mintza daiteke, portaerak kanpoan dauden estimuluei buruzko erantzunak bezala ulertuz; horregatik, kognizioa norbanakotik kanpo gelditzen den zerbait da, nahiz eta norbanakoengan eragin zuzena izan. Baina hizkuntzazko portaerak dauden neurrian eta, gainera, portaera-mota hauek kuantitatiboki eta kualitatiboki garrantzitsuenak direlako, teoria honen oinarrian ere hizkuntza dago. Teoria honetako irudia honako hau izan daiteke: Norbanakoek jasotzen dute ezagutza ← Kanpoan dagoen errealitatearen aldetik. 2) Aurreko teoriaren aurkakoa den “kognitibo erradikala” izeneko paradigmari buruz norbanako barnean ematen den zerbait da eta, gainera, sortzetiko, berezkoa eta definitzailea gertatzen da gizabanako bakoitzean eta guztietan. Teoria honetan sartzen diren eredu teorikoen artean, batek esaten du gizabanakoen kognizioak sortzen dituela ezagutzak, eta ezagutzekin batera baita errealitateak ere; bestalde, kognizioa zenbait modulu edo azpikognizio berezirekin osatuta egongo da, adibidez: modulu linguistikoa edo hizkuntzarekikoa, modulu soziala, sen oneko modulua, etab.; gaur egunean ondoen ezagutzen dena modulu linguistikoaren estruktura eta funtzionamendua denez, ezagutza linguistikoa eredu analogiko bihurtu da, beste edozein ezagutza-mota nolakoa izan eta azter daitekeen ikusteko. Honen irudia ondokoa da: Gizabanakoen modulu kognitibo bereziak azaleratzen dituzte → Barnean dituzten ezagutza-mota bereziak. 3) Aurreko muturreko bi teoriaren artean, badaude beste erdibideko teoria batzuk. Hauen artean, asko landutakoak dira paradigma konduktista moderatuan eta paradigma kognitibo moderatuan kokatzen direnak. “Konduktismo moderatua” izenekoan sortutako teoriaren artean, teoria mediazionala izenekoak da bat; honetan, ezagutza izango litzateke norbanako bakoitzaren kanpoan dauden errealitatearen barneratze-prozesua, zenbait azpiprozesu ezberdinen bitartez: apendizaiak ere bai, baina baita jarrerak, intentzioak eta horrelako azpiprozesuen bitartez ere; horrela esplikatzen da kanpoko errealitate berdinaren aurrean, norbanako bakoitzak lortzen duen ezagutza ezberdina izatea. Honetan ere, hizkuntza litzateke tresna edo bitarteko nagusia, prozesu eta azpiprozesu hauetan. Hona hemen teoria horren irudia: Norbanakoek aukeratzen eta barneratzen dituzte ezagutzak ← Norbanakoarengandik kanpo dagoen errealitatea begiratzuz. 4) Paradigma “kognitibo moderatua” deritzon paradigmari buruz, teoria ezberdinak landu dira; hauek dira, gainera, gaur egungo psikologian eta psikologia sozialean gehien erabiltzen diren teoriak. Teoria hauen oinarria, ezagutzaren

sorreran bi motatako faktoreen arteko elkarreraginkortasuna behar dela onartzea da: gizabanakoarengan dagoen kognizioa (eredu ezberdinetan, kognizioa ere modu ezberdinean ulertuz) bat eta gizabanakoarengandik kanpo dagoen errealitatea bestea. Honen irudia ondokoa izan daiteke: Gizabanakoarengan dago kognizioa, ezagutzak gauzatzeko ahalmena duen bakarra ↔ Gizabanakoarengandik kanpo prest dago errealitatea ezagutzeko eta ezagutarazteko; bi faktore hauen arteko elkarreraginak sortuko ditu ezagutzak. Elkarreragin horretan: a) gehien azpimarratzen den norabidea gizabanakoarengandik hasi eta objektu edo errealitate-ranzko egokitasunarena bada, orduan “teoria konstruktibistak” eraikitzen dira; b) baina alderantziz, gehien azpimarratzen den norabidea objektu edo errealitate-tetik hasi eta gizabanakoarenganako asimilazioarena bada, orduan “informazio-prozesaketazko teoriak” eraikitzen dira. Berriz ere hizkuntza beharrezkoa agertzen da, gutxienez bi faktore hauen arteko elkarreraginkortasuna bideratzerakoan.

5) Orain arte aipatutako teoriak zientziagintza modernoan kokatzen dira. Baina badago kognizioa eta ezagutzari buruz bestelako zenbait teoria ere, zientziagintza postmodernoa kokatzen direnak. Bereziki hizkuntzarekin lotzen delako, adibide moduan “paradigma linguistikoa” izenekoa aipatuko dugu. Teoria honen arabera, gizabanakoek dute kognizioa, baina kognizioa gizabanakoek duten errealitatea + ezagutza eraikitzeke ahalmen modura kontsideratzen da; eta ahalmena norbanakoen elkarren arteko harreman linguistikoen bitartez gauzatzen da bakarrik; horrela bada, dagoen errealitate bakarra da, norbanakoen elkarren arteko harreman linguistikoez eraikitzen dutena eta, horregatik, ez dago gizabanakoentzako errealitate edo ezagutza berdinek edo iraunkorrik, harreman edo komunikazio-gertaera bakoitzaren protagonistentzako ezagutza partikularrak eta iragankorrak bakarrik baizik. Horrela, gizabanakoek berdina dutena hauxe da bakarrik: elkarren arteko harremanak egiteko eta ezagutzarako ahalmenak, eta horietarako hizkuntzaren tresna; beste guztiak (errealitateak eta ezagutzak eraikitzea) norbanako partikularrekin bakarrik lotzen direnak dira; horrela, errealitateak linguistikokoak dira. Hau da, norbanako bakoitzaren arteko harreman bakoitzean ematen da bai errealitatearen eta baita honen ezagutza-ren eraikuntza, biak linguistikokoak izanik. Horrela: Errealitatea = Ezagutza = Mintzairak (edo erabilera linguistikokoak) = Norbanakoen arteko harreman linguistikokoak edo komunikazio-gertaerak; funtsean, antzeko gauzak dira.

- Abstrakzio-mailako dimentsioa. Aurreko dimentsioan aipatu diren kognizio- eta ezagutza-mota bakoitzean bereizi ohi dira azpimotak, adibidez, abstrakzio-maila ezberdinei dagozkienak. Etsenplu bat emateko, Piaget-en “teoria konstruktibistan” honako maila hauek bereizten dira: 1) Ia inongo abstrakziorik ematen ez den ezagutza-mota, ez-errepresentazionala dena, sentensorio-motorea delako errealitatearen presentzia eskatzen duena eta presentziaren menpe egongo dena. 2) Abstrakzio-maila ezberdineko ezagutzak, edo ezagutza errepresentazionalak eta, horregatik, errealitatearen presentzia zuzenaren menpe ez daudenak. Ezagutza errepresentazionalan, honako maila hauek bereiziko dira: a) mentalki aurre-ope-

razionala dena, errealitatea imajinen bitartez ezagutzen; b) operazio mental konkretuena, errealitatea sinboloen bitartez ezagutzen; c) operazio mental abstraktua, formala edo erlazionala dena, errealitatea kontzeptuen bitartez ezagutzen. Ezagutzamota hauek guztiak erabil daitezke bai errealitate bat ezagutzeko, baita errealitate ezberdinak ezagutzeko. Baina bakoitzarekin errealitatearen ezaugarri batzuk jasotzen dira; batzuetan, beraien artean gatazka kognitiboak sortzen dira, errakuntzak eta horrelakoak, adibidez, paradoxekin gertatzen den moduan. Berriz ere hizkuntza dago honen guztiaren oinarrian. Horregatik da, agian, hizkuntzan bertan ere abstrakzio-maila ezberdineko estrukturak izatea, edo lexikoan abstrakzio-maila ezberdineko adierazpenak egotea; zentzu hauetan uler daitezke gaur egungo linguistikan, hizkuntzaren filosofian edo psikosoziolinguistikan, adibidez, sortu diren zenbait teoria.

- Analisi- eta aplikazio-mailen dimentsioa. Berriz ere modu anitzean uler daitekeelako, adibide moduan psikologia sozialean prozesuak aztertu eta aplikatzen erabiltzen diren mota batzuk adieraziko dira jarraian: 1) Mailaketa tradizionalaren arabera, honako mailak bereizi ohi dira: norbanako-barnekoa, norbanakoen artekoa, talde-barnekoa, taldeen artekoa, masa-maila. 2) Mailaketa berriago batean, hauexek: norbanako-barnekoa, norbanakoen artekoa, posizionala eta ideologiarena. Posizionala garrantzizkoa da, bai norbanakoen artean eta baita taldeen artean ere, ematen diren erlazioak edo harremanak askotan asimetrikoak direlako; halakoetan, botere-teoriaren arabera dominatzaile/menpeko motako egoerak gertatzen dira, estatus-teoriaren arabera prestigio altua/prestigio baxua erako egoerak gertatzen dira, edo tamaina-teoriaren arabera gehiengo/gutxiengo egoerak; hauek egoera bakoitzean, edozein prozesu eta portaera modu nahiko ezberdinetan emango dira. Analitikoki maila ideologikoa maila posizionalaren antzekoa da, baina aplikazioaren aldetik maila zabalagoan ematen da: masa, gizarte, nazio, nazioarte eta halakoetan. 3) Edo azken urteetan azpimarratzen diren maila kulturalak, edo antropologikoak: indibidualismoa/kolektibismoa, protestantismoa/katolizismoa, eta abarrekoak. Hau guztia ere beharrezkoa da orokorki zein partikularki hartutako hizkuntzak aztertu nahi direnean, gehienbat. Euskararen kasuan ukipen-egoera ematen dela jakinda, oraindik garrantzitsuagoa da hau guztia kontuan hartzea.
- Metodologia-dimentsioa ere aipatu behar da, nola ez. Oraingoan ere, metodologia hitza modu anitzean ulertu behar da. Adibidez, honako sailkapenak egin ohi dira: gizabanako batean oinarrituz ala gizabanako batzuetan, kualitatiboa ala kuantitatiboa, esperimental ala ez-esperimental, prozesuekiko ala portaerekiko, deskribatzailea ala esplikatzailea, barne-behatzailea ala kanpo-behatzailea, etab. Hauek guztiak orokorki zein partikularki hartutako hizkuntzetan aplikatzea nahiko erraza dela dirudi. Gainera, horrelako metodologia batzuetan ezinbestekoa da hizkuntzaren erabilera ere, derrigorrezko tresna moduan.

Bestalde, kontuan hartu behar dira, halaber, dimentsioen arteko harremana eta lotura, berriz ere hauek anitzak eta norabide guztietakoak izanik. Honetarako, orokorki zein partikularki hartutako hizkuntzak egokiak dira: bai aztergai moduan, baita aztergai-eredu moduan, aztergaien partaide moduan, edo azterketa-tresna gisa; eta alderantziz ere, orokorki zein partikularki hartutako hizkuntzak eredu egokiak dira: bai aipatutako dimentsioak ulertzeko, baita dimentsioen arteko lotura egiteko ere.

KOMUNIKAZIOA, HIZKUNTZAREN AZTERKETAN TOPAGUNE

Egungo zientziagintzan hizkuntzak duen garrantzia aipatu da aurreko ataletan; egia da, nekez aurki daitekeela beste gairik gaur egungo zientziagintzaren sorreran eta garapenean horren eragin handia izan duenik, nagusiki gizarte-zientzietan. Baina azaldu den ikusmira zabala eta heterogeneoa beharrezkoa bada ere, horren ondoan komeni da, era berean, horren guztiaren lotura erraza egingo duen bideren bat proposatzea. Erabil daitezkeen bideen arteko bat, “komunikazio” bitarteko bidea da: 1) bai orokorki zein partikularki hartutako hizkuntzen artean dauden harremanak ulertzeko, 2) baita jadanik nahiko jorratuta dagoelako eta etengabe jarraitzen duelako ere. Hau da, komunikazioa topagune moduan kontsidera daiteke hizkuntzaren eta hizkuntza partikularren azterketan. Euskararekiko azterketa eta ezagutza munduak noraino iristen diren baloratzeko ere, egokia. Ondoan, eta adibide moduan, komunikazioaren ezaugarri batzuk aipatuko dira:

- Informazio-teoriaren ondoan, komunikazio-teoria eta teknologiaren sorrera eta lehen garapena, bigarren mundu-gerra inguruan gertatu zen. Baina behin hala sortu ondoren, diziplina guztietan txertatu da eta gaur egungo zientziagintza berriaren faktoreen artean (kanpo-, barne- eta kanpo- + barne-faktore edo ezaugarri moduan) kokatzen da, gorago esan bezala.
- Teorikoki, gorago aipatu diren aplikazio-maila ezberdin guztietan ikus daiteke komunikazioa azkeneko hamarkadetan; horrela, batzuetan meta-teoria moduan ulertu da, beste batzuetan, ordea, teoria edo paradigma edo azpi-teoria edo eredu moduan. Hemen makroteoria moduan hartzea proposatzen da. “Komunikazio-makroteoriaren” ezaugarri batzuk hauexek dira: 1) Gizakien edozein mailatako harremanak jasotzen ditu: gizabanakoen artean, taldeen artean, etab. 2) Harreman hauek senezkoak ez direlako, informatzaileak eta esanguratsuak dira; horregatik, kognizioarekin ere badu zerikusirik. 3) Kognizioarekin bai, baina bestelako zenbait prozesuekin ere badu zerikusirik; adibidez, psikologian eta psikologia sozialean aztertzen diren prozesuekin: jarrerak, usteak, asmoak, motibazioak, irudikapenak, identitatea, etab. 4) Giza harremanak direlako, komunikazio-gertaerek gizakien prozesuen eta portaeren arteko lotura ziurtatzen dute; zentzu honetan, makroteoriaz gain, komunikazioa gizakia definitzen duen ezaugarri moduan ere uler daiteke, edo giza bizitza definitzen duen ezaugarri moduan.

- Horregatik guztiagatik, komunikazio-makroteoriak eta komunikaziozko giza gertaerak leku berezia dute gaur egungo zientziagintzan, gizarte-zientzietan bereziki. Edo bestela esanez, komunikazioa azaltzen da egungo diziplinaniztasuna, diziplinartekotasuna eta diziplinazeharkotasunaren topagune nagusi modura.
- Komunikazioa makrogai moduan azaltzen da: bere barnean zenbait azpigaiez osatuta eta bere inguruko zenbait bestelako gaiekin erlazionatuta. Alderdi asko bereizi behar direlako eta hauek modu ezberdinetan azter daitezkeelako, guztiz birtuala gertatzen da eta egokia da: 1) bai diziplina baten barnean, ia edozein gauza aztertzeko; 2) baita aipatutako diziplinazeharkotasuna ziurtatzeko ere; adibidez, gaur egun antropologia, soziologia, psikologia soziala, psikologia, soziolinguistika, psikolinguistika, psikosoziolinguistika, eta abarren artean gertatzen den bezala.
- Dimentsio kognitiboa kontuan hartzen bada, gorago aipatu diren paradigma eta azpiparadigma guztietan ere (kognitibo erradikal eta moderatuetan, konduktista erradikal eta moderatuetan, paradigma linguistikoan) komunikazioak lekua du; edo, alderantziz esanda, komunikazioaren bitartez paradigma hauen arteko antzekotasunak eta ezberdintasunak nahiko ondo uler daitezke.
- Abstrakzio-mailari buruz, eta Piaget-en adibidearekin jarraituz, ezagutza-mota errepresentazionalak hizkuntzaren beharra dute, ezagutzen diren errealitateak espresatzeko, gordetzeko, partekatzeko, adosteko, etab. Ezagutza ez-errepresentazioanalaren barruan ere, ezagutzen diren deiturak hizkuntzaren bitartez azaleratzen dira, deitura linguistikoa bera gauzaren ezaugarri bat gehiago moduan hartuz. Agian horregatik, orokorki zein partikularki hartutako hizkuntzen gramatikak, adibidez, abstrakzio-maila ezberdineko estrukturez daude osatuta.
- Aplikazio-mailari buruz, berriz, gorago bereizi diren maila guztietan aztertu da jadanik komunikazioa. Adibide argiak daude psikologia sozialean. Bertan, erakargarria da taldeen arteko harremanak esplikatzeke sortu den “egokitze linguistikoa, edo komunikatiboa” izeneko teoria; erakargarria, zenbait prozesu psikosozialen arteko lotura egin ondoren, portaera linguistikoak edo komunikazioak esplikatzeke sortu delako. Edo taldeen arteko harremanak esplikatzeke ere, boterearen teoriaren arabera, dominatzaile/menpeko egoera ezberdinek dituzten mota guztietako ezberdintasunak esplikatzeke.
- Eta metodologia-dimentsioan sartuz, berriz ere badirudi komunikazio-makroteoria eta komunikazio-gertaera egokiak izan daitezkeela ia edozein motatako metodologia aplikatuz emaitza esanguratsuak lortu ahal izateko.

Laburbilduz, badirudi “komunikazioa” orokorki zein partikularki hartutako hizkuntzen azterketarako topagune zientifiko egokia dela, eta gerora begira ere hala izaten jarrai dezakeela, horretarako kontuan hartu behar diren alderdiak dagoeneko ondo jasotzen dituelako.

EUSKARAREKIKO IKERKUNTZA-EGOERA GAUR EGUNGO ZIENTZIAGINTZAN

Behin gaur egungo zientziagintza berria nola uler daitekeen ikusi, bertan orokorki zein partikularki hartutako hizkuntzek betetzen duten rola azpimarratuz, eta hauek aztertzeko komunikazio-makroteoriak eta portaera-egoerak duten garrantzia ulertu ondoren, garaia da: 1) “euskara” hizkuntza partikularren azterketa-munduan sartu eta euskararen egoerari buruz zertxobait esateko, oso modu laburrean bada ere, eta 2) egoera horretan, omenaldi-liburu honetan dauden lanek nolako lekua betetzen duten azaltzeko ere. Hau espreski ondo egiteko, ordea, zenbait baliabide lortu eta zenbait baldintza bete behar dira, orain ematen ez direnak. Horregatik, orain aipatuko direnak nola-baiteko behin-behineko iritzi batzuk izango dira bakarrik, eztabaidagarri gertatzeko asmoarekin. Azken helburua litzateke orain arteko euskararekiko zientziagintzaren eztabaida eta ebaluazioa egitea eta, ondoren, nondik norako ibilbideak jorratu beharko liratekeen, eta nolako premiarekin, proposatzea. Hona hemen iritzi batzuk:

- Euskararekiko orain arteko zientziagintza neurtzeko, irizpide ezberdinak erabil daitezke, adibidez: alderdi kuantitatiboak eta kualitatiboak, modu erlatibo edo konparatiboan kontsideratuz. Alderdi honetatik ikusita, badirudi esan daitekeela euskararekiko zientziagintza nahiko urria dela, nahiz eta azken urteetan gauzak hobetzen ari diren. Etsenplu gisa, nahikoa da ikustea noiz hasi diren euskararekiko ikerketak, edo nolako presentzia homogenea eta eskasa duten gaur egungo unibertsitatearen mailan. Hala ere, joera baikorra bultzatu nahian, egoera honek badu alderdi on bat: horrenbeste egiteko dagoenez, azterketa eta ikerlari askoren beharra dago.
- Dauden euskararekiko ikerketa gehienak eremu literario eta linguistikoen barrukoak dira. Hauen artean, gehienak agian Euskaltzaindiaren ardurapean egindakoak dira eta ez, gezurra badirudi ere, unibertsitatearen ardurapean. Eremu hauek dira baita aipatutako bi erakunde-mota hauek kanpo gelditzen diren euskararekiko ikerketak ere, hala nola Eusko Ikaskuntza erakundearen bideratzen diren ikerketak. Baina euskara eremu anitzeko eta arteko aztergaia dela esan beharra dago berriz, gehienbat unibertsitate barneko zientziagintzan.
- Gorago aipatu diren egungo zientziagintzaren dimentsio anitzak, ezaugarriak etab. ez dira ia ezer adierazten euskararekiko zientziagintzan; horregatik, ez bakarrik kuantitatiboki, baita kualitatiboki ere, euskararekiko zientziagintza oso egoera kaskarrean dagoela esan daiteke beldurrik gabe. Hala ere, badaude etsenplu gutxi batzuk egoera honetatik ateratzen direnak, espreski modu anitzetan oinarritzen direlako: edo diziplinarteko bidea jarraitzen delako, edo prozesuak eta portaerak lotzen direlako, edo deskribatzeaz gain esplikatuz ere egin nahi delako, edo euskararen egoera linguistikoa bere egoera soziologikoarekin lotzen delako (corpusa eta estatusa erlacionatuz), etab.; hauek, gehienak, doktorego-tesiak dira.

- Ikerketa gehienak, gainera, Euskal Herritik kanpo eta beste hizkuntza partikularrekiko egin diren ikerketak eredu moduan hartuz, eredu horiek euskararekiko Euskal Herrian aplikatzen dituzte. Hau araua bada ere, salbuespen gutxi batzuk badaude, berriz ere. Hauetako adibide bat da Txillardegiren *curriculum*arekin zerikusia duena, euskararen ezagutza eta erabileraren arteko erlazioa esplikatzen nahian fisikako “isotropia-teoria” aplikatu zuenean, edo gerorago beste batzuk anisotropia-teoriara pasatuz erlazio bera aztertu zutenean.
- Komunikazioan espreski eta zuzenean oinarritutako euskararekiko ikerketarik ez dago, ezta unibertsitate-mailan ere, nahiz eta komunikazioarekin lotzen diren ikasgaiak eta titulazioak egon, gezurra badirudi ere. Zeharka gutxienez, ordea, kontuan hartu da. Adibidez: euskararen jabekuntza- eta aprendizaiaren prozesuetan komunikazioari geroz eta garrantzi handiagoa ematen zaionean, lehenbizi AEK erakundearen eta gerorago HABE erakundearen ere. Hemen kokatzen da hutsune berezi bat.
- Euskararekiko ikerkuntza gauza bat da eta euskaraz egiten den ikerkuntza beste bat. Euskararen bizitasun etnolinguistikoko erlatiboa neurtzeko erabil daitezkeen ezaugarrien artean, bat da beraren presentzia unibertsitateko ikerkuntzan; honen arabera, berriz ere esan beharra dago egoera oso ahula dela. Adibidez, 1994ean UPV-EHUko Gipuzkoako Campusean honekiko egin ziren jardunaldien ondoren, argitaratu zen “Ikerkuntza euskaraz. Lehen Ihardunaldiak” izeneko liburuan begiratzea nahikoa da, zer esan nahi den ikusteko.
- Hala ere, euskararekiko ikerketa gehienak euskaraz egiten dira azkeneko urteetan, eta horrela egingo dira datozen urteetan, espero daitezkeen bezala gertatzen bada behintzat. Alde honetatik, aipagarriak dira euskararekiko eta euskaraz doktorego-tesiak egiteko 1992. eta 1993. urteetan Eusko Jaurlaritzako Hizkuntz Politikarako Idazkariak sorturiko bekak, horien laguntzaz zenbait tesi interesgarri egin direlako eta egiten ari direlako; baina, zoritxarrez, bi urtetan zehar bakarrik iraun zuen inizatiba izan zen hori. Zentzu honetan, paradoxikoa dirudi, Euskal Herrian dauden unibertsitate handietan gertatzen denarekin konparatuz gero, UEU barruan bultzatu eta/edo bideratu direla gaur egunean dauden euskararekiko euskaraz egindako zenbait ikerketa, hala nola, lehen aipatutako Txillardegik eta beste batzuek euskararen erabilerari buruz eginiko ikerketak, edo baita horren aipagarria den lau urtetik lau urtera euskararen kale-erabileraren neurketaren ikerketa aurrera eramatea ere (dagoeneko, hiru jasoketa aztertu edo aztertzen ari direlarik).

Orain artekoarekin konparatuz, noraino gaintzen da azaldutako egoera omenaldi-liburu honetan jasotzen diren lanak kontuan hartzen badira? Berriz ere, ordea, garrantzi handienekoa da, honi eta beste zenbait galderari emango zaizkien erantzunak baikorrak izatea: bai gorago aipatutako gai honi buruzko eztabaida sortzeko, baita ondoren ikerkuntza bera indarrez bultzatzeko ere.

Euskaraz mintzatzeko erdal “makuluak” behar? Operatzaile pragmatikoak gazte euskaldunen laguarteko elkarrizketan. Zenbait azalpen eta erdarazko erabilerarekiko alderaketa.

Imanol Esnaola

BAT soziolinguistika aldizkaria, UEUKidea

Ondoren datorrena UEUko soziolinguistika sailaren baitan burututako “Gazte euskaldunen lagunarteko hizkera hemen eta orain” izeneko ikerlanean jorratu nuen atal baten berridazketa da.

Euskararen geroaz kezkatuak, Euskal Herrian sarritan izan ditugu hizpide erdara jatorri duten “interferentziak”¹. Seber Altuberen² aurretik nahiz ondoren, euskarazko forma jatorra aurkitzeko hamaika ahalegin egin izan dugu, bai eta hamaika ekoizpen “susmopean” edo “zigorpean” ezarri ere.

Azken urteotan ordea, euskararen eredu normatiboa³ gero eta sendoago eta zehatzago zedarritu dugularik, aspaldiko kezkei erantzuten hasteko sasoia iritsi zaigu. Zein da euskara mintzatuaren eredu normatiboa? Normatiboaz landa beste eredu “onargarririk” izan behar al du euskarak? Zeri erantzun behar dio eredu honek, idatzizko arauari ala solaskideen arteko komunikazioari? Zein eredu erabili hedabideetan? Zein ekinbide urratu hezkuntzan, euskal hiztun eskolatuek ahozko trebetasunak egoki gara ditzaten?... Galdera hauen guztien erantzuna erraz topatuko dugu, inguruko hizkuntzen bilakaera eta errealitatea aztertuz gero; gurean, ordea, erantzun gabe dauzkagu.

Idatzizko ereduaren trinkotasuna eta honekiko “desbideratzeak”, erantzun gabe ditugun galdera horien ardatz berari lotu behar dizkiogu. Ahozko eredu normatiboa ezarri gabe izateak, esparru hau hizkuntzaren ukipen-fenomenoen aurrean guztiz babesgabe uzten du, idatzizkoari gertatzen zitzaion bezalaxe.

1. Weinreich, U. (1953): *Languages in Contact. Findings and Problems*. The Hague-Paris. Mouton.

2. Seber Altube (1929) *Erderismos*.

3. Eredu normatiboa, batasunerako Euskaltzaindiak 1968ko batzarraz geroztik eraikitzen joan denari deritzogu.

ABIAPUNTUA: EUSKARA EGUNGO UKIPEN-EGOERAN

Herri eta kulturen arteko ukipena ohiko gertaera da. Elkarren berri izan eta elkarrengandik ikasiz aberastea, giza garapenaren oinarrietako bat izan da, gizakia gizaki denetik. Ukipen-egoera bakoitzak, ordea, ezaugarri bereziak ditu. Ukipenean daudenak ez dira bi komunikazio-sistema soilik, bi herri eta bakoitzaren indarra baizik. Alta, ukipen-egoeran herrien arteko indar-asimetriak zuzen-zuzenean eragiten du hizkuntza bakoitzaren “osasunean”, asimetria larria den kasuetan heriotza eragiteraino⁴.

Hizkuntz ukipenaren eraginez sortutako fenomenoaren zerrenda luzea da: hizkuntzaren egituraren eragiten dute, hizkuntzaz hitzunek duten irudian, egiten duten erabileran, sentitzen duten atxikimenduan... Aztertzen hasita, beraz, ikuspuntu desberdinetatik egin daiteke azterketa (linguistikoa, psikologikoa, antropologikoa...). Denak dira gertaera beraren ondorio. 1953an Weinreich-ek⁵ ikuspegi estrukturalistan oinarriturik hizkuntzaren egitura-mailan ukipenaren eraginez azaleraturiko fenomenoak sailkatzeari ekin zionetik mende erdia joan zaigu eta, hein berean, ukipen-fenomenoaren azterketak asko aurreratu du. Azken bi hamarkadak izan dira alor honetako jorienak, bai gaiari eskaini zaion arretagatik, eta bai gaiari behatzeko orduan jorratu diren ikuspuntu desberdinengatik ere.⁶

Alternantziarena⁷ da zehatzen finkatu den ukipen-fenomenoetako bat. Ukipen-egoeran hitzunek, era batera edo bestera, maiztasun handiago edo txikiagoz, bi hizkuntzen artean alternatzera iristen dira⁸. Zerk eragiten du, ordea, alternantzia hori? Zerk eramaten du hiztun bat hizkuntza bateko osagaiekin batera bestekoak erabiltzera?

Weinreich-en ildotik etorritako azterketa estrukturalistari ukipenarekin lotutako lan-ildo berriak batu zaizkio. Blom-ek eta Gumperz-ek⁹, Norvegiako herri txiki bateko hitzunen eredia aztertuz, elkarrizketa-mailako alternantziaz hitz egin zuten. Ikerketa horretan, Norvegiako biztanle hauek alternantzia elkarrizketan lortu nahi zuten eraginarekin arabera egiten zutelako frogatu zuten (kasu honetan, hizkuntza bereko aldaera desberdinen artekoa zen alternantzia). Honela, adiskidetasuna adierazteko, hitzunen hauek eredu kolokialaz baliatzen ziren; aldiz, urruntasuna edo seriotasuna adierazteko, eredu formalaz. Bi egile hauen lanak agerian utzi zuen, alternantzia komunikazioa testuinguratzeko tresna indartsua dela.

4. Elordui, A (1996): “Mailakako hizkuntza desagertzea: eragile soziologiko eta ezaugarri soziolinguistiko nagusiak”. BAT 19: 13-55. orr.

5. Weinreich, U. (1953): *Languages in Contact. Findings and Problems*. The Hague-Paris. Mouton.

6. Boix, E & Vila, X (1998): *Sociolingüística de la llengua catalana*. Bartzelona, Ariel. 220. or.

7. Alternantzia, edo ingelesez “Code Switching” deitzen dena.

8. Bistan da alternantziaren adierarik zabalenera lotu gatzazkiola. Definizio honen arabera, alternantzia da mailegu bat erabiltzea edo alboko hizkuntzako perpaus osoak etengabe txertatzea.

9. Blom, J.P; Gumperz, J.J. (1972): “Social Meaning in Linguistic Structure: Code-Switching in Norway”. A. : Gumperz eta Hymes arg., 407-434. orr.

Alternantzia era honetan erabiliz bete daitezkeen funtzioak, zenbatezinak dira. Zaila da, beraz, funtzio horiek guztiak zerrendatzea. Horixe da Peter Auer-ek¹⁰ eta bere eskolakoek Gumperz-en eta Blom-en elkarrizketa-mailako erabileraren azalpenari leporatzen diotena. Alternantzia-kasu bakoitzaren adiera, alternantziak sortu duen testuinguruari estu-estu atxikia ikusten du P. Auer-ek. Bestela esanda, alternantzia batek zeri erantzuten dion jakiteko, sortu duen testuingurua aztertu beharra dago.

Myers-Scotton-ek¹¹ dioenez, ordea, gizarte orotan komunikazioa bideratzen duten arauak egoera bakoitzari markatu gabeko aldaera bat lotzen diote. Arau hori apurtzeko modua, eta komunikazioa markatzeko era, ez dagokion aldaera bat erabiltzea da. Esaterako, egoera formal batean aldaera kolokialaz baliatzea. Arauak agintzen duenaren eta hiztunak araua apurtuz egin duen erabileraren arteko aldea nabarmena baldin bada, bi kode alternatu direla esango dugu. Komunikazioaren ikuspegitik araua apurtzea, markatzea, oso da esanguratsua. Hala ere, erne; batzuetan, alternatzea arau bihur daiteke.

Aipatu ditugun ikuspegi guztiak baliagarriak izanik ere, bakar batek ere ez ditu aukera guztiak agortzen. Joera hauek, ordea, argi adierazten digute norabidea. Alegia, alternantziaren azterketan elkarrizketa-maila hizkuntza-mailako azterketari gailentzen ari zaiola.

Ikuspegi estrukturalistaren eremu zurruna gaindituz, gaur egun, alternantzia bera sortu duen egoera (gaia, solaskideak, bilakaera...) abiapuntutzat hartuta aztertzen da. Eta horixe da gaurkoan aztergai dugunarekin egin beharrekoa.

ALDAERA KOLOKIALAREN EZAUGARRI DISKURTSIBOAK

Lluís Payrató-k¹² eta Amparo Tuson-ek¹³ errepertorioa osatzen duten oinarrizko aldaeren deskribapena egin dute. Aldaera kolokialari dagokionez, honela deskribatzen dituzte bi egileok aldaera kolokialaren ezaugarri diskurtsiboak:

- 1.- Eguneroko bizitzarekin loturiko gaiez mintzatzeko erabiltzen da.
- 2.- Bat-batekoa izaten da (idatzizkoa inoiz ez da bat-batekoa).

10. Auer, P. (1995): "The pragmatics of Code-Switching: a Sequential Approach". A: Milroy, L.; Auer, P. (arg.) 115-135. orr.

11. Myers-Scotton, C. (1993b): *Duelling Languages. Accounting for Structures in Codeswitching: The Matrix Language Frame Model*. Oxford: Oxford University Press.

12. Payrató, L (1988): *Català col.loquial. Aspectes de l'ús corrent de la llengua catalana*. València: Universitat de València.

13. Tusón, A (1995): *Anàlisi de la conversa*. Barcelona: Empúries.

- 3.- Izaera interaktiboa du, alegia, solaskideen arteko elkar-eraginaren bidez eraikitzen da.
- 4.- Tonu informala du, alegia, solaskideen arteko distantzia soziala txikia izaten da.

Lau ezaugarri komunikatibo hauek hizkuntzan gauzatzen direnean sortzen denaren ezaugarriak, honako hauek izaten dira:

- a.- Lexiko murrirtza (eta errepikakorra, ondorioz), erreferentzia exoforiko ugari, deixia asko erabiltzen da.
- b.- Ahozkoa denez, testuinguruari estu-estu loturik doa, ahozko baliabide ugari erabiliz (tonua, abiadura...).
- c.- Informala denez, hiztunak gutxi kontrolatzen du ekoizpena eta, ondorioz, perpaus-egiturak erraztera jotzen du (menpeko esaldirik ez, justaposizioa nagusi).
- d.- Interaktiboa denez, adierazkortasun handia bilatzen du (irudiak, metaforak, hiperboleak...) eta hizkuntz baliabide paralinguistikoekin osatzen da (keinuak, gorputz-mugimenduak, jarrerak, interjekzioak...).

Bestela esanda, aldaera kolokialari ez dagokio hiztegi oso aberatsa edo teknikoa, ezta perpaus-egitura konplexuak erabiltzea ere. Ekonomia du oinarritzko lege, eta hitz batez esan daitekeena ez da esaten perpaus oso batez. Deixiak jadanik jakina dena etengabe errepikatu beharra eragozten digu, eta idatzizkoan ez bezala, keinuak eta baliabide paralinguistikoen laguntzaz mezu trinko eta laburrak sor ditzakegu, esate baterako.

Aldaera kolokialaren ezaugarri diskurtsiboak hauek izanda, idatzirako dagoen eredu normatiboa arras zurruna gertatzen da ahozko komunikazioan. Hiztunak bestelako baliabideak behar ditu, besteak beste, interaktiboa izateak eskatzen duen zehaztasun, azkartasun eta adierazgarritasunari egoki erantzuteko.

Kolokialtasunaren izaera diskurtsiboak *operatzaile pragmatiko* deitu ditugunekin topo egitera garamatza (diskurtso operatzaile edo diskurtso markatzaile ere deituak).

ZER DIRA OPERATZAILE PRAGMATIKOAK?

Diskurtso operatzaile edo diskurtso markatzaileei buruzko bibliografia irakurtzeak ez digu askorik lagunduko bi izenen artean aukeratzeko orduan, izan ere, bati buruz leku batean esaten den gauza bera esaten da besteari buruz beste leku batean. Badirudi, bada, autore bakoitzak bere terminologia eta azalpenak darabiltzala. Guk, beraz, gure

beharretara estuen egokitzen den bibliografiari jarraituz, bertako terminoa, "Operatzaile Pragmatiko"-arena, alegia, hautatu dugu, besteak ere asegarri zaizkigun arren.

Bi izan ditugu informazio-iturri nagusiak, batetik Deborah Schiffrin-en¹⁴ *Discourse Markers* eta bestetik *The Encyclopedia of Language and Linguistics*.

Gure helburuetarako egokiagoa zelakoan, *The Encyclopedian* "Pragmatic Operators" sarreraren baitan jasotakoa hautatu dugu, ezaugarri nagusiak eta azken urteotako ekarpenak laburbiltzen baititu. Schiffrin-en lana (1987), aldiz, ingelesez erabiltzen den operatzaile-multzo zehatz baten azterketa egitera bideratuta dagoenez, murriztegia iruditu zitzaigun. Horren arabera izan da gure hautua.

Entziklopediaren arabera, operatzaile esatean, beren eragin-eremuan dauden beste egitura linguistikoak modifikatzen dituzten espresio linguistikoez ari gara.

Operatzaile Pragmatikoen (OP) ekarpen pragmatikoa egiten dute, ez semantikoa. Ezin ditugu operatzaileak hiztegiaren duten adieraren arabera ulertu, diskurtso-mailan adierazten dutenaren arabera baizik. Une horretan gauzatzen ari den diskurtsoa ulertzeko, testuinguru-mailako argibideak ematen dizkigute. Eta horien laguntzaz ulertzen ditugu esaten zaizkigunak.

Gordinki begiraturaz, operatzaileak diskurtsoaren baitan gertatu diren interakzio guztien harian ulertu beharreko mezu metalinguistikoak dira, eta solaskideen arteko komunikazioa osatzen dute.

OPEk aldi berean funtzio bat baino gehiago bete dezakete; une horretan egin den erabilerak argituko digu zein adiera duen. Esaterako, "beraz": perpaus-amaieran dagoenean, pausaldi baten ondoren, aurretik esandakoak ondorioak direla adierazteko edo solaskideari hitz egiten hasteko bere txanda dela adierazteko balio dezake:

A aukera:

A: Lanpostua utziko dut, Mikel.

B: Nagusia pikutara bidaltzea erabaki duzu, beraz?

A: Bai, hori da.

B aukera:

A: Lanpostua utziko dut, Mikel

B: Beraz?

A: Lanpostu egokiago baten bila hasi behar dut berehala.

14. Schiffrin, D. (1987) *Discourse Markers*. Cambridge University Press.

A aukeran, berdin da “beraz” perpaus-amaieran ala hasieran jartzea. B aukeran, ordea, ez du ezer laburbiltzen; solaskideari hitz egiten jarraitzeko gonbidapena egiten zaiola ulertzen da.

Opek diskurtsoaren maila ezberdinak (gramatikala, semantikoa, fonetikoa, pragmatikoa) egitura bakar batean biltzen laguntzen dute, aniztasunaren erdian eraikuntza koherente bat eginez.

Nekez egin daiteke operatzaileen taxonomia bat, nekez hitz batek operatzaile moduan bete ditzakeen funtzioen zerrendarik ere. Elkarrizketa-mailakoak izateak, hiztuna eta egoeraren baitan jartzen ditu, oso eremu aldakorra baita.

Euskararen kasuan alor hau ezer gutxi jorratu izan da. Gure artean “makulu” izenaz deitu izan ditugu, eta inor gutxik heldu izan dio berauek sailkatu eta erabiltzeko eraren azterketari¹⁵. Osagai hauen izaera diskurtsiboak agerian jartzen du zeinen garrantzitsuak diren aldaera kolokialean.

OPERATZAILE PRAGMATIKOAK UKIPEN-EGOERAN

Ukipenaren eragina gogoeta-iturri hartuta gabiltzanez, zein da hiztun euskaldunengan operatzaile pragmatikoen eremuan ukipenak duen eragina? Zein dira gazte euskaldunek lagunartean erabiltzen dituzten operatzaileak? Ba al dago desberdintasunik Euskal Herrian gazteek gaztelaniaz mintzo direnean eta euskaraz mintzo direnean erabiltzen dituzten operatzaileen artean?

Kezka hau euskarak bizi duen ukipen-egoeratik abiatzen da. Izan ere, aspaldiko urteetan gaztelaniaren eta frantsesaren eraginpean eta normalkuntzarako oinarritzko tresnen gabezia bizi gara¹⁶. Eta horrek hizkuntzaren ordezkapen-prozesua abian jarri eta indartzeko erraztasunak ematen ditu.

Gure kezka oinarritzen duen ikerketa bat baino gehiago ezagutzen dugu. Van Hout-ek eta Muysken-ek¹⁷ hizkuntz elementuen mailegagarritasuna neurtzen dutelarik, mailegatzea errazten duten ezaugarrien artean honako hau jartzen dute hirugarren lekuan:

14. Schiffrin, D. (1987) *Discourse Markers*. Cambridge University Press.

15. Xabier Amurizak *Egin* egunkariaren “Semaforo Gorrian” argibide interesgarriak eman zituen 1996ko azaroan.

16. Euskara bost lege-eremutan zatiturik egoteak, horietako bitan ofizialtasunik ez izateak, Euskal Herri osorako hizkuntz politikarako legerik edo legeak egiteko eskumenik ez izateak ederki asko adierazten dute zein den gure egoera.

17. Van Hout, R; Muysken, P (1994): “Modelling Lexical Borrowability”. *Language Variation and Change* 6, 39-62. orr.

Unitate horrek perpausean duen kokapen periferikoa: perpausaren gramatikan periferikoak diren osagaiak (diskurtso markatzaileen kokapena horixe da) periferikoak ez direnak baino errazago mailegutzen dira. Honelakoei zenbaitek perpa-setik kanpoko alternantziak deritze.

Hori bera indartzera dator Y. Maschler¹⁸ ikerlariak aurkitutakoa. Bere tesian, hiztunentzat OPak kategoria bereizi eta batuak direla dio egile honek. Honen aburuz, elebidunek bi hizkuntzetariko baten ekarpena hautatzen dute funtzio hori betetzeko, hizkuntza batean zein bestean mintzo direlarik. Datu hau oso esanguratsua gerta daiteke, izan ere, gurean hizkuntzen ukipen-egoera oso indartsua da eta aztergai dugun giza taldean, gazteen artean alegia, kultur eta hizkuntz erreferentzia indartsuenak ukipen-egoeran sortuak dira.

Hori ezagutzeko doktorego-ikastaroetako lan bat egiteko jasotako materiala izango dugu aztergai. 1996an egindako grabaketak dira.

METODOLOGIA:

OPak diskurtso-mailan erabiltzen direnez, diskurtso-ekoizpen naturalak aztertu behar genituen. Arazoa honelako materiala jasotzeko metodologia zen; izan ere, ez da erraza grabagailu baten aurrean naturaltasuna eskatu eta hiztunak lasai eta naturaltasunez jardutea.

Arriskua zein zen ikusita, aitzakia bat asmatu genuen. Euskal gazteen artean ikerketa soziologikoa egiten ari ginela eta eztabaida taldeak behar genituela esanez bildu genituen gazteok. Honela, hizkuntzaren azterketaren gaineko susmoa urruntzea lortu genuen.

Era berean, eztabaidarako gaiak iritzia emateko errazak eta oparoak izan behar zuten. Hori dela eta, prentsako hiru artikulu asmatu genituen —gai beraren ingurukoak hirurak, lexiko-batasuna mantentzearen; baina aski desberdinak, eztabaida lehen artikuluekin ez agortzeko—.

Grabaketarako eskuko grabagailu arrunta erabili genuen eta hiztunen aurrean agerian egon zen uneoro.

Solaskide bakoitzari, izenak identifikatu ahal izateko, bere izen-abizenak eta adina ahoz esateko eskatu genion. Eztabaidak irauten zuen bitartean gure lana, eztabaida agortzen zenean gai berriak edo galderak plazaratzera mugatu zen.

18. Maschler Y n.d. *Metalanguaging and discourse markers in bilingual conversations*. Argitaratu gabea.

Lau talderen eztabaidak jaso genituen, euskaraz garatutako bi eta erdarazko beste bi. Jasotako materialean, talde bakoitzaren jardunetik ordu-laurden bat transkribatu genuen eta hori da azterketa honetara ekarri duguna. Transkribaketak ez ditu elkarrizketaren lehen hamar minutuak jasotzen¹⁹.

LAGINA:

Euskarazko taldeak:

A taldea: Seguran, lau mutil eta bi neska

B taldea: Arrasaten, mutil bat eta lau neska

Bi talde hauetan guztiak jatorriz euskaldunak ziren eta lagunartean zein etxean euskaraz baino ez zuten egiten. Oinarrizko heziketa D ereduko ikasgeletan jaso zuten. Horrez gain, euskarazko hedabideak jarraitzeko ohitura handia zutela adierazi ziguten.

Bistan da, bestalde, euskararekiko atxikimendu handia duten herrietan bizi direla. Aipatzekoa da, dena den, B taldeko hiztunak, nagusiki oso eremu urbanoan haziak zirela, erdararekin harreman estuagoan, oro har. A taldekoak berriz, nekazaritza-giro oso euskaldunean, eta itxuraz gaztelaniatik urrunago, gertueneko hizkuntz eremuetan bederen (lagunartea, herria, familia).

Erdarazko taldeak:

C taldea: Erreterian, bi mutil eta hiru neska

D taldea: Erreterian, hiru neska eta bi mutil

Koldo Mitxelena institutuko ikasleak ziren denak. Jatorriz erdaldunak izaki, denez ez zuten harreman-maila bera euskararekin, eta ez ziren euskaraz mintzatzeko gai. Dena den, ohiko harremana zuten euskararekin eta ulertzeko gai ere baziren. Euskararekiko aldeko edo errespetuzko jarrera zuten, ez kontrakoa.

Lau taldeotako gazteek 17 eta 22 urte bitarteko adina zuten.

DATUAK:

Materiala transkribatu eta aztertu ondoren, hona hemen jasotako *corpusa*. Taulan bi multzo nagusitan antolatu ditugu emaitzak: euskaraz jasotako materialaren emaitzak eta gaztelaniaz jasotako materialarenak. Multzo bakoitzean forma bakoitzaren maiztasun orokorra, talde bakoitzarena eta multzo osoan duen proportzioa agertzen dira.

19. Transkripzioak ikusi nahi dituenak: Esnaola, I (1999) *Gazte euskaldunen lagunarteko hizkera hemen eta orain*. Bilbo, UEU.

Euskarazko erabilera					Gaztelerazko erabilera				
Formak	Taldeen maizt.		Maizt	%	Formak	Taldeen maizt.		Maizt	%
	A	B				C	D		
Bai	5	6	11	1,79	Si	11	15	26	2,76
Ez	5	5	10	1,62	No	46	24	70	7,44
Bai?	0	1	1	0,16	No?	6	8	14	1,48
Ez?	3	21	24	3,90	Esque	72	45	117	12,44
Esque	13	15	28	4,56	Pero	101	73	174	18,51
Baina	30	39	69	11,23	Pues	53	38	91	9,68
Bada	41	27	68	11,07	Nose	4	15	19	2,02
Eztakit	48	37	85	13,84	Y	106	31	137	14,57
Eta	31	72	103	16,77	O	16	11	27	2,87
Edo	9	15	24	3,90	Joder	8	13	21	2,23
Joder	13	11	24	3,90	Osea	21	44	65	6,91
Osea	20	14	34	5,53	Bueno	12	21	33	3,51
Bueno	6	4	10	1,62	Hombre	5	3	8	0,85
Hombre	4	11	15	2,44	Aunque	1	4	5	0,53
Apur bat	0	3	3	0,48	Porque	16	7	23	2,44
Orain	1	1	2	0,32	Claro	9	4	13	1,38
Claro	3	2	5	0,81	Vale	19	1	20	2,12
Vale	0	1	1	0,16	Ya	2	1	3	0,31
Ya	3	4	7	1,14	Entonces	13	11	24	2,55
Orduan	9	10	10	1,62	Hostia	0	1	1	0,10
Hostia	0	3	3	0,48	Queva	0	1	1	0,10
Queva	0	7	7	1,14	Venga	0	2	2	0,21
Venga	1	1	1	0,16	Desdeluego	1	2	3	0,31
Deputamadre	0	1	1	0,16	Mira	4	1	5	0,53
A ver	2	1	3	0,48	Vamos	1	4	5	0,53
Igual	32	16	48	7,81	Entiendes?	1	0	1	0,10
Ezta?	1	2	3	0,48	Jolines	1	1	2	0,21
Dehecho	0	1	1	0,16	La verdad	1	1	2	0,21
Gainera	3	0	3	0,48	Coño	1	0	1	0,10
Eztakizu?	0	1	1	0,16	Ves?	2	0	2	0,21
Segun	1	3	4	0,65	Oye	15	4	19	2,02
No?	3	0	3	0,48	Digo yo	0	3	3	0,31
Halaere	1	1	2	0,32	Yo creo	0	1	1	0,10
					Me parece	0	1	1	0,10

Taldeka berezita:

- A taldeak: 28 forma desberdin, maiztasuna: 48 forma pertsonako
- B taldeak: 31 forma desberdin, maiztasuna: 65.2 forma pertsonako
- C taldeak: 28 forma desberdin, maiztasuna: 109.6 forma pertsonako
- D taldeak: 31 forma desberdin, maiztasuna: 78.4 forma pertsonako

Beraz, forma-kopuruari dagokionez lau taldeen *corpusa* berdintsua da, erabilera-ren maiztasunean, berriz, euskaldunek erdaldunek baino gutxiago erabili zituzten. Azken datu honek, ordea, ez du ezer berezirik adierazten; euskaldunek gutxiago erabili zituztela besterik ez.

Bi multzoen arteko alderaketa bazter utzita, azter dezagun gazte euskaldunek erabilitako *corpusa* hizkuntz erroaren arabera sailkatuz. Honakoa da emaitza:

<u>Erdarazkoak</u>			<u>Euskarazkoak</u>		
<u>Formak</u>	<u>Maizt.</u>	<u>%</u>	<u>Formak</u>	<u>Maizt.</u>	<u>%</u>
Joder	24	3,90	Bai	11	1,79
Osea	34	5,53	Ez	10	1,62
Bueno	10	1,62	Bai?	1	0,16
Hombre	15	2,44	Ez?	24	3,90
Esque	28	4,56	Baina	69	11,23
Claro	5	0,81	Bada	68	11,07
Vale	1	0,16	Eztakit	85	13,84
Ya	7	1,14	Eta	103	16,77
Hostia	3	0,48	Edo	24	3,90
Queva	7	1,14	Apurbat	3	0,48
Venga	1	0,16	Orain	2	0,32
Deputamadre	1	0,16	Orduan	10	1,62
A ver	3	0,48	Ezta?	3	0,48
Igual	48	7,81	Gainera	3	0,48
Dehecho	1	0,16	Eztakizu?	1	0,16
Segun	4	0,65	Halaere	2	0,32
No?	3	0,48			
Orotara	195	32,76	Orotara	419	68,24

Bistan dago, beraz, maiztasun aldetik erdal jatorrikoak gutxiago erabiltzen direla. Gure ustez, ordea, zorrotzagoak izan behar dugu. Ukipen-fenomenoen agerpena era desberdinetan egiten da, besteak beste mailegu eta kalko semantikoen bidez. Hori eginda, *corpus* horretan jatorri oso desberdineko formak daudela ohartuko gara. Hiru multzotan sailkatu ditugu: euskarazkoak, maileguak eta kalkoak. Ea sailkapen berri honek zer argitzen digun:

<u>Maileguak</u>			<u>Kalkoak</u>			<u>Euskarazkoak</u>		
	<u>Maizt.</u>	<u>%</u>		<u>Maizt.</u>	<u>%</u>		<u>Maizt.</u>	<u>%</u>
Esque	28	4,56	Baina	69	11,23	Bai	11	1,79
Joder	24	3,90	Eztakit	85	13,84	Ez	10	1,62
Osea	34	5,53	Apurbat	3	0,48	Bai?	1	0,16
Bueno	10	1,62	Orduan	10	1,62	Ez?	24	3,90
Hombre	15	2,44	Gainera	3	0,48	Bada	68	11,07
Claro	5	0,81	Eztakizu?	1	0,16	Eta	103	16,77
Vale	1	0,16				Edo	24	3,90
Ya	7	1,14				Orain	2	0,32
Hostia	3	0,48				Ezta?	3	0,48
Queva	7	1,14				Halaere	2	0,32
Venga	1	0,16						
Deputamadre	1	0,16						
A ver	3	0,48						
Igual	48	7,81						
Dehecho	1	0,16						
Segun	4	0,65						
No?	3	0,48						
17	195	31,75	6	171	27,85	10	248	40,39
% 51,51			% 18,18			% 30,3		

Jakin badakigu sailkapena oso dela eztabaidagarria. Are gehiago honi buruzko irizpide zehatzik edo taxonomiarik ez dagoenean. Euskarazkotzat jo ditugunen artean egon daitezke erdal erabilera duten kalkoak ezkutaturik, bai eta erdarazkoetan euskal hitzen multzoan sartu beharrekorik; hori egin gabe dagoen bitartean, ordea, guk geureari eutsiko diogu.

Sailkapen honen kontaktak emaitza hau ematen digu:

- Forma desberdin kopurua: 33
- Kalkoen kopurua: 6
- Maileguen kopurua: 17
- **Batez beste, erdal jatorriko operatzaileen proportzioa (kalkoak + maileguak) corpusean: % 69,7**
- Agerpenen maiztasuna: 614
- Kalkoen maiztasuna: 171
- Maileguen maiztasuna: 195
- **Erdal jatorriko operatzaileen batezbesteko maiztasuna: % 59,61**

ONDORIOAK:

Gai sakona eta labainkorra da operatzaile pragmatikoena, are gehiago euskara aztergai denean, oraindik ez baitugu alor honetan biderik urratu. Inork zalantzan jar dezake nik hemen emandako azalpena, baita egindako *corpus*aren hautaketa eta honen sailkapena ere. Zilegi da bestelako iritzirik izatea eta gustura ikusiko luke egileak halakorik. Ahozkotasuna eta maila diskurtsiboa jorratzen hasi berriak gara, eta oraingoz inork gutxi heldu dio gaiari²⁰. Errealitatea, ordea, oso da desberdina, erdal operatzaileak gero eta gehiago erabiltzen ditugu geure diskurtsoan, eta euskarazkoak gero eta gutxiago eta zabarrago.

Operatzaileen *corpusa* batez beste 30 formek osatzen dute; maiztasunez euskarazkoak nagusi badira ere, erdal formen kopurua gailentzen da, eta hauetako zenbaiten maiztasuna benetan da handia (*es que, joder, o sea*). Beraz, gazte euskaldunen la-gunarteko hizkeran euskarazko formak gutxiago izan arren, maizago erabiltzen ditugu; beraz, polibalentzia handiagoa dute. Erdarazkoak, berriz, maiztasun txikiagoa izan arren, zehaztasun handiagoz erabiltzen ditugu.

Kalkoen erabilera erdal iturrietara jotzeko joeraren agerpen bat dela dirudi. Oro har hartuta, beraz, operatzaile pragmatikoen multzoa arras nahasirik dugula esan

20. Xabier Amurizaren aspaldiko kezka dela badakigu, eta gustura irakurri izan ditugu gaiaz eman dituen azalpenak hitzaldietan eta prentsan.

beharko dugu. Euskarazko formak baino gehiago erdarazkoak, euskarazkoen erabilera “puztua”, erdal jatorrikoen artean “aberastasuna”. Guk hemen forma bakoitzaren erabilera aztertu ez badugu ere, interesgarria litzateke azterketa sakon bat egitea eta hainbat alderdi aztertzea: euskarazko erabilera jatorra gordetzen den, forma bakoitzari erabilera berriak erantsi edo kendu zaizkion, erdarazko mailegu eta kalkoek zein forma ordezkatu dituzten...

Badirudi Van Hout-ek eta Muysken-ek unitate periferikoen mailegatze-erraztasunaz esaten dutena betetzen dela, alegia, unitate periferikoak izanik, perpausaren egituratik kanpokoak, askoz errazagoa dela mailegatzea. Manschler-ek dioenak, berriz, indar handia hartzen du, izan ere, euskararen ukipen-testuinguruan berak iragartzen duena erabat betetzen ez bada ere, betetzeko bidean dagoela baitirudi. Hemen ere, euskaldunen diskurtsioan operatzaileen multzoak erdal ekarpen handia du eta hiztunek maiztasun handiz erabiltzen dute.

Ukipenak gazte euskaldunek lagunarteko elkarrizketan darabiltzaten operatzaile pragmatikoen eremuan duen eragina arras nabarmena da. Idatzizkoaren eredu normatiboak ez dio ezer honi buruz, ez dago indarreango operatzaileen taxonomiarik eta hiztunek ardura handirik gabe darabiltzate.

Ez dugu ahantzi behar esaten ari garena aldaera kolokialari buruzkoa dela, eta maila diskurtsiboa bideratzeko berebiziko garrantzia duen esparru honetan gertatzen denari arretarik eskaini ez baldin badiogu ere, emaitzak ikusita, gure ardura eskatzen duela.

Ezinbestekoa da euskararen *corpus*aren normalkuntzak maila diskurtsiboari erreparatzea, bai eta errepertorioari ere. Badago zer eginik horretan.

Mendebaldeko doinu-azentudun sistemen intonazioaz

Iñaki Gaminde

Hizkuntzalaritza, euskararen azentua eta intonazioa
UPV-EHUko irakaslea, UEUKidea

Lan honetan Bizkaiko Kostaldeko doinu-azentudun barietate batean gertatzen diren azentu eta intonazioen arteko erlazioak ikertu nahi dira. Horretarako herri bitako datuetan oinarrituko gara; batetik Meñakan jasotako testu libre baten transkripzioetik abiatuko gara, bertan agertzen direnak, Gatican jasotako esaldien emaitzekin eta azterketekin azaltzeko.

Lanean eduki dugun helburua eta erabili dugun metodologia laburki azaldu eta ostean, hirugarren atalean abiapuntutzat hartu dugun testuaren transkripzioak egingo ditugu. Lauugarren atalean, barietate honetako azentu-sistemaren ezaugarri nagusiak laburbilduko ditugu. Jarraian, intonazioari buruzko azterketa egingo dugu, azentu lexikalak dauzkaten esaldiak bereziz. Azkenik, seigarren atalean ondorioak aurkeztuko dira.

SARRERA

Azentuari buruzko ikerketak nahikotxo ugaltu dira gure artean, 1984. urtean (+2, -1) hedatzen hasi zenetik hona. UEUren jardunaldietan hasieran (gogoan erabil bedi 1987. urteko proposamen hura) eta ELE aldizkarian geroago (1992) nekaezin ibili da Txillardegi euskal azentuaren arazoa plazaratzen eta ingurukoak kinatzen. Azkenaldion lan eskerga horren emaitzak, neurri handi baten “trapazeri”ei esker, ikusten hasi gara; bide honetan lehen urratsak baino eman ez ditugula jakin arren.

Azentuaz egin diren ikerketekin erkatuta, intonazioaz egin direnak urriak dira oraingoz; edozelan ere, bide honi ere lotu zaizkio euskal ikertzaileak. Hualde-k eta lag. (1994), Uriarte-k (1995), Gaminde-k eta lag. (1996 eta 1997), Gandarias-ek (1996), Elordieta-k (1997 eta 1999), Hernáez-ek eta lag (1997), Jun-ek eta Elordieta-k (1997), Elordieta-k eta lag. (1999), Gaminde-k (1999b), Hualde-k (1999) eta bestek burutu dituzten lanek argiro erakusten dizkigite ikerketa-lerro honen nondik-norakoak.

Intonazioaren gaineko ikerketek azentu-moldea eta intonazioaren arteko erlazioa zein den argitu beharko dutela uste dut. Sarritan aipatu da (Txillardegi 1984, askoren

artean) jakin behar dela azentua fonetikoki zelan gauzaten den. Era berean, azentu-sistemen bilakaeran erdal sistemaren intonazioaren eragina nabarmendu berri da (Hualde 1999). Azentudun silaban ez da derrigorrez tonurik altuena txertatzen; hala ere, azentuaren inguruan zerbait gertatzen dela esan dezakegu; silaba azentudunak, oro har, badu zerikusia tonu zehatz batzuekin.

Horregatik guztiagatik, azentu eta intonazioen arteko lotura agerian uztea da lan xume honen helburua. Gure oraingo honetan azentuen eta intonazioen arteko eragina aztertu ahal izateko, ipar-mendebalderengo bizkaieraren doinu-azentudun barietateetako herri biren datuetan oinarrituko gara.

METODOLOGIA

Aurkezten dugun azterketa burutu ahal izateko datuak Meñaka eta Gatikako informatzaile biri¹ esker lortu ditugu. Meñakako informatzailearen datuak testu libre baten grabazioaren bidez lortu ditugu. Gatikako datuak, berriz, aldeztutako prestatutako esaldi batzuk dira. Azken metodo hau laborategikotzat jo behar da, hots, beren-beregi lortutakoa izan da

Kasu bietan, grabazioak Minidisk deritzon sistema digital baten bidez erregistratuak izan dira, eta Bilboko Ingeniaritza Eskolan Inmaculada Hernández-ek eta Borja Etxebarria-k garatu duten “Ahot” sistemaren bidez aztertu dira.

TESTUAREN TRANSKRIPZIOA

Lan honen abiapuntutzat Meñakan jasotako testu libre baten transkripzioa emango dugu lehenengo eta behin; testuan azentu lexikalak baino ez ditugu adierazi; bestalde, barra etzanean bidez isiluneak adieraziko ditugu:

//bélatxe//an e álau e//kantára sar batau//tan bélatxen//oin bélak ámen dabiltes//be lénau belia emen gitx ikuste san//bélak an óte sien//bóno//ori ixen da sasoya//sollúben ardidxé ta ganadu askon dánian//beliak ona etór biarrrik esteu euki//se bertan éukitxen deude dxáten ta//boin sollúben estau eser//ara bélatxera dxoán//total pelígru andidxe on!//baya totaleko pelígrue//iños dxoánas// eskólia galdúte be//belábidxek óte sien an esta?//taixe ábidxe kóisteko//

Testua euskara batuaz, gutxi gorabehera, honako hau izango litzateke:

“Belatxe, an e halako e, harrobi zahar bat dago, eta han Belatxen, orain beleak hemen dabilta, baina lehenago belea hemen gutxi ikusten zen, beleak han egoten ziren, beno, hori izan da sasoi, Solluben ardia eta ganadu asko egon denean, beleak ona etorri beharrik ez du eduki, ze bertan edukitzen dute jaten eta, bada orain Solluben ez dago

1. Meñakako informatzailea 61 urteko Iñaki Aurrekoetxea izan da, Gatikakoa 41 urteko Esther Elgoibar.

ezer, hara Belatxera joan, guztiz arrisku handia egon!, baina guztizko arriskua, inoiz joan naiz, eskola galduta ere, bele-habiak egoten ziren han, ezta?, eta huraxe habia hartzeko”

Tonuen gorabeherei bagagozkie, honako transkripzio hau egin dezakegu

béllatxe//anle állau e//kan|tára sar batau//tan| béllatxen//oin|béllak lálmen dabiltzes//
bellélnau bellia emen gitx ílkuste san//béllak anlólte sien//bólnno//
olri ixen da sasoyal//solllú|ben ar|didxé| tal ganadu askon| dánian//
belliak ona etór| biarrik es|teuleuki//selbertan éul|kitxen deude |dxálten ta//
boin|solllú|ben es|tauleser//alra béllatxera|dxoán//to|táll|pellí|gru andidxe on!//
balya totaleko pelí|grue//i|ños dxoá|nas// es|kó|llia gal|dúlte be//
bellál|bidxek lólte sien lan| es|ta!?!//tai|xe ál|bidxe |kó|is|teko//

Eten edo isiluneen arteko tonu-aldaketak, tonu altu eta baxuen bidez, ondoko era honetara transkriba ditzakegu:

béllatxe//anle állau e//kan|tára sar batau//tan| béllatxen//oin|béllak lálmen dabiltzes//
 H L L H L L H L L H L L H L H L

bellélnau bellia emen gitx ílkuste san//béllak anlólte sien//bólnno//
 L H L H L H L H L H L

olri ixen da sasoyal//solllú|ben ar|didxé| tal ganadu askon| dánian//
 L H L L H L H L H L

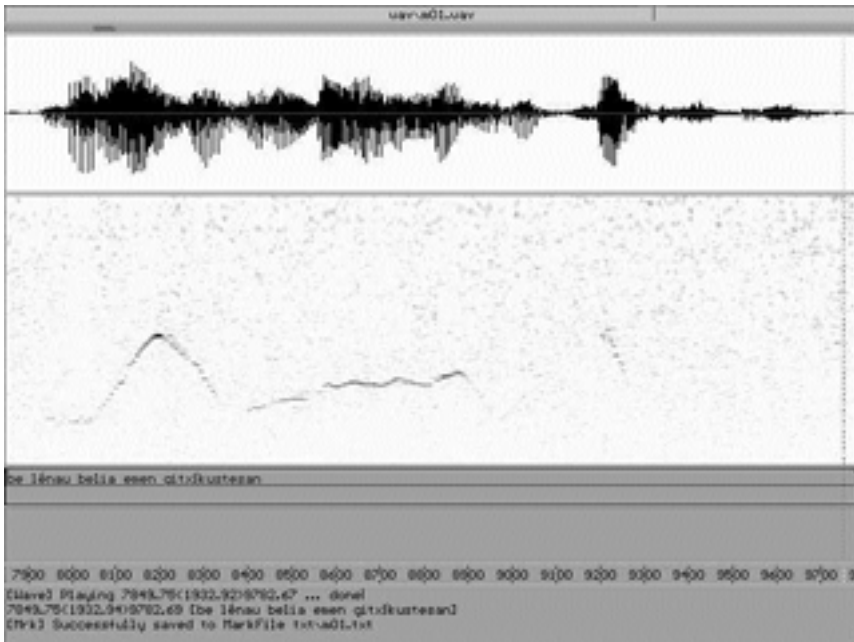
belliak ona etór| biarrik es|teuleuki//selbertan éul|kitxen deude |dxálten ta//
 L H L H L L H L H L

boin|solllú|ben es|tauleser//alra béllatxera|dxoán//to|táll|pellí|gru andidxe on!//
 L H L H L L H L H L L H L H L

balya totaleko pelí|grue//i|ños dxoá|nas// es|kó|llia gal|dúlte be//
 L H L L H L L H L H L

bellál|bidxek lólte sien lan| es|ta!?!//tai|xe ál|bidxe |kó|is|teko//
 L H L H L H L H L L H L H L

Tonuen gorabehera horietariko batzuk ondoko irudian ikus daitezke (ikus bitez, batez ere, azentu lexikalen inguruan gertatzen diren jaitsiera bortitzak)

1. irudia: /be lénau belia esen gitxíkuste san/

Lehen gainbegiratu batez, azentu lexikalen silaban tonu altuari tonu baxuak jarraitzen diola konturatzen gara. Halandaze, kurbaren efektu hau H*+L azentu tonudun batek eragina dela proposa dezakegu.

AZENTU-SISTEMA

Hualde-ren (1997) sailkapenari jarraikirik, Meñaka eta Gatika Gernikalde edo Getxo-Gernika izeneko bariatatean kokatzen dira. Hualde-k (1997) Gernikarako eta Gaminde-k (1999a) Bakiorako emandako ezaugarriak bete-betean gertatzen dira; ezaugarriok honelaxe eman daitezke, laburbilduz:

- a. Bereizketa lexikoa: Morfemak (erroak eta atzizkiak) [+am] edo [-am] izan daitezke, [+am] atzizkiek azentua aurreko silaban ezartzen dutelarik.
- b. Hitzak [+am] morfema bat baino gehiago badauzka, lehendabizikoak erabakitzen du azaleko azentuaren kokagunea. Hitzean eratorpen-atzizki bortitz bat badago, atzizki honek oinarri osoaren azentuera erabakitzen du.
- c. [+am] morfemarik ez badago, talde prosodikoaren azken silabak jasotzen du azentua.

Morfema azentudun eta azentubakoen arteko bereizketa honek zenbait kontraste sorrarazten du. Lexikoan esate baterako:

ausí (hautsi)	áusi (ahausi)
oté (otea)	óte (oilok lo egiteko lekua)
urikó (hirikoa)	uríko (hirikoa, gurasobako umea)

Atziki batzuek daukaten funtzio edo esangura bikoitzagatik ere kontrasteak sortzen dira:

fruterú (fruta-saltzailea)	frutéru (fruta-ontzia)
karteré (postari andrazkoa)	kartére (kartera)
kafeteré (kafezalea)	kafetére (kafegailua)

Konposatu eta izen-sintagmen artean:

neska sarrá (i.s.)	neskásarra (k.)
buru andidxé (i.s.)	burúandidxe (k.)

Deklinabideko kasu-marka batzuekin singularrak eta pluralak bereizteko:

semierí (s)	semíeri (p)
gixonaná (s)	gixónan (p)

Azentua txertatzeko eremuari dagokionez, azentua izen sintagmaren eta talde klitiko osoaren arabera txertatzen dela esan dezakegu. Berba markaturik ez dagoenean, izen-sintagmen kasuan, azentua azken silaban txertatzen da:

neska txikerrá
lagun andidxé
txakur oná

Gernikan bezala, berba markaturen bat egonez gero, sintagmaren lehen markatuak azentuaren lekua erabakitzen du:

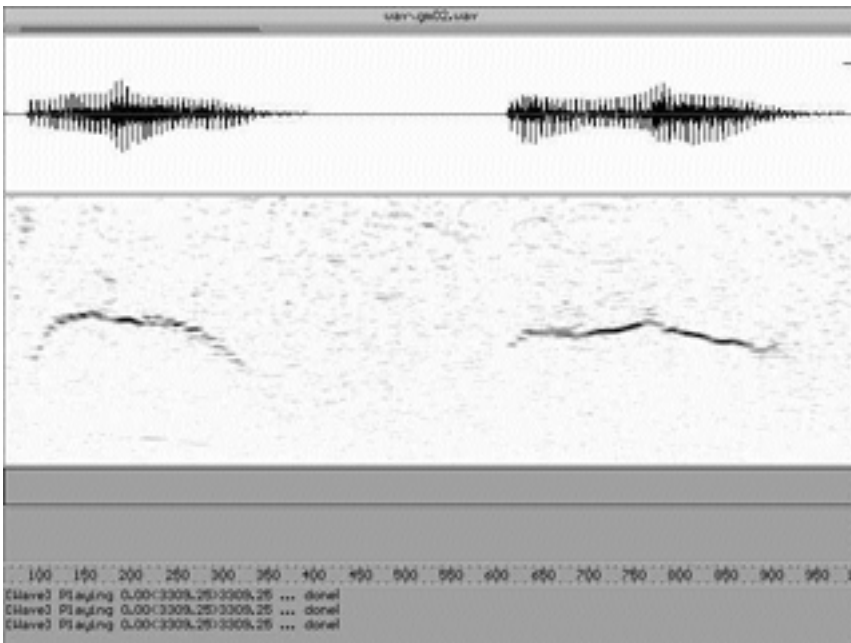
léku ona
óllar sarra
eskóla txikerra

Xehetasunak xehetasun, morfologiaren banaketa ikusteko, Gaminde (1997) eta (1999a) ikus daitezke.

INTONAZIOA

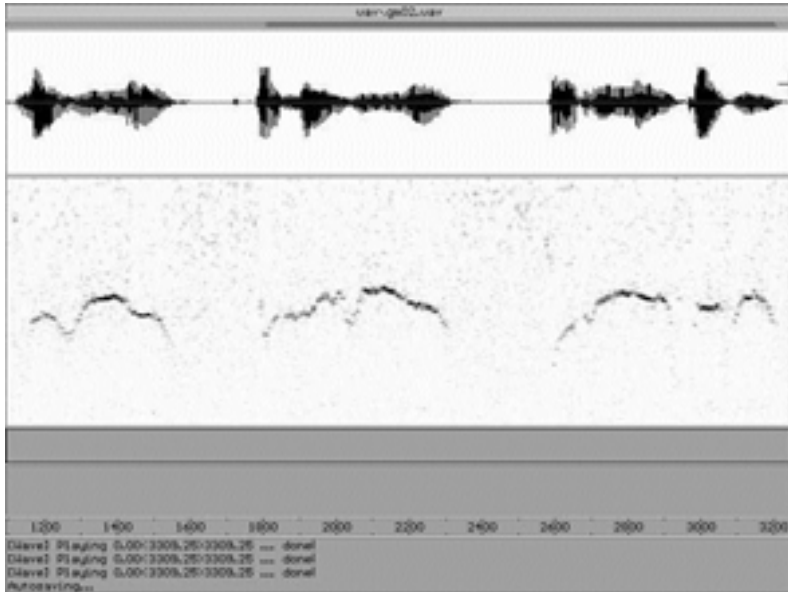
Gorago ikusitako testuaren transkripzioan, inplizituki iradoki den moduan, oinarritzko maiztasunaren tonu batzuek baino ez dute garrantzia intonazioaren fonologian, edo, beste era batera adierazita, kurba osoaren konfigurazioa tonu bakar batzuen arabera gauzatzen da. Tonuen artean mota batzuk bereizi izan dira; hala nola azentuen inguruetan gertatzen diren azentu tonudunak: L*, H*, L+H*, H*+L, e.a. Edo ertzetan gertatzen direnak: H% eta L%. Tonu hauek, barietateen arabera, arau fonologiko zehatzen bidez txertatzen dira.

Ondoko adibideetan ikusten den moduan, berba bakartuen konfigurazioak aztertzeko, gorago esan bezala, silaba azentudunearan H*+L azentu-tonuduna txertatzen dela proposa dezakegu; oraingo kasu honetan azentu erakarria unitate osoaren azken silaban egongo litzateke kokatuta:

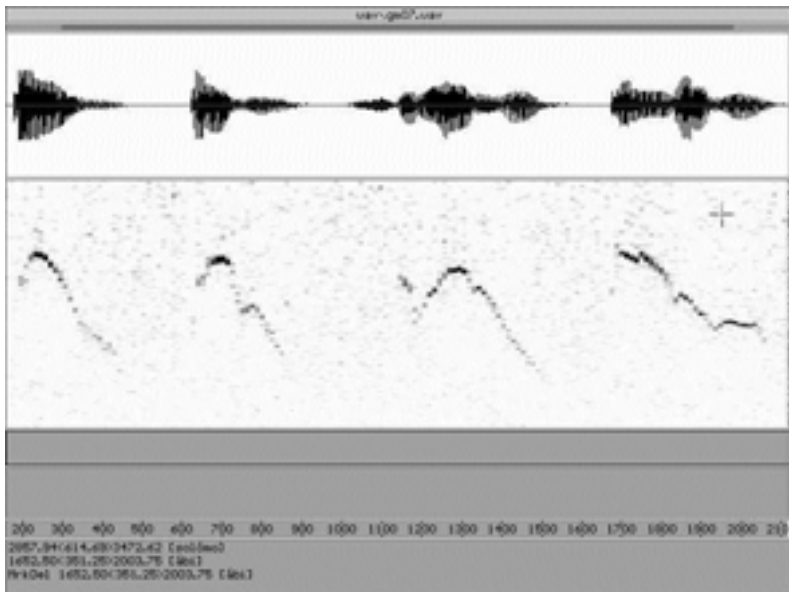
2. irudia: /neu, ume/

Berbak silaba bi baino gehiago dauzkanean, bigarren silaban gertatzen den tonu-gorakada adierazteko, Jun-i eta Elordieta-ri (1997) jarraikirik, H- sintagma- -tonua proposa dezakegu. Silaba-kopuru nahikoa dagoen kasuetan, H- honetatik azken H*+L tonuraino tonu-hedapena geneukake; adibidez:

3. irudia: /lagune, alargue, errementari/

Azentu lexikal bat egonez gero, H*+L tonua silaba azentudunean txertatzen da, ondoko grafikoan ikusten den moduan, eta H tonutik L tonura doan beherakada askoz bortitzagoa da arteragoko kasuetan baino.

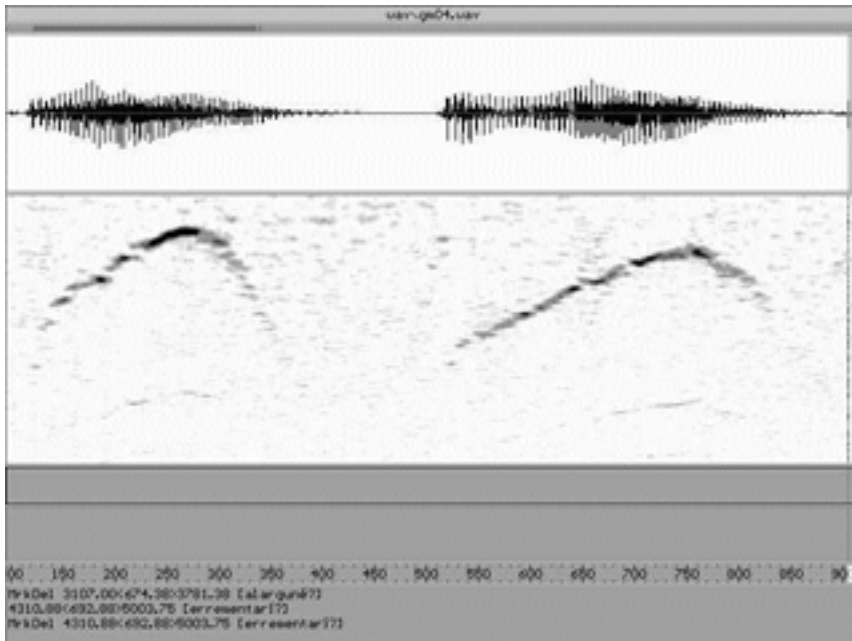
4. irudia: /ân², ábi, solómo, índabe/

2. Kasu honetan “^” honen bidez, silaba honetan azentu lexikala dagoela adierazi gura dugu, berau “haan” aditzondo intentsiboari legokioke, berau “han” aditzondo arruntarekin oposatzen da.

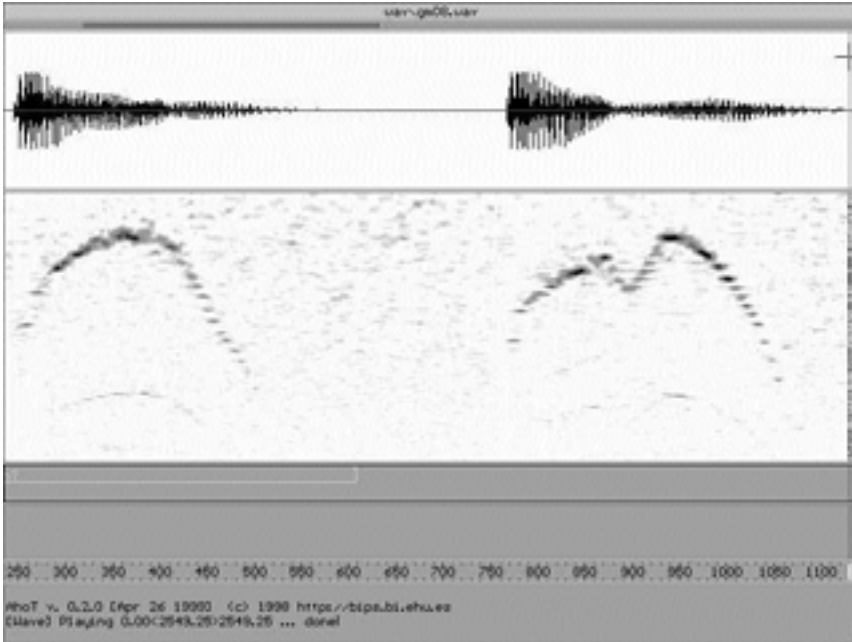
Esaldi deklaratzailen kasuan ertzeko L% tonu bat geneukake amaieran. Aztertu berri ditugun berba bakartuen kasuan L% ertz-tonuak bat egiten du H*+L azentu tonudunaren L tonuarekin; ertz-tonu honen efektua “índabe” berekin ikus dezakegu:

índabe
| |
H*L L%

Galderazko esaldien kasuan, L% ertz-tonudunen ordez H% tonua dugu esaldiaren amaieran; berba bakartuen galderen kasuan gauza bera daukagu, ondoko grafikoetan ikusten den moduan:

5. irudia: /neu?, ume?/

6. irudia: /ân, ábi/

Esaldi deklaratuzaileen kurben konfigurazioak aztertu ahal izateko, azentu-sistemak eragiten duen bereizketan oinarrituta, berba azentudunak daukaten esaldiak eta haiek barik egiten direnak bereiz ikusi behar ditugu.

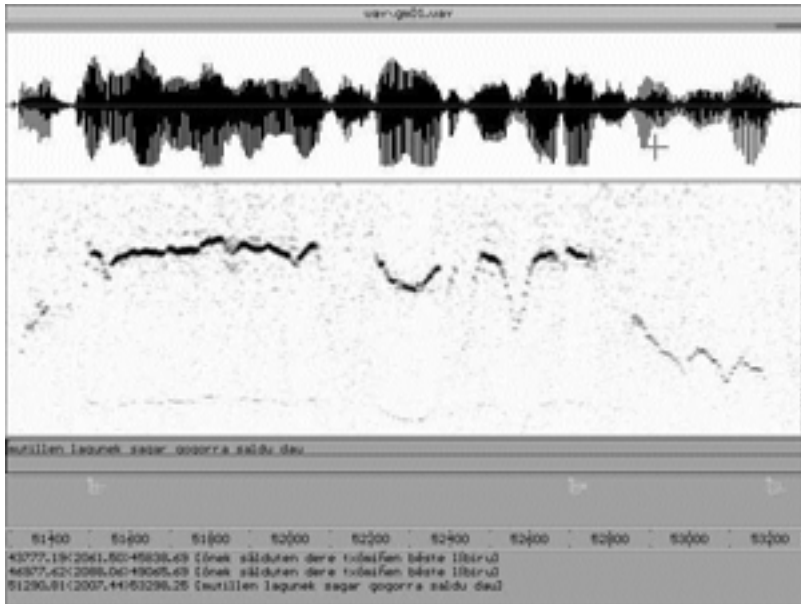
Berba azentubakoez osaturiko esaldiak

Esaldi batean azentu lexikorik ez dagoenean, galdegai-gunean dagoen sintagmaren azken silaban txertatzen da azentua, [] arau orokorraren arabera. Kurbari dagokion konfigurazioaren azalpenerako, tonuen eskema orokorra honako hau dela esan dezakegu (Gaminde 1999b; Elordieta eta lag. 1999 eta Hualde 1999):

$$%L (H-) H^*+L$$

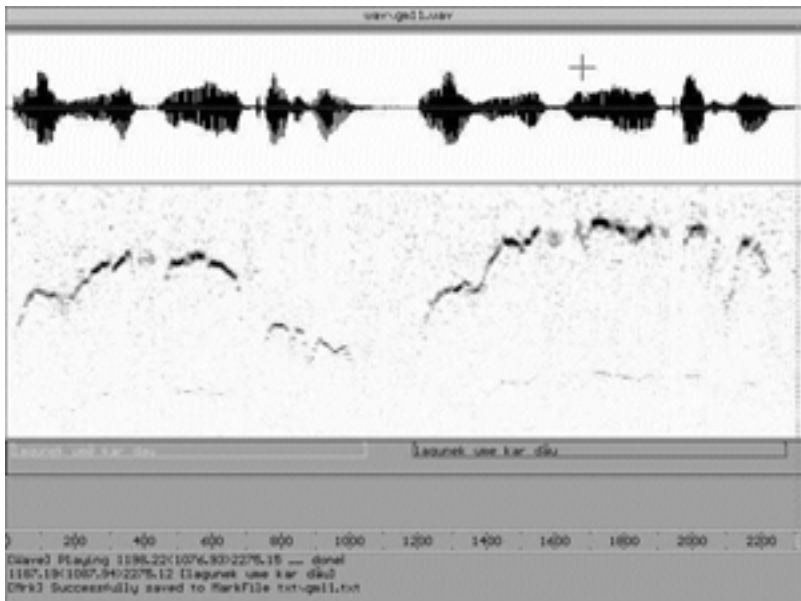
H- tonu altua lehen sintagmaren bigarren silaban txertatzen da, horretarako lekurik bada, eta gero harik eta H^{*}+L jo arte hedatzen da; azken hau galdegai-gunean dagoen sintagmaren azken silaban kokatzen da.

Ondoko irudian ikusten den moduan, esaldiaren eskuinaldeko muturrean L% ertz-tonua txertatu beharko litzateke:

7. irudia: /mutillen lagunek sagar gogorra saldu dau/

Hualde, Elordieta eta Elordieta (1994) eta Gaminde eta lag.-en (1998) lanetan erakutsi zen moduan, intonazioak balio desanbiguatzailea dauka barietate batzuetan; hots, gailurraren kokaeraren arabera, esaldi batean fokalizatutako elementua zein den jakin dezakegu. Ondoko adibideetan esaldi baten kurba bi erka daitezke:

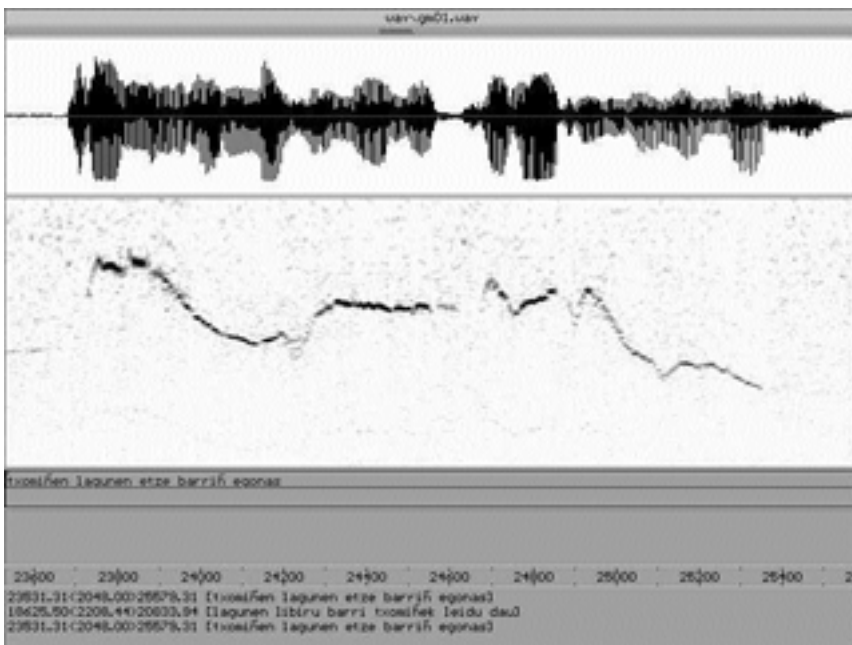

8. irudia: /lagunek umê kar dau lagunek ume kar dâu/

Lehen esaldian, fokalizatutako elementua aditzaren aurreko sintagma da; bigarrenean aditza bera. Honen ondorioz, azentu lexikalik ez dagoen kasuan, galdegaiek esaldiaren osagai-kopurua mugatzen duela esan dezakegu, hots, galdegaia aditz aurrekoa denean, esaldiak osagai bi edukiko ditu eta, galdegaia aditza bera denean, osagai bakarra.

Berba azentudun ez osaturiko esaldiak

Azentu lexikalek H*+L azentu tonudunaren txertaketa eragiten dute kokatuta dauden silaban, gorago ikusi dugun moduan. Ondoko irudian, azentu lexikalek esaldi barruko osagaien mugaketa eragiten dutela ikus dezakegu. Azentu lexikalak H tonuaren ondorengo jaitsiera bortitza eragin ez eze, kurbaren konfigurazioan etendura bat ere eragiten duela ikus daiteke:

9. irudia: /txómiñen lagunen etze barríñ egonas/

Ikusi berri dugun esaldi honen azterketarako, hiru osagai dauzkala proposa dezakegu:

[txómiñen] [lagunen etze barríñ] [egonas]

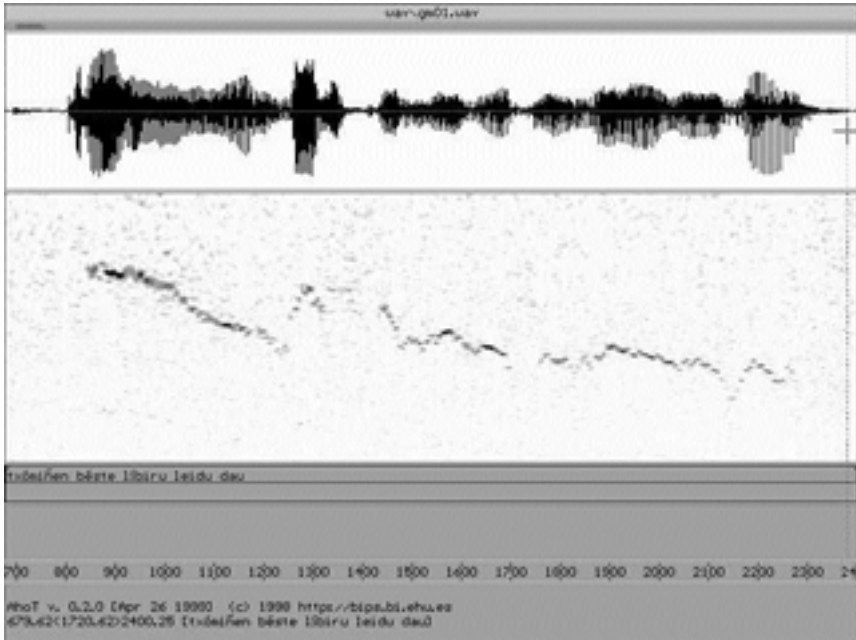
Tonuen txertaketa ikusteko lehen aldi batean, azentu-tonudunak eta sintagma-tonuak txertatuko genituzke, eta geroago ertzetako tonuak:

[txómiñen] [lagunen etze barríñ] [egonas]

| | |
H* L H- H*L

[txómiñen] [lagunen etze barríñ] [egonas]
 | | | | | | | / |
 H* L L% %L H- H*L L%

Sintagma batean, ondoko irudian gertatzen den legez, hiru azentu lexikal eduki ditzakegu; orain arte ikusi dugun moduan azentu lexikal bakoitzak osagai bat sortuko luke:

10. irudia: /txómiñen béste líburu leidu dau/

ONDORIOAK

Orain arteko pasarte desberdinetako azterketetan irudikatu ditugun ondorioak laburbildu baino lehen, badirudi ezen, hasierako testuaren tonu-transkripzioa egin behar dugula, eman ditugun irizpideen arabera. Hona, bada, transkripzio hori:

[bélatxe]// [an e álau e]// [kantára sar batau]// [tan bélatxen]//
 H*L L% %LH-H*L L% %L H*L L% %L H*L L%

[oinbélak] [ámen dabiltzes]// [belénau] [belia emen gitx íkuste san]//
 %L H*L H*L L% %L H*L L% %LH- H*L L%

[bélak] [anáte sien]// [bóno]// [ori ixen da sasoya]//
 H*L %L H*L L% H*L %LH- H*L

[sollúben] [ardidxé ta ganadu] [askon dánian]//
 %L H*L %L H-H*L L% %L H- H*L L%

[beliak ona etór biarrik] [esteueuki]// [sebertain éukitxen deude] [dxáten ta]//
 %LH- H*L L% %LH- H*L %L H- H*L L% H*L L%

[boinsollúben] [estau eser]// [ara bélatxera] [dxoán]// [totál] [pelígru andidxe on]//
 %L H-H* L %L H- H*L %LH-H*L L% H*L %LH*L %LH*L L%

[baya totaleko pelígrue]// [iños] [dxoánas]// [eskólia] [galdúte be]//
 %L H- H*L L% %L H*L H*L %L H*LL% %L H*L L%

[belábidxek] |[óte sien] |[an] |[esta]?|[taixe ábidxe] |[kóisteko]//
 %LH*L L% H*L L% H*L LH% %L H*L L% H*L L%

Lantxo honetan, gogoan erabili dugu azentu eta intonazioen arteko erlazioa ipar mendebaldeko bizkaieraren herri bitan. Batetik, azentu lexikalek esaldiaren osagaiak mugatzen dituztela ikusi dugu eta bestetik, tonuak ondoko eskemaren arabera txertatzen direla:

%L (H-) H*+L L%

Jose Ignacio Hualde-ren komunikazio pertsonal batean, ondoko hipotesia proposatzen zuen:

“Bizkaiko kostaldeko doinu-azentu sistemak bi ezaugarri bereiz ditu:

1. azentudun/azentugabe bereizkuntza
2. gorakada bigarren silaban (hau da, %LH- azentu-unitatearen hasieran)”

Hemen ikusi ditugun datuak gogoan erabilita, badirudi hipotesi hau guztiz baiesten dela.

AIPAMENAK

Alvarez Enparanza, J. L. (Txillardegí) (1984): *Euskal Azentuaz*, Donostia, Elkar.

———, (1992): “Ahoskera Baturantz”, *Ele*, 10, 47-71.

Elordieta, G., (1997): “Accent, tone and intonation in Lekeitio Basque”. In *Issues in the Phonology and Morphology of the Major Iberian Languages*, Fernando Martínez-Gil and Alfonso Morales-Front (eds), 3-78 Washington, D. C.: Georgetown University Press.

———, (1999): “Primer estudio comparativo de la entonación de tres variedades dialectales vascas” agertzeko in *I Congreso de Fonética Experimental*-eko agirietan, Bartzelonako Unibertsitateko argitalpen-zerbitzua.

Elordieta, G.; Gaminde, I. eta Hualde, J. I., (1998): “Euskal azentua gaur eta bihar”, *Euskera*-43, 399-423.

- Elordieta, G.; Gaminde, I.; Hernáez, I., Salaberria, J. eta Martín de Vidales, I., (1999): "Another Step in the Modeling of Basque Intonation: Bermeo". In *Text, Speech and Dialogue*, Matousek, V., Mautner, P., Ocelíková eta Sojka P. (arg), Plzen, Errepublikan Txekiarra
- Gaminde, Iñaki (1996): "Lesakako azentu eta intonazioaz". *FLV-71*, 45-70.
- , (1997): *Gatikako Euskaraz*. Gatika, Gogoz.
- , (1999a): "Bakioko azentuaz" *FLV-80*, 73-94.
- , (1999b): "Azentu eta Intonazioa: egoera eta ikerketa baliabideak" (ager-tzeko)
- Gaminde, I., Hernáez, I., Etxeberria, P. eta Gandarias, R., (1996): "Euskal Fono-logiaren didaktikarantz: intonazioaren azterketa", *Psicodidáctica-1*, 121-137.
- Gaminde, I., Hernáez, I., Etxebarria, B. eta Etxeberria, P., (1997): "An Analysis of the Intonation for a Pitch Accent Variety of the Basque Language" in Botinis, A.; Kouroupetroglou, G. eta Carayiannis, G.(eds.): *Intonation: Theory, Models and Applications*. Proceedings of an ESCA Workshop, Athens, Grezia, 137-140.
- Gaminde, I. eta Hazas, A., (1998): "Zumaiako azentuaz eta intonazioaz". *Uztaro-24*, 59-76.
- Gaminde, I., Hernáez, I., Álvarez, J. L. eta Etxeberria, P., (1998): "Azentu, intona-zio eta silabifikazioen funtzio bereizleaz", *Psicodidáctica-6*, 69-78.
- Gandarias, R., (1996): *Ispasterko Intonazioaren Deskribapena: Azterketa Foneti-koa*, Doktorego-tesia, EHU.
- Hernáez, I., Gaminde, I., Etxebarria, B. eta Etxeberria, P., (1997): "Intonation Modelling for the Southern Dialects of the Basque Language" in *ESCA: Eurospeech97*. Rhodes, Grezia. 807-810.
- Hualde, J. I., (1997): *Euskararen Azentuerak*. Gipuzkoako Foru Aldundia eta Euskal Herriko Unibertsitatea, Donostia eta Bilbo.
- , (1999): "From phrase-final to post-initial accent in western Basque" (esku-izkribua).
- Hualde, J.I., Elordieta, G. eta Elordieta, A., (1994): *The Basque Dialect of Lekeitio*. Servicio Editorial de la Universidad del País Vasco y Diputación Foral de Gipuzkoa, Bilbo eta Donostia.
- Jun, S. A. eta Elordieta, G., (1997): "Intonational structure of Lekeitio Basque". in Botinis, A.; Kouroupetroglou, G. eta Carayiannis, G. (eds): *Intonation: Theory, Models and Applications*. Proceedings of an ESCA Workshop, Athens, Grezia. 193-196.
- Uriarte, J. A., (1995): *Fruizko Hizkera: Azterketa Linguistikoa*. Doktorego-tesia, Deustuko Unibertsitatea.

Helduei eta gazteei buruz

Teresa Gil

UPV-EHUko Psikologia Fakultateko irakaslea

Helduen eta gazteen arteko harremanetan lur hartuz, elkarri zer ematen eta elkarrengandik zer hartzen duten aztertzen da lehenik. Bigarrenik, gutariko bakoitzak dituen min-saminaren zentzua aurkitu ahal izateko, aldizka, gelditu behar dugula adierazten da: horiek sentitzeko, pentsatzeko eta horiei buruz hitz egiteko. Azkenik, ditugun kontraesanak saihestezinak direnez, esaten zaigu ezinbestekoa dela horiek aztertzea, hausnartzea eta konpartitzea. Izan ere, azken buruan, arazoaren irtenbideak, besteekin ditugun hartu eta emanetan, partekatuz, sortuko baititugu.

Goizeko bederatzia dira, artega nago: estresa, lana, erantzukizunak, eta min hori... Harrera ona egin ondoren, bulego atsegin horretara sartzeko esan didate. Neure homeopataren aurrean eseri naiz. Oso ongi hartu nau; neure ondoez fisikoez ez ezik, neure buruaz ere arduratzen da. Oraindik bukatu gabe dudana artikuluaz gogoratzen naiz. Neure nor izateaz, identitate sozialaz... arduratzen da. Zerk kezkatzen zaitu? Ez dakit, bada, oso ondo nola esan, ugari baino ugariago baitira burura datozkidan kontuak: beren buruaz beste egiten dutenak, erasotuak, legearen izenean birrindutako gazteak, emakumeekin egiten dituzten basakeriak, etengabea da lastura... Esateko baino ez naiz gauza; izan ere, larritasuna handitzen zait ohartzean neure ingurumarikoek, gutarrek, harreman sozialetan gaitzesten dutena edo gaitzetsi bide dutena, gero lagunarteko harremanetan berrekoizten dutela. Harri eta zur dago, hori guztia argiago azaltzeko eskatu dit.

Bada, azken helburutzat nor bere garaipena eta garaipen soziala lortzea dutenek, nahikari hori lortzeko, erreparorik gabe, bidean traba edo oztopo egiten dioten guztiak txikitzen dituztela esaten diot. Gertakari honek badirudi, nolabaiteko koherentzia logikoa duela, bai eta moralitate zinikoa ere. Baina, zapalkuntza, errepresio, baztertze, kolonializazio, esplotazio, arrazakeria, matxismo, informazioaren bahitzea eta gerra zikinaren hamaika aurpegiren kontra direnek, gutarikoek, desadostasunean, ezberdintasunean edo bat etortzen ez direnen iritzietan lur hartuz, besteak txikitzea edo zapaltzea, ulertezin eta onartezin zaizkit. Nik sinesten dudana ezkerria, askatasuna, arrazoibidearen errespetua, gizarte-maila, ezberdintasuna ez dira absolutuak edo erabatekoak, hau da, ezin izan daitezke aitzakia lehiakidea suntsitzeko. Modu honetara, zenbait irabazle izateak, beste zenbait galtzaile izatea dakar. Eta galdu deseginez behin eta berriz.

Ez dakit aurrez aurre dudan begirada zoliko gizasemeak ulertu ote didan: hala ere, norik eta nola zauritu nauen galdegiten dit. Ahaleginak egiten ditut adierazteko ez dela derrigorrezko ni neu izatea zauritua, aski dela gure ingurumarian gertatzen dena entzuten jartzea... ala? Zalantza-izpiren bat sumatu diodanez, jarraitu dut esanez, horren zaila al da, bada, geure askatasunari, sormenari, jakituriari, geuregaintasunari, eta abarri bidea emanez elkarguneak aurkitzea? Ala “argalekin otso eta handiekin leial”, ezjakin, baldar edo menpeko norbait behar ote dugu geure baliabideak bideratzeko?

Geure nor izate, burujabetasun eta sozialismoaren alde dihardugu borrokan; baina maiz askotan, ahantzi egiten dugu, sator-zuloak, zuloak eta simak zabalik utzi ditugula eta horietan berebiziko eragin psikologikoa duen zapaltzaile eta zapalduaren eskemari eusten diogula, sarritan erasotzarekin baino aiseago erasotzailearekin lerratuz. Inoiz entzun izan dut (eta gazteei gainera!): “Ez ote da nekatuko! Gutxien direnekin dago beti”. Beste zenbaitetan berriz, “gutxienekin” dagoenak esaten du, “Zer esan dezaket, inork ez dit kasurik egiten eta...!” Nolanahi ere den, arazoa beste nonbait dago, gazteei begira geure gaitasun bultzagilean, alegia. Gazteek hitza har dezaten eta hori beren baitako (barneko eta kanpoko) egin dezaten ahalegindu behar dugu. Azken buruan, lur honen, gizarte honen eskuko izan daitezen, gatazkak bideratzeko, konponbideak aurkitzeko eta utzi dizkiegun bideak eta beren kabuz sortuko dituztenak egin ditzaten. Kontua da, kultura garatzen ari dela eta aurrera egiten duela on-txar guztiekin, liburu eta abestiekin, eskola eta harreman-modu berriekin.

Bistakoa denez, badira zedarri objektiboak eta horien eskutik guk geuk ere sobera politizatu, sindikalizatu edo judizializatzen ditugu bidegabekeria eta transmititzen ditugun baloreak. Itxuraz erabat erraza dirudi “zintzo jolas egin” esaldia gauzatzea; hau da, lagunartean argi adierazi beharko genuke zein den jolasten ari garen jolasa, zein diren jolas-arauak, zein baldintzatan ari garen, zenbait gai ukiezin edo izendaezin zergatik diren... Bestalde, nekez onartuko du gutariko edonork, bultza egiten dugula, ahulen dirudiena, gutxietsiena edo elkartasun handiena erakusten duena erabiltzen ditugula. Era berean, inork ez du onartuko, garai bateko buruzagitzarekiko menpekotasunak eraginda, gatazka irrazionalak bizirik dirautela “familietan”. Horiek etxeko norbait baztertzera inoizkoak izan daitezkeela, “familia”-azturaz eta ez arrazoibide garden eta sendoak tarteko. Erritoak daude onartze- eta gaitzeste-harreman guztietarako: pertsona jakin horiekin elkartu edo ez; jarduera guztietarako aintzat hartu edo ez, horien irizpidea beti beharrezko izan edo ez, horiekin afaltzera, manifestaziora,... joan edo ez.

Gazteek beren arteko harremanetan garbi jolas egin behar dutela transmititu behar diegu. Era berean, beren mugak lasaitasunez bilatzeko gaitasuna transmititu behar diegu, bai eta beren lekua mugatzen duten seinaleak ezagutzen ere. Me Ti jakitunak diosku, bidaiatzeko, lekua ezagutzeko, ogiaz, gaztaz eta ardoaz gozatzeko gauza ez zen pertsonaz zalantzak zituela, eta beldur zela gauza izan ote zitekeen klasearteko

borroka ulertzeko. Jakin behar dugu haiek (nor) direla beren gisakoekin eta besteekin, haiek (nor) direla beren eremuarekin, haiek beren baitako direla. Beren baitatik eta beren baitarako eserita egoten ikasi ere ikasi behar dutela, dituzten mamu eta beldurrekin, nahikari eta bakardadearekin. Eta geuk ere, geure aldetik ulertu behar dugu, hori haren lekua dela, haren intimitate eta norberatasunarena, haren erabaki zuzen edo okerreana. Harako pop taldearen modura ulertu beharko genuke: “ez zapaldu, oinetako arinak daramatzat-eta”.

Boterea eskuordetzen ahalegintzen da eta horra hor, ihes egin beharreko ziria. Izan ere, botereak balorea ematen badu, hots, eskuordetutako botere-balorea, hau bere aldetik, menpeko da eta, berriz ere, abestiak esaten duen moduan “Inork ez du guztia musu-truk eman ohi”... (MCD). Noiz edo noiz sinetsi nahi izaten dugu guztia ematen dugula... musu-truk; baina inoiz ez da horrela izaten. Beti eskatzen dugu eta gero eta gehiago eskatzen dugu, ezer eskatzen ez dugunean. Ezen orduan zorra kitaezina baita. Edo beste inor baino maiteago gaituztela. Edo luzaz irauten duten tranpaz beteriko afektibitate-menpekotasunak egiten ditugu edo beti menpeko diren leialtasunezkoak. Zail egiten bazait ere, ulertu nahi dut, ezin izan naitekeela neure seme-alaben adiskide, neure eskarmentua ez dela haiena, neure ikaskuntzak ez diela balio, ikasi egin beharko dutela, nik egindako oker-zuzenak neureak direla eta haiek ere, beren aldetik egingo dituztela. Maiz askotan esan ohi dugu ez genu-keela nahi geure seme-alabek geuk egin ditugun hutsegite berak egitea. Eta horri helduz, leherrenak egiten ditugu bizitzako adin jakin hori erabidetzen, ohartzeko adin horretan inprobisazioa, aurkikuntza, ausardia, nor izatearen eta identifika-tzearen abentura direla nagusi.

Irribarretsu begiratu dit. Ez al dira adiskideak? Ez, “zilborrestea”. Neure alabaren adiskidea eta hura berdina dira, harako haien berdina, hor gara gu, hazten ari dira, erakusten ari gara, ezberdin dena interes komunetan bil daitekeela, nahiz beharrezko ez izan guztiok bat bera izatea. Elkarkidetasunak edo auzolan-adigaiak erakusten duen modura: nahiz eta gutariko bakoitzaren esperientzia besteei begira ezberdina izan eta nor bera izan besteengandik ezberdina, kultura bateko eta bereko partaide gara; interes historiko komunak ditugu (sozialak, politikoak, ekonomikoak). Pentsatzen dut ez garelako behar bezain kritikiko, sasi guztien gaintik, mozorrotutako jokabidez “lankide, adiskide... izenekin zilborresteari eusteko leherre-nak egiten ditugunean, eta hori guztia diot sexuaz eta patriarkalismoaz egiten ditugun erabilerak bazter utziz.

Elkarkidetasuna, beste modu batera esanda, zenbaterainoko ahalegina egiten dugun geure zenbait interes besteekin bat etortzearekin, sexualitatea askatasun osoz egiten den hautuarekin, askatasuna eguneroko eta unez uneko jarduera konprometitu gisa, zenbaterainokoa den gure gaitasuna harremanetan garbi jarduteko, zenbaterainokoa den gure borroka, jokaera publikoa eta pribatua bereizten dituen eskizofreniarrenak kolpe huts egin dezan eta gizartean hainbat balorearen alde egiten dugun borroka horrek gure baitan ere eragina izan dezan. Ene iritziz, arestian aipatu dudana litzateke

bidea gure eremuak lotzeko, gazteenak eta geureak, auzolan-sarean, eta hor ez gaituzte ikurrinak eta ideiak bakarrik bilduko, esperientzia ezberdinen arabera elkarri zor diogun errespetuak eta askatasun beharrak baizik.

Une batez isilik gaude bi-biok. Leihotik itsasoa suma liteke. Jakin-minez so egiten dit. Aspertzen ari ote natzaion bururatzen zait. Eta min hori... bihotz-min hori? Irudi nahasia dut: ez dakit diafragma denentz estutzen eta hesten nauena, nolana ere, irudi nahasia dut. Adinekoak larrituak manifestazioetan. Gurasoak. Ia sei mendeko zigorra, susmoak direla bide. Eta tristura sartzen zait pentsatzen dudanean hurrek aurre egin beharko diotela “zilborreste” horren eten traumatiko eta goiztiarrari. Kontua ez da gureak diren egitekoak gazteen —horien heldutasunak har dezakeen neurrian eta gainera, horien zintzotasuna eta leialtasuna dugulako— esku uztea, ez eta garaia heldu baino lehen bereiztea ere, hori egoztea bezainbatekoa bailitzateke. Gureak dira, haiek beren eskuko direlako. Lurralde hau gurea eta haiena da, denbora hau gurea eta haiena, borroka hau gurea eta haiena. Diegun maitasunari esker, zubiak eginez ez ditugu bertan behera utziko.

Hizketan ari gara. Zerbait gomendatu dit. Zer egingo duzu gaur? Pentsatzen dut arratsaldean lagunekin aterako naizela: noiz edo noiz oihu egingo dut, hitz egingo dut, aspaldian ikusi gabeko norbaiti diosala irribarrez egingo diot, helmuga ezagun gabeko ohiko bidaiez arituko naiz emakume batekin, gizaseme bati berriz, lanaren nondik norakoaz galdetuko diot. Enekorri abesti hura eskatuko diot. Itsasoa laino dago. Eta filmean bezala, berriz ere, bat egingo dugu. Alazankoa!

Euskararako testu-ahots bihurgailua

Inma Hernández

UPV-EHUko Elektronika eta Telekomunikazio Saila

Artikulu honetan, AhoLab laborategian euskararako testu-ahots bihurketaren inguruan garatu ditugun lan batzuk aurkezten dira. Lehenengo ataletan, sintesirako erabiltzen diren teknika nagusienak azaltzen dira, jarraian prozesaketa linguistikoen berezitasunetan sakonago sartzeko. Testuaren normalizazioan, segmentazioan, azentuazioan, transkripzio fonetikoan eta azterketa prosodikoan erabili ditugun ereduak eta jarraitu ditugun irizpi-deak azaltzen dira, lortu ditugun emaitza nabarientariko batzuk aurkezteaz gain¹.

I. SARRERA

Testu-Ahots Bihurgailua (TAB) formatu elektronikoa dagoen testu bat seinale akustiko, beroni dagokion mezuarekin, bihurrazteko gai den sistema bat da. Beste era batera esanda, “ahots gora irakurtzeko” gai den programa informatiko bat besterik ez da.

TABen gaurko aplikazio komertzial gehienak jatorri askotako informazioak ematen dituzten sistemen inguruan garatuta daude; informazio horiek gehienetan telefono bidez ematen dira, esate baterako, gure telefono-txartelaren egoerari buruzko informazioa ematen digutenak, edo burtsa finantzieroa egoerari buruz, edo hiri batean edo bestean dagoen eguraldiari buruzkoa, edo gure posta elektronikoa irakurtzeko gai dena. Informazio aldakorra erabili behar dugun edozein egoeratan, testu-ahots bihurgailua erabili ahal izango da informazioa ahots bihurtuta eman diezagun. Ahots-moldearen abantaila, gaur gure artean hain hedatua den telefono-sarearen erabilpena ahalbidetzean datza. Testu-Ahots bihurgailuen aplikazioetan aipa daitekeen beste bat, ikusmen-arazoak dauzkaten edo ahotsik ez daukaten pertsonen laguntzeko tresnatzat eduki dezakeen erabilpena da.

Testu-ahots bihurketak oinarrizko prozesu biren garapena suposatzen du: batetik, testu idatziaren interpretazioa eta bestetik, ahots-seinalearen garapena edo sintesia. Lan biak TABean banandu egiten dira eskuarki, eta azpiprozesu bien arteko interfazetat, ahotsezko mezuaren soinu-katea irudikatuko duen elementu-kate bat erabiltzen da. Katearen oinarrizko soinu hauetako bakoitzak ezaugarri akustikoen multzo bat dauka erlazonaturik; ezaugarri horiek testuinguru horretan soinuaren gauzpen

1. Ikerketa lan hauek UPV-EHUK finantziatutako upv 147.345-TA066/98 proiektuaren barne garatu dira.

zehatza definituko dute, hots, iraupen, intentsitate, oinarrizko maiztasun eta abarren propietateak. Halatan, Prozesaketa Linguistikoaren moduluak sistemaren sarrerako testuaren ikurak interpretatuko ditu, eta soinu-katea eta soinu horien ezaugarriak garatuko ditu; ahots-sintesiaren bigarren moduluak ahotsezko ekoizpenaren funtzioak garatuko ditu.

Logikoa den moduan, Prozesaketa Linguistikoa testua idatzi den lengoaiaren menpe dagoen prozesua da: Kalitate oneko prozesaketa linguistikoaren inplementazioa sistemak edukiko dituen “irakurketa”-arauen ezagupen-mailakoaren arabera da. Aipatutako arauak zenbat eta definituago eta garatuago diren, hainbat eta fideltasun handiagoa lortuko dugu azken irudikapenean.

Bigarren moduluak, aldezturik, bere sarreran ager daitezkeen soinu guztiak “ezagutu” behar ditu, hots, hizkuntzaren soinu-inbentarioa eduki behar du, baina, xehetasun honez lekora, haren funtzionamendua ez dago hizkuntza bakoitzaren menpe. Lortuko den ahots-seinalearen kalitateari, prozesaketa linguistikoari legezkiokkeen xehetasunak bazter utzita, erabiliko den ereduaren ontasunak eragingo dio. Gaur egun erabiltzen diren sintesi-ereduetan lortu den kalitatea oso handia da; izan ere, zenbait kasutan seinale naturaletatik zuzenki lortutako ezaugarriak dituzten elementu-katea sistemari emanez gero, seinale sintetikoa eta naturala ez bereizteraino hel daiteke.

Horregatik, gaur egun, TAB sistema batean lor dezakegun kalitate- eta naturaltasun-maila ia aldi linguistikoaren menpe baino ez dago. Artikulu honen helburua prozesu honen aldi guztiekin lotuta dauden arazoak erakustea da, euskararen kasuan.

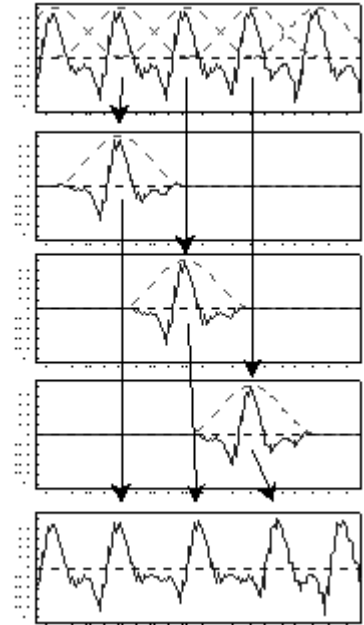
Artikuluaren gunea bihurtuaren alde linguistikoetan kokatu nahi dugun arren, sintetizagailuaren erabilerak hain baldintzatzen ditu horiek, ezen, modulu linguistikoaren ezaugarriak ondo ulertzeko, haren funtzionamendua eta tasunik garrantzitsuenak aurkeztea deliberatu baitugu. Hori dela eta, lehen atalak sintetizagailuaren alde baldintzagarrienak deskribatzen emango ditugu, modulu linguistikoaren xehetasunak azaldu baino lehen.

2. SINTETIZAGAILUA

Sintetizagailuaren funtziorik garrantzitsuena soinuaren seinale akustikoa lortzean datza. Egiatan, sistema digital bat dugunez gero, sintesi-programak edo *softwareak* seinale baten laginak baino ez ditu lortuko, geroago lagin horiek audio-sistemara bidaliko dira beren jaulkiperak akustikorako.

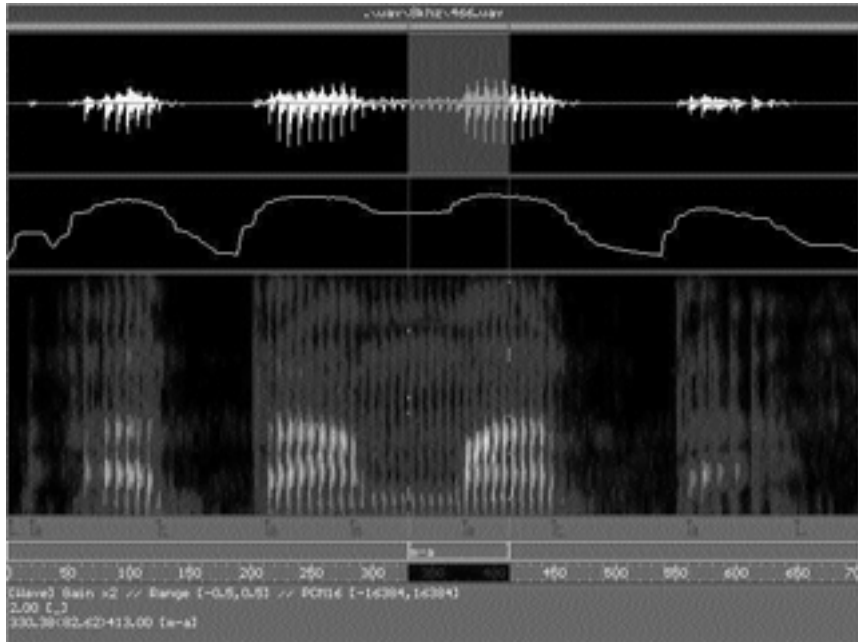
Hasierako sintetizagailuek, *formakin sintetizagailuek*, ahots-ekoizpenaren ereduak erabiltzen zituzten, aho-barrunbearen portaera simulatzeko (Holmes, 1964) (Klatt, 1980). Era honetara egiten den ahots-sintesia *arau bidezko sintesi* moduan ezagutzen da, ahots-ekoizpenaren prozesuan arauak baino ez direlako erabiltzen.

Haatik, sistema hauen kalitatea oso mugatua da eta apurka-apurka baztertu egin dira; horien ordeaz aldeaz aurretik grabatutako segmentuak erabiltzen dituzten sintesi-sistemak erabiltzen dira, horrez gain horien artean PSOLA metodoa erabiltzen dutenak (Moulines, 1990). Metodo honek (Pitch-Synchronous OverLap and Add) seinalearen gainean distorsio minimoak sartuz aldaketa prosodikoak egitea ahalbidetzen du; distorsio horiek seinalea oinarritzko segmentutan deskonposatuz eta nahi diren iraupen, oinarritzko maiztasun eta energia-aldaketekin konposatuz lortzen dira (1. irudia). Halatan, gaur egungo kalitate handiko sintetizagailuen ezaugarri garrantzitsuenak honako hauek dira:

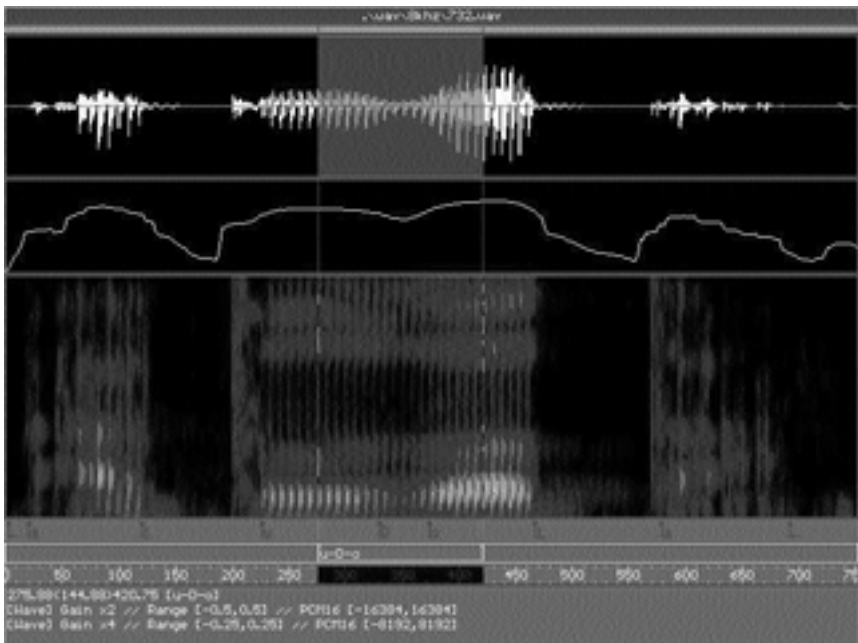

1. irudia: PSOLA metodoa.

- Sintesirako aldeaz aurretik grabatutako unitateak kateatzearen erabilpena. Beraz, sintesi-unitateen datu-base baten diseinu eta grabazioa behar dute. Datu-basea difonemek eta soinu batzuetarako trifonemek osatuta egongo da. Difonemak, fonema biri dagozkien seinale-segmentuak dira (edo zehazkiago esanik, alofono biri dagozkienak); difonema lehen fonemaren (edo alofonoaren) bigarren erdialdean hasten da gutxi gorabehera, eta bigarren fonemaren lehen erdialdean amaitzen da, 2. irudian erakusten den moduan. Mugak beti ere espektroen ezaugarri egonkorren zonaldeetan aurkitu beharko dira; zonaldeotan aurreko eta osteko alofonoaren eraginak amaitutzat jo daitezke. Trifonemek (3. irudia) beren erdiko aldean fonema oso bat daukate; hauek erdiko foneman koartikulazio-efektua oso handia den kasuetan erabiltzen dira; izan ere, honelakoetan erdiko fonemak ez dauka inongo alde egonkorrik, koartikulazio-efektuetatik kanpo. Sistema batzuek goragoko unitateak ere erabiltzen dituzte, gehienetan hizkuntza zehatz baten fonema-segida batzuen agerpen-irizpideen arabera; bestalde, kontuan hartzen dute ezen, unitatea zenbat eta luzeagoa den, sintesian kalitatea hainbat eta handiagoa izango dela, baina orduan unitate-kopuru handiagoa ere erabili beharko dugu. Unitateak aurretiko ohiko estrategia (eta horrela sistemaren memorian espazioa ere aurretiko), fonema baino txikiagoak diren unitateak erabiltzea izaten da; unitate hauek azpifonemak lirateke. Azpifonemak oso egonkorak dira eta koartikulaziotik kanpo dauden fonema batzuen zatiak atxikitzen dituzte (esate baterako, frikari ahoskabeen erdiko aldeak edo herskari ahoskabeen leherketak).

2. irudia: difonema.

3. irudia: trifonema.

- Aurre-grabatutako unitateetan aldaketa prosodikoak egiteko PSOLA teknika erabiltzea. Teknika honek, emaitzetan kalitate handiarekin seinalean aldaketa prosodikoak egitea ahalbidetzez gain, oso gaitasun konputazional txikia behar du; hau garrantzitsua da, bihurtailuak errekurso konputazionalak beste aplikazio batzuekin batera erabili behar dituzenean (esate baterako, telefono-lerro batzuk batera maneiatu behar dituen sistema batekin).
- Datu-basearen unitateen kodifikazioa. PSOLA teknikak portaerarik onenak ditu seinaleek beren arteko batze-puntuetan baldintza batzuk betetzen dituztenean. Muga hauekin unitateen lorpen-prozesua ia eskuz egin behar da, prozesua oso neketsua da eta askotan ez dakartza ondorioz onenak. Hori dela eta, egokia izaten da, kateatu aurretik datu-basearen unitateetan prozesaketa bat egitea. Gehienetan, prozesaketa hau datu-basearen garapenaren aldi egiten da, unitateak sintesi-prozesurako prestatzeko. Aldi gehienetan erraz automatiza daitezkeen teknika denez, gaur egun gehien erabiltzen dena MBROLA (Multi-Band-Resynthesis OLA, Dutoit 1992) deritzona da, baina beste asko ere deskribatu dira (ikus Dutoit, 1997-Part.2).
- Sintesian erabiliko diren unitateen ezaugarri prosodikoek definituta egon behar dute. Sintesia egiteko unean, unitate egokiak aukeratzen dira eta ir-tengo den seinalearen ezaugarriak adierazitakoenei egokitzeko aldaketa prosodikoak egiten dira horien gainean. Zehazki, unitatea osatzen duten seinale-segmentuen iraupena kalkulatu behar da, eta segmentu ahostuna izanez gero, bere oinarritzko maiztasuna ere bai. Parametro bi hauek, energia eta oinarritzko maiztasuna, adierazi behar dira, nahiz globalki nahiz emaniko luzerako denbora-tarteen bidez.

3. UNITATEEN INBENTARIOA

TABen diseinuan hartu beharreko oinarritzko erabakietariko bat, sintetizagailuak kontuan hartuko dituen unitate-multzoa da. Sisteman erabiliko dugun hizkuntzak baldintzatuko du multzo hori, oro har. Alofonoen inbentarioa datu-basearen grabaketa egin baino lehen egin behar da, eta, transkripzio fonetiko edo alofonikoen prozesuaren ondorioz definituko da.

Alofonoen inbentarioa definitzean, horien ezaugarri artikulatorioak zehaztea garrantzitsua den arren, unitateak kateatzean oinarritzen den sintetizagailu batean, aipatutako ezaugarriak azkenik alofona osatuko duten datu-basearen unitate edo unitateen ezaugarriek mugatuko dituzte. Kasurako, /n/ fonema sudurkariaren kasua har dezakegu adibidez. Denok dakigun bezala, belare egingo da, ostean belare bat agertuz gero; sabaikari, sabaikari baten aurrean; edo horzkari gisa, horzkari baten aurrean. Datu-basearen unitateen artean /n-g/, /n-t/ eta /n-tt/ difonemak sartu baditugu, inbentarioan ez ditugu hiru alofonoak kontuan hartu behar izango, aipatutako ezaugarri

artikulatorio horiek aurre-grabatutako errealizazioetan egongo baitira; eta sarrerako testuak hala behar duenean aukeratuko dira egokiro.

Hori dela eta, alofonoen inbentarioa ia fonemen inbentario hutsa da; alofonoak bakarrik hartuko dira kontuan, datu-basearen inplementazio zehatzak behar duen kasuetan. Esate baterako, /n/ fonemaren kasua berriro hartuta, belare gisa egiten denean, belarizatze honek soinuaren iraupen osoa hartzen duela kontuan hartuta, alofono belarea eduki beharko da, zeren bereizi beharko baititugu /bokal-n-belarea/ eta /bokal-n-ez-belarea/. Aitzitik, belarearen eraginak soinuaren bigarren aldea baino hartzen ez duela erabakitzen badugu, /n/ alofono bakar bat nahikoa izango da. Beste adibide bat: /b/ /d/ eta /g/ fonemen alofono herskari eta hurbilkariak kontuan hartu behar dira, zeren aipatutako alofonoak era desberdinez egiten baitira kasu batean eta bestean fonemaren gauzpen-prozesu osoan.

Era honetara kontsideratu behar diren alofonoen aukeraketaren arazoa, gure kasuan datu-basearen diseinu eta inbentariora pasatzen da. Inbentario honetan ezin ahantz daiteke hizkuntzan gerta daitekeen errealizaziorik bat ere, ezta hizkuntzarena izan ez arren maiztasunez ager daitezkeen guztiak ere; hori gertatzen da Hegoaldean egiten den euskaran, gaztelaniarenak berezkoak diren soinu batzuekin. Horrez gain, koartikulazio-efektuak xeheki aztertu behar dira eta datu-basean entitate bereizgarria daukaten elementuak (alofonoak) zeintzuk diren erabaki. Elementu hauen definizioa ez dator guttiz bat fonema edo alofono moduko unitate klasikoekin; horregatik hemendik aurrera soinu izena emango diegu (izan ere, elementu horiek azkenean soinuak izango direla ezin ukatuzkoa da).

4. PROZESAKETA LINGUISTIKOA

Prozesagailu linguistikoaren funtzioa testu bati dagokion soinu-katea lortzea da. Kate horretan begi bakoitzak, soinuaren identifikatzaileaz gain, ezaugarri prosodikoen multzo bat ere badauka; hauek sintetizagailuak egokiro erabilia jaulkiko dute bihurgailuaren sarrerako testuan dagoen mezuari dagokion seinale akustikoa. Bere funtzioen garapenean aldi batzuk bereiz ditzakegu:

- Sarrerako testuaren normalizazioa. Azpimodulu honen funtzioa, sarrerako testuan zuzenki ezin transkriba daitezkeen ikur eta karaktere guztiak ezabatzean datza. Era horretara, zenbakiak, siglak, laburdurak eta lengoian esangura daukaten espresio guztiak interpretatzen dira, eta esangura desberdinak eduki ditzaketen karaktere ortografikoen funtzioa aztertzen da.
- Sarrerako testuaren segmentazioa. Hots, talde fonikoak edo etenen arteko berben multzoak osatzen dira.
- Sarrerako testuaren transkripzio fonetikoa, egin den soinu inbentarioa kontuan hartuta eta hizkuntzaren berezko arauetara jarraituta.

- Azentuazioa.
- Transkripzio prosodikoa: intonazioa eta iraupena.

Honela, ba, banan-banan azalduko ditugu geure laborategian garatutako sistemetan aurkitu ditugun berezitasunak.

4.1. Normalizazioa

Modulu honek interpretatu egin behar ditu testu batean ager daitezkeen karaktere guztiak, irakurgarri egin ahal izateko. Euskara idatziaren informazio-iturri garrantzitsu gisara, Euskaltzaindiaren arauz gain, “Euskaldunon Egunkaria” erabili da eta beronen “Estilo Liburua”, gidoiak, komatxoak eta hauen moduko ikur berezien erabileran segitzen diren irizpideak ezagutzeko. Funtzioen arazketan erabili diren beste argitalpen batzuk ere badira, hala nola interneten Argia aldizkariak dauzkan argitalpenak.

Ohiko grafemez gain, modulu honetan ondoko hauek ere hartzen dira kontuan:

- “q”, “v”.
- Laburdurak.
- Siglak.
- Zenbakiak, modu desberdinetan: ordinalak, kardinalak, erromatar zenbakiak, datak, orduak.
- Zenbaki konposatuen artean gidoien interpretazio egokia, atzizkien banatzaile gisa, kirol-erabilpenetan, erabilpen elebidunetan, berba barruko banatzaile gisa lerro aldaketagatik.
- Puntuazio-ikurrak identifikatzea: ¿ ! . ; , : ...
- Beste ikur berezi batzuk: %, &, /, \$, @, # ...
- Aplikazio batzuetako adierazpen bereziak (posta elektronikoaren irakurgailu gisa erabiliko bada, <http://www.internet.com> moduko interneteko helbideak ere interpretatu behar ditu).

Arlo honetan aurkitu dugun arazo handiena, testu guztietan arau berdinak ez betetzea izan da. Adibidez, siglei, laburdurei, edo komatxoen artean dagoen esaldi bati atzizkiak gehitzean, bai gidoiarekin bai gidoi barik aurki daitezke. Nahiz eta Euskaltzaindiak kasu honetan gidoia ez erabiltzea gomendatzen duen, sistema praktikoa izateko, arautegitik kanpo askotan agertzen diren kasuak kontuan hartu beharko ditu gure bihurgailuak. Horregatik, ‘benetako’ testu asko erabili behar dira sistema frogatzeko, eta gehienetan, ezin dira kasu guztiak kontuan hartu.

4.2. Etenen topatze eta ezaugarritzea

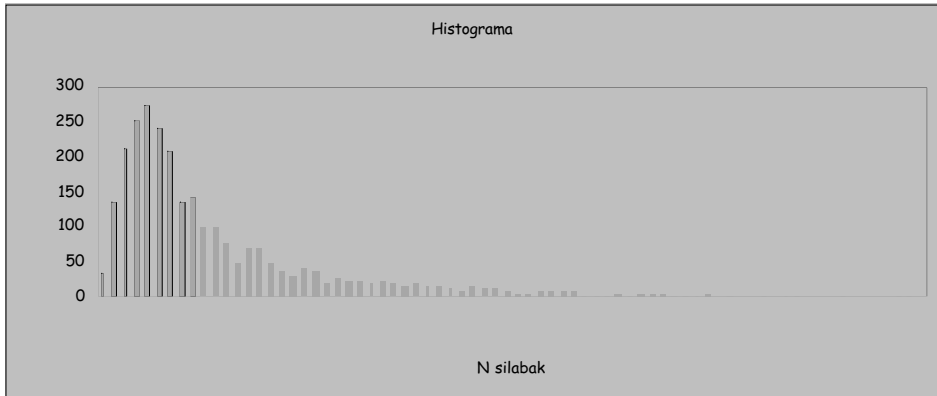
Testu baten irakurketan egiten diren etenaldietariko batzuk ez dira testuan preseski adierazita egoten puntuazio-marken bidez. Diskurtsoan etenak egiteari, idazlearen estiloak nola hiztunarenak ere eragiten diote. Koma gabeko esaldi luzeak aurkitzeko aukera kontuan hartu behar da, eta horrekin batera, puntu egokiak aurkitzea horiek egiteko, zeren diskurtso jarraituaren sintesiak, eten barik, antinaturala ez ezik, entzulearen baitan itolarria ere eragiten baitu.

Diskurtsoaren barneko pausen azterketarako lehen hurbilpen gisa, euskara batuan jaulkitako irрати-programetatik jasotako grabazioak hartu ditugu; era berean, esatari bakarrari dagozkion tartekak baizik ez ditugu hartu. Diskurtsoetan, albiste-zatiak baino ez genituen erabili, esataria aldeztatik aurretik prestatutako testua irakurtzen zebilela genekien kasuetan. Halatan, kontestua bat dator gure lanaren helburuarekin (testuen irakurketa automatikoa). Gainera, testuak eman egin zitzaizkigun, eta horrela, azterketarako seinaleen etiketazioa erraztu egin zen. Batez beste 75 minutuko (egunero 7 minutu 10 egunetan) diskurtso-grabazioetan eskuz markatu ziren etenak, entzulearen baitan esaldia banatua izan den sententzia eragiten duen gertakari akustikoa aintzat harturik. Entrenamendu txiki baten ostean, etiketatzea gure laborategiko ikasleek egin zuten. Ikerketa honen lehenbiziko emaitzak, ondoko era honetara laburbil daitezke:

- Eten gehienak adierazirik egon ziren. Era berean, sarri askotan, esatariak testuaren komei ez ziren jaramonik egiten, ondoko taulan erakusten den bezala:

Eten-kopurua	Ikurrik gabeko etenak	Ikurrek markatutako etenak	Etenik gabeko ikurrak
2635	1354	1281	1298

- Etiketatzaile bakoitzak era desberdinez etiketa zezakeen seinale bat. Ez da ikerketa sakonik egin desberdintasunez, baina irizpideak bateratzeko ahaleginak egin dira, etiketatzaile bakarrak lan osoa behin begiratu eta gero. Haatik, egokiena, etiketatzaile desberdinek etiketatutako seinale berbera izango zen.
- 4. irudiak etenen eta talde fonikoaren silaba-kopuruaren arteko erlazioa erakusten du. Ondoko 2. taulan zenbait balio estatistiko ikus daitezke. Gehien agertu den talde fonikoa (moda) 5 silabakoa izan da; hots, ez da harritzekoa aurreko puntuan ikusi duguna.

Batezbestekoa	10.8914611
Oker tipikoa	0.19126508
Mediana	7
Moda	5
Desbidazioa estandarra	9.81806708

Gaur egun, etenei dagozkien alderdi bietan ari gara lanean: horien iraupena eta lekutze automatikoa, esaldiaren ezaugarri morfosintaktikoen arabera. Hots, etenaren iraupena estatistikoki lortzen, ezaugarrien arabera. Erabiltzen dugun metodoak azterketa morfologiko automatikorako programa baten emaitzak erabiltzen ditu (Aduriz, 1994) eta berarekin testuak morfologikoki etiketatu ziren. Elementu batek aurrean edo atzean etena onartzen duen mailen sailkapena, eta baita iraupenaren egokitzea ere, erregresio-arbolen bidez (CART) egiten da (Breiman, 1984).

Bestalde, etenen ezaugarriak iraupenaren eta berezko intonazioaren bidez ezagutzen dira. Alde hau, intonazioari dagokion atalean deskribatuko da.

4.3. Azentuazioa

Azentua hitz edo talde fonologikoan txertatzea, oso gai korapilatsua da euskararen kasuan. Barietate batetik bestera azentuerak oso desberdinak dira, eta oraindik ez dago euskara batuari buruzko arau finkorik. Bestalde, edozein azentueratan azentua txertatzeko erak oso konplexuak dira; izan ere, azentuerari beste fenomeno fonologiko eta morfologiko batzuek eragiten diote. Barietate zehatz baten eredia aplikatu nahi izango balitz, eman dezagun oso barietate hedatu baten eredia, gauzatzea oso zaila izango litzateke; zeren, lehenago aipatutako morfologiaren eta fonologiaren arteko eraginak direla-eta, aldez aurretik, azterketa morfologikoa, sintaktikoa eta semantikoa egingo lukeen sistema bat beharko bailitzateke, lan horiek guztiz automatikoki egingo litzukeena.

Euskara batuan azentuatzeko arau ofizialik ez badago ere, normalizatzeko proposamen desberdinak egin dira. Dena den, proposamen guztiak hedatuen dauden barietateetan oinarrituta daude. Gure lana proposamen horietariko alderdi batzuen gauzapan praktikoa egitea izan da, gehien bat.

Gure inplementazioaren alde globalak euskara batuaren azentuaziorako Hualde-k egin duen azken proposamenean oinarritu dira (Hualde, 1994). Alabaina, proposamen hau oso generikoa da. Txillardegiren proposamenak, zehatzagoak izanik, oso lagungarri izan zaizkigu gure helburuetan (Txillardegi 1985, 1986, 1987).

Hualde-k eginiko proposamenaren (Hualde, 1994) eta UEU-n (Txillardegi, 1987) aurkeztutakoaren arteko desberdintasunik nabarmenena, lehenengoan plural markaturik ez egotea da. Inplementazioaren erraztasunagatik, Hualde-ren proposamena nahiago izan dugu. Hala ere, Txillardegiren proposamenetik azentu-unitateari dagozkion definizioak eta espezifikazioak hartu ditugu, enklitikoak eta proklitikoak, eta baita proposatutako hitz markatuen zerrendak ere.¹

Oraingoz, gure inplementazioetan ez dugu azentu bigarrenkaria kontuan hartu; izan ere, intonaziorako aukeratu dugun oinarritzko sintesi-ereduarentzat desegokia da. Intonazioari dagozkion atalean atzera aztertuko dugu arazo hau.

Jarraian gauzapan praktikoa topatu ditugun arazorik larrienak zehaztuko ditugu:

- Aditzen erro silababakarrekoiei dagozkien azentu-markek erroa topatzeko azterketa morfologikoa behar dute; azterketa hori, korapilatsua ez ezik, oso garestia da, konputagailuen ikuspuntutik. Hala ere, hiztegi eta programazio-tramankuluen laguntzaz alderdi hau kontuan har daiteke, mugak dauzkan arren.
- Hitz markatuen kokapenak ere behar du alde aurretiko azterketa morfologikoa, goragoko argudio bera erabiltzen dugularik. Alor honetan garrantzitsuagoa da ez egotea hitz markatuen zerrenda ofizial edo kontsentsuaturik. Oraingoz, Txillardegiren proposamena erabiliko dugu.
- *Ba* partikula markatua da baldintza gisa erabiltzen denean. Beti “baldin” partikularekin batera agertuko balitz, markatutzat jotzea erraza izango litzateke; baina hala ez denean, ezin bereiz daiteke baieztapenetatik. Era berean, “zuen” izenordaina eta “zuen” aditza ezin bereiz ditzakegu; badaude, halaber, hauen antzeko beste kasu asko, zeinetan testuaren etiketatu morfosin-taktikoa edukitzea guztiz erabilgarria izango litzatekeen.

1. Inplementazioak arauak aldatzea ahalbidetzen du. Bereziki, hitz markatuen zerrenda handitu edo aldatu egin daiteke erraz. Bestalde, programak badauka beharrezko malgutasuna etorkizunean plural markatuen arazoa kontuan hartzeko, beharrezkotzat jotzen bada. Azken helburua, euskalki desberdinetarako arau-multzo eta hitz markatuen zerrenda desberdinak inplementatu ahal izatea da.

Laburbilduz, azentuerari dagokionez, sistemak era bitako mugak dauzkala esan dezakegu; batetik azterketa morfosintaktikoa egiteko sistema bat ez edukitzea eta, bestetik, arautegi finkorik ez egotea. Lehen muga gaintzeko bidean gaude, IXA taldearekin batera (Informatika Fakultatea, UPV/EHU) garatzen ari garen ikerketa-proiektu baten bidez. Bigarrenari dagokionez, hamalau urtegarrenean Txillardegiren berbak dakartzagu gogora: “Arauk eman behar ditugu” (Txillardegi, 1986-340). Egoera ez da orain dela hamalau urtekoa bera, jakina; gaur egun, euskal azentuera ezagutu egiten da, berari buruz ikerketak egin dira, eta, gutxienez, gomendio-multzo bat egiteko baldintzak badauzkagu.

4.4. Transkripzio fonetikoa

Transkripzio fonetikoa egiten duen moduluaren helburua, soinu deitu dugun hori eta sintetizagailuaren sarrera osatuko duten elementuen katea lortzea da. Hau da, unitateen inbentarioaren atalean esandako moduan, ez dugu transkripzio fonetiko hertsia egin behar; aitzitik, “soinu” mailako transkripzioa behar dugu, lehenago eman dugun soinu definizioarekin. Hala ere, transkripzio fonetiko estandar bat eduki beharko da, erdiko urrats gisa soinuen inbentarioari egokitu baino lehen.

Eredu gisa, iturri-mota bi erabili ditugu: batetik Oñederra (1992) hartu dugu erreferentzia gisa, eta bestetik Txillardegi (1982 eta 1992) gida praktikotzat; izan ere, honek arau desberdinen aplikazioetarako definizio zehatzak ematen ditu.

Modulu honetako arazoa, azentuerarako aurreko atalean deskribatu dugunaren antz-antzekoa da: batetik, hiztegi zabalak edo aztergailu morfosintaktikoak eduki beharra, eta bestetik, alderdi garrantzitsu batzuetan araurik ez egotea.

Lehenengo alderdiaz aurreko atalean egin dugu hitz. Berori orain transkripzio fonetikoari aplikatuta, arazoak antzekoak dira: bokal zein kontsonanteen ahoskera bereziko arau orokorren salbuespenetarako hiztegiak behar ditugu (birjina, zihoan, sexu) eta baita bokal- eta kontsonante-bilkuretarako (kilo, mina); aditz laguntzaileak bereizi behar ditugu, ezagunak diren arau batzuk aplikatzeko (ez da /esta/). Arau-eza denon ezaguna da. Horregatik eta gaiak daukaguna baino leku handiagoa behar duelako, ez diogu atzera ekingo.

4.5. Prosodia

4.5.1. Iraupena

Soinuen iraupena finkatzeko, inguru fonetikoa eta prosodikoa hartzen dira kontuan. Inguru prosodikoaren eragina oraindik ez dugu sakonean landu. Soinuen iraupenaren inguru fonetikoak daukan eragina kalkulatzeko, behar-beharrezkoa da datu-basea soinu segmentatuta edukitzea. Horrez gain, datu-basea zenbat eta handiagoa izan, hainbat eta hobeto. CARTen bidez kalkulu batzuk egin ditugu, baina

emaitzak ez dira oraindik definitiboak, dauzkagun datu-baseen tamaina nahikoa ez baita.

4.5.2. Intonazioa

Ahots sintetikoari naturaltasuna ematen dioten alderdien arteko garrantzitsuenetarikoa, elementu prosodiko bakoitzari emandako F_0 balioen kurbarena da (oinarrizko maiztasuna).

Gure sisteman, oinarrizko maiztasuna kalkulatzeko oinarrizko osagaia esaldia da, amaiera-puntu batek edo beste puntuazio-ikurren batek markatua (puntu eta komak edo puntu bik) esaldiak hainbat talde foniko bil ditzake.

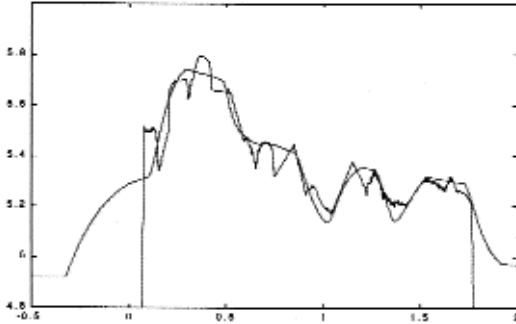
Esaldietan oinarrizko maiztasuna kalkulatzeko aukeratu dugun eredua, Fujisaki-rena da (Fujisaki, 1984). Eredua kuantitatiboa da, eta gehienetan modu superposizionalan definitu da.

Eredu klasikoa da eta beste hizkuntza askoren sintesian erabili eta balioztatu da; aukeratzeko arrazoi nagusia horixe izan da. Dena dela, lantzen gabiltzan beste batzuk ere ez ditugu baztertu: TILT eredua (Taylor, 1998) eta osagai prosodikoen kuantifikazio bektorialak darabiltzan beste eredu bat ere bai (Mohler, 1998).

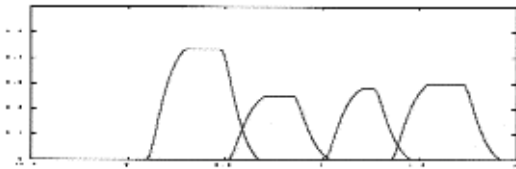
Fujisaki-ren ereduak ondo definitutako parametro-multzo bat erabiltzen du, eta baita diskurtsoaren elementuekiko nahiko erlazio argia ere. Bere oinarrizko osagaiak honako hauek dira (ikus 5. irudia):

- Talde fonikoaren osagai bat, inpulstu baten altuerak gobernatua, zeinek talde fonikoan zehar jaitsiera jarraikorraren maila ematen baitu.
- Azentu-taldearen osagaia, azentudun silabaren lekugunean kokatutako pulstu errektangeluarrek, zabalera eta altuera aldakorrak gobernatua. Pulstuen zabalera eta altueraren bidez azentueraren gauzape desberdinak irudikatuko ditugu.

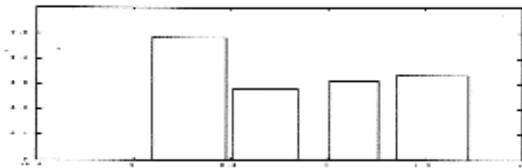
Euskararako ereduaren baliagarritasuna probatzeko erabili den lehen corpusak 121 esaldi enuntziatibo eta 98 galdera bakun biltzen ditu. Lehendik geneukan corpusa (Elordieta, 1999): bi eta hiru silabako sintagma-multzo bat da (gure azentu-unitateak), bi, hiru eta lau sintagmako esaldiak egiteko. Esaldi guztiak Bermeoko barietatearen emakume baten ahotsari dagozkio. Esaldiaren fokoa, zeinen egonguneak intonazioari biziki eragiten baitio (Hernández 1997, Gaminde, 1997), posible diren egongune guztietan dago kokatuta.

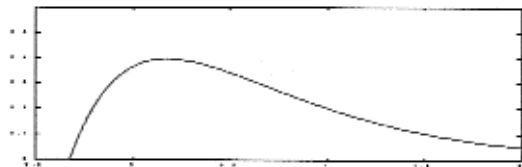
f) F_0 -ren jatorrizko kurba (suabea eta ilunagoa) eta sintetiko (irregulartasunak dauzkana, argiagoa). Kurba sintetikoa b eta d kurbak batuta garatzen da.

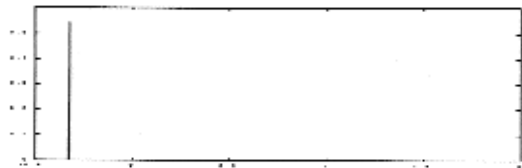
e) Azentu-pultsuei dagokien kurba sintetikoaren osagaia.

d) Azentu-pultsuak, bat azentu-talde bakoitzeko. Pultsu bakoitzaren ezaugarriak, egongunea, iraupena eta altuera dira.

b) Talde fonikoari dagokion F_0 -ren kurba sintetikoaren osagaia. Jaitsieraren aldatsa inpultsuaren altueraren arabera da.

a) Talde fonikoaren inpultsuak, bakoitzeko bat: Inpultsuen ezaugarriak egongune eta altuera dira.

5. irudia: Fujisaki-ren eredua.

Modelatuaren prozesuak hiru aldi dauzka:

- Parametrizazioa edo kurba errearen antzekoa den kurba sintetiko eragingo duten parametroen kalkulua; parametrizazio hau aztertuko den esaldi bakoitzeko egingo da.
- Testuen etiketazioa: testutik atera dezakegun esaldiaren intonazioaren ezaugarri-multzok dira etiketa horiek, ez daukagun informazio gehigarria erabili barik.

- Entrenamendu estatistikoa eta ereduaren kalkulua.

Parametrizazioa (kurba sintetikoa garatuko duten parametroen kalkulua, alegia) eskuz eta automatikoki egin da. Eskuz eginiko lanaren helburua prozesu automatikoa balioztatzea da. Eskuzko prozesua errazteko, lanabes batzuk egin dira:

- Programa grafiko bat Fujisaki-ren kurba naturalarekin batera ikusi ahal izateko. Programak ereduaren parametroak gehitzea eta aldatzea ahalbidetzen du; bestalde, emaitzak momentuan ikus daitezke.
- Emaitzen balioztatze akustikorako *softwarea*. Kodifikazio-teknikak erabiliz, seinale baten oinarrizko maiztasunaren balioak, garatutako kurba sintetikoaren balioekin ordezkatu daitezke. Era honetara, egindako parametrizazioa berehala ebalua daiteke. Lanabes hau oso erabilgarria izan da, zeren grafikoki hurbilago dauden kurbak (eta, halatan, beren arteko desberdintasunean errakuntza txikiagoa daukate) ez baitira derrigor berdinean pertzibitzen. Hau horrela da, ikusmen aldetik kurba biak —naturala eta sintetikoa— egokitzen ahalegintzen garelako; baina segmentu batzuek pertzeptualki ez dute zertan adierazgarriak izan.

Etiketetzea silabaka egiten da guztiz automatikoki, TABerako alde aurretik deskribatutako moduluak erabiliz. Etiketak intonazio-egitura bat edo beste konfiguraziotan duten testu-ezaugarriak dira. Esate baterako, intuizioz uste dugu pultsuen egonguneak erlaxionatuta daudela azentu-unitatearen barruan azentudun silabak daukan egongunearekin. Era berean, pultsuen altuera erlaxionatuta egongo da esaldian sintagma daukan egongunearekin, eta baita fokoaren egongunearekin ere. Horregatik, etiketa-moduan esaldiaren sintagma-kopurua, fokoaren egongunea eta silaba kokatzen den sintagma ere ematen dira. Horrez gain, azentu-unitate bakoitzeko eta silaba bakoitzeko, dagoeneko hitzaren silaba-kopurua eta hitzaren barruan duen egongunea ere adieraziko ditugu.

Azterketa estatistikoaren programak parametro akustikoen (altuera, egongunea, eta pultsuen iraupenaren eta inpulstuen altuera eta egongunearen artekoena) eta etiketen arteko erlazioa aurkituko du. Emaitza aztertu den esaldi-multzorako eredu entonatiboa arau-multzo bat izango da, sarrerako testuaren ezaugarriak erabilita ereduaren parametroak ematen dizkiguna (kasu honetan, Fujisaki-ren ereduarenak), zeinek testu horri dagozkion F_0 balioak ematen baititu.

Alor honetan garatzen ari garen lanak honako hauek dira:

- Antzeko eredu baten garapena (esaldi enuntziatiboak eta galdera bakunak) euskara batuan grabatutako enuntziatueterako.
- Hiru silaba baino gehiagoko azentu-unitateetarako ereduaren aplikazioa (unitateok azentu bigarrenkaria eduki dezakete). Modelatuaren azterketak

azentu-unitate luzeetan pulstu bat baino gehiago kokatu behar dugula adieraziko balu, modulu azentuatzaileak kontuan hartu beharko luke eta azentu bigarrenkaria txertatu.

- Ereduaren aplikazioa etenak ezagutzeko; hots, menpeko batzuk biltzen dituzten esaldi konplexuen modelatua.
- Sarritan gertatzen diren zenbait esamolderen ezaugarriak ezagutzeko eredia zabaltzea.

5. AZKENA

Lan honetan euskararako testu-ahots bihurgailu bat diseinatu eta garatzeko inplikaturik dauden alderdi garrantzitsuenak deskribatzen ahalegindu naiz. Nire lan-esperientzian hiru testu-ahots bihurgailu desberdinetan lan egin dut: lehena 1995. urtean amaitu nuen (Hernández, 1995); bigarrena Telefónica I+Drekin eginiko kola-borazio bat izan zen 1997. eta 1998. urteetan, eta prozesagailu linguistikoa zati baten diseinuan parte hartu nuen; hirugarrena, eta gaur egun garatze-aldian dagoena, Euskaltel enpresarentzat da.

Hiruetan, informazioa eta aholkua eman didaten hizkuntzalariekin lan egin dut; horien laguntzarik gabe proiektuak ez ziren burutuko. Hiruetan, azentuatzaileari eta transkripzio fonetikoari dagozkien arau eta gomendioen falta berberarekin egin dut topo, tartean hamar urte pasatu arren. Erabaki batzuk hartzeko unean, intseguritate bera sentitu dugu; eta gustatu zein gustatu ez, gure makinak hitz egin dezan, erabaki batzuk hartu behar dira derrigor.

Euskara beste edozein hizkuntzaren antzera teknologiatik hurbil egon daiteke, eta teknologia euskaraz ere helduko zaie euskal hiztunei. Ahoskerari buruzko gomendio argien multzo batek aparatu teknologikoen hizkuntza-kalitatearen hobekuntza baino ez du ekarriko. Horrez gain, ahozko hitzen datu-base publikoa definitu eta garatu beharko genuke, maila guztietan etiketatuta (maila linguistiko, fonetiko eta prosodikoa).

Nolanahi den ere, AhoLab Laborategian ingeniariak eta hizkuntzalariek lanean segituko dugu, hobekuntza horiek lortzeko asmoz.

AIPAMENAK

- Alvarez Enparanza, J.L., [Txillardeggi] (1982): *Euskal Fonologia*, Donostia, Ediciones Vascas.
- , (1985): *Euskal Azentuatzaileak*, Donostia, Elkar.
- , (1986): “Proposamen bat azentuari buruz”, *Euskera* XXXI, 341-348.
- , (1987): “Azentuari buruzko proposamen bat”, *ELE-2*, AEK, Bilbo.
- , (1987): “Euskara batua. Iruñeko proposamena azentuari buruz”. *Linguistika Saila*. UEU, Iruñea.

- , (1992): “Ahoskera Baturantz.” *ELE-10*, AEK, Bilbo.
- Aduriz, I.; Aldezabal, I., Alegria, I.; Artola, X.; Díaz de Ilarraza, A.; Ezeiza, N.; Gojenola, K.; Urkia, M., (1994): “EUSLEM: Un lematizador/etiquetador de textos en euskara”, in SEPLN, Córdoba.
- Breiman, L.; Friedman, J.H.; Olshen, R.A.; Stone, C.J.(1984): *Classification and Regression Trees*, Chapman&Hall/CRC.
- Dutoit, T.; Leich, H. (1992): “Improving the TD-PSOLA text-to-speech synthesizer with a specially designed MBE re-synthesis of the segments database” Proc. of *EUSIPCO’92*, Brussels, Belgium, 343-346.
- Dutoit, T. (1997): “An Introduction to Text to Speech Synthesis”, Kuwler, “Text, Speech and Language Technology” Series, Volume 3.
- Elordieta, G.; Gaminde, Y.; Hernáez, I.; Salaberria, J.; Martin de Vidales, I. (1999): “Another Step in the Modeling of Basque Intonation: Bermeo”, *Lecture Notes in Computer Science*; Vol. 1692: Lecture Notes in Artificial Intelligence 361-364.
- Fujisaki, H., Hirose, K. (1984): “Analysis of voice fundamental frequency contours for declarative sentences of japanese”, *J.Acoust. Soc. Jpn.* 5 (4): 233
- Gaminde, I.; Hernáez, I.; Etxebarria, B.; Etxebarria, P. (1997): “An analysis of the intonation for a pitch accent variety of the Basque language”, *Proc. of ESCA Workshop on Intonation*, Athens Greece, 137-141.
- Hernáez, I. (1995): *Conversión de texto a voz para el euskara basada en un sintetizador de formantes*. Tesis Doctoral. UPV/EHU.
- Hernáez, I.; Gaminde, Y.; Etxebarria, B.; Etxebarria, P. (1997): “Intonation modeling for the southern dialects of the basque language”, *Proceedings of the EUROSPEECH’97*, 807-810.
- Holmes, J.N.; Mattingly, I.G.; Shearme, J.N (1964): “Speech Synthesis by Rule”, *Language and Speech*, 7, 127-143.
- Hualde, J. I. (1994): “Euskal azentuak eta euskara batua”, *Euskera XXXIX*, 1549-1568.
- Klatt, D.H. (1980): “Software for a Cascade-Parallel Formatn Synthesizer”, *J. Acoust. Soc. Am.* 67, (3) 971-995.
- Mohler, G.; Conkie, A. (1998): “Parametric modeling of intonation using vector quantization”, 3rd ESCA Workshop on Speech Synthesis.
- Moulines, E., Charpentier, F. (1990): “Pitch Synchronous waveform processing techniques for text to speech synthesis using diphones”, *Speech Communication*, Vol.9, n°4, 453-467.
- Oñederra, M.L. (1994): “Ahoskera araupetzeaz: III. Abiaburu zehatz batzuk” *Euskera XXXIX*, 1533-1542.
- Taylor, P. (1998): “The TILT intonation model”, *Proc. Int. Conf. on Spoken Language Processing*.

Euskararen erabilpen-debeku eta arauak lehen Gobernu frankisten eliz politikan (1937-1940)

Joseba Intxausti

Historialaria. Hizkuntzen Historia Soziala

Euskal Fundazioa

Ondoko idazlana lehenengo Gobernu frankisten hizkuntz politikaz ari da, eta zuzenago elizkizunetan euskara debekatu eta gaztelania nola ezarri nahi izan zen azaltzen du. Estatuaren (Martínez Anido, Serrano Súnier ministroen) eta Elizaren (Lauzurika Gotzainaren) arteko gatazka eta negoziazioak gogoratzen ditu. Lana lau ataletan banaturik dago: a) Debeku-eztabaiden historiaurre orokorra, b) 1937ko abendutik 1940ko martxora arteko arau eta gertakariak, c) Ezarri nahi izan ziren debeku eta arauen eduki testuala, d) Donostiako frantziskotarren komentuko jokabide praktikoa.

Fraideen komentuetan, bizitzako joan-etorria islatuz, *Kronikak* idazteko ohitura izan da, orain gutxi arte bederen. Horietako batetik helduko diot hona dakardan gaiari. 1937ko abenduaren 20an Donostia-Egiako frantziskotarren etxean lerro labur batez eman zuen debeku baten berri kronikariak: *En este convento se recibe la orden de no predicar en vascuence* (Crónica: I, 346). Zer zen hori?

Berehala ikusiko dugunez, debeku hori zekarren agiriko mami politikoa pasarte honetan zegoen laburbilduta: *...no toleren al clero de esta provincia el empleo de otro idioma que no sea el español en las pláticas y sermones...*

Agiriaren testu osoa K. Zubizarreta artxibozainari esker eskuratu ahal izan dugu, Arantzazuko artxibategitik, zeren lehen aztarna eman zigun komentukoan ez baikenuen topatu agiria bera. Laster ikusi ahal izan dugunez, Torrealdai 1998-k jasota dauka testua bere funtsean (121), eta ondoko testu nagusiak ere bai (124-125, 147-148, 151-153).

Idazlan honen egitekoak bi izango dira: testu horiek elkarrekin batera ekimen politiko bat beraren kate-begi bezala aurkeztea, eta lehen frankismoaren hizkuntz politika nola formulatu eta ezarri zen erakustea.

1937ko abenduko debekua hizkuntz politika orokor baten funtsa eskainiz eman zen, eta halaxe ulertu zuten gertakari haietako protagonistek. Frankismoaren barnean piztu zuen eztabaidagatik, agintari zibil-militarren eta eliztarren artean sortutako gataz-

ka tenkatuagatik eta erabili ziren prozedura politikoengatik, debekuaren hura hizkuntz politikan urte haietako jazoera politiko ofizial larriena izan zen (1937-1940). Ez daukagu orain hori azpimarratzen ibili beharrik, lan osoak esango duena baita.

Lana lau ataletan banatuko dugu: a) Debeku-eztabaiden historiaurre eta ingurumen sozio-politikoaz argibide batzuk emango dira, lehenik. b) Arazoak izan zuen kronologia azalduko da, gero. c) Hirugarren, ezarri nahi izan ziren debeku eta arauen edukia jarriko dugu argitan. d) Azkenik, debekuaren aurrean aipatutako komentu-etxe jakin horretan nola jokatu zen erakutsiko da. Eta izango dugu aukerarik lanaren buruan ondorioren bat edo beste azpimarratzeko.

GERTAKARIEN HISTORIAURREA ETA INGURUMENA

1937ko debekuaren inguruan eta ondoren, bi erakunde nagusi aurkitu ziren aurrez aurre: Gobernua eta Gasteizko Diozesia. Hizkuntzen hautapenean bakoitzak zituen bere barne-historia, ideologia eta praxia, baina bakoitzaren baitan posible zen definizio eta jokamolde finko bat bera eta bakarra ez izatea ere.

Protagonista nagusiekin batera, erakunde bakoitzeko bigarren eta azken mailako agintariak ere bazeuden (Gobernariak, Guardia Zibil-Buruak; Alkateak, Parrokoak, komentuetako Nagusiak), eta, dena jasan edo gozatzen, Mugimenduko ekintzaileak eta kristau eliztar xumeak. Azken hauek, gainera, norberaren ekimenaren edo gogoaren arabera, ikusle ez ezik salatari ere bilaka zitezkeen.

Gertakarien ingurua ezagutzeko, hemen hiru erakunde protagonistari buruz esan behar da zerbait, hau da, arazoa xaxatu eta gidatu zuten Gobernu frankistez, nahitaez auzian esku hartu behar izan zuen Diozesiko Gotzaindegiaz (eta Gotzainaz bereziki), eta Donostiako frantziskotarren komentuez.

Frankismoa: euskararen inguruko zalantza eta ziurtasunak

Euskaldunok ongi dakigunez (edo jakin beharko genukeenez), euskararen aurkako politika ez zuen Franco-k asmatu; belaunaldi dezente lehenagotik zetorren zerbait zen berori. Frankistek —behar izanez gero— bazuten tradizio espainolean non ikus eta non ikas (Intxausti 1990: 99-100; Ferrer 1985: *passim*), beren familiarte politikoan ez ezik Errepublikarenean geratutako korronte batzuetan ere (Rossell 1977: 78-79).

Tradizio hartako hiru korronte politiko eskuindar elkartu ziren batik bat Altxamenduko lagunarte nabarrean: monarkia canovista eta primorriveristatik zetozenak, karlismo bateratuak zekarrena eta Falange berriarena (Carr 1968: 643-644). Bakoitzak zuen Espainiaren ikusmoldea (gutxi-asko, berariazkoa), eta bakoitzak aldarrika zezakeen bere hizkuntz politika.

Komeni da hori gogoan izatea, hona dakartzagun gertakariak hobeki ulertzeko.

Monarkiazaleen hizkuntz politika

Dakidanez, Espainiako alderdi politiko liberalek ez zuten izan hizkuntz politikarako egitarau orokor onarturik. Batez ere praxiak agindu zuen alderdi progresista eta moderatuaren ekimenetan. Hala ere, Katalunia eta Euskal Herriko nazionalistek beren hizkuntz proposamenak aldarrikatu zituztenetik, egokiera politiko bakoitzari beren formulazio eta irtenbide praktikoekin erantzuten saiatu ziren.

Bi moldetako politika izan zitekeen hura: a) Gaztelania izan ezik, gainerako hizkuntzak aintzakotzat hartu gabe legeetan politika elebakarra (kasik aitortu gabea) egin zuena, eta b) Horretarako aukera edo beharra izan zituenetan, auziari aurrez aurre heldu, eta eztabaida teorikoetan nahiz unean uneko erabaki politikoetan bere hizkuntz politika egin zuena.

Gure artean, J. Urrutia-k azpimarratu zituen, batez ere, lehenengo jokamolde hark izan zituen ondorio praktiko luzeak. Isiltasuna, aintzakotzat ez hartzea eta urak betiere gaztelaniaren errotara bakarrik eramatea zen politika haren ardatz erabakiorra (Urrutia 1978: 388-389, 399-413). Horrek ez du esan nahi, ordea, hizkuntz politika hura bidegaldutan zebilenik, ez-ikusien planta egiten zuela baizik. Baina Penintsulako nazionalismoek beren hizkuntz eskakizunak aldarrikatu zituztenetik aurrera (Azurmendi 1979b: 117-142; Atxaga 1996: *passim*), “oharkabeko” hizkuntz politika hura ez zen izan halakoa (Intxausti 1978: 19-23, 26...).

Borbondarren monarkia izanberritu ondoren (1875), behin baino gehiagotan eztabaidatu zuten politiko liberalek hizkuntzaren arazoa Parlamentuan: gogora, adibidez, Romero Robledo-ren (1888, 1899) edo Romanones-en hitzaldiak (1902). Baina sistema monarkiko izanberrituaren barnean, 1915-1916ko parlamentarien eztabaidak dira, noski, garaiko korrante monarkikoen hizkuntz jarrerak argien erakutsi zituztenak (Ferrer 1985: 77-78, 82, 96-103, 107-111, 113-133).

Monarkiako indar politiko hegemonikoen oso garbi izan zuten zer pentsa eta zer egin, gaztelania ez ziren Penintsulako beste hizkuntzekin. Hori ulertzeko, Romanones Gobernu-Buruaren hitzak (berriz ere!) eta Lliga Regionalista-ko Cambó-ren erantzuna izan daitezke Erregeren Gobernuak nondik nora zebiltzan jakiteko eta eskuin erregionalista bera haiengandik zein urrun zegoen erakusteko testu egokiak (Ferrer 1985: 131-132):

ROMANONES-ek: *...en estas cuestiones, si las examinamos con un espíritu de concordia y armonía, podremos llegar a soluciones, pero si vosotros reclamáis del Gobierno, sencillamente, la declaración de la oficialidad del uso del idioma catalán en las Corporaciones públicas, en los Tribunales de Justicia, en los documentos notariales y en la*

enseñanza, os diremos que no podemos acceder a vuestras pretensiones. (Muy bien). No es el Gobierno el que lo dice, no es el partido liberal; de todos los lados de la Cámara han salido opiniones en este mismo sentido. [Gobernu-Burua zen Romanones Kondeak: 1916ko uztailaren 8an].

CAMBO-k: Para una colectividad que tiene un idioma propio [...], toda limitación al empleo de ese idioma significa una opresión, [...] que entendemos [...] como una tiranía [...]. Reconoced nuestro derecho, declarad, como es justo, que todas las lenguas vivas de la parte española de la Península son igualmente nacionales; proclamad la cooficialidad de la catalana. [...]. Decía el Sr. Alvarez: Pero es que si os concedemos ese derecho, los gallegos y los vizcaínos podrían pedir otro tanto. Evidente, Sr. Alvarez, y si estas reclamaciones están apoyadas por una conciencia colectiva tendrán plena razón y deberá concedérseles. [Cambó katalan regionalista-k Kongresuan: 1916ko uztailaren 8an].

Romanones-ek zeukan arrazoia: Monarkiako gehiengoaren ahotsa berarena zen, ez Cambó-rena, nahiz eta honek Kongresuko egun hartan bizi izan zuen bere une politiko handienetako bat (Pabón 1952: I, 451-457). Geroago, Romanones-en arrasto berean mintzatu izan ziren Diktadurako gobernatzaileak ere (1923-1930).

Beldur izan zitekeenez, Errepublika ekarri zuten indarrek ere —sozialistak barne— ez zuten samurra izan pentsamendu glotozida hura ahanzte (Azurmendi 1979a: 8-12), eta Konde herrenaren doinu bertua entzun zen Parlamentu errepublikarrean, Royo Villanova, Ortega, Unamuno, Azcárate, García Valdecasas, eta abarren ezpainetatik (Ferrer 1985: 155-165).

Pentsamolde zahar horren segidatasunaren lekuko da (bere kasuan, modu ongi zakarrez) Martínez Anido Jenerala, 1937an. Une batez bere baitan Espainiako hizkuntz tradizio politiko eskuindarra, eta militarra ere, Falange-arenarekin lotu zuen honek.

Dena den, frankismoaren barruan ez ziren izan monarkikoak pisurik handiena izan zutenak; horregatik, beste bi taldeak dira gure historia honetan gogoanago izango ditugunak, karlistak eta falangistak baitira kasu honetan, zeharbidez, elkarrekin talka egingo dutenak.

Karlismoaren tradizio euskaltzalea ere

Monarkia isabeldarrak edo canovistak gaztelaniaz bakarrik egiteko joera makurra baldin bazuen, karlismoarentzat, aitzitik, euskara edo katalana ez ziren izan sekula hizkuntza arrotzak, inoiz gudaroste karlistako euskaldunen hizkuntz ohiturez zenbait talde gaztelau elebakar kexu izateraino. Bestalde, armak irabazle suertatu eta bera-riazko Aldundiak eratu zituztenean, euskararen aldeko politikarik ere egin nahi izan zen, arrazoi ideologikoengatik ez ezik hizkuntzari aitortzen zioten kultur balioagatik ere.

Bakea egin zenean (1875), tradiziozaleek berriz ere heldu izan zioten euskara sustatzeari, eta, jakina da, 1936ko Gerra Zibila baino lehen karlismoak bere euskaltzale eta idazleak izan zituela. Foruzalea ez zen beti urrun ibili euskaltzale ere izatetik.

Garaian garaiko jakitunen euskaltzaletasunean, J. B. Erro-rengandik hasi eta J. Urkixo-renganaino ibilera luzea egin zuen karlismoak Euskal Herrian. Era berean, Iparragirre-rengandik hona karlistek beren bertsolari eta olerkariak izan zituzten. Batzuetan oihartzun handikoak ere bai.

Prentsa karlistan ez da falta hizkuntzaren estimua erakusten duen idazlanik, eta euskal liburugintzan elizgizon karlistak beren ahaleginean saiatu ziren, abertzaletasuna jaio eta hedatu baino askoz lehenagotik, eta geroago.

Hurbilagoko lekukorik behar bagenu, gomuta dezagun nola Jon Etxaide idazleak eman zigun bere aita I. M. Etxaide integrista eta Euskaltzainburuaren antologia bat. Era berean, J. M. Lojendio ere Euskaltzainburua izan zen gerraondoan, eta, A. Arrue euskaltzainak bere politika karlista alderditar eta pertsonalaren barnean, idazketa-lana ez zuen laga, *Egan*-en parte hartuz eta hainbat hitzaldi politiko eta kultural euskaraz emanez.

Erran gabe doa, karlismoaren euskaltzaletasunaren historia oso bat egiteko daukagula oraindik, baina egon da alde hau zerbait aztertu duenik ere (e. b., Garmendia 1984: 425-431). Azken gerrateak bestelako premia larriagoak sortu baldin bazikien ere, ezin da ahantzi aurreko historia hura, eta berorrek izan zezakeen pisua, nahi bezain erlatiboa izanik ere.

Garbi dago: tradizio horretatik urrun zegoen Falangea, historia honetako hirugarren talde frankista.

Falangearen hizkuntz politika

Falangeari sinetsi nahi baldin badiogu, Altxamendu Nazionala “Iraultza” zen: “Revolución Nacional-Sindicalista”, alegia (cfr. Solé-Tura 1971: 21-22). Errotiko aldakuntza orokor baten ametsa zuenez, pentsa daiteke hizkuntz arloa ere beraren politikagintzarako eremua izan zitekeela. Ez zen izango hori hizkuntzen arloari helduko zion lehenengo Iraultza, halakorik aski aldiz gertatu baita.

Iraultzek hizkuntz politika osorik birmoldatu behar izan dutelarik, bi jarrerara arrunt kontrajarriak erakutsi izan dituzte:

- a) Proiektu politiko berriaren alde hizkuntza guztiak erabili behar direla defendatzen duen korrontea. Adibidez, ideia horren zerbitzuan itzulpen-bulegoak sortu izan dira, Iraultzaren mezuak mintzaira guztietan landu eta hedarazteko.

- b) Baina Iraultzek alderantzizko biderik ere hartu izan dute eskueran zeuzkaten hizkuntzen aitzinean: proiektu iraultzailea esku bakar batetik ongi loturik eramateko, hizkuntza nagusia ezarri eta horretaz bakarrik baliatu behar dela dioen kontrako tesia (beharbada, gainerakoak zapaldu eta baztertuz, gainera).

Bi tesi kontrajarriok elkarren segidan ager daitezke, baina baita aldi berean ere. Iraultza-barneko sentiera eta pentsamenduak ez daukate zerbait monolitiko eta zurruna izan beharrik, askotan iraultzaileak beren jatorri ideologikoetan ezpal berekoak izan ohi ez diren bezala. Frantziako Iraultzan ikus dezakegunaren gisara, bi tesi kontrajarrien presentzia eraginkorra Iraultzaren barneko kontraesanetako bat izan daiteke, eta hain eraginkorra ze tesia batek bestea ordeztu baitzuen kasu hartan (Intxausti 1989: 73).

Bestalde, hizkuntz trukaketarako proiektu baten eta erabateko hizkuntz tolerantziaren artean, hainbat ikuspuntu eta ñabardura sor daiteke hizkuntz politika egitean, batez ere frankismoa bezalako familiarte politiko nahasian. “Espainia” ez baitzen berdin definitzen Falange-tik ala karlismotik.

J. A. Primo de Rivera fundatzaileak Espainiaren naziotasuna “unidad de destino en lo universal” zeritzan hartan ezartzen zuen (Primo de Rivera 1952: 65-66, 67):

La Patria es una unidad total, en que se integran todos los individuos y todas las clases [...]. La Patria es una unidad trascendente, una síntesis indivisible, con fines propios que cumplir. [...]. Queremos que España recobre resueltamente el sentido universal de su cultura y de su Historia. (Teatro de la Comedia, Madrid, 1933).

Eta urte berean, Euskal Herriari buzuz zera idatzi zuen:

La nación no es una realidad geográfica, ni étnica, ni lingüística: es sencillamente una unidad histórica. [...]. Piensen los vascos que la vara de la universal predestinación no les tocó en la frente, sino cuando fueron unos con los demás pueblos de España. Ni antes ni después, con llevar siglos y siglos hablando lengua propia y midiendo tantos grados de ángulo facial. Fueron nación (es decir, unidad de historia diferente de las demás) cuando España fue una nación.

Primo de Rivera-ren pentsamenduan, nazioaren baitan hizkuntzarena bigarren mailako funtsa da (Primo de Rivera 1952: 86), baina horrek ez du esan nahi huskeria historikoa denik, hain zuzen “unidad de destino en lo universal” hartan tresna praktikoso baliagarria eta bateratzailea izan baita gaztelania. Hala ere, jatorrizko lehen funtsezko pentsamendu eta proiektu falangistan badirudi jasangarria zela gainerako hizkuntzen presentzia (Primo 1952: 560).

Baina 1933tik 1936ra urte “asko” pasa ziren Espainiako politikan, eta hizkuntzarena ere ozpinduz joan zen. Haren ingurukoek eta jarraitzaile anitzek (hain zuzen, lehen urteetan indarrrik erabakiorrena izan zutenek) hizkuntz politikaren arazo hau oso

bero hartu zuten, gerrakoan eta gero. Hori frogatzen duten testuak eta orduko jarrera praktikoaren lekukoak bukaezineko errenkan luzatzen dira hemerroteketatik jasotako antologietan.

Falange-ko jarrera liberalenak ere “etxeko” eta “etxerako” hizkuntzak onar zitezkeen, baina inola ere ez bideren batetik edo bestetik ofizialtasunen batera joan zitezkeen haien garapen sozial edo kulturala. Mintzaira horiek “beren muga naturaletan” egon behar zuten: eskola edo administrazioetik kanpo, kultura idatzi seriorik gabe, gaztelaniari eskubidezkoa omen zuten nagusitasunaren garapena mozteke, modernitaterako lekuz kanpoko irrika barik...

Horregatik, euskararen prozesu arau-emailea eta abertzaleek landutako berrikuntzak biziki gorrotatu zituen Falangeak.

Bakarra ote, lehen frankismoaren hizkuntz politika?

Oro har, frankismoaren familiarte politiko nahasi-mahasi hartan ordena pixka bat jarri beharra sentitu zuten gidari altxatuak. Horregatik, Serrano Súñer koinatuaren iradokizunei jarraiki, Franco-k batasun-bidea eratu nahi izan zuen, lehenengo “Falange Española y de las JONS” antolatuz, eta gero “Movimiento Nacional de FET y de las JONS” alderdi ofizial bakarra eratuz, 1937ko apirilaren 19an (Tamames 1975: 344-345).

Talde politikoen arteko batasun formalak, jakina denez, ez zuten ekarri mirakuluzki taldeen arteko sentiera eta egitarau politikoen batasun teoriko eta praktiko osoa. Mugimenduko ekintzaile izan arren, beren bizitza pertsonalean (eskualde geografikoak, familiak eta tradizio politikoez halaxe erakutsita) Penintsulako aniztasun kulturala txikitatik bizi (eta beharbada maite ere) izan zutenen artean, zaila zen Falange-aren zirrikiturik gabeko kultur politika hertsia onartzea (hertsitasun horretarantz lerratu baitzen dena, azken buruan).

Lehenago, ordea, Hedilla Falange-Buruaren inguruko alderdikide katalanek, adibidez, eskertu egiten zioten honi, beren artean katalanez mintzatzeagatik ez erasiatua. Aitzitik, gerratean, Burgos-en errefuxiatutako katalan frankista ospekoren batek estualdiren bat ere pasatu zuen inoiz katalanez jarduteagatik. Donostian bertan *Unidad* egunkariak katalanez ari ziren errefuxiatu frankisten epelkeria bortizki salatu izan zuen (Benet 1973: 153, 154, 160-161).

Mugimendu barruko zalantza haiek gorabehera, frankismoak oro har elebakartasunaren aldeko politika egin zuen, Administrazio guztiz elebakarra ezarriz, gaztelania ez ziren hizkuntzei eskola eta kulturarako bidea erabat moztuz, eta, praktikan bederen, lotsa handirik gabe behin eta berriz bizitza pribatuan ere sartuz. Hemen orain ikusiko

dugun kasuak erakutsiko digunez, eliz jende frankistari berari ere arau berriak paratu nahi izan zitzaizkion.

Frankismo osoa zegoen ados, Espainia Berriak hizkuntza ofizial bakarra behar zuela, eta berori ezarri egin behar zela esatean (II. Errepublikak egindakoa ezabatuz); baina horretarako metodo, erritmo eta prozeduretan ez ziren guztiak irizpide berekoak. Irekitxoena ez zeuden konforme lehendik, inolako gatazkarik gabe, indarrean zeuden erabilpen-ohitura eta jokamoldeak beste gabe mozteko.

Labur esanda: posible zen, azken hauentzat, espainolista eta frankista gogorra izan, eta gartzelania ez zen besterik ere erabiltzea, betidaniko mugarik hautsi gabe egiten baldin bazen, behinik behin (B hizkuntzak egoera diglosiko gordinenera kondentatuz) (Benet 1973: 153). “Zabaltasun” honen barnean, norbaitek pentsatu ere egin zuen euskara erabil zitekeela Mugimenduaren alde lan egiteko (Torrealdai 1989: 141).

Frankismoaren lehen urteetako arrastoa begiratzeko, badugu gaur tresnarik. Orduan gauzatutako hizkuntz politikaren historiako langairik franko bildu zuen Benet-ek (Benet 1973, 1979), eta ezaguna dugu gurean ere (Torrealdai 1982, 1998). Bada hor perla ederrik (Torrealdai 1998: 85, 93-95, 97-98, 104, 106).

Gobernu protagonistak

Hizkuntz egitarau teorikoak gorabehera, gerrako harat-honat eta aldarreak ere izan zuten Gobernu frankistetan beren eragina, eta joera ezberdinak agertuz eta burubideak nabartuz joan ziren: e. b., Erregimenaren 1937ko erakundeztapena eta erantzukizun politiko-linguistikoak, eta 1939ko udaberrikoak bestelakoak ziren, nahi den hurbilenak izanda ere.

Altxamendu Nazionala egitura juridiko-politiko batean eratzea ez zen egun batetik bestera egin. Altxamenduak garaipena lehen egunetan lortu ez zuenez gero, 1936ko uztailaren 24an “Junta de Defensa Nacional” deitua moldatu zen, M. Cabanellas Jenerala buru zuela. Franco-k ez zuen Estatu-Gobernuen Gidaritza 1936ko urriaren lehen baizik hartu, eta artean ere Gobernu-Taldea ez zen Gobernu, “Junta Técnica del Estado” zeritzan bat baino (Solé-Tura 1971: 17-27). Gobernu gisako hau 1938ko otsailaren lehen egunetan indarrean, eta data honetan antolatu zuten Franco-ren lehenengo Gobernu.

Eremu Nazionalan eta gerratean, botereari batasuna ematen ziotenak militarrek ziren batez ere, eta ez alderdi edo talde politikoak. Hilabete haietan, Armadatik zetozen agintariak susmo eta errezeloz begiratzen zituzten karlista eta falangisten ibilera politikoak (Carr 1968: 644-645). Alde horretatik azpimarratzekoa da, esku artean darabilgun lehenengo debeku orokorra Jeneral baten eskutik sortu zela.

Hilabete batzuen buruan, eta Franco-ren gidaritza politikoa segurtatu ahala, garbi ikusi zen berorren neurrikoa izango zen aginte-egitura instituzional berri bat sortzeko premia. Ikusi dugu Serrano Súñer-ek alderdi politiko nazionalak bateratzeko egindako ahalegina. Geroxeago, era bertsuko zeregina burutu nahi izan zuen Elizarekin ere, alferrikako gatazkak albora uzteko. Horren ondorioz, esan daiteke gure hemengo arlo linguistikoari zegozkion prozedura politikoetan 1939ko Serrano Súñer ez zela 1937ko Martínez Anido.

Horrela, ba, “Junta Técnica del Estado”-tik irten zen, 1937ko abenduko euskararen debekua. 1937ko urriaz geroztik, Junta hartako Barne-Segurtasun, Ordena Publiko eta Mugen Buru izan zen Martínez Anido, eta agintean gorako urrats bat eman ondoren, Ordena Publikorako Ministeritza eman zitzaion hurrengo lehen Gobernuan. 1938ko martxoan Gotzainari erantzun zionean, Gobernuko Ministro zen, hortaz. Hala ere, ez zen Ministro-aldi luzea izan harena, urte bereko abenduan hil baitzen Jenerala (Equipo Mundo 1970: 17-19).

Lehen Gobernu horretan (1938, otsaila) Altxamenduko joera guztietako indar politikoak zeuden, monarkikoengandik hasi, eta tradizionalista eta falangistengaino. Ez zitekeen espero, beraz, Gobernu hartatik kultur eta hizkuntz politikan molde erabakarrik, eta Sail bakoitzeko arduradunaren nortasunak eta alderdien eraginak bazuten kaleratu ziren erabakiekin zerikusirik, Pedro Sainz Rodríguez lehen Gobernu hartako Hezkuntza Ministroak askoz geroago (1982) Euskaltzaindiari aitortu zionaren arabera (ik. *Euskera*. XVIII, 1937-1953, IV).

Martínez Anido historia luzeko gizona zen: 1920ko hamarkadako lehen urteetan Bartzelonako langileriaren aurka metodo guztiak erabili zituen, harik eta Gobernuak berak kargutik kendu behar izan zuen arte. Primo de Rivera-rekin Gobernaziotik lan egin zuen, berriz ere langileriari aurre eginez. Franco-k deitu zue-nean, Gobernazioko lanetarako ongi prestatuta zegoen, ba, Mz. Anido. (Carr 1968: 496-497, 503, 547).

Lehen Gobernu hartan Barne-Ministro zenak, Serrano-k, eskuratu zuen Mz. Anido Jeneral hil berriak hutsik lagatako eserlekua: 1938ko abenduan bertan Serrano Súñer-ek Ordena Publiko eta Barne-Ministeritzak Gobernaziokoan bateratu zituen, bere eskuetan. Hortik aurrera, hizkuntzen arazoa ere CEDA-tik zetorren erdi-falangista honek izango zuen bere ardurapean.

Franco-ren bigarren Gobernu antolatu zenean (1939ko abuztuan), Serrano-k bere aurreko lekuan jarraitu zuen, Gobernazioan, harik eta hirugarren Gobernuan Atzerri-Arazoetara pasatu zen arte (1941eko maiatzean). Serrano izan zen (Ministroa bera, alegia) 1939ko urrian Elizarekin hizkuntz arazoaz molde berri batez osterantzatzan hasi zena. Gobernazioa utzi aurretik burututzat eman ahal izan zuen auzia, 1940ko martxoan.

Hori da historia honetako lehen erakunde protagonistaren (Gobernuaren) inguru-
mena, eta bigarrenaren aurkezpena egin behar dugu orain.

Gasteizko Diozesia eta bere Administrari Apostolikoa

Gerratearekin, Mugimendu Nazionalaren eta Franco-ren eliz politikan buruhauste handietako bat Euskal Herriko Elizarena izan zen. Lehenengo orduetatik, lurraldez gerra-lubakiaren alde bietan, eta politikoki, menpekotasun zibil-militar kontrajarrietan banatuta egokitu ziren herritar eta eliztarrak, eta Diozesia. Jakina denez, banaketa politiko hori arazo erlijioso bihurtu zen berehala (Iturralde 1978: *passim*; Rentería 1982: 197...), katoliko askorentzat kontzientziako arazo ere bai, gertakariak eta Gotzainek lagunduta (Onaindia 1975: *passim*).

Banaketa hori zen egoera orokorra. Horrek ez zuen esan nahi, ordea, eliz jendeak —frankista izanik ere— bere hizkuntz ohiturak bat-batean aldatu behar zituenik (ohitura arauturik ere zegoen toki edo zereginetan behintzat).

Elizaren kasuan, arau jakin batzuk ez ezik hizkuntz ohitura eginak zituen elizbarrutiak, aurreko hamarkadetan duintasun berriz eramán nahi izan zirenak, gainera (ikus besterik ez dago, adibidez, nola eman zitzaion leku hizkuntzari, eta nola goza bertako euskara Gasteizko Gotzaindegiaren Buletinean eta Katekesian).

Erregimen Zaharreko pasadizo ezagunetara gabe (esaterako, Kalahorrako Sinodalak ditut gogoan), 1885eko Sinodo-Arauek tradizio zaharrari eutsi zioten, eta bide horretatik zetorren —Eusko Pizkundeko planteamolde berriak ere tarteko zirela— Gotzaindegiaren beraren eta, ondorioz, apaiz diozesitarren hizkuntz politika eliztar zahar eta berriua. Hor, berez, ez zegoen artean geroagoko politika “separatistarik”, gatazka berezirik gabeko eliz tradizio heldua baizik.

Horregatik, M. Miguel Gómez Apezpikuak berretsi baizik ez zuen egin lehendik eta aspaldidanik ezaguna zena, ondoko arau hau ontzat ematean (Miguel Gómez 1885: 32-33):

Siendo un hecho indudable, gracias á Dios, según nos hemos informado en la Santa Pastoral Visita, que en la mayor parte de las poblaciones de Guipúzcoa y Vizcaya, y principalmente en los caseríos, apenas se habla otro idioma que el vascuence, encargamos á los Párrocos y demás Sacerdotes que, en la predicación del Santo Evangelio y explicación de la doctrina cristiana, se valgan del idioma usual en las respectivas localidades.

XX. mendeko bigarren hamarkadatik hasita, Gasteizko Diozesiak euskarazko bere baliabideak eguneratzen urrats berriak emanak zituen, Baionan lehenago (1909, 1923) eta Iruñekoan geroago (1926) egin zen bezala, eta hori —gerrako eztabaida politiko lazarriagoak etorri aurretik, behintzat— aurrerapen egoki modura ikusi izan zen (Villota 1985: 174-178; *Congrès* 110: 254; Intxausti 1990: 134-137).

Eliza katoliko unibertsalaren hizkuntz arauak jasorik, saiatu zen hainbat elizgizon 1920ko hamarkadan Euskal Herriko Elizari pentsamendu-euskarri bat eraikitzen, gerora frantziskotarren artean B. Gandiagak egingo zuenari aurrea hartuz (Urrutia 1923, Intxaurrondo 1926, Gandiaga 1960). Bestalde, Gotzaindegi-tik ere finkatu ziren eliz lanerako hizkuntz irizpideak, hain zuzen monarkiazale garbia zen Zakarias Martínez Gotzainak gidaturik (Martínez 1924). (Buletinean barreiatuta utzitako testu eredugarri batzuk irakurri besterik ez dago, indarrean zegoen sistema politikoari Gotzainak nolako atxikimendua zion jakiteko).

Baina Elizan zaharra zena eta Monarkian Administrazio eta Eskola bidez egin nahi izan zen hizkuntz politika nahikoa aldenduak zeuden beren irizpide eta helburuetan. Eta, aldenduak ez ezik, kontra ere bai arlo batzuetan. Eliza erromatarraren Euskal Herriko (eta beste hainbat tokitako) hizkuntzazko kulturapenean historikoki alde kritikagarriak franko ageri bada ere, arlo honetan elkarren lehian jarri ziren bi botereen hizkuntz politiken aldea nabaria da.

Horrez gain, ohiko hizkuntz tradizio bien ondoan, Gasteizko Diozesiaren 1937ko egoera instituzionala ezin da aipatu gabe laga, hilabete haietako testuin-guru politiko-instituzionala argigarria baita hemen ikusiko ditugunak hobeki balioesteko.

Gasteiz-en ez zegoen orduan bertako Gotzainik, Mateo Mujika erbestean baitzegoen, baizik eta Franco-rekin adostu eta Vatikanoko izendatutako Administrazio Apostoliko bat zegoen Diozesia gobernatzen: Frantzisko J. Lauzurika.

Lauzurika izan zen Gasteizen “Franco-ren Gotzaina”, frankistek bere orduan esan zutenaren arabera, 1937ko urritik 1943ko abenduraino. Altxamendu Nazionalaren alde eta babesean ahalegindutako Hierarkia katolikoaren barnean, Lauzurikak leku behinena du, frankismoaren lehen urteetan, haren prediku eta gutunetako testuek erakusten digutenez (Rentería 1982: 313-409; Sánchez Erauskin 1994. 166-167, 169).

Durangaldeko Iurretan jaioa (1890-1964), Comillas-en egin zituen bere eliz ikasketak. Logroño, Zamora eta Valentzian kalonjiak irabazi ondoren, azken hiri honetako Gotzain Laguntzaile egin zuten (1931). Gerra lehertzean, Durangon zegoen oporretan, eta Jaurlaritzak lagundurik, pasatu ahal izan zuen muga (Erromarako omen), baina bertan behera Dantxarinetik alde nazionalera iragateko (Onaindia 1973: I, 44-49). Handik aurrera, Hegoaldean altxatuen aldeko eliz hierarkia suharrena dugu, Gomá kardinalarekin batera.

1943an Palentziako Gotzain izendatu zuten, eta Oviedoko Artzapezpiku izatera iritsi zen gero. Kargu hori zuela hil zen. Apaiz, karlista eta herkide zuen Etxenagusia parroko euskaltzain urgazleak damu garbirik gabeko haren gerrako demasiak gogoratu zituen inoiz (Rentería 1982: 340).

Lauzurikak esan, idatzi eta egindakoek, historiografian arrasto iluna utzi dute (Sánchez Erauskin 1994: 176-177). Harritzekoa gertatzen da Gasteizko Diozesiaren arduradun hark egindako Gutunak eta predikuetan esanikoak irakurtzea, are gehiago Euskal Herriko katolikoak gerra anker batean itota zebiltzala jakinda. Esan dezagun, gutxienez, guztiz itsutu zela Lauzurika, gerraren zurrunbiloan. Karlista frankozalea izan zen osorik, eta Diozesia gerraurreko ildo zentzatuetatik aldendu eta Espainia berriaren zerbitzuan jarri nahi izan zuen, Seminariotik hasi eta elizbarrutiko antolaera osoan (Rentería 1982: 391-401; Sánchez Erauskin 1994: 161-177).

Baina, alde ilunaren ondoan, ez usteko beste argiagorik ere izan zuen. Jasotzekoa da Lauzurikarekin zinez kritikoa den baten ondoko lekukotasun hau (Rentería 1982: 340-341):

Me da pena recordar esas cosas de don Javier Laucirica (sic). Era euskaldun y amó siempre el euskera, que lo hablaba siempre que podía. Dio un decreto en que mandaba que la predicación se debía hacer en euskera, siempre que la mayoría de los oyentes hablaran esa lengua. Los curas que querían ocupar cargos, aldeanos y euskaldunes muchos de ellos, no hacían caso. Consideren nuestros lectores hasta dónde llegaba esto, que un sacerdote joven, más tarde, años más tarde, dijo en el Seminario que quería olvidarse del euskera para que no le enviaran a un pueblo.

En el euskera, don Javier Laucirica no tuvo jamás ningún complejo y le gustaba hablarlo en los cuarteles que visitaba con los euskaldunes que estaban cumpliendo el servicio militar.

Años más tarde, en el funeral de don Domingo Abona [Bilboko artzipretea berau, karlista eta frankista, Lauzurika bezala, eta beronen adiskidea] que celebró él mismo y asistió Monseñor Morcillo, a la salida en la plaza de Albia me dijo: “Chileno, que me despreciaste” [Lauzurikak bere elizbarrutira eramán nahi izan zuen inoiz idazlea, baina Renteriak Txilerako bidea hartu zion]. Y allí le vi, alegre y lleno de vida, hablando en euskera con muchos de los que le saludaban.

Fue un aldeano vividor, español cien por cien, sumiso hasta el servilismo con Franco, nunca traicionó su idioma nativo, lo empleó para decir las mayores barbaridades que se pueden imaginar. Otras cosas mejor ni las nombro.

Aipatutako On Domingo Abona ere, politikan bezala hizkuntzatan, Lauzurikaren ezpal berekoa zen, nonbait (Rentería 1982: 324). Horrela, ba, espainolista petoa eta frankozale porrokatua genuen Lauzurika Gotzaina, baina baita zinezko euskaldun mintzatzailea ere. Hau da, nonahi ere euskaraz mintzatzen saiatu izan zena, Durangon, noski, baina baita bisitatu izan zituen hainbat herri euskaldunetan ere, kalean edo elizan, euskaldunik aurkitzen zuen lekuetan. Euskararena, barrutik zerion zerbait zuen, berezko komunikazio-tresna naturala.

Bestalde, goian aipatu dugun hizkuntz tradizio diozesitarra betidanik ezagutu zuen Lauzurikak, harmonia ederrean bizi izandako tradizioa, gainera. Egia da, seguras-ki haren ustez, euskararen inguruan “berrikeriarik” eta interes politiko alderdikoirik

ere ezagutu izan zuela, baina, itxura guztiz, Lauzurikarentzat azaleko eta pasaerako gorrina besterik ez zen hori; euskara bera, ostera, asmaziorik gabeko herritarren jatorrizko izan-modua. Hortaz, behar izanik, Altxamendu Nazionalaren ideia eta asmoak berak ere zabaltzeko balio zezakeen lanabesa, eta, zer esanik ez, elizkizun eta katekesian erabil zitekeena.

Abiapuntu honetatik ulertu behar da, uste dugunez, ondoren azalduko ditugunetan ikusiko dugun Lauzurikaren jokabidea. Eta goazen, arau orokorren historia egiteko behar genuen ingurumenaz diogun honetatik, arau haiek jaso zituen eliz erakunde batera. Gizarteak berak debekua nola bizi izan zuen balioztatzen lagunduko digute ondoko datuek.

Donostiako frantziskotarrak

Egia-Atotxako etxe frantziskotarra aski berria zen, artean, juridikoki 1923an ireki baitzen berriro, eta etxegintza bera, bere handi-mandian, 1926an eman zen amaitutzat; baina XVII. mendearen hastapenetatik zetorren Txurrutal/Egiako komentuari segida emanez eraiki zen komentu hau (gaurko Ibilgailuen Udal Parkeko orubean, Groseko Geralekuaren parean, dago komentu zaharraren lekua). Besterik ezean, aipa dezagun behintzat Txurrutaleko hark euskal eskola bat ere izan zuela, XVIII. mendean.

Egia auzoa, artean oso euskalduna zen, bertan etorkinen olatualdi handiena 1945-1965ekoa izan baita, eta jakin badakigu, gainera, komentuko elizkizun handietan euskarazkoak jendetsuagoak ere izan ohi zirela erdarazkoak baino, 1935 eta 1936etan, adibidez (*Crónica*: I, 200, 234).

Frantziskotarren historiara itzuliz, esan dezagun erlijioso hauek tradizio handia zutela eliz predikuan. Zarauzko Misiolarien Kolegioa gogorarazi izan da sarrienik, baina komentu guztiek zuten —herri txiki eta hiri handietan— ongi antolatuta predikuzerbitzua (Uribe 1996: 306-308). Azken Gerrate Karlistatik hona etxeak izanberritzean, sermolari frantziskotarrek milaka mintzaldi egiteaz gain, kristau euskaldunen eliz mugimendu zabala gidatu zuten, inoiz jendetza handiko bilkurak prestatuz. Prediku-lan honek izan du bere aztertzaileak (Basabe 1935: 146-158; *Cantabria Francicana* 1960).

Probintzia erlijioso izanberritu honetako (“Kantabria” deitua berau) euskal-tzaletze edo abertzaleak berantiarra izan zen, kaputxino edo josulagunenarekin alderatzen bada. Euskarazko prediku-lanetan presentzia emankorra izan zutenen alderantziz (Baertel, Ugarte, etab.), Eusko Pizkundeko kultur lanetan askoz ere protagonismo apalagoa izan zuten frantziskotarrek garaiko euskal Elizan (hala ere, Lizarralde eta Arrue bederen 1918ko Oñatiko Batzarrean hizlari izan ziren). Bizirik diren gaurko lekukoek diotenez, euskaltzaletze orokorragoa Errepublikako urteetan iritsi zen, gazteen artean batik bat.

Gerra lehertu eta berehalako lehen asteetako albisteak A. Madariagari zor dizkiogu Donostian (*Crónica*: I, 242-322). Estualdiak eta guzti, gerratea ez zen zitalegia gertatu Egia-Atotxako komentutarrentzat: komentua, noski, utzi egin behar izan zuten 1936ko uztaitetik iraila bitartean, Loiolako militar altxatuei bidea mozteko hartu baitzuten milizietarrek etxea. Madariaga bermeotarra (1893-1963) zen une hartan bertako Nagusia, euskal sermolari eta idazlea berau (Varii 1935: 156-196, 168-179).

Denek ere sosegu hobea nahi zutelarik, CNTko batzuk emandako ezustekoren bat gorabehera, jeltkideen artean aurkitu zuten babes, eta ez zen ezbehar gordinik jazo. 1937ko abuztuaren, frantziskotarren hauteskundeetan Nagusi berria eman zitzaion komentu honi: Aita A. Mitxelena zarautzitarra (1899-1969), Salvatore Mitxelena idazlearen osaba eta Errepublikar-urteetan lagunarte euskaltzale batekoa izana Nafarroako Erriberriko etxean (Ezkurdia, Mendia, B. Madariaga).

Komentu honetako Senitarteaz bilduta daude bizilagunen datu orokorrak, eta badakigu sortze-jatorriz hagitz euskalduna izan dela bertako fraideartea: adibidez, 1923-1998. urteetan fraideetako %61 giputzak izan dira, %23 bizkaitarrak, %13 nafar-arabarrak (Intxausti 2000: 112-138, 116).

1937ko udazken hartan Donostiako komentuan bizi zirenak 27ren bat ziren, baina bertoko egoiliarak hamabost edo bakarrik. Errefuxiatuta, edo gabe, behin-behingo bertara etorritako batzuek osatu zuten urte hartako Fraide-Senitarte (*Crónica*: I, 335-336). Zinez etxeok bertakoak zirenak, denak ziren euskal herritarak, eta arabar bat izan ezik, hizkuntzaz guztiak euskaldunak.

A. Mitxelena iritsi aurretik ere, euskarak bere *status* eliztarra antolatu samarturik zeukan etxe horretan, auzotarrekiko harremanetarako. Hasteko, komentua, bere hormak jasotzeko ere, donostiarrekin mota eta maila ezberdineko harremanak izan zituen, eta lan pastoralean ere bai: Auzoko herri-herritarrekin, alde batetik, eta Hiriko klase jasoagoekin. Fraideak saiatu ziren, batzuekin eta besteekin konpontzen, eta klasearteko joan-etorri sozial hartan moldatutako egoera aski diglosikoa, komentuko zenbait eliz ekitalditan ere agertu ohi zen (Intxausti 2000: 263-265).

Latinaren garai haietako ofizialtasuna ahanzi gabe, Egiako euskaldunek bazekiten zein zerbitzu zituzten euskaraz, eta zeintzuk ziren gaztelaniaz, eta Garizumako Misioidietan beti zegoen sermolari euskaldunak, eta auzotarrek ongi erantzuten zioten deiari, goian esan denez. Hala ere, jai handietako predikuetan (Aste Santuan, adibidez) ez dirudi Atotxak, 1935ean behintzat, kalitatez eta kopuruz, gainerako eliza donostiarretako mailarik zuenik (*Crónica*: I: 203-204). Igande arruntetako euskarazko Meza-hitzaldiak lehen orduetan izaten ziren, beranduagokoak erdaraz egiten ziren bitartean.

Komentuak bazituen bere sermolariak, etxean ez ezik inguruko eta probintziako herrietara euskaraz mintzatzera joan ohi zirenak. Predikari euskaldun hauen artean eman ditzakegu A. Mitxelena Nagusia, J. M. Bengoa debarra, J. A. Amundarain orendaindarra, J. Lasa matximentarra, eta besterik. Etxe horretako prediku-lanaren koantifikazioa eginda dago: etxeko elizan eta beste elizetan 618 mintzaldi egin zituzten fraideek 1937an, eta 972, 1938an (Intxausti 2000: 237). Agian, horietako heren edo laurden bat, euskaraz (iturriek ez dute beharreko xehetasunik ematen arlo honetan).

Oro har, errito latinoak zituen orduko mugen barnean, eta joeraz gero eta antolaera diglosikoagoarekin izan arren, bere etorrian egoera egonkorra eta definitua zuen euskarak Egiako eliza honetan. eta 1937ko debekua lekuz kanpoko gertatu zitzaizen fraideei.

GERTAKARIEN KRONOLOGIA ETA ESANAHIA

1937ko abenduaren 17ko Ordena ez zen asmo eta jite horretako lehenengoa: lehenago ere Gobernu espainolak eginda zuen saioaren bat elizetako hizkuntza politika bere gisara moldatzeko. Gerrate bat —eta halako zama ideologikoa zekarrena— ez zen egokiera txarrena Altxatuen gogo bero-berrituak azaldu eta indarrean jartzeko. Are gutxiago, berariazko hizkuntzak zituzten Katalunia eta Euskal Herriaren parte bat arerioarekin joana zelarik.

Iradoki ditugun arrazoiengatik, hizkuntzena Gobernuaren eta Elizaren arteko eztabaidagai bihurtu zen, politika-pasilloetan eta prentsaren ere. Modu hain zabal eta programatuan Gobernutik elizkizunak baldintzatu nahi izatea, Euskal Herrian lehenengo aldiz orduan gertatu zen. Espainiako Monarkian horren aurrekin antzekoenak, moriskoei eraso zitzaientean (1566), Kataluniako erreforma borbondarrean (1716) edo Ameriketako kolonizazioan (1772, etab.) aurki daitezke.

Lehen urratsak

Egia da, ordea, abenduaren 17ko hura ez zela heldu aurretik saio apalagoren bat izan gabe. Gogora daiteke, hamarkada batzuk lehenago, norabide bereko ahaleginik izan zela Espainian bezala Frantzia (Intxausti 1990: 136). Estatu Espainolaren antzera (1902) Errepublikak Frantsesak (1902, 1906) katekesia eta predikua erdaretan egiteko agindua eman zuen.

Gerra Zibileko politika kulturalan jasan ezina gertatu zen, mespretxuz begiratzeko hizkuntzaz eta susmagarria zen apaizen ezpainenatik kontrolik gabeko mintzaldiak entzutea. Irtenbide erosoago bat asmatu beharra zeukan Altxamenduko botere agintariak.

Goitik zetozen iradokizunei jarraiki, ziur, Komandante Militarrek (uste dudanez, Gipuzkoakoak) jada 1937ko ekainean kontrolatu nahi izan zuen elizetako Liturgia, hizkuntza ez ofizialen jendaurreko erabilpena debekaturik zegoela gogoratuz. Lehen erabakitzat, edozein herritan zela ere, mezatan gaztelania erabiltzeko agindu zuen, nahiz eta lehen orduetakoetan euskarak, salbuespenez, lekuren bat izan zezakeen. Agindu-prozedura honek hautsi egiten zuen, garbiki, Elizaren aginte-autonomia, eta agintari zibil edo militarren irizpideetara jartzen elizetan zaindu beharko zen hizkuntz politika. Egon zen, orduan, herrietan agindua betearazi nahi izan zuen agintaririk: Tolosako Alkateak elizgizonei azaroan pasatako oharrean ikus daiteke horren adibide bat (Torrealdai 1989: 106, 111).

Hemen ia ukituko ez ditugun arau batzuk ere badaude, aipatu behintzat egin beharko direnak; hauek ere elizetarakoak. 1938ko martxotik aurrera Gobernuaren irizpideak eta Gotzainenak bat ez zetozela ikusi zenean, esku-sartze mugatuago batzuk entseatu ziren, hamar minutuko euskarazko tarte bat onartuz (Torrealdai 1998: 128, 135). Hemen ez ditugu iruzkinduko arau xeheago hauek, baina beude aipatuta.

Gobernua eliz munduan sartzen hasiz gero, ez jakin noraino hel zitekeen arazoa. Josefinismo agintezale baten atarian ote zegoen Eliza espainola? Aliatu ala menpeko izan behar zuen Elizak hizkuntzen arlo horretan? Ez da hau urrunagoko arazo hori argitzeko egokiera, eta gurera mugaturik, zuzenean hizkuntz politikaz jazotakoak ekarriko ditugu hona.

Gatazka-une nagusiak

Aztertu nahi dugun gertaera, esandako aurrekin horiek gogoan direla, ia hiru urtetan luzatu zen, 1937ko ekainetik 1940ko martxoraino. 1937ko abenduaren 17ko Ordenak eman zion izaera ofiziala auziari.

Berorren arabera, herrietako ohiko eliz jarduera arrunta delituzko deklaratu zen, zigorgarri. Eta salaketa-sistema bat jarri zuen indarrean, eliza eta elizgizon guztiak susmagarri bihurtuz, edo, gutxienez, alde horretatik elizetako eta Diozesiko artzain-lana salatari ofizialen (tokian tokiko agintari zibil edo militarren) ardurapean ezarri.

Itxura guztiz, hain frankista leial agertutako Lauzurikak eta Euskal Herriko beste hainbat elizgizonek ez zuten espero, kontsultarik gabe, Gobernuaren halako esku-sartzerik. Segur aski, ondoko asteetan, ahal zena egin zuten apaiz eta fraideek, ekaitzari aurre egin eta urak berbideratzeko; tokiko eliz agintariek ahaleginak eta bost egin bide zituzten beren iritzi eta ezinegonak Gotzainari ezagutarazteko. Ondoko gertakarien aurrean, hori da behintzat pentsa daitekeena, nahiz eta artxiboak horretan arakatzeko ditugun.

1937ko abenduko agindu hari Diozesiko Buletinean eman zitzaion zeharbidez erantzun ofiziosoa, segur aski ez Burgosko politika-pasilloetan zenbait kontsulta egin gabe. 1938ko martxoaren lehen agertu ziren Gasteizko eliz aldizkari ofizialean hizkuntz praxia Elizaren barrutik eratzeko Administrari Apostolikoaren arauak.

Hau da historia honen bigarren une ardatza: handik aurrera elizbarrutiak eta apaiz-erlijiosoek bazekiten beren Diozesi-agintariaren arauak zeintzuk ziren, eta horiei, eta ez besteri, zor zieten beren menpekotasuna. Zalantzarik gabe, Gobernu sektore jakin baten eta militarren agindupetik at, eliz barneko burujabetasuna berreskuratu nahi izan zuen Lauzurikak, frankismoaren barnean hurbilen zituen indar politikoen babesa segurtatuz, pentsa daitekeenez. Lehen Gobernu hartako Justizia-Ministroaren laguntzarik izan ote zuen? Rodezno Kondea izan zen Ministeritza horretan karlismoaren ordezkaria.

Euskal Herriko frankismoaren barruan, euskararena izan zen paper ofizialetara eta Prentsaraino iritsi zen lehenengo auzi larria, Ministroaren eta Gasteizko Administrari Apostolikoaren artekoa, eta urak mantsotu ez ziren arte herrietako eliz jendea urduri egonarazi zuena.

Ministroak ez zion batere ez-entzun egin Gotzainaren agiriari; aitzitik, aurrez aurre eta berehala oldartu zitzaion, publikoki gainera. Buletineko Gotzain-oharra hilaren lehenengoan agertu zen, eta 13an izan behar zuen indarrean. Bi aste tarte horretan idatzi zuen Ministroak erantzuna, Gotzainarena espreski aipatuz: *El Boletín del Obispado de Vitoria...* hitzekin hasi zuen bere azalpena Martínez Anido-k.

Ongi azpimarratuta utzi zen testuan, Gotzainaren esanei jarraituz gero, bertan behera indargabe geratuko zirela Gobernutik emandako arauak: “...*como esta disposición anula las órdenes que tengo dadas a los Delegados de Orden Público...*”. Hortaz, Administrari Apostolikoari begiramenik gabe eraso zion (Torrealdai 1998: 125):

...los dependientes de mi autoridad considerarán como inexistente la mencionada disposición de la citada autoridad eclesiástica, velando por el cumplimiento de cuanto tengo dispuesto sobre este asunto, y deberán sancionar con el mayor rigor la menor infracción de lo ordenado con anterioridad.

Esandakoarekin, agerian geratu zen bi botereen arteko desadostasun baten aurrean zeudela eztabaidako protagonistak, Eliza eta Gobernu, eta bataren nahiz bestearen zerbitzariak: Nor zen legezko agintaria eremu horretan, Gotzaina ala Ministroa? Martínez Anido-k, bere prozedura eta tankerarekin garbi utzi nahi izan zuen zinezko aginteduna zein zen, nahiz eta ikusiko dugunaren arabera, zirrikituren bat ere irekita utzi zuen (“...*y únicamente, por excepción...*”).

Une hartan Ministro batek eman zitzakeen oinarritzko arrazoi politiko eta soziolinguistikoak ezagutzeko, testu antologikoa da agiriko pasarte hau, eta merezi du hemen lekurik (ib. 127):

Alegar desconocimiento de la lengua española en provincias que son orgullo de la mayor cultura, y precisamente cuando está incrementada su población en estos instantes por un inmenso número de habitantes procedentes de otras regiones, sería ofensa grande para ellos y atentatoria a los sentimientos de hospitalidad el uso y abuso del vascuence, dando lugar a que los extranjeros que tan en contacto están con nuestra zona fronteriza, y que se afanan por conocer nuestra lengua y costumbres, observaran que a estas alturas, conceptos tan indiscutibles pudieran ser objeto de polémicas y discusiones precisamente en los momentos solemnes de la lucha contra los enemigos de la civilización y el cristianismo, formando un deplorable juicio sobre nosotros y, sobre todo, de la Autoridad que por debilidad o ineptitud consintiera [...] ese socavamiento de los principios fundamentales de la Nueva España.

Horrela itxi zen aginte bietako erpinen arteko jendaurreko eztabaida. Handik aurrera, itxura guztiz, gobernatzaileak eta elizgizonak ibilera praktikoak bilatuz joan ziren, euskararen gutxieneko presentzia jasanez zibil-militarrak (betiere berauen iritzi eta irizpideen menpe mantendu nahiez erabilpen-maila eta unean uneko egokieraren gobernu), eta elizgizonen aldetik, eliz tradizioak eskatzen zuena eta tokian tokiko mehatxuek ametitzen zuten erabilera segurtatuz.

Ministroak, ba, ez zuen uste izan atzera egin behar zuenik, eta 1938ko maiatzaren azkenean emandako aginduari eutsi zion Komandante Militarrak: *...en las iglesias no debe permitirse la predicación en vascuence...*, nahiz eta elizaratutako gehienek gaztelania ez bazekiten *...pueden autorizarse diez minutos de plática en vascuence...* (Torrealdai 1998: 135).

Arazoak, ba, bere bidezidor ofizialak ibili zituen, izan ere Katalunia Altxa-mendu Nazionalak menperatu zuenetik (1938-39ko neguan), hizkuntzaren hau are minberago agertu zen. Bestalde, lehenago Gotzain bakar batekikoa izan zitekeena (Gasteizkoa, alegia), 1939an hainbat Diozesirekin zerikusia zuena bilakatu zen. Hizkuntza katalanaren lurretan, gainera, lehen ordutik menperatutako eskualde batean (Balearretan), Falangeko mutilak Josep Miralles Mallorca-ko Gotzaina aztoratzera heldu ziren, katalanaren kontra egindako gehiegikeriez (1937ko irailekoa izan zen honen protesta) (Guardiola 1980: 99).

Horregatik, 1939ko urriaren 29an Serrano Súñer-ek Katalunia eta Euskal Herriko Gotzainei konfiantzazko galde-gutun bat zuzendu zien, denen arteko adostasun baten bila. Aginduak eman ordez, gutun honetan galdetu egiten zen, ea bertan aurkezten zien (eta geroago ikusiko dugun) erabilpen-irizpidea onargarri izan zekiekeen ala ez galdetu, alegia.

Gutun horretan, aitorten bat dago hemen interesgarria izan daitekeena: katalanaren eta euskararen eliz erabilpenak kezkatuta eta urduri zeukan Estatuko gobernu- aparatua, eta egoera Gasteizko Diozesikoa baino zabalagoa zen, gainera (ib. 147):

Es asunto que preocupa al Gobierno, el del uso público de las lenguas vasca y catalana y los gobernadores civiles nos consultan reiteradamente acerca del criterio a seguir en esta materia. [...] Yo le agradecería me comunicase S. E. Rvma. su autorizado parecer y si sería prudente que los Prelados con jurisdicción en provincias catalanas y vascongadas, diesen instrucciones a los Párrocos en el indicado sentido; pues en tal caso este Ministerio se dirigiría a los Gobernadores para que supieran a qué atenderse.

Kontsulta horren fruitua da ia bost hilabete geroago Gobernaziotik (oraingoan Idazkariordeak, eta ez Ministroak berak) konfiantzazko gutun bezala bidalitakoa (1940ko martxoaren 14ko datarekin) (Torrealdai 1998: 151-153).

Datu hauek adierazten digutenez, Gobernuak Gotzainekin negoziatu zuen testu berria, eta Gotzainek hizkuntz arloko eliz agintea eliz barnean gorde ahal izan zuten; baina, horren kontrakarga gisara, irizpide eta praxi-eredu hertsia goa onartu behar izan zuten eliz agintariek. Gobernuaren aldetik, berriz, erabateko debekua albora utzi behar izan zen eta politika malguagoa onartu, kasuan kasuko egoerara egokitzuz. Agiriak Euskal Herriko eta Kataluniako Diozesietarako balio behar zuten. Neurri on batean eta nabarmenkeria handiren batean jausten ez baziren, tokian tokiko elizgizonek zeresan handia izan zezaketen ondoko praxi-bilakaeran, elizetako bizitza arruntean behinik behin.

Hori zen irabazi eta galdutakoa, negoziazioaren ondorioz; baina edukiaren arazo honek azalpen zehatzagoa behar du.

EMANDAKO DEBEKU ETA ARAUETAKO EDUKIAK

Historia honetan lau dira nahitaez gogoan hartu behar diren agiriak: a) Martínez Anido-ren debekua (1937). b) Lauzurika Gotzainaren arauak (1938). c) Ministroaren erantzuna (1938), d) Eta Gobernu-Gotzainen arteko testu negoziatua (1940).

Martínez Anido-ren debekua (1937)

Debeku hau, 1937ko abenduaren 17an sinatuta eta Probintziako Komandante Militarrek bidalita Goardia Zibilaren bidez iritsi zen Parrokia eta Komentuetara. Esan bezala, Donostiako Egia-Atotxako frantziskotarrenera heldutako agiri-papera ezin izan dugu eskuratu, baina bai Arantzazura Oñatiko Komandantziatik bidalitakoa. Hona beronen testua (AKA. XXXVI. Lib., 24. z.):

GUARDIA CIVIL. PROV^A DE Guipúzcoa. PUESTO DE Oñate. [Zigiluan emana]

El señor Delegado de Orden Público de la Provincia, en escrito número 4759, de fecha del 17 del actual dice al Señor Primer Jefe de la Comandancia de la Guardia Civil de esta Provincia, lo que sigue:

“Ruego a V. se sirva ordenar a las fuerzas a sus órdenes que no toleren al clero de esta provincia el empleo de otro idioma que no sea el español en las pláticas y sermones que dirijan a sus feligreses, denunciando a mi Autoridad las infracciones que se observen”.

Al tener la distinción de trasladar a Vd. el preinserto y superior escrito, le ruego tenga a bien hacer las advertencias convenientes al personal de esa Comunidad, al objeto de evitar la imposición de sanciones por infracción de lo ordenado.

Dios guarde a Vd. muchos años.

Oñate 23 de diciembre de 1937. SEGUNDO AÑO TRIUNFAL.

El Comandante del Puesto. [Sinadura irakurtezina].

Rvdº. Padre Guardián de la Comunidad de Padres Franciscanos de Aránzazu. Oñate.

Agindu honek hiru alde bereziki azpimarragarriak behintzat bazituen, bere testu laburrean:

- a) Hitzaldi eta sermoietan debekaturik geratzen zitzairen elizgizonei gaztelania ez zen beste hizkuntzarik erabiltzea. Testu honek ez zituen aipatzen elizako bestelako lan eta harreman pertsonalak (aitorlekua, otoitzak, etab.).
- b) Agindua bete zedin, indar armatuez baliatuko zen Gobernu; espreskia-go, Goardia Zibila izendatu zen agindua betearazteaz arduratzeko, premiazkoa izan zitekeen zainketa baten bidez. Bestalde, agindua bera ere Guardia Zibileko aginte-katean zetorrena zen, eta guardia zibil bakoitzaren egitekoa zen salaketak egitea.
- c) Tokiko eliz Nagusiaren ardurapean geratzen zen erlijioso (edo apaiz) bakoitzari aginduaren berri eman eta berori bete arazteko bertatik bertarako ardura.

Horrela, ordena publikoko arazo bilakatu zen euskararen eliz erabilpen mintzaturia, predikua. Agindu hori gorabehera, ez zen hori bakarrik izan, zeren beste hainbat lekukotasun eta paperetatik dakigu euskarazko katekesia eta otoitzak ere debekatu izan zirela.

Gutxienez Probintzia osorako emandako agindua zen abendu hartako hau (“Delegado de Orden Público de la Provincia”-rena zela esaten baita), baina, zalantzarik gabe, Ministeritzatik bertatik zetorrena (hurrengo martxoan Goberna-zioko Ministroak “cuanto tengo dispuesto” esanez gogorarazten baititu agindu hauek). Testuak ez zuen ñabardurarik, ez interpretazio beharrik: bere horretantxe oso garbi zegoen.

Testu horretaraino iristeko Ministeritzan zer-nolako lanketa egin zen ez daki-gu, eta, geure artean, hiri eta herrietan agindua nola hartu eta bete zen ere ez. Parroko, apaiz eta fraideek nola saihestu ote zuten arriskua? Momentuz erdarara pasatuz, ala beste ihesbideren bat bilatuz? Hirietan eta herri txikietan berdin gertatu ote zen? Salaketarik izan ote zen? Zenbat, eta non? Ala elizgizonek men egin ote zioten, eta agian zenbaitek pozik ere bai? Gorago ikusi dugu Renteriak elizgizon gorazaleen artean suma zitekeen erdalkeria interesatuaz dioena (Rentería 1982: 340). Hala ere, aztertzeko dena dago.

Aginduaren Administrazio-barruko historia ezagutzen ez dugun bezala, haren aplikazio sozialarena ere ezezaguna dugu, baina badakigu egoerari Gotzainak nola egin zion aurre.

Gasteizko Administrari Apostolikoaren erantzuna (1938)

Gasteizko Administrari Apostolikoak, Lauzurika Gotzainak, bi hilabete luze hartu zituen Gobernutik su emandako auzi honi aurre egin aitzinetik; apaizgoaren iritziak jaso, errealitatea gertutik ezagutu eta kontsulta politikoak egiteko lain denbora bai, noski.

Bere goberna-moldeetan oso berea izanik ere, susma daiteke Lauzurikak konfiantzako elizgizon minenen artean kontsultarik egin eta erantzunik jaso zuela. Gasteizko eliz artxiboan egon daiteke horretaz argibiderik, artzipreste- eta parrokoa-artxiboetan, eta, nork daki, agian Lauzurikaren artxibo pertsonalean. Bego hori, oraingoz, horretan.

1938ko martxoaren 1eko *Boletín Oficial del Obispado de Vitoria*-n (LXXIV, núm. 5) irarri zen Administrari Apostolikoaren “Circular núm. 7: *Normas para la predicación sagrada*” zeritzan idazkia, Gotzainak berak sinatua. Agiri honen bidez, Elizak eta Diozesiak (hiru Probintzietarako) definiturik utzi zituen eliz euskara mintzaturako jarrera eta irizpide ofizialak.

Hiruzpalau konstataziorekin hasten zen gotzaina, berehala ohar eta arau zabalagoak emateko:

a) Euskal Herrian beti izan du Elizak *el problema de la necesaria adaptación al pueblo fiel*, eta lehendik ere Gotzainek *repetidas veces, ya en público ya en privado, legislando y contestando a los variados casos que la práctica presentaba, habían dictado normas*. Horien artean zegoen, aipatu dugun Zacarías Martínez-ena.

b) Oinarrizko irizpide hau finko utzi behar da: *El criterio fundamental que ha de regir en esta materia es el de la mayor eficacia de nuestros ministerios sacerdotales. Que son harto gravísimos los deberes que sobre Nos pesan, para que en el templo santo de Dios hayamos de pararnos en otras consideraciones que en*

las de hacer realidad viva [...] el ejemplo de Jesucristo y las páginas del Evangelio. Argudio hau, kasu honetan, euskararen erabilpen-premiaren aldekoa da, garbiki.

c) Oinarrizko arau horren ondoan, hala ere, katekesiari eta predikuari betekizun hezitzailea ere ezagutzen zaie Gotzainaren agirian: *...pueden cumplir también una misión educadora...*

d) Ondorioz, hizkuntza ezberdinen erabilpenen arteko harmonia bat bilatu behar da, *procurando armonizar el amor y la reverencia que nos ha de merecer nuestra milenaria lengua vascongada con el fervoroso cultivo de la lengua castellana al que nos obliga a la vez nuestro inquebrantable amor a España.* Agiriak, beraz, euskararentzat begiramena nahi du, betiere garaiko diskurtsu espainolista gaztelaniazalea ere aldarrikatuz (*...esta maravillosa habla de la cultura española por la que vertieron sus sublimes conceptos nuestros místicos y ascetas...*).

Irizpide hauen gain zortzi puntutan egituratu zen elizako hizkuntz politikarako arautegia: 1. Predikuaren gaia dogma eta moral katolikoak ziren. 2. Gai profano, zail eta garaiegiak albora utzi behar zituen predikariak. 3. Sermolarien mintzamoldeak, balio profanoez ez baizik Jainkoaren espirituz landu behar ziren.

Puntu hauen ondoren zetorren agiri honen mami politiko-pastorala (martxoaren 13tik aurrera indarrean egon behar zuena: 8. art.), eta hitzez hitz honela zioen:

5°. *Cuando el concurso de fieles posee y usa como lengua ordinaria la lengua castellana en ésta se les habrá de predicar la divina palabra.*

6°. *Cuando el concurso de fieles, en su inmensa mayoría no acostumbra a utilizar otra lengua que la vascongada, en ella se les predicará la divina palabra.*

7°. *En todas las funciones sagradas en las que se hubiere dirigido la palabra a los fieles en lengua vascongada, se hará un brevísimo resumen de lo explicado, en lengua castellana.*

Agiriak erdaldun huts eta euskaldun elebidun arruntentzat gaztelaniazko predikua segurtatzen zuen, lehenik; euskara bakarrik zerabilen gehiengo nagusi-nagusirik zegoen tokietan (hortaz, ehuneko altuko baldintza betetzen zenetan) euskaraz egingo ziren sermoiak.

Azpimarratzekoa da, Gobernuarentzat jatorrizko euskaldunen gaztelaniazko ulergaitasuna erdararen erabilpena hobesteko argudioa zen bitartean, Gotzainaren ustez euskararen hobespena beste bi daturen gain erabaki behar zela: entzuleen euskararen erabilpen arruntean (*...no acostumbra a utilizar otra lengua que la vascongada...*), eta entzuleak gehiengo handiz euskaldunak izatean (*...en su inmensa mayoría...*).

Entzuleek gaztelania ulertzen zutela eta, erdarara lerratzea ez zen aintzakotzat hartu Gotzainaren agirian. Alderantziz, Z. Martínez-ek, 1924ko arauak ematean, hizkuntz ulermen-irizpidearen gain formulatu zituen haiek, hori bai bi hiztunentzat berdintasuna, kasik matematikoa, bilatuz eta heziketa erlijiosoaren urrezko araua ororen gaineratik jarriz (Boov 1924: 3-4, 56-57).

Gotzainak erabileraren irizpide horri eutsi zion arren, beste puntu jakin batean eman zuen amore, ordura arteko tradizioarekin hautsiz: herri euskaldun elebakarretan ere, norentzat ez dakigula, esandakoaren laburpen motz bat egitea ezarri zuen (...*un brevísimo resumen...*). Baina, gaztelania hutsa erabil zitekeenetan, ez zen euskarazko laburpenik eskatuko.

Agintari zibilek, juxtu kontrako ikuspuntua izan zuten denbora batez: nonahi ere dena gaztelaniaz egin behar zen, eta herri txiki euskaldunetan euskarazko hamar minutuko laburpena eman, eta horixe agindu zuten Tolosa eta Igorreko alkateek, goikoen aginduz (Torrealdai 1998: 128, 135).

Bistan da, ba, euskararen ohiko erabilpenak zerbait galdu zuela Lauzurikaren agiri horretan; baina Martínez Anido-renaren ondoan euskararen aldeko funtsezko puntu batzuk, behintzat, ongi mugatu zituen berorrek:

- Euskara, erabil zitekeen elizetako predikuetan, eta behar zen gainera, alde horretatik eliz tradizioa berretsiz.
- Entzuleen hizkuntz erabilpen-familiartekotasuna zen bata ala bestea hobesteko irizpidea, eta ez ulergaitasuna.
- Arauok emateak berak, elizetako hizkuntz arazoa eliz agintarien eskuetara bildu nahi izan zuen.
- Praktikaren kontrolerako ez zen deus antolatzen, tradizioz edo egoera soziolinguistiko euskaldunagoz indarrean egon zitezkeen hizkuntz ohiturei ere bide utziz.

Oro har, hizkuntz gobernabide instituzional hau ez zitzaion Gobernuari eramangarria gertatuko, eta, bere amore-emateekin ere, urrunegi uzten zuen elizetako hizkuntz bizitza gobernari frankistentzat onargarria izan zitekeen hizkuntz politika-eredutik.

Martínez Anido Ministroaren erantzuna (1938)

Gotzainaren kolpe honek aurrez aurre jo zuen aitzineko abenduko debekuan ageri zen hizkuntz proiektua. Eta esan dugu halaxe ulertu zuela Martínez Anido-k, egun gutxiren buruan aditzera eman zuen bezala (Torrealdai 1998: 125-127).

Ministroak gogorarazi zuen, Gobernuaren arauetan euskarazko predikua, otoitzak eta jendaurreko ekitaldiak, denak, zeudela debekatuta (*preces y predicaciones y en toda clase de actos públicos*). Gotzainak baliozko ezer iradoki izan balu, onartzeko prest ere egon zitekeela esan ondoren, gogor eraso zion eliz agintariarenari:

...pero como lo que se logra es atentar al principio de unidad de nuestra Santa Cruzada, dividiendo la población en castas y grupos y tendiendo a una disolución de espíritu, quedando al criterio y anticipada apreciación de muchas personas; todos los predicadores y oficiantes, al discernir el adecuado y oportuno uso de la lengua a utilizar, dando lugar a la consiguiente perturbación para los oyentes, tanto en el orden religioso como para el mantenimiento de la paz pública; ratifico la orden...

Interesgarria da ikustea hizkuntzen presentzia “kasta-banaketa” bezala definitze hori, eta zein garbiki iritzi zion, Gotzainaren bidetik joz gero, hizkuntz kontrolik gabeko egoera onartuko zela Elizako bizitzan. Berriro ere kontrolak Ordena Publikoko Ordezkararen eskuetan egon behar zuela azpimarratu zuen Ministroak.

Testuaren ondoko lerroetan, lehendik esandakoak garatu zituen, eta irizpide demografiko hutsen arabera banatu hizkuntzen erabilpen-lurraldeak. Hasteko, hiriak eta herri handiagoak jarri zituen alde batera (gaztelaniaren erabateko erreinua), eta, bestera, herri txikiagoak:

...ratifico la orden de que ni en la capital, cabezas de partido, ni pueblos de importancia se varíe o altere en lo más mínimo lo que tengo dispuesto sobre el particular, acerca del empleo de la lengua española; y únicamente, por excepción, en aquellos pequeños caseríos o pueblos de la zona montañosa en donde la precaria existencia de escuelas y el alejamiento y escasa relación con los centros urbanos, pudiera aceptarse como ventajosa la aceptación del vascuence, por no ser perfecta la comprensión del español, podrá ser utilizado aquel, siempre a juicio del Delegado de Orden Público, que apreciará y autorizará la conveniencia de su uso.

Adibidez —diogu— Donostian, Azpeitian, Gernikan, Tolosan edo Ondarroan ezin zitekeen, inola ere, euskarazko sermoirik edo otoitzik egin, eta salbuespen bidez euskaraz egin zitekeenetan (e. b., Ataun, Errigoiti, Zegama edo Zeberion) Gobernu-Ordezkararen baimena beharko zen.

Esan beharra dago, ordea, Ministroak bazuela, itxuraz, arranguraren bat eliz agintarietarako, zeren hau gehitzen baitu bere agirian:

Respetuoso como el que más con los sacrosantos principios de la Religión, no quiero pensar un momento en que se me pueda atribuir la intención de la menor molestia y atentado con los preceptos de la Iglesia y sus Ministros...

Baina, aldi berean, gogoan zituen gerra eta euskal probintzietako arazo politikoa eta *los malos patriotas, que por desgracia aún hay bastantes dispersos y ocultos en los servicios de retaguardia*. Hortaz, konprenitu beharra zegoen neurri berezien premia.

Oro har, oso gutxi zen, idazki ofizialen arteko eztabaida horren bidez abenduko aginduari zuzendu zitzaiona: Ministroak berretsi egin zuen bere gobernu-kontrola eta zirrikitu gutxi utzi zion pastoraltzan hizkuntzak libreki erabiltzeari. Ministroa beldur zen egoera soziolinguistikoak egitarau politikoa desbideratuko ote zion, baina Gotzainak ezin zitezkeen egon ados ezarri nahi zen gobernu-prozedurarekin. Beste bideren bat bilatu beharko zen.

Gobernu-Gotzainen arteko negoziazioa (1939-1940)

Martínez Anido desagertzean, indar ezberdineko bi botereen arteko elkarriketari ekin zitzaion. Esan dugu. Gobernua alde batetik, eta eliz Hierarkia frankista bestetik (hau ere sistemaren barnean, hor barruan leialtasun frankistaren poderioz aurki zitzakeen aliatuekin).

Serrano Súñer Ministroak goitik lehen bultzatua eman ondoren (1939ko urrian), eztabaidari beheratu egin zitzaion hierarkia politikoaren maila. Formalki, lortuko zen akordioak (1940ko martxoan) ez zuen Ministroa izango sinatzaile, eta konfidentziatzko zirkular gisara zabaldu zen adostutakoa, buletin ofizialera pasatu gabe. Bestalde, orain euskaraz ez ezik katalanaz ere arduratzen dira agintariak, bietarako arau orokor berak proposatuz.

Serrano Súñer-en kontsulta-gutunean ondoko puntuok dauzkagu. Euskara nahiz katalana, baldintza soziolinguistiko jakin bat bera betez gero, hiru unetan izan zitezkeen onargarria, ordu eta lekuagatik gehienak euskaldunak ziren kasuetan: igande-mezetako sermoietan, katekesian eta Arrosarioa erreztzeko: *en todos los demás actos religiosos se utilizaría el español* (Torrealdai 1998: 147-148).

Zer pentsatzen zuten honetaz eliz agintariek?

Ministroaren galdera-proposamena probintziako gobernarietzako irizpide bateratuak lantzeko aitzaki edo arrazoiarekin aurkeztu zitzaion gotzainei, eta goian ikusi ditugun testuen arabera, hizkuntz politika adostua lortu nahi zuen ministroak, agintari zibil eta eliztarren artean.

Gerrako porrotaren/garaipenaren ondoren, ez zen bentzutuentzako unerik lasaigarriena, halako galderak egiteko; hots, galtzaile garbi gertatzeko arriskuan aurki zitezkeen euskaldungoa eta katalan-hiztungoa. Dena den, hasteko, hobe zen proposamen-itaun bat, Mz. Anido-ren eraso zuzena baino.

Hilabete haietako isilpeko elkarrizketaren ondorioak ondoko puntuetara laburbil ditzakegu, emaitzak 1940ko martxoaren 14an zabalduetako zirkularraren arabera ulertu behar baldin badira, behinik behin:

- a) Formalki, konfidentziazko zirkularrak zioenez, eliz Hierarkia ados jarri omen zen bere erantzunetan Gobernuko irizpideekin, “hizkuntza nazionala eta eskualdeetakoak” elizetan nola erabil zitezkeen definitzean.
- b) Berriz ere, hiriburuetan eta herri handietan (eta baita baserri-herrietan ere) erdara erabiliko zen bakarrik: *con carácter de generalidad, en la predicación y rezos de todas clases en las capitales, pueblos de importancia y parroquias rurales, siempre que la gran mayoría de sus habitantes hablen o entiendan llanamente el idioma castellano.*
- c) Herri txikiagoetarako Ebanjelioaren predikuan, katekesian eta ohiko errezoetan euskararentzat behin-behineko egoera bat ametitzen zen, harik eta eskola bidez gaztelania ongi zabaldu arte. Hauetan, nolana ere, gaztelaniazko laburpen bat gehitu behar zen.
- d) Arau hauen aplikazioan, malgutasun baten premia azpimarratu zuen agiriak (zalantzarik gabe, Gotzainek eskatutako baldintza), leku, denbora, pertsona, kultur maila eta abarren arabera malgutasuna.
- e) Arauok bete beharrean, Probintziako Gobernariak mugaz kanpoko zabarkeria handiren bat ikusiz gero, Gotzainari salatu beharko ziokeen egoera, eta beronek zuzendu ezean, edota hain zuzen Gotzainak berak arauak hausten baldin bazituen, beste ezertara gabe Ministeritzatik emango zitzaizkion esanetara egon behar zuen Gobernariak.

Horrela, egiteko arruntak Gotzain eta elizgizonen eskuetan utzi ziren bitartean, inoiz edo besteko “gehiegikeriak” berriro aginte zibilaren menpe geratu ziren, edo agian negoziatio berrietarako aztergaitzat utzita. Horrela itxi zen zuzenbidezko eta politikazko auzi hau, teoriarik bederen.

Arauen praxia nondik nora joan zen jakiteko azterlanak falta zaizkigu, artxiboetan egin daitezkeenak, edo, zorte onik balitz, baita protagonisten oroimen altxorrean ere. Oraingoz, aipatuta dugun kasua bakarrik dakargu hona.

EUSKARAREN DEBEKUA DONOSTIAKO FRANTZISKOTARRETAN

Euskararen eliz erabilpenerako debeku eta arauak ez ziren izan legeria edo Administrazio gertakariak bakarrik; gizartera ere jaitsi zen haien eragina, eta haiek zegozkien agintari eta herritarrek, onerako nahiz txarrerako aintzakotzat hartu behar izan

zituzten. Horregatik, galdetzekoa da zein izan zen, haien aurrean, herri eta elizetako burubidea, pertsonala eta instituzionala.

Arauek agintari zibilak ez ezik eliztarrak ere ukitu zituzten: Gobernari eta Gotzainak, baina baita Alkate eta Parrokoak ere. Eta erlijioso-etxeak ez ziren geratu, honetan, albora. Hauetako bat zen frantziskotarren komentu donostiarra.

Bi kronikari: Narbaitza eta Amundarain

Komentu horretako jokabidearen albistegia bi kronikariren eskuetatik iritsi zaigu. Datuak badu interesik, biak ere nortasun oso ezberdinekoak baitziren.

Debekuaren lehenengo albistea eman ziguna Aita *Pedro Narbaitza* berriztarra suertatu zen (1911-1979). Bera izan zen komentuko kronikari ofiziala, 1937ko azaroaren hasieratik 1938ko apirilaren 28raino. Auziaren lehenengo lau hilabete eta erdian, Gobernu-debekuaren eta Gotzain-erantzunaren aurrean jarraitutako etxe barruko politikaren lekuko zuzena izan zen, beraz, Narbaitza. Gizon honen soslai laburtu bat eman beharra dago hemen.

Pedro Narbaitzak 1927an egin zuen bere lehen fraide-profesa, eta 1935eko udan apaiztu zen. Bizkaitarra sortzez, ikasle gazte zela aukera izan zuen Errepublika urteetan frantziskotarren orduko euskaltzaletze bizkorragoa Arantzazuko lagunartean ezagutzeko. Gerra lehertzean Bizkaian zegoen nonbait apaiz gaztea, eta gudarien kapilau joatea egokitu zitzaion. Hortaz, lehen gerra-uneak abertzaleen ikuspuntutik begiratzeko erraztasuna izan zuen.

Bizkaiko frontea erortzean, Narbaitza Donostiara ekarri zuen Probintzialak, beharbada jada orduan Ameriketara bidaltzeko asmoarekin. 1939ko urriko Komunitatearen atxilotetaren ondoren Kubara joan zen, eta han eman zuen gainerako bizialdi osoa, La Habana-n hil zen arte (ik. *Crónica*: I, 484-485).

Kronikari modura, betiere euskararen debekuaren kontzientzia ernea erakusten du Narbaitzak, lehenengo unean eta berehalako asteetan; alde horretatik, bere azalpenen hoztasunean ere, informazio-zerbitzu ona bete zuen, garaiko kronika ofizial batean esan zezakeena azalduz, eta, horrela, ondoko kronikariari egiteko bera samurtuz. Hizkuntzarekikoak, albistea errepikatuz ere, beti inolako iruzkinik gabe eman ohi ditu. Gizon kritiko eta zorrotz modura gogoratzen dute ezagunek Narbaitza.

Izaera eta aiurritz, bestelako gizona zen gure historia honetako bigarren kronikaria: Aita *Jose A. Amundarain* orendaindarra (1903-1993). Zalantza handien ondoren egin zen apaiz, hain zuzen garaiko Rekondo Probintzialak bultzatuta (1929). Eskuetan jartzen zitzaizkion mandatueta, langile arretatsua zen; ardura horrek eramanda, datu, xehetasun eta objektibotasunaren eskrupulua izan zituen bere grina eta ezinegon.

Donostian bizi izandako urteetan (1931-1940), Probintziako Ekonomia (1934-1940), Idazkaria (1935-1937), eta komentuko Nagusiordea izan zen (1937-1940). Nafarroako Erriberrin egonaldi labur bat beteta (1940-1943), Arantzazun jarri zen bizitzen, lehendabizi apaiz-zereginetan, eta gero Santutegiko aldizkariaren administrazioan lan eginez.

Sermolari handietakoa izan gabe, predikari fina zen, erdaraz eta euskaraz. Donostiako komentuko kronikaria izan zen gerra aurretik (1931-1936), eta ondoren (1938-04-29tik 1940ko abuzturaino) (ik. *Crónica*: I, 521-522). Seguraski, Kantabriako Probintziak XX. mendean izan duen tokiko kronikari onena izan da Amundarain, eta harritzekoa gertatzen da batez ere Arantzazun utzi duen albiste-harrobia. Berri-emaile modura, fidagarritasun osokoa da Amundarain.

Komentuan nork hartu zituen erabakiak?

Fraide-Senitarte donostiarraz esan dugu gorago zerbait, eta ez dago zer gehitu handirik hemen, baina komeni zaigu Gobernutiko debekuari eman beharreko erantzuna nork edo nortzuek erabaki beharko zuketen begiratzea.

Esan bezala, debeku-gertakarien unean A. Mitxelena zen etxeko Nagusia, eta Aita K. Apraiz, Probintzial. Maila probintzialari gagozkiola, esan dezagun Kontseiluak (“Definitorio” deituak) Arantzazun egin zuela berehalako bere bilera, 1937ko abenduaren 28-29etan, baina ez orduan eta ez ondoko seihilabeteetako bileretan ageri da arazo honetaz ezer (*Actas Definitoriales*: II, 40-50).

Egia esan, agian ez zen Probintzi Kontseilu hori auzi-gaia erabiltzeko lekurik onena, zeren bertako lagunak holatsu defini bailitezke: bost euskaldun diplomatiko (Apraiz, Egiluz, Bikuña, Zelaia, S. Larrañaga), abertzale isildu bat (B. Madariaga) eta bi frankista ezagun zeuden bertan (Miangolarra/Gutiérrez). Probintzi mailan erabaki behar zena (halakorik izan baldin bazen), segur aski Aita Probintzialak deliberatu zuen, kontsulta ez-formalen ondoren.

Donostiako “Discretorio”ko aktek ere —Komentu-Kontseilukoek alegia— ez dute deus esaten honetaz. Badakigu, garai haietan (praxian, bederen) Kontseilu horrek arazo ekonomikoak bakarrik begiratzen zituela. Horregatik guztiagatik, susmoa dugu etxeko Nagusiak Probintzialarekin hitz egingo zuela, irtenbideren bat hautatzeko, izan ere hurrengo hilabeteetan egindako “Discretorio”-bileretan ere ez baita deus esaten honetaz.

Paper hain ofizialetatik izan gabe, Kronika ofizialetik dakizkigu ezagutu ahal izan ditugunak. Honek ere ez du deus esaten Komentuan edo Probintzian segitu izan zen debekuarekiko erabaki-prozeduraz; komentu hartako fraideek debekuaren ondoren jarraitutako jokamolde praktikoaz bakarrik ematen zaizkigu berriak. Honetaz dakiguna bilduko dugu hona.

Egia-Atotxako frantziskotarren jokamoldea

Nondik nora joan ziren, ba, Egia-Atotxako burubideak?

Hasteko, egiatar euskaldunen sentiera ez zuten mindu nahi izan fraideek, aldakuntzak besterik gabe ezarriz, hau da, euskara utzi eta gaztelaniara pasatuz. Baina, Gobernuaren mehatxuetatik libratzeko, badirudi hautabide salomondar batetik jo zutela (*Crónica*: I, I, 348-349):

Este mes debido en parte a la delicada salud de los padres de la Comunidad y en parte a la prohibición de predicar en vasco, ha habido menos predicación que de costumbre.

Abenduko Kronikan ezin izan dugu baieztatu gaixotasun haien benetakotasuna, eta erratzeko arrisku handirik gabe, esan daiteke aitzaki zurigarri bat zela hori, igande haietako “lan-uztea” garbitzeko, izan ere hurrengo otsailean berriro agertzen baita arrazoi bera, baina ez gaixorik (*Crónica*: I, 357). Hau horrelaxe zela ikusteko, 1938ko urtarrilaren amaieran emandako esplikabidea ekar daiteke hona (*Crónica*: I, 353):

Predicación en casa. Se ha predicado en casi todos los domingos. En la Misa de las 6 1/2 todavía no se ha empezado a predicar debido a las circunstancias especiales en que está la predicación en vascuence.

Bistan da ondoko hilabeteetako konponbidea ez zegoela Egia-Atotxako eta beste eliza-komentuetako apaiz eta fraideen esku, eta guztiak ere goiko eliz agintarien aginduen zain zeudela. Gotzainaren arauak indarrean jarri ziren igande beretik euskarazko sermoiek ere beren betiko lekua izan zuten (martxoaren 13an) (*Crónica*: I, 358):

Hoy se ha empezado de nuevo a predicar en vascuence en la Misa de las 6 1/2. No se había predicado desde el mes de Diciembre.

Martínez Anido-ren erantzuna ezagutzean, berriro ere zalantza eta beldurra jabetu ziren komentuez, lehenik igande arrunt batean (martxoaren 27an) eta geroago Aste Santuko ospakizunetako Nekaldi-hitzaldian (apirilaren 15ean) (*Crónica*: I, 359, 365):

Hoy se ha dejado de predicar en vascuence en la Misa de 6 1/2.

Se han celebrado las funciones [Aste Santukoak] con algunas variaciones, vgr.: la predicación ha sido exclusivamente en castellano, incluso el sermón de Pasión del viernes santo por la mañana.

Momentuz, Gobernuaren agindua nagusitu zen, eta goizetako Maiatzeko Loree-tako hizkuntzarena papereratzean (euskaraz egin ohi ziren goizeko hauek), kronikari berria (Amundarain), bere isil-misilean, kexu da gertatzen ari denaz, eta ez du nahi utzi debekua aipatu gabe (*Crónica*: I, 367):

Comienza el ejercicio de las Flores de Mayo. Se hace el ejercicio en castellano tanto a las 7 de la mañana como a las 7 de la tarde, por no haber autorización para hacerlo en vascuence por las mañanas, como en años pasados.

Badirudi elkarren jarraian idatzi zuten bi kronikariak, behintzat, ez zeudela ados gertatzen ari zenarekin; ez dakigu sentiera hori zenbateraino zen gainerako fraideena. Nolanahi ere, 1938ko Jesusen Bihotzaren hila iristean (ekaina), debekuak bazuen artean indarrrik Atotxako bizitzan (*Crónica*: I, 372):

Comienza el ejercicio del mes de junio en honor del Sacratísimo Corazón. Se hace el ejercicio a las 7 de la mañana y de la tarde. Por las tardes con exposición solemne y asistencia de la Comunidad. No se hace nada en vascuence por estar prohibido hacerlo.

Abuztua iristean urak errota berera doaz, baina kronikariak, ostera ere, ez zuen utzi nahi esan gabe zergatik ari ziren gauzak horrelaxe gertatzen (*Crónica*: I, 383):

Por la escasez de personal en condiciones de predicar, y por atender mejor al Confesionario, se ha suprimido la predicación en la Misa de 6 1/2, que se reanudó en mayo último. Toda la predicación es en castellano, pues se ha prohibido hacerlo en vascuence.

Amundarain-ek —euskalduna izan arren (eta euskaltzalea), honela ari zenean— ez zuen idazten arrazoi euskaltzaleengatik, euskaldunei egiten zitzaien kalte pastorala-gatik baizik. Orendaindarra ezagutu zutenek eta Kronikaren irakurleak esplikabide logikoena hauxe dute.

Udazken aldeko bederatziurren eta hilabeteetan egoerak ez zuen hobera egin, eta kronikariak berriz dakar bere orrialdeetara lelo ezaguna, Arantzazuko Andre Mariaren bederatziurrenean bezala San Frantziskoren (urria) edo Arimenean (azaroa), eta Sortzez Garbiaren ospakizunetan (abenduan). Azken honetan, euskara kentzeak goiz-arratsaldeetako jende-banaketa aldatzea ekarri ote zuenaren susmoa ere badu kronikariak (*Crónica*: I, 389, 391, 402, 415). Azpimarra dezagun Donostiaz orokorrean esaten dena ere:

Comienza en este día [irailaren 9an] el solemne Novenario de la Virgen: por la mañana a las 7 en castellano (no hay autorización en todo San Sebastián para hacerlo en vascuence) con órgano y cánticos [...].

Novena de N. P. San Francisco. Por la mañana a las 7 (en castellano por haber prohibición de hacer en vascuence) con órgano y cánticos [...].

Día 2. Día de ánimas. Mucha asistencia a las Misas. Comienza el Novenario de ánimas: por la mañana a las 7 y por la tarde a las 6 1/2, cantándose al final el responso. Al acto vespertino asiste la Comunidad. Por la prohibición existente no se practica en vascuence por la mañana el Novenario [...].

Horrela ageri zen hori dena, 1938ko urte hartan, Egia-Atotxan; baina badakigu Donostiako beste eliz etxeetara eta inguruetakoa hainbat herritara ere joaten zirela frantziskotarrak komentutik: besteak beste, hilabete haietan Zegama, Altza, Oiartzun, Beasain, Soralueze, Usurbil, Leitza, Arroa, Arrazola edo Aizarnazabal-era, adibidez. Euskaraz egin zirela hauetakoa asko, uste izan dugu, baina ez da hori batere segurua, zeren jakin izan baitugu gaztelania sekula entzungabeko zenbait herrixkatan denboraldi batez erdaraz bakarrik egin zirela, nonbait, elizkizunak (Bizkaiko Zeanurin, adibidez). Baina, okerreanean ere, laster hasi ziren salbuespenak agertu eta ugaritzen: 1938ko urriaren A. Mitxelenak zazpi sermoi hizkuntza bitan eskaini zituen Donostiako Pobrean Ahizpatxoan Zaharren Babesetxean, beraz euskaraz ere bai (*Crónica*: I, 399).

1939ko lehen sei hilabeteen, Amundarain kronikaria ez zen astez aste edo bederatziruenez bederatziruenez arazoaz beti esanak errepikatzen ibili, baina urte hartako ekainera iristean ondoko ohar hau idatzi zuen, Donostiako elizetako une hartako egoera adierazten diguna. Aurreko eta ondoko pasarte gehienak baino esanahitsuago gertatzen da berori; esanahitsuak, diogu, artean Gobernu-Gotzainen arteko negoziaketak bere emaitza ez baitzuen eman, eta, gainera, Donostiako hiriburuan ari zen jazotzen esaten zaiguna, ez nonahiko zokotan (*Crónica*: I, 453, 510):

Ejercicio diario del mes de junio. Como en los años anteriores; pero todo en castellano, incluso el acto de la mañana por no haber aún autorización de las autoridades militares para hacerlo en vascuence como antes. Sin embargo, se ha oído que ya en muchas iglesias de San Sebastián, o al menos en algunas, han comenzado a usar el vascuence en los ejercicios de piedad, etc. por las mañanas a primera hora; e incluso en la predicación. Realmente, por los que se confiesan en vascuence sobre todo a primera hora, se deja ver cuán conveniente sería se predicara también algo en vascuence para los que no pueden por ignorancia y desconocimiento de la lengua castellana recibir la instrucción religiosa en castellano.

Bistan da euskararen kristau arteko betidaniko hizkuntz ohiturak indar gehiago zuela, hirian izanda ere, Gobernuak agindu makurrak baino (Egiako euskaldun elebakar praktikoak ez ziren hain gutxi, nonbait), ezarri nahi izan zen eguneroko eta nonahiko kontrola zorrotz eramaten ez baldin bazen, behintzat.

Baina, Donostiako elizetan euskararen eliz erabilpena ohiko moldeetara zetozeela zirudienean, ezusteko gogor batek jo zuen Egia-Atotxako frantziskotarren Senitartea: 1939ko urriaren 1ean, igandez, Komunitate osoa, Aita Probintziala barne, atxilotu eta komentua itxi arazi egin zuen Rivas Gobernariak, eta dena, abertzale hildako baten alde Meza eman zelako. Normaltasun-eskea, hizkuntzarena baino etxearena berarena lortzea izan zen berehalako hilabeteetako buruhaustea, harik eta hori 1940ko otsailean erdietsi zen arte (Intxausti 2000: 93-97).

Hala ere, komentura itzultzean, kronikariak errepika zaharra kantatu beharko du ostera, gauzen egoera ez dela pastoralean normaltasunera itzuli adierazteko (*Crónica*: 497, 499-500, 510):

Siete Domingos de San José en las Misas de 6, 7 y 8 con muy buen concurso. Todo en castellano por no haber autorización para hacerlo en vascuence como se ha hecho tradicionalmente en las primeras Misas. [Atotxa, 1940ko otsaila].

Viernes Santo. A las 6 1/2: sermón de Pasión y Vía-Crucis solemne con asistencia de más de 200 personas. Todo en castellano por no haber autorización para hacerlo en vascuence. [1940-03-22].

Novena de San Antonio. A las 7 de la mañana y de la tarde como otros años, todo en castellano (antes se podía hacer a la mañana en vascuence). [Atotxa, 1940-06-05].

Gobernuaren politikak batez ere bizitza hiritarra erdaldundu nahi zuen, azkar eta gogor (ikusi dugu testuetan erabaki hori); horregatik samurragoa zen, lehendabizi, euskarari herri eta auzoetako elizetan leku egitea. Kontrol ofiziala ere zailagoa baitzen han, segur aski, hirietan baino.

1940ko martxoan A. Mitxelena Martutene auzoan aurki genezakeen Misio bat euskaraz ematen (*Cronica*: I, 399, 501), eta akordio haren ondoren, elizgizonek ohitura zaharretara itzultzen ari ziren, ez, noski, beti euskararen ohiko erabilpenean maila bera irabaziz, baina bai debeku eta muga sobera itogarrietatik irtenez.

Urte horren amaierarako urak beren arrora edo biltzen ari zirela dirudi, zeren Atotxan bertan eta Donostiako Artzain Onaren elizan bederatziumen bikoitzak eman baitziren (1940ko azaroan), bata euskaraz eta bestea erdaraz, Lizarralde kronikariak dioenez, eta hurrengo urteko data beretan berdin egin zen (*Crónica*: I, , 529, 530, 556).

Empieza la Novena de ánimas; por la mañana: a las 6 1/2 en vascuence; a las 7 en castellano. [Atotxa, 1940-11-02].

Los PP. Aranguren y Lasa predicán sendos Novenarios [de ánimas] en la Parroquia del Buen Pastor. El primero por las tardes en castellano; el segundo en vasco por las mañanas. [Artzain Ona, 1940-11-02].

Esta noche ha comenzado a predicar el P. Secretario [P. Aranguren] el novenario de ánimas en el Buen Pastor en castellano. [...]. El P. Lasa comienza el novenario de ánimas en vascuence en el Buen Pastor [Artzain Ona, 1941-11-01/02].

Protagonistak ezagututa, badirudi Ondarroan Aranguren eta Lasak emandako Misioa (Arakama parroko zegamar karlistaren gidaritzapean) euskaraz eman zela (1941eko azaroan); eta are segurtasun osoagoarekin gauza bera esan daiteke D. Garmendiak San Ignazioko Parrokian emandako Sortzez Garbiaren bederatziumenaz. Egia-Atotxan ere bederatziumen bera goizeko elizkizunean euskaraz egin zen, data berean (1941eko abenduan) (*Crónica*: I, 558).

Serrano Súñer-ek euskara hirietatik kanpo nahi izan arren (gogora “capitales, pueblos de importancia” hura), horra nola sartzen zen hizkuntza zaharra hirietan ere, gaixorik, ahul eta eskas, baina presente.

1941-1943. urteetako hilabeteetan Egia-Atotxan lortu zen euskararen normaltasuna diglosikoa zen, noski, baina kasik lehengo tamaina-modura itzulia. Erregulartasun batez egiten ziren euskarazko elizkizunak, iraunkorki, igandeko Mezetan bezala prediku-sailetan (Misioak, Gogo-Jardunak), nahiz eta galdu ere zerbait galdu zuen: goizetako sei eta zazpietako Mezak, sei eta erdietako bakarrera mugatu ziren; baina Ostiral Santuko Nekaldiko Sermoia berreskuratu ahal izan zen euskaldunentzat (*Crónica*: I, 565, 566, 567, 584).

Ondoko urteetan, Gobernu-debekuen itzalik gabe, baina hiriak ekarri zuen erdalduntzearen zamapean eratu zen elizako elebitasuna (*Crónica*: II, 24 [1944], 153r [1952]; III, 15 [1955]). Vatikanoko II.ak ekarriko zituen, azkenik, planteamolde berriak, baina ordurako Egiako demografia erdarara askoz lerratuagoa zegoen, hiritartze-fenomenoaren barruan.

1940ko hamarkadan eta gero Erregimena hizkuntzari zor zitzaion errespetutik eta hiltzen hizkuntz eskubideetatik urrun ibili zen arren, Elizaren zenbait euskarazko azalpen ofizialago ere jasan egin behar izan zuen hark, sinestunen euskalduntasunak behartuta. Alde horretatik, nola-halako esanahi soziala baina gogoan izatekoa du Egia-Atotxako sermolari bati dagokion 1946ko albiste honek (*Crónica*: II, 41):

El Padre Guardián [Lasa] ha tenido una alocución radiada en vascuence, con motivo del Congreso Euscarístico.

Gerrak baldintzaturik, alde errepublikarretik ihesi etorritako zenbait fraide etxean zela, hizkuntz eskubideak eskatzeko nahiz euskaltzaletasuna agertzeko adore berezia behar zelarik, eta fraide-talde osoaren atxiloketa bat tartean, mozzorro samar jokatu beharra zegoen. Horregatik beragatik ez zen indartu, nahi bezain laster eta lehengo punturaino, komentu-etxecko euskararen *status*-a.

Hori guztia gorabehera, egon zen Atotxan hamarkada oso beteko predikari-ibilaldia egokiro bete zuenik (J. Lasa), eta etorri ziren ahots berriak ere, beharbada —arrazoi guztiz— berreskuratutako *status*-a motza eta jasanezina aurkitu zutenak. Belaunaldi berri bat hain zuzen hau, gogo berrizatuak zekartzana (S. Mitxelena).

AZKEN BEGIRATUA

Aurreko orrialdeek ez dute ispilatzen euskarak urte haietan bere bizi-tza sozial orokorrean jasan zuen eraso. Gu, hemen, frankismoak eliza barnean euskarari jarri nahi izan zizkion muga hertsiez aritu gara (eta agiri jakin eta elkarrekin lotutako

batzuetara mugatu). Bere mugatasunean, gertakariak interes orijinala du, besteak beste sistema frankistaren barruko kontraesanetako bat euskararen eta katalanaren inguruko hau dela erakusten baitigu auzi honek.

Une jakin hartako testuingurua gaindituz, euskaldungoaren hizkuntz historia zail eta luzean 1937-1940. urteetako honek badu beste berritasunik ere: Euskararen kontra, orduan sartu zen elizetan barnera Estatu, lehenengoz halako indar eta ahaleginez, ez baitzen une bateko kontua izan, gerran eta gerraostean ia bi urte eta erditan luzatu zena baizik. Eta 1940an ere ez zen gertatu gutziz itxi eta erabakita auzia, alderantziz baizik.

1937ko abenduko debekua, bere gordinean, euskararen aurka egun argitan sekula hartu izan den zitalenetakoa izan zen: hasteko, erabateko debekua, alegia. Eta, halakoxea zelako, modu orokor eta iraunkor batean ezartzen zaila, edo ezina.

Izan ere, garaiko euskaldungoa —gerrarekin, hizkuntzaren kultur eta erakunde-mailan hain ahuldua gertatu zena—, parte estimagarri batez bederen, bere hizkuntz ohituretan praktikan elebakarra ere bazela esan liteke: erdara zekien euskaldun askok gaizki zekien, artean, bigarren hizkuntza hori. Halako bat-bateko administrazio-kolpeak baino min eta kalte handiagoa egin zizkion euskaldungoari, bere hizkuntz erabilpenetan, ondoko bi hamarkadetako hizkuntz politika orokorrak (1940-1960). Hala uste dugu, behintzat, hori baieztatzeko azterlanik ez dagoen arren.

Frankismoak —bere Falange-aren arrastoan— hiztungoen bi geografia eta bi soziologia ezarri nahi zituen. Gaztelania sartu samarturik zen hiri eta herri handiak (= zeinetan modernotasuna eta etorkizuna ageri baitira) erabat erdaldunak nahi zituen, euskararik gabeak. Eta irizpide horixe zen elizetan ere nahi zuena. Hortaz, herri handietako hiritar gizarte eta kultura erdaldunak ziren, harentzat, hizkuntz trukaketa osorako lehen atari handia.

Herri txikiek aski zuten beren ezbeharrarekin: euskarari gaina ezin hartu izana zen, ziotenez, haien eskastasun kultural nagusia. Horren aurrean, falangismo irekienak “tolerante” izateko zuhurtzia eskatzen zuen: “denbora behar da eskolak, eta elizak ere, bere gaztelaniazko heziketa-lana burutu dezaten”. Hori gertatzean (= guztiak elebidunak izatean) izango da gaztelania hizkuntza bakar bezala ezartzeko mementoa (pentsamendu hau ageri da Serrano Súñer-en galde-gutunean, eta ondoko erabaki negoziatuan ere: ...*hasta tanto que una tenaz labor escolar...*).

Frankismoaren hiri/herri txikien banaketa horretatik hizkuntzen kultur soziologiara gatzela, funtsezko beste ideia bat honako hau da: ezjakin eta analfabetoen mundua da euskara, kultura eta historia idatzirik ez duena; nornahirentzat ere lotsakizun izan daitekeen hizkuntza. Jakitatearen gizarteak gaztelaniaz egiten du, eta gorako bide berriak ireki nahi direnetan, gaztelania ireki izan dizkie euskaldunei horrelako itxaropenak (Gaztela, Amerika: Inperioa).

Bereziki nabarmentzekoa da (hemen gutxi ikusi badugu ere), frankismoak euskara laidotu eta berorri izen ona kentzeko esan eta egindako lana: hizkuntza horrek ez zuen kulturarako balio, baina, badaezpada, alor horretatik kanpo uzteko ahal ziren erabaki guztiak hartu zituen Erregimenak.

Jokabide politiko horren barruan dago elizetako hizkuntz mundua eskuratzeko proiektua. Kristautasunean (eta beste erlijioetan) interes kulturalik handiena duen arloa da politika linguistikoaren arlo hau. Hori historian hala izan baldin bada, esan beharra dago bestalde lehen frankismo hartan erakunde boteretsua zela Eliza, herriarengana iristeko lanabes eraginkorra. Honen hizkuntz politika maneiatzean, mezu-emaile horren bizitza hobeki kontrolatzeko erosotasuna irabaz zitekeen, baina ez da hori bakarrik. Espainia Berriko proiektu nazionalaren funtsean dago, azkenik, hizkuntz batasunarena ere: denek jakin behar zuten gaztelania. Baina —berriro ere— hizkuntz ordezkapena ere bilatzen zen ahalegin ofizialaren azken ikusmugan.

Bistan da, totalitarismoak ezin izan dituela autonomiak, aliatuenak ere, errespetatu. Bide horretatik, Gobernuak hortxe —Elizaren baratzean bertan sartzean— egin zuen topo elizgizonekin. Hierarkiak ezaguna zuen Monarkiarekiko menpeko-tasuna (1876-1936. urteetako Diozesi-Buletina irakurri besterik ez dago hori jakiteko), baina beti ere eliz sistemari bere eguneroko oinezko autonomia ukatzen ez zitzaion bitartean. Mz. Anido-k hizkuntz debekua ezarri nahi zuelarik, botere-autonomiaren lege hori hautsi egin zen, eta, kolpe txar horrekin batera, herrian eta apaiz artean ongi errotutako hizkuntz tradizio errespetagarria ere, hots, elizgizonen herriarenganainoko zubi naturala. Hizkuntzaren auziak ozpindu egin zituen harmonia onean zebiltzan agintarien harremanak une batez, eta ez dirudi 1940an (testuak bestelakorik iradoki nahi duen arren) adostasun zinez onartura iritsi zirenik.

Eliza barnean, Lauzurika ez zen izan zalantza-malantzatan ibili zen gobernatzailea, eta, itxuraz, apaizen artean iruditu zitzaizkion leku-aldaketak beldur handirik gabe egin zituen. 1938an berak emandako arauak betetzeagatik agintari zibilek zigortutakoekin nola jokatu zuen Gotzainak? (halakorik egon baldin bazen behintzat; eta lehentxeago eta geroxeago izan zen halakorik). Eta zer egin zuen, Gotzain-arauak alhora utziz, Ministroaren esanetara ibili zirenekin? (Donostian, bederen, halako franko egon baitzen).

Seguraski, lehenbiziko uholderik zakarrenak pasatzen utzi ondoren, Diozesiak eta apaizak ohiko usadioetara itzuli ziren, zalaparta handirik gabe, hemen ukitu dugun predikuen alorrean. Lehenengo kolpean, Ministroak irabazi zuen; ondoren, osorik ez izan arren, euskaldungoak, apaiz eta kristau xume euskaldunek. Lekukotasun eta azterlan berriek esango digute, agian, tokian tokiko egoerak zinez nolakoak izan ziren.

Gobernuaren agindua harturik eta Gotzainaren arauak jasota, badirudi noraezean aurkitu zirela herri eta hirietako elizgizonak (eta Egia-Atotxako fraideak); baina esan daiteke, hilabeteen harian, beren gain zuten ardura pastoralari (nahitaez komunikazio eroso eskatzen zuen zeregin horri) aurre eginez, herri euskaldunak euskaldun izan zirela elizetan ere, baina elebidunetan zailago gertatu zela lehengo euskal maila berera itzultzea, nahiz eta euskarari ere lekuren bat (edo gehiago) berriro eman zitzaion. Horretan ez zuten gutxi lagunduko aldekoagoak ziren inguru soziolinguistikoek, elizgizon euskaltzaleek eta eliz erakundeen irekitasun hobekak.

Egia-Atotxako kasuan, iraganeko ohiturei berriz helduz eta bertara bildutako fraide gazte berrien indarrez, etxean bertan, Donostian eta herrietan komentu horretako sermolaritzaren loraldia (euskarazkoarena ere) 1945-1955. urteetan ezar daiteke, hain zuzen hemen deskribatu diren gertakarietatik urte gutxitara.

Aztergai aberats bat dago 1937-1940. urteetako gertakizun hauetan: artxibo zibiletako espediente, Gasteizko nahiz Kataluniako Gotzaindegietako paper, Parrokia eta Komentuetako kronika eta agiri, elizgizon eta herritarren oroitza-penetan. Espero dezagun egonarri hobeko langilerik izango dela horretarako.

Donostia, 2000-01-12

ITURRIAK ETA BIBLIOGRAFIA

AKA = Frantziskotarren Arantzazuko Komentuko Artxiboa.

DKA = Frantziskotarren Donostiako Komentuko Artxiboa (Egia-Atotxa)

KAP = Kantabriako Artxibo Probintziala. Donostia.

ZKA = Frantziskotarren Zarauzko Komentuko Artxiboa.

(1910): *Congrès Diocésain*. Bayonne: L. Lasserre.

(1923...): *Crónica del convento de los franciscanos de Atocha*. Egia-Atotxako Frantziskotarrak. Donostia.

(1927...): *Libro de actas del Discretorio*. Eskuizkribua. Egia-Atotxako Frantziskotarrak. Donostia.

(1937...): *Libro de actas capitulares y definitoriales*. Frantziskotarren Artxibo Probintziala. Donostia.

(1938): *Boletín Oficial del Obispado de Vitoria*. Gasteiz.

(1960): *Cantabria Franciscana. Congreso de literatura y predicación franciscana en euskera (1960)*. Arantzazu. (Zenbaki berezia)

- Atxaga, M., (1996): *EAJ eta euskara. Ehun urteko bide malkartsua*. Bilbo, Fundación Sabino Arana.
- Azurmendi, J., (1979a): *PSOE eta abertzaletasuna*. Donostia, Hordago.
- , (1979b): *Arana Goiri-ren pentsamentu politikoa*. Donostia, Hordago.
- Basabe, L., (1935): “La predicación en la Seráfica Provincia de Cantabria”, in: *Varii* 1935, 146-158.
- Carr, R., (1968): *España 1808-1939*. Barcelona, Ariel.
- Equipo Mundo, (1970): *Los 90 Ministros de Franco*, Barcelona, Dopesa.
- Gandiaga, B., (1960): “El euskera en el Colegio Seráfico y en la carrera”, *Cantabria Franciscana*. 1960, 145-261.
- Garmendia, V., (1984): *La ideología carlista (1868-1876), en los orígenes del nacionalismo vasco*, San Sebastián, Diputación Foral de Gipuzkoa.
- Inchaurren, M., (1927): *La Iglesia y el euskera*, Pamplona.
- Intxausti, J., (1978): “Abertzaletasun katalana eta hizkuntza”, *Jakin*. 1978, 7. z., 5-46.
- , (1989): “Iraultzaren hizkuntz politika”, *Jakin*. 51. z., 69-86.
- , (1998): “Antonio Arruti, olerkari galdua (1882-1919)”, in ARRUTI, A. (1998): *Olerki galduak. Recuperación de un poeta olvidado*, Donostia, Elkarlanean. 31-115.
- , (2000): *Un convento en la ciudad. Historia de los franciscanos en San Sebastián y Egia-Atotxa*. (Moldiztegia. Beste modurik ezean, behin-behineko esku-edizioko orrialdeak aipatzen ditugu).
- Iturralde, J., (1978): *La guerra de Franco. Los vascos y la Iglesia*, San Sebastián.
- Lauzirika, Javier, A. A. de Vitoria, (1938): “Normas para la predicación sagrada”, *Boletín Oficial del Obispado de Vitoria*. LXXIV, 1938, núm. 5, 81-83.
- Martinez, Zacarías, (1924): *Normas particulares para la predicación sagrada*, BOOV. LX, 1925, 1-4.
- Miguel Gomez, M., (1885): *Decretos y Constituciones del Sínodo Diocesano*, Vitoria, Imprenta de Cecilio Egaña.
- Onaindia, A., (1973): *Hombre de paz en la guerra*, Buenos Aires, Ekin.
- , (1975): *Documentos del clero vasco. Ayer como hoy*, Saint-Jean-de-Luz, Editorial Axular.
- Primo de Rivera, J. A., (1952): *Obras completas de... Edición cronológica*, Madrid, Dirección General de Información.
- Renteria, J., (1983): *Pueblo Vasco e Iglesia. Reencuentro o ruptura definitiva. Vizcaya en la diócesis de Vitoria (1930-1950)*, Bilbao, Ed. Itxaropena. (Lehen liburukia).
- Rossell, M., (1977): *La Generalitat de Catalunya. II. La política cultural*, Barcelona, Undarius.
- Sanchez Erauskin, J., (1994): *Por Dios hacia el Imperio. Nacionalcatolicismo en las Vascongadas del primer franquismo (1936-1945)*, San Sebastián, R & B. Kriselu.
- Sole-Tura, J., (1971): *Introducción al régimen político español*, Barcelona, Ariel.

- Tamames, R., (19754): *La República. La era de Franco*, Madrid, Alianza Ed./Alfaguara.
- Torrealdai; J., (1998): *El Libro Negro del Euskera*, San Sebastián, Ttartalo.
- Uribe, A., (1996): *La Provincia franciscana de Cantabria. Su constitución y desarrollo*, Arantzazu, EFA.
- Urrutia, A., (1923): “El euskera y la Iglesia”, in EUSKO-IKASKUNTZA (1923): *III Congreso de Estudios Vascos. (Guernica, del 10 al 17 de Septiembre de 1922)*. Donostia. 96-100.
- Varii, (1935): *Homenaje a la Seráfica Provincia de Cantabria*, Arantzazu, Impr. de la rev. “Aránzazu”.
- Villota Elejalde, I., (1985): *La Iglesia en la sociedad española y vasca contemporáneas*, Bilbao, Desclée de Brouwer.
- [Benet, J.] (1973): *Catalunya sota el règim franquista*, Paris, Edicions Catalanes de París.
- [Urrutia, J.] (1978): “Euskararen prozesu historikoari eragiten dioten faktore juridiko-legalak”, in: SIADECO (1978): *Euskararen Liburu Zuria*. Bilbo: Euskaltzaindia. 383-423.

Musika eta komunikazio soziala

Jose Inazio Lopez de Luzuriaga

Donostiako Goi-mailako Kontserbatorioko Musikologia Katedraduna

Idazki hau musikari batek egin du; ez du egin hizkuntzalari edo euskaran aditua den batek. Jose Luis Alvarez Enparantza “Txillardegi”ren lagun guztiak ez dira hizkuntzalariak edo politikariak, musikariak ere badira haien artean, bera bezala. Hau da nire kasua, Jose Luisekin bizitzaren une beti interesgarriak konpartitzeko aukera izaten duen musikari horrena. Bide batez, Jose Luis Alvarez Enparantzaren izaera musikala errebindikatu nahi dut. Jose Luis musikaria da bere zentzu sakonen eta osatuenean, musikari eredugarria. Izan ere, gizartearen bizitza intelektualaz arduratzen den pertsona da, musikaria zentzu klasikoan, eta baita kode akustikoen bidez gauzatzen den adierazpide horren praktikatzailea ere, piano jotzailea. Beraz, Platon eta Frederic Chopin musikariak bat datoz Jose Luisen bizitzan eta gogoetan.

Lantxo honek, alabaina, gure ohiko musikarien gogoetan ezohiko irizpide batzuk sartzea du helburu nagusia, semiotikatik erakarrirako termino batzuk, alegia. Kontserbatorioetan osatzen diren ohiko musikari eta musika-irakasle horiengana iritsi nahi dut, eta xede hau dela medio, barkatuko didate hizkuntzalariek hizkuntzalaritzatik hartutako kategoria analitiko batzuk erabiltzean haiei buruzko oinarritzko azalpenak ematen badituzte. Kategoria horiek ohikoak dira hizkuntzalarien artean, baina, guztiz berriak dira gure musikari akademikoentzat. Azken hauengana zuzentzen dira kontzeptuei buruzko azalpenak, ulertzeko bidean lagungarriak izan daitezkeelakoan. Goazen, bada, harira.

HASTEKO ARGIPEN BAT ILDO MUSIKOLOGIKOARI BURUZ.

Orokorrean musikologia tradizionalak plazaratu dituen musika-fenomenoari buruzko iritziek gaur egun ez dute balio musika prozesu edo erabide tekniko eta sozial gisa aztertzeke, eta musikaren bidez gauzatzen diren errepresentazio-mekanismoak azaltzeko. Musikaren inguruko erabide sozial eta teknikoak eta musikaren izaera errepresentatiboak, baina, gogoratu behar da, adierazpen akustikoa bera bezain esanguratsuak dira eta, askotan, askoz gehiago. Izan ere, kultur erabideek eta kultur errepresentazioek espresio kulturalaren beraren jite eta existentzia justifikatzen baitute.

Ohiko musikologiaren jardueran musikaren izaera sozial eta antropologikoa, musikaren izaera errepresentatiboa eta musikaren alderdi semiotikoa ez dira aintza-

kotzat hartzen. Haatik, alderdi hauek jorratu ordez, betiko aurreiritzietan oinarritutako diskurtso hierarkizatzaile eta baztertzatzaile erabili ohi da analisisian. Hala bada, ohiko musikologiaren jarduera positibismo eskas eta estuan mugatuta gelditzen da eta musikaren balioztapen hierarkikoari dagokionez, idatziriko aipamen historikoak eta teknika musikala erabiltzen dira, zuzenean, argudio legez musika honen maila goreneko izaera eta musika honen nagusitasun kulturala azpimarratzeko. Zeharka, ordea, musikak ordezkatzeko duen gizataldearen aginte soziala justifikatu eta haren zilegitasuna indartzeko erabiltzen da (hoberena → maila gorena → ospea → prestigioa → nagusitasuna → zilegitasuna).

Musikologia honen aurrean, besteak beste, historia, soziologia, antropologia eta semiotika soziala gidari dituen beste musikologia-mota batek, gureak, musika akademiko eta ofiziala bestelako errepresentazio musikalen maila berean kokatzen ditu, fenomeno sozial gisa. Hori dela eta, kosta ahala kosta egiten du aurrera, Mendebaldeko mitologia musikalki ofizialean oinarrituriko eta iritzi sasizientifikoaren laguntzaz irauten duen musikologia ofizialak uzten dituen zirrikituetan zehar. Beraz, artikulua Jose Luis Alvarez Enparantza musikaria omentzeko izateaz gain, musikologia beste modu batean ulertzeko bidean lagungarria izatea ere nahiko genuke.

1. BA AL DAGO EUSKAL MUSIKARIK?

Hona hemen italiar edo frantziar bati egingo ez lioketen baina euskaldunoi behin baino gehiagotan egiten zaigun galdera. Baina, zergatik egiten zaigu guri eta ez italiar edo frantziar bati? Kasu ezberdinak izan daitezke, zalantzarik gabe. Hala ere, alde batetik era honetako galderak testuinguru soziologiko jakin baten lekukoak dira (komunitate politiko baten zapalketa eta ukapenaren lekukoak, alegia); bestetik, ordea, kulturaz eta kultura inguruan gertatzen diren komunikazio-fenomeno eta errepresentazio-mota ezberdinen interpretazio okerren ondorioztat jo ditzakegu.

Izan ere, ez da normala norbaitek “euskal” musikaren izatea kolokan jartzea, zuzenean ala zeharka, eta aldi berean normalizat jotzea beste komunitateetan gertatzen diren antzeko fenomeno komunikatiboak (“italiar” musika inork ez du zalantzan jartzen, alegia). Euskaldunok ez dugu joera berezirik komunikazio sozialaren alorrean, ezta kultur errepresentazioei dagokienez ere. Naturak edo gizarteak ez du sortu komunikazio edo errepresentazio-sistema bat euskaldunontzat eta beste bat gainontzeko gizarteentzat. Gure inguru geokulturalean gauzatzen diren errepresentazio-joera eta mekanismoak errepikatu egiten dira gurean, ñabardurak ñabardura. Komunikazio sozialean musika bat gizatalde batekin lotzea, alegia, joera arrunta da Europa osoan, eta egoera normalean komunikazio-fenomeno sozial hori ez da eztabaidatzen; gure kasuan, ordea, bai; eta hala bada, horri buruz zerbait esan behar dugu.

Nola da posible, alegia, beste komunitate batzuetan antzeko musika-tresnak daudela aitzakiatzat hartuta, euskaldunontzat “txistuak” duen izaera errepresentatiboa

kolokan jartzea eta segidan “gaita eskoziarra” edo “gitarra espainiarra” terminoak lasai asko erabiltzea? Joera horren atzean interes ezberdinak izan daitezke. Guk, alabaina, gure artean arruntak diren eta begi-bistakoak diren bi jarrerrei buruzko hausnarketa egin nahi dugu, tartean jarrera- eta sentimen-nahasketa ugari izan daitezkeela aitortu arren: ukapen sozialari loturiko jarrera eta kultur fenomenoaren azterketa okerrarekin erlazionatzen den jarrera.

Galderaren atzean ukapena sumatzen dugunean

Batzuetan gure objektu kulturaleri buruzko halako galdera ezkorrak egiten dizki-gutenean, gure burua ukatuta izatearen sentimena dugu. Ez dugu ondo ulertzen inori egiten ez dizkioten galderak guri egitea, eta nahastuta sumatzen dugu geure burua, zer esan jakin gabe. Erantzuna, ordea, erraza da: gizarte bat ukatzeko modu asko dago, eta horietako bat, guztiz garrantzitsua, bere burua zuzenean ukatu gabe gizartearen eta gizakiaren eraikuntza identitarioan funtsezkoak diren objektuak ukatzea da. Holakoetan txistua edo aukeratzen den euskal errepresentazioak euskal kulturaren eta, ondorioz, euskal gizartearen existentzia ukatzeko tresnak dira. Testuinguru honetan “Kultura” (“Musika”) hitzak bere zentzu sakonena bereganatzen du eta “Gizarte” hitzaren sinonimo bilakatzen da. Eta hala bada, “Kultura–Gizarte” horren barruan gauzatzen den fenomeno edo adierazpen musikala gizarte horren errepresentazio orohartzaille bihurtzen da. Beraz, ildo honetan musika-tresna baten edo adierazpen musikala baten euskaltasuna zalantzan jarri edo ukatu egiten denean, ukapena musika-tresna eta tramankulu bitxi batzuetatik askoz ere harago doa, gizarte osoa biltzeraino. Gure kasuan zalantzan jartzen dira, orokorrean eta zuzenean, euskal errepresentazio musikalak; zeharka ukatu nahi dena, ordea, ez da euskal musika-tresna, euskal musika edo euskal kultura, hots, euskal gizartea baizik. Transferentzia-kasu bat da hau: objektu bat (euskal komunitatea) ukatu beharrean, ezkutuko bultzada eta eztabaida politikoa saihesteko eta ideologia ezkutuan mantentzeko, komunitate honekin kontiguitate-egoeran dagoen, haren bizitza sozialaren euskarria den eta haren errepresentazioa den objektua ukatzen da, bere musika-tresna, alegia. Parte bat ukatzen da, baina osotasuna ukatu nahi da. Eta era honetan kutsu kultural eta akademikoaz janzten da, sakon-sakonean iritzi ideologikoa eta politikoa besterik ez dena.

Euskal komunitatea ez dute ukatzen zuzenean eta orokorrean, baina haren adierazpen eredugarriak eta euskal komunitatearen identifikazioa posible egiten duten errepresentazioak ukatzen dituzte. Ereduek eta errepresentaziorik gabe komunitate bat biluzik dago, bere bizitza soziala antolatzeko euskarririk gabe, nortasunik gabe, nor den jakin gabe, noraezean dabilen eta ezereza izatearen sentimena duen giza multzo definigaitz bihurtuz. Eta jakina, nortasunik gabe, komunitate-izena merezi ez duen giza multzo mugagaitz bilakatuta, pertsona-multzo hori “benetako” komunitate baten adar bitxi bat besterik ez da izango aurrerantzean, zerbait izaten bada, eta, horrela izanik, ez du politikoki existitzeko eskubiderik edukiko. Era honetan iritsi gara deskribatutako egoera komunikatiboan eragile nagusia den ziora: hitzek euskal

musika-tresna edo euskal errepresentazioaren ukapena adieraz dezakete, zuzenean edo denotatiboki; ukapena, ordea, politikoki existitzeko dugun eskubideraino iristen da, ezkutuan edo maila konnotatiboan.

Fenomeno komunikatibo hau ez da soilik musikan gertatzen. Euskal komunitateari lotutako historia, arkitektura, pilota, kirola, giza balio, euskara bera edo bestelako adierazpenekin fenomeno bera gertatzen da. Euskaldunon alderdi kultural bat jartzen da zalantzan publikoki, baina sakonean euskal gizakia eta gizartea bera da benetako ukapenaren subjektua. Musikaz galdetzen dute, baina beste edozein gauzaz itaun dezakete: Ba al dago euskal senik? Ba al dago euskal kontzientziarik? Ba al dago euskal subjektu historiko politikorik? Existitzen al da Euskal Herria? Beraz, musikarekin hasi eta politikan bukatu dugu. Gure izaera eta errepresentazioei buruz zalantzak agertzen dituen pertsonaren atzean, gehienetan, asmo ukatzailea gailentzen da: osagai kultural bat edota euskal kulturaren izatea jartzen dute zalantzan, adierazpen kultural hori barnebiltzen duen euskal gizakiaren existentzia ukatzeko.

Zein izan behar da gure joera kasu honetan? Lehenengo eta behin honako hau hartu behar dugu kontuan: galdera bera testuinguru liskartsuaren lekukoa da; galdera identitate-arazoa bizi duen gizartean sortzen da; galdera hori ez zaio egiten estatuzazio normalizatuetakoa herritar bati eta, berez, galderak berak gure izateari buruz gure baitan zalantzak sortzea du helburu. Puntu honetan Joxe Azurmendi euskal idazle eta filosofoaren pasarte bat interesgarria eta aplikagarria da: (halako galderak daudenean) *“zeini arrazoitu nahi diogu? Zer arrazoitu, zer esplikatzeko, zer irabazteko? Hasteko, zeini daukat arrazoitu beharrik eta zer justifikatu behar dizkiot nik inori ene gurariak, desirak, ene askatasun egarria? (...) Nondik datorkit niri gurariok inori arrazoitu eta justifikatu behararen sentimendu horixe bera, premia hori, ez bada gizartearen gaurko eraketak (gurari) haiek nigan ukatzen eta zanpatzen eta nolabait moralki “debekatzen” dizkidalako faktotik? Eta zein sentidu dauka “eraketa” administrazio, tradizio, kultura, eskola errepresibo horrekin “arrazoitzeak”? Zapalketa hori ene barruan arrazoiketa ororen aurretik daukat ukoaren ukoa birrindu eta arbuiatu beharra”*.¹

Beraz, halako galderen aurrean norberak nahi duen jarrera ager dezake (isiltzea, galdegilearen benetako kezka politikoa eta ez kultural-musikala dela argitzea, ala galdera berberaz erantzutea bere komunitatearen “berezko” kulturari buruz), baina denok kontuan hartu behar ditugu jadanik aipatu ditugun alderdi batzuk: 1) komunikazio sozialaren mekanismoak eta joera errepresentatiboak ez dira bereziak euskaldunontzat; 2) gure komunikazioan gauzatzen diren fenomenoak eta agertzen diren kategoria analitikoak Mendebaldeko gizarte guztietan agertzen direnak dira; 3) errepresentazio kulturalak konbentzionalki finkatutakoak dira (gero azalduko dugu ideia hau); eta 4) betiko topiko kulturalen bidez norbere burua defendatzea (objektu

1. Azurmendi, Joxe, *Demokratak eta biolentoak*, Elkar argitaletxea, Donostia, 1997, 131. or.

kulturalaren ezaugarri fisikoak, jatorria eta abar aipatuz, alegia) antzua eta ez-zientifikoa izateaz gain, galdegilearekiko morrontza adieraztea da. Azkenik, argigarria izan daiteke zuzenean politikoak diren bi galdera egitea: Euskal Herriaren independentziaren alde al zaude? Euskara, ingelesaren aurretik, Euskal Herriko hizkuntza ofizial bakarra izatearen alde al zaude? Orain bai, orain politikari buruz hitz egin beharko dute, baina zuzenean eta amarrurik gabe.

Zalantzak euskaltzaleen artean gertatzen direnean.

Askotan euskaltzale batzuek, haiek ere, beren buruari galderak egiten dizkiote berezko kulturaren izateari buruz. Honelako kasuetan, ordea, galdera-egileak kezka baino gehiago nahasmena du bere buruan. Alde batetik, konturatu gabe euskaltzaleok zapaltzaileen diskurtsoa geureganatu dugula ematen du; bestetik, guda-galtzailearen edo porrotaren moralala izenda dezakegun hori sumatzen da; eta azkenik, laburbilduta, besteak baino gutxiago izatearen konplexua agerian gelditzen da (espainiar-frantziar batek ez dio galdera hori egiten bere buruari, ez modu existentzial horretan behinik behin; eta orokorrean ez du onartzen bere izatearen ukapena). Gainera, gure izateari buruzko zalantza horiek ezjakintasuna edo planteamendu metodologiko okerra uzten dute agerian.

Izan ere, eraso antieuskaldunaren zurrumbiloan sartuta eta bere izaera etengabe ukatuta ikustean, zalantzak sortzen dira euskaldun batzuegan: zalantzak bere kulturari buruz eta, ondorioz, zalantzak herri honen etorkizun politikoari buruz. Bere burua ukatuta ikustean eta jarraitu beharreko aurrerabide politikoak lausoak izanik, euskaldun ugari makurtu egiten dira eta gogoeta korapilotsu eta “dialektika” antzuetan sartzen dira. Porrotaren bidea da hori; izan ere, bide korapilotsu horretatik jarraitu ordez komunikazio sozialari buruzko hausnarketak egingo balira, emaitzak guttiz bestelakoak izango bailirateke.

Gure izaeraz duda-mudatan dagoen euskaldunak honakoa jakin beharko luke: baldin eta kulturaren izaera bereizlerik balego (eta egon badago) eta komunitate politikoak objektu edo errepresentazioen bidez identifikatu edo ordezkatzeko joera balego (eta hau ere badago), ezin liteke gauzatu fenomeno komunikatibo hau kasu partikular batean honela eta beste kasu partikular batean hala. Kulturaren izaera bereizlea eta komunikazio-mekanismoak zerbait izango badira, unibertsalak izango dira, europar kulturaren testuinguruan behinik behin. Eta hala bada, arrazionalki, ezin onartuzkoa da euskal kulturaren balioztapena egitea edo euskal kultura neurtzea Europa osoan ezarrita dauden konbentzio edota komunikazio-sistemetatik at. Formalki, euskal kultura existitzen da, hungariar kultura, italiar kultura, portugaldar kultura eta abar existitzen diren neurri berean.

Laburbilduta, komunikazio eta errepresentazio soziokulturalaren alorrean gure egoeraren eta finkatutako Estatu-Nazioaren egoeraren artean aldeak baldin badaude, menpekotasun politikoaren egoeratik eratortzen direnak izango dira. Eta hala bada,

horiei buruzko eztabaida kulturaren “mamiari” edota kulturaren alderdi teknikoei lotzea antzua da. Gaia politikoa denez, termino politikoetan plazaratu behar da hari buruzko eztabaida. Eta eztabaida horretan argudioak kulturaren inguruan kokatzen badira ere, bultzagile eta mugatzaile nagusia, itxuraz aldatuta edo mozorrotuta, norbere jarrera politikoa dela jakin beharko dugu. Testuinguru honetan kulturari buruzko arazoiketa eta balorazio oro (zientifikoa edota sasizientifikoa) nork bere jarrerari eusteko argudioa besterik ez da, Euskal Herrian euskal populuaen aurka aspalditik erabili den trikimailu eta amarrua.

2. KOMUNIKAZIO SINBOLIKOAREN MEKANISMOAK

2.1. Musika eta nortasuna

Berriro galdera bat. Eta euskal musika baldin badago, nola jakin dezakegu zein den euskal musika eta zein ez? Nola jakin daiteke adierazpen kultural konkretu bat gizarte bati ala besteri dagokionik? Nola jokatu behar dugu geure historia kulturalaren aurrean? Elkarrekin lotuta dauden galdera hauek kulturaren izaeraz jakin-mina duen pertsona batek egin ditzake, arestian aipatu dugun asmo ukatzailea izan gabe, eta erantzun beharreko galderak direla uste dugu.

Hasteko, eta arestian adierazi dugunez, musika fenomeno oso konplexua da eta haren burutzapen akustikoa fenomenoaren ardatza baldin bada ere, hori ez da alderdi esanguratsuen². Ekimen musikalean gauzatzen diren sentieren artean kode akustikoa-ekin erlazionatzen direnek osotasunaren zati bat osatzen dute beste batzuekin, kidetasun-sentimenduarekin erlazionatzen dena, alegia. Izan ere, adierazpen musikalen baten eraginpean hunkituak izateko, aldeztu aurretik baldintza egokiak sorrarazten dituen kidetasun sozialaren sentimenak egon behar du gure baitan. Kontzertu bat —ia berdina da musikaren nolakotasuna— erritua da, eta bertan eragiten den eta elkarrekin konpartitzen den sentimen nagusia komunitate sozial jakin batekiko kide izatearena da; horrez gain esperimentatzen diren hunkipen, zirrara eta bestelako sentimenduak, nagusia den sentimendu horren pean daude. Hau dela eta, une eta toki batean hunkitzen gaituen adierazpen musikalen batek inguru sozial arrotz, erasokor edo etsaiaren erdian ez luke guran sentiera berdina eragingo. “Eusko gudariak” kanta, espainiar frankista gazteen bilera publiko batean abestua, adibidez, gure izaeraz egiten den iseka gisa interpretatuko genuke, eta laidogarria izango litzateke guretzat. Beraz, adierazpen musikala (bere izate publikoan beti, jakina) eta kidetasun sozialarekiko sentimenak lotuta daude elkarrekin: elkartasun-sentimen horrek ematen dio musikari eraginkortasuna; elkartasun-sentimen hori musikaz esperimentatzen dugun hunkipen eta bestelako sentimenen oinarrian dago; eta elkartasun horrek ematen dio musikari izaera eta indar identitarioa, segidan aztertuko duguna.

2. Idazki honen luze-zabalean publikoak diren adierazpen musikalei buruz ari gara. Ez ditugu kontuan hartzen musika inguruko joera pribatuak, dutxan kantatzea, esaterako.

Musikaren izaera identitarioa aipatzen dugunean, hauxe esan nahi dugu: norberak edota gizarteak, orokorrean, berezkotzat jotzea, harekiko atxikimendu berezia agertzea (norbere izaeraren zati bat bailitzen), haren eraginpean hunkipen, kitzikapen, zirrara edota sentiera berezia esperimentatzea eta gizarte edo gizataldea errepresentatzeko ordezkari akustiko gisako erabilera onartzea, aintzakotzat hartzea. Beraz, guretzat musika ez da soilik objektu tekniko musikala, izari anitzeko objektua baizik. Horregatik, analisisan, izari guztiak edo gehienak aztertu behar direla uste dugu eta horiek aztertzea nagusiki semiotikari eta komunikazio-teoriari lotu behar zaie. Musika-fenomenoaren azterketak ezin du izan sekula teknika musikalaria mugatutako ekimena soilik.

Musikaren inguruan gertatzen diren errepresentazio gehienak sinbolikoak dira eta haien abiapuntua jadanik aipatu dugun musikaren eta gizartearen arteko hurbilpena, erlazioa edota elkartasun-egoera da. Bide batez, gizartearen errepresentazio-jokoak sinbolikoak dira, nagusiki, ohituraz edo konbentzioaz finkatzen direnak. Hau dela eta, ikus dezagun kategoria semiotikoen bitartez komunikazio honen inguruan burutzen diren jardueren nondik norakoak.

2.2. Pragmatika, semiotika eta komunikazioaren teoria

Jakinbide ezberdinen arteko mailegu metodologikoa gertatzea oso gauza arrunta da. Musikan, margolaritzan, poesian, eskulturan eta beste adierazpen kulturalen arteko hizkuntza-maileguak gauzatzea jokabide tradizionala da; musika eta hizkuntzalari-tzaren artean maileguak egiteko ohiturak, adibidez, berrogei urte baino gehiago dauka.

Hemen proposatzen dugun mailegu-mota, baina, nahiko berria da. Alde batetik mailegua ez da musikaren, zentzu tradizionalean, eta hizkuntzalaritzaren artean. Ez dugu bilatzen partituraren izaera tekniko-musikala aztertzea taxonomia estrukturalistak erabiliz edo, haren ustezko esangura inmanenteak direla medio, haiek aurkitzeko partitura aztertzea kategoria semiotikoen bidez. Semiotika, kasu honetan, kultur adierazpenen inguruan gauzatzen diren errepresentazio sozialen nondik norakoak aztertzeko, komunikazio sozial honetan zeinuek duten indarra analizatzeko, mota honetako jarduera komunikatiboan sartzten diren alderdiak bereizteko eta, oro har, komunikazio sinbolikoaren inguruan eta fenomeno kulturalen interpretazioan gure artean gertatzen diren interpretazio nahasiak argitzeko edo zuzeneko bidean jartzeko.

Linguistikan zentratutako semiotikan, hausnarketaren ardatza Pentsamendu, Hitz eta Gauzen inguruan osatzen da. Gizartean eta gizartearen errepresentazioetan zentratutako gure semiotikan, ordea, Zeinua (Hitz), Interpretantea (Pentsamendua nolabait) eta Objektua (Gauza) izango dira gehien erabiliko ditugun kategoriak. Tresna kontzeptual hauetaz baliatuko gara geure hausnarketetan. Hauek izango dira, besteak beste, gure gogoetaren karia eta haien bidez, oro har, kultur adierazpenez gain gure egoeran zenbait errepresentazio kulturek duten indarra eta jokatzeko duten funtzio soziopolitikoa aztertuko ditugu.

Geure egiten ditugu, zeiniek bizitza sozialean indar edo botere izugarria dutela defendatzen duten iritziak. Testuinguru sozial liskartsuetan sinboloen indarra hiperaktibo bilakatzen dela uste dugu. Testuinguru liskartsuetan errepresentazio kulturalak gizartearen nortasuna mugatzen eragile nagusienetakoak direla eta guztiz eraginkorrak direla defendatzen dugu. Eta erabide kulturalari dagokionez, kulturaren esangurak errepresentazioen sorkuntza-bidean, errepresentazioen gizarteratze praktikotan eta errepresentazio sozialen oharren-bidean gauzatzen direla uste dugu.

Semiotika erabiliko dugu kultura eta fenomeno musikalak aztertzeko. Kategoria semiotiko guztiek, ordea, ez dute baliagarritasun edo erabilgarritasun bera. Hori dela eta, guztiz erabilgarriak diren mailegatutako kategoria batzuen ondoan, beste batzuen erabilera oso konplexua da, beste batzuek egin ditzaketen aportazioak eskasak dira, beste batzuk beren jatorrizko formulazioan ere ez dira batere garbiak eta beste mailegu batzuk egiteak ez du berehalako interes praktikorik. Horregatik, ez dugu geure egiten Charles Sanders Peirce-ren teoria osoa. Hona, gure kasu partikularrean erabilgarriak diren kategoria analitikoak ekarriko ditugu soilik. Hala ere, berehalako erabilgarritasuna izan ez arren, kasu batzuk aipatuko ditugu, gero azalpenen bidean lagungarriak izan daitezkeelako.

Beraz, musikaren inguruan gertatzen diren fenomeno sozio-kulturalen interpretazioan **pragmatika, semiotika eta komunikazioaren teoriak** egindako ekarpen zientifikoak geure egingo ditugu. Euskal Herrian bizi dugun egoera politikoan kulturaren izaeraz hainbeste adierazpen desegoki egiten direnean eta euskal kulturari buruz horrenbeste balioztapen interesatu eta ez-zientifiko irakurri, ikusi eta entzuten direnean. Horregatik, derrigorrezkoa da guretzat ekarpen hau lehenbailehen egitea. Jakinbide hauen guztien irizpideez (gure egoerari egokিতuta) baliatuko gara, fenomeno musikalen inguruan sortzen diren komunikazio eta errepresentazio sozialen jokoak aztertzeko.

Beraz, musikaren izaera errepresentatiboa azpimarratuko dugu geure saiakera honetan; gure testuinguru soziopolitikoan interes berezia duen marka legez. Hau dela eta, ez dago sobera etologiaren erresuman eskurtsio bat egitea. Izan ere, gizarte-harremantetan sortzen diren komunikazio- eta ordezkapen-joko akustikoak ez dira gizakien artean bakarrik gauzatzen; beste abere gehienen artean ere erabiltzen dira, nola edo hala³. Ñabardurak ñabardura, abereen artean erabilitako kode akustikoen funtzioak eta gizakien artean erabilitakoak ez dira hain ezberdinak, eta kontuan hartzekoak dira denak. Hotsez eraturiko kode akustikoez, berdin kasu batean edo bestean, identifikazio eta komunikazio soziala ahalbidetzea bilatzen dute; gizartearen beraren barruan markak, kategoriak eta hierarkiak zehazten dituzte; besteen aurrean norbere eta espeziearen

3. Azken kasu hauetan, dakigunez, identifikazioak instintuz gauzatzen dira eta komunikazio-sistema ia berdina da espezie oso baterako. Gizakien artean, ordea, identifikazio-sistemak oso espezializatuak dira, konplexuak bizitza soziala bera bezala, eta kulturalki finkatutako kode sinbolikoen bidez gauzatzen dira.

identifikazioa aldarrikatzen dute; berezko lur-eremuaren mugak markatzen dituzte eta, orokorrean, bizitza sozialaren barruko eta kanpoko harremanen nolakotasunak finkatzen dituzte. Beraz, horrela ikusita, begi bistan da guretzat musikak duen garrantzia eta ildo horretan jarraituz, musika semiotikaren ikerketa-subjektua denaz ez dago dudarik.

2.3. Pragmatika

Semiotikak Charles Sanders Peirce-ren **“pragmatismoan”** du abiapuntua: “Fure ideiak argitzea bilatzen duen gogoeta-metodo bat”⁴ (...) “Funtsean esanguraren teoria besterik ez dena”⁵, **ideiak argitzeko eta zeinuen esangura mugatzeko metodo bat**.

Peirce-k dioenez pragmatismoak ez du bilatzen soilik egia edo errealtatea zehaztea; pragmatismoak hitzen edo proposamenen esangura eta jarduera komunikatiboa nolakoa den argitu nahi du. Objektu bati buruz dugun ideia ez da gauzatzen gure gogoetan modu isolatu batean, gure zentzu- edo oharren-sistematik at; **ideia hori objektu horrek gure jarduera mentalean eragiten dituen ondorioei lotuta dago, ezinbestez**.

Ideien atzemate- eta jabetze-mekanismoak argitasunez ulertzeko, honako irizpide hau proposatzen digu Pragmatikak: “gure kezka edo hausnarketaren objektuak **gure bizitzan ustez dituen ondorioak modu praktikokoan kontsideratzea**. Era honetan, lorturiko ondorioei buruzko iritzia, objektuari buruz dugun iritzi osoa izango da”⁶. Beraz, proposamen honetan jakintza eta praktika elkarrekin lotuta daude; bien izaera baliabidekoa da (operatibo-instrumentala) eta honela izanik, haien balioa erabilgarritasunean frogatzen da⁷.

Aurrekoari lotuta guretzat lagungarria izan daiteke beste proposamen pragmatiko hau: **“Gogoetaren funtzioa ohiturak ekoiztea da, hau da, sinesmenak”** (*ibidem* 941). Horrela esanda, ohitura eta sinesmenak zuzenean lotzea eta gizarte-harremanekin

4. Pragmatismoa (“pragmatism”) W. James-en eskutik sartu zen filosofian 1898. urtean. Filosofo honek urte horretan idatziriko artikuluan, Charles Sanders Peirce-k (1839-1914) filosofo estatubatuarrak 1878an aurkezturiko “Nola egin argiak gure ideiak” saiakeraren iruzkina egin zuen. Urte batzuk beranduago Peirce-k pragmatismoa berak asmatu zuela eta pragmatismoa teoria bat zela aitortu zuen; hau da: “*kontzepzio* bat, hitz edo adierazpen baten esangura arrazionala, soilik giza jokamoldearekin erkatuta eta jokamolde horren gainean duen eraginagatik neur daitekeela defendatzen duen teoria” (“What Pragmatism Is” idatzian, *The Monist*, 1905, Coll. Pap. 5, 411-437. orr.).

5. Ikus Nicola Abbagnano: *Diccionario de filosofia*, FCE arg., Mexiko 1989, 940-941. orr., (lehenengo argitalpena italieraz, 1961).

6. “Nola egin argiak gure ideiak”, “Chance, Love and Logic”, I, 2, 1878, (ikus Nicola Abbagnano: *Diccionario de filosofia*, FCE arg., Mexiko 1989, 941. orr.).

7. Irizpide hau guztiz erabilgarria da gure egoera sozio-kultural-politikoaren azterketan; objektu musikal bat soilik bere izate formalean kontsideratzeko joera dagoen honetan; eta kontzertu edo ekitaldi kultural baten analisisa haren izate, kalitate edo errepresentazio tekniko akustikoetan mugatzeko joera

erlazioatzea gehiegi dela pentsa daiteke. Errealitate soziala, ordea, bat dator proposamen honekin eta ez da batere bitxia ohitura sozial bat besterik ez dena balio eta lege sozial bilakatzea, nonbait idatzita izan ala ez⁸.

Pragmatismoa⁹ **logikan** abiapuntua duen metodoa da. Logikaren eta semiotikaren arteko mugak, alabaina, ez dira oso zehatzak. Batzuek eta besteek bereganatzen duten ikerketaren subjektua eta hari buruz ematen dituzten azalpenak behin baino gehiagotan nahasten dira, jakinbideen izena eta sailkapen-kategoria batzuk ezberdinak izan arren. Hau dela eta, guk Peirce-ren ildoari jarraituko diogu hasierako proposamen honetan eta, autore berekoak izan arren, beste kategoriatan batzuk semiotika atalean kokatuko ditugu.

Peirce-k hiru zati nagusitan banatzen du bere logika:

dagoenean, adibide batzuk jartzearen. Izan ere, Euskal Herrian egiten diren errepresentazio kultural ugari alderdi teknikoan gainera, esangura guztiz politikoa dute. Gure artean ekitaldi “kultural” ugari espainiar-frantziar “desfile” zibilak dira, desfile militarren ordezkoak, eta desfile militarren helburu berdinak bilatzen dituzte: lurraren jabetza publikoki aldarrikatzea eta euskaldunon borondatearen gainera espainiar-frantziar lurralde-batasuna afirmatzea, hain zuzen. Alderdi hau ideologia (“oso irekiak gara”) edo ezjakintasuna dela medio ahaztu egiten dugu euskaldunok. “CAT” delakoak, (Espainiako) “etxe erregionalak”, (Frantzia-Espainiako) kirol-federazioak eta antzeko erakunde gehienak, ordea, ez dira konfunditzen, eta horregatik antolatzen dituzte “espainiar” erregioko artisauen erakusketak, Espainiako Kirol-Liga “Nazionalak”, “Espainiako” neska ederren txapelketak, “Espainiako” etxe erregionalen egunak, “Espainiako” kirol ezberdinetako txapelketak, “Ferias de abril”, Pilar eguneko jaiak (Espainiar “arrazaren eguna”) eta abar. Eta baita horregatik ere ematen dizkigute Espainiako literatura, margolaritza, eskultura, musika eta abarren sariak euskaldunoi; ez herritar atzerritar gisa, “Nazional” legez baizik. Eta hau guztia kasu askotan “abertzaleen” laguntzarekin. Hauxe da egoera.

8. Irizpide hau aurrekoaren osagarria da. Etengabeko “desfile” zibilek ohitura sozialak ekoiztea dute helburu nagusia: futbol edo beste kirol baten Liga “Nazionala” eta berari eratzkitako erreferentzia geopolitikoak (Espainia-Frantziako hiri eta erregioak) eta kulturalak (jokariak —heroi “nazionalak”—, kazetariak, entrenatzaileak, talde-presidenteak...) eta bestelako gorabeherak “gureganatzeko” eta egunero komentatzeko ohitura; espainiar-frantziar selekzio guztietan parte hartzeko desira eta haren garaipenak gureak bailiren goratzeko ohitura; egunero Espainia-Frantzian gertatzen diren ohiko gorabeherak ezagutzeko desira eta ohitura eta abar.

Espainia-Frantzian bizitza sozialaren alor guztietan izaten diren gertaerak eta sortzen diren errepresentazioak ezagutzeko, gureganatzeko eta, azkenik, haiekin konpartitzeko ohiturak, alabaina, gure testuinguru geopolitikoan kulturalki espainiar-frantziar herritar bihurtzen gaitu, norberaren aukera politikoen gainera. Eta espainiar-frantziarrekin errepresentazio eta ohiturak konpartitzen baldin baditugu, eremu kulturalan espainiar-frantziar gisa jokatzeko badugu, epe ertain edo luzera barneratu, sinetsi eta jokatzeko dugu maila politikoa, jadanik maila kulturalan barneratu, sinetsi eta jokatzeko dugun moduan. Logiko eta koherentea da hori. Eta orduan aldaketa kualitatibo bat gauzatzeko da gure baitan: guran komunitate bereko (espainiar-frantziar) kide izatearen sentimen eta sinesmena piztuko dira, “azkenean erreferentzia eta bizipen berdinak konpartitzen baititugu”. Aldi berean eta kontrako zentzuan, euskalduna izatearen sentimena eta euskal komunitatearen etorkizunarekiko sinesmena itzali egingo da: aurrerantzean espainiar-frantziarrak izango gara, besterik ez.

9. “Metodeutika” izena ere eman zion Peirce-k.

Gramatika espekulatiboa

Gramatika espekulatiboa, haien ustezko esangura kontuan hartu gabe, **zeinuen inguruan gauzatzen den jardueraz ari da** eta haren analisisan hiru oinarritzko irizpide proposatzen ditu: **Zeinua** (“errepresentazio”) une honetan zerbaiten orde z dago norbaitentzat; ordezkaturako zerbait hori **Objektua** da. Objektu hori irudikatzeko, baina, zeinu garatuago bat, **Interpretantea**, izan behar da ohartzailearen gogoetan edo haren inguruan. Beraz, zeinua objektu baten orde z dago norbaitentzat, zeinu horrek zeinu garatuago bat, Interpretantea, iradokitzen dion norbaitentzat. Adibidez: gorriak (zeinua) arriskua (objektua) adierazten du, gorriaren eta arris-kuaren arteko erlazio edo kontiguitate horren berri edo ideiarene bat (interpretantea) duen norbaitentzat. Beraz, zeinuen funtzio komunikatiboaren erlazio adierazgarria (signifikatiboa) zeinuaren, objektuaren eta interpretantearen artean gauzatzen den hiruko erlazio honetan (“triadikoa”) burutzen da¹⁰.

Logika kritikoa

Logika kritikoa Peirce sinboloen benetakotasun edo egia formalen baldintzaz ari da. Izenburu honen pean biltzen ditu Peirce-k silogismo edo argudioei buruz dituen iritziak. Hark dioenez, silogismo edo argudio guztiak hiru kategoriakoak izan daitezke: induktibo, deduktibo edo abduktiboak.

a) Argudio induktiboa izaera estatistikokoa da eta abiapuntua honako hipotesia du: mota edo espezie bateko kide batez edo kopuru zehatz batez egia dena, egia da mota bereko kide guztiez (probabilitatearen teoria).

Beraz, egia bada musika-tresna edo mota jakin bateko adierazpen musikala hemengotarra, horkotarra edo hangotarra dela, egia da musika-tresna edo adierazpen musikala guztiak, oro har, inongotarrak edo nonbaitekoak direla. Kasu batean ala bestean proposamen hau egiesten ez bada, orduan proposamenaren oinarritzat jo izan diren jarduera komunikatiboaren baldintza orokorrek berrikusi eta berraztertu beharko dira, eta berriro abiatu beharko da irizpide edo oinarri berriak dituzten proposamenak birformulatuz.

b) Argudio deduktiboa abiapuntuko hipotesia aurrekoaren kontrako noraanzkoan formulatzen da: mota edo espezie bateko kide gehienez egia dena, egia da mota edo espezie bereko ale edo kide batez, nahiz eta hain begi-bistakoa ez izan.

Beraz, egia bada musika-tresnak edo mota jakin bateko adierazpen musikalak, orokorrean, nonbaitekoak edo inongotarrak direla, orduan egia da musika-tresna edo

10. Hiruko hau izen ezberdinaz ezagutzen da. Hala nola sinbolo —erreferentzia— erreferentea (Ogden eta Richards, 1923), zeichen —Sinn— Bedeutung (Frege, 1892). Ikus F. Casetti: *Introducción a la semiótica*, Fontanella arg., Bartzelona, 1980, 336-337. orr. (Iheneengo argitalpena italieraz, 1977). Semiotika atalean itzuliko gara gai honetara.

mota jakin bateko adierazpen kulturala hemengotarra dela. Aurrekoan bezala, kasu batean ala bestean proposamen hau egiesten ez bada, orduan proposamenaren oinarritzat jo izan diren jarduera komunikatiboaren baldintza orokorrak berrikusi eta berraztertu beharko dira, eta berriro abiatu beharko da irizpide edo oinarri berriak dituzten proposamenak birformulatuz.

c) Argudio abduktiboa (aurreiritziak finkatzekoa). Erabidea honela gauzatzen da: a) ohartutako fenomeno komunikatiboaren araberrako hipotesia eratzen da, lehenengo eta behin; b) eraturako proposamena edo hipotesia egia balitz izango liratekeen ondorioak aztertuko lirateke (abdukzioaren logika); c) azkenik, emaitzak praktika errealekin erkatuko lirateke, hipotesia egiesteko.

Argudio hau ere erabilgarria da gure kasuan, musika-mota batzuen inguruan sortzen diren aurreiritziak aztertzeko. Ohiko musikologian, adibidez, normala da “klasiko” deituriko musikaz aparteko balioztapenak egitea, bere izaera errituala azterketatik at lagatzea, haren inguruan sortzen diren sentierak “berezizat” jotzea eta haren inguruan osatzen diren iritziak (erlijiosoak nolabait, sentimenduan eta hizkeran) apartekoak edo beste fenomeno musikal eta kultural batzuetan gertatuko ez bailiren iriztea. Fenomeno sozial gisa hartuta eta argudio abduktiboa erabiliz, alabaina, proposamen honen egiatasuna ala egiatasun-eza frogatu ahal izango litzateke ¹¹.

Erretorika espekulatiboa

Gramatika espekulatiboarekin lotzen da eta komunikazio-jardueran sartzen diren osagaiak bilatzea eta bereiztea du helburu nagusia. Hori dela eta, jarduera komunikatiboan hiru osagai, une edo ideia bereizten ditu.

a) Lehenengokoa (“*primeridad*”), oharren batez edo datu sentsible batez, bestelako gauzeekin nahastu gabe, dugun ideia sartzen da hemen: gorria, urdina, orlegia, horia...

b) Bigarrenekoa (“*secundidad*”), bi objektuen arteko lotura ezartzen duen asmo komunikatzailea da: mugitzen den gortina (zeinua – subjektu pasiboa) haizearekin (objektua – eragilea) erlazioan jarrita. Bi objektu hauen elkarketa (eragilea eta honen ekimena jasaten duen objektua) “bigarreneko” horren lekukoa da.

11. Ohikoa da, alegia, “klasiko” deituriko musikaren inguruan sentimen bereziak, grinak, hunkipenak, zirrarak, kitzikapenak, erreakzio fisikoak eta abar sortzen direla aitortzea, eta horren inguruan nola edo halako hizkera eta ideia erlijiosoak erabiltzea. Fenomeno legez kontsideratuta, baina, ez du ematen hor gertatzen dena hain berezia denik. Bertan gertatzen den oro aztertu eta kategoria zehatzetan sailkatu eta gero, inguruko beste errito-mota batzuetan antzeko kategoriak sortzen direla ohartzen dugu. Gizarte edo gizatalde bakoitzak esan dezake gauza bera edo antzekoa “bere” musikari buruz.

c). **Hirugarrenkoa** (“*terceridad*”), zeinu-erlazioaz dagoen nola edo halako ideia da. Norbaitentzat zeinu bat edo zeinu-moten multzo baten ezaugarri edo osagaiak objektu bati dagozkiola adierazten duen ideia. Kontzeptu intelektualak sartzen dira “hirugarrenko” honetan. Zeinu batek gizabanako baten gogoetan soilik objektu baten irudia eragin dezake (testuinguru batetik bestera ezberdina izan daitekeena); beste pertsona baten gogoetan beste irudi-mota bat eragin dezake eta beste baten baitan zeinu horren eremu semantikoarekin erlazioan sartzen diren objektu ugari: irudiak, ideiak, gertaerak, egoerak eta testuinguru ezberdinak. Zeinu horri buruz dugun ideia-multzo hori da interpretantea eta zeinuaren bultzadaz aukeratzen den errepresentazioak edo errepresentazioek (irudia, gertaera, egoera...) osatzen dute zeinuaren objektua.

2.4. *Semiotika*

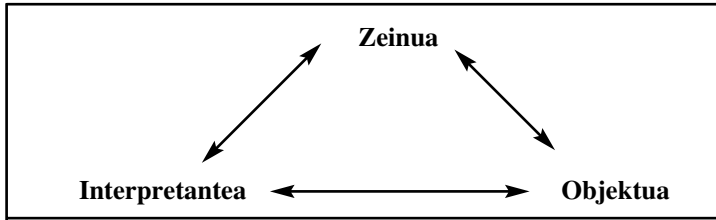
Peirce-ren logika, arestian adierazi dugun bezala, izatez eta ñabardurak ñabardura, semiotikaren beste izen bat besterik ez da, edo kate baten segidako kate-begia, asko jota. Gure analisisian, argigarriak eta lagungarriak direlakoan, kategoria semiotikoez baliatuko gara musikaren eta kulturaren inguruan gertatzen diren ordezkapen-mekanismoak aztertzeko. Horretarako azalpenak emateko orduan, gure eskarmentu propiotik ateratako adibideak sartzen eta musika eta kultura fenomeno komunikatiboekin lotzen saiatuko gara. Izan ere, ikuspegi praktikoa batez begiratuta, baditu semiotikak Euskal Herrian bizi dugun giro sozial nahasian interes berezia duten irizpideak¹². Ikus dezagun bada Charles Sanders Peirce-ren¹³ teoria semiotikoa.

Peirce-ren teoria semiotikoa jadanik aipatu dugun hirukoien bidez (“trikotomia”, “triada”) eratzen da. Hona hemen laburbilduta, jadanik “Gramatika espekulatibo” atalean aipatu dugun lehenengo hirukoa eta gure egoeratik ateratako adibideak:

12. Ikus Sercovich, Armando, “*Charles Sanders Peirce. La ciencia de la semiótica*”, Nueva Visión arg., Buenos Aires, 1974; Molino, Jean: “Fait musical et sèmiologie de la musique”, *Musique en jeu* aldizkaria, 17, Le Seuil arg., Paris 1974, 37 orr.; Nattiez, Jean Jacques: *Fondements d’une sémiologie de la musique*, Union Générale d’Éditions, 1975, ISBN 2-264-00003-1

13. Charles Sanders Peirce (1839-1914). Zeinuak ikertzen dituen zientzia Peirce-k semiotika izenez adierazten zuen. *Semiotika*, XVII. mendeko bukaeran John Locke-k sortu eta Logikarekin identifikatu zuen zeinuen doktrina edo jakinbidea da. Doktrina honen zeregina “gauzak ulertzeko edo haien jakintza beste pertsoneri helarazteko gogoak erabiltzen dituen zeinuen naturari buruzko hausnarketak egitea da” (“*Essay*” LV, 26,4.). Geroago, Charles Sanders Peirce-k hauxe idatzi zuen: “Ni naiz ‘semiotika’ izendatu dudana doktrinaren arakatzaila eta argitzailea. ‘Semiosis’ posiblearen oinarritzko aldaeren eta mamizko naturaren doktrinaren pioneroa” (kf. Serrano, Sebastián, *Signos, lengua y cultura*, Bartzelona, Anagrama arg. 1988, 43. or.). Peirce-ren lanak ezagutu gabe eta ia aldi berean, Saussure-k “semiologia” izena zukeen zientzia berri bat sortu beharrekoa zela aldarrikatu zuen: “Imajina dezakegu gizartearen barruko bizian zeinuen izaera ikasten duen zientzia bat. Psikologia orokorraren eta, ondorioz, psikologia sozialaren zati bat izango litzatekeena. ‘*Semiologia*’ izendatuko dugu (‘*semeion*’, zeinu, hitz grekotik ateratakoa).

2.4.1. Komunikazio-mekanismoa deskribatzen duen oinarritzko hirukoa

- a) **Zeinua** zerbaitentzat edo norbaitentzat zerbait ordezkaten duen eta zerbait honen izaeraz edo haren ezaugarriren bati buruz berriren bat ematen duen zerbait da (hitz, gauza, irudi, gertaera, pertsona, ideia, testuinguru...).
- b) **Objektua** zeinuak ordezkaturako zerbait edo norbait da. Zeinu batek objektu bat baino gehiago eduki dezake: izan daiteke existitzen den gauza ezagun bat (ustez existitu dena edo existituko dena edo horien guztien nahasketa) edo objektu bat edo pertsona bat edo pertsona baten ezaugarri bat, edo gertaera bat edo gertaera batekin erlazionatzen diren gauzen multzoa eta abar.
- c) **Interpretantea** gure gogoan eragiten duen antzeko edo garatuagoko zeinua da, zeinuaren beraren funtsa den ideia edo irudi mentala; komunikazioa posible izateko eta zeinuak ulergarriak izan daitezen zeinuaren eta objektuaren arteko erlazioaren —zeinua < > objektua— berri duen ideia edo gogoeta.

Hiruko horren jarduera honela adieraz dezakegu: zeinua zerbaiten ordezkari dago; ordezkaturako zerbait hori objektua da; zeinuaren eta objektuaren arteko erlazioa, ordea, ez da automatikoki gauzatzen, haien artean erlazio horretaz kontua errendatzen duen ideia, gogoeta edo tartekaria dago, interpretantea.

Zeinuak, baina, objektu bat ordezkaten du soilik, (aldez aurretik dauzkagunak, testuingurutik ondorioztatzen direnak, zeinuaren “oinarritzat” jotzen direnak eta interpretanteak mugatzen dituenak). Italieraz “piano” hitzak, adibidez, ‘laua’, ‘poliki’, ‘ahopeka hitz egin edo kantatu’ eta ‘musika-tresna’ bat adieraz ditzake. Testuinguru musikalean, ordea, normalean, horietarik azken biak bakarrik erabiliko lirateke, eta testuinguruaren arabera interpretanteak segidan bereiziko luke ea musika-tresnaz ari garen ala suabe kantatzeaz. Aukeraturakoak une eta toki jakin batean esangura zehatza izango luke, kasu horretarako zeinuaren funtsa dena.

Beraz, edozein kasutan, komunikazio-jarduera gauzatzeko ezinbestekoa da zeinuaren eta objektuaren arteko loturaz aldez aurretik nolabaiteko ideia izatea. Hala nola, adierazpen sinboliko batek, kantu batek alegia, izaera identitarioa izan dezan, ezinbestekoa da zeinuaren eta horrek eragiten duen objektuaren arteko lotura (gizarte batekikoa, alegia) aldez aurretik ezagutzea. Horrela ez bada, komunikazioa eten egiten da,

interpretazioa nahierako edo arbitrario bihurtzen da eta norberak berezko biografiaren arabera interpretatzen du zeinua. Adibide bat jartzearen, adierazpen musikal batek (zeinua) euskal gizartearen irudia eragiten du (objektua) adierazpen musikal horren eta euskal gizartearen arteko elkartasuna edo erlazio horren berri edo ideien bat (interpretaria) aldez aurretik duenarentzat. Komunikazio-deskribapen hau, beste modu batean formulatuta, komunikazioaren teorian eta pedagogia konstruktibistan agertzen da.

2.4.2. Zeinuak objektuarekin duen erlazio formalaz ari den hirukoa

Erlazio honen arabera zeinua **zantzu (indizioa), ikonoa edo sinboloa** izan daiteke.

a) Zantzua (indizioa) dela diogu zeinua objektuarekiko aldamenekotasun-egoeran agertzen denean, zeinua eta objektua ukipen- edo kontiguitate-erlazioan daudenean: kea, ustez dagoen suaren zantzua da; mugitzen den gortina ustez eragiten duen haizearen zantzua; “musika zeltiko” deiturikoa, ustez harekin erlazio estuan dauden bretoioren zantzua; “flamenkoa”, ustez harekin erlazio estuan dauden espai-niarren zantzua, “zortzikoa” (ezpata-dantza, txalaparta, txistua...), ustez harekin erlazio estuan dauden euskaldunon zantzua eta abar.

Zantzuari loturiko jarduera komunikatiboan parte hartzen duten eragile guztiak ez dira egoera komunikatibo horretaz kontziente izan behar. Komunikazioa ezartzeko, ez da beharrezkoa bolizioa edo xede komunikatiboa. “*Fest noz*” bretainiar festan edo kontzertu batean parte hartzen duenak ez dute uste, halabeharrez, horren bidez beren komunitatearen izaera islatu eta errepresentatzen ari denik. Festa horiek haientzat ohiko adierazpide komunitarioak dira eta bizitzari lotutako ekimenak besterik ez dira. Hala ere, analista sozial gisa musika hori entzuten dugunean, komunitate horien irudia eta komunitate horiei buruz biltzen dugun informazio guztia aktibatzen da gure gogoetan.

Puntu honetan bertan beste kategoria semiotiko bat bildu behar dugu, **seinalea**. Zantzuaren antzekoa den beste zeinu honek baina, bolizioa edo nahia biltzen du. Mendian galdutako pertsona batek sua pizten du, haren bila ustez ari direnei bere kokapenaren berri emateko; kea ateratzen da eta ke hori, nahita eragindakoa delako, **seinalea** da. Pertsona batek sua pizten du mendian txuleta bat erretzeko; ez daki sua piztea debekaturik dagoela; kea berarentzat fenomeno naturala da, suarekiko elkartasun-egoeran dagoena, eta ez du inolako asmo komunikatzailea: hor kea **zantzua** da. Basoaren beste muturrean, ordea, basozaina dago, zelatan, arauak errespetarazteko prest; berarentzat kea seinalea da, edo, hobeto esanda, seinalea bailitzen interpretatzen du, berez zantzu besterik ez dena: suaren seinalea, arau-apurketaren seinalea, arriskuaren seinalea eta abar.

Fenomeno hau behin eta berriz errepikatzen da musikaren eta kultur adierazpenen inguruan: gizarte edo gizataldeentzat musika eta kultura bizipenak besterik ez dira nor-

malean; analista sozialarentzat, ordea, adierazpen horiek gizarte edo gizatalde horien errepresentazioak dira, haien nortasun, bizimodu eta balioen isla. Beraz, alde batetik zantzuaren eta seinalearen arteko aldea xede komunikatzailean datza; baina, bestetik, komunikazioa gertatzen da bi kasuetan berdin, baldin eta parte batek gertaeraren bat zeinu gisa jotzea erabakitzen badu. Deskribatutako adibide edo gertaeren inguruan jarrera pertsonal ezberdinak ager daitezke. Hala ere, ezikusiarena egiteak edota poza edo amorrazioa sentitzeak ez dute aldatzen keak zantzu legez duen indar komunikatzailea; indar hori pertsonen borondatearen gainetik dago. Eta berdin gerta liteke kea, gortina edo zeinu horiek gezurrezkoak balira ere. Jarduera komunikatiboa berdin gauzatuko litzateke.

b) Ikonoa objektuarekiko antzekotasun-erlazioa duen zeinua da. Objektuaren “bigarrengoa” da. Harrian landutako fidula, adibidez, Erdi Aroko musika-tresna bat ordezkaten duen ikonoa da.

Xede komunikatiboa dela medio, musikan badaude ikonoarekin antz handia duten zeinuak, itxura bereziko ikonoak; nolabait deskribatzeko, ikono akustikoak dira. Txori baten kanta errepikatzen dugunean, adibidez, xede ikonikoa agertzen dugu. Izatez, txoriarekin aldamenekotasun-egoeran dagoen zantzu akustikoa imitatzen dugu, baina, horren bidez txoriaren beraren irudia geure gogoetan eragitea bilatzen dugu. Horrexegatik diogu xede ikonikoa dagoela.

c) Sinboloa zeinuak objektuarekiko duen erlazioa soilik konbentzionala edo ohiturakoa denean gertatzen da. Hala bada, sozialki formulatu eta gero soilik dihardu zeinu legez, arestian adierazi dugun moduan. Komunikazio sinbolikoan zerbait (izaera sinbolikodun zeinua) dago zerbaiten ordez (sinbolizatutako objektua), aldeztatik zerbaiten ordez dagoela dakien pertsonarentzat, lotura horri buruz nolabaiteko informazioa (interpretantea) biltzen duen pertsonarentzat, hain zuzen. Beraz, aldeztatik zeinuaren eta objektuaren arteko lotura horri buruzko inolako erreferentzia edo ezagupenik ez badago, komunikazio sinbolikoa ezinezkoa da.

Musika eta kulturaren inguruan gertatzen diren jarduera komunikatiboetan indar gehien duten zeinuak, sinbolo edo errepresentazio sinbolikoak dira, oro har. Ez dago inolako erlazio fisikorik edo antzekotasunik, adibidez, himno baten eta honek ordezkaten duen inguru geografiko edo egitura politiko baten artean; hala ere, lotura hori komunikazio sozialean finkatuta dago, eta hori nahikoa da himnoaren izaera errepresentatiboa ziurtatzeko. Kasu honetan, errepresentazio hori maila kontzientean gauzatzen da, eta izate honen froga haren soinuaren eraginez gizakiek esperimintatzen duten hunkipen-edota kidetasun-sentimena dugu.

Aipatutako fenomeno hau kontuan hartzekoa da, bereziki euskaldunon artean. Izan ere, Euskal Herrian kultur adierazpenen “euskaltasunak” edo “naziotasunak” objektu edo adierazpen kulturelek formalki biltzen dituzten ezaugarri edo osagai fisiko

batzuen arabera aztertzeke joera historiko tematia izan da. Oker metodologiko handia izan da hau. Himno ofizial edo “ofizioso” (ohiko kantu abertzaleak, alegia) baten eraginez esperimintatzen diren sentimenak ez zaizkio lotzen gizakien gogoetan erritmo, doinu, harmonia edo musika-tresna honi edo besteari, kidetasun sozialaren sentimenari baizik. Eta berdin esperimintatuko lirateke sentimen horiek nota, erritmoa, harmonia edo musika-tresna hau edo bestea honelakoak edo halakoak balira, baldin eta adierazpen horiek ohituraz komunikazio sozialean euskal gizartearen ikur-izaera onartuta izango balute. Era honetako komunikazioa gertatzeko ezinbesteko baldintza honako hau da: zeinua, komunitate nazionalaren errepresentazio goreneko gisa, barneratua izatea komunitate politikoaren imajinarioan. Beraz, errepresentazio kulturalen alderdi formalak aztertzea norbere aukera da, baina, adierazpen baten izaera identitarioak ez du, halaberharrez, zerikusirik adierazpen horren itxura formalarekin. Musika eta kulturaren inguruan gertatzen diren errepresentazioak historikoki finkatuak izaten dira eta semiotikaren ikuspegitik izan behar dute aztertuak¹⁴.

Zeinu baten ahalmen edo indar komunikatiboari dagokionez, baldintza eta alderdi ugari hartu behar dira kontuan haren azterketan. Hala nola, komunikazio sozialean oraindik finkatu gabe dagoen izaera sinbolikoko zeinuak formulatu eta gero soilik hartuko du indarra; baina hau, beti, konbentzio hori onartzeko kontrako jarrera sozialik ez badago. Gizartean kontrako jarrera balitz, ekintza efektibo baten bidez soilik finka daiteke komunikazio sozialean, bere esangura ageri-agerian uzten duen ekintzaz, hain zuzen. Bandera eta doinu baten aderez Espainia-Frantziaren aurkako eraso burutzen baldin bada, sinbolo horiek nekez integratuko dira berezkoak bailiren espainiar-frantziarren imajinario kolektiboan. Beste kasu batzuetan, zeinu bat aldi berean objektu ezberdinekin loturik agertzen delako, komunikazioa zalantzatsua izaten da. Bandera berdinez edo oso antzekoek bi lurralde ezberdin ordezkatzuz, horrek zalantzak sortzen ditu komunikazioan, alegia. Hala bada, honelako kasuetan derrigorrezkoa da sinbolo horri beste zeinu adierazgarri bat gehitzea, komunikazioa izango bada (Olinpiadako desfilean, adibidez, himnoak, pertsonen azalaren koloreak, janzkerak, joerak eta abarrek zorrozki mugatzen dute zalantzazko sinboloa). Zeinu gisa jokatzeko duen objektu batean izari ugari biltzen dira, baina ohikoa da bere esanahia izari edo ezaugarri jakin bati edo besteri lotzea. Komunikazioan zalantzak daudenean, ordea, zeinuaren beste osagaiek mugatu egiten dute haren izaera errepresentatiboa. Nola edo halako danborrak edo doinu-motak komunitate ugari ordezkatzeko dezake nazioarteko komunikazio sozialean; baina, testuinguru jakin batean kokatuta, soilik objektu bat ordezkatzeko duela (komunitate bat) ulertzen da. Izan ere, zeinuak beste izari ugari ditu, berezkoak direnak, batzuk, eta testuinguruarekin erlazionatzen direnak, beste batzuk (danbor edo doinu batekin batera erabiltzen den hizkuntza, erritmoa, denbora, testuinguru geografiko eta soziala, funtzioa eta abar), eta horiek mugatu egiten dute haren

14. Musika-tresna, notarte, denbora-neurri edo erritmo hau edo beste gure izate fisikoarekin loturiko zerbait bailiren aztertzea hankasartzea da. Musikaren izaera errepresentatiboa objektuaren itxura formalaren pean jartzea, semiotikari eta komunikazio-teoriari ez ikusiarena egitea da.

izaera errepresentatiboa. Gero, gure asmo komunikatzailea dator, eta honen arabera zeinu batek objektu bat edo batzuk ordezka ditzake, eta horren arabera bere indar komunikatiboa aldatuko da: txalaparta musika-tresna, alegia, indar handiko zeinua da, bakana delako bere testuinguruan, eta euskal gizartea ordezkatzen du; “lapurtu” hitzak objektu jakin bat ordezkatzen du, ekintza-mota bat; Himno Nazional batek nazio jakin bat ordezkatzen du; joko batek, pilotak, euskal komunitatea ordezkatzen du... Era berean eta kontrako bidean, hau ere gerta daiteke, jadanik finkatuta dauden konbentzio komunikatiboak direla medio, zeinu batek ez desiratutako, ez bilatutako edo baita ordezkatu ohi den objektuaren aurkako esangura edo sentimenak biltzea. Zapi gorri batek, errepide bazterrean begi-bistan dagoela, gure artean ezin du “bidea libre” adierazi, kontrakoa baizik. “Marsellesa” Himnoak frantziar armadakide eta Argeliako “*pied noir*”-en ahotan, ezin zukeen bertako abertzaleengan frantziar komunitatearekiko kidetasun-sentimena berpiztu eta “Liberté”, “Egalité”, “Fraternité” ideiak ordezkatu, kontrakoa baizik¹⁵. Egoera komunikatibo hau larritu egiten da liskar territorialak tartean daudenean. Komunikazio sozialean espainiartasunaren ikurrak diren flamenkoak eta zezenketek (“Fiesta Nacional”) ezin dute euskal gizarte independentea ordezkatu, kontrakoa baizik, eta gure artean gertatzen direnean espainiar batasuna besterik ez dute adierazten.

Deskribatutako komunikazio-kasu hauetan guztietan, kasu gehienetan bezala, agerian gelditzen da zeinuen esangura ez dela gure gogoeta eta testuingurutik at gertatzen den, bizi propioa duen edota haizean gauzatzen den zerbait. Arestian jadanik aipatu dugunez, gure gogoetaren objektuak gure bizitzan ustez eragiten dituzten ondorioei lotuta daude. Horregatik, objektu bat eta berariaz objektu horrek eragiten dituen ondorioei buruz dugun iritzia, objektuari buruz dugun iritzia osoa da. Beraz, jarduera komunikatiboan gauzei buruz dugun ideia, interpretantea, funtsezkoa da zeinu baten mugak ezartzeko: interpretanteak errepresentatzen duen moduaren arabera, zeinu bat posibilitatea gerta daiteke; edo berez gauzatzen den eta “*de facto*”, praktikan, zeinu finkoa bilakatzen den zerbait; edo hari buruz ematen diren arrazoi edo argudioak direla medio arrazoizko zeinu bihurtzen dena; edo, bertan biltzen diren kontrako esangurak direla medio, ezintasun komunikatibo baten lekuko izatea. Horrela iristen gara hurrengo puntura.

2.4.3. Zeinuaren berezko izaeraz eta zeinuen posibilitate-logikoaz ari den hirukoa.

a) Kualizeinua izendatzen da zeinua bere objektuaren ezaugarri edo kualitate bat denean. Soilik eratu, formulatu eta komunikazio sozialean finkatu eta gero joka dezake zeinua bailitzen: ikonoa bada, azaleko itxuran biltzen diren antzak eta alderdi formal komunak (objektuaren bigarreneko bat den zaldunaren estatua, alegia); zantzua denean,

15. Aipatutako kasu hauetan guztietan soilik ordezkatutako objektuaz zerbait edo norbaiten berri ematen duen zeinuari buruz ari gara. Kanpoan uzten dugu, testuinguru guztiz ezberdinak direla medio, zeinu < > objektu erlazioari buruz inolako informaziorik ez dauden egoera komunikatiboak, beste modu batean interpretatu behar direnak.

objektutik bertatik ateratako gauza modura pentsatzen dugu, zeinu–objektua osotasuna edo osotasun baten bi dimentsio bailiren (kea < > sua, adibidez); sinboloa bada, objektutik ondorioztatzen den arrazoizko elkartasun legez pentsatzen dugu, eta biek existentzia komuna¹⁶ dute gure gogoetan (“arrazionalki” eta modu jakin batez zorrozki afinatutako soinu-altueren erabilera, alegia, Europako kultura musikal akademiko eta nolabait ofizialean egin da nagusiki eta era orokorrean; hau dela eta, afinatutako soinu-kualitate horrek europarrekin esistentzia komuna du eta Mendebaldeko joera arrazoizale eta kultura musikal akademikoan historikoki gauzatu den kualizeinua da).

b) Sinzeinua, zeinutzat behingoz bakarrik hartzen den eta benetako existentzia duen gauza edo gertaera da. Berez dituen ezaugarri edo kualitateen bidez ager daiteke eta haren eraketan kualizeinu bat edo bat baino gehiago bil daitezke. Kualizeinuaren antzera, soilik formulatu eta gero joka dezake zeinua bailitzen (Berlingo harresiaren “erorketa” sozialismo “errealaren” porrotaren adierazle gisa hartuta, sinzeinua litzateke. Edo, musika aipatzearen, “Bi munduen kontzertua”, adibidez: *“Eliza baten atarian, kanpoko aldean, rock-kontzertua gertatzen da barruan organo-kontzertua ematen den bitartean. Rock-kontzertuan erabiltzen den ozentasun-maila oso handia da. Hori dela eta, eliza barruko egoera jasanezina bihurtzen da, nahiz eta organo-jolea, organoak duen indar guztia etengabe erabiliz, kanpoko ‘zarata’ gainditzen saiatzen den. Azkenik, kontzertu ‘erlijiosoa’ bertan behera utzi behar dute eliza barrukoek”*¹⁷. Botere-erlazioan eta bizitza sozialean gauzatzen ari den aldaketen “zeinu” gisa hartuta, sinzeinua litzateke gertaera hau.

c) Legezeinua, zeinuaren eta objektuaren arteko lotura komunikazio sozialean finkatuta dagoenean gertatzen da¹⁸. Ohiturako komunikazioan erabiltzen diren zeinu guztiak legezeinuak dira (gorria arriskuaren adierazlea da European, legezeinua; txuria gardentasunaren adierazlea da European, legezeinua; Himno Nazionala nazio oso baten errepresentazio akustikoa da ia mundu osoan, legezeinua).

16. Peirce benetako izateaz edo existenteari buruz mintzatzen da. Berarentzat benetako izateak gogoetan, mintzaeran, azalpenetan, argudioan edo testuinguruan egon behar du. Alde batetik, zeinu bakoitzak berezko argibidea edo, nolabait, derrigorrezkoa den azalpen-bidea du, eta hau benetakoa ala birtuala izan daiteke. Beste aldetik, benetako izatea edo existentzia hori objektutik eratoritzen den azalpen-mota bat da eta soilik berarekin erlazonaturik uler daiteke. Adibidez: zeinu bat ikonoa balitz, objektuaren bigarren go bat izango litzateke; zeinua indizio edo zantzua balitz, ordea, objektutik eratorritako “zati” bat bailitzen pentsa dezakegu, biak parte batean edo bere orotasunean izate bat eta bera osatzen dutelarik; azkenik zeinua sinboloa bada, objektutik eratorritako edo objektuan gorpuztutako arrazoizko izate legez pentsatzen dugu.

17. Granada Andaluziako hirian, katedralean eta katedral aurreko plazan duela urte batzuk gertaturikoa da kontakizun hau.

18. “Lege” hitzak hemen joera sozialean erregularitate handiz errepikatzen dela esan nahi du.

2.4.4. Interpretantearen jardueraz edo bere objektuaren ordezkotzat jotzen den zeinuak jarraitzen duen erabideaz ari den hirukoa.

Jarduera komunikatiboan zeinua eta objektua bi gauza ezberdin direla onartzen baldin bada, eta gure gogoetan erlazio horren berri ematen duen ideia, argudio, argibide, testuinguru edo espresioa baldin bada, interpretantea, haren oinarriak eta arrazoi-bideak agertzen dituen teoriaren batek izan behar du.

Beraz, hiruko honetan interpretantearen edo gogoetaren jardueraz ari da Peirce. Horretarako, arzoitze-bidean eman daitezkeen urrats kualitatiboei buruz mintzatzen da eta “Rema”, “Zeinu Esankorra” (Zeinu Dizentea) eta “Argudioa” deritzen kategoriak erabiltzen ditu¹⁹:

a) “Rema” bere interpretantearentzat ahalmen kualitatiboko zeinua da eta hau edo beste objektu-mota ordezkatzeko duela ulertzen da. “Rema” batek nolabaiteko informazioa eman dezake; hala ere, normalean ez da ulertzen ematen duenik (“errito musikala” adierazburua, alegia). Thomas Turino-k beste adibide hau ematen du: “estilo artistikoa”, ikono rematikoa edo balizko identitatearen zeinua (*ibidem* 244-245. orr.).

b) Zeinu Esankorra (Zeinu Dizentea) bere interpretantearentzat benetako existentzia da (hau da, gogoetan, espresioan, azalpenean, argudioan ala testuinguruan existitzen den zeinua). Zeinu Esankorrek “rema” bat edo batzuk biltzen ditu, derrigorrez (“errito musikala, gizartearen adierazpidea” esamoldea, adibidez). Turino-k adibide hau ematen du: oraingo identitatearen zeinu indiziala (*ibidem* 247. orr.).

c) Argudioa bere interpretantearentzat legezko zeinua da, arrazoizkoa. Zeinuak interpretantean eragiten duen informazio guztia (edo kasurako interesa duen guztia) biltzen du (“errito musikala gizartearen adierazpidea dela, haren inguruan eragiten diren kidetasun-sentimentetan eta haren burutzapen formalean egiesten da”, adibidez). Turino-ren arabera, legezeinua, sinbologia, diskurtsoa edota musikari buruzko kontzeptu, argudio eta kategoria teknikoak sartzen dira sailkapen honetan (*ibidem* 248-249. orr.).

Laburpena

Kategoria semiotiko hauek guztiak aipatzea garrantzitsua da komunikazio sinbolikoa ulertu ahal izateko, eta, zentzua luzatuz, musikaren izaera identitarioa argitzeko.

19. Sailkapen honi buruz azalpen oso partikularrak ematen ditu Thomas Turino musikologoak. Haren lanaren analisisan eta iruzkinetan sartzeak, ordea, lan honek aurreikusita dituen mugak gaindituko litzuzke. Hala bada, gaiaren interesa dutenentzat hona hemen erreferentzia bibliografikoa: Turino, Thomas: “Sings of Imagination, Identity and Experience: A Peircian Semiotic Theory for Music”, *Ethnomusicology* aldizkaria, Bol. 43, z. 2, Spring/Summer 1999, Indiana University, Bloomington, Illinois.

Alde batetik, zeinuak gehienetan konbentzionalak direla gogoratu behar dugu behin eta berrero. Beste aldetik, zeinu batek eragin dezakeen informazioen posibilitate, zehaztasun eta kopuruari dagokienez, interpretantearen kalitatearen arabera dela gogoratu behar dugu; hau da, alde aurretik objektu bati buruz dugun informazioaren arabera. Sinbolo batek, jadanik arestian adierazi dugunez, objektu bat edo objektu-multzo bat eragin dezake gure gogoetan, alde aurretik hari buruz dugun informazioaren arabera. Eta gogoratu, gerta daiteke inolako informaziorik ez ematea, sinboloaren berri ematen duen interpretante zehatzik ez daukagulako²⁰. Kasu guztietan alde aurretik zeinuaren eta “ordezkaturako” objektu horien arteko loturari buruz nolabaiteko ezagupena izan behar da, komunikazioa izango bada: errepidean hiruki bat topatu eta arriskua dagoela uste izaten dugu, kode horren esangura alde aurretik jakin badakigulako; eta berdin gertatzen da bestelako identifikazioak egiterakoan: kolore, janzkera, janaria, dantza, musika eta abarrekin.

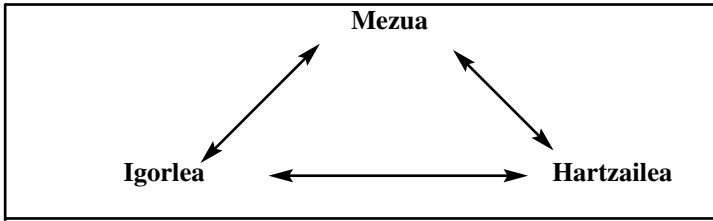
Komunikazio sinbolikoan zeinuaren esangurak konbentzionalak edo ohiturazkoak direnez, ez dago modu materialik hori interpretatzeko, alde aurretikako erreferentziarik ez badago; hots, alde aurretik lotura horren berri ematen duen interpretanterik gure gogoetan ez badago. Sinbolo baten eragin komunikatiboa ohiturazkoa da eta komunikazio mekanismoen arabera dihardu. Ustez duen jatorria edo itxura formala haren izaera sinbolikoa justifikatzeko argudioa izan daiteke, baina, sinboloari indar gehien ematen dion alderdia komunitate batekin (objektu batekin) egon den, dagoen edo ustez izango den hurbilpen, elkartasun edo kontiguitate erlazio edo egoera da. Eta batez ere, izaera sinbolikoa duen zeinuren bat identifikatua eta era unibokoan interpretatua izateko, ezinbestekoa da sistema kulturalarekin ukipen-egoeran egotea edo so egiten dugun zeinuaz gutxieneko erreferentziak edukitzea; horren ezean, komunikazioa ezinezkoa da. Sinboloek eragiten duten lotura ez dago haren baldintza formalen pean²¹.

2.5. *Komunikazioaren teoria*

Fenomeno komunikatibo hau hobeto ulertzeko, lagungarria da **komunikazio teoriaren** oinarria den hirukote hau:

20. Adibide batzuk jartzearren, alde aurretik laponiera sekula entzun ez duen eta hango lurra eta biztanlerik inoiz ikusi ez duen pertsona batek ezin izango du lotura edo erlaziorik jarri laponieraz mintzatzeko den lagunaren eta lurralde hotz horren artean. Eta berdin gertatzen da kulturaren beste alderdietan. Euskaraz hitz egiten edo “Eusko gudariak” himnoa abesten sekula entzun ez duen pertsona batek ezin du inolako lotura identitariorik ezarri hitz edo himno horien eta euskal gizartearen artean; eta gauza bera gertatzen da bandera edo bestelako ikur nazionalekin.

21. Barkatuko dit irakurleak horren tematia jartzea gai honekin, baina, gure artean dauden jokamoldeak ikusita, beharrezkoa dela irizten diot.

Hirukote honetan agertzen diren osagaiez gain, hauen artean beste osagai edo kategoriak sar daitezke, kasu eta beharren arabera. Hala nola, Shannon-en teorian tartekari teknikoak sartzen dira telefonoaren jardura azaltzeko²²: **igorlea** < > **mezua** < > hots-kodifikatzailea < > mezu-eramailea < > hots-dekodifikatzailea < > **mezua** < > **hartzailea**. Beraz, oinarri-oinarrian funtsezko jardura berdina izan arren, igorle eta hartzailearen artean beste osagai batzuk agertzen dira.

Komunikazioari buruzko deskribapen labur hau garrantzitsua da musikan ematen den komunikazio sinbolikoa ulertu ahal izateko, eta, zentzua luzatuz, musikaren izaera identitarioa argitzeko. Komunikazio-teoriak esaten diguna hauxe da: norbaitek (mezu-igorlea) komunikazioa (mezua) elaboratu behar du, mezu-hartzaileak biltzen dituen baldintza komunikatiboak (nolabaiteko interpretante semiotikoa) kontuan hartuz. Komunikazioan mezu-igorleak mezu-hartzaileak ezagutzen ez duen kode batez bidaliko balu (hitzak, sinboloak, “morse”, kode ezkutuan edo antzeko beste kode batez, alegia) komunikazioa ez litzateke gauzatuko. Izan ere, mezua ulertua ahal izateko, mezu-igorleak eta mezu-hartzaileak mezuaren edukia zalantzarik gabe interpretatzea ahalbideratzen duen kode komun baten jabe izan behar dute aldezturik.

Oso entzutetsua izan zen bere garaian gertatu eta beranduago jakin izan dugun euskararen erabilpena bigarren gerrate mundialean. Hain zuzen, Japoniako uharteren bati erasotzeko amerikarren aginduak eta kontraespioitza-mezu ezkutua euskaraz bidaltzen omen ziren. Horra hor komunikazio sinbolikoaren jarduerazko adibide bat. Japoniarren kontraespioitza-zerbitzuetan lan egiten zuten artean, pertsona bat bera ere ez zen euskara inoiz entzun zuena. Hala bada, kode kriptografiko guztiak eduki arren ez ziren gauza izan igartzeko hori euskara, hizkuntza eratu bat, zenik; aldezturikako kode-mezuari buruzko gutxieneko ezagupena falta zitzaien, eta komunikazioa ezinezkoa zen; bitartean amerikar gudarostean, alde batean eta bestean zeuden anaia euskaldunek ondo ulertzen zioten elkarri, baita mezuak bere nagusiei pasa ere.

22. Ikus Matterlart, Armand, Matterlart, Michèle eta beste batzuk, *“Historia de las teorías de la comunicación”*, Paidós arg., Barcelona, 1997.

Kasu honetan mezu-igorlearen eta ez-desiratutako mezu-hartzaileen artean (japoniarrak) erabilitako kodea parte batek ezagutzen ez zuenez, informazioa pasatzerik ez zegoen. Hala ere, komunikazioan mezu-igorleak erabilitako kodea eta mezu-hartzailearena antzekoak baina ez erabat berdinak izatea gerta daiteke, edo nahiko ezberdinak izatea, edo oso ezberdinak, eta abar. Horrelako kasuetan kualitatiboki eta kuantitatiboki komunikazioaren kalitate, posibilitate eta kopurua aldatu egiten da batetik bestera. Gauza bera gertatzen da komunikazio sinbolikoan. Horrexegatik da hain interesgarria komunikazio sozialean kode sinple eta argiak erabiltzea, eta baita erreferentziak edo sinboloak ahal den unibokoenak erabiltzea errepresentazio sozialaren alorrean. Eta horrexegatik da, era berean, garrantzitsua guretzat, zalantzarik gabeko ikurrak etengabe sortzea, euskal estatuaren eraikuntza sinbolikoa lehenbailehen egitea eta euskal kulturaren inguruan gertatzen diren jokamolde teoriko okerrak zuzentzea.

Beraz, idazki honetan zehar ekarritako jakinbideek eta kategoria analitikoek baliabide edo erreminta kontzeptual eraginkorrak eskaintzen dizkigute, errepresentazioaren alorrean Euskal Herrian ditugun gabeziak aztertzeke. Gure esku dago haien erabilpena bultzatzea.

BIBLIOGRAFIA

- Abbagnano, Nicola, (1989): *Diccionario de filosofía*, Mexiko, FCE (lehenengo argitalpena, italieraz, 1961).
- Azurmendi, Joxe, (1997): *Demokratak eta biolentoak*, Donostia, Elkar.
- Bryan G. Levman, (1992): "The Genesis of Music and Language", *Ethnomusicology* Vol.36, 1992ko 2.a, 147-170 orr.
- Casetti, Francesco, (1980): *Introducción a la semiótica*, Bartzelona, Fontanella. (lehenengo argitalpena, italieraz, 1977).
- Despringue, AndréMarie eta beste batzuk, (1989-90): "Seminaires Musilingue", *Lettre I*, Paris (Topaketa edo Symposium baten akta). LacitoCNRS, 44. Rue de l'Amiral Mouchez. Paris 75014.
- Fontana, Josep, (1982): *Historia. Análisis del pasado y proyecto social*, Bartzelona, Crítica.
- Geertz, Clifford, (1989): *La interpretación de las culturas*, Bartzelona, Gedisa (lehenengo argitalpena ingelesez, 1973).
- Glissaut, Eduard,: Herria 2000 Eliza eta Euskaria elkarteek antolaturiko *Euskal Herria Kultura eta subiranotasuna*, I. Forumean adierazita, Gasteizko "Europa Zentroa" 1993-II-23.
- Harweg, G., (1971): "Langage eta musique, une approche immanenteet sémiotique", *Musique en jeu*, 5, Paris.
- Hauser, Arnold, (1975): *Fundamentos de la sociología del arte*, Madril, Guadarrama.
- Huyghe, René, (1977): *El arte y el hombre*, Gasteiz, Planeta

- Jakobson, Roman eta Morris, Halle, (1974): *Fundamentos del lenguaje*, Madril, Ayuso. (lehenengo argitalpena, ingelesez, 1967).
- Lakoff, George eta Johnson, Mark, (1986): *Metáforas de la vida cotidiana*, Madril, Cátedra (lehenengo argitalpena, ingelesez, 1980).
- Leach, Edmund, (1989): *Cultura y comunicación. La lógica de los símbolos*, Madril, Siglo XXI (lehenengo argitalpena, ingelesez, 1976).
- Matterlart, Armand, Matterlart, Michele eta beste batzuk (1997): *Historia de las teorías de la comunicación*, Bartzelona, Paidós.
- Molino, Jean, (1974): “Fait musical et sémiologie de la musique”, *Musique en jeu*, 17, Paris, Le Seuil.
- Nattiez, Jean Jacques, (1975): *Fondements d’une Sémiologie de la Musique*, Paris, Union Générale d’Éditions.
- , (1987): *Musicologie générale et Sémiologie*, CH. Paris, Bourgeois.
- Nettl, Bruno, (1964): *Music and other systems of communication. Theory and Method in Ethnomusicology*, New York, The Free Press.
- Ogden C.K. eta Richards, (1984): *El significado del significado. Una investigación acerca de la influencia del lenguaje sobre el pensamiento y de la ciencia simbólica*, Bartzelona, Paidós. (lehenengo argitalpenak, artikulu moduan, 1910-1920-1922).
- Peirce, Charles Sanders, (1878): “Nola egin argiak gure ideiak”, “What Pragmatism Is” idatzia, *The Monist*, 1905, Coll. Pap. 5, 411437 orr.; “Chance, Love and Logic”, I, 2, 1878, (ikus Nicola Abbagnano (1989), *Diccionario de filosofía*, Mexiko, FCE, 941. orr.).
- , (1867): “*Essay*” (cf. Serrano, Sebastián, (1988), *Signos, lengua y cultura*, Bartzelona, Anagrama, 43. orr.).
- Platon, *Errepublikako Estatua* (argitalpen ugari).
- Rice, Timoty, (1987): “Toward the Remodeling of Ethnomusicology”, *Ethnomusicology*, udazkena.
- Sercovich, Armando, (1974): *Charles Sanders Peirce. La ciencia de la semiótica*, Buenos Aires, Nueva Visión.
- Serrano, Sebastián, (1981): *Signos, lengua y cultura*, Bartzelona, Anagrama.
- Sperber, Dan, (1988): *El simbolismo en general*, Bartzelona, Anthropos. (lehenengo argitalpena, frantsesez, 1978).
- Tylor, Edward Burnett, (1871): *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art and Custom*, Boston.
- Tordera, Antonio, (1978): *Hacia una Semiótica Pragmática. El signo en Ch. S. Peirce*, Valentzia, Fernando Torres.
- Turino, Thomas, (1999): “Sings of Imagination, Identity and Experience: A Peircian Semiotic Theory for Music”, *Ethnomusicology*, Bol. 43, z. 2, Spring/Summer, Indiana University, Bloomington, Illinois.

Merkataritzan ere euskaraz

Kepa Mendia Landa
Optikaria

Artikulu honetan bi alde nabarmendu behar dira. Lehenbizikoan, euskarak lan-munduan duen presentzia urriaz gogoeta egiten da, nekez lor baitaiteke euskararen normalizazioa ekonomia alorrean ere gertatzen ez bada. Euskara merkataritza-harremanetan txertatu eta garatu behar da.

Gai honi dagokionez, gurea baino aurreratuago dagoen Quebec-eko kasua hobeki ezagutu beharko genuke —baita Kataluniakoa ere—, argia eman bailiezaguke hizkuntz politika finkatzerakoan.

Bigarren aldean, era erraz eta praktiko batez, saltoki bat euskalduntzeko bidean neurri zehatz batzuk proposatzen dira.

Bide honetan, euskaldunen nahiak eta jokabideak zeresan handia dutela azpimarratzen da. Azkenik, euskal administrazioaren erantzukizuna, Xabier Kintanaren hitzez, nabarmentzen da. Izan ere, Kontseiluaren eta gizabanakoen ekimena ezerezean gerta daiteke administrazioak bermatzen eta arautzen ez badu euskararen erabilera merkataritzan.

AITZINSOLASA

Aukeraturiko gaian sartu baino lehen, bi ohartxo beharrezko ditudala iruditzen zait. Lehenengo eta behin, ene artikulu hau Jose Luis Alvarezi eskainiriko ahalegintxo da; jakin baitakit hau bezalako aukera ez dudala beste behin ere izango, eta euskaltzale moduan Txillardegirekin dudan zorra pixka bat arintzeko asmoz, hona hemen nire esker oneko idazkia.

Bigarren oharra irakurle sufrituari zor diot. Izan ere, ez baitakit ene gogo ona aski izango ote den itxurazko zerbait bururatzeko, kontuan izanik ez naizela ongi oroitzen azken artikulua noiz idatzi nuen.

EUSKARA LAN-MUNDUKO HIZKUNTZA

XX. mendearen bukaeran euskarak urrats nabarmenak eman ditu; irakaskuntzan egindako lan eskergari komunikabideena ere lotu zaio; honela, badugu euskaraz ari den irati-telebista, euskaraz idatzia dagoen egunkaria (noizko astelehenetan ere bai?) eta

aurki, agian, zinema-aretoetan euskarara bikoizturiko filmak ikusi ahalko ditugu. Administrazioan ere lehen urratsak ematen hasiak gara, UEMA lekuko bikaina delarik.

Bada, haatik, eremu guztiz inportante bat non euskarak orain arte ez duen sartzerik izan. Lan-munduaz ari naiz, hain zuzen ere, eta nago arlo horretan euskarak bazterturik irauten duen bitartean haren normalizazioaz mintzatzea utopia hutsa ez ote den. Lehia eta norgehiagoka, numero, etekin eta irabazien gizartean bizi gara, nahi edo nahi ez. Mundu horretatik bazter geldituz gero, gurea hizkuntza autista izango da. Bada garaia, beraz, ekonomia-esparrua ere euskalduntzen hasteko. Gainera, iruditzen zait arlo honetan euskaldunen nahiak zeresan handia izan dezakeela eta laguntza ederra eman dezakeela.

QUEBEC-I BEGIRA

Jean Claude Corbeil, Quebec-eko hizkuntz politikarako ministrordeak, oso ongi ezagutzen du Quebec-en azken 30 urteotan egindako hizkuntz politika. Bartzelonan izandako hizkuntzen nazioarteko mintegian, 1999ko urrian, honela zioen Iñaki Petxarroman-ek egindako elkarrizketan (ikus *Egunkaria*, 1999ko urriaren 5a): “Esan liteke frantsesa bihurtu dela hizkuntza ohikoa harreman komertzialetan eta lanaren munduan. Frantsesa erabiltzen da inoiz baino gehiago lan-munduan...”

Aurrerago galdera hauxe egin dio Petxarroman-ek J. C. Corbeil-i: *Zein dira gaur egun Quebec-eko gobernuaren hizkuntz politikaren oinarriak?* Eta erantzuna: “Hiru: frantsesa guztien hizkuntza, frantsesa lan-hizkuntza eta frantsesa bizitza publikoaren hizkuntza”.

Geroxeago, eta Frantziako estatuaz ari dela, honela diosku: “Iruditzen zait ez euskaldunek, ez bretoiek eta ez besteek ere ez dutela argi esaten zer nahi duten egin beren hizkuntzarekin. Jakina, eskolan irakatsi behar dela, horretan denak daude ados; baina bizitza ekonomikoaren hizkuntza ere bihurtu behar al da? Iruditzen zait helburu horiek argi izan behar direla eta argi planteatu behar direla”.

Eta hegoaldeko euskaldunek ere, ba ote dakigu benetan zer egin nahi dugun geure hizkuntzarekin? Etxean, eskolan, lagunuen artean eta, kasurik onenean, kalean ere euskara erabiltzeko prest gaude; baina guretariko zenbatak irakurtzen du egunero *Egunkaria*? Zenbatak jabetxeari edo dendari edota enpresari izena euskaraz ezartzen? Zein jabetxetan eskaintzen digute karta euskaraz? Zein saltokik telefonoa hartzerakoan “*egun on, esan*” erantzuten? Eta Axularren hitzak datozkit burura: “... euskaldunek berek dute falta eta ez euskarak”.

KONTSEILUAREN EKIMENA

1999ko maiatzaren 18an euskararen normalizazioa helburu duen *Bai euskarari akordioa* hainbat talde, enpresa eta erakundek sinatu genuen. Geroztik, gizartearen eragile eta ordezkari diren 23 sailtako lan-taldeak eratu eta biltzen aritu gara.

Dagoeneko, normalizazioari begira harturiko hainbat proposamen, sailez sail eta guztion partaidetzaz, erabaki dira. Une honetan Kontseiluak bultzaturiko ekimena aldi giltzarrian da; hitzarmenen ordua da. Honela, sail bakoitzeko talde, enpresa eta erakundeek (687 guztira) argiro ebatzi beharko dute zein proposamen bereganatzen dituzten eta zein epetan beteko duten hitzartutakoa.

Nire arloa merkataritza izanik, *Gainazal handiak eta denda-kateak* deritzan sailean aritu naiz. Nahiz eta gure enpresa optika bat den, gainazal alimale horiekin zerikusi handirik ez duena (neurriaren aldetik bederen), haiek bezala merkataritza-munduan lehiatzen ari da eta, euskararen problematikari dagokionez, erronka bertsua du.

Kontseiluak eskainiriko eztabaida-foru bikainean ikasitakoa batetik, eta ur-teotan bilduriko ene esperientzia dela bestetik, ondoren, saiatuko naiz azaltzen zein diren, nire ustez, edozein saltoki euskalduntzeko hartu behar diren neurririk garrantzitsuenak. Eta, adibide moduan, euskaldundu nahi dugun saltoki hori, nagusiki erdalduna den hirian —Gasteizen, eman dezagun— kokatuko dut.

SALTOKIA EUSKALDUNTZEKO BIDEA

Saltokiaren hizkuntz paisaia euskaldundu.

Izena duenak izana baldin badu, izenetik has gintezke; euskaraz bakarrik, adibidez: **Zuberoa jatetxea**, edo euskaraz eta gaztelaniaz: **Carnicería Lasagabaster Harategia**.

Saltokian dauden kartel eta mezu guztiak elebitan, baina euskaraz lehenetsiz, adibidez: **Ordutegia** Horario, **Merkealdia** Rebajas, eta abar. Mezua luzea delarik, bi kartel desberdin, euskaraz eta erdaraz, edota, ahalez gero, kartel berean, euskaraz gainean eta erdaraz behean.

Inprimakiak: tiketak, fakturak, bezeroei bidaltzen zaien informazioa... bietara, beti ere euskara lehenetsiz.

Publizitate elebiduna

Saltokia handi samarra bada, erdaraz erabiltzen duen publizitate gehiena euskartzeko arazo handirik ez du izango; gainera, oso publizitate eragingarria lortuko

du, bere kompetentziatik desberdinduz eta euskaldunen artean oihartzun handia lortuz.

Langileria euskaldundu

Aurreko bi neurrien ondorioa da hirugarren hau, euskalduntze-bidean, segur aski, zailena eta denborarik luzeena behar duena. Saltokian euskara nabarmentzen badugu eta publizitatearen bidez euskaldunak deitzen baditugu, gure zerbitzua euskaraz eskaintzeko gai izan behar dugu.

Beraz, langile berriak kontratatzerakoan, ahal dela, euskaldunak aukeratuko ditugu, batez ere jende aurrean izango direnean. Kontuan izan, gainera, elebidunak elebakarraren aldean duen abantaila, merkatuaren % 20 inguru euskalduna delarik.

Euskaldundu nahi duten eta gaitasunik duten langile erdaldunei erraztasunak emango dizkiegu euskaldun bilaka daitezen, laguntza ekonomikoa eta ordutegian ikasteko aukera eskainiz.

Bezeroekin euskararen erabilera bultzatu

Saltoki handietan, telefonistak euskaldunak izanik, euskaraz erantzun beharko lukete beti; baita ere megafoniaz ematen diren mezuak euskaraz eman lehendabizi.

Zer esanik ez informazioan diren langileez. Euskaldunak daudeneko zerbitzuak edo sailak identifikatu. Ez litzateke gaizki, agian, langile euskaldunak ere ikur xume baten bidez identifikatzea.

Euskaldungoaren ardura

Arestian esan dut euskaldunek laguntza ederra eman dezaketela merkataritza euskalduntze bidean. Euskaldunaren eskubidea da salerosketak bere hizkuntzan egin ahal izatea. Saltoki handiek bitarteko indartsuak dituzte beren produktuak saltzeko, eta euskara salmenta handitzeko tresna garrantzitsua dela nabaritzuz gero, berehala hartuko lituzkete euskararen aldeko neurriak. Saltokietan euskaraz egiteko, ez digu Madrilek edo Parisek inolako eskumenik eman behar; guri dagokigun auzia da. Euskaldunei dagokie, hein handi batez, gure hizkuntzarekiko begirunea bermatzea.

Euskal Administrazioaren erantzukizuna

Gizartearen beste alorretan bezala, honetan ere administrazioaren erantzukizuna begibistakoa da.

Nire hitzez baino Xabier Kintanarenez baliatu nahiago dut, auzi hau zinez ongi azaldu baitu berriki (ikus *Gara*, 2000ko otsailaren 16a). Merkataritzaz ari zaigula,

honela dio: “...Euskal Administrazioak euskaldunok abandonaturik gauzkalako. Katalunian duela urte batzuk katalan hizkuntzaren erabilera merkataritzan arautzen zuen legea garatu zen. Horretan bai ahoz eta bai idatziz Kataluniako hiritarrek dituzten hizkuntz eskubideak aipatzen ziren eta horiek betearazteko neurriak ere bai. Gure gobernuak, ordea, ez du arlo honetan inolako pausorik egin...”

“Administrazioari dagokio, hortaz, hiritar guztion hizkuntz eskubideak lehenbailehen bermatzea, geure eguneroko harremanetan gizabanakook, diskriminatzen gaituztenen aurrean, legea eskuan, nora jo izan dezagun, oraingo babesik gabeko egoeratik atera gaitezen. Eta luzaroegi geldi egon gara”.

Neurri zehatzak, beraz; adibidez, lehenengo eta behin, merkataritza —eta lan-mundua, erabat— euskalduntzearen garrantziaz jendeari ohartarazi, euskaldunen sentiberatasuna inarrosi.

Itzulpen-zerbitzu publikoa ere, eman dezagun, eskain lezake Administrazioak. Asmo onik bai baina bitarte handirik ez duten saltoki txiki askok eta askok baliatu ahalko lukete zerbitzu hori, behar duten itzulpen zuzena berehala lortuz eta dendetako hizkuntz paisaia era horretan euskaldunduz.

Azkenik iradokizun bat. Gero eta enpresa gehiagok, beren jardueraren kalitatea bermatzen duen AENOR-ek emaniko ziurtatua —erdara hutsez, noski— erakusten digute etengabe beren inprimaki eta publizitatean. Zergatik ez nabarmendu enpresa eta saltoki euskaldunak, alegia, beren zerbitzua euskaraz eskaintzeko gai direnak, onarpenezko agiri ofizialen bat emanez?

Artikulu baten gaineko hausnarketak ekarritako iruzkinak: hizketaz

Imanol Mercero / Lourdes Oñederra
UPV-EHUko Euskal Filologiako i(ra)kasleak

1990.ean-edo Patricia Donegan fonologialariak “The innateness of phonemic perception” izenburuko lan bat egin zuen, EEBBetako Mendebaldeko Hizkuntzalaritza Biltzarrean aurkeztu zuenaren bertsio idatzia. 1997an Imanol Mercero Euskal Filologiako ikasleak Donegan-en artikuluan oinarrituriko 15 gogoeta idatzi zituen, fonologiazko eskoletan hilabetetan ibili ondoren. 2000n Lourdes Oñederra Euskal Filologiako irakasleak Mercero-ren gogoetak eragindako iruzkinak paperean jarri ditu, ikasleekin ikas daitekeenaren esker onez¹. Donegan fonologia-teoriagile interesgarrienetakoa dugu, hemen oinarri dugun lana da horren erakusle ezin hobea. Bera eta David Stampe-ren irakatsiak dira Oñederraren iruzkinetarako inspirazio-iturri askotan. Ea denon artean eta Txillardegiren omenez, diskusio-bideak irekitzea lortzen dugun, eztabaidarako baino predikurako joera nabarmenagoak dituen gure akademiaren onerako.

“Gaur goizean hondartzan paseatzen ibili naiz” idazten badut, hau irakurtzen duenak egundoko informazioa jasoko du niri buruz, ibiltaria naizela, une hau ez den beste batean zer egin dudana, ... eta beste gauza asko. Gertaera hau posible izan da biok alfabetatuak garelako eta hizkuntza idatzia menderatzen dugulako. Baina ez edozein hizkuntza, kasu honetan *euskara* izeneko *informazio-trasbaserako* kodea erabili dugu. Kode idatzi hau kode paralelo batean oinarritzen da: ahozkoa; ala hobekiago esanda, fonatzaile deritzon aparatuen bidez gizakiak sortzen duen soinu-kode jakin batean du inspirazio-iturri, euskarana. Eta hemen geldituko gara, kontzeptu asko erabili baitira azalpentxo honetan.

Lehenengoa, gizakiak komunikazio-animaliak gara.

- Besteak beste. Esan ohi da hizkuntza komunikatzeko dela eta giza jendearena dela hizkuntz gaitasuna. Dena den, ez da beti izan komunikazioa hizkuntzaren alderdirik nagusia hizkuntzalarientzat. Esango nuke, orain amaitzen ari zaigun mende honetako *hizkuntzalaritza teorikoa* deitu duten horretan eta horretarantz bideratu ziren bide estrukturalista funtsezkoenak, hizkuntzaren

1. Mercero-renak dira beltzaxkaz hasten diren lerrokadak. Oñederrarenak, horietako bakoitzaren ondoren, gidoitoxoz hasten direnak.

beste alderdi batzuk izan dituztela oinarri: egitura, hizkuntzaren sistema formal. Hori izan da hizkuntza *zientifikoki* aztertu ahal izateko egin den hautua. Saussure-ren *langue* eta *parole* bikotetik lehena hartu zuten estrukturalistek. Chomsky-ren *competence* eta *performance* paretik ere, halaber, lehena hartu dute generatibistek. Hizkuntzaren erabilera-kontuak besterentzat gelditu dira: psikologialari, soziologialari, dialektologialari, neurologialari, hizkuntzaren historialarientzat, eta abarrentzat. Hizkuntza egituratik eta hizketa hizkuntzatik ulertzea hautatu da. Erabilerak egituran izan dezakeen eragina aztertzea ez da mende honetako eskola handienen paradigmatan sartu. Datorren mende berriak orekatuko al ditu gauzak...

Bigarrena, komunikaziorako erabiltzen dugun baliabidea soinu-ekoizpena da.

- Eta oharmena. Ez ahaztu oharmena. Hain zuzen ere, oharmenak kudeatzen du ziurrenik ekoizpen horren sistema. Besteren ahoskeran entzun uste duguna izaten da esan uste duguna, esan nahi izaten duguna, besteren ahoskeran entzun uste duguna izaten baita gure hizkuntzaren hitzak memorian gordetze-ko erabiltzen dugun lehengai, fonema.

Hirugarrena, soinuaren ekoizpena aparatu fonatzailearen bidez egiten dugu.

- *Aparatu* hitzaren erabileraren azterketa luze eta kuriooa gerta liteke hizkuntzalaritzaren esparrutik atera gabe ere... Gure fonologiako eskoletan bertan ikusi izan dugu nola erabiltzen duen García Calvo-k, ahoskerari buruzko lanen *hit paradeko* goren postuetan behar lukeen lan horretan (García Calvo, 1989). Hain zuzen ere, hor aparatua fisiko ez dena da: ezagutza, gramatika, sistema. Beraz, hemen darabilgun ahoskeraren barreneko osagarria.

Laugarrena, aparatu fonatzailea hainbat gorputz-atalek osatzen dute: birikek, laringeak, faringeak, sudur-barrunbeak, aho-barrunbeak, mihia eta ezpain-hortzek osatzen duten barrunbe harresituak.

- Dirudenez, belarriaren kontrako injustizian erori gara belaunaldiz belaunaldi, fonologia (fonemaren definizio “zientifikoenaren” bila) hots-oharmenaz ahaztu zenetik. Haurrak, hizkuntzaz jabetzean, hotsak ekoizten jakiteko, ezaugarri fonetikoak elkarrekin gertaraztea lortu behar du: esaterako, ahoskorden dardara sudurkaritasunarekin eta ezpain-hersketarekin. Hori entzumenak kudeatzen du. Baina itzuliko gara honetara zazpigarrenean eta baita hamabigarrenean ere.

Bosgarrena, soinu kode desberdinak daude munduan zehar, lau-bost mila, eta hizkuntza dute izena.

- Diotenez eta oso sinestekoa denez, gainera, soinu-kontuen eta gainerako hizkuntz atalen arteko lotura ez da nolana hiko. Azentua *ad cantus* zentzuan hartzen dutenen arabera, hizkuntza bakoitzaren erritmoa litzateke ezaugarri gramatikal funtsezkoen sorburu (ik. Donegan/Stampe 1983, Donegan 1993).

Seigarrena, hizkuntza desberdinak egoteak ez du esan nahi soinu desberdinak erabiltzen direnik; aparatu fonatzaileak eskaintzen dituen aukeretatik, hizkuntza bakoitzak kopuru mugatua hartzen du eta asko komunak dira hizkuntzen artean, baina denak ez. Honegatik hitzunik beren hizkuntzetako soinuak ekoiztera egokitzen dira (praktikoagoa da erabiltzen diren soinuak baino ez kudeatzea, alferrikako jakintzak horixe baitira, alferrikakoak).

- Ekoiztu ekoizten dira nahi eta uste baino gehiago ere. Esaterako guk zistukari ahostunak egiten ditugu, baina nahi gabe eta, horregatik, ez gara konturatzen. Hots markatuagoak, Afrikako klikak edo Guatemalako eiektiboak, ziurrenik ez ditugu egiten nahi gabe ere...

Zazpigarrena, gizakiak berezkoa du komunikazio-bide hau, eta jaio garenetik garatzen dugu (Donegan-ek dioenez, umeak honetarako entzumenaren *feedbacka* eta sare propizeptiboarena darabiltza, besteak beste), eta honegatik suposatuta behar da, badaudela hizkuntz oinarri komun batzuk gizakion adimenean; komunikazio-aleak ere aldi berean prozesatzen ditugu, sistema konbinatorio diskretu bat erabiliz, soinu-kateak eta informazio-trasbasea (bakoitza bere aldetik baina paraleloki) eraginkorki burutzen ikasten ditugu, eta hau dena ikaspen-prozesu ontogenikoaren barruan garatzean eskuratzen dugu, satorrek usainen artean bereizten ikasten duten bezalaxe.

- Ez dago batere gaizki gure fonema-bereizkuntzarako gaitasunaren eta satorren usaimenaren arteko paralelo hori... Askok baitira usainak, baina batzuk bakarrik axola dutenak. Axola ez dutenak, arriskua edo jana adierazteko balio ez dutenak, esaterako, horiek ere bereizten al ditu satorrak? Ala, bizitzen ikasi ahala, ahaztu egiten al ditu? Hori baita gure hizkuntz entzumenarekin gertatu bide dena.

Zortzigarrena, gure gaia den soinuen alorrean, gizakiok oso eraginkorra den sistema garatzen dugu. Soinu patroia atxikitzen dugu gure adimenean, ekoizpenean egon litezkeen interferentzia eta baldarkeria guztiak saihesteko bidean, eta honela, patroien hauen antzeko soinuak erabiliz, eraginkorki komunikatzea ahalbideratzen dugu. Beraz, hitzunik arrakastatsua izateko, patroien hauek eraikitzekeko prozesu bat jarri behar dugu abian, kasik jaiotzearekin batera. Honetarako aukera guztiak aurreikusten ditugu, edozein hizkuntzarako soinuak bereiztekeko moduan jartzen dugu gure adimena; baina, ondoren, murrizketa-prozesu batean murgiltzen gara, dago(z)kigun hizkuntz(et)ako soinuak bereiztekeko soil-soilik (seigarren puntuan emandako arrazoiengatik). Honek ez du esan nahi gortu egiten garenik; alta, gure sentikortasun linguistikoa gortu egiten da

gureak ez diren fonemak bereizteko. Jabekuntzaren “garapenaren birmoldaketa” hau bizitzaren lehenengo urtean egiten dugu, Werker eta bere lankideen esanetan.

- Baita hizkuntz jabekuntza aztertzen duten beste askoren esanetan ere. Ez du, behintzat, inork kontrakorik esan. Kontua da, hizkuntz jabekuntzari buruzko azterketa guztietan ez dela ahoskeraren jabekuntza bera aztertzen, gramatika edo hiztegiaren garapena baizik. Horregatik, datuak, esku artean daukagun honetarako, beranduegi biltzen dituzte lehen hitz edo *protohitzak* grabatzen dituztenek ere. Garbi dago, noski, bizitzaren lehen urteko “birmoldaketa” hori, oharmentean gertatzen denez, ez dela erraz enpirikoki jasotzen; ezin dutela, bederen, hizkuntzalariek beren kasa egin (batik bat esperimuntetarako horren trebakuntza eskasa dugun “hizkuntzalari teorikook”). Bada, dena den, eta (besteak beste) psikologoekiko auzolanerako geure buruak prestatu bitartean, Euskal Herrian orain egin genezakeen lan polita: hasieratik elebidun diren haurrengan “garapenaren birmoldaketa” hori nola gertatzen den ikusi. Imanol-ek esan bezala, “murrizketa-prozesu batean murgiltzen gara, dago(z)kigun hizkuntz(et)ako soinuak bereizteko”. Hala dirudi, haurrak inguruan hizkuntza bat baino gehiago daukanean, bietarako prestatzen duela bere oharmentea eta sistema biak nahikoa beregain gordetzeko gaitasuna duela. Roy Major-en (Major 1987) oinarritzko lana baino askoz gehiago eta elebitasun-mota ugarietakoak behar dira ondorioak sendotzeko. Guk, orain, hemen, parada ezin hobea genuke horrelako azterketak burutzeko. Eran-tzukizunak ere aukeraren neurrikoa behar luke.

Bederatzigarrena, soinu patroï hauek, fonemak, zer diren definitzea zaila bada ere, hizkuntzalariek hainbat definizio-saiakera eginak dituzte. Hona batzuk:

- ‘hizketako soinu baten irudi mentala’ (Baudouin 1895)
- ‘hizketaren benetako etorriaren asmoa’ (Sapir 1933, 1949)

Hauek batzuk besterik ez dira, baina nahikoak. Hortaz, fonema, berez ekoiztu eta uler daitekeena da, beste soinu baten aldaera ez dena, entzulearen ustez esaleak ekoiztu nahi zuen soinu ideala.

- Bai, hain zuzen ere estrukturalistek praktikan eta, zenbaitetan, teorian ere ukatu zuten ikuspegi “psikologikoa”, hitza zentzu zabal samarrean hartuta: gogora Baudouin-ek, oraindik *fonologia* terminoa erabiltzen ez zenean, *psikofonetikaz* hitz egiten zuela, errealtate fisikoaz gainerako hori jasotzeko. Estrukturalistei ez zitzaïen nahikoa zientifiko iruditu beren paradigmantik. Sapir, XX. mendeko zientzialari jakintsuenetakoa izanagatik ere, ez zen beldurtu eta fonemaren izaera psikologikoari eutsi zion. Bera bezala fonologia ofizialaren historia zuzengabeak ahaztu dituen beste zenbait berreskuratu beharko genituzke (fonetika eta fonologiaren harremanez horrenbeste

erakutsiko ligukeen Bazell bera, Donegan-ek gure artikulu honetan aipatzen duena).

Hamargarrena, garrantzitsua da ohartzea fonemak ez direla ekoizten, haien antzeko soinuak baizik; ingurunean eta ekoizlearen baldintzetan sortua den kopia inperfektua da hizketan erabiltzen duguna...

- ... edo perfektua: hain zuzen ere errealtate pentsatua errealtate fisiko artikulatu eta akustikora egokitzea delako fonema hots bihurtzen duen bilakabidea, beste batzuekin denboran kateatzeko eta gure ahotik ateratzeko modukoa egiten duena, hiztunaren eginahala eta entzulearen oharmena bermatuz...

Hamaikagarrena, ekoizten ditugun soinuak aldatu egiten dira inguruan dituzten soinuen eraginez, baina ez beti eta ez edonola; hizkuntza bakoitzak erabakitzen du hau, arautegi antzeko zerbait osatuz, hiztunak ikasi beharreko “erabilpen arautegi” bat. Hori bai, arautegi honek ez ditu fonemak eraldatzen, beraien alofonoak baizik; beraz, arautegi hau soinuen ekoizpenari dagokio eta ez beraien ulermenari. Pinker-ek dioenez, entzun nahi duguna entzuten dugu, ez gara konformatzen soinuak jasotzearekin, darabilgun hizkuntzak dituen soinu-idealizazioen baitan interpretatzen ditugu. Adibide ugari ematen ditu Donegan-ek bere artikuluan honi buruz, adibidez zein ingurunetan sudurkaritzen den bokala, zein hizkuntzatan betetzen den arau hau, zeinetan ez eta zergatik.

- Hemen puntu teoriko zailenetako bat ari gara ukitzen, fonologiaren historian lan eta izerdi handiak gertarazi dituena. Nahikoa da *neutralizazioaren* inguruan izandako eztabaidez gogoratzea. Azken batean, hori ez konpontzea izan zen generatibistak, Halle-ren eskutik, fonemaren balioa ukatzeraino eramane zituena (ik. Hurch/Oñederra, 1988). Baina ez da hau saltsa lodi horietan sartzeko lekua, agian bai saltsak arinduko dituen “pulamentuaren” alde egitekoa. Imanol-en hausnarketan esaten da “arautegi honek ez ditu fonemak eraldatzen (...)”: hori egia da fonema baten alofona beste fonema batenarekin berdintzen den arte. Esate baterako, euskaraz, *ura* eta *urra* esanahien ahoskerak berdindu egiten dira mugagabeen esaten baditugu, alegia -rr- eta -r- horiek, biak lehenengoaren antzera esaten dira. Hori da neutralizazioa, baina neutralizazioa ez da arazoa hiztunarentzat (berak hotsen atzean dauden intentzioak, fonemak, entzuten baititu, Imanol-ek “idealizazio” deitu dituen horiek). Hizkuntzalariarentzat, ordea, arazo izugarria da bere teoria fonologikoaren ezinbesteko ardatz modura hartu zuen bereizgarritasuna fonetikan suntsitzea. Hizkuntzalariok, gure handinahiak itsuturik, ahaztu egiten dugu sarriegi hiztunek eta hizkuntzek maila asko batera erabiltzen dituztela beren funtzionamendu bizian (ahoskeratik atera gabe, ekoizpenarekin batera hizkuntzaren ezagutza lexikoa eskura daukan oharmena du eta erabiltzen du hiztunak). Horregatik, bost axola hiztunari fonema batzuk batzuetan

besterekin berdintzea. Horregatik, tamalez, errazegi da hizkuntzalariontzat deskribapenak esplikazioekin nahastea eta zientziarenak diren ezinak hizkuntzari egoztea.

Hamabigarrena, are urrutiago joanda, ekoizten ditugunak aparatu fonatzailearen eragiketa jarraituak diren neurrian, zuri-zurian ekoizten den soinurik ez dagoela esan daiteke; soinu-katean denak elkarrekin lotuta ekoizten direnez, bakoitzaren tasunak besteetan islatzen dira.

Tasunen inguruan proposamenak egin zituen lehena Jakobson izan zen eta parametro akustikoen baitan lotutako bai/ez moduko 12 tasun bereiztu zituen. Honen aurrean Chomsky-k eta Halle-k lan honi ekarpena egin zioten parametro artikulatorioak ere tasunen bitar hauetan sartuz. Etxean ibiltzeko definizio bat emanez, aparatu fonatzailearen eragiketa bakoitza tasun bat dela esango dugu (ekintza-eza ere eragiketa modura zenbatu behar da).

- Entzumenean eragina duen eragiketa bakoitza... definizioa, oso praktiko eta egokia, dena den. Jakobson-ek (eta Fant-ek eta Halle-k; argitarapen zabalduena Jakobson/Halle 1973 bada ere) ere sartu zuen alderdi artikulatorioa tasunen definizioan (hori bai, bigarren: akustikaren ondoren). Chomsky-k eta Halle-k (Chomsky/Halle, 1968) alderdi akustikoa kendu zuten.

Hamahirugarrena, soinuen ekoizpena egiten ikasi ahala, umea ohartzen da soinu bakoitzak badituela eragiketa (tasun) errazagoak eta zailagoak; adibidez, bokalak ez-sudurkariak egitea erosoagoa da sudurkariak egitea baino, edo trabariak ahoskabe egitea (ahostun egin beharrean).

- Erosoago eta eraginkorrago! Bokalak bokal dira beren ozentasunagatik, alegia, ahoskorden dardara oso ongi (inolako trabarik gabe) entzuten delako. Horretarako, hobe da sudurretik aire-indarrrik ez galtzea, horrek ozentasuna kendu eta ahoskorden musikaltasuna iluntzen duelako (euskaraz *ozen* hitzak duen zentzu arruntenean eta teknikoenean). Trabariak, bestalde, zarata direnez, askoz indar handiagoz aterako dira ahoskordak bidea erabat irekitzen badute (hiztunaren gorputzak egin behar duena ere askoz sinpleagoa da).

Hamalaugarrena, soinuak elkarrekin jartzean umeak aurreko ataleko antzeko egoera bat aurkitzen du, hots, ingurunearen eta elkar-ahoskatzearen ondorioz, badira hizketa samurragoa egiten duten eragiketak. Umearen ikerketen emaitza da jakituria-corpora inplizitua sortzea, soinuak ekoizteko dituen mugei buruzkoa, eta muga hauek kontuan hartzean ematen diren itxuraldaketa edo aldaketei buruzkoa. Osotoro ondorio apelaezinak sortzen ditu mugapen honek, ezen, mintzatzen ikastearekin batera, umeak bere hizkuntzarenak direnak ikasten ditu soilik, eta ikaspen-esfortzua errentagarri egiteko, berauek praktikan erabil daitezen nahiko du. Baina konstrikzio (mugapen) hauek ezin dira beti eta edonola erabili; hizkuntza bakoitzak bere arautegia duenez

(hamaikagarren atalean aipatutakoa), hiztunak jakin behar du nola jokatu soinu-elkarketa posible bakoitzarekin (noski; eta jakin zein soinu-elkarketa ez diren posible bere hizkuntzan).

- Esan ohi da, testuinguru eta pentsamolde honetan, haurtzaroan aukera direnak (hizkuntzaren jabekuntza osoan laguntzen duten ekonomiak), nerabezarotik aurrera murriztapen bihurtzen direla. Horregatik da askoz zailago adin batetik aurrera hizkuntza berriak ikastea; eta oso gutxi dira hori erabat lortzen dutenak, batik bat, ahoskeraren atalean.

Eta hamabosgarrena, behin soinuak elkarrekin kateatzen ikasi ondoren, umeak soinu-kate hau doinukera baten barruan ezartzen du. Informazioa “abesten” ikasi du.

- Esango nuke ezetz: “abesten” lehenago ikasten duela, lehenago bereganatzen dituela eredu edo patroï prosodikoak. Gero, kontsonante eta bokalak ebakitzeko abilezia fisiologikoa lortu ahala, erritmo- eta doinu-konpas horietan txertatzen ditu. Gure bizitzaren lehen urteetan bizitako “abentura” hori, hizketa aldi bakoitzean berritzen dugu: pentsatzen duguna hots bihurtzeko denborarekin uztartzen dugunean doinu eta erritmoaren bidez. Donegan-ek eta Stampe-k esaten duten bezala esanda, hitz egitea, azken batean, hitzak musikan jartzea da.

AIPATUAK

- Baudouin de Courtenay, Jan, (1895): *Veersuch einer Theorie Phonetischer Alternationen. Ein Capitel aus der Psychophonetik*, Straßburg, Trübner.
- Chomsky, Noan / Morris Halle, (1968): *The Sound Pattern of English*. New York, Harper & Row. // *Principes de Phonologie Générative*. Paris: Éditions du Seuil, 1973 [SPE I / IV].
- Donegan, Patricia, (argitaratzeko): “The innateness of phonemic perception”. *Proceedings of the 24th Western Conference on Linguistics*. Vida Samiian, ed.
- Donegan, Patricia Jane, (1993): “Rhythm and vocalic drift in Munda and Mon-Khmer”. *Linguistics of the Tibeto-Burman Area* 16:1, 1-43.
- Donegan, Patricia/David Stampe, (1983): “Rhythm and the holistic organization of language structure”, in *Papers from the Parasession on the Interplay of Phonology, Morphology and Syntax*. Chicago Linguistic Society, University of Chicago, 337-353.
- García Calvo, Agustín, (1989): “Acercamiento al lenguaje por vía del oído”, in *Hablando de lo que habla. Estudios de Lenguaje*. Madril, Lucina, 65-85.
- Hurch, Bernhard / M. Lourdes Oñederra. (1988), “Azterketa fonologikoaren inguruko gogoetak: fonema”, *ASJU XXII-1*, 213-231.
- Jakobson, R. / M. Halle (1973), *Fundamentos del Lenguaje*, Madril.

- Major, Roy C. (1987), "The natural phonology of second language acquisition", in *Sound Patterns in Second Language Acquisition*. Dordrecht: Foris, James, Allan / Jonathan Leather, eds., 207-224.
- Sapir, Edward. [1933] 1968, "La réalité psychologique des phonèmes", *Linguistique*. Paris: Les Éditions de Minuit, 165-203. /[1949] 1978. The psychological reality of phonemes. *Phonological Theory. Evolution and Current Practice*. Valerie Becker Makkai, ed. Lake Bluff: Jupiter Press, 22-31.

Juan Mari Lekuonaren poetikan teknika zenbait

Luis Mari Mujika
Irakaslea eta idazlea

Lekuonaren poesigintzak gerraostean poesia berriaren barruan ekarri duen aldaketaren alde formal batzuk aztertzen dira, eta, batez, ere, bere iruditeriaren saredura formala (metaforizazio eta iruditeriaren ezkutuko iruteak), C. Bousoño-ren eskolaren teknikak kontuan izanik. Euskal poesigintza modernoaren oinarrian datza irudi “irrazionalen” trataera, eta horretan saiatzen gara lan honetan, sintagma poetiko berezien azpi-multzo metaforiko zenbait nabarmenago ezarritz.

Juan Mari Lekuonak bere ibilbidean, gutxienez, bi aro aski desberdin dauzka, bat molde tradizionalakoa, eta bestea askoz sinbolistagoa. Azkenekoa *Ilargiaren eskolan* deituriko obran mamitzen da, eta geroago *Mimodramak eta Ikonoak* poeman.

*Muga beroak*¹ poema-liburuan azaltzen diren 1950 aldeko poesiak oraindik Lizardi eta Orixeren kutsuz moldatuta daude. *Atzo* saileko poesietan ahots garratz eta mindurazkoa agertzen digu. *Mindura gaur* (1966) poemetan kristau-existentzialismo baten bilakabide atormentatuak nabari zaizkio han-hemen. *Gaur* (1972) delakoan, berriaz, gai telurikoetan hedatzen da, *lurra, sua, eguratsa* bezalakoak zertzelada sinbolikoetan sakonduz.

Lekuonaren poesian, halaber, nabarmentzekoa da autoreak neurgintzarekiko azaltzen duen joera estimagarria (nahiz eta poesia askea ere egin); euskal poesiaren azken eremuan gehiengo nagusi bat neurririk gabeko produkzioaren erosotasunera ihes joan da, maiz.²

1. Lekuona, J. M., *Muga beroak*. Ed. Gero.

2. Hona neurgintza ongi zaindua adierazten digun pasarte bat:

Errotaren oiuz
maluraz nauzute.
Zigor au nerekin
izango det beti
iltzen naizen arte!
Errota zaar, 50. or.

Muga beroak liburuak azken partean, gerora *Ilargiaren eskolan* eta *Mimodramak eta Ikonoak* deiturikoetan argiago azaldu den sinbolismo umotu baten aztarnak eskaintzen dizkigu, beti dinamika aske eta uhintsu baten ildotik.

Muga beroak poemako “*Gaur*” (*Hondarrean idatzia*) sailera mugatuz, iruditeria kera malgu eta modernoagoetan (oihartzun telurikoaz) ematen zaigu. Hona adibide bat:

Taupada gozoak
ahoa betean datozkit
kolore eginik
—suzko surtidore—
altzotik.³

Irudien mamidura, hurrengoan ere, musikaren baliakizun espresiboaz janzten da:

Musika taupaka neurtua,
binako ritmoan;
nere zainen pentagrametan
odolaren behatzek
jo duten akorde eder eta sakona.
Melodi gorria.
eta nere sinfonia
barneko ilunbearen
zazpi kolorezko
ortzadar argia.⁴

Poesia hori oraindik telurikoagoa bilakatzen da autoreia *lurraren*, *suaren*, *uraren* kontenplazio mistiko-kosmikoan sartzen denean. Gogoeta teluriko horiek teologia kosmiko baten zertzelada gihartsuak dira.

Mintzo espresiboa hemen hazi eta uhintsuagoa da (nahiz eta Lekuona, itxuraz, irudi eta metaforen atzetik propioki ez ibili). Lekuonaren iruditeria orekatua da oraindik.

Metaforak eta irudiak han-hemen mezu telurikoaren lagunkide dira. Hona kasu batzuk: “*Higidura nahastuen / dantza kosmiku mugagabea* (122 or.), “*Ura ispillu zait aintziretako kristaletan*” (120). “*Nigan zeru / kosmosaren begia: / nigan oihu / gauaren intziria*” (121), “*Eginik uhaina, eginik hostroa, / paisajearen gris/urdina, /*

3. *Bihotza*, op.c. 103. or.

4. Op. c., 104. or. Baita ere kontsideragarri beste bi testuok: “Desirazko itsasoa; /nahi-izate baten mugarik-eza. /Izar bat zaitut zu, /ludi osoa argitzen duzuna; /guzi-guzia maite ohi duzun / bihotz sutsu” (op. c., 106. or.). “Nigan naizenaren oihu guzia. Denborak dituan pilloak, /bihotzak ehioak: /orduak, egunak, /urte-giroak...” (op. c., 105. or.).

neskatxa” (119) “*Eremu larrutuan koinonia estua*” (127), “*Musikasaioi honetan / entzungarria da / giza-izpirituaren / abots bakartia*” (128), “*Eta nigan aurkitu dut / metafisika-zolan oinarriturik / sorkari bizia*” (126), “*Barru-eskema bizi baten / ezin-utzizko / deiadarra*” (130).

Juan Mari Lekuonaren bigarren liburuak “*Ilargiaren eskolan*” du izena⁵. Egituraz bertan bi atal desberdin. Bata aberatsa eta oparoa, “*Oihu ilunak espiralean*” izenekoa, eta bestea “*Liburu karroxa*”. Bigarren atal hau, kera formalari dagokionez, askoz apalago eta tradizionalagoa da, bertsolari-moldetan egina, antzinako koplen oihartzuna eta ironiaren⁶ isla ere nabaria delarik.

Lehenengo atalean “*Mindura gaur*” poeman hasiriko bide sinbolista (erdi-surrealista) umotzen eta harrotzen doa. Hango giro sinbolikoa hemen ausartagoa egiten da.

Liburuan zehar elementu estetiko zenbait modelatuta aurkitzen dira, adibidez, *eskua, ile-adatsak, betarte, estatua*, dena sinbolismo baten uretan murgildurik. Kera estilizatuak espiralean eskaintzen dira, eta espresio poetikoak errealitate estetiko baten aurpegi eta tankera desberdinak ematen dizkigu. Bertako joera erdi-surrealista ez da, hala ere, oraindik beste poeta batzuetan konstatatzen den bezain jori eta harroa.

Ondorengo orrietan Lekuonaren pasarte poetikoetan atzeman daitekeen baliakizun espresibo berezi zenbait azalduko ditugu, beraietako espresaera “irrazionalen” ildoak sakonduz.

Poetak (beste autoreen kasuan bezala) baliakizun “irrazionalak” erabiltzean ohargabeki jardun du gehienetan, baina garaiko korrante sinbolista-erdi-surrealistaren giroan murgildurik. Emaidza poetiko horrek garaiko estetikak jasaten zuen uhin “irrazionala” onartzea auresuposatzen du.

Lekuonak “*Oihu ilunak espiralean*” deituriko atalean motibazio estetikoak (*eskua, betarte, ile-adatsa, etab.*) errealitatearen prisma desberdinetatik hartu bide ditu. Goazen testuetara.

Eskuen sikolojia
andereño biluzien luzapen zen
besazuloa kanpoko larrugorrian

Hemen “sikolojia” hitza karakterizazio anatomiko bati aplikatzea inferentzia “irrazionala” da (eta ausarta), ezen-eta eskuek (izaki ezkonsziente gisa) ez dute

5. Ed. Erein, Donostia, 1979.

6. Ohartaraztekoa da euskaldunak, batzuetan, sasi-babesleku eta betegarri gisa exozentritatera eta ironiara jo ohi duela. Irtenbide hori neurritz egiten ez bada (poesian behintzat), inspirazio-ezaren estalki izun gerta daiteke. Fenomeno hau nabaria da poeta eta bertsolari batzuetan.

erantzukizun psikologikorik. Pasarte honetan bi linea espresibo daude elkar tindatu edo kutsatu nahiz; bat norabide anatomiko-fisikoa, hau da, A maila errealean doana, eta bestea norabide “irrazionala”, B mailan, espresatua, eskuak dimentsio psikologikoan ezarriz. Hau guztia kontuan edukirik —eta C. Bousoño-ren eskolari jarraituz— azalpen hau genuke:

Eskuen (A) sikolojia (B)
andereño biluzien (a¹) luzapena (C) zen
besazuloz kanpoko larrugorrian (a²)

Eskematikoki:

A (a¹, a²) = B, C

Z (emozioa)

A-k (*eskuen errealitateak*) = B (fenomeno *psikologikoa*) eta C (luzapen *faktikoa*), Z emozioa (harridurazko emozio erotikoa) sortzen ditu.

Beherago *autoreak* eskuei beste bi karakterizazio egozten dizkie, hots, arkeologia (“*eskuen lekukotasun arkeologikoan*”) eta biologia (“*frogantza biologikoan*”). Bi azken kasuetan jauzi espresiboa ez da hain gaitza, eskuei, nolabait, kerantza arkitekturazkoak eta biologikoak baitagozkie, egitate somatikotik. Beraz, poetaren “*Esku 1*” poema aldaera “sinbolista-irrazional” baten lehenengo adibidea da. “*Esku 2*” poeman indar-tzen doaz karakterizazio “irrazional” horiek, “*kartografia ezkutua, urruneko mezua haragi egina*” dioenean bezala. Iruditeria aski astintsu agertzen da bertan sinbolismo umotu baten ildoan, mundu amestua (kiromantziatzko mundua) eta eremu somatikoa tartekatuz.

Gauaren alztotik datorkigun oragina;
horoskopean keinu sorgarriz
urreneko mezua haragi egina.

Ildo beretik *Esku 3* aldarte poetikoak, antzeko keratan dabiltzanak.

Bi pasartetan eskuko hatzak dira gai. Bigarren pasartean “*bost ipotx iduriko behatzetaz*” ari da. Bertan A (maila erreala), *behatzei* dagokien aipamena, elidituta dago, eta elisio horren alboan B (gaua behatzetara erortzen), C (behatzak heriotza jasotzen), D (egunerokotasunaren uhina) maila ez-real (irrazional) baten eraikuntzan emana.

Lehenengo pasartean arima litzateke A maila, eta hari aplikaturik B maila (b¹ *behatzartean lanean*, b² *itsumustuan lanean*), eta baita ere C maila (*egunsentiari orduak lapurtzean*). Beraz, elementu hauek ematen zaizkigu:

$$\begin{array}{l}
 A \text{ (arima)} \quad = \quad B \text{ (lanean ari) } b^1 \text{ (behatzetan), } b^2 \text{ (itsumustuan)} \\
 \quad \quad \quad \quad \quad \quad C \text{ (lapurketan) } c^1 \text{ (eguntsentiari orduak).} \\
 \quad \quad \quad \quad \quad \quad A = B (b^1, b^2), C (c^1) \\
 \quad \quad \quad \quad \quad \quad \swarrow \quad \searrow \\
 \quad \quad \quad \quad \quad \quad Z \text{ (emozioa)}
 \end{array}$$

Pasa gaitezen “*Ile-adats*” poemara. Hemen ere poema jirabiraka eta espiralean errealitate baten inguruan irudizko zirkuluak eta kiribiloak eginez, prisma batean antzo. Mintzo hau ere askea eta irrazionala da geruza askotan. Poeta espresara subjektibista eta informaletan metafora uhintsuak sortzen etorriko zaigu. “*Ile-adatsak*” (*cabellera*) delakoak noski motibazio aunitz eskainiko dio autoreari, arlo errealetik arlo irudikatu-onirikora malgutasunez ihes egiteko.

“*Ile-adats*” poemetan karakterizazio fisikoak ere (nahiz pasarte askotan maila errealean jardun) aberatsak gertatzen dira mintzo espresiboaren aldetik.

Ile horizko kalpar gariak
adatsa askaturik zeraman,
meretrixen eran...⁷

Hau ez da mintzo oso surrealista, oraindik, baina bai gozoa irudien aldetik (ile-adatsa *gariarekin* lotzean). Irudimen harro askatua bera hurrengoan ere:

Marko ederra aurpegi obalatuarentzat;
begi sakonen harpe presajiakorra;
zuhaitz okertuen desarmonia hain estetikoa...⁸

Baita ere:

Ile askatuak, ur-salto kardatuak ziruditen,
inor kateatzeko zintzilikatuak,
katea gantzutu, askatzailetan⁹

Mintzo sinbolista honen epiteto-joera nabaria da “*ur-salto kardaturik*”, “*katea gantzutu*”, “*aurpegi obalatuarentzat*”, “*harpe presajiakorra*”, “*ile askatuak*”. Lizardiren iruditeriatik hona jauzi asko dago, bereziki, elementu giltzatuen askatasun irrazionalean. Miranderen iruditeria bera apalagoa gertatzen da honetan. Hau ez da Lekuonaren kasu bakana, aski ugaria da euskal poesia berrian, 1975 ezkeroztik, batez ere.

“*Ile-adats 1*” poemaren amaieran espiral hori, geroz eta gehiago, olde “irrazionalean” itotzen da (maila somatiko edo fisiko hutsa gaindituz):

7. *Ile-adats 1*, 39. or.

8. *Ibidem*.

9. *Ile-adats 1*, 39. or.

Ile horiaren (A) eguzki-lorezko (b¹)
 unibertso beroa (B)
 ile gorriaren (A) eragin (C) benusiar-demoniozkoa (c¹).
 seda (D) edo sare (E)
 ile askatuak (A) antsiatzko irakina (F) ziren
 aurpegiko haizetan (a¹).¹⁰

Hemen mundu sinboliko-irrazionala nabarmen, bereziki, azken partean, *ileari* (A maila erreala) unibertso *bero* (B) berezia aplikatzen baitzaio. Gero ere *seda* edo *sare* dioenean (D eta E mailak) mintzo ilogiko-metaforikoan darrai, gatzelaniko tradizioan ere ezaguna izanik “*cabellos de seda*” delakoa. C mailan, berriz, ilea *eragin* benusiarrean ezartzen digu, eta azkenik, F mailan, ileak “irakiten” bezala.

Esan beharrik ez dago mintzo poetiko hau ez dela tradizionala (*seda* edo *sare* pasartean izan ezik), eta hemen poeta (ezkonszienteki, itxuraz) garaiko olde “irrazional” baten ukitutik irudi “ez-razionala” lerratu da. Hona, eskematikoki, C. Bousoño-ren teknika kontuan edukirik:

A (a¹) = B (b¹), C (c¹), D, E, F,
 Z (emozioa)

Z emozioa hori xoramenezko inpresio onirikoa da, hots, somatismo sorgin baten sentsazio umotua...

“*Ile-adats 2*” poeman irudien ausardia bortitzagoa da, pasarte gehienetan bigarren prismaldiak (espiralak) errealtatearen aurpegi sinboliko-surrealistagoa eskaintzen duelako; hirugarren fasean, berriz, primakuntza horren kerak (kopla eta bertsotan) apalagoak dira iruditeriaren aldetik. Hona adibide bat:

Eta behe-laino (a¹) arras erorietan
 barruraino sartzen zaigu
 argiaren iluna (A) eta lur hilaren magnetismoa (A).
 Gauari ohosturiko liraren hariak dira:
 oihanean (c¹) apurtzen diren izarren printzak (C);
 kristaletan (d¹) jotzen duten zain-kolpea (D),
 gurdi xistu-jolearen (e¹) arreo musikaduna...¹¹

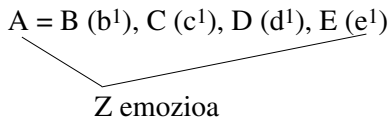
10. *Ile-adats 1*, 40. or. C. Bousoño-ren teknikaren ezagumenerako, ikus *Teoría de la expresión poética*. Edit. Gredos, Madril. Idem *El irracionalismo poético (el símbolo)*. Edit. Gredos, Madrid.

11. *Ile-adats 2*, 42. or.

Poemaren amaieran ere beste joko sinbolikoen kera korapilotsuak: “Gauak (A), ordea, egin arazten digu pobreei / eguzki kalpartsuaren (b¹) amets doratua (B), / guzizko energia baten desiretan (b²), / susmo

Hemen ere jauzi ausartak A mailatik B, C, D, E maila ez-realetara. Lehen partean A mailaren adierazpena (*lurraren magnetismoa*). Bestaldetik, karakterizazio ilogikoak, hots, B (*gau-liraren hariak*), C (*arreo musikaduna*). Azken irudi hau euskal etnologia-koa kera batetik (ezkontzetako arreo-gurdia gogoan dugularik). Hemengo iruditeria (ez ahantz) *ile-adatsek* iradokitzen duten ildoan dabil, eta espiralean edo jirabiraka bezala alderdi (prisma) askeetatik begiratuta. Irudi honen Z maila, emozio estetikoak, fantasiaz-ko giro bati lotua. Eskematikoki, bigarren pasarteko elementuak honela egitura daitezke (irudi-multzoen submailei dagokienez):

A (*ile-adatsaren maila eliditua, gauaren magnetismoa*) = B, C, D, E, b^1 (*gauari ohostuak*), c^1 (*oihanean apurtzen*), d^1 (*kristaletan jartzen*), e^1 (*gurdi xistu-jolearen*).

Hurrengo testuan poetak, nahiz eta irudi iradokorrak erabili, espresaera, nolabait, apalagoa azaltzen digu:

Eta sabelaren eusgarri
izter geldoak,
marfilezko zutabe sendoak,
jeminatuak,
jainkosen irudien
tinka-harri lerdan-airosak.¹²

Bertan *geldoak, sendoak, jeminatuak, lerdan-airosak* gisako epitetoak. Irudi hauek ez dira, nahitaez, modernoak, ezen eta izterren zuridurari “marfilezko zutabe” deitzea, agian, ez da hain txokantea, edonongo tradizioan marfila kolore “zuriaren” norabide semantikoan aski erabilia izan baita (gaztelanian, frantsesean eta abarretan, behintzat). Berdin esan daiteke beheragoko “bere zauri krudelen negar gorrian” pasartea dela-eta; “negar gorrian” espresioa euskarazko joera exozentrikoan aski ohikoa gertatzen da, baitan “premia gorria”, “kale gorria” eta gisakoak kontuan izanik; exozentritate hori desplazamendu metaforiko modura interpreta daiteke, *gorridura* lehen aipaturiko odo-

artean sortu eta hazi diren / adats beroen harrera amultsuan (b^3)”. Beraz, A (gaua) = B (amets doratua) b^1 (eguzki kalpartsuaren), b^2 (enerjia baten desiretan), b^3 (harrera amultsuan).

$$A = B (b^1, b^2, b^3)$$

Z (emozioa)

Z elementuak A eta B mailek sorturiko emaitza animikoa adierazten digu, hots, *irudiek* sorturiko harrera bereziko esperientzia.

12. *Haragizko estatua* 2, 47. or

larekin edo zauriarekin erlaziona daitekeelako (“darion odolak hotza dirudi”).¹³ Odolaren gorria negarrari aplikatzen zaio.

Orobat konparaketa adierazgarria gertatzen da *gorputza filintia* inguma-esperantzaren norabidean paratzea. Ilintia errauspean ezkutaturik egon ohi da (supeko sekretuan), eta, bere irudira gauak gorputza gordetzen du ingumaren sinboloan. Hurrengo pasarteak V. Aleixandre baten poetika formalaren sinboliko luzea islatzen digu:

Eta barruan,
kitarrez emaniko aire xahar bat dakarte,
arina, eztia, melismaduna, neurtua,
maitezko izpiritua
arnasezko intzentsua.
Alegi bat kokatu da horien hezurduren
eta itsasoa barreiatu horien sorbaldetan.¹⁴

Pasarte honetan metaforismo modernoak, noiz-noiz, barrokismo oparoa biltzen du, epitetoz hornitutako sintagma gozoa sortuz (*arina, eztia, melismaduna, neurtua, maitezko, arnasezko...*). Bigarren fasean mintzo poetikoa “irrazionala” bilakatzen da. Hona zatiaren egitura:

Alegi bat (B) kokatu da (b¹) horien hezurduren (A),
eta itsasoa (C) barreiatu (c¹) horien sorbaldetan (A).

Hezurdura eta sorbalda errealitate somatikoei dagozkien elementuak dira (hau da, poeman espiralean ari den “haragizko estatuarena”). A maila somatiko horri bi baieztapen irrazional egotzen zaizkio, bat “*alegia kokatzea*” (B maila irrazionala) eta “*itsasoa barreiatzea*” (C maila irrazionala). Pasarte hau berea eginen luke, dudarik gabe, V. Aleixandre batek, gogoan edukirik¹⁵ hainbestetan aipatua den bere “*tu desnudez como un río escapándose*”. Irudi honetan A maila “*tu desnudez*” litzateke, eta B maila “*como un río escapándose*” jauzi sinbolikoa arlo *somatikotik* eginez.

Beherago Lekuonak karakterizazio sinboliko bati luzapen musikala itsasten dio, lehen aipaturiko V. Aleixandre-ren antzeko motibazio batera joanez, kurioski. Aleixandre-k “*como un río escapándose*” esaten bazuen, Lekuonak “irudien argia... / hibaiz-hibaiz luzatzen delarik” dio. Gutxienez, kointzidentzia ederra.

Hona testua:

¹³ Ibidem.

¹⁴ *Haragizko estatua* 2, 49. or.

¹⁵ Ikus, Mujika Luis M., *Lizardi-ren lirika-bideak*. Ed. Haranburu, 1. alea.

Irudien argia (A)

—dei-deia luze (a²), dei-deia dardarti (a²)—
 iturburutan (B) sortzen da, jaiotzen da,
 hibaiz-hibai luzatzen delarik (C)
 guraso zaharren dardara dodekafonikoan (c¹).

Sintagma honen egitura luze-uhintsuak uraren sinbolismo joria profitatzen du. Aleixandre-ren irudigintzan neskatzaren soin biluzi (*tu desnudez*) ibai iheskorra da (*escapándose como un río*), eta hemen irudien argia (A maila) iturburutan jaiotzen (B maila) eta ibaietan luzatzen (C maila) agertzen da, eta, gainera, luzatzean “dardara dodekafonikoa” ere (c¹) egiten dabil. Beraz, A (*irudien argia*) (a¹ luze, b² dardarti = B (*iturburutan jaiotzen*), C (*hibaiz-hibai luzatzen*) (c¹ *dardara dodekafonikoan*). Eskematikoki:

$$A (a^1, a^2) = B, C (c^1)$$

Z emozioa¹⁶

“*Haragizko estatua 3*” poeman autoreak euskal lirika zaharrean hain ugari topatzen diren “atari ilogiko-sinbolikoak” darabiltza. Lehen fasean “atari ilogikoa”, bigarreanean, berriz, alderdi tematikoa. Lekuonak kopla zaharren egituran egin bide ditu ondorengo hauek:

Eder basoan haritza,
 gaztain besangak zumitza...
 gorri ederrak ordu zuritan
 gaua luzatzen dabilta.¹⁷
 Eder soineko jaintziak;
 olatuaren antsiak...
 Bularrak ziren hondar zuritan
 trabaturiko untziak.¹⁸

Lekuonak, kopla zaharren egitura profitaturik (XX. mendeko poeta gisa), bortiztu egin du Erdi Aroko pasartearen kera “ilogiko-sinbolikoa”. Kera hori bigarren alderdira ere igaro bide da, ezen-eta “*gorri ederrak irudi zuritan / gaua / luzatzen dabilta*”. Kopla zaharretako mintzoa apalagoa da, baina hemen (nahiz egitura poetiko antze-koetan) hizkera *ausartago*, *irrazionalago* bihurtzen da.¹⁹

16 Poema bereko seigarren atalean poetak kerantza ilun-ezprezisoak lantzen ditu, bitxidurazko erresorteak bilatuz. “Materia misteriotsua, / sustraiz eta iluntasunez oretua” (Op. c., 50. or.). Beherago “Lamiak ehunduriko grisaje lainotsua...” (Op., c., 51. or.), “Sugarrak zaunkatuz” (esan beharrik ez dago *zaunka* egitea *zakurrei* soilik dagokiela, eta ez *sugarrei*; poetak hemen C tipologiazko metafora darabil).

17. “*Haragizko estatua 3*”, op. c. 52. or.

18. “*Haragizko estatua 3*”, op. c. 53. or.

“*Begitarte 1*” delakoa, maila erreal batetik hurbilago dabil. “*Begitarte 2*”, berriz, karakterizazio “irrazional” biziagotara igotzen da. “*Begitarte 1*”ean, hala ere, euskararen eremuan oraindik aski sugerente bilakatzen diren deskribapen sinbolikoak ez dira falta.

Lauki haragitsua bihurtzen duen
Mila kristalezko larros begia.²⁰

Begitarte:

Izpirituzko bizitzaren dirdaia,
izen bidearen drama,
unibertsoaren erritmoa.²¹

Metaforismo metalikoaren ildoan, kontuan izan hurrengoak:

Kristalek diamantezko bi gau-zai direla²²
nakarrezko estatuaren antzo,
emakume fatalaren eite bitxi fina.²³

Epitetoen sailean ere olde ugaria:

Dama honen barne-ikuspegia
basati, oparo, malenkoniatsu.²⁴

Epitetoak aire barrokoaz uztartzen dira ondorengoan:

Findurik bada, findua; fantasiatzkoa,
persiatar eta bizantziotar misterio artistikoz moldatua.
Ikono profanoa.²⁵

19. Ikus teknika honetaz gure *Lizardi-ren lirika-bideak*, 2. alea, 135-136. orr. “*Begitarte 3*” poeman ere egitura binario antzekoak: “Ikusi nuenean / nik zure masaila, / brontze gorritan eguna hasten / ez zegoen zaila” (“*Begitarte 3*” 64. or.) Alderdi tematikoak hemen ere kera “irrazional” nagusia dauka; koplak zaharretan alde tematikoa, hots, bigarren aldiko sintagma, askoz apal eta zehatzagoa izaten da. Adibidez “Etxe ontako nagusi jaunak / urre gorrizko bizarra”, “Etxe ontako etxeoandreak / Ama Birjina dirudi”. “*Begitarte 1*”, 57. or.

20. “*Begitarte 1*”, 57. or.

21. *Ibidem*.

22. “*Begitarte 1*” 48. or.

23. *Ibidem*, 49. or.

24. *Ibidem*, 48. or.

25. *Ibidem*, 49. or. Eta baita ere besteok: “Eta kaktusaren azpiko neke bihurrian / perlak ihes dagite malko garratzetan” (“*Begitarte 2*”, 62. or.), “Mitoloji abereen desfilean, / jai giroan, / irrintzi ozenak, sagar gorriak gogoan...” (*Ibidem*).

Irudi “irrazionaletara” areago etorrita, honako adibide adierazgarriak:

Biluztasunak (A) jauzika (B) doaz erromerietara (b¹).²⁶

Hemen biluztasuna (fenomeno somatiko garbia) jauzika ezartzen da, pertsonifikaziozko kera egotziz perpausari.

A (biluztasuna) = B (jauzika) b¹ (erromerietara)

Z (emozioa)

Alegia (B) konplikatua (b¹) bere aurpegia (A).²⁷

Beraz, maila errealean (A) *aurpegia*, maila ez-realean (B) *alegia konplikatua*:

A = B (b¹)

Z (emozioa)

“*Begitarte 2*” poemak “*Begitarte 1*”ek baino gaitzago bultzatu bide ditu kera irrazionalak, iruditeria espiral batean bizkortuz. Hona poemaren atariko pasartea:

Sagar (B) hozkatuaren (b¹) barnetik
 sortua da aurpegia (A),
 sagar (B) hozkatuaren (b¹) barnetik.
 mahats ale (C) beltzak ere
 bisaia (A) bizian sort-ohe (a¹) dira
 atsedeen hesparruko loretegia (c¹).²⁸

Beraz, aurpegia, edo begitartearen (A maila fisiko-erreal) jatorria sagar (B maila ez-reala) hozkatuan (b¹) datza, eta bisaia (aurpegiaren) sortohea (A) mahats beltzetan (B maila ez-reala) eta atsedeenaren lorategian (C maila ez-reala). Esan beharrezkoa da, zerbait ilogiko-irrazionala dela aurpegi bat sagar-mahats-tatik sortzea. Hemen Z mailak (edo emozio estetikoak) botanikatik datorren edertasunezko zirrara kosmikoa islatzen du.²⁹

26. “*Begitarte 1*”, 59. or.

27. “*Begitarte 1*”, 58. or.

28. “*Begitarte 2*”, 61. or.

29. Nolabait mundu oniriko batean gailtza (eta Bousño-k berak iradokitzen duenez), hemengo egituren irakurketa tekniko batzuetan subjektiboa gerta daiteke, eta, noiz-noiz, A maila B maila bezala da interpretatua.

A (Aurpegia) = B (*sagarra*) b¹ (*hozkatua*), C (*mahatsa*) c¹
atseden-lorategian

Z (emozioa edo zirrara begetala).

A = B b¹, C c¹

Z

Ondorengo pasarte poetikoan motibazio klasikoak mintzo moderno baten janzkeran:

Ebaren bisaia marmol zuria da;
 eta eguzkiak —garunez beherako isurian—,
 adats kizkurra luzatzen dio,
 urrezko gain-jantzi luzea
 osatzerainokoa.³⁰

Hemen eguzkiarekin loturiko irudi-haria aurkezten zaigu, “*eguzkiak... adats kizkurra luzatzen*” delakoak gaztelaniazko “*cabellos de oro*” (hemen *de sol*) harakoa gogorarazten digu, eta beheragoko “*urrezko gain-jantzi luzea*”-k “*manto de oro*” ezaguna, eta, hurbilago oraindik, Lizardiren “*urrezko yarioz argiak*” delakoa. Sarrerako “*bisaia marmol zuria*” pasarteak orobat kanpotiko eraginak iradokitzen dizkigu, “*su torso de mármol*”, “*su rostro de marfil*” gisakoen norabidean. Lekuonak sinbolismo tradizional bat oratu du, baina aldaketa edo ukitu berezien bitartez *topiko* hutsetatik alde eginez. Hemen maila “irrazionala” nabaria da, ezlogikoa baita aurpegia *marmolezkoa* dela edo eguzkizko-ileak (umezko kapa gisa) soinean luzatzen eta isurtzen direla jalgitzea (“*urrezko gain-jantzi*”). Iruditeria iradokikor hau, funtsean, beste gehienetan ez bezala, gure irudi *tradizionalen* parekoa da. Beraz, hemengo irudien irrazionalitatea apalagoa da “antz” fisikoaren hurbiltasunagatik.

A (bisaia) = B (*marmol*), b¹ (*zuria*), C (*adats kizkur*)
 c¹ (*garun beherako isurian*), D (*urrezko gain-jantzi*)

A = B b¹, C c¹, D

Z (emozioa)³¹

30. “*Begitarte 2*”, 63. or.

31. Hurrengo testuan antzeko interpretazioak egin daitezke iruditeria “irrazionalaren” eremuan. Hala ere, goiko *marmol zuria* eta *aurpegi zuriaren* artean —eta *eguzkia* eta *urrezko ile-kapa* artean— ondorengo pasartean baino uztarpen fisiko (eta logiko) handiagoak gara daitezke:

Eta kaktusaren azpiko neke bihurrian
 perlek ihes dagite malko garratzetan.

Hauxe da Juan Mari Lekuonaren sorkuntza batek eskaintzen digun bide oparoa. *Ilargiaren eskolan* obrak urrats ukaezinak eman ditu, eta gu urrats horien alderdi batzuk argitan ezartzen ahalegindu gara. Urrats hauek euskal poesiaren eremuan beste poetetan ere atzeman daitezke, hala nola, Mikel Lasa, K. Izagirre,³² Lete eta beste batzuegan, euskara, poesian, ibilbide iradokikorra egiten ari zaigun azken urteotan.

Maila erreala (A) *kaktusa* eta *perlak* dirudite, eta maila ez-reala (B) “neke bihurrian” eta “ihes dagite malko garratzetan”. Nekea, logikoki, ez da “bihurria”, eta perlek ezin dute “ihes” egin, eta, are gutxiago, “malko garratzik” bota.

32. Ikus Mujika, Luis M., *Mirande-ren poesigintza* liburuan, (2. alea), X. Azurmendi eta K. Izagirrearen testu batzuei buruzko komentarioak.

Euskal soziolinguistikaren branka

Joxe Manuel Odriozola
Soziolinguistika

Txillardegiren pentsamendu soziolinguistikoaren hastapenak arakatu nahi izan ditugu idazlantxo honetan. Zehazki, 1966. urtean *Branka* aldizkarian argitara emanak. Eta ezustekoa galanta izan da. Irakurriak, lehendik ere irakurriak genituen artikuluko horiek, gaingiroki bederen, baina ez genuen uste euskal soziolinguistikaren beraren hastapenak hor idoro behar genituenik. Izan ere, harrigarriro zehatzak eta sakonak dira hizkuntzaren eta gizartearen arteko hartu-emanen buruz izkribu hauetan egin zizkigun azterketak.

Horregatik, Txillardegi euskal soziolinguistikaren brankan ageri zaigu hasieratik beretik. Hizkuntzaren, etnia-kulturaren, nazioaren eta erresumaren arteko harremanak ditugu hemen gogoeta-gai donostiar euskaltzalearen eskutik. Lau osagai hauen arteko barne-harremanek osatzen duten sistemaren zirriborro xume bat dakargu hona, guk egin dugun irakurketak hutsegite larriegirik ez duelakoan.

Euskal soziolinguistikaren hastapenak 1970. hamarkadan finkatu ziren gure artean. Hamarkada horretan ekin baitzion José Mª Sánchez Carrión-ek (“*El estado actual del vascuence en Navarra*”, 1970) gerora euskal pentsaera-korrante oparo bat moldatuko zuen mugimenduari. Txepetx-en ekarpenaren bikainak, ordea, ezin du itzali pentsamendu-mota horren aintzindaritzan izan dugun beste izar bat. Donostiako Antiguatik datorkigun izarra, hain zuzen.

Beste hainbat eta hainbat arlotan bezalatsu, ezin konta ahala baitira Txillardegiren eragina alde edo moldez jaso duten euskal eremuak; hain zuzen, euskal soziolinguistikaren jardunbidean ere buru-buruan ageri zaigu. Ezker abertzalearen pentsamendu eta ekinbide politikoa abian jarri zenean, 1960. hamarkada hartan, inor gutxi arduratu zen hizkuntzaren eta abertzaletasunaren arteko loturak aztertzen. Eta inork gutxik egin zuen, dudarik gabe, Txillardegik jorratu zuen jakite-mailan bederen, hizkuntza-nazionalismoaren aldeko apustu garbia eta zehatza.

Hasieratik beretik nabari dira bi ezaugarri bere ikuspegi soziolinguistikoaren ekarpenean. Txillardegi ez da galduko, gutako beste asko gal gaitezkeen neurrian, soziolinguistikaren adigai formal-abstraktuen formulazioan. Garai hartako hizkuntzalaritzaren ikasbide teorikoak gutxietsi gabe, adibide enpirikoen argitan azalduko dizkigu hizkuntzaren eta gizartearen arteko hartu-eman nahasiak. Eta, oker ez banago behintzat, adigai teorikoen eta eskarmentu enpirikoen arteko elkar osatze hori, bere

bilakaera soziolinguistikoan barrena, ez da gehiago desagertuko. Arrazoibidearen euskarri, gertakari soziolinguistikoaren informazio zehatza lagun izango du beti. Datuaren argibidea, gertaeraren egiaztapena, gure antzera munduan egon diren eta dauden herri menderatuetan jazotakoa euskalgintzaren eta aberri-gintzaren zerbitzuetan jartzeko.

HIZKUNTZA ETA PENTSAKERA

Geroago (1972) bere liburu baten izenburua izango zen izenburua zuen artikulu hau, 1966an argitaratu zuen *Brankan*, ondoko gehienak bezala (Txillardegi 1966a). Estrukturalismoaren garaiak ziren, eta garaiko gizakiak garenez, hizkuntzalaritzan joera honek izan zuen oihartzun nabarmenaren lekuko gardena dugu Txillardegiren jarrera hori.

Esan dugun bezala, orduko hizkuntzalaritzaren jakintza-bidean bururik argienak begiz jo zituen bere argudioak funtsatzeko. Horien esanak eta idatziak zehatz eta mehatz aztertu ondoren, hizkuntzaren inguruan aldi hartan “euzkozaileen” artean gailentzen ziren uste funsgabe eta itxuragabeak salatu zituen gartsuki. Izan ere, horientzat euskararen egitekoa ez baitzen, oinarri-oinarrian eta funtsean, hutsaren hurrengo kontua baizik: aberriaren soineko apaina alegia, geroago ikusi ahal izango dugun moduan. Jarrera honek sutan jartzen zituen Txillardegiren buru-bihotzak.

Adierazi berri dugun bezala, bururik argienak gidari: Martinet jauna, noski, tartean, halabeharrez. Honen iritziak, berriz, akuilu: “*Munduaz dugun ikuskera, hitzegiten dugun hizkuntzak noraiño mugatzen eta baldintzen digun, orain ikasi dugu neurtzen... Pertsonak munduaz mamituko duen bere ideia-gintzan, funtsez, ingurutik hartu ditugun mintzaira-moldeek eta estrokturak prestatzen dute*” (1966a, 429).

Pentsamenduaren iturrian bertan daukagu, beraz, hizkuntzaren eragina. Hizkuntzaren barne-egiturak moldatuko digu geure ikuspegiaren zer-nolakoa: nolako hizkuntza, halako mundu-ikuskerak. Hizkuntzaren barne-eragin hori estrukturalismoaren itzalean bereganatu zuen Txillardegik, euskararen aldeko bere tesiak funtsatzeko; baina, oso oker ez banago, gaur egun ez luke hori dagoen dagoenean onetsiko gure euskaltzale sutsuak. Nago ñabardura bat baino gehiago egingo lizkiokeela orduko planteamenduari: haatik, hizkuntzaren eta naziogintzaren arteko barne-loturaz ez luke gauza handirik aldatuko orduko hartatik. Diodan, beraz, bere hitzez, orain arte neurez ari naizena: “*Hizkuntza da herri baten sorkaririk funtsezkoena, bere nazio-jakintzaren oiñarria. Hitz batez: hizkuntza da herri baten arima*” (1966a, 428).

Hizkuntzaren barne-egiturak, besterik gabe, gure ideia eta pentsakizunen mami-kuntza goitik behera baldintzatzeko ahalmenik ez badu, gizartearen eta hizkuntzaren arteko dialektika horretan, kultura-kategoriaren bitartekotza aipatuko digu, Whorf-en eskutik. Amerikarraren babesean datorkigu hemen: “*Hizkuntza bakoitza estrokturaz*

osatutako sistema zabal bat da, beti ere hizkuntza bakoitzean berezia. Hizkuntza bakoitzak kulturaren arabera eratzen ditu gizonaren moldeak eta kategoriak. Alabaiña molde eta kategoria horien bidez mintzo gera; mintzatu ez-ezik, naturaleza aztertu ere hizkuntzaren hausnarbide horietxen bidez egiten dugu, fenomenu edo lotura hau edo hura erreparatu, ala alde batera utziz. Gure pentsakera osoa, hortaz, hizkuntzaren arragoa horietan urtzen da, eta gero hormatzen edo gogortzen; eta munduko gure ezaguera horietxek oiñarri diralarik eraikitzen dugu” (1966a, 431).

Hizkuntzak bere baitan gauzka. Bere ahoz mintzo gara. Bere izaera eta esanahiaren bitartez hauteman ohi ditugu geure munduko gorabeherak. Hala eta guztiz ere, kulturaren bitartekotza dago tartean, gizarte-egiturari darion kategoria-sistemaren adierazkizunak mezubide ditugula. Arestian esan dudanez, bigarren tesi honetatik hurbilago legoke egungo Txillardegi, hizkuntzaren hipostasiziotzat jo dezakegun hartatik baino. Alegia, hizkuntza gainerako giza errealitate ooren euskarritzat hartzen duen hartatik baino.

Hizkuntzaren eta pentsaeraren harian ondutako lehendabiziko artikulua honen hondarrean, honako ondorio hau isuri zien “euzkozaletzi”: *Zerk egiten du Euskal Herria? Zerk eman dio bere izakera berezia? Zerk egiten du gure naziotasuna? Zerk bizi gaitu? Zerk berezten gaitu? Zerk ematen digu gure euskal arima? **Euskerak eta ez bestek***” (1966a, 432). Ez da esentzialismoaren kontua, hizkuntzaren dialektika baizik: hizkuntzaren bitartekotzarik gabe ez genuke geure giza izaerarik garatuko, eta izaera horren berezitasuna, besteak beste, hizkuntzaren nortasun jakinak txertatzen dio ezarian-ezarian sozializazio-jardunari. Nazio-identitearen sisteman ez dago hizkuntza bakarrik, jakina; baina, euskaldunon kasuan, euskararik gabe, zertan datza geure herrikidetasunaren muina?

HIZKUNTZA ETA HERRI-KIDETASUNA

Erdaldun “euzkotarren” aurkako kritikari eusten dio lan honetan ere (Txillardegi 1966b). Bigarren saio honetan barrena abiatu baino lehen, ordea, lehenengoaren ondorioak gogorarazi nahi dizkigu. Zertan dira, beraz, hizkuntzaren eta pentsaeraren arteko hartu-eman haien ondorioak? Hona hitzez hitz eta dauden daudenean jasoak: *“Lehenengo artikuluan, barnetik aztertu dugu hizkuntzaren muina: alegia, ez hiztunaren iritzi subjektiboen arabera, hiztunari hizkuntzak erasten dion ikuskera objektibo eta bereziaren arabera baizik. Eta ondorio hau agertu da: ez politikan, noski; baiña bai munduaren ikuskera dan aldetik, hizkuntzak moldatzen duela funtsean herrien pentsakera”* (1966b, 433).

Zer dela eta aipatzen digu hemen hizkuntzaren izaera objektiboa? Euskal esentzialismoaren kritikoek aspaldi egindako salaketa dugu hori. Hala ere, arrazoi osoaren jabe da Txillardegi: hizkuntza izaera objektiboa daukan sorkaria dugu burutik burura. Errealitate objektiboaren funtsezko osagaia baitugu gizarte-bizian: zer da, izan ere,

hizkuntza bera baino gauza objektiboagorik, geure bizieran objektibitate ororen bitartekotza baldin badugu? Zer litzateke objektibitatea giza bizian hizkuntzarik gabe? Edota garai bateko eztabaida alfer hartara itzuli behar ote dugu gero, berriro ere, tamalez? Alegia, hizkuntzaren izaera gainegituraren mailako kontua dela, ez besterik, edozein ideologia eta kulturaren eredura.

Hori eta horrenbestez, zer dakarkigu Txillardegik bigarren gogoeta-saio honetan euskal soziolinguistikaren eremura (hobeto esanda, orduko basamortura)? Betoz bere hitzak: *“Ondoko lerroetan agertuko dan bezela, hizkuntzak ematen baitu ere herritasun-giroa, herritar-kontzientzia, ahaidetasun-ustea, herrikidetasuna, edo aberkide-anaitasunik iraunkorrena. Vendryes’ek ongi dio: <Sozial-multzoan, hau edozein dalarik eta bere hedadura nolanhikoa dalarik ere, lehenengo maillako eragiña du hizkuntzak. Hizkuntza da multzoko lagunak alkarganatzen dituen lotkiarik zailena: bera da batera giza-taldearen bai irudi eta bai habe nagusi>”* (1966b, 433).

Hizkuntza-atxikimenduaren funts honek geroztik ez ditu alde batera utziko Txillardegiren burubidea eta jokabidea. Atxikimendu honen erakarmen-indarrean sumatuko du gainera nazio-identitatearen gailurrik garaiena: hots, herrikidetasun-sentimenduaren sortzaile nagusia euskara dugu euskaldunok, eta horri zor gatzazkio. Nongotasun-sentimena, mintzairari dario, hortaz. Gutasunaren izaera berezian ez dugu ez, horregatik, estekamendu sentikorragorik idoroko. Horra, bada, hizkuntza-nazionalismoaren ezaugarria: lot gakizkion horri! Hori izan da, eta hori da, funtsezko gauzen artean, Txillardegiren aldarria.

Nazio-identitatearen sisteman beste osagaiak ez ditu ukatu nahi Txillardegik (historia, lurraldea, kultura, erlijioa, mitoak...). Baina Euskal Herrira so jarrita, beste zeinu horien gainetik, hizkuntzaren baitan dakusa gailentasuna: euskara dugu, beraz, gutasunaren ezaugarri hegemonikoa. Gainerakoek ez duten kohesio eta elkartasun-indarra daramatza euskarak euskaltasunaren mundu sinboliko-kulturalera. Eta bereziki aberriaren kinka larrietan: *“Hizkuntzaren batasun horrek, halarik ere, bere garrantzia du; eta aberriaren kinka larrietan, herrikidetasun hau beste kidesun guztiei nagusi dakieke”* (1966b, 435).

Euskararen izaera objektiboak erantsi dio euskaldunari, gorago esana dugun moduan, euskaltasunaren ezin erantzizko nortasun ukaezina: euskaldun izate hutsa aski izango da, abertzalea ez bada ere, herri-kidetasunaren sentimen-lotura txertatua izateko. Hori erakusteko, honako adibide hau jarriko digu bere hausnarketan barrena: *“Hizkuntzari ez datzeko nahia, baiña bai izana. Erdaldun <euzko> edo <euzkotar> horietako batek hau esan dezake eta pentsa zoritxarrez: <yo soy español, y no vasco>. Baiña euskaldun batek, traidorerik zitalena izanik ere, nahi dan bezela pentsatuagatik ere, hau esan beharko du, besterik eziñean: <Ni euskalduna naiz; baiña euskaldun-español>”* (1966b, 434).

Nortasun etnikoaren euskal izaera uka ezinezkoa da, bai, eta leherrenak eginda ere, ezabaezina euskaldun alienatuaren identitate nazional espainol/frantsesean. Euskara ez da gauza izan, jakina, bere bakar-soilean eta ahulean, Estatu-nazioen nazionalismoari aurre egiteko, hauen ezarpen-indarra sukalde-txoko guztietaraino sartu delako azkenean. Eta amore eman du, indarraren eta legearen aurrean, nortasun nazional arrotzaren legitimitate-ahalmenak ikaragarriak izan direlako. Euskal izate etnikoari falta izan zaion zilegitasun guztia izan dute bere alde herrikidetasun espainolak eta frantsesak. Menderatzailearen botere nazionalak menderatuaren herrikidetasuna eraitsi du, eta azken buruan, euskara aterperik gabe gelditu zaigu behialako euskal lurraldearen gunee zatikatu eta pitzatu batzuetan; zehazki, oinarri etnokulturalik gabe. Baina, guztiarekin ere, euskarak iraun duen lurralde-zati horietan, euskararen iraupenak euskal izaeraren aztarna gogoangarria (abertzaleontzat) finkaturik utzi digu.

Zer gertatu zaigu, ordea, erdararen zurrunbiloak bere uhinpean estalitako lurralde zabaletan? Herrikidetasunaren moldaeran sorkaririk hegemonikoena mintzaira dela erakusteko, honako egiaztapen honetara joko digu euskaltzaleak: *“Tafallarrek, gaurko leitzarrek edo hazpandarrek bezelaxe, euskalduntzat zeukaten orduan (orain dala ehun eta berrogei urte, karlista-gerrate aurreko garaietan) bere burua. Nola ez! Geroztik gailendu da espainera alderdi hortan; eta geroztik ere, espainol hizkuntzarekin batera, espainol izana, espainoltasuna, eta illaran gero espainol izan nahia eta euskaldunekiko ukoa. Beste hitz batez, hizkuntzarekin batera, herrikidetasun berri bat nagusitu da, naziotasun berri bat, eta azkenean abertzaletasun berri bat. Zerk ekarria? Ez gaitezen itsu izan: hizkuntzaren trukeak ekarria!!! Edo, osokiago azaltzeko, hizkuntza trukaraztera eragin duten kariak”* (1966b, 436).

Arras egokia deritzot azken buruan egin duen zehaztapen zorrotzari: *“Edo, osokiago azaltzeko, hizkuntza trukaraztera eragin duten kariak”*. Zehaztapen honi esker, izan ere, euskal pentsaera soziolinguistikoa behar baino sarriagotan egin izan den murrizkeria ondo baino hobeto saihestu baitu Txillardegik. Hitz batean: ingurune kulturalaren baldintzapena aintzat hartu gabe, euskara eta euskaldun izatea gauza bera bailitzen, euskaltasunaren izari-eskakizunak maila linguistiko gorrira mugatuz, euskalgintzaren ingurune soziokulturala eta nazionala alde batera uzteko joera makurraz ari naiz. Tafallan edo beste edozein bazterretan, ordea, hizkuntza-ordezkapena ez da inoiz izan, ezin izan ere, mintzabidearen mailako gizarte-gertakari hutsa. Mintzabideak mundu bat darama bere altzoan, biziera bat, ikuspegi bat, usadio bat, eta altzo honetan gertatzen den aldaketa hori hizkuntza-aldaketari atxikita doa ezinbestez.

Nazio edo etnia-identitatea kidetasun-andana konplexua dela onartzen badugu, aise ulertuko dugu Txillardegiren mezua. Kidetasun-elementu horien artean, euskalduntasunaren adierazlerik markatzaileena hizkuntza den neurrian, euskara galtzen den lekuetan beste naziotasun-sentimen bat nagusituko da nortasun-alienazioaren buruan.

Honek ez du, haatik, Ipar Euskal Herriko eta beste hainbat tokitako fenomeno hau ukatzen: hizkuntza nagusia euskara izanagatik (euskaldun peto-petoa edo euskaldun elebiduna, adibidez) nazio-kidetasunaz espainol edo frantses sentitzea, alegia. Zoritzarreko “*kari*” horiek arautzen baitute azken buruan giza bizitzaren zer-nolakoa; funtsean, komunitate bakoitzaren oinarrian dauden gizarte-indarren botere-harremanek.

Soziolinguistikaren irakasbideak adigai-sorta jakingarria jarri digu gure eskuetan hizkuntzaren eta gizartearen arteko hartu-emanak aztertzeko. Eta euskal soziolinguistikaren ibilera laburrean, ahotan hartzera noan ideia hau aurkikunde argigarritzat hartua izan da. Euskaraz adierazi izan dugunean, “gutxiespen konplexutzat” edo itzuli izan dugu euskal hitzunaren jarrera desegile hau izendatzeko. Txillardegiren lan hauetan, ordea, ordurako begiz joa zegoen hizkuntza-portaeraren azterbidean. “Hizkuntza-gorrotoa” ere erabili izan da hitzun-mota honen jokabidea azaltzeko: “*Hizkuntza galdu duen eskualdea, bere jatorrizko edo ethniazko enborretik ebakitzen eta berezten da arras; eta bere sorkurazko arrotasuna <garbitu> nahirik, bere sorterriarekiko jatorrizko maitasunari, herra eta gorrotoa darraizkio*” (1966b, 437).

Hitzunaren hizkuntza-sentimendu mikroak utzita, goazen orain hizkuntzaren eta erresumaren (nazioa, estatua) arteko kidetasunak arakatzen. Txillardegi inor baino lehen ohartu zen hizkuntzaren dimentsio politikoaz, eta egokiro ohartu ere. Gezurra badirudi ere, oraindik ez diogu gainartu aurreiritzi tamalgarri horri euskaltzaleon munduan: hots, Estatu-nazioaren eskutik abian jarritako nazionalismoak hizkuntzaren izaera eta funtzioa errotik aldatu dituela bere batasun politikoaren sistema egituratzeko prozesuan. Hizkuntza, ezer bada, osagai politikoa baita mundu moderno honen nondik norakoan. Euskaltasunaren pentsaera inozo-xaloarekin ondo baino hobeto etengo du gure euskaltzale donostiarrak, euskarari opa izan zaion tratamendu apolitikoa gaindituz.

Jakina, hizkuntzaren gaineko definizioan bertan dago gakoa: Txillardegi hizkuntza erakunde bat dela esanez datorkigu, eta baieztapen horrek hankaz gora jarriko ditu hizkuntza-izaera neutralaren ikuspegi koitaduak. Gizarte-erakunde bat, izatez, nola izan liteke gauza guztien gaineratik dagoen zer edo zer? Definizioz ere ezin da. Horra, bada, nolabait esan, aldearen koska. Estatu modernoaren sorrerarekin eta garapenarekin eskuz esku dakusa hizkuntzaren patua: “*Are gehiago esango nuke nik. Zerga-biltze antolatzailez gain, hizkuntza dala erresumaren instituzio nagusia eta sustraiezkoa. Eta hau betidanik, baiña erresumaren aginpidea gotortu ala, gero eta finkatuago eta nabarmenago gaur agertzen dala. Eman dezagun hizkuntzaren batasun-indarraren balioaren oharzapena berria dala. Baiña, halere, konturatu gabe, edo erdizka baizik ez konturaturik ere, erresumak betidanik izan du hizkuntza-politika bat*” (1966b, 442)

Oharmenaz ari zaigu Txillardegi. Eta oharmena dela-eta, galdera hauxe egingo nioke euskal pentsaera soziolinguistikoaren mundutxoari: ohartu ote gara, zinez eta

benetan, aldi hartako (1966) pasarte horretan Txillardegik zer esaten digun? Zeren eta, ondo pentsatuta, hiru oharmen zoli eta zorrotz ageri zaizkigu hor. Lehenik, hizkuntzaren izaera eta funtzioa eraldatzen ari zaigula historian barrena, eta eraldaketa horren oinarrian dagoen estatu modernoaren aginpidea gotortu ahala ari dela aldaketa hori gertatzen. Hizkuntza ez dela, besterik gabe, gizajendeak elkarrekiko mintza-beharrak asetzeko soilik darabilen tresna aldagaitza. Hizkuntzaren **instituzio**-izaera hori, hori eta horrenbestez, nazionalismoaren ardatzean funtsatutako gertaera berria dela hizkuntzaren historian. Bigarrenik, Estatu modernoan aldetik indarrean ezarritako hizkuntza-politika, Konstituzioetako formulazioak gorabehera, **de facto** beti bere nazio-hizkuntzaren aldeko politika izan dela. Liberalismoaren zorigaitzeko printzipioa, hizkuntzen arazoari dagokionez, ez dela izan inoiz harako “**laisser faire, laisser passer**” maltzur eta zeken hura baizik. Beste modu batean adierazita: hizkuntza-merkatuaren joko horretan, alde zurretik galduak dauzkala hizkuntza menderatuak deus lortzeko aukera guztiak, labur bezain zehatz esateko. Eta, hirugarrenik, hizkuntza-politika arrazoituaren politika ez dela hasi burgesiaren gidaritzapean burututako iraultzaren garaian. Aitzitik, honen aurrekari garbiak Estatu absolutuaren aldikoak ditugula, aurrenazionalismoaren hastapen-zantzuak oso argiak direlarik.

Hizkuntzaren eta herrikidetasunaren arteko hartu-emanak nabarmendu zizkigun orduko hartan Txillardegik, “euzkotarren” abertzaletasunak har zezakeen bidez izaturik. Euskara ez dela euskaldun agertzeko janzten dugun soineko apaina. Nazio-identitatearen oinarritzko zutabea dela euskara; hain zuzen ere, zeinurik garaiena bera dela, euskaldunon arteko kideatasuna eraikitzeko. Hizkuntza-atxikimendua ez dela axaleko kontua, hizkuntza ez dela mintzabide eta lanabes “hotz” eta “neutral” bat hiztunarekiko. Alderantziz baizik: hiztunaren subjektibitatea hizkuntzazko sozializazioaren bidean eraikita dagoela, eta, horrenbestez, naziotasunaren sentimenik erro-tuena euskararen bertan datzala.

Hori guztia irakatsi zigun Txillardegi irakasleak, gutako askok behar bezala erreparatu ez bagenuen ere. Baina ez da hor ahitzen irakasle honen ekarpen oparoa euskal soziolinguistikaren baratze xumean. Ereinak ereinda, oraindik ere euskal soroa jorratzen segitzen du orduan bezain gartsuki.

HIZKUNTZA ETA ERRESUMA

“*Askatasuna izan ala ez izan. Horra kaka*”. Honelaxe hasten zaigu hirugarren izkribua (Txillardegi 1966c, 449). Biziki adierazgarria hasiera bera: hizkuntzaren eta boterearen arteko lotura hauek begiz jo izana baita, batzuen ustez, Txillardegik euskal soziolinguistikaren eremuan egin duen ekarpenik oparoena. Har dezagun Josu Amezaga-ren iritzia, diogunaren lekuko: “*Edozelan ere, azpimarratu dugun bezalaxe Txillardegiren aportazio handienetako bat, gure ustez, hizkuntzaren gorabeherak*

*gizarteko botere harremanen eremuan kokatzean datza. Hizkuntzen erabilera politikoa mahai gainera ekarriz, hizkuntza ezezik kulturaren eremu osoa gizarteko dinamikan ulertu beharra nabarmentzen zaigu. Zentzu honetan, uste dugu Txillardegia eta **Bran-karen** inguko lerro politikari Ortizik jarritako <kulturalista> izena ez dela egokia”¹*

Aho batez onartuko genuke geuk ere Amezagaren burubidea. Hasieratik beretik uztartu baitzituen Txillardegik soziolinguistikaren oinarritzko axiomatzat hartzeak diren eta sekula bereizi behar ez liratekeen, baina zoritxarrez euskaltzaleen artean usuegi bereizi ohi diren, adigaiak: hau da, hizkuntza eta boterea. Begira nola zirriboratu digun orduko euskaltzaleen gogo-giroa: “*Euskaltzale gehiegiri entzuten zaio gaur berean ere hizkuntzaren kakoa <olerkian> (sic) datzala, eta ez <politikan> (<politika> hitza ematean, mespretxua darie; eta bistan da: Euskadi’ko erresumaren aldeko burrukari deritzate <politika...>). Beste batzuen ustez, euskaldunok ez dugu sekulan izango askatasuna <politikaren> bidez: <politikak> kalte besterik ez digu ekarri” (1966c, 449).*

Nola jabetu zen Txillardegia hizkuntzaren “kanpo”-historiaren edo mintzairaren historia soziolinguistikoaren ardatzean erresuma edo estatu-nazioa zegoela? Besteak beste, hizkuntzalarien tesiak kritikatu eta salatuz. Halaxe da, gezurra dirudien arren: hizkuntza zapalduen patuak arerio teoriko-ideologikorik handienetakoak hizkuntzalaritzan bertan izan ditu, eta, esango nuke, oraindik ere gauzak funtsean ez direla sobera aldatu. Gezurra dirudi, bai, inon aurkitzekoan hortxe aurkitu behar baitzuten mintzaira apaldu hauek beren zorigaitzaren atakatik ateratzeko argibideren bat. Hala ere, hizkuntzalaritzaren jakintza zientifikoa lekuan lekuko botere-eraginaren esanekoa izan dugu, gizarte-historiaren beste adar frankotan bezalatsu.

Izan ote da salbuespenik hizkuntzalarien artean? Izan direnak, ziren herrikoak izateagatik (mendeko izatearen sentipena behar nonbait!) izan dira, gehien-gehienetan. Meillet genuen herrikoa genuen, eta ez zuen jakin izan ideologia hegemonikoari gain hartzen. Honela mintzo zaigu Txillardegia gai honen inguruan: “*Meillet’ek, esate baterako, anitz izkribu egin du hizkuntzei buruz; eta bat bereziki mundu guziko hizkuntzei buruz, oso ezaguna. Hizkuntza askoren kondaira ezagutu arren, halere, eta askotan egia garbi erakutsi arren, bere chauvinismoa dala bide, ez du garbi ikusten kakoa; eta hizkuntzen galtzearen kariak <asko eta nahasiak> zaizkio. Halere hitz guziez argitzen du egia: <politikazko erakunde baten indarra, zibilizazio baten balioa, gertuko arrazoñak edo kariak izan ditezke; baiña funtsezkoa hau da: lurralde zabal batean eraikitzen dan hizkuntzak baliotasun paregabea du>. Horixe, hain zuzen! Baiña zerk egin du mintzaira hori lurraldeetan zehar ezaguna eta erabilia? (1966c, 450). Horra, bada, Txillardegiren galdera, hizkuntzalariek erantzuten ez dakiten itauna.*

1. Amezaga Albizu, Josu (1995), “*Herri kultura: euskal kultura eta kultura popularrak*”, Leioa, UPV/EHU, 77.

Erantzunik gabe jarraitzen du gure euskaltzaleak, han-hemenka galdezka ibili ondoren: “*Martinet’ek berak bi karia aipatzen ditu: baliotasuna eta ospea. Baiña, berriz galde nik: zerk egiten du hizkuntza bat baliotsu eta ospetsu? Ez, zalantzarik gabe, barneko estrukturak. Zerk, beraz?*”. Gauza bera gertatuko zaio Dauzat ahotan hartzen duenean ere: “*Dauzat’en ustez, noski, <ospea> da kakoa: bretoiñerak ez du osperik. Hazebrouck’eko flamenkerak ere ez, eta abar. Zergatik, ordea? Zerk eman dio ospea eta batasuna Holanda’n erresumak baizik, eta zerk kendu Frantzia’n erresumak baizik?*” (1966c, 455).

Euskal Herrian errotu den soziolinguistikan bertan, bestetara gabe, Estatuaren kontu hau beste edozein adierazleren pareko ageri zaigu sarri askotan. Goiko aipu horietan bezalaxe, Estatuaren hizkuntza-eragina beste faktore batzuen kideko agertuko zaigu: hala nola, esaterako, hezkuntza, ekonomia, kultura, familia eta abarren pareko. Eta gaitzerdi “gutxiespen konplexuaren” edo “blokeo psikologikoaren” kideko faktore-sailean sartzen ez bazaigu. Horrenbeste urteren buruan badirudi ez dugula askorik ikasi.

Ikas dezagun, beraz, berandu bada ere, Txillardegik orduan zorrotz bezain egoki esana: “*Nik dakidanez, beraz, nehork ez du esaten: <Hizkuntzaren kakoa erresuma da. Erresuma-hizkuntza billakatzen ez diran hizkuntzak galtzen dira, eta erresuma-hizkuntza billatzen diranak oro salbatzen>. Erresumak erabakitzen du hizkuntzen etorkizuna; eta gero eta nabarmenago da hau egia. Hauziaren kakoa hortan datza. (...) Esan dezagun, beraz, oraingoz, eta erresuma hau dan edo hura dan aztertu gabe, erresuma dala hizkuntzen etorkizuna erabakitzen duena*” (1966c, 452).

Erresuma edo nazio-estatu ez da, hortaz, beste faktore soziolinguistikoaren sailean ikertzeko adigaia. Hau beste guztien gainetik dago, bai teorian eta bai praxian. Izan ere, hizkuntzaren patua gizarte-indarren hartu-emanetan datzala onartzeko eragozpenik ez baldin badugu, ez genuke, orobat, honako egiaztapen hau berresteko arazorik izan behar. Alegia, gizarte-indarron nondik norakoa erabakitzen den gunerik erabakigarriena Estatuaren botere-metaketa dela, eta, horrenbestez, hizkuntzen nondik norako hori goitik beheraino baldintzatzen duela Estatuaren osotasun-izaerak. Utz ditzagun Irlandako kontuak, behingoz, adibide honek ez baitu deusik erakusten hemen diogunaz.

Euskal pentsabide soziolinguistikoaren baitan bada beste uste hutsal bat. Hemen, Txillardegiren gogoeta-bidean aurrera goazen neurrian, aipagarri deritzogu zinez honako uste honi. Labur-zurrean esateko, zeratsu diola esango genuke: euskaldunak izan garela, euskarari gagozkiola, eta gure izatea euskara dela. Gero, botere-kontuak eta, Estatu-auziak eta, hori gure egoerari omen dagokio. Izan ala egon; izaera ala egoera. Izatezkoa (hizkuntza) ala axalekoa (boterea). Honelako irizpideak darabiltza hainbatek euskararen zoriari buruz pentsatzen diharduenean. Libra gaitzala esentzialismo honetatik, norbaitek edo zerbaitek. Eta lehenbailehen, otoi!

Izan garelako gara, bai, jakina, baina ez luzarorako, baldin eta, garenak izateko, izate hutsean oinarritzen bagara. Gauzak aldatu egin dira, eta erro-errotik aldatu ere, Txillardegik ongi dioskun legez: “*Mende anitz igaro dugu hizkuntzak ematen duen herrikidetasun horri helduta. Aurrerakoan ez da aski izango. Kontuan har dezagun*” (1966b, 447). Amaitu da identitate etniko-kulturalean funtsatutako Euskal Herria. Eredu honen arabera euskaltasuna hil-hurren daukagu Iparraldean: ez dauka etorkizunik, kito. Bizirik jarraitu nahi badugu, bestek egin dutena egin behar dugu geuk ere: euskal identitateari zor zaion aterpe politikoa (euskal Estatu) eraiki, edo bestela gauden egoera honetatik ez gara sekula aterako.

Segidan datozkigun hitzok esan zituen garaian esateak, are gorago darama Txillardegiren merezimendua. Gaur bertan ere euskaltzale bat baino gehiago uzkurto egiten baita honelakoak aditu orduko : “*Askatasuna izan ala ez izan, etniaren zerbitzuko erresuma bat sor ala ez sor. Horra kakoa*”. Nork esan du lehendabiziko aldiz gurean botere politikoa botere linguistikoaren zerbitzuan jarri behar dela? Hortxe dauka esaldia, berriro irakurri nahi badu. Baina goazen aurrera xehetasun hori gogoan hartuta: “*<Politikarik> ezak hondatu gaitu euskaldunok, hain zuzen. Euzkadi sortzen jakin ez dugulako gaude gure huntan. Ez gaitu galdu, hitz batez, <politika>ren gehiegiak eta <soberaniak>, ezak eta eskasiak baizik! Eta lehen herri batek mende batzutan iraun bazezakean ere, erresuma bat bere zerbitzuko izan ez arren, gaur hori ez da posible*” (1966c, 455).

Hizkuntzaren estatus eta izaera politikoa aldatu da modernizazioaren joan-etorrian dagoeneko esana dugun moduan. Kapitalismoaren garapenak hizkuntza bateratu-publikoa ezarri du Estatuaren mugapeko herrialde zabalean, tartean dauden herri-hizkuntzak irentsiz: hitz batean, hizkuntzen historiak mugari sakona jarri digu begien bistan, ikusi nahi duenarentzat. Txillardegik aspaldi ikusi zuen, eta gidarizat hartu behar genuke puntu honetan ere: “*Hein batean, beraz, ukatzerik ez dago: naziogarri dan aldetik, hizkuntzarekiko istimua berri-berria da. Bego hori hortan. Egia dalako, eman dezagun gauzak sakonki aldatu dirala berrehun urte huntan. Hizkuntzari buruz, gisa denez, gure iritziak eta jokabideak (eta erresumak) aldatu egin dira*” (1966c: 456).

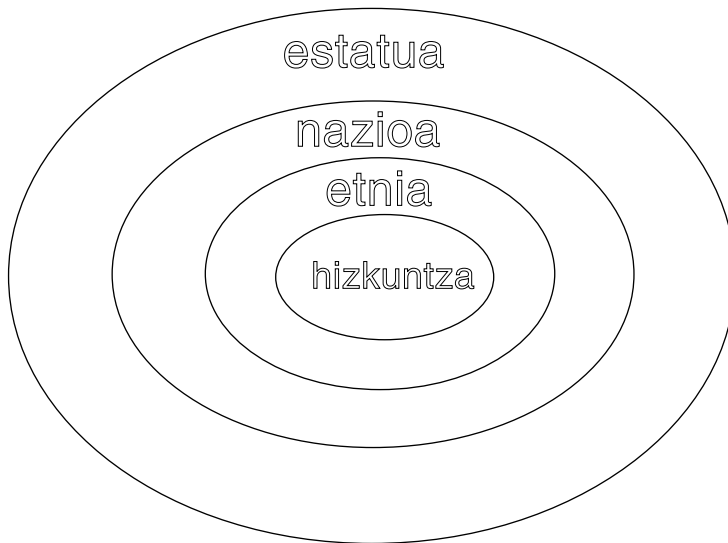
Nolanahi ere, erne gero, dena delako “Euzkadi” horrekin! Gorago eman dugun xehetasuna biziki esanguratsua iruditu zaigu: besterik uste arren, Txillardegi izan dela esan dugu, euskal agintea euskal hizkuntzaren aldera makurtu behar dela estreinakoz azpimarratu duena. Eta hona berriro ere, lehengoak lehengo, zehaztaperen jakingarrien argitan: “*Ez da aski, halere, Euskal Herrian esate baterako <Euzkadi> izeneko erresuma bat sortzea. Beharrezkoa izanagatik ere, ez da aski. Euzkadi’ko erresuma euskaldunen zerbitzuko jarri behar da; euskal kulturaren zerbitzuko. Ez Euskal Herri’ko eremuan edo eremuetan bakarrik: gure mendietan eta hirietan <norteñoartzarkada> bat sor diteke <Euzkadi> izenez. Kasu! <Etnia> esan dut. Baiña hor ez dago arrazazko joerarik batere*” (1966c, 465).

Hirugarren idazlan honekikoak egin aitzin, ohartxo bat. Elebitasunaren auziari dagokio. Hitzez hitz aipatzen ez bada ere, dagoeneko (1966) argi baino argiago zedarrituta dauka Txillardegik elebitasun sozialaren zer-nolakoa. Lurralde bat, mintzaira bat. Edota, nahiago bada: erresuma bat, hizkuntza bat. Hori da lege nagusia nazionalismoaren historian, eta horrekiko leial izan nahi du. Ez dio inori iruzurrik egin nahi, alegia, ezinezko orekaren orekak orekatu nahirik, gure arteko askok gaur bertan egin ohi duen moduan. Gizarte-legeak gizarte-kontuak dira, ez gure nahikundeak.

HIZKUNTZA GIZONAREN ZERBITZUKO

Hona dakargun laugarren saio honek Txillardegiren ikuspegi orokorra aurkezteko balio diezaguke. Txillardegiren planteamendua ez baita halamoduzko irizpide kulturalistetan oinarrituriko pentsamendua. Are gutxiago, jakina, euskara bere bakar-gorrian harturik, honen bizi-iraupenaren funtsean dauden *kariak* alde batera lagata, mamitutako burutazio arina. Ez horixe! Eta aurreko lerroak irakurri dituenak, ezin du hau ukatu.

Euskaltasunaren teoriagintza honetan teilakatze-irudia hauteman dezakegu. Euskal herri-nortasunaren sisteman, gure aldetik, besteak beste, geruza-maila hauek atzeman ditugu. Ikus dezagun gainjarritako zirkuluen bidez adierazi nahi duguna:

Lehenak bigarrena eskatzen du; bigarrenak hirugarrena; eta hirugarrenak laugarrena. Ez dago bakarkako irtenbiderik: elkarrekiko dialektikan datza irtenbidearen atea. Euskal nazioa eraikiko bada, laurak dira ezinbesteko. Zein bere egitekoan, eta guztien arteko hartu-eman estuan kateatuak; hemen ez dago tokirik paradigma murriztai-learentzat.

Lau mailen arteko barne-lotura honela adierazi zigun Txillardegik orduan: *“Etniarik gabe, hortaz, naziorik ez dagoen ezkerro, zer egin? Gurean: euskerarik gabe euskal naziorik ez dagoen ezkerro, zer egin? Euskal Herria bizi-arazteko eskubiderik ba ahal dugu? (...) Huna hemen erantzuna: Euskera euskaldunen zerbitzuko jarri ezkerro, euskaldunen eskubideak errespetatuak dira eta gure nazioa salbaziorako bidean abiatua. Eta eskubidea dugu (nork ez!) Euskadi’ko erresuma sortuz, gure Euskal Herria’ri eusteko”* (1966d, 473).

Hizkuntzak ezinbestekoa du kulturaren (etniaren) sostengua, oinarri etnokulturalik ez duen herriak tradizioaren unibertsoarekin etendura bortitza dakarrelako gainerakoan. Halaber, etniak noraezekoa du nazioaren sostengua, abertzaletasunaren barne-kohesiorik gabe historian barrena datorren oinarri etnokulturalak nazionalismoaren aroan zer eginik ez daukalako. Eta, azkenik, baina ez azken, nazioak behar-beharrezkoa du estatuaren sostengua, nazio-identitatearen elementuak gizarte-harremanen sarean Estatuaren esku bakarrik dauden botere-eskumenei esker hezur-mamitzen direlako.

Ez dezagun ahantzi 1960ko hamarkadan plazaratuta daudela idazkiok. Gaur bertan ere, inork gutxik aurkeztuko liguke hain modu garbi eta zehatzean euskararen eta Euskal Herriaren arteko lotura. Lotura eta loturaren ondoriozko inplikazioak: hau da, euskalgintzan esku hartzen duten oinarritzko lau osagarrien jarduna, jardun honen zergatikoak argudiatuz eta funtsatuz. Miresgarria.

Gauza askotan gaude zorretan Txillardegirekin. Hemen euskal pentsaera soziolinguistikoaren alorra arakatu dugu pixka bat, eta apur hori nahikoa izan da bere ekarpenaren sakontasunaz ohartzeko. Horrez gain, nik neuk badut kontutxo bat Txillardegirekin garbitzeko. Lotsagabe jokatu nuen behinola gure euskaltzale handi honekin, eta berandu bada ere, barkamena eskatu nahi diot lerro hauen bitartez. Ez ziren hizkuntza-kontuak, sozialismo-ereduari zegozkion gorabeherak baizik. Ezjakina eta dogmatikoa mihiluzea denean, honelakoak gertatu ohi dira².

2. Bi artikulu hauek dira izan genuen eztabaidaren lekuko. Nirea: *“Txillardegiren sozialismoa”*, Zabal-18, Baiona, 1976, 33. or. Berea: *“Izarreko’ren sozialismoa”*, Zabal-19, 1976, Baiona, 40. or.

BIBLIOGRAFIA

- Txillardegi (1966a): “Hizkuntza eta pentsakera” in *Branka-I*, San Sebastián, Ediciones Vascas Argitaletxea-1, 51-73; edota in *Euskal herritik erdal herrietarara*, Amorebieta, 405-432. orr.
- , (1966b): “Hizkuntza eta herri-kidetasuna” in *Branka-II*, San Sebastián, Ediciones Vascas Argitaletxea-1, 83-97; edota in *Euskal herritik erdal herrietara*, Amorebieta, 433-447. orr.
- , (1966c): “Hizkuntza eta Erresuma” in *Branka-V*, San Sebastián, Ediciones Vascas Argitaletxea-1, 271-283; edota in *Euskal herritik erdal herrietara*, Amorebieta, 449-466. orr.
- , (1966d): “Hizkuntza gizonaren zerbitzuko” in *Euskal herritik erdal herrietara*, Amorebieta, 467-477. orr.

Txillardegi, burkide eta aberkidea hezitzaile gisa nahiz giza hezitzaile

Fito Rodriguez

UPV-EHUko Hezkuntzaren Teoria eta Historia saila, UEUKidea

Txillardegiren ekarpena heziketa mundura, artikulugile honen aburuz behintzat, ezin da jakintza-arlo berezietara (hala fonetikara nola soziolinguistikara) soilik mugatu. Aitzitik, Txillardegi hezitzaile gisa zer den konturarazteko, hezkuntza-arloan bertan intelektual modura aztertu behar dugu ezinbestean. Jite haxe dugu, ordea, egungo Pedagogian gutxiturik bezain ahazturik dagoen joera. Izan ere, Irakaskuntzari buruzko proposamen garaikideak azpimarraturiko irakaslearen portaerak teknikariaren irudia hobesten du, irakaslegoaren gizarte-inplikazioa baztertuz. Txillardegiren adibideak, berriz, hezkuntza eta hizkuntza politikatu egin dizkigu intelektual gisa. Horra hor bere funtsezko ekarpena hezkuntza-harremanen mundura.

Izaera kaleidoskopikoa dugu Jose Luis Alvarez Enparantzarena. Joan Mari Irigoien-ek famatu zituen poliedroen hostoen antzera, hamaika aurpegi dituen pertsonaia da. Liburu honetan haietariko batzuk azalarazten direnez, niri Hezkuntzarekin loturik daudenak agertzea suertatu zait. Ez dira haiek, agian, Txillardegiren aurpegi ezagunenak. Izan ere, politikagintzan edo ideologian, eleberrigintzan nahiz literaturan oro har, hizkuntzalaritzan edota soziolinguistikari bereziki... berak erein, hazi eta hedaturiko uztak nabarmenak ditugu oso. Pedagogiaz, ordea, ez du gauza handirik idatzi eta, gainera, gure Filosofia eta Hezkuntza Zientzien Fakultatean egondako urte luzeetan erbesterauaren jitea ez bide du inoiz guztiz galdu gure Joxelusek.

Hala ere, gauza pare bat azpimarratu nahiko nuke nik Txillardegi eta Pedagogia elkarrekin lotzerakoan.

Alde batetik, bere izaera eta historian euskal intelektualaren ezaugarriak nabarmentzen diren legez, eskola emateko garaian ere hezitzailearen rola intelektualaren ereduarekin lotu izan du beti, niretzat, egun ia ahaztuta bezain funtsezkoa zaigun hezkuntza-jarrera erakutsiz eta, *de facto* edota errealtatez, heziketan intelektualaren irudia aldarrikatuz.

Bestetik, ofiziozko hizkuntzalaria eta fonologoa izanik, baina aldi berean hala-beharrezko soziolinguistikako ikuspegiak galdu gabe, bere maisutza-lanetan kasu

berezia egin dio aspaldidanik kezkatu nauen arazoari: ahozkotasanaren eta heziketaren arteko binomioari, alegia.

Izan ere, Txillardegiren nortasun publikoaz aritzerakoan bi ardatz antzematerik badao ere (bizierak eta idatziak), eta Historiarako bereziki bigarrenagatik ezaguna bada ere, bere bizipenek baldintzaturiko idazkiak ditugu ia bere bizitza osoan zehar berak izkribatutakoak. Euskaltzaindiko liburuzaina den Pruden Gartzia oñatiarrak bildutako Txillardegiren milaka artikulu, ehunka saiakera eta dozenaka liburu haien atzean, Joxeluisen bizitza dugu, eta, nabarmenki, bere hautu politiko eta intelektuala. Horixe da ekoizitako literaturaren sorburua, eta gainera, bere kasuan inon baina argiagorik ezin, bai artikuluak baita saiakerak eta gainerakoak ere benetako literatura ditugu. Berea izan baita euskal letretan bederen narratiban, poesian edo antzerkilaritzan nekez aurki daitekeen literatura modernoa, hain zuzen.

Baina, goian aipatu bezala, bere bizipenak idazki haien oinarri eta akuilua izan badira ere, itzalean geratu ohi zaizkigu argitaratutako letren aldean. Eskola ematean, berriz, benetako Txillardegi intelektuala azaldu izan da beti, eta horri erreparatu nahi diot nik hemen eta orain, irakaslearen erantzukizun intelektuala proklamatzeko. Izan ere, hezkuntza-erreformako sasoietan (erreformismo-garaietan esan genezake, bide batez) errotik garaturiko Txillardegiren diskurtsoa, berdin fonetikaz edo gramatikaz, elebitasunaz nahiz hizkuntz eskubideez... bere hausnartzerako gaitasuna ez da inoiz motz geratu irakaslearen ustezko neutraltasunaren mozorropean. Aitzitik, bere hautuak beti agerian, haren eskoletan erreformismoak ez du inoiz tokirik izan.

Laurogeiko hamarkadaren hastapenetan Zorroaga zaharreko hartan bildu ginenean, nire aurrean pausatutako gizona, bere izkribu eta haietarako erabiltzen zituen goitzenen bidez soilik nuen ezaguna. Larresorok edo Txillardegik ogibidezko lanerako hiru aukera zituen aurrean aldarte hartan. Alde batetik Deustuko Unibertsitatean irakasle gisa segitu. Bestetik, Donostian sortzen ari ginen Euskal Herriko Unibertsitate Publikoan aritu; baina azken honetan bi bide desberdin bazituen ere, gutxienez: Filosofia-arloan aritu ala Hezkuntzan murgildu. Azken hau izan zen orduko Joxeluisen hautua. Eta bere bizitzan egindako besteak bezala, ene aburuz, hautu politiko eta erradikal baten ondorioa izan zen hura. Garai hartan itxaropenaz beterik abian zegoen Unibertsitate Publikoa aukeratzea begi-bistakoa bazen ere, Txillardegiren berezko tokia Filologia Fakultatean zegoen; baina, askotan legez, erbestea egokitu zitzaion berari. Hau da, orduko Unibertsitate publiko berria aukeratu zuen, nahiz eta berarentzat a proposena ez izan Deustuko euskal filologiaren aldean, akademikoki behintzat. Eta sortzen ari zen Unibertsitate hartan Pedagogia aukeratu zuen (orduko Hizkuntzaren Pedagogia, zehazkiago esanda) Hizkuntza-Filosofiaren kaltetan, askoz euskaldunagoa eta euskal gizartearentzat eraginkorragoa-edo iruditzen baitzitzaion, nahiz eta garai hartako Filosofia Fakultateak hasi berria zen Zorroagako ospe eta prestigioa gehiena bildu.

Pasadizo txiki honek, bada, Joxeluisen hautuen berri ematen digu. Bere bizitza publikoak antzematen uzten ez duen bizipenen itzala. Idatzita ez dagoena, baina, era berean, pertsonaia publikoaren ezaugarriak erakusten duen jarrera. Dena den, irakasle bati buruz aritzerakoan aipaturikoa anekdota hutsa baino areago, esan bezala, ondorio pedagogikoak dituen jitea dugu, Txillardegik, intelektual gisa, hezkuntza-mailan azaldu ohi duen tenorea, hain justu.

Kontuan hartu beharra dago, azken hogeitun urteotan (biok batera heziketa-zereginetan ibili garen haietan) pedagogiaren mundua etsipenak jota egon dela. Funtsezkoak izan zaizkigun egileek (Basil Bernstein, Michael Apple edo Pierre Bourdieu eta Jean Claude Passeron¹) irakaskuntzak indarrean zegoen gizarte-mota iraunarazteko besterik ez zuela balio zioten. Bai hizkuntza-mailan baita hezkuntza-arloan ere, sistemarekiko konplizitatea ala salaketa-bideak ziren azaleratzen ziren aukera bakarrak. Etsipen honen aurrean Txillardegiren zeregin erradikala, nola irakatsitako edukietan hala emandako eskola-formetan, intelektualarena izan da eta, praktikan, Henry Giroux-ek teorizatutako irakasle eraldatzailearen eredu² gorpuztuz joan da.

Hau da, intelektual gisa gizarte mailan erakutsitako jarrera bera dugu Txillardegik hezkuntza-jardunean irakatsitakoa. Alde batetik eta edukiei dagokienez, etengabeko gaurkotze eta birziklaia landuz (egungo globalitatearen kulturaren inoiz baino premia-koagorik suertatzen zaiguna). Bestalde, irakaslea teknikari huts gisa nahi duen moderniaosteko eskola instrumentalistan, Txillardegik hausnarketarako tartea modu irekian eduki du beti. Hitz batean, bere bizitza osoa bezala, Joxeluisek “politizatu” egin du hezkuntzaren jarduna, edo hobeto esanda, berak emandako gaitan (elebitasuna, soziolinguistika eta abarretan) ezkutaturik zegoen politika azalarazi du, intelektual eraldatzaile bati dagokion eran, bide praktikoa batez, pedagogiak ahazturik zuen jarrera kontzientziatzaile historikoa berreskuratz³.

Baina badago Txillardegiren zeregin pedagogikoetan gaur egun funtsezkoa den beste nabarmendura bat. Izan ere, eta goian aipatu bezala, intelektualari dagokion jite erradikal hura gizarteari buruzko ohiko irakurketa marxistazalearekin loturik azaldu zaigu. Bai Bernstein-ek, Apple-k edo Pierre Bourdieu-k eta Jean Claude Passeron-ek, baita Freire-k ere, salatu duten zapalkuntza, funtsean, salaketa ekonomikoa izan da soilik.

1. Bernstein, B. (1977): *Class, Codes and Control*. London, Routledge & Keagan.

Apple, M. (1986): *Ideología y currículo*. Madril, Akal.

Bourdieu, P.-Passeron, J.C. (1981). *La Reproducción*. Bartzelona, Laia.

2. Giroux, H. (1990): *Los profesores como intelectuales*. Bartzelona, Paidós.

3. Freire, P. (1985): *Pedagogía del Oprimido*. Madril, Siglo XXI.

Txillardegiren ekarpena, hezkuntza munduan hizkuntz eta kultur zapalketari eman beharreko berebiziko arreta⁴ da. Ildo honetatik bat dator W. Labov-ek B. Bernstein-i berari egindako kritikarekin⁵ eta M. Stubbs-ek garai bertsean proposatutakoarekin⁶. Hau da, kultur zapalketa ezin dela etengabe irauarazten den egoera modura ulertu. Aitzitik, eskolak baduela hizkuntz eta kultur zereginetan erantzukizun berezia, eta bere hartan (nahiz ez horretan bakarrik) zapalkuntza-egoera iraultzeko lan egiterik ere baduela.

Eskolan, beste gauza guztiarekin batera, hitz egiten da, eta hitz-jario eskolarraren garrantziaz ohartzeko Txillardegiren ekarpen praktiko zein teorikoak hurrengo ikerketetan emango dutenari behar bezala erreparatzeko, honezkero antzematerik badago ere⁷, goiz da oso. Burutu den liburu hau, ziur aski, Txillardegi intelektual eta maisuaren ekarpenak bere ardatzetan kokatzeko baliagarria delakoan nago. Irekitako bideak, ordea, oraindik jorratzeke dauzkagu eta horrek guztiak lan handia ekarri arren, gure Txillar aintzindariak jadanik burututakoa ez da tamaina gutxiagokoa izan. Segi dezagun, beraz, hazitakoa landatzen eta jasotakoaz go-zatzen....

4. Txillardegi (1984). *Euskal kulturaren zapalketa*. Donostia, Elkar.

5. Labov, W. (1972). *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia, Univ. of Philadelphia.

6. Stubbs, M. (1984). *Lenguaje y Escuela*. Madrid, Cincel.

7. Rodriguez, F., Esnaola, I. (1998). *Euskara mintzatuaren erronkak*. Donostia, Newbook-UPV-EHU.

Herri euskaldunetan ikusi genuen lehen zinema hura (Aramaio 1956-1968)

Patxi Salaberri Muñoa

“El cine no tiene patria ni lengua”

Ariadna Gil

2000ko urtarrilean

“Eta guk gaixo zozoak alde batherat baztertzen,
erdaraz liluratuak eta uztartuak”

Manezaundi

Aramaioko zinemaren eta, zeharka bada ere, bizimoduaren mikrohistoriarako materialak eta hainbat berri eskaintzea du xede lantxo honek. Ez du, dena den, hausnarketarako parada ere baliatu gabe utzi nahi, hona ekar litekeen datu-pilaketa hutsak ez bailuke ezertarako balioko, gero gertakarien interpretazioren bat —xumeena izan arren— egituratzen saiatuko ez balitz.

Ildo horretatik, artikulu honetan planteatzen da nola bihur daitekeen faktore zeharo akulturatzaile, normalizazio-baldintzetan komunikaziorako, kultur transmisiorako eta gizakion aberastasunerako sortua den baliabide bat. Ondoko lerrootan, beraz, Euskal Herriko makina bat herritan gertatutakoaren adibide bat baino ez da eskainiko, historia larriak eskuarki erakusten ez duena.

0. OROITUZ

Eufemismoen parekoak ohi dira beti gerren hondamendia eta giza triskantzak adierazteko erabiltzen diren kalifikatiboak, eta eufemismo ahulen pareko lirateke, halaber, euskal gizarteak 1936ko gerran eta gerra ondoren jasan izan zituenak definitzeko erabili beharko genituzkeenak oro, zeharo zapuzturik utzi baitzuten Euskal Herria sarraskiek eta pentsaezinezko errepresioak. Eta horrela, hiru urte lehenago —Errepublikara iragan, hain zuzen— inoiz baino itxaropentsuago eta bizitzeko gogo gehiagoz agertua zen gizarte hura egoerarik goibelenean murgildu zen bat-batean, indarrak arras andeatuta.

Eta kostatu zitzaion burua duintasunez altxatzen hastea; izan ere, mehatxu-giro hura pairatu zuen gizataldearen lehen bizi-urratsak mende erdia nasaiki gaindituta

zuenean eman baitzituen. Gorabeheraren bat edo beste ukatu gabe, bat datoz adituak urrats-urtea 1956an kokatzean.

Esanguratsua Euskal Kulturaren garapen-dinamika malkartsuaren —eta ez bakarrik euskaldungoak lehen “salbuespen-egoera” nozitu behar izan zuelako— urte hartan, Txillardegi idatzi bezala, “euskal munduaren belaun berri bat sortzen da, eta hazkunde isilean abiatzen” (Txillardegi 1984, 23). Belaun berriaren sorrera-fase horrek 1968ra arte iraungo zuen, diktadurak beste salbuespen-egoera latz bat ezarri zuen urtera arte hain zuzen.

Tarte hartan, besteak beste, kultur arloan atzematen ziren hutsune eta gabeziei aurre egiten hasi zen da aipatu belaunaldia. Hizkuntzaren inguruko kezka, euskararen batasuna, ikastolen hedapena, euskal kultura eta literaturaren normaltze-nahia... orduan lantzen hasiko diren arlo batzuk baino ez dira.

Epe horretan, dena den, ez zen faltatu beste kultur errealitate bat ere euskal gizartean, paraleloki zebilena, herrietan “egunerokoagoa” —ez hurbilagoa ezinbestean— eta, hein handi batean, ordura arteko dinamikak eta joerek bideratzen zutena. Errealitate haren sortzaileek ustezko kultur fenomeno eta ekoizpen unibertsalak eurrez eta erraz eskaintzen zituzten eta era xumean bereganatzeko moduak azaltzen (eta saltzen, eiki).

Zinemarena horietako bat izan zen Euskal Herri zabalean, baina batik bat, nola ez, herri euskaldunetan. Eta horrela, gizaratek irrikatzen zuen mundu berri, desberdin eta liluragarri batera iristeko bidea zirudiena, produkzioa eta banaketa bideratzen zituztenen planteamenduetara bortizki makurrarazten zuen tresna baino ez zen. Kultur fenomenoaren tasuna galdu gabe (eta horren aitzakiapean, noski), kultur kolonizazioaren lanabes ezin egokiagozat agertu zen.

Arabako herri euskaldun bakarrean, Aramaion alegia, zinemak 1956tik 1968ra bitartean izan zuen harrera, eragina eta ondorioak ezin garbikiago mintzo dira kultur ezpataren beste ahoaz.

1. ARAMAIOS

Aramaio, bizimoduan zein kulturaren, kutsadura gutxiko irla moduko bat izan da luzaz. Eredu tradizionalei eta euskarari tinko atxikirik, ez du bertan industrializaziorik eza-gutu (oso jende gutxi biltzen zuen ehun-lantegitxo bat izan ezik), eta, ondorioz, inmigrazioaren fenomeno ere txikia izan da beti. Geografikoki ere esparru itxia du, eta kotxearen hedapen garaira arte biztanleek ez zuten aukera gehiegirik izan inguruko herriekin harremanak mantentzeko, Arrasaterekin ez bazen, aspaldidanik aramaioar gizakume gehienen lan-lekua izanik.

Horrek guztiak, jakina, eragin handia izan zuen jendearen izaera-moldaketan eta, aldi berean, asko lagundu zuen bertako gizataldearen bizitza eta iraupen-sistema tradizionala babesten.

Elementu horien lardaskatze-lana, ezaguna da, Euskal Herri osoan inposatutako politika errepresiboa, hizkuntza arrotza, eskola gaztelaniaduna eta beste faktoreen eskutik etorriko zen. Eta “teknologia berrien” etorrera bera ere hainbat eta hainbat ezaugarri funtsezkoen apurtzaile masiboa gertatuko zen apurka-apurka.

Guztiarekin, zinemaren liluratze- eta barneratze-ahalmena izan zen aipatutako eskema nagusien suntsitzailerik eraginkorrena¹, zenbaitetan oharkabean, gustura gehienetan, zinemak areagotu baino ez baitzuen egin beste “bitarteko” guztien indar alienatzailea eta efektu kolonizatzailea.

2. ZINEMAREN LEHEN EGUNAK

Aramaioko zinemaren sorrera familiaburuen elkartearen ahaleginen fruitu izan zen. Hala ere, herriko lau apaizak izan ziren dinamika berriaren sortzaile ofizialak.

Parrokiarena zen heinean (ofizialki “Salón parroquial”, “Cine parroquial” legez ezagutuko zen), parrokoak eta Aramaioko beste hiru apaizek bideratu zuten ekimen ofiziala (eskabideak, ordainketak, diru-bilketak², etab.).

Zinerako tresneriaren erosketa nagusia 1956ko urtarrilaren 26an burutu zen. Lehen proiektzio-makina 16 mm-koa izan zen, “Marín” markakoa, 65 modeloa. Denetara, 28.824,40 pezeta. ordaindu zitzaizkion Bilboko “Ricardo L. Martín” (“Delegado para el Norte de España de Cinematografía Marín. Máquinas de cine sonoro de 35 y 16 mm.”) izeneko enpresari³.

Lehenengo urteetan toki aproposena udaletxeko aretoa zenez gero, proiektzio-makina jartzeko gelatxo bat egokitu zen bertan, eta bien arteko horman 20 x 27 cm-ko leihatilatxo bat egin zen. Aretoaren beste aldeko horman ezarri zen pantaila, legez derrigorrezkoa zen Franco-ren argazki ofizialak ezin hobeki eta era egonkorrean instalatzen zuelarik.

1. Telebistak hirurogeiko hamarkadara arte itxaron behar izan zuen herriratzeko. Handik aurrera, hala da, zinema bazterteraino eramango zuen erreferentzia nagusia bilakatzen hasi zen Espainiako telebista.

2. Azpimarratzekoa da 22.000 pezetako aurrekontua bildu ahal izateko kanpaina berezi bati ekin zitzaiola aramaioarren artean. Jende askok erantzun zuen kopuru desberdinak mailegu gisa utziz (25 pezetatik 1.000 pezetara bitartekoak).

3. Baiki, enpresa hark pelikulez hornitzeko konpromisoa ere bazeukan, zerbaitegatik baitzen “Delegado para el Norte de España de Pax Films CIFESA. Películas de 16 mm.”. Aurrerantzean, fakturaburuetan soil-soilik “Pax-Films” esanguratsua agertuko zen.

Aretoan, hormetan inguruz inguru josirik zeuden bankuez gainera, 130 aulki ipini ziren. Bestalde, eta aulkiek ikararik egin ez zezaten, haien artean listoi luze batzuek lotuta utzi ziren lerroka.

Pelikula guztiak proiektzio-gelatik zetorren makinaren etengabeko zarataz lagun-durik ikusten ziren. Halaber, filmen luzeraren arabera, pelikula guztietan hiruzpalau atsedenaldira uzten ziren, bakoitza hamar bat minutukoa, pelikula-bobina aldatzeko adinakoa.

Lehenengo pelikula 1956ko urtarrilaren 29an eskaini zen (*Corazón de Piedra*), film labur batez lagunduta (“¿Conoce Vd. la luz?”). Harrezkero, igandero —eta geroago larunbatero ere— izango zuten aramarioarrek zinema ikusteko aukera. Oro har, lehenengo urteetan pelikula bakarra izan ohi bazen ere, laster ekin zitzaion pelikula bera larunbat gauean eta igande arratsaldean emateari⁴.

Bederatzi urtez iraun zuen zinemak udaletxean. Filmak formatu handian estandarizatzen hasi zirenean makina zaharrak ezin proiektu zitzakeenez (merkatuan gero eta formatu zaharrek pelikula gutxiago zegoen), derrigorrezko bilakatu ziren egokitza-penak. Zine-areto berriaren bedeinkazioa 1965eko azaroaren 27an egin zen.

Han gauzak apalkiro baina behar bezala atondu ziren: hirurehun bat pertsonarentzako areto handia, proiektzio-gela intsonorizatu eta leku altu batean kokatua, proiektzio-makina berria (hasieran ikatz-sistemaren bidezkoa, lanparetakoa geroago), antzerki modura erabiltzeko eszenatokia (zoruko tranpola eta guzti), bi leihatilako saltokia, komunak, taberna gisa baliatzeko lekua, etab.

Eraikuntza berriak alde nabarmena ekarri zuen kalitatearen aldetik. Batetik, pelikulen formatu berriak zekarren tamaina zabalagoa, irudi garbia eta argitsua, soinua pelikularena (eta ondoko ikuskideena agian, baina ez proiektzio-makinarena, lehenago legez), etab.; bestetik, besaulkien erosotasunaz gainera, perspektiba berria aurkitu zuen ikusleak, izan ere, aretoaren pendiza zela eta, ez baitzen buruen artean filma ikusteko bitarterik bilatzen ibiltzeko premiarik⁵.

Bestalde, bilakaera ekonomikoaz den bezainbatean, atarramentu ona atera zitzaion zinemari, batez ere lehenengo urteetan. 1958an, esaterako, irailetik abendura bitartean, eta behin zine-batzordekideen bazkaria (595 pezeta) eta ohiko (langileen

4. 1963. urtean aldaketa garrantzitsu bati ekin zitzaion: larunbat gauean guztientzako pelikula eman ondoren, igandean errepikatu eta, igande gauean, nagusientzako bat eskaini. Horrela, adin guztietarako filmak ziurtatzen hasi zen.

5. Zinema berriko bigarren proiektzio-makina erositakoan, behialako bizpahiru atsedenditxoak ere bakar bat izatera igaro ziren, juxtu jendearen premia fisiologikoak betetzeko pentsatua, eta normalean, ordu eta erdiko iraupeneko pelikuletan, azkenaurreko bobinaren bukaeran.

“soldatak”, argia, porteak, zergak) zein ezohiko gastuak ordaindu ondoren, 14.000 pezetako irabaziak geratu ziren. 1959an 25.000 pezetako saldoarekin itxi zen kontabilitatea⁶.

Hurrengo urteetan, eta 1968ra arte behinik behin, zinemaren bideragarritasuna aski ziurtaturik geratuko zen, beti baitzegoen kutxan gastuei aurre egiteko adina diru.

Denetara, 1956ko urtarriletik 1967ko abenduaren 31ra bitartean 790 film proiektatu ziren Aramaion, 66 bat pelikula urteko hain zuzen, bakoitza zegokion NODOarekin edo film laburrarekin.

3. IKUSLEEZ ZERBAIT

Aramaion zinema “kaleko” (Ibarrako, beraz) biztanleen gertakaria izan zen, oro har. Besteak beste, baserriak urrun geratzen zirelako (oinez egin behar izaten zen joan-etorria), astean zehar aski birunda egiten zelako (lanera edo, hurbilen zeuden baserrietakoak, eskolara), zine-saioak larunbat gauetan izaten zirelako eta igandean aski bide zutelako meza-etortzearekin, eta, nola ez, baserriko haur eta gazteen artean bestelako lanak, beharrak eta interesguneak zeudelako, zinemaren irradiazio-eremua kaleko jendearengana baino ez zen iritsi.

Kaletarren artean ere, hasieran batik bat, ume, gazte eta, gehienez, berrogei bat urteko helduen kontua izan zen filmak sistematikoki ikustearena. Salbuespenak salbuespen, adineko jendearen artean ez zegoen fideltasun handirik asmakizun berriaren besoetan erortzen hasteko.

Bilakaeraren ideia bat egiteko⁷, 1957ko otsailaren 3an, 10ean, 17an eta 24an emandako pelikuletarako 382 sarrera saldu ziren nagusienak⁸ eta 378 sarrera haurrenak (batez beste, 190 bat pertsona pelikulako). Kopuru zehatzagoak atera daitezke, ziurrenik, urtarilaren 13an eta 20an eskainitako saioetatik: 279 sarrera nagusientzat eta 144 gazteentzat. Batez beste, beraz, 140 nagusi eta 72 gazte pelikula bakoitzeko.

Hurrengo hilabeteetan ordaindu ziren zergatan, zenbaki horien inguruan ibili ziren ikusleen kopuruak: 80-100 haur eta gazte, 80-120 nagusi.

6. Garai hartako bizimoduaren erreferentzia bat edo beste behar izanez gero, gogora dezagun garbitzailearen erratzak 7 pezeta balio zuela. Bestalde, ezin ahaz daiteke zineman sartzeko prezioak merke samar mantendu zirela luzaroan: nagusiek 5 pezeta ordaintzen zuten bitartean, haurrek 2 pezeta baino ez.

7. Bestelako daturik ezean, “Impuesto de timbre y contribución sobre espectáculos” izenekoaren bitartez jakin daiteke zenbat jende hurbiltzen zen zinemara lehenengo urteetan, udaletxeko aretoan zegoenean.

8. Ordaintzeko orduan, “nagusitasuna” 14/16 urtetan jarrita zegoen. Pelikuletan sartu ahal izateko, hala ere, ohiko hamazortziak ziren muga.

Era berean, aztergaitzat dugun hamabi urteko azken hilabeteetan ikusle-areagotze bat atzematen da: *Julex* filma (1967/12/03), esate baterako, 336 pertsonak ikusi zuten. Bestalde, ezohiko arrazoi modura, balirudike nolabaiteko erakargarritasun erotikorik ere izan zela pelikularen batean edo bestean jende heldua hurbilarazteko. *El sacrificio de las esclavas* izeneko filma, esaterako, 222 pertsona nagusik ikusi zuten (1967/09/24). Handik hiru hilabetetara (1967/12/17) 190 nagusik ikusi zuten *El peñón de las Ánimas*.

Ikusle-areagotze harrigarriena, dena den, *55 días en Pekín* pelikularekin suertatu-ko zen (1967/12/08): 381 pertsonak ikusi zuten, haietatik 238 nagusiak izan zirelarik. Ikus daitekeenez, Aramaio guztiak une haietan zituen biztanleetatik herena inguru.⁹

4. ZINEMAK EZ DU ABERRIRIK

1950etik aurrera, legez, programazioaren %30 jatorri estatubatuarrekoa izan zitekeen arren, Aramaion proiektatutako filmei begirada bat emanez gero, berehala atzematen da proportzio hori guztiz gauditurik geratu zela praktikan. Alabaina, ikusitako en artean ez ziren gutxi izan gaztelaniaren lurraldeetako marka zeramatenak: espainolak, mexikarrak eta argentinarrak batez ere.

Jakina, mendebaleko Europa zinema amerikarraren “kolonizazio” jasangaitzaga-tik kexuka bazegoen ere, Aramaiokoa bezalako herri euskaldun batean “kolonizazio” bikoiztu hori ez zen arazo gisa bizitzen. Ez behintzat era dramatikoan; antifrankista eta horrexegatik astindua izan ondoren, herria etsipen natural batez bizi beharrean aurkitzen zen eta zinema ere zerbait on ekar zezakeen kontsumo-produktu bat bezala, ikuskizun gisa onartzen zen. Ildo horretatik, gizarte-kezka gehiegirik gabe hautatu, proiektatu eta ikusten ziren *Sin novedad en el Alcázar* (1958/03/23) bezalako pelikulak.

Esan gabe doa, ideologikoki, proiektatutako pelikula askok ukitu berezia zutela espainiartasunaren birtualtasuna (patriaren garrantzia, eredugarritasuna, harrokeria...) fase eta atal desberdinetan erakutsi, nabarmendu eta laudatzeko orduan. Eta ez bakarrik *Agustina de Aragón* eta *La Leona de Castilla* bezalakoetan. Izan ere, historikoek bezainbeste areagotzen zuten “ukitua” ohiturazko edota folkloriko huts ziruditen pelikulek. Ikus, esaterako, *De Madrid al Cielo*, *La mujer, el torero y el toro*, *Currito de la Cruz*, *El rey de Sierra Morena*... Noski, haietatik guztietatik aramaioarrei hurbilen gera zekiekeen filmean ere (*El Capitán de Loyola*) ez ziren ez euskal aberria ez euskalduntasuna pelikula distiratsu bihurtzen zuten kualitateak.

9. Zinez esan daiteke dagozkigun urteetan gertatu zela biztanleen beherakada-prozesuaren hasiera Aramaion, aldi berean, kalearen eta baserriaren arteko proportzioak aldatuz. Adibide gisa, 1960an herriak 1.887 biztanle bazituen (haietatik %45 kaletarrak), handik hamar urtetara 1.702 besterik ez zeukan (kaletarrak, % 51).

Pelikulekin batera proiektatzen ziren film laburrek ere zeharo izaera espainola ohi zuten. Adibide modura, eta derrigorrezko NODO ofizialistak baino lehen¹⁰, gogoratze-koak izan litezke lehen bi urteetako titulu hauek, espainiar kultura eta geografia erakusteko (?) prestatuak (“*Por tierras de Don Quijote*”, “*Valencia*”, “*Romería asturiana*”, “*Romería andaluza*”, “*Pregonos del Albaicín*”, “*La catedral de Burgos*”, “*Damasquinados de Toledo*”, “*Barcelona*”...), frankismoaren sentsibilitatearen erakusgarriak (“*Dinastía taurina*”, “*Congreso de Trabajadores*”, “*Historias y razas*”, “*Deportes y figuras*”, “*Soldados del volante*”...), mezu erlijiosokoak barne (“*Honrar padre y madre*”, “*No desear la mujer de tu prójimo*”, “*Yo soy el Señor tu Dios*”...), etab.

Okerrik egin gabe esan liteke, aramaioarrek ez zutela inolako aukerarik izan euskal lurraldeei edota euskal kulturari buruzko erreportaiarik xumeena ere ikusteko. Pelikula laburren norabidea ere garbia zen, beraz.

Baina helburu aski esplizitu horiekin batera, bazen elementu sakonago bat horren guztiaren barnean estalita: zinema —orduko fenomeno teknologiko berria— eta haren bidez ulerrarazten zen modernotasunaren kontzeptua eta baloreak aberri eta hizkuntza zehatz baten inguruan aurkezten ziren, haiekin identifikatuta. Mezu ideologiko-patriotikoa liluraren bitartez, bada, eta batik bat prestakuntzarik gabeko haurrei zuzenduta.

Eta produktuaren kalitate artistikoari dagokionez, esan beharrik ez dago, ez zen gehien baloratzen zen arloa. Adibidez, 1958an Bruselako Esposizioak ehun bat zine-historialari ospetsuren artean egindako galdeketaaren emaitzen arabera zinemaren historiako onenak omen ziren hamar pelikuletatik (ik. García Escudero 1971, 141) bat bera ere ez zen eskaini Aramaion.

5. ZINEMAK EZ DU HIZKUNTZARIK

Guztiz euskalduna izandako herri baten historian gertakari berri guzietan dute eragin eta garrantzirik, eta batik bat bertakoen eguneroko hizkuntzarekin topo egiten duen fenomeno arras erakargarri batek. Inork ez zuen besterik espero eta zinemaren mundua ere gaztelania hutsez iritsi zen. Hori bai, ikusteko eta kontsumitzeko beste produktu bat bezala hartzen zen, produktu berri-emaile eta ikusgarri bezala, hain zuzen¹¹.

10. Pelikulen bidezko mezu politiko-kulturalak lausoegi geratzeko arriskua zela-eta, balore eta sinbologia orokorrez honantzago dagoen errealitate politikoak behar zituen tratamendu berezia eta erantzun zehatzak eskaintzera etorri zen NODO delakoa. Albisteak eta dokumentalak nahasiz, eta xede espainolista-uniformizatzaileen menpe betiere, Franco-ren eta haren “nazio”-aren (balore, planteamendu eta estereotipoak barne) goresle hutsak izateko jaio ziren informatibo bideratu haiek.

11. Izatez, prentsa eta iratiaren erabilera politikoaz zalantzarik egiten ez bada ere (are gutxiago Franco-ren garaian), zinemaren esparruak askoz ere aseptikoagoa lirudike ikusle arruntaren aurrean. Ezin ahaztu, alabaina, denborapasaren eta kulturaren mozorro neutroa erakusten zuen zine hark interes

Hainbeste mirestera iritsiko ziren pelikula-heroiak eta protagonistak (guztietan agertzen baitzen nabarmentzen eta harekin identifikatzera eramaten zuenik) “espainol-tasunaren” edota 50eko hamarkadaren hasieratik aurrera gobernu espainiarrak hainbeste miretsiko zuen gizarte amerikarraren sinbolo izango ziren eta, aldi berean, estatu haien interes eta balore-sistemaren defendatzaile sutsu agertuko.

Jakina, horrek guztiak ez zukeen garrantzirik izango (ez behintzat izan zuena bezain handia!) tokian tokiko tradizioaren bitartez iritsitako baloreak eta bestelako kultur elementuak ordezkatuak izaten hasiak ez balira eta, gaitzago zena, herriaren egiazko premiatan oinarritutako balore berriak dekretuz eragotziak izan ez balituzte.

Baina eskolak, hizkuntz politikak, “kultura larriak” eta jazarpen politikoak egina zuten bidearen erdia. Hurrengo torpedoak (ez bakarrik metaforikoak) hizkuntza indigenoaren “estatusa” bera ukitu zuen, euskara ez baitzen (ezin baitzen izan!) hainbeste “balore”ren eramaile ziren heroien hizkuntza eredugarria, sasiuni-bertsalismoaren aldarean sakrifikatzeke, akatzeko eta baztertzeke zerbait baizik, pelikuletako azken “indio” maltzur, totel eta hezigabeak legez¹². Ildo horretatik, zinemak, eskola-sistemak bezalatsu, eragin nabarmenagoa izan zuen Aramaioko haurrengan¹³.

Ondorioz, euskara ez zen inoiz “irensten” balore positibo gisa, alderantziz baizik, hots, hizkuntza kultuen aurkako zerbait bezala. Hauek balore berrien transmisioarekin lotuta zeuden bitartean, euskarak islatzen zuen errealtatea mundu tradizionalan itsatsirik geratzen zen. Eta bizi ere horrela bizitzen hasiko zen hizkuntzarekiko jarrera: hitz egiteko moduak, tankerak, etab., Aramaion tradizioaren oihartzuna erakusten ez zuen hizkuntzaren arabera burutzen hasiko ziren¹⁴.

espainolen eta amerikarraren hedapenerako baliabiderik garrantzitsuen bezala funtzionatzen zuela, herriarengana iristeko bide zuzenenetakoa eta, azken batean, hainbat balore eta sinbolo “interesatu” jende xeheari ustekabean irentsarazteko tresna hobezina baitzen.

12. Jatorrizko bertsoan ingeles gaiztoan mintzatzen bide ziren indio amerikarrak, filmearen bi-koizketa egitean, gaztelania gaizto-barregarrian egiten zuten hitz. Beraz, ez zen harritzekoa aramaioar gazteak ere, herritik kanpo joaterakoan edota euskararen usainik ere ez zuten gaztelaniadunekin mintzatzean, beren baitan hiztun arraroen kontzientzia bitxia nabaritzen hastea, gaztelaniaz hitz egitean agerian geratzen baitzen alderdi askotatik pelikuletako indioen hizkuntza modukoa zerabilzela. Batik bat infinitiboaren erabilera anitza ohi zen euskaldunak pelikuletako indioekin identifikarazten zituena: “mi padre cogier y cortar” modukoak.

13. Hauetako askok eta askok maizkara —ia sistematikoki, esango genuke— pelikulak ikusi eta berrantzeztu egiten zuten ikusitakoa, betiere entzundako hizkuntza, hots, gaztelania erabiliz. Pelikulen xedearen barneratze ezin egokiagoa, beraz.

14. Autogorrotorako lehenbiziko urrats haiek zirela-eta, barka bekigu adibide gisara gure oroimenaz baliatzea: urte haietan mukizuak ginenon artean erraz gogoratzen den kontua da nola euskal abesti bat ikasteari ekitean, esaterako, beti egoten zen kaletarren bat edo beste (nahiz eta gurasoetako bat edo biak mintzatzaile biziki hobeak ziren euskaraz erdaraz baino) “jo!, en vasco!” esanez protestatzen zuena.

Baina haurrengan legez, zinemak adinekoen artean ere izan zuen eraginik. Begi-radak, keinuak, esamoldeak, gauzak azaltzeko eta adierazteko moduak... imitagarri bilakatu ziren. 1967rako, pelikuletan ahapeka aldarrikatutako hizkuntz eta kultur “uniformizazio”-ak egin zuen ibilbide-zatirik handiena, beraz. Eguneroko azturetan nabarmena egin zen eragina (batik bat edari, tabako eta jokoetan gertatutako gustu-aldaketak¹⁵), eta hizkuntz arloan ere bai: jende nagusiaren artean ere, ordura arteko komunikabideetan zabalduak eredu linguistikoa guztiz konfirmatuta geratuko zen zinemaren parametroen aurrean.

Bestalde, euskararen gizarte-egoera marjinalak eta barne-egoerak berak (gogoratu 1968ra arte ez dela lehen ahalegin ofizial serioa burutuko euskara normatibizatzen hasteko) lagundu baino ez zuten egingo zine-ikusleen hizkuntza propioaren gutxieste-prozesu hartan.

Eta Aramaio bezalako herri ustez ezin inolaz ere ezeuskaldun izan zitekeen batean, akulturatze-indarren eragin isila ez zen atzemana izan. Harik eta Euskaltzaindiak Aramaion burutu zuen lehen bileran (1971) hizkuntzaren egoera gero eta ahulagoa argi mahairatu zen arte: “[...] hemen bere, atzeraka asi jaku euskera. Arrisku aundi batean aurkitzen da” (Uribarren 1972, 163).

Nolanahi ere, ezin irakur zitekeen ahulezia hori hizkuntz esparrura mugatuta bakarrik, ordura arteko gizarte egonkor eta tradizionalaren (zentzu neutroenean mintzatuz) balore-aldaketaren hasieraren sinbolo gisa baizik. Gaztelaniaz baliatzen zen munduak hainbat urrats eginak zituenez, hizkuntz arloan bertan sorraraziko zuen etenketarik nabarmenena etxe eta familia askotako transmisio-hizkuntza bestelakatzten hastean. Baina horrekin batera, aramaioarren irudimen-mundua ere gero eta “aberastu”-ago agertuko zen. Sistema espainiarraren asmo uniformizatzaileekin batera, kultura, sinbolismoa eta herri-imaginario orokorra bera larriki zauriturik geratuko ziren¹⁶.

15. Oro har, esan liteke tabakoarena izan zela adierazgarrietakoa. Gehiago erretzeaz gain, ia tabako beltza baino ezagutzen ez zuten aramaioar gazte-helduak tabako gorria ere erabiltzera igaro ziren, pelikuletako protagonisten antzera. Edarien artean, whiskyaren deskubrimendua eta hedapena etorriko zen. Jokoetan, pokerra eta dado-jokoak ere orduko aurkikuntza izango dira. Bestalde, Aramaion ordurarte gertatu ez bezala, eta gauzak egun batetik bestera zeharo aldatu ez baziren ere, garai honetako azken urteetan emakumeak (gazteak nagusiki) jokamolde berriak erakusten hasi ziren: tabernetara sartzen, tabakoaren esperientzian abiatzen, etab.

16. Vázquez Montalbán-ek amerikarren kolonizazio zinematografikoaz idatzitako obra batean zioen bezala, “terminan no sólo por sustituir los [balore eta esanahi] derivados de la propia tradición histórica y cultural, sino incluso por sustituir o impedir la formación de valores y significaciones derivados de las auténticas necesidades históricas populares” (Vázquez Montalbán 1974, 377).

Kausa-efektua fenomenoa inolaz ere sinplifikatzeko asmorik gabe bada ere, eta bestelako gizarte-fenomenoen eragina ukatu barik (aipatu jazarpen politikoa, eskola, etab.), Aramaion hizkuntz eta kultur katenbegiaren lehen hausketa eskergea zinemaren agerpenarekin batera joan zela esango genuke.

Aurrerantzean, haurrek eta gazteek tradiziozkoak ez ziren bestelako erreferentziak eskatuko zituzten bitartean, ohiko balore eta kulturaren transmisioaz arduratu behar ziren gurasoek ere maiz asko, ezagutzen hasiak ziren sistema berriko ereduak baliatu ezinik, uko egingo zioten ezer transmititzeari. Kaleko ume aramaioar askok gero eta ezezagunago izango zuten ordura arte guztiz arrunta zena: lo-kantak, asmakizunak, aho-korapiloak, herri-jolasak...

Orobat, kausalitate-printzipioaren korolario gisa nonbait, Aramaion zinema errotu garaian jaiotakoak izango ziren sistematikoki euskara alboratzen hasiko zen lehen belaunaldia osatu zutenak. Handik aurrera, eta urte luzeetan barrena, “normala” izango da garai hartako “ume” kaletarren egoera: guraso erabat euskaldunak izan arren, asko eta asko ezin izango dira euskaraz mintzatu, eta ulertu ere, ozta-ozta ulertuko dute egun-eguneroko berbaldiaz kanpoko mintzaldia¹⁷.

Txillardegik Euskal Kulturaren barne-inguruetan bereizten dituen hiru “giro” desberdinetatik bigarrena, hots, 1968tik 1975era bitartekoa¹⁸, izango zen Aramaioko dinamika akulturatzaile hura neutralizatzen hasi eta, bestelako baliabideak jorratuz, behinik behin hizkuntz eta kultur arloan nolabaiteko oreka ekarriko zuena.

17. P. Uribarrenek berak egiaztatzen duenez, “7´urtetik 17´rartekoak, erdiak baino geiagok guztiz aztu dabe euskera. Beste askok aitu baino ez dabe egiten. Banaka batzuk bakarrik errestasunez berba” (Uribarren 1972, 164). Erantsi beharrik ez dago: 1954-1964 bitartean jaiotako kaletarrez ari da.

18. “Borroka politikoa gogortu ala, euskal kulturaren sailean ere azkarketa bera ispilatzen da” (Txillardegi 1984, 23).

BIBLIOGRAFIA

Abbagnano, García Escudero, J.M., (1971): *Vamos a hablar de cine*, l. g., Salvat.

Roldan Larreta, C., (1996): “Euskera y cine: una relación conflictiva”, *FLV* 71, 163-175.

Txillardegui, (1984): *Euskal kulturaren zapalketa 1956-1981*, Donostia, Elkar-AEK.

Uribarren, P., (1972): “Aramaiona ́ko euskeraren berezitasunak, euskal idazleak, eta euskeraren egoera eta etorrera”, *Euskera* XVII, 157-167.

Vázquez Montalbán, M., (1974): *La penetración americana en España*, Madril, EDICUSA.

Zer ote da moneta?

Joseba Felix Tobar-Arbulu
UPV-EHUko irakaslea, UEUKidea

Moneta, dirua, txanpona. Izen ezberdin batzuk ekonomian erabiltzen dena izendatzeko. Baina zer da moneta? Zeri dagokio? Berdinak al dira moneta metalikoa eta paperezkoa? Zer ote da banku-moneta?

Galdera horiek edo antzekoak egin daitezke monetaren inguruan. Lantxo honetan monetaren eginkizun garrantzitsuari lotuko gatzaizkio¹.

Lehendabizi ekonomian moneta beharrezkoa dela frogatuko dugu, kontsumotarako zein inbertsionarako diren produktu fisiko (eta zerbitzu) ezberdinen artean homogeneotasuna lortzeko, guztiak neurgarri bihurtzearren. Geroago, egungo banku-moneta lehengo moneta metalikoaren garapen abantailatsua delako zio nagusia ikusiko da.

Banku-moneta erabiltzen duten ekonomia-mota guztietan —alegia, egun munduko estatu guztietan— bankuek sortua da moneta. Beraz, moneta-sormena aztertuko da.

Azkenik, monetaren definizio egokia emanen da. Are materiala den moneta ez da inolako materia, objektu materiala —hau da, epealdi bakoitzeko produktu ‘monetizatua’— daukan era numeriko soila baizik.

1. Aspalditik ezagutzen dut Jose Luis. Alta, azken bolada honetan, batez ere Montrealdik 1986an etorri nintzenetik, hamaika bileratan, eta makina bat ekitalditan kontaezinezko hitz-aspertuak egiteko aukera izan dugu biok. Zenbaitetan beste lagun batzuekin batera; askotan, —eta gehienetan ‘*high politics*’ delakoaz patxadaz hitz egin nahi izan dugunean— biok bakarrik. Gure aspaldiko kezkarik nagusienetakoa ondokoa izan da, alegia, Euskal Herrian dagoen gabezia intelektuala ikusita, nolabai-teko eztabaida sakon eta lasaia ahalbidetzea. Beste era batera esateko, ‘estrategia’-mailan munduan gertatu diren aldaketak ikusita, eta hemengo egoera orokorra —politikoa, ekonomikoa, kulturala, linguistikoa eta soziala— kontuan edukiz, bertan aplikagarri izan daitekeen zerbait plazaratzea. Behin eta berriz saiatu gara horretan, eta behin eta berriz porrot egin dugu. Baina porrot horrek ez digu kendu kezka gainetik; bertan dirau.

Jose Luisek badaki, ongi jakin, basamortu intelektual honetan aspalditik ‘bizirik’ baldin banago, zorionez, ekonomi arloan ikertzaile erraldoi baten inguruan murgiltzen naizelako dela. Donostiarrak maiz aipatu dit ekonomiaz ez dakiela ezer. Ez dut uste hola denik. Dena den, orain arte arlo horretan egin ditudan lanetarako sarrera gisa edo, oraingo hau opa nahi diot lagun, adiskide, abertzale, euskal-tzale, eta idazle on den Txillardegiri. Moneta, eta ekonomia oro har, garrantzi handiegiko arazoa da, ‘adituen’ esku soilik uzteko. Zoritxarrez, gainera, adituak teoria kuantitatibistan galdu dira erabat.

MONETA BEHARREZKOA DA

Edozein ekonomiatan dauden ondasun fisiko (eta zerbitzu) ezberdinen multzoa neurgarri bilakatzen du monetak. Egia da, zenbait ekonomialarik monetarik gabe truke-ekonomia motan ondasunak neurgarriak zirela uste zutela aspalditik. Baina gaur soilik produkzio-ekonomiak —epealdi bakoitzeko produktu fisiko berria moneta-kopuru batek ordezkatzeko duen— monetaren eta produktuaren arteko baliokidetzatza (balio absolutuak) eta produktu ezberdinen arteko baliokidetzatza (balio erlatiboak) ahalbidetzen dituela onartua da.

Ekonomian inolako balio dimentsionalik ez dagoenez —objektiboki neurgarri izanen litzatekeen lan-baliorik ez baliagarritasun-baliorik—, merkantziak ezin lirateke ebaluatuak izan monetarik ezean; monetak beraien neurri numerikoa ematen du eta soilik berak eman dezake neurri numeriko hori. Moneta existituko ez balitz, merkantziek edo produktuek fisikoki izaten direnak izaten segituko lukete; alegia, objektu heterogeneoen kaosa, bata bestearekin inolako konparaketa kuantitatiborik egiteko aukerarik gabe.

Edozein ekonomiatan moneta merkantzien patroia numerikoa hutsa da: ezin ekonomiak ezin ditu bere produktuak neurtu, monetaren bidez ez bada. Denbora luzean uste izan da ezen balioen patroia bat bazegoela, berak beste objektuetan neurtzea ahalbidetuko lukeen balioa zeukana. Uste hori aurre-zientifikoa da. Gertakariei dagokien kontzeptzio logikoaren arabera, ondasunen balioa monetan, beraien adierazpen numerikoa da. Argi dago ezen zenbakiek, moneta-unitateek alegia, ez dutela beren burua adierazten. Ekonomian neurriak numerikoak dira soilik, ez dimentsionalak. Ondasunek ez dute inolako balio-dimentsiorik: ondasunen balioa unitate numerarioko kopuru baten adierazpena da, moneta-unitate bakoitza zenbaki konkretu bat izanik.

Ekonomia monetarizatu baten produktuak erabat homogeneoak dira beren artean, guztiak moneta-unitatetan neurtuak baitira.

Honela ikusten da, ezen monetaren eginkizunik nagusia merkantziak beren artean homogeneo bihurtzea dela. Ezein dimentsio unitario ezin du ondasunen dimentsio fisikoaren aniztasuna kontuan eduki. Fisikoki heterogeneoak diren produktu guztiek daukaten elementu komun bakarra, monetan duten adierazpen numerikoa da.

Ikus dezagun orain beste arazo garrantzitsu bat: zein da hobe, moneta metalikoa ala moneta fiduziariora?

MONETA METALIKOAREN ETA MONETA FIDUZIARIOAREN AUKERA HISTORIKOA

XIX. mendearen hasieran Ricardo-k jadanik erakutsi zuen ezen banku-moneta zela unitate monetariorik ekonomikoena, beraz, seguruen eta egonkorrena.

Unitate monetarioaren aukeraren arazoa irudikatzeko erarik errazena ondokoa da, alegia, galdetzea ea metal batean grabaturiko zenbaki bat banku zentral batek emitituriko edo banku bigarrendar baten kontuetan idatziriko paper batean grabatutakoa baino kontu-unitate hobea den ala ez. Moneta-unitateek balioa ukanen balute, bistakoa denez, urrea edo zilarra paper bat (banku-billeteak edo zentzu hertsiko moneta fiduziariora) edo banku-kontuetako idazpen bat (moneta bigarrendarra, eskripturala deitua) baino berme hobek izanen lirake. Baina unitate monetarioa zenbaki huts bat denez, garestia da oso, eta, ‘zenbaki monetarioak’ (1 eusko, 10 eusko, 100 eusko, eta abar) metal preziatuko txanpon baten gainean grabatzea, alferrikakoa. Legearen arabera, estatu baten unitate monetarioa moneta nazional denetik (espainiar estatuan pezeta, frantziar estatuan libera, balediko euskal estatu independentean euskoa), unitate hori urre-lingotetan (edo zilarrezkoetan) grabaturiko idazpen batek errepresentatuko lukeen benetakotasun berberaz errerepresentatzen dute moneta fiduziariora edo eskripturalen unitateek.

Hala ere, duda batek denbora luzean iraun du: ba al du unitate monetarioak balio egonkorrik paper batean bera idatzita dagoeneko kasuan ere? Ricardo-k baietza eman zuen. Ingalaterrako Bankuak emitituriko libra bateko billete batek —unitate numeriko baliokidea izanik—, bere definizio legala dela medio, libra bat berdintzen duen urrezko txanponak duen balio berbera du.

Unitate monetarioaren kalitateari dagokionez, moneta metal preziatukoa denean bezain ‘sendoa’ da moneta fiduziariora edo eskripturala denean. Hala ere, arazoa beste modu batez agertu da: unitate monetarioak merkantziak neurtzen baditu, ez al da egia, era berean, merkantziek unitate monetarioa neurtzen dutela? Moneta ‘neurkor’ den aldetik, berak balio (numeriko) berbera dauka metalikoa izan zein bankukoa izan. Baina, moneta merkantziek neurtzen duten heinean, badirudi moneta preziatuak egonkortasun-berme handiagoa ematen duela. John Law-ren esperientzien arabera, badakigu paper-moneta desbaliozta daitekeela bere balio osoa galdu arte, urrea edo zilarra gizonak ezin manipulatu dituen balio ‘naturalak’ diren bitartean.

Ricardo-k definitiboki erakutsi du ezen, espezieen patroia metal preziatu bat —urra edo zilarra— deneko erregimenean, izatez patroiak banku-monetatik bere balioa deribatzen duela, eta ez alderantziz. Ekonomian prezioen maila orokorra handitzen baldin bada, patroia monetarioa beste merkantziak desbalioztatzen diren proportzio berberarekin desbalioztatzen da, urre monetarioa (patroian dagoena) urre

metalikoaren parean desbalioztatzen den antzera. Ilusioa da, beraz, patroi bati lotuz banku-monetaren egonkortasunaren bermea bilatzea.

Ricardo-rekin batera ekonomia monetario baten erregimenik onena soilik banku-monetak erabiltzen dituen delata esan aurretik, oraingoz azken kontra-argudio bati erantzun behar zaio. Dударik gabe metal preziatu batek, balioen patroi gisa onartuta, ez lioke erantzungo lexislatorearen esperantzari, zeren gertakarien errealitatean moneta baita, eta ez patroia, ondasun ekonomiko guztien —patroi gisa aukeratutako ondasuna barne— neurria dena. Duda sortzen da patroi preziatuaren eta banku-monetaren koexistentzian. Monetaren egonkortasuna ez al litzateke bermatua izanen espezie monetario guztiak urrezkoak edo zilarrezkoak izanen liratekeen erregimen batean, inolako banku-monetarik gabe?

Ricardo-k azken galdera horri ere erantzuna eman dio. Urre- edo zilar-txanpon bakoitzaren prezioa bere produkzio-kostuak determinatzen du, zeina egiaz egonkorra baita, epe erdian gutxienez. Baina ekonomia nazional batean zirkulazioan dauden txanponen kopuruaren balioa ez du determinatzen txanpon indibidual bakoitzaren produkzio-kostuen batuketak: alderantziz, kopuru monetarioak bere balioa *maileguz* hartzen die berak zirkulatzen dituen kontsumo- eta inbertsio-ondasunei; beraz, produktu errealeko balioak monetaren balioa determinatzen du; ez alderantziz.

Demagun etsenplu soil bat. Definizio legalaren arabera, baldin eta txanpon bakoitza urre-libra batez osatua bada, beraz produkzio-kostua 2 librakoa izanik, txanpon bakoitzaren balioa libra bat besterik ez da ondoko egoeran, alegia, ekonomian zirkulatzen duten txanponak epealdi konkretuan —hots, urteko txanponen zirkulazioaren ‘batezbesteko abiadurak’ determinatutako epealdian—, produktu eskuragarria zirkularazteko birritan handiagoak direneko egoeran.

Printzipio bakar batek gidatzen du balio guztien determinazioa, moneta-txanpon bakoitzaren balioa barne: ondasun ez-monetarioen produkzio-kostuak. Argi dago, hemendik aurrera, ezen moneta metaliko huts bat ezin dela, inongo kasutan, egonkorragoa izan banku-moneta bat baino.

Ricardo-k emandako irakaspenak, banku-monetak oraingoz bere garapen moderno lortu ez zuen epealdi batean, ondorengo gertakarien bilakaeren bidez baieztatuak izan dira. Gaur egun, munduko estatu guztietan, inolako salbuespenik gabe, moneta nazionalak balioen edozein patroitatik deslotuta daude. Ordainketa nazionaletan eta nazioarteko ordainketetan ez urrea ez zilarra ez daude zirkulazioan. Mundu osoko monetek, leku guztietan banku-monetak direnek, eduki guztia galdu dute, eta ez dira gehiago metal preziatu gisa bihurgarriak izaten. Ekonomia nazionalaren barnean, urrea eta zilarra merkantzia bilakatu dira beste edozein merkantzia gisa. Are nazioarteko gunean ere, urreak bere eginkizun nagusia galdu du. Izan ere, 1922ko Genoako

Konferentzia gertatu ondoren, estatuen erreserba ofizialek, beren banku zentraletan gordailatuak, urretan bezala dibisatan ere (hau da, banku-monetatari) osatuak dira.

Hortaz, gero eta garrantzitsuagoa da banku-moneten sormenaren teknika zehatza arakatzea.

SORMEN MONETARIOAREN IZAERA

Adieraz dezagun, lehendabizi, sormen monetarioa dela kausa, epealdi bakoitzeko produktu berriaren *integrazioaren* printzipio orokorra moneta-kopuru batean.

Laster erakutsiko dugu ezen, jaso diren ideien kontra, herrialde bakoitzeko moneta emititzen dutenak gordailu-bankuak (edo banku bigarrendarrak) direla, banku zentralak konpentsazio-mekanismoan parte hartuz. Gordailuen biderkatzailearen arazoa ere ikusiko da.

Produktuaren integrazioa monetan

Herrialde bakoitzean, bankuek moneta nazionala sortzen dute. Sormen horren izaerak berak monetari produktu berrien estalki numerikoaren eginkizun garrantzitsua ematen dio.

Argudia dezagun ekonomia nazional batean. Izan bitez B gordailu-bankua, E enpresa eta L langilea. E enpresak, L langilea enplegatzen duenak, B bankuari 100 moneta-unitateko alokairua L langileari ematea agintzen dio, a ondasunaren ordainketan, a delakoa harturiko epealdiko L -ren produktua izanik.

Sormen monetarioaren prozesuari argitasuna ematearren, demagun B bankuak ez daukala aldez aurretiko inolako gordailurik, nondik L -ri alokairua ordaintzeko atera bailezakeenik. Izan ere, bankuak aldez aurretiko gordailuaren erabiltzeak ez luke ezelako sormen monetariorik definituko. Bistakoa denez, sormen monetarioak existituko ez balira, arrazoiketa biziozko zirkuluan —gurpil eroan edo sorgin-gurpilean, alegia— hartuta legoke; izan ere, edozein sormen monetariorik ezean, jendeak ezin izango luke eskuratu banku-monetaren inolako kopuru positiborik; ondorioz, bankuetan eraturiko gordailuak halabeharrez nuluak izanen lirarteke. Beraz, logikoki beharrezkoa da bankuek jendeari moneta-kopuru batzuk maileguz ematen dizkiotela onartzea, jendeak beraiei maileguz eman ez dizkien kopuruak. Horixe da, hain zuzen ere, B bankuaren kasua, zeinak L -ren alokairua ordaintzen baitu, 100 moneta-unitate *sortuz*.

Edozein alokairuren modura, L -ren alokairuak definizio bikoitza du: beraren *forma* moneta-kopuru bat da (100 moneta-unitate), baina beraren *edukia* produktu bat da. Alokairua jadanik existitutako hondo batetik edo kapital batetik ordaindua izanen balitz, beraren edukia aurreko epealdiko produktua izanen litzateke. Ekonomialariek

alokairuen hondoaren hipotesia baztertu dute. Beraiek egiaztatu dute ezen, epealdi bakoitzean, sorturiko alokairuek (beren forma monetario edo nominalean) eduki gisa alokatuen edo soldatapekoen produktu korrantea dutela. Garrantzitsua da kontuan hartzea bankuek ez dutela inoiz alokairuen eduki erreala sortzen, beraren forma nominal edo numerikoa baizik. Ondorio hori egiaztatua izanen litzateke alokairuak aurreko alokairu-hondotik hartuak izanen balira ere: orduan epealdi bakoitzean produkzioak geroko epealdi baten alokairuen edukia hornituko luke, eta alokairu korranteek beren edukia aurreko epealdiko produkzioan topatuko lukete. Etengabeko gertakaria hau da, alegia, bankuek beren sormenetan ‘objektu ez-material’ bat besterik ezin dutela sortu; hau da, epealdi bakoitzeko produktuen forma numerikoa, eta ez inolako aktibo monetarioa. Hala ere, alokairuak aktibo positiboak baldin badira, horrelakoak beren edukian dira, epealdi bakoitzeko produktuan alegia; berez, bere edukitik abstrakzioa eginez, alokairuen forma monetarioa edo banku-forma ez da inolako aktiboa.

Sormen monetarioaren teknika

Sormen monetarioaren teknikak monetan produktuaren integrazioaz esandakoa egiaztatzen du. Adibidez, jarrai gakizkion 100 moneta-unitateko ordainketari L -ren alokairu korrante gisa. B bankuak alokairu hori sortzen du E enpresaren konturako. Sormen monetario hori partida biko kontabilitatearen arauen menpe gauzatzen da. Kontabilitate-mota horren arabera, bankuek ezin dute inoiz eragile bat kreditatu, mugimendu berean bera zordundu barik.

Ondoko diagraman, aldiz, ez dugu erabiliko ohiko partida biko kontabilitatea, *fluxuen* kontabilitate berezia baizik.

Errepresenta ditzagun, bada, sormen monetarioen *fluxuen* T diagraman.

	B bankua			
	aktiboa		pasiboa	
1.			E	100
2.	E	100	L	100
3.	L	100		

1. taula

Idazpen edo erregistro horiek ‘diagonalean’ daude orekaturik, ezohikoa dena. Baina *fluxuak* dira. Fluxuen kontabilitate berezi horrek ere fluxu konkretuen emaitzak besterik ez ditu erregistratzen. Kontuetan agertzen diren idazpenek, beraiek sortzen direneko fluxuak ezkututzen dituzte. Egokia da analisiak fluxu horiek agerraraztea.

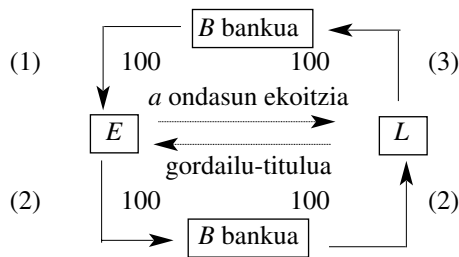
(1) lerroak sormen monetario bat definitzen du: E enpresa 100 moneta-unitateko sormenez profitatzen da; bestela, enpresak ezin izango litzuke berak zor dituen

alokairuak ordaindu, zeren, gogoratzen denez, alokairuak ez baitira ordaintzen alde aurretiko inolako alokairu-hondotik.

(2) lerroan 100 moneta-unitateko alokairuak benetan dira ordainduak, enpresaren zorraren eta berorren enplegatuen kredituen bidez.

(3) lerroak informazio garrantzitsua ematen du: emandako moneta-unitateak, beraiek sortu ditueneko bankuan berehala gordailatuak dira. Ongi ulertzen da ezen moneta eskripturaleko unitateak bankuetan besterik ezin direla existitu.

Har dezagun orain fluxuen errepresentazio grafikoa, 1. irudian egin den bezala:

1. irudia. Ibilgailuzko monetaren zirkuitua ekoiztitzako produktuen inguruan, estalki gisa, ixten da.

(1), (2) eta (3) fluxuek, *T* diagramako 1, 2 eta 3 kontabilitate-idazpenei dagozkienek, ‘ibilgailuzko’ monetako zirkuitua osatzen dute. Fluxu horiek daramatzaten objektu errealak *L*-k utzitako ondasun ekoiztia eta enpresak kontrapartidan ematen duen banku-gordailu korrespondentearen titulua dira.

Ibilgailuzko monetaren zirkuituak baliokidetza bat darama, *balioa* ekonomian sartzen deneko bide estua. Harturiko epealdian, *L* produktu-faktoreak *E*-ri *a* ondasuna, berriki ekoiztia, uzten dio; uzte hori 100 ibilgailuzko moneta-unitateko zirkuitu baten objektua da: hortik induzitzen da ezen *a* ondasuna 100 moneta-unitateko baliokidea dela. Baliokidetza hori irudiaren bidez adierazteko, esan daiteke ezen 100 moneta-unitateko zirkuitua *a* ondasunaren gainean eratu eta itxi egiten dela; horrela *a* ondasuna 100 moneta-unitateetan bilduta dago, *kartazal* baten barruan bezala. Azken analisisian, egiaztatzen da ezen *L*-ren alokairuaren eraketak langileari berari bere produktua ematen diela, baina beraren era nominalen: *a* ondasuna *L*-ren aktiboan gordailatua da forma monetarioan.

Analisia luzatzen da produktuen integrazioa alokairuen multzoan eta, era berean, ez-alokairuzko errentetan ere. Kasu guztietan, errenten tituludunek produktu berria jasotzen dute beren ordainketen objektu gisa.

Analisi bera baliokoa da finantza-titulueterako (akzioak eta obligazioak) eta produktu nazionala osatzen ez duten okasioko ondasunetarako: azken ondasun horien erosleek produktu berriak ondasun horien saltzaileen konturako erosten dituzte.

Gordailu-bankuek moneta nazionalak emititzen dituzte

Ekonomialariek denbora luzez uste izan dute ezen banku-moneta guztiak banku zentralak sortuak direla, oraingoz emisio-bankuak deitzen direnak. Orain dela mende batetik edo, autoreek onartzen dute gordailu-bankuak (edo banku bigarrendarrak) ere moneta-sortzaileak direla. Mundu osoan zehar, moneta eskripturalak, gordailu-bankuek emititua denak, moneta finantzarioaren —banku zentralak emititua— lekua hartu du. Zehazkiago begiraturaz, ikus daiteke ezen gordailu-bankuek emisio monetarioaren monopolioa dutela, dibisen gaineko eragiketei dagokiena izan ezik. Banku zentralak Altxor publikoen gordailu-bankuak dira: eta, beraiek bezero pribatu —enpresak eta familiak— bat badute ere, gordailu-bankuen kalitateari esker da. Beste hitzez esanda, banku-billeteek jendartean zirkulatzen dutela egia baldin bada, beraiek ekonomian ‘injektatuak’ dira, moneta-txanponak bezalaxe, banku bigarrendarretan gordailu baliokideen deuseztapenaren bitartez. Azkenik, emisio-institutu baten eta ‘bere’ banku bigarrendarren sarearen arteko erlazioetan presente dauden moneta zentralako unitateek bankuen arteko kopurua eratzen dute. Beraz, zuzena da esatea, alde batetik, bera eskriptural hutsa dela, eta, bestetik, banku-sisteman beraren kopurua nulua dela.

Egia da, hala ere, zentzu batean, moneta zentrala dela ekonomia nazionalak bere esku daukan moneta bakarra.

Moneta bigarrendarren aldaketa moneta zentralan

Konpentsazioaren mekanismoak banku bigarrendarrei beren artean dauden zorrak egunero arautzen ahalbidetzen die banku zentralaren bidez —zeinak katalisi batean bezalaxe parte hartzen baitu—. Ondorioz, moneta bigarrendarreko unitateek moneta zentralako unitateak errepresentatzen dituzte, nahiz eta egia den ordainketetan parte hartzen duen edozein moneta moneta zentral bat *dela* edo *errerepresentatzen duela*. Hau xe da ekonomia nazional bakoitzak moneta bakarra (libera frantziarra Frantziarako, pezeta Espainiarako, dolar amerikarra Estatu Batuetarako, eta abar) edukitzeko duten zergatia; moneta bakar hori bere banku-sistemak sortua da: nazio monetario bakoitzean banku bigarrendarren eta ‘berauen’ banku zentralaren unitate organikoa. Emisio-institutuek beren nazio monetarioen monetak bateratzen dituzte, beren artean elkarki ordaintzen dioten banku bigarrendarren kontueterako ‘azken bermeko mailegu emaitzen’ gisa parte hartuz.

Gordailuen ‘multiplikatzailea’

Analisi monetarioa denbora luzean atzeratu duen arazo bat ‘gordailuen multiplikatzailea’ delakoarena izan da. Jarrai gakizkion lehengo etsenpluari. *B* bankuak *A*

eragileak osaturiko 100 euskoko gordailua bereganatu du; beraz, *B*-k *A*-ri 100 eusko zor dizkio, bankuaren pasiboan idatzitako zorra: baina, zein da aktibo korrespondentearen definizioa? Ekonomialariek monetako kopuru bat zela uste zuten, ondoko kasuan egiaztatzen zela uste zutelarik: *A*-k banku-billeteko formapean erretiratzen du bere gordailua, eta beraren hornitzaileak forma beraren menpe berriz eratzen du —banku berean edo beste batean—; *B*-n gordailaturiko billeteek aktibo bat osatzen dute beraren kutxan; honela ikusten da —gutxienez hola dirudi— jendearekiko bankuen zorraren kontrapartida monetako kopuru baliokidea dela, jendeak bankuetan ezarriko lukeena. Baldin eta monetaren kontrapartida moneta bera balitz, erraz uste daiteke gordailuak biderka litezkeela: bankuek, berek jasotako gordailu bakoitza, aldi berean bezero-multzo bati maileguz eman diezaioketela. Bankuen zorra nolabait fikziozkoa izanen litzateke, baldin eta beren aktiboetan jendeari zor dizkioten monetako kopuruak aurkituko balituzte: kasurako, 100 euskoko gordailu soil baten oinarrian, bankuek 100 eusko hiru biderrez eskain ditza-kete, zeren, maileguz gehiegi emandako kopuruak bankuetan gordailatuak izanen bailirateke.

Gertakarien errealtatean gauzak beste era batera azaltzen dira. Bankuek moneta-kopuru bat sortzen dutenean, beren herrialdeko produkzioaren zati baliokide bat ‘monetizatzen’ dute: hori eginez, bankuen gordailutan produktu baliokidea eskuratzen dute, zeina saldua izateko esperoan baitago. Epealdi bakoitzeko produktu berria sormen monetario berrien kontrapartida da. Hortik ondorioztatzen da ezen bankuek inongo kasuan ezin dutela batzuetan maileguz eman beraitan gordailaturiko produktu berbera. Gordailuen balizko multiplikatzailea logikoki 1 zenbakia da. Moneta sormen baten objektua da, ez biderketa batena.

Monetaren benetako izaera

Ekonomian balioaren benetako izaera ulertzea ez da erraza: kontzeptu horrek bere zentzu positiboa balio monetarioan besterik ez du hartzen. Nola uler daiteke zehazki monetaren balioa? Aurreko analisiak galdera horri erantzuna ematea ahalbidetzen du, dudarik gabe teoria monetarioaren galderarik funtsezkoena denari.

Analogia bat proposa daiteke: kontsigna —banku— batean gordailututako objektu bat eta tiket baten emisioa, zeinak beraren jabeari bere gordailua erretiratzea ahalbidetzen dion. Kontsigna-tiket bat ‘ez-baliokoa’ da, zeren beraren produkzio-kostua oso txikia baita. Gordailaturiko objektuak badauka balio bat, gutxienez bera gordailuan utzi duen pertsonarentzat. Baina, zein ote da ‘balio’-mota hori? Horri dagokionez, ondasun gordailatuaren baliagarritasunaz hitz egin daiteke; baina baliagarritasun hori objektiboa al da? Eta, baldin eta gordailaturiko ondasunaren baliagarritasuna subjektiboa bada —bere jabeak eta bere jabearentzat definitua—, neurgarria al da?

Ekonomialariak ondasunen baliagarritasun-balioaren neurri zehatza bilatzen ahalegindu dira; porrot egin dute. Ezaguera ekonomikoak ondasunen balioaren beste definizio erabat berri bat sortuz jo du aurrera. Zientzia ekonomiko modernoaren arabera, balio ekonomikoa hertsiki ez-baliokoak diren terminoen arteko erlazioa da. Bi objektuk beren artean baliokidetza-erlazio bat eratzen dutenetik, legitimoa da esatea objektu bakoitza bestearen balioa dela. Baldintza horietan ‘metafisikoa’ da balio ekonomikoa —zeina *erlazio* bat den— ondasunetan beretan bilatzea. Bi ez-balioen arteko baliokidetza-erlazio batek objektu horien balioa, bata bestearerikiko, definitzen du. Zientzia ekonomiko berriak ezagutu duen aurrerapen garrantzitsua laburbil daiteke esanez ezen ondasun baten prezio monetarioan —kasu, 100 eusko a ondasunerako— zientziak balio bakarra onartzen duela, preseski ondoko baliokidetza-erlazioa dena: 100 euskoren (zenbaki konkretuen kopuru bat, balio numerikorik besterik ez duena) eta a ondasunaren (beste ez-balio bat) artean ezarritako baliokidetza-erlazioa.

Ekonomiaren epe aurre-zientifikoan, ekonomialariek monetaren balioa determinatzea bilatzen zuten, ez ondasun errealen balioa; alde batetik, moneta-kopuru baten, eta, bestetik, ondasun erreal baten balio-berdintasuneko kasuan, ondasun horien baliokidetzaz mintzatzen ziren. Erabat abstraktu den sistema hipotetiko batean, gertakariekin inolako harremanik ez daukan sisteman, kasurako, ondoko bi ekuazio aurki litezke, eta hirugarren baliokidetza-erlazioa deduzi liteke: 100 eusko = x balio-unitate; a ondasuna = x balio unitate; beraz, 100 eusko = a ondasuna.

Argi dagoenez, gaindituriko teoriak ez dira bat-batean desagertzen; pixkanaka ahitzen dira. Hori dela-eta, mundu osoko unibertsitateetan oraindik irakasten da ezen monetak balioa daukala, ondasun errealek daukaten antzera. Irakaspen hori erabat erratua da. Zientzia ekonomikoa lasterrago aurreratuko zatekeen, banku-monetaren izaera aintzakotzat kontuan hartu izan balu. Nola edukiko lukete balio gutxiago banku-monetako unitateek, alegia, kontu-liburuko zenbaki hutsek (moneta bigarrendarra) edo ‘zirkulatzen duen’ paper gaineko zenbakiak (moneta zentrala)? Eta, moneta balio gabekoa denez, nola uler daiteke berak erostea ahalbidetzen dituen ondasunak, berei dagokienez, balio positiboak izatea?

Banku-gordailu baten edozein tituludun, erosteko ahalmenaren jabea da; eta erosketa monetario baten edozein gastu, aldez aurretik moneta-kopuru batean —eta, beraz, bera emititutako bankuan— gordailaturiko produktua monetatik ‘askatzen’ deneko eragiketa da. Ordainsarien emisioak errenta nazionalak sortzen ditu, zeinetan produkzio korrontek horrela monetizaturiko produktu berria gordailatzen duen; eragiketa horretan, produktua bere forma numerikoaren bidez da neurtua, nukleo bat bere estalkian bezalaxe, zeinetik bera behin-betiko bere ‘azken’ erosketarenaldiunean erretiratu den.

Horrela, neurri ekonomikoen patroia dimentsiorik gabeko zenbaki hutsa dela egiaztatzen da. Oraindik bizirik dagoen antzinako ideia, hau da, “*Moneta-unitatea ez*

litzateke perfektua beraren balioa aldaezian izanen ez balitz” delakoa, okerra da erabat. Are gehiago, moneta preziatuak, urreak edo zilarrak, ez du inolako balio positiborik bera forma numeriko batean gordailatuta dagoen aldiunera arte, alegia, epealdi konkretu baten produktu berri baten kalitateangauzatua izan arte. Funtzio monetarioan finkatuta dagoenetik, metal preziatuak bere kalitate fisikoak galtzen ditu, eta jarraiko produkzioak monetizatzen dituen ondasun berrien patroia numeriko baten eginkizuna besterik ez du jokatzeko (produktu garesti baten gainean alferrik idatzitako zenbakia).

MONETAREN FUNTZIOAK ETA BANKUEN FUNTZIOAK

Orain dela gutxi arte, ekonomialariek ez zuten lortu moneta definitzea, beraren funtzioen bidez ez bazen. Printzipioz, “*moneta, berak egiten zuena zela*” onartu zen. Analisiaren aro horretan, moneta ez zen iritsi zientzia zehatzaren objektu bilakatzera. Gordailu-bankuek egindako emisio monetarioen teoriak aro horri amaiera eman dio, ezaguera-arlo honetan behar den zehaztasuna hornituz.

Monetaren eta bankuen funtzioak unitate monetarioen izaeratik datoz zuzenki, eta ez alderantziz.

Monetaren hiru funtzio

Monetaren funtsezko hiru funtzioen zerrendatzea Aristoteles-engandik da ezaguna. Berria dena ondokoa da, alegia, hiru funtzio horiek —kontu-unitatea, ordainketa-tresna, balioaren erreserba— ez dagozkiola aldi berean desberdinu gabeko moneta-unitate soil bati —bera existituko balitz, plurifuntzionala litzateke—, moneta *ezberdineko* hiru unitateri baizik. Izenda ditzagun M' kontu-unitatea, M'' ordainketa-moneta eta M''' balio-erreserbako moneta.

M' moneta, kontu-unitatea

Sortua izan baino lehen, bera edukitzea posible izanen balitz, moneta zenbaki hutsa dela ikusiko litzateke eta, are gehiago dena, ondasun errealekin inolako loturarik onartzen ez duen zenbaki bat. Egunero, emisio baten objektuak izan baino lehenago, moneta-unitateak oraindik ekonomiarekin ez dute ezelako zerikusirik. Ekonomia ez dagokie zenbaki hutsei, bankuetan gordailatutako produktuak erreprezentatzen dituzten zenbakiei baizik, enpresek produkzio-faktoreei ordainketa korranteak zor dizkieteneko bankuetan, hain zuzen ere. Léon Walras-ek jadanik libera bat 1 zenbakia, libera izendatua, zela erakusten zuen. Bestela badirudi ere, ‘nominalismotik’ hurbil edo ‘numeralismotik’ urrun dago baieztapen hori, zeren libera izendaturiko 1 zenbakia —jadanik kontu-unitate perfektua dena, baina oraingoz produkzio errealik errenta bilakatu ez duena— berberak zenbatu dezakeen inolako produktuaren presentzian ez baitago: M' magnitude nominala da; baina, bera nominala delako, oraindik ondasun ekonomikoko klaseari ez dagokio, ez berez, ezta erreprezentazioaz ere.

Kontu-unitateari dagokionez, moneta zenbaki bat da eta Walras-en numerarioa errepresentatzen du. Hala ere, numerario walrastarrak zenbaki bat eta zenbaki horri loturiko ondasun erreal bat izendatzen ditu batera. Saio-fasean ere, eragileak truke orekatuen bilaketa batean egoteko onartuak direnean, numerarioa ondasun bati lotuta dago. Trukeak baino lehenago eta, are zehazkiago, produkzio monetizatuak definitzen dituzten truke bereziak baino lehenago, kontu-moneta, berari dagokionez, ez dago inoiz ondasunei lotuta; produkzio errealean ordainketa monetarioak produktu fisikoen ordainsarien kopuru bat edo errenta nominalak ordezkatu ez balitu, monetak berez izaten dena izaten segituko luke, alegia, monetatik izena (pezeta, libera, dolarra, euskoa, eta abar) besterik ez lukeen zenbaki bat.

M'' moneta, ordainketa-moneta

Charles Rist-ek zenbakiak ondasun errealean kontra ez zirela trukatzeko idatzi zuen. Arrazoiak zeukan, zeren horrelako trukeak izaeraren aurka izanen baitziren. Beraz, kontu-unitateak ezin erabil daitezke ordainketa-unitateen modura. *M''* moneta ez da *M'* monetaren berdinkidea. Horrek kontu-unitate bat ordainketa-unitate batean aldatzeko eragiketa formal bat behar dela esan nahi du. Ezagutzen dugu eragiketa hori: produkzio erreala da, bera monetizatua izateko baldintzapean. Produkzio baten —eta ondorioz, produktu korrespondentearen— monetizazioa ez dugu errepikatuko. Badakigu produkzio bat monetizatuta dagoela produkzio-faktoreak monetan ordainduak direnetik, zuzenki produktuetan ‘ordaindurik’ izatekoaren orde. Epealdi bakoitzean, produkzio-faktoreen moneta-kopuru bat eskuratzen dute, zeinaren edukia produktu nazional berria den; beraz, faktoreen ordainketa erreala da, ez nominala: soilik beraien ordainketaren forma da nominala edo numerarioa; beraien ordainketaren objektua beraien produktua bera da.

M' eta *M''* bi monetak produktu baten forma hutsaren (*M'*) eta forma betearen (*M''*) antzekoak dira. Kontu-unitateak ezin dira ordainketetan egon; eta ordainketa-unitateen indar askatzailea ez datorkie jendearen konfiantzatik, oraingoz maiz entzuten den moduan, objektiboki beraiek edukitzen duten produktutik baizik.

Testu-liburuetan ondokoa irakasten da, alegia, “*monetak trukeak hausten dituela*”. Hori ez da erabat egia. Errealitatezko munduan, trukeak ez dira erlatiboak: tomate baten kontrako letxuaren trukea —interes gabeko eragiketa arraro samarra berau— ez da inolako trukea. Jadanik erakutsi dugu ezen formalki ezinezkoa dela ondasun desberdinen artean baliokidetzaz-erlazioak eraikitzea. Ordainketa monetarioak oso beste maila batekoak dira, zeren beraiek truke *absolutuak* definitzen baitituzte. Produkzio-faktoreen ordainketak moneta-kopuru bat beronen produktu fisikoan aldatzea dakar: eta produktuaren azken ordainketak alderantzizko aldaketa dakar; produktua ez da gehiago errepresentatua izan moneta-kopuru baten bidez, eta errenta monetarioak banku-kontuetan ezeztatzen dira. Kasu bietan, objektu soil eta bakar bat —alegia, produktu nazionala— moneta-kopuru batean aldatua da —zeinaren

berdinkidea den, ordezkapenez—, azkenik produktu berean aldatua izateko, denboralki produktua ordezkatu duen moneta-kopurua produktuak berak ordezkutzen duen aldiunean. Beraz, ekonomia konkretuetan, trukeak ondasun baten eta beste ondasun desberdin baten kontrako aldaketak edo bihurtaketak dira —eta ez kontrako bi norabideko ezelako mugimenduak—. Produktzio-faktoreen merkatuan ordainduak izanik, produkzio-faktoreek beren produktu propioa eskuratzen dute, forma monetizatuaren menpe. Produktuen merkatuan ordainduak izanik, enpresek monetak eta bankuek ‘askaturiko’ produktu fisikoa ematen dituzte. Truke absolutuak transferrak dira; truke horiek ez dira ordainketak produkzio-faktoreen merkatuan (harturiko epealdiko alokairuen, errenten, dibidenduen eta interesen ordainketak ez direnak), ezta produktuen merkatuan ere (kobrantza neto eta banku-gordailu baten deuseztatzea definitzen ez duen ordainketa); transfer horien jabeak hasierako tituludunen ordezkariak produktu baliokidea eskuratzen dutenak dira.

M''' moneta, erreserba-moneta

Laburbil dezagun. *M'* kontu-unitatea zenbaki hutsa da; ordainketan presente egonik, *M''* monetak produzitutako ondasun bat bereganatzen du (produkzio-faktoreen merkatuan) edo askatzen du (produktuen merkatuan).

Defini dezagun *M'''* moneta. Moneta hau denbora-tarte batean (laburra, ertaina edo luzea) produktu batek bere era monetarioan irauteak definitzen du. Errepika dezagun ezen, banku bateko gordailu baten edozein tituludun eduki erreala daraman moneta-kopuru baten jabea dela, eduki hori saldua —beraz, askatua— izateko produktu batek osatu duelarik. Hain zuzen ere, itxaronaldi horrek aurrezki bat edo kapital monetario bat definitzen du. Horrela, erreserbatutako objektua ez da moneta-kopuru soil bat, beronen ‘produktu-edukia’ baizik. Balio monetarioaren erreserba bat etorkizuneko erosteko ahalmen batean aldatutako egungo erosteko ahalmena da: eta edozein erosteko ahalmen monetariok produktu erreal bat darama berarekin. Itxurak baino harago, balioko erreserba monetarioak dauzkaten eragileek beren ondarean etorkizuneko produktuak gordailatzen dituzte eta ez berezko balio misterioitsu bat era iraunkor batez edukiko lukeen ‘ondasun monetario’ bat. Baldintza horietan, aurreztaileak beste produktu bat bereganatuko du azkenik; hau da, geroko beste epealdi baten produktua. Eta aurreztaileak iraunarazitako ustezko moneta-kopurua, bera ere, desagertu egiten da, aurrezki bera eratu deneko epealdian bertan; ustez erreserbatutako balioa, izatez, produktu berri baten inguruan, kapitala deuseztatuko deneko epealdian eratuko den balioa besterik ez da izanen, orduan aurreztailea kontsumitzaile edo inbertsiogile bilakatuz. Itxaronez, erreserba monetarioa etorkizuneko gordailu baterako eskubidea da, datamugan gordailu-bankuaren galdagarria, eta ez inertzian denboran zehar iraunarazitako inolako gordailua. Gordailu ‘alferrak’ ez dira existitzen, zeren beraiek bankuei galera huts bat ekarriko bailiekete, bankuak gordatzaileei interesak ordaintzera beharturik egonen liratekeelarik, inolako interes hartzekodun korrelatiborik jaso gabe.

Aurrezki mikroekonomikoa, nulia den batuketa da (mailegari batek mailegu-emaile bati aurre eginez). Aurrezki makroekonomikoa, berari inolako jesapenik —mailegu-hartzerik— ez dagokion mailegu bat da. Epealdi baterako, produktu berrien forma nominala bankuek sortzen duteneko aldiunean, bankuek berek ekonomia nazional osoari onartzen dioten aurreratzea da. Epealdi bakoitzean, errenta berriak produkzio-prozesuei maileguz emanak dira: horrela eraturiko aurrezkiak, produktu berria monetizatua deneko aldiunearen eta bera merkatuetan bere salmentan desmonetizatua izanen deneko aldiunearen artean irauten duen denbora objektiboa errepresentatzen du. Ekonomia nazional osorako netoa den ‘denbora-kapital’ hori da aurrezki makroekonomikoa, kapital monetarioen kopuru positiboko erreserbak definitzen dituena.

Denbora-kapitala, edo kapital makroekonomikoa, printzipioz, epealdi bakoitzeko errenta berrien kopuru osoek aberasten dute, errenta horiek mekanikoki banku-gordailuen bidez ordezkatuak izateko beren tituludunek berrartzen dituzteneko aldiunean. Izatez, errenta-tituludunak, kapital monetarioaren jabeak dira. Baina, bera ‘finkoa’ den kasuan izan ezik, denbora-kapitala itzulgarria da. Produktuen merkatuan erosketak bat finantzatzeko gordailu bat erretiratzen duen edozein tituludunek bere kapital monetarioa desegiten du.

Ondokoa adieraztea falta da, alegia, denbora-kapitalaren neurri positibo bat nola finkatua izan daitekeen. Aldaketa hori zentzu hertsiko *inbertsioak* gauzatzen du. Inbertsioak finantzaketa ahalbidetzen duten fondoak egungo mozkinak edo etorkizuneko mozkinak osatzen dituzte, familiek aurreztuak. Mozkinak enpresen errenta propioak dira. Familiei interesetan, dibidenduetan edo errentetan birbanatzen zaizkien mozkinen parte familien errenta birbilakatzen da; mozkinen beste parte bat enpresei erreserbatzen zaie; azkenik, mozkinen parte osagarria inbertitua da. Inbertituak izan baino lehen, mozkinak familien errentetan dira deskontatuak; izan ere, mozkinen gastutik mozkinak definitzea argudio zirkularra litzateke. Familiek, konkurrentziari esker, beren errenta monetarioetan edukitako produktua aurrezten dute, produktuen merkatuan beren erosketan, enpresen mozkin netoa berreskuratzen dutenean. Enpresek jasoa, familiek aurrezturiko produktuak ‘mozkin-ondasunen’ edo oraindik inbertsio-ondasunak deituriko kapital-ondasunen produkzioa finantzatzea ahalbidetzen du.

Horrela ikusten da ezen kapital monetario bat, denbora-kapitalean deskontatua, behin betiko finkatua dela inbertsio-ondasunetan.

Ondorioz, M' propioki deituriko *moneta* da, M'' errenta monetarioa eta M''' kapital monetarioa. Moneta existituko ez balitz, ekonomian ez litzateke inolako neurririk egonen: gainera, errenta makroekonomikoak ez lirateke existituko eta eragile ekonomikoek ez lukete edukiko presentearen eta etorkizunaren ezelako zubirik (kapital makroekonomikoa). Moneta eta makroekonomia errealitate bakar baten eta zientzia bakar baten separaezinezko objektuak dira.

Gordailu-bankuen bi funtzio

Esaera ospetsu baten arabera, “*banku-maileguez gordailuak eratzen dituzte.*” Egun hori egia ez dela erakusten da. Logika soilaren arabera, gordailu bat ezin da maileguz eman, aldez aurretik existitzen ez bada: ulertezina da mailegu batetik bere emaitzan bertan beraren finantzaketa topatzea. Orain hori guztia askoz errazagoa da, informazio zuzena eskuetan dugulako.

Bitartekari monetarioak

Gordailu-bankuak lehendabizi bitartekari monetarioak dira. Bankuetan eraturiko edozein gordailuren lehen jatorria bankuan monetizatzen duten produkzio nazionala da.

Epealdi bakoitzeko produktuaren eta errentaren baliokidetzaz ez da kontabilitate soila bakarrik: bera funtsezko errealitate ekonomikoa da. Produktu nazionala bankuetan aurkitzen da; izan ere, deskontuei buruzko Bernard Schmitte-ren teoriak analisi zuzena adierazten du; merkataritza-letrek produktu berria errepresentatzen dute; bankuek ez dituzte erosten letrak edo ordaindukoak; eragiketen amaiera zuzenaren bermerako erabiltzen dira: edozein delarik erabilitako teknika —herrialdeekin eta aroekin aldatzen dena— bankuek epealdi bakoitzeko produktu nazional berriari dagozkion errentak ordaintzea bereganatzen dute; beraiek enpresaren ordean ordaintzen dute; hortik ondokoa ondorioztatzen da, alegia, bankuekiko enpresek duten zor-baliokidetzaz baten eratzea, zor horren objektua harturiko epealdiko produktu berria izanik, hain zuzen ere. Bankuek horrela berei dagokien lehen eginkizuna betetzen dute: jarraiko produktu berriak bere gain gordailuan jasotzea, harik eta merkatuetan beraien azken salmenta gauzatu arte.

Demagun hilabete bateko produktuaren monetizazioa: onar dezagun bera harturiko hilabetearen hogeita hamargarren egunean gauzatzen dela. Egun horretan, bankuek, bukatzeaz dagoen hilabetezko produkziarako, x moneta-unitate sortzen dituzte produkzio-faktore guztien ordainketan. Horrela, produktu korronea bankuetan gordailatua da eta aldi berean x moneta-unitateetan. Moneta-kopuru hori ere bankuek deuseztatzen dute: erraz ulertzen da, zeren, errenta-tituludunek banku-gordailuak erosten baitituzte, beren alokairuei esker; erosketak horiek gastaturiko monetaren deuseztapenaren balio bera dute.

Galde daiteke ea probetxugarria den bankuek moneta-unitateak sortzea geroago beraiek deuseztatzearen. Erantzuna baiezkoa eta zuzena da: erabat beharrezkoa da horrela egitea. Moneta-kopuru baten bat-bateko sormen/deuseztapena da emisioa. Banku bigarrendarren jarraiko hilabeteetako produkzio-faktoreen ordainketa nominalerako moneta-kopuruak emitituko ez balituzte, faktore horien produktu erreala forma monetario edo nominal batean ezin izanen litzateke gordailatua izan. Nahikoa erakutsi dugu: produktuen forma monetarioa beraien neurri objektibo bakarra denez, forma horiek egonen ez balira, orduan ekonomia nazionala kaos bat izanen litzateke:

heterogeneoak diren produktu fisikoak neurgarri bilakatzeko, ekonomiak ez lukeelako inolako mediorik eskutan. Harturiko hilabeteko produkzio-faktoreen alokairuzko eta ez-alokairuzko ordainsari guztien ordainketan x moneta-unitateren bat-bateko sormen/deuseztapenak produktu korrespondenteari joan-etorriko mugimenduari behartzen dio, zeinaren bidez produktua x moneta-unitateek osatzen duten 'moldean' jaurtita dagoen, hau da, estalki numeriko hutsean. Molde monetarioan produktuaren sarrera hau produktu horren neurri objektiboaren *sine qua non* motako baldintza da. Horrela inprimatuta dagoen forma monetariotik, hots, x moneta-unitatetatik —zeina orduan luzapenik gabe deuseztatua den—, produktua bera ere erretiratua baldin bada, beraren neurria zehaztasunez eta era itzulezinez determinatua izan dela, horretan ez dago dudarik. Froga ondokoa da, alegia, hiru aste beranduago, kasu, produktu berbera saldua izanen da produktuen merkatuan x moneta-unitateko azken gastuaren bidez; produkzio-faktoreen merkatuaren gaineko x moneta-unitateko emisioak determinatua izanik, produktu korrontearen balioa produktuen merkatuan identikoki balio berbera da, bankuek, produktu berari dagokionez, bigarren biderrez, x moneta-unitateko kopurua (hiru aste beranduago) emitituko duen aldiunean: aldiune horretan produktu korrontea berriro bat-batean x moneta-unitatek osatzen duten forma numerikoan jaurtia izanen da, mugimendu berean erretiratua izateko, eta, orain, behin betiko eran. Harturiko hilabeteko produkzioari dagokionez, x moneta-unitateko lehen emisioak bankuetan errenta korrontearen gordailua sortzen du, produkzio-faktoreen onurarako. Aldi berean, enpresetan gordailu negatiboen neurri baliokidea eratzen da. Hiru aste beranduago gertatzen den x moneta-unitateko bigarren emisioaren emaitzak berdinkideak dira; baina aldi honetan, x moneta-unitateko gordailu positiboak eskuratzen dutenak, enpresak dira. Beren aldetik, produktu korrontea beren azken erosketetan jaurtitzen duten errenten tituludunek beren aktiboan $-x$ moneta-unitateko gordailu bat husten ikusten dute. Azkenik, alde bietatik egiaztatzen da kontrako zeinu algebraikoko bi gordailuen batuketan: produktu korrontea saldu da eta, korrelatiboki, produkzio korrontek sorturiko gordailuak deuseztatuak dira. Makroekonomia nazionalean, errenten sormen-eratzearen eta berorien deuseztapen-salmentaren prozesu bikoitza epealdiz epealdi errepikatzen da.

Errepresenta ditzagun epealdi bateko produktuaren bi bitartekaritza monetarioak: (1) monetizazioari dagokiona, eta (2) desmonetizazioari dagokiona.

		<i>B</i> bankua	
		aktiboa (+)	pasiboa (−)
1.	produktua	x	errenta x
2.	errenta	x	produktua x

(1) eragiketean, harturiko nazio monetarioaren errenta makroekonomiko korrontea bere bankuetan gordailatua da; horrela egiaztatzen da ezen gordailuak ez direla sortzen maileguetatik, esaera ospetsu hark nahi izango zukeen moduan, produkzio nazionaletik baizik.

(2) eragiketan, errenta behin betiko da erretiratua bankuetatik, produktu korrespondentearen azken erosketan deuseztatua izateko; gordailuen deuseztapena logikoki beharrezkoa da, zeren produkzioa eta kontsumoa kontrako zeinu algebrakoko fluxuak baitira.

Bitartekari finantzarioak

Gordailu-bankuak bitartekari finantzarioak dira, halaber. Hitz batez, gordailu-banku bakoitza aurrezki-kutxa bat da. Inolako bitartekaritza monetariorik gauzatzen ez duen ohiko aurrezki-kutxa baterako bezalaxe, gordailu guztiak ez dituzte bat-batean erretiratzen beren tituludunek: esperoan utzitako gordailuek gordatzaileek adosturiko maileguak elikatzen dituzte.

Bankuen bigarren funtzio hori —lehen auresuposatzen duena— oso garrantzitsua da. Gordailu-bankuek gauzatzen duten bitartekaritza finantzarioaren ezean, produktu monetizatuak denbora luzeagoa iraunen luke bera saldua izateko esperoan, zeinak interes handiagoak direla kausa beraren kostua gehituko lukeen.

Desiragarria litzateke praktikan bankuen bi funtzioak —bitartekaritza monetarioa eta finantzarioa— bi departamentu desberdinei egoztea —emisioen departamentuari eta maileguen departamentuari—. Erreforma hori indarrean jarri baino lehen, beti egonen da desorekarako arriskuren bat, zeren banku batek berak eskuratu ez dituen gordailuak mailegatzea gerta baitaiteke: kasu horretan, bankuak monetizatu gabeko produktu berri bat sortzen du, inflaziora eramaten duena. Baina oraintxe adieraziko dugun bezala, arrisku hori oso txikia da.

MONETA ETA DESOREKAK

Teoria kuantitatibista huts baten arabera, herrialde baten bankuek moneta gehiegi edo gutxiegi sor dezaketela uste daiteke. Orduan, monetaren desoreken —inflazioa eta langabezia— adierazpena erraza litzateke: inflazioa geldiarazteko, monetaren emisioak gutxitzea nahikoa litzateke eta, alderantziz, deflazio- edo atzerapen-epealdietan monetaren sormenak gehitzea aski litzateke.

Orain badakigu inflazioa eta deflazioa batera gerta daitezkeen desorekak direla: presente daude biak '*stagflazioan*'. Ekonomialariek badakite inflazioa eta langabezia ez dagozkiela bitartekari monetarioko eta finantzarioko eginkizun bikoitza era ez-perfektuan beteko luketen bankuei.

Berriki sorturiko moneta-kopuru batean epealdi bakoitzeko produktu berriaren integrazioaren teoria berriak bankuen jardueraren neutraltasuna frogatu du (Schmitt, 1984), ekonomia nazionalaren barnean, oreka monetario handien hausturaren erantzuz-

leak bankuak inola ere ez izanik. Banku batek ezin izango luke monetaren ‘gainsormen’ bat gauzatu, berak bere baitan gordailu gisa eskuraturiko produktu nazionalaren parte proportzionala baino balio monetario handiagoko maileguak adostuko ez balitu. Baina, kasu horretan, banku hori beste bankuen zordun neto bilakatuko litzateke, eta bere defizita betetzeko merkatu finantzaria jotzera behartuta egonen litzateke: azken finean, monetaren ezein gainsormen orokor ezin da gauzatu, zeren banku soberakindunek, merkatu monetarioaren eguneroko joko delako medio, harturiko gordailuez haragoko maileguak hornitzen dituzten bankuen defizita betetzen baitute.

1930. urtetik hasita, John Maynard Keynes-ek erakutsi du ezen bankuak ezin direla inflazioaren erantzuleak izan (Keynes 1930), legez kontrako akordio baten bidez ez bada, zeinak industriaren sektore oso bati, merkantziari prezio oso garaiak ezartzea ahalbidetuko liokeen. Banku zentralak ere ezin izango luke gainemisia bati dedikatu, zenbait herrialde ‘berezitan’ ez bada, non Altxor publikoak ‘billeteen plantxa’ bere onurako funtzionaraz dezakeen.

Deflazioaren arloaren ustezko bankuen erantzukizunari dagokionez, ondorio zuzenak ez ditu bankuak kolpatzen. 1929tik aurrera Friedrich von Hayek-ek erakutsi du ezen, maila garai batean gastu monetarioak artifizialki mantenduz, langabeziaren kontra efektiboki borrokatzea ezinezkoa dela. Enplegu osoko produktua azpi-enpleguko produktu bezalaxe produkzio-faktoreen ordainsarrietan dago gordailatuta: baldin eta, monetaren sormen osagarri baten bidez, produktuaren estalki nominala handitzen bada, eragiketa horren bat-bateko ondorioa moneta-unitatearen erosteko ahalmena neurri berean ahaltzea izanen litzateke: beraz, ekonomiaren erosteko ahalmen orokorra hasierako mailari lotuta egonen litzateke, eta enplegua, ez nahikoa izanik ere, bere aldatu gabeko mailara gidatua izanen litzateke. Gaur egun onartu egiten da ezen ekonomia nazionalaren desoreka handi horiek —langabezia eta inflazioa— ez dagozkiela faktore monetario hutsei. Nahiz eta hemen ez ukitu arazo horiek, ikus Schmitt (1984,1996).

Bukatzeko, esan dezagun zerbait, nazioarteko gunerako moneta baten sormenaren teoriari.

NAZIOARTEKO MONETA BATEN SORMENAREN ARAZOA

1944an Bretton Woods-eko konferentzian aurkezturiko Konpentsazio-Ganbarako planean Keynes-ek ‘bancor’ izeneko nazioarteko ordainketa-moneta eta erreserba-moneta sortzea proposatu zuen. Ideia hori ez da jaso izan, nahiz eta Nazioarteko Moneta-Fondoak *Special Drawing Rights* direlako sormenean aplikazio xumea izan. Beharrezkoa da onartzea ezen gaur egun oraindik moneta nazionalak (berauen artean Estatu Batuetako dolarra nagusia izanik) direla merkataritza-ondasunen esportazioen eta titulu finantzarioen funtzioa dutenak, baita banku zentraletako kutxako balioetan

erreserba-unitateen funtzioa ere. ‘Eurobankuek’ errepresentatzen duten nazioarteko gunean gordailaturiko moneta nazionalen unitateak —EEBBetako dolarreko miliardoko mila batzuen baliokoa dena— ‘euromonetak’ (edo, zuzenago, ‘xeno-monetak’) deitzen dira. Moneta-masa erraldoi horien eguneroko mugimenduak herrialdeen ordainketa-balantzan dauden ondasunen, zerbitzuen eta kapitalen fluxuen araudiak baino askoz harago doaz. Hala ere, mugimendu horiek, definizioz, batura nulukoak dira; beraiek ez dute eragin zuzenik moneten kanpoko balioaren gainean —trukeak—, ezta epealdi bakoitzean ekonomien barnean moneta nazionalaren eta produktu korrespondentearen arteko integrazioko erlazioaren gainean ere.

Maastricht-eko akordioaren bidez lortu nahi izan den Europako moneta bakar baten proiektuak, berriro garrantzi handia eman dio nazioarteko moneta baten sormenaren arazoari. Akordio hori martxan jartzen bada, bere azken fasean Europako Batasuneko herrialdeen moneta desberdinak (salbuespenak albuespen) desagertu egingen dira. Orduan, euroak edozein monetaren eginkizuna beteko du: unitate fiduziariora (Europako banku ‘federalak’ emititua) eta unitate eskripturala (gune europarreko gordailu-bankuek emititua). Euroa, epealdi bakoitzean, Europako Batasunaren produktu erreal berriaren gordatzailea izanen da; euroan integraturiko produktua presente egonen da ondasunen merkatuaren gainean eta titulu finantzarioen gainean, moneta nazional batean produktuak integratuak diren bezalaxe. Historiak esanen du ‘Keynes-en planaren’ aplikazioa, lehen aipatua, beharrezko etapa den ala ez, are handinahiagoa den Maastricht-eko plana aplikatua ezin izango den baino lehenago. Kasu horretan, Europako Batasuneko nazio monetarioek bancorren antzeko moneta bat edukiko lukete (Schmitt 1985,1987), eta nazioarteko edozein ordainketa bi mugimendutan gauzatuko litzateke: moneta nazionala egoiliar europarrek, eta moneta komunean herrialde kide bakoitzaren eta gainontzeko munduaren arteko harremanak (Schmitt 1988).

BIBLIOGRAFIA

- Keynes, J.M. (1930): *A Treatise on money*, London, Macmillan.
- Schmitt, B. (1984): *Inflation, chômage et malformations du capital*, Suisse, Castella.
- , (1985): “Un nouvel ordre monétaire international: le plan Keynes”, in F. Poulond (ed.), *Les Écrits de Keynes*, Paris, Dunod.
- , (1987): “Le plan Keynes: vers la monnaie internationale purement véhiculaire”, in M. Zerbato (ed.), *Keynesianisme et sortie de crise. Keynes contre le libéralisme?*, Paris, Dunod.
- , (1988): *L’Ecu et les souverainetés nationales en Europe*, Paris, Dunod.
- , (1996b): “Unemployment: is there a principal cause?”, in A. Cencini eta M. Baranzini (ed.), *Inflation and unemployment: contributions to a new macroeconomic approach*, London, Routledge.

Konkista–Ustiaketa–Harrapakaritza

Mikel Urkola

UPV-EHUko irakaslea, UEUKidea

Garrantzizkotzat jotzen dut euskaldunok zer borroketan ari garen jakitea: harrapakaritza —injustizia guztiak beraz— ezabatzeko, klaseen ustiaketa ezabatzeko ala ustiaketa eta zapalketa nazionala ezabatzeko ari al gara? Helburu horietako bakoitzak bere estrategia, ariera eta amaiera berezia eta ezberdina behar du. Baina askotan dena nahasten da eta argitasuna egitea zail bilakatzen da. Nik hemen konkistazko edo “herri” arteko ustiaketa nazionalaz arituko naiz. Lantxo honek derrigor laburra izan behar baitu, erdi saiakera antzekoa egitea erabaki dut.

KONKISTAREN JARDUERA

Konkistaren jarduera zaharra munduan

Konkistaren jarduera, aspalditik, orokorra izan da eta herri gehienak horretan erori dira.

Hala ere, badira arrazoiak konkistaren fenomenoaren betikoa izan ez dela pentsatzeko. Noiz hasi zen konkista? Esaterako, indoeuoparrek Europako erdialdearen konkista 4.400 urtean —Gimbutas-en teoria jarraituz— gauzatu zutenean, lehendik bertan kokaturik zegoen Europa Zaharreko kulturak, defentsa militarerako kezka handirik ez zuela ematen du. Horren arabera, Europako konkistaren kultura, indoeuoparrek ekarritakoa litzateke. Indoeuopar zibilizazioa, 6.000 urteotan, konkistatzailea izan dela ez dago zalantzarik.

Asian, Jeriko hiriko —hiria K.a. 6.800. urterako eraikita zegoen— harresi zahar bezain ospetsuek erakusten digute defentsa militarerako beharrak antzinatek datozkigula.

Txinari dagokionez, bertako Harresiak —K a. 3. mendekoa dela kontuan hartuz— erakusten digu, konkistaren beldurrez, defentsa militarren obsesioa eta beharra zorameneraino heldu zela.

Neolitikoa izan da gizadiaren historian iraultzarik handiena. Neolitikoaz gero, munduko gerra gehienak, nola edo hala, konkistako gerra modura sailka daitezkeela deritzot. Antropologoen diotenez, gerraren fenomenoaren betikoa izan da; baina gerra

egiteko moduek aldaketa handiak ezagutu dituzte. Esaterako, herrien suntsiketarako gudek Neolitikoaz gerokoak dirudite. Bestalde, konkistako gerra etnozidioarekin eta herrien ustiaketarekin loturik joan izan da gehienetan.

XX. mendean Europan indartsuen izan diren teoria politikoak hauexek izan dira: faxismoa, komunismoa, sozial-demokrazia, demokrazia, kapitalismoa eta neoliberalismoa. Horiek guztiek konkista-jardueran ipini eta harrapakaritzaren zibilizazioa onartu dute. Teoria sozial horiez gain, XX. mendeko Europan askapen nazionalerako mugimendu sendo eta ugariak izan dira. Mugimendu hauei esker, Estatu harrapakaritzari eraso eginez, Europako hainbat Herrik independentzia lortu dute. Ez dugu ahaztu behar Europako Estatu mapa XX. mendean zehar txit aldaturik geratu dela; alde batetik, nazio ugariak independentzia lortu dutelako eta, bestetik, Europako Nazio Batuen Antolamendua sortu delako. Honek adierazten digu estatu-latriak gorenko sabaia jotzen zuen bitartean, XX. mendean alegia, aldi berean estatu horien kritika zorrotza gauzatzen zela. Hala ere, nire iritziz, mendearen amaieran ez dago konkista-gertakizun politikoaren kritika sakonik, ez iragan historikoari begira ezta gaurko egunari begira ere.

Mende honetan, Europan bi gerra beldurgarri izan dira (1914-1918 eta 1939-1945koak) zeinen ondorioz estatu mugak eraldatuak izan ziren. Horrek esan nahi du, besteak beste, herrialde eta lurraldeen konkista zela tartean. Aldi berean, mende honetan zehar, estatu barnean hainbat Herriren independentziarako gerra txikiagoak ere izan dira. Horrela, horietako batekin amaitu dugu mendea, Errusiak Txetxenien konkistarako eragin duenarekin hain zuzen. Euskaldunontzat ere, 1936-1939ko gerra konkista-gerra izan zen.

Konkistaren ideologiako zenbait urrats historiko

Konkistaren ideologiako zenbait datu interesgarri jakiteko, Joan Bestard-en eta Jesús Contreras-en liburuari (1987) jarraituko diot batez ere. Ezaguna denez, Aristoteles-ek esklabutza eta konkista bidez kotu (legitimat) zituen. Gainera, Erdi Aroan eta Errenazimenduan asko erabili zuten Aristoteles-ek (ikus bere Politika) eginiko bereiztapena, alegia batzuk “naturaz” zirela esklabuak (53. or.) eta besteak “legez” edo konkistaz (54. or.).

Hara Bestard-ek eta Contreras-ek zer dioten:

“Para filósofos como Aristóteles, los griegos y los bárbaros podían distinguirse no sólo por su comportamiento, sino también porque sólo los primeros tenían acceso al ‘logos’, a la razón; mientras que los no griegos eran algo menos que hombres. La razón de esta diferencia aparece con la ‘polis’ o ciudad, pues sólo con ella el hombre adquiere todas sus capacidades, morales y políticas” (op. cit. 61).

Hau da, “zibilizazioaren” bidez egingo omen ginateke gizaki arrazoidunak.

Aristoteles-i egozten diote baita Bestard-ek eta Contreras-ek beste esaldi hau:

“Los pueblos que habitan en climas fríos, hasta en Europa, son, en general, muy valientes, pero son en verdad inferiores en inteligencia y en industria; y si bien conservan su libertad, son sin embargo políticamente indisciplinables y *jamás han podido conquistar a sus vecinos*”(letra etzana nirea) (op. cit. 61).

Ezaguna denez, halaber, greziarrek “barbaro” kontzeptua asmatu zuten greziarrak ez ziren atzerritarrei deitzeko. Harrezkero, hitz honek arrakasta lortu, erromatarren artean zabaldu eta Erdi Arotik aurrera kristauak eta ez-kristauak bereizteko balio izan zuen.

Hara zer dioten Bestard-ek eta Contreras-ek:

“La palabra bárbaro así como sus contenidos, fue heredada de los griegos por los romanos y durante el período de expansión imperial la aplicaron a los pueblos tribales fronterizos con los que entraron en guerra, particularmente a los celtas y a los germanos... los pueblos fronterizos podían convertirse a la ‘romanitas’ mediante la adopción del Latín, la toga, la ley, la religión romana y la sumisión a la ‘pax romana’, esta posibilidad de aculturación no disminuyó la irreductibilidad entre barbarie y civilización”... Este cosmopolitismo cristiano, sin embargo, nunca llegó a ser la política oficial del Imperio Romano, ni siquiera después de la conversión de Constantino. Por el contrario, el cristianismo quedó absorbido en la ‘romanitas’, manteniéndose la barrera moral que separaba barbarie y civilización. Además, el primitivo cosmopolitismo de la cristiandad se diluyó con su éxito político. La mayoría de los romanos cristianos identificaron los fines de la religión con los del Estado; y los ideales de la cristiandad fueron reducidos hasta coincidir con el etnocentrismo romano... Los cristianos mantenían ya la oposición entre barbarie y civilización en los mismos términos que los romanos... y comparaban la diferencia entre unos y otros con la diferencia entre cristianos y paganos... A finales del siglo VII, la identificación entre bárbaro y pagano es ya general en Europa. Desde entonces, el calificativo ‘bárbaro’ se aplica a los eslavos, magiares, vikingos, prusianos, germanos e, incluso, a los sarracenos. ... De este modo, el cristianismo, al mismo tiempo que convertía a los infieles, civilizaba a los bárbaros” (op. cit. 62-64)

Giro honetan, Euskaldunoi ere —berandu kristautuak dirudenez—, itxura guztien arabera, “barbaro” eta “basati” hitzak erantsi zizkigutela jakitea ez da harritzekoa. Azpimarragarri da “*romanitas*”-en edukien artean (latina, toga, legea, erlijioa eta ‘*pax romanaren*’ mende izatearen onartzea), azken honek armaz konkistaturiko inperioaren zabalkundea onartzea eskatzen zuela.

Ameriketako indioei dagokienez, hauen herriak konkistatu ahal izateko hartzen zuten aitzakia, “basakeria” zen. Basakeria horren muina, berriz, legerik, sinesmenik

eta nagusirik ez izatea zen. Hori zen XVI. mendeko europar kristauen artean zabal-
durik zegoen iritzia. Bestard-ek eta Contreras-ek diotenez:

“En realidad, esta descripción de Colón, en cuanto al planteamiento que la vertebra, responde al mismo patrón que la de los marinos portugueses relativas a pueblos africanos y a las que, unos años después ofrecerán también los colonizadores ingleses y franceses. Este patrón característico es el que todos estos pueblos no cristianos están ‘sin ley, sin fe, sin señor’. El dominio territorial o señorial, la religión cristiana y la ley dada a conocer por la revelación divina son los parámetros para medir la civilización; su ausencia constituye la barbarie o el salvajismo, como se verá más adelante” (op. cit. 37).

Colón-en beraren hitzak erabiliz, Bestard-ek eta Contreras-ek diote :

“La gente desta isla y de todas las otras que he hallado y habido he noticia, andan todos desnudos, hombres e mugeres... Ellos no tienen hierro ni acero ni armas... No tienen otras armas salvo las armas de las cañas cuando están con la simiente... ellos son tanto sin engaño y tan liberales de lo que tienen, que no lo creería sino el que lo viese”... (op. cit. 36)

Eta Vespucci-k bere gutunetan idatzitakoa omen zen:

“No tienen ni ley ni fe ninguna y viven ‘secundum naturam’. No conocen inmortalidad del alma, no tienen entre ellos bienes propios, porque todo es común; no tienen límites de reinos ni provincia; no tienen rey, no obedecen a nadie, cada uno es señor de sí mismo; amistad y gracia no les son necesarias, porque no reina en ellos la codicia”. (Bestard-Contreras, op. cit. 38)

Lehen ikusi dugu Aristoteles-ek naturazko eta legezko esklabuak nola bereizi zituen. Hara nola egin zuten europar askok bereiztapen honen erabilera:

“Los indios eran pues esclavos por naturaleza, y así se daba fundamento al derecho de Castilla a ocupar las Indias y esclavizar a sus habitantes”. (Bestard-Contreras, op. cit. 111)

Portugaldarren jarduerari dagokionez:

“El historiador Joao de Barros probablemente representaba con bastante fidelidad las actitudes de sus compatriotas cuando escribía que la Iglesia les otorgaba libertad para hacer la guerra sin provocación contra los pueblos no cristianos, a fin de reducirlos a la esclavitud y apoderarse de sus tierras, ya que eran ‘ilícitos poseedores de ellas’. El infiel no tenía derechos de propiedad ni personales. La salvación de su alma, por otra parte, justificaba la pérdida de su libertad individual”. (idem idem 111)

Erresuma Batuari dagokionez:

“John Mair, teólogo e historiador escocés, siguiendo también a Aristóteles, sostenía que los habitantes de las Antillas vivían como bestias y eran hombres salvajes. Por tanto, la primera persona que los conquistara podría someterlos justamente, pues eran esclavos por naturaleza”. (idem idem 116).

Konkistari buruzko XVI. mendeko bilakaera laburbilduz, Bestard-ek eta Contreras-ek diote:

“A partir del siglo XVI, la expansión no solo es protagonizada por naciones católicas, que aceptan la autoridad del papa, sino también por naciones protestantes... se van registrando una serie de cambios al respecto que podrían calificar un proceso de “secularización”. Hasta las bulas papales de Alejandro VI y el texto del requerimiento, la expansión se justifica por razones religiosas: la necesidad de extender la fe cristiana. Asimismo, hasta entonces el Derecho internacional se planteaba en buena medida en términos de relaciones ‘entre iglesias’. A finales del XVI, sin embargo, ya se plantea ‘entre Estados’. Mediada esa misma centuria, ya no es el papa quien otorga una bula para legitimar la expansión de las naciones europeas, sino los propios soberanos los que autorizan, mediante cartas reales, expediciones para ocupar y colonizar nuevas tierras”. (op. cit. 125)

Elizak, berriz, XVI. mendean, jarduera teokratikoari jarraituz, barbaroen lurraldeak bere esku omen zituen-eta, kristau-printzeei ematen zizkien lur haiek, konkista zitzaten. Ondorioz, kristau konkistatzaileek ez bakarrik lurren jabe egiteko, baita pertsonen jabe (esklabu bihurtuz) egiteko eskubidea ere ba omen zuten. Horrela, Sepúlveda-k zioenez:

“Las personas y los bienes de los que hayan sido vencidos en justa guerra pasan a los vencedores... esta ley de la guerra ha sido sancionada y aprobada por el derecho de gentes y habiendo sido confirmada por las costumbres y el asentimiento de todo el género humano, no es lícito dudar de su justicia”. (Bestard-Contreras, op. cit. 121)

Giro honetan, azpimarratzekoa da Vitoria-ren salbuespena, zeinak arbuia egin zuen Erromako Apezpikuak barbaroen aurka guduak egiteko baimena eman zezakeenik (Bestard-Contreras, 122).

Ikusi dugunez, XVII. mendera iritsi arte, salbuespenak izan baziren ere, orokorrean esanda, nahiko ados izan ziren “basatien” lurraldeak konkistatzea zilegi zela esateko.

ZER DA KONKISTA ?

Konkista kontzeptuaren definizio orokorra zehazten baino, gure Herriak azken bi mila urteetan zehar jasan behar izan duen konkista-egoeraren ikuspegitik arituko gara gehiago. Konkista-egoera historiko hori aipatu eta gero, konkistaren gertaeratik abiapuntu hartuta, zenbait hausnarketa egiten saiatuko gara. Hasteko, Elhuyar Hiztegi Entziklopedikoak dioenez, konkista(tu) da, “Gerran arerioaren lurralde jakin batez jabetu”. Konkista kontzeptua hobeto uler dezagun, hurbil zaizkion kontzeptuak argituko ditugu lehenik. Ondoren, konkistako gertakizuna Estatuaren eta Herriaren arteko harremanetan jazotzen den fenomeno modura kokatuko dugu.

Bortxa

Bortxaren iturri nagusia gizartea bera da. Bortxa gizarte bizitzako ondorioa denez, ezin da gizartetik ezabatu. Bortxa sozialaren motak lau dira, bereziki: fisikoa, morala, sinbolikoa eta instituzionala. Beste gauza da bortxa nola, zenbat, nolakoa, noiz, nork erabili. Weber-en definizioaren arabera, Estatuak da bortxarik handiena erabiltzeaz gain, bortxaren monopolioa darabilena ere. Bortxa nola antolatu, zein bortxa onartu eta zein gaitzetsi, horretan dago gakoa. Azpimarratu nahi nuke, bortxaren eragile handiena eta antolatzaile nagusia Estatuak bada ere, bortxaren jatorria ez dela politikoa, soziala baizik. Bortxa, beraz, —ekonomia eta kultura bezala— gizarte ororen emaitza da; horregatik, bortxa beti izan da eta beti izango da. Beste gauza bat da, beti izango diren gizarteko hiru fenomeno horiek nola antolatuko diren. Aldiz, badira gizartean beti izan ez diren beste zenbait fenomeno; esaterako, ustiaketak eta konkista, ekidin daitezkeenak. Propagandan, ordea, alderantziz esaten da: bortxa ekidin daitezkeen fenomenoak dela konkista eta ustiaketa ekidin ezinezkoak.

Sexu-desberdinketaren antolaketa

Gizarte bakoitzak barne-antolaketa franko egin behar izaten du. Adibidez, sexuen arteko eginkizunen banaketa. Nola edo hala, kultura guztiek egin dute nolabaiteko sexuen eginkizunen banaketa. Kultura batzuek, ordea, eginkizunen banaketa egiterakoan, sexuen arteko botere-ezberdintasunak gehitu egin dituzte eta beste batzuek, berriz, ezabatu. Gizarte-harremanetan berdintasun-mailarik handiena, orokorrean esanda, ehiztari, biltzaile eta ibilkari izan diren Herrietan lortu ahal izan zela ematen du. Hori jakin ahal izan dugu, bai greziarren bai Ameriketara heldutako europarren Etnografiako deskribapenen iturrietatik. Gainera, gauza bera jakin ahal izan dugu XX. mendean antropologoek eginiko Etnologiako deskriba-penei esker. Halako kultura horiei “matriarkalak” deitu izan zaie, non gizasemeek adina aginpide zuten emakumeek ere. Gimbutas lituaniarren ikerketei esker, badirudi Europan, indoeuroparren inbasioa gertatu arte (K. a. 4.400. urtean), kultura matriarkalak indarrean irauten zuela, nahiz eta ordurako nekazaritza eta hiri-bizitza Europan ere sortuak izan. Honek erakusten digu Neolitiko garaiko zenbait baldintza sozialetan ere, nahiz eta

nekazari-hiriak izan, posible izan zela kultura matriarkalaren iraupena. Beraz, “zibilizazioa” edo hiri-bizitza ez da beti patriarkalismoarekin uztartu.

Euskal Herrian bertan ere gauza bera jazo zela ematen du eta hirietako defentsa militarren beharra eta obsesioa nahiko berandu sortu zirela dirudi, Berbinzanako eta Kalaurriko antzinateko kokamenduak kontuan hartuz. Indoeuroparrak, ordea, ez bakarrik patriarkalak, baita militaristak eta konkistatzaileak izan dira. Euskal Herriaren konkistatzaileak, musulmanak izan ezik, indoeuroparrak izan baitira, beharrezkoa zaigu jakitea gu eta gure konkistatzaileen arteko kultur ezberdintasunak zertan diren.

Noiz eta nola sortu ziren sexuen arteko botere ezberdintasunak Euskal Herrian, edota, bestela galdetuta, noiz arte iraun zuen berdintasunaren kultura matriarkalak indarrean?

Zelten inbasioa arte, hau da, K. a. VI. mende arte edo? Kultura zahar hartatik ezer gelditu ote zaigu gaurdaino?

Sexuen ustiaketa beraz, zenbait herrik eginiko sexu-eginkizunen banaketatik sortu da.

Gizarteko klaseen desberdintasuna

Gizarte, Herri edo Estatu baten barruan, gizarteko lanaren zatiketa dela medio, ezberdintasun sozio-ekonomiko kolektiboak sortu ziren. Talde-ezberdintasun horiek, iraunkor jarrai zitezen, bi modutan antolatu ziren historikoki. Batean, odolez egiten zen ezberdintasunen transmisioa; horretarako sortu zen kasta-sistema. Bestean, baldintza sozialen bidez ematen den ezberdintasunen transmisioa. Azken banaketa-modu honi klase sozialen banaketa deitu izan zaio. Klase sozialen transmisioa iraunkorra dela esatean, ez dugu salbuespenak izaten ez direla esan nahi.

Klase-ustiaketa, beraz, laneko zatiketa sozialetik sortzen diren harreman sozio-ekonomikoekin loturik dago. Laneko zatiketa soziala Neolitiko geroztiko zenbait hiritan hasi zen. Sexuen eginkizunen banaketatik sor daitekeen ustiaketa diferentea da, beraz. Paleolitikoan, ehiztari, fruitu-biltzaile eta ibiltari zirenez, gizarteko alor guztietan berdintasun-maila handia lortuak izango zirela pentsatzekoa da, agian herri denek lortu ez bazuten ere. Horregatik, arrazoizkoa da antolamendu sozial hari komunismoa deitzea.

Gizarteko klaseen desberdinketa ez zen bakarrik etorri, historikoki gertatu ziren beste zenbait aldaketa sozialekin batera baizik. Baldintza sozialen aldaketa nagusienak hauexek izan ziren: nekazaritza, hazkunde demografikoa eta hirietako biltze demografikoa, espezializazioa eta lanaren zatiketa soziala, jabetza pribatua eta estatua sortzea. Baldintza sozialen aldaketa horiekin batera, esklabutza, Herrien konkista eta patriarka-

lismoa asmatu zituzten. Europari eta bigarren milurtekoari dagokienez, nire ustez, klaseen berdintasun-maila handiena sozialdemokrazietan eskuratu zen 1960-1980 bitartean. Azken mila urteetan zehar arazo sozialek izan duten bilakaera ondo aztertu du Robert Castel-ek (1997). 1960-1980 bitartean, Europako Estatuak indartsu izan ziren eta Estatuaren arteko mugak oso itxiak; gainera, Estatuak arbitro gisako lanetan jardun zuten, klase sozialen artean, langileria indartsua zen eta lan-enplegua “*full time*” egoera antzekoan egon zen. Hogei urtez gero, gizarteko baldintza horiek zeharo aldatuak zaizkigu.

Herri eta estatu arteko harremanak

Gatazkei dagokienez, beharrezkoa da taldeen barneko gatazkak eta taldeen arteko gatazkak bereiztea, Psikologia Sozialak eta Soziologiak egin ohi duten bezala.

Europar XX. mendean zehar gertaturiko gerrak “taldeen artekoak” izan dira, nahiz eta orain batzuek Europa barneko “gerra zibil” modura begiratzen hasiak izan. Izan ere, halaxe agertu dute Dahrendorf-ek, Furet-ek eta Gerem-ek (1993), Europako gerra horiek “gerra zibilak” izan zirela aldarrikatuz.

Pertzepzio-era horrek Europako Estatuak Europako eskualdeak gisa ikustera ginderramatzake. Hala ere, nahiz eta munduko orohartze- edo globalizazio-garaian, “barneko” eta “kanpoko” harremanen bereiztapena zailago bilakatu, bereiztapen horren beharrak indarrean irauten duela deritzot.

Herri eta Estatuaren artean, “kanpoko” harremanetan, sortu izan diren gatazketatik, historikoki Estatuak hiru krimen-mota nagusi asmatu dituztela deritzot: lehenengoan genozidioa eta Herrien txikizioa sar ditzakegu; bigarrenean, Herrien desjabetze politikoa, instituzioen ordezkapena eta kolonizazioa; hirugarrenean, Herrien ustiaketa.

Herrien suntsiketarako gerrak

Gaur egungo gerra gehienak Estatuaren barneko borroka eta naziogintzari buruzkoak gertatzen ari dira; hau da, Estatuak sortu nahi lituzketen Herriek egindakoak batetik, eta Herriek berek beren buruaz hartu nahi dituzten hautuak bat ez etortzetik sortutakoak bestetik. Zentzu horretan, ondo esan dezakegu gaurko gerra gehienak “nazionalak” direla eta estatu baten barnekoak. Gerren aldaketa handia gertatzen ari da, beraz. Aspalditik, gerrak estatuaren artekoak baitziren, gerra horiek “kanpokoak” zirela esanez definitzen ziren. Orain, ordea, “barneko” ala “kanpoko” gerrak ote diren definitzeko, zailtasun handiagoa dugu. Estatu zapaltzaileek, ordea, mende dituzten Herri txikiek sortzen dizkieten arazoei (edota, batzuetan, borrokei) “tribalismo” deitzen diete, eta “barne”-arazo gisa definitzen saiatzen dira. Bestalde, Estatuaren agintariak beren Estatu transzendentea eta zalantzan ipini ezinikoa bailitzen hitz egiten dute.

Gogoratu beharreko gauza deritzot: espainiar eta frantziar Estatuak dituzten armadetako kiden kopuru osoa gehi beren poliziena eta beren bulegoetan ari direnen funtzionarioena bat egiten baditugu, Euskal Herria, gutxi gorabehera, milioi bat soldaduren pean dagoela esan dezakegu.

Gerrak beti gertatu izan direla dirudi, edozein baldintza sozialetan; baina gerra-motak ez dira beti berdinak izan. Herrien suntsiketako gerrak —etnozidioa, genozidioa eta txikizioa sortzen dituztenak— ez dira beti izan. Halakoak Neolitikoaz gerokoak direla ematen du. Beste hamaika gauzetan bezala, Neolitikoak gizadiaren historia bitan banatzen du.

EUSKAL HERRIA KONKISTAPEAN

Euskal Herriaren historia eta gaurko egoera Herri konkistatua garen aldetik begiratu behar direla deritzot. Azken bi mila urteotan zehar, biribil hitz egiteko, Euskal Herri osoa ez bada, gure Herriko lurralderen bat bederen, ia eten gabe konkistapean izan da. Beraz, konkista-egoera jasan beharra, aspalditik da gure Herriko ezaugarria. Jakina denez, konkista horiek gure Herriarekin bukatzea lortu ez badute ere, Añamendiko bi aldeetan zabaldu zen lurraldeetan mugak murriztea. Gaurko Euskal Herria ez da duela bi mila urte zenaren erdia ere; heren bat edo laurden bat ote? Zenbait lurraldetakoek garai batean Euskal Herria izan zirenik ere, horren oroimen historikoa zeharo galdurik dute. Idazki labur honetan, nik hemen Euskal Herriko konkistaren aipamen bat besterik ez dut egingo.

Berbinzana eta Kalaurriko Kristo aurretiko hiri zaharrak ikusiz, badirudi gure Herrian, Hegoaldean behintzat, defentsa militarren obsesioa eta beharra seigarren mendera arte edo ez zela hasi. Obsesio-behar horiek, jakina, kanpotiko erasoei aurre egiteko sortu ziren.

Beraz, zeltarren erasotik hasi eta gero erromatarrena izan zen. Ondoren, bisi-godoak Añamendiren Iparraldetik aurrena eta Hegoaldetik gero. Ostean, frankoak eta arabiarak.

Bederatzigarren mendean frankoen, asturiarren eta arabiarren erasoak jasan genuen batera. Ondoren, Gaztela eta Ingalaterrakoena. Azkenik, Espainia eta Frantziarena. Denak harrapakaritzan, gure Herri hau nola hobeto ustiatuko, menperatuko eta desagerraraziko zain. Hori guztia, Eliza lurralde hauetan azaldu zenetik, Erromako Kristoren onespenez. Elizak antzina-antzinatik euskaldunekiko hartu zuen jarrera ikusteko, hara Manex Goienetxek (1999: 132) eskaintzen duen testua:

“Venancio Fortunato, Obispo de Poitiers,... escribió a su amigo Galactario para felicitarle por su nombramiento como conde de Burdeos, e hizo votos para que adquiriera el título de dux ‘al objeto de que protejas con la debida competencia las fronteras de la patria y que conquistes ciudades’... ‘al objeto de que el cántabro se vuelva temeroso y que el vascón vagabundo tema tus armas y abandone el refugio de sus alpestres Pirineos’”.

Espainiaren konkistapean

Gaztelak eta Espainiak Euskal Herriari eragindako konkistei buruz, zenbait testu aurkeztea iruditu zait interesgarriena. Hasteko, Araba, Bizkaia, Errioxa eta Gipuzkoa 1200. urtean konkistaturik izan baitziren, orain 800. urteurrena gogoratuz, jakingarri diren ondoko bi testu hauek ekarriko ditut Gonzalo Martínez Díez-engandik jasoak (1974):

“Acaesció que antiguamente desde fue conquista la tierra de Alava, et tomada a los navarros, siempre ovo señorío apartado”.

“no se trata de una restauración de un poder autóctono que se libera de la soberanía navarra, sino de una ‘conquista’, esto es: otro poder que se la arrebató a los navarros”. (op. cit. 17).

“la incorporación definitiva de Alava en su totalidad a dicho reino (de Castilla) fue simultánea con la de Guipúzcoa, y data de 1200, conforme a las inequívocas frases de la Primera Crónica General:

‘Onde gano el noble don Alfonso, rey de Castiella desta yda: a Victoria, et a Alava et a Ybda et a Guipuzcoa et los castiellos et los otros lugares de las fortalezas dellas, fueras ende Treuctino que fue despues dada al rey Don Alfonso en camio por Ynzura’’. (Martínez Díez, op. cit. 18. or.).

XVI. mendean gertaturiko Nafarroako konkistari buruz asko hitz egin baita, konkista hori zer historia girotan egin zen jakitea egoki iruditu zait. Urte haietan espainiarrek Ameriketako indioei “El Requerimiento” deituriko agiria irakurtzen zieten. Konkistatzaile espainiarren kultura ezagutzeko beste agiri garrantzitsua Nebrija-rena da. Hiru gertakizunak, Nafarroako konkista, bere lurraldeen konkista onar zezaten Ameriketako indioei irakurtzen zitzaien “El Requerimiento” eta, azkenik, Nebrija-ren liburuko hitzaurrea aldi bertsuan, burubide eta sen berberarekin eginak izan zirela pentsa dezakegu. Has gaitezen “El Requerimiento” izenekoarekin, indioei, itzulpenik gabe, 1513-1573 bitartean egiten zitzaien irakurketarekin (Bestard-Contreras, op. cit. 40-41):

“De partes del rey D.Fernando y de la reina Doña Juana, su hija, reina de Castilla y León, etc., domadores de las gentes bárbaras, nos, sus criados, os notificamos y os hacemos saber como mejor podemos que Dios, Nuestro Señor, vivo y eterno, crió el cielo y la

tierra y un hombre y una mujer, de quien vosotros y nosotros y todos los hombres del mundo fueron y son descendientes y procreadores, y todos los que después de nosotros vinieran. Mas por la muchedumbre de la generación que éstos ha salido, desde cinco mil años a esta parte que el mundo fue criado, fue necesario que los unos hombres fuesen por una parte y otros por otra e se dividiesen por muchos reinos y provincias, que en una sola no se podían sostener ni conservar. De todas estas gentes, Dios nuestro Señor dio cargo a uno, que fue Sant Pedro, para que de todos los hombres del mundo fuese señor y superior a quien todos obedeciesen y fuese cabeza de todo el linaje humano, doquier que los hombres viviesen u estuviesen, en cualquiera ley, secta y creencia, y diole el mundo por su reino y jurisdicción; y como quier que le mandó poner su silla en Roma, como en lugar más aparejado para regir el mundo, mas también le permitió que pudiese estar poner su silla en cualquiera otra parte del mundo y juzgar y gobernar a todas las gentes, cristianos, moros, judíos, gentiles y de cualquier otra secta y creencia que fuesen. Este llamaron papa, porque quier decir admirable, mayor padre y gobernador de todos los hombres. A este Sant Pedro obedecieron y tomaron por señor, rey y superior del Universo los que en aquel tiempo vivían, y asimismo han tenido a todos los otros que después de él fueron al Pontificado elegidos y así se ha continuado hasta agora y se continuará hasta que el mundo se acabe. Uno de los pontífices pasados, que en lugar de éste sucedió en aquella dignidad e silla que he dicho, como señor del mundo, hizo donación destas islas e tierra firme del mar Océano a los dichos rey y reina e a sus sucesores en estos reinos, nuestros señores, con todo lo que en ellas hay, según se contiene en ciertas escrituras que sobre ello pasaron, según dicho es, que podéis ver si quisiéredes; así que sus Altezas son reyes y señores destas islas y tierra firme, por virtud de la dicha donación, y como a tales reyes y señores algunas islas más y casi todas, a quien esto ha sido notificado, han recibido a sus Altezas y les han recibido y servido y sirven como súbditos lo deben hacer, y con buena voluntad y sin ninguna resistencia, luego sin dilación, como fueron informados de los susodicho, obedecieron y rescibieron los varones religiosos que Sus Altezas les enviaban para que les predicasen y enseñasen nuestra sancta fe, y todos ellos, de su libre y agradable voluntad, sin premia ni condición alguna, se tornaron cristianos y lo son y Sus Altezas los rescibieron alegre y benignamente, y así los mandaron tractar como a los súbditos y vasallos, y vosotros sois tenidos y obligados a hacer lo mismo. Por ende, como mejor podemos, vos rogamos y requerimos que entendais bien esto que os decimos, y tomeis para entenderlo y deliberar sobre ello el tiempo que fuere justo, y reconozcais a la Iglesia por señora y superiora del Universo mundo y al Sumo Pontífice, llamado papa, y en su nombre al rey o a la reina doña Juana, nuestros señores, en su lugar, como a superiores y señores destas islas y tierra firme, por virtud de la dicha donación, y consintais y deis lugar que estos padres religiosos os declaren y prediquen lo susodicho. Si así lo hicierdes, haréis bien y aquello que sois obligados a sus Altezas, y nos en su nombre vos recibiremos con todo amor e caridad e vos dejaremos vuestras mujeres e hijos y haciendas, libres, sin servidumbre, para que dellas e de vosotros hagáis libremente lo que quisierdes y por bien tuvierdes, e no vos compelerán a que vos tornéis cristianos, salvo si vosotros, informados de la verdad, os quisierdes convertir a nuestra sancta fe católica, como lo han hecho cuasi todos los vecinos de las otras islas; y allende desto, Sus Altezas vos darán muchos privilegios y exenciones y vos harán muchas mercedes; y si no lo hicierdes, y en ello dilación maliciosamente pusierdes, certificamos que con la ayuda de Dios, nosotros entraremos

poderosamente contra vosotros y vos haremos guerra por todas las partes y maneras que pudiéremos, y vos sujetaremos al yugo y obediencia de la Iglesia y de Sus Altezas y tomaremos vuestras personas y de vuestras mujeres e hijos y los haremos esclavos y como a tales venderemos y dispondremos dellos como Sus Altezas mandaren, e vos tomaremos vuestros bienes y vos haremos todos los daños y males que pudiéremos, como a vasallos que no obedecen ni quieren rescibir a su señor y le resisten y le contradicen; y protestamos que las muertes y daños que dello se recrecieren sea a vuestra culpa y no de Sus Altezas, ni nuestra, ni destes caballeros que con nosotros vienen: y de cómo decimos y requerimos, pedimos al presente escribano que nos lo dé por testimonio signado, y a los presentes rogamos que dello nos sean testigos, etc. (en Las Casas, III, 1965, pp. 26-27).

Nebrija-ren testuari dagokionez, 1492an argitaratu zuen Gramatikaren hitzaurrean (1984: 97-102):

“Siempre la lengua fue compañera del imperio... lengua castellana; la cual se estendió después hasta Aragón y Navarra, y de allí a Italia, siguiendo la compañía de los infantes que embiamos a imperar en aquellos reinos. I assí creció hasta monarchía y paz de que gozamos en la fortuna y buena dicha de la cual, los miembros y pedaços de España, que estavan por muchas partes derramados, se reduxeron y aiuntaron en un cuerpo y unidad de reino... después de los enemigos de nuestra fe vencidos por guerra y fuerça de armas ... no queda ia otra cosa sino que florezcan las artes de la paz. Entre las primeras, es aquélla que nos enseña la lengua ... después que vuestra Alteza metiese debaxo de su iugo muchos pueblos bárbaros y naciones de peregrinas lenguas, y con el vencimiento aquellos tenían necesidad de recibir las leies quel vencedor pone al vencido, y con ellas nuestra lengua ...”

Interesgarria da, halaber, Conde Duque Olivares-ek 1625. urtean Erregeari eginiko gutuna (ikus G. Marañon, 1945: 183). Hona hemen gutun hartan idatziriko esaldia:

“trabaje y piense con consejo secreto y mudado, por reducir estos reinos de que se compone España, al estilo y leyes de Castilla sin ninguna diferencia, que si V.M. lo alcanza será el príncipe más poderoso del mundo”.

Honek adierazten digu, Espainiako erresumaren mende dauden herri guztiak uniformizatu eta desagerrarazteko egitasmoa oso zaharra dela. Gaurdaino Espainia bakarra izan da eta besterik ez dago: Conde Duque de Olivares-en Espainia alegia. Hau da, “Espainia = Gaztela” egiten duen Espainia. Ez dago Suitzako eredu konfederala (ez federala) jarraitu nahi lukeen Espainiarik, non Herri bakoitza burujabe bailitzateke.

Bukatzeko, Espainian konkistaren kultura gaurdaino heldu dela adierazteko, hara duela 63 urte José Mª de Areilzak, Bilboko frankismoaren lehen alkateak, Coliseo

Albia aretoan 1937ko uztailaren 8an eginiko hitzaldia. Hierro egunkariak (9-7-1937) argitaratua eta IPESetik, 18, 1995an jasoa. Hara zer zioen:

“Soldados de España: ... nos habéis salvado por conquista, por la fuerza; a tiros y a cañonazos”... “Bilbao no se ha rendido, sino que ha sido conquistado por el ejército y las milicias ... con sangre ... conquistado por las armas ... Ley de guerra, dura, viril, inexorable. Ha habido, vaya que sí, vencedores y vencidos. Ha triunfado España ... ha caído vencida, aniquilada para siempre ... Euskadi ... Vizcaya es otra vez un trozo de España por pura y simple conquista militar”.

HAUSNARKETAK

Gure Herriaren etengabeko konkista-egoera hau gaitzat hartu eta begi aurrean izanda, bost ezaugarri azpimarratu nahi nituzke bereziki.

Lehenik, konkista Estatuaren ekintza publiko gisa hartu behar dela uste dugu, ez pertsona batek bere kabuz egiten duen ekimen modura. Beraz, konkistatzaileaz hitz egiten dugunean, ez zaigu interesatzen Zesar edo Hernán Cortés edo Napoleón nolakoak ziren deskribatzea, Erroma, Espainia eta Frantziako estatuak edo inperioak nolakoak ziren baizik, eta benetako subjektu konkistatzaileak Estatu hauek zirela adierazi nahi dugu.

Konkistaren gertakizunak bi aurpegi ditu: konkistatzailearena eta konkistatuarena. Azterketa bi aurpegi horien dialektikatik egin behar da; baina batez ere konkistatuaren ikuspegitik begiratuko dugu, konkistatzaileak —Estatuak— goraiatu egiten baitu bere konkista, nahiz eta krimen ikaragarria izan.

Bigarrenik, Herri batek konkista jasaten duenean, bere buruarekiko desjabetzea eta alienazioa jasaten du. Bere buruaren desjabetze politikoaren egoera horretatik abiatuta, konkistatzaileek etnozidioari (edota genozidioari), kolonizazioari eta Herri-ustiaketari ekiten diote. Horiexek dira konkistaren helburuak.

Beraz, konkista Herrien burujabetza eta autodeterminazio-eskubidearen aurkakoa da.

Konkistak Herrien menperaketa sortzen du, demokraziarekin baino totalitarismoarekin antz handiagoa duelarik.

Hirugarrenik, konkista gertakizun orokorra da eta bizitza soziala osoa jotzen du.

Euskal Herriak arlo guztietan gaur duen egoera, konkistako ikuspegitik aztertu behar da. Euskal Herriari buruz edozein deskribapen egiten ari garelarik, ez da berdina

konkistapeko egoeratik ikustea ala ez. Adibidez, Euskal Herri konkistatuaren Historia, egoera soziologikoa eta psikologia konkistapean, Euskararen garapen ezina eta diglosia konkistapean, euskal musika eta kirola konkistapean, euskal ekonomia, sindikalgintza eta politika konkistapean, nazioarteko harremanak Euskal Herrian konkistapean, ertzaintza Euskal Herrian konkistapean, etab. Gure Herria konkistapeko Herria da. Konkista herriarteko harremanen gertakizun politikoa da, baina ondorioak bizitza sozialeko esparru guztietara zabaldu eta kutsatzen ditu. Ez alferrik, konkistatzaileek beren antolaketa soziala ezarri eta behartzen dute.

Laugarrenik, konkista Estatuaren krimen modura ikusten dut. Konkistak Herrien desjabetze politikoa, etnozidua, kolonizazioa, instituzioen ordezkapena eta ustiapena eragiten ditu. Herriarteko harremanetan, konkistarekin batera, autodeterminazioaren ukatzea krimentzat jo behar da. Autodeterminazioa eta konkista egitate beraren bi aurpegiak dira, bata positiboa eta bestea negatiboa. Horrez gain, konkistak, ondorio horiek guztiak ekartzen dituenean, estatu-krimenik handientzat hartzen dut.

Bosgarrenik, ez da ahaztu behar konkistaren kultura gertakizun historikoa dela, ez betikoa, ezta derrigorrezkoa ere.

USTIAKETA NAZIONALA ETA KONKISTA

Ustiaketa nazionala, klase sozialen ustiaketa eta emakumeen ustiaketa ez dira gauza bera, hiru ustiaketa-mota baizik. Bata bestean urterik ez dago, nahiz eta hirurak gaur egun batera gertatu eta gizarteko fenomeno guztiak elkarrekin loturik izan. Hiruen nahasketa eginez gero, ezin da ustiaketa bakoitzarentzat estrategia egokia antolatu; aldiz, beharrezkoa da ustiaketa bakoitzari bere berezitasuna aitortzea eta errespetatzea. Ez dira gauza bera ez konkistatzaileentzat, ezta konkistatuentzat ere; ez euskaldunentzat, ezta espainiarrentzat edo frantziarrentzat ere.

“Klase-ustiaketa” (edo “ustiaketa kapitalista”) kontzeptuak ezin ditzake injustizia guztiak bildu. Orain arte, ustiaketa kapitalista —ez bakarrik, baina batik bat bai— Estatu baten barneko gertakizun soziala izan da. Orain, ordea, globalizazio kapitalistaren garaian, gizarte-arazoez “talde barnekoak” izateko zuten neurria, murrizten ari da gero eta gehiago. Erlazio-motari dagokionez, izenak berak ere —“klase”-ustiaketa, alegia— klaseen artekoa dela adierazten digu, ez “Herri” edo “Estatuen” artekoa. Subjektuei dagokienez, “klase”-ustiaketa kontzeptuak adierazten digu, ustiaketa jasaten duena klase sozial berezi bat dela, langileria. Aldi berean, klase-ustiaketa horren eragilea beste klase sozial bat da, burgesia alegia. Subjektuak, beraz, klase sozialak dira. Gainera, klase-ustiaketan, ustiaketaren objektua “erlazioen baldintza sozio-ekonomikoak” dira. Beste gauza bat da, klase sozialen arteko borroka horretan Estatuak zeini lagundu eta zer betebeharra duen. Klase-ustiaketaren ondorioz, klase sozialaren askapen-mugimendua sortu da.

Konkistaren ustiaketa

Konkistaren inguruko ustiaketa ekonomikoari dagokionez, ezaguna da, adibidez, erromatarrek Espainian konkistatutako lurraldeetan, nekazaritza-ekoizpenetik %20 Erromara bidaltzen zutela. Horrela, Erromako hiritarrek ogia dohain jatea izaten zuten. Gainera, hiri konkistatuen buruzagitza erromatarra izaten baitzen, bertakoek erromatarren biziera oparoarentzako lanean aritu behar zuten. Bitxikeria bezala agertuko dut, erromatar jeneralek behin eta berriro Numantziako konkistan porrota jasaten zutela ikusitakoan, Erromako hiritargoa bera ere Numantziaren konkistaren alde, haserre bizian, azaldu zela. Ez dago esan beharrik konkistatzaile guztiek, garai guztietan, konkistatuen ustiaketa eragin dutela. Espainiarrek egunen batean Euskal Herriko konkistari amore eman beharko badiote ere, gure Herriaren ustiaketa beste 20 urtetan zehar luzatu ahal izanez gero, zertarako 10 urtetan bakarrik edo 3 urtetan bakarrik ustiatu? Tamalez, ez du ematen gaur egun Espainiak Euskal Herriari eragiten dion ustiaketa ekonomikoaz ikerketa-lan handirik egiten denik.

Konkistaren ustiaketa edo ustiaketa nazionala, batik bat, Herrien arteko erlazioetan kokatzen da, Herrien edo Estatuaren arteko kanpoko harremanetan alegia. Halaber, ustiaketa jasaten duen subjektua “herri” osoa da, talde etnikoa, ez klase sozial bat bakarrik edo sexu bat bakarrik. Subjektu ustiatzailea, ustiaketa nazionalaren subjektu eragile edo antolatzailea, Estatu da. Historian mila aldiz ikusi ahal izan dugunez, Estatu ustiatzailearen herritar orok onar dezakete beste herrien konkista eta zapalketa, burgesiak bezala langileriak. Ustiaketa edo zapalketa nazionalaren objektua, berriz, esparru guztietako herri zapalketa da: hizkuntza, kultura, ekonomia, politika, zapalduaren desjabetze politikoa eta honen Estatu suntsitzea. Klase sozialaren eta Herri edo nazioaren definizioak ere ezberdinak dira. Horiengatik guztiengatik, etnizitatearen zapalketa ustiaketa politiko gisa sailkatzea hobeto dagoela deritzot, eta ez klase sozialaren edo kapitalismoaren edo burgesiaren ustiaketa gisa.

Nazio-askapenerako mugimendua

Ondorioz, herri zapalduan askapen nazionalerako mugimenduak sortu izan dira. Mugimendu horien edukiak eta askapen sozialarenak diferenteak izango dira.

Euskal Herriak eta Espainiak elkarrekin duten borroka ez da horrenbeste sozio-ekonomikoa, konkistaren arazo politiko nazionala baizik. Espainiaren eta Euskal Herriaren nazio-lornahi politikoak uztar ezinekoak dira. Gaur egun, *de facto*, Euskaldunen eta gure etsaien pertzepzioaren eta arieraren arabera, ditugun mentalitate historikoekin eta ditugun neuronak eta geneak ditugularik, zein da gaur Euskal Herriak duen gatazkarik handiena eta zeinekin? Berriz esango dut, soziologikoki *de facto* gatazka hori politiko-nazionala da. Azken 40 urteetan zehar, hainbat euskaldun armak hartzera, hainbeste gose-greba, hainbeste sakrifizio eta lan hartzera eraman duen gatazka, ez da izan sexuen ustiaketa edo klase sozialen borroka, zapalketa nazionala baizik. Gainera,

gatazka hori Espainia eta Frantziarekin dugu. Beraz, borroka honetan, Espainia eta Frantzia etsairik handienak zaizkigu soziologikoki *de facto* gaur. Beste gauza bat da ea espainiar-frantziar-euskaldunok gaur *de facto* ditugun burubide (mentalitate) historikoak, neuronak eta geneak zuzenak ala okerrak diren, ea nazio-arazoarengatik bai espainiarrek bai frantziarrek bai euskaldunok borrokan aritzeak merezi duen ala ez, ea borrokagaia txoroa den eta ea denok, euskaldunak, frantziarrak eta espainiarrak, erotuta gauden. Kasu honetan txoroak ez ginateke euskaldun, frantziar eta espainiarrak bakarrik izango, mundu osoa baizik; azken batean, orain txinatar, errusiar, indonesiar, judutar, palestinar, irlandar, ingelesak eta beste hamaika arazo nazionalagatik ari baitira borrokan. Historikoki, berriz, zein herrik ez du gerrarik egin arazo nazionalagatik? *Morts pour la patrie!*

Gure konkistatzaileek, espainiarrek eta frantziarrek, ez eskuinekoek ez ezker-tiarrek, borroka nazionala ez dute ikusten klase sozialen epifenomeno bat modura, eta, are gutxiago, ez dute beren estrategia klase sozialen borroka modura lekurtzen. Zergatik guk, euskaldunok bakarrik, borroka nazionala klase sozialean urtzen duen erredukzionismo horretan erori behar ote dugu, beste inor erortzen ez denean? Gainera, gatazka muga sozio-ekonomikoetan ezarri nahiko luketen espainiarrek berek ere, IUkoek adibidez, azken batean, espainiar nazionalismoan kokatzen dira, aitortzen ez badute ere.

Horrek ez du esan nahi, gaur egun klase sozialen zapalketa sozio-ekonomikoak argitzeko, klase-ustiaketa kontzeptuak ezer balio ez duenik. Jakina balio duela! Baina zertarako? Tenedoreak asko balio du, baina ez zopa jateko. Adierazi nahi dugun gauza da, borroka nazionalerako, bestelako kontzeptuak asmatu behar direla. Sexuen ustiaketa klaseen ustiaketaekin alderatzea, sagarrak udareekin alderatzea bezalakoa da. Klase sozialen ustiaketa konkistarekin aldaratzea, berriz, sagarrak babarrunekin alderatzea bezalakoa.

Klase-ustiaketaz, ustiaketa politikoaz eta sexuen ustiaketaz gain, naturaren ustiaketa ere badago. Ustiaketa eta injustizia denak kontzeptu batean bildu nahi baditugu, “harrapakaritzaren” kontzeptua erabiltzeari egokiago deritzot.

HARRAPAKARITZA

Gizarte-egoerak aztertu nahi badira —beste zientzisa-arloetan bezala— lan analitikoak eta sintetikoak batera biltzen jakin behar da. Lan analitikoak egitatearen zatitze-lana dakar, egitatea hobeto aztertu ahal izateko. Araketaren bigarren aldiak —lan sintetikoak, alegia— egitatearen zatitzean egindako puskak batera biltzea dakar.

Egitate soziologikoa anitza baita, aniztasun hori kontzeptu batean bildu nahi bada, zein kontzeptu izan daiteke hori? Orain arte gizarteko ustiaketaz eta injustiziaz

aritu baikara, ustiaketa-mota guztiak eta injustizia guztiak —sozialak zein politikoak, banakoak zein kolektiboak zein Estatuakoak, talde-barnekoak zein taldeen artekoak—, barnean har ditzakeen kontzepturik zabalena, ziur aski, “harrapakaritza” kontzeptua da.

Orain arte aipatu ez dugun beste ustiaketa bat naturarena da. Naturaren ustia-
ketaren barnean sailka ditzakegu ustiaketa teknologikoa eta demografia neurrigabea ere. Horrela, ustiaketa-mota guztiak kontzeptu batean bildu nahi izanez gero, egokiago deritzot “ustiaketa kapitalista” baino “harrapakaritza” kontzeptua erabiltzeari, orokor-
rragoa denez.

“Harrapakaritza”, batez ere, jarrera kolektibo modura —bai arazo politikoetan bai gizarteko arazoetan, bai pertsonaletan— ikusten dut. Harrapakari-jarrera Neolitikotan hasi edo, bederen, indartu egin zen. Hastapen orokor gisa (salbuespenak salbuespen) esan dezakegu gizarte batek (ez naiz gizabanakoez mintzatzen ari) “harrapakari-jarrera” hartzen duenean, arlo guztietan —bai ekonomikoan, bai politikoan, bai pertsonalean— jarrera berdina erabiliko duela. Harrapakari-jarreraren alderantzizkoa, “jarrera ekologikoa” litzateke. Harritzekoa da kulturen, hizkuntzen eta gizarte-erla-
zioekiko ekologiak nola ez den gehiago hitz egiten. Hala ere, interesgarria da jakitea, Herder-ek, XVIII. mendearen amaieran, gaurko naturaren ekologistak baino askoz lehenago, kulturen eta hizkuntzen ekologiari hasiera eman ziola.

MARXISMOAREN MUGAK

Ezin uka marxismoak harrapakaritza ezabatzeko egin duen ahalegina eta teoria soziologikoari egin dizkion ekarpen handiak. Baina —nola ez?—, baditu bere mugapenak. Horietako bat da, nire iritziz, ustiaketa guztiak kapitalismoaren klase-
ustia-
ketan urtu nahi izatea. Horrela, zaila da borroka nazionalaren estrategia zuzena eratzea. Gizakiok ekonomiaren, gizarteko klasearen, sexuaren eta etniaren eraginpean izanik ere, ez gara ez ‘*homo economicus*, ez *homo socioeconomicus*, ez *homo sexualis*, ez *homo ethnicus*’; adar horiez eta besteez osaturik garen pertsonak baizik.

Marx-ek botere sozio-ekonomikoaren kritika zorrotza egin zuen bezala, ez dakit botere politikoaren halako kritika zorrotzik egin duenik ba ote dagoen beste inor. Marx-en teoria XIX. mendeko ustiaketa sozio-ekonomikoa aztertze-
ko tresna modura sortu zen, batez ere, eta horretarako balio du. Ez zen asmatua izan talde etnikoekiko Estatuaren zapalketa, ustiaketa, konkista eta etnozidioda aztertze-
ko. Nire iritziz, azterketa sozio-ekonomikoren emaitzak beste esparru politikoetara transferitu eta orokortzea arriskutsua izan daiteke. Edozein tresna zientifiko noiz eta zertarako asmatu zen, gaur zertarako balio duen, bere mugak zeintzuk diren, eta gaur zertarako balio ez digun aztertu beharra dago. Tenedoreak ez du zopa jateko balio.

Teoria ekonomizistei buruz, hiru urrats bereiziko nituzke: Bat, ekonomiaren eragina gizarte-arazoetan. Gaur egun, hori ukatuko duenik, nekez aurki daiteke. Bi, egoera zehatz batean, erlazio sozio-ekonomikoak azpiegiturako oinarri eta erabakiorrak izan zirela edo direla esatea litzateke. Hori hala gertatu ahal izatea posible da, eta azterketa historikoak eta soziologikoak ebatzi behar dute kasu bakoitzean. Hirugarren urratsa, erlazio sozio-ekonomikoak historian zehar, gaur eta hemendik aurrera ere, beti azpiegiturako oinarri erabakiorrak direla esatea litzateke. Honek suposatzen du lege historikoak eta soziologikoak badirela esatea. Hirugarren urrats hau da, intelektualki gaurko munduan oso gutxi, geror eta gutxiagok gainera, onartzen dutena, nahiz eta euskal militante askok onartu oraindik.

Liburu honetan omentzen dugun Txillardegiren ekarpena, besteak beste, hauxe izan da: beste guztien gaintik askapen nazionala helburutzat hartzea. Batetik ETAK 1967an bi helburu hartzen zituela, hots, klase-askapena eta euskal nazioaren askapena, eta horretarako marxismoan oinarritzen zela ikusirik, eta, bestetik, marxismoa European gainbehera zetorrela oharturik, nahiz eta garai hartako Euskal Herrian modako pentsaera zen, ETA uztea erabaki zuen. Txillar ezkerrekoa izan da, baina ez marxista; eta asmatu egin zuen, nahiz eta 1967an ia bakarrik gelditu eta bazter-tua izan zen.

KONKISTATZAILEEKIKO IDENTIFIKAZIOA

Zergatik munduak ez du konkistaren fenomenoaz aztertu nahi? Psikoanalisten mintzaira erabiliz, badirudi konkista aipatzeko ere “erresistentzia” kolektiboa dagoela.

Gertatuz gertatu, badirudi Etika eta Teoria Sozialaren aldetik, Herrien arteko harremani axola gutxiago eman ohi zaiela. Kristauen Etika eta gaur egun etika hitzaz ulertzen dena, pertsonen banakako harremanetarako Etika da, batez ere. Hortik aurrera, talde kolektiboen barne harremanen etika arautzeaz ezer gutxi dago. Oraindik harago, taldeen arteko (Estatuen artekoena, adibidez) harremanen arautzeaz are gutxiago. Honen guztiaren adierazlea da Nazioarteko Zuzenbidearen ahulezia. Zergatik ote? Modernitatea estatulatriaren garaia izan da, non Estatuak izan baitira instituziorik indartsuenak, eta Estatu bakoitzak bere burua jainkotzat hartzen zuen. Halako giroan, zaila zen Estatuaren arteko harremanen arautze sendo bat izatea. Horrela jarraituko ote da globalizazio-garaian ala joera hori moztu egingo ote da? Gertakizun zahar horren arrazoiak sakonak izan behar dute derrigorrez, azpi-azpian estali eta ezkutaturik daudenak.

Munduko zibilizazio gehienak (indoeuroparra, islamikoa, kristaua, txinatarra, etab.) harrapakaritzako zibilizazioaren barnean sailka daitezke. Harrapakaritzako zibilizazioak ez salatzen, zeren beldur dira? Harrapakaritzako sistema suntsituz gero, desintegrazioa gertatuko litzatekeela beldur ote? Badirudi harrapakaritzarik gabe bizitzen ez dakigula eta, harrapakari-jarrera muin-muinetan ezarria dugularik,

boterearen zibilizazioari kritika egiteko gauza ez gabela. Erlijioak ere “harrapakaritzako zibilizazioaren” erlijioak izan dira, gerrak eta esklabutza, neurri handi batean, onartuz. Eliza eta Islamismoa, konkistaren apologia eginez, kutsaturik eta leporaino zikindurik geratu dira. Gauza jakingarria da, espainiarrak beren lurraldera etorri zitzaizkien konkistatzaile-ustiatzaile guztiekin identifikatu direla: zeltar, erromatar, bisigodo eta arabiarrekin. Horregatik, Herri horiek utzitako aztarnak ohorez hartzen dituzte. Aldiz, bertokoak diren euskaldunak —ez konkistatzaileak— arbuiatu egiten dituzte. Horrek iradokitzen digu konkistatzaileek ezarri dieten identifikazio-eredu antropologikoa boterearekiko identifikazioa dela. Aldiz, euskaldunon eredu antropologikoa ez-indoeuroparra (zertxobait geldituko al zitzaigun!) batetik, eta, bestetik, bi mila urtetan zehar konkistapean eta, askotan, oldartzen ere ibilita gero, gure eredia bestelakoa dela iruditzen zait.

Gertatuz, indoeuropar zibilizazioa harrapakaritzako zibilizazioa gertatu da. Europa bere inperialismoaren autokritika egiteko gauza ez da izan: ez kapitalistek, ez komunistek —gogoratu Sobiet Batasunak eta Txinak konkista arloan eginikoak—, ez demokratek, ez faxistek, ez protestanteek, ez Erromako Elizak, ez... Herrien nortasunean edo identitatean ere, munduan zehar —Euskal Herria salbuespenetakoa da— konkistarekiko identifikazioa zeharo zabaldurik ikusten da. Herri gehienak konkistatzaileak izan dira noizbait. Europako estatuak konkistaren emaitza dira neurri handi batean. Beraz, azken batean, Europako Herri askok eta askok, beren Herriekin identifikatzeko, konkistarekin identifikatu beharrean aurkitzen dira nolabait.

Guretzat, ordea, Herri txikia garenez, konkistaren eta harrapakaritzaren eredu antropologikoa eredu ezegokia zaigula deritzot. Pentsatzeko da, orduan, ea Euskaldunok munduari egin diezaiokegun ekarpena “harrapakaritzako zibilizazioa” kriminala dela salatu eta European bertan harrapakaria izan ez zen beste zibilizaziorik egon zela aldarrikatzea ez ote dugun izango. Adibidez, Europa Zaharreko —Gimbutas-en mintzaira erabiliz— zibilizazioa ez zen harrapakaria izan, itxura denez. Gogoratu beharra dago, halaber, Suitza ez dela konkistatzailea. Horrela, urrunera begira, lehia hau planteatzen genezake: indoeuropar harrapakaritzako zibilizazioa *versus* Europa Zaharreko zibilizazio ekologikoa. Hemen koka genezake “Euskal zibilizazioa”. Amets gehiegi ote? Agian. Baina, epe luzera begira, ikusiz gure inguru guztian eredu kulturalak konkistaren eta harrapakaritzako zibilizazioak direla, gure kontestutik kanpo gelditzen diren eredu berriak asmatu beharrean gabela uste dut.

Konkistatzaileekiko identifikazioari buruz ari garenez, ez da alferrik izango boterearekiko identifikazioari buruz Bruno Bettelheim-ek egin zuen ekarpena. Sigmund Freud-ek identifikazio-kontzeptua asmatu zuen, Edipo konplexuaren bigarren aurpegi gisa. Bere alaba eta psikoanalista ere izan zen Anna Freud-ek aurkitu zuenez, batzuetan pertsona gaizkileekin ere identifikatzen zen. Bettelheim-en urratsa gaizkileekiko identifikazio hori noiz gertatzen zen aurkitzea izan zen. Horretarako

—Bettelheim judutarra zen—, nazien kontzentrazio-eremuetan izan zuen esperientzia hartu zuen abiapuntu. Bertako presoak, hasieran polizia naziekiko oldartu egiten baziren ere, zulo hartatik irten ezinda, eta hango zigor banakako eta kolektiboak ikusiz, azkenean, etsipenaren etsipenez, poliziekin kolaboratu eta identifikatzeraino heldu ziren. Beraz, ezintasunezko zenbait egoeratan, boterearekiko identifikazioa gertatzen da, norberari kaltegarria bazaio ere.

Nire ustez, konkistatzaileekiko identifikazioa, boterearekiko identifikazio-mota bat da eta, azken batean, krimenarekiko identifikazioa. Denaz ere, ez dugu ahaztu behar harrapakaritzaren zibilizazioa ez zela ezinbestez sortu. Alderantziz, nekazari-tzatik eta hiritartze-prozesutik, harrapakaritzan oinarritu ez ziren bestelako zibilizazioak ere, sortuz sortu ziren. Bukatzeko, konkistaren kulturaz aritzea baino, konkistaren eta harrapakaritzaren “zibilizazioaz” hitz egiteari egokiago deritzot, honen jarduera hain zabala izan baita historikoki eta munduko esparruan zehar. Nik esango nuke konkista harrapakaritzaren gertakizun nagusia dela eta gure Herria konkistapeko Herria dela.

INDEPENDENTZIA EUSKALDUNA ALA ERROMAZALEA?

Gaurko euskaldunok badakigu gure arbasoek Herri askoz zabalagoa osatu zutela eta konkistatzaileek porrokatu eta mugatu egin gaituztela gaurko kaiolan. Bordeletik hasi eta Garona ibaiaren aldetik Tolosaraino hedatzen zen Iparraldean. Ekialdean, Andorrraraino. Mendebaldean eta Hegoaldean, mugak ilunago badaude ere, Errioxa osoa euskalduna izan zela ziurtatzea badagoela ematen du. Gaurko zazpi probintzietatik at gelditzen diren lurralde horietan, ordea, Euskal Herria izan zirenik ere oroimen historikoa galdua dute. Orain, Frantziako eta Espainiako Estatu-inperioak ahultzen hasiak direnean, ez litzateke harritzekoa izango, Nafar Estatu berreraiki ahal izanez gero, zazpi probintzietatik kanpoko lurralde horietan Euskal Estatuari atxikitzeko mugimenduak sortzea.

Historiatik ikas dezagun. Badago nafar erregeek lotzen jakin ez zuten gauzarik eta oker handia egin zutena: Euskara (Lingua Navarrorum) zabartu egin zuten eta oker horrek ondorio tragikoak ekarri dizkio Euskal Herriari. 1225. urte inguruan, Gaztelako Fernando III. erregeak, bere erresumako agiri publiko guztiak gaztelaniaz idatziak behar zutela izan agintzen zuen bitartean —bere seme Alfontso X.ak berragindu zuena—, nafar erregeek euskara ez beste hizkuntza guztiak erabiltzen zituzten ofizialki bere erresuman: latina, gaskoinera, Nafar-Aragoiko erromantzea; gero gaztelania ere bai eta, azkenaldian, frantsesa ere. Erromak ere, bere inperioaren euskarri izan zedin, hizkuntz politika hertsuari ekin zion, non latinaren eta honen gramatikaren zabaltzea “obsesioa” izan omen zen, Mann Michel-en esanetan (1991). Lehen ikusi dugunez, “*Romanitas*”-en giltzarriak latina, toga, legea, erlijioa eta *pax romana* izan ziren.

Guri dagokigunez, badakigu gaur Nafar Estatuari atxikimendurik biziena egiten diotenak, euskaldun direnen artean direla. Adierazgarria benetan. Nafar Estatuaren zaleak izanik, Euskara ikasteko “astirik” (?) izan ez dutenek jakin behar dute, ia hilik dauden gaskoinera eta Nafar-Aragoiko erromantzeak konkistaren ondorioz sorturiko hizkuntzak direla. Gainera, guretzat, indoeuroparrak ez izanik, Hizkuntz Antropologiak esankizunak eta garrantzi handia dituela eta erromantzeek euskal sena kolokan ipintzen dutela. Bukatzeko, gaskoinera eta Nafar-Aragoiko erromantzeak onartzen hasiz gero, zergatik ez frantsesa eta gaztelania? Zertan bihurtuko litzateke gure Herria, Euskara gehi lau erromantze hitz egiten den Estatu txikia? Ezin gara Soziolinguistikaren irakaspenak bazterrean utzita ibili.

Biarnoaldea berreskuratu nahian, ez gaitezela euskaldun diren lurraldeak galtzeko arriskutan sar. Ez da alferrik izango, Larramendik 1760. urtearen inguruan eginiko proposamena: Euskal Herri euskalduna, lurraldetasuna (zazpiak bat), independentea eta demokratikoa. Galdutako lurraldeek atxikimendua egingo badigute, euskaltasuna berreskuratu beharko dute. Berreskurapen hori, noski, prozesu mailakatu baten ondorioz egin beharko lukete.

BIBLIOGRAFIA

- Aristoteles, 1998, *Política*, Madril, Alianza Editorial.
- Bestard, Joan, Contreras, Jesús, 1987, *Bárbaros, paganos, salvajes y primitivos*, Bar-tzelona, Barcanova.
- Bettelheim, Bruno, *El corazón bien informado. La autonomía en la sociedad de masas*, México, Fondo de cultura económica.
- Castel, Robert, 1997, *Las metamorfosis de la cuestión social*, Argentina, Paidós.
- Dahrendorf, Furet, Gerem, 1993, *La democracia en Europa*, Madril, Alianza.
- Goienetxe, Manex, 1999, *Historia General del País Vasco I*, Lizarra, Tarttalo.
- Marañón, G., 1945, *El Conde Duque de Olivares (la pasión de mandar)*, Madril, Espasa Calpe.
- Martínez Díez, Gonzalo, 1974, *Alava Medieval II*, Gasteiz, Dip. Foral de Alava.
- Michel, Mann, 1991, *Las fuentes del poder social I*, Madril, Alianza Editorial.
- Nebrija, 1984, *Gramática de la lengua castellana*, Madril, Editora Nacional.

Txillardegi gazte eroaren heriotza eta egia

Markos Zapiain
Filosofia irakaslea, UEUkidea

Txillardegiren inguruko gazte eroek giza askatasuna aldarrikatu zuten. Askatasun kontzeptua zehazteko orduan, denbora, heriotza eta egia kontzeptuak ere erabili behar dira. Giza denborak geroa du sorburu, asmo eta proiektu baita funtsean. Baina etorkizunean heriotza dugu ezinbestean. Heriotza erabat onartzeak abiarazten du gizakia jakinduriaren bidetik. Egiak, bestalde, giza adimenaren ahal itzela du oinarri, berez bereizezina dena, gauza errearen existentzia eta esentzia, bereizi egiten baititu, gauzaren esentzia, ondoren, adiera bilakatua, morfema bati lotu eta hitza eta mintzoa sortzeko. Egiak ere, hortaz, heriotza du oinarri, “zakur” kontzeptuak ez du zaunka egiten, adiera izatera igarotzean hil egin baita. Egia ortzadarra da, iraganerantz doazen gauzen ur-jauziaren gainean ageri.

Behinola Txillardegik “*egiak izan behar du hautuaren gidaria*”¹ erabaki zuen, geurean orain ia osotoro galdua dugun baina oraingoz guztiz itzali ez den filosofia-tradizio beneragarrienaren nahia bere eginez. Ia aldi berean aholkatzen zuen Rikardo Arregi-k “*saia gaitezen apalki egiaren bila joaten*”; eta, egiaren bila zihoala, hauxe aurkitu zuen, besteak beste: “*harri bat bere izatearen hasiera hasieratik egina dago, behin betiko bada. Landare bat, ordea, ez dago erabat egina hasiera hasieratik, bere bizitza barruan hazitzen, gero eta gehiago izaten, gero eta landareago izaten, egiten, doa, osatzen. Gizona, berriz, bere hasieran izatedun tipiarena da. Oraingoz ez da erabat gizona, gero eta gizonagotzen joan beharko du, eta ez du, oraingoz, erabat banaiz esaterik ahal izango. Horretan ez du landarearekin diferentziarik, baina gizonak badaki oraingoz ez dela erabat, eginbehar bat dela.*”²

“*Beharbada Kronos ez da Goyak pintatu duen agure zahar terriblea, umeak jaten, eta bai mutil gazte harro bat agure zahar gaixoak jaten? Gazteek zekarten nahasteria guztia, Nemesiok ezin ulertu izan du*”, nabaritu du Joxe Azurmendik³: ETaren inguruko “gazte eroek” filosofikoki ere eten egin zuten Orixe, Nemesio Etxaniz edo Zaitegi bezalako idazleekin, jeltzaleekin, liberal eta karlistekin: esentzialistatzat

1. *Gertakarien lekuko*, Haranburu editorea, Donostia, 1985, 18. or.

2. *Rikardo Arregi*, Jakin, Oñati, 1971, 308. or. Joxe Azurmendik aipatua, *Rikardo Arregi, gizona eta garaia* (Larramendi Bazkuna, Andoain, 1996) liburuko “Euskalgintza berdin zigzagintza” atalean, 403. or.

3. *Oraingoz gazte eroak*, Enbolike, Irun, 1988, 83. or.

salatu zituzten. Joxe Azurmendi-k, filosofikoki hausteko orduan, erabakigarritzat du Sartre, batez ere *Existenzialismoa humanismo bat da*⁴. “*Ohore existentzialista guztiei!*” deiadar egiten zuen Txillardegik haustura-garaian, hirurogeiko hamarraldian⁵; eta hauexek nabaritu zituen existentzialismoaren berezitasun filosofiko gisa: “*ezerezak inguratzen gaitu alde guztietatik..., hutsean dardaratzen da gizona..., heriotzarat ari gara.*”⁶

Baina Sartre-ren *Existenzialismoa humanismo bat da*, Kojève-ren filosofiaren zabalte eta jendarteratze bat da funtsean⁷; Kojève-renean aurkitu zuen Sartre-k Frantziako Filosofia Fakultateetan nagusi zen esentzialismotik aldentzea ahalbidetuko zion “filosofia zehatza”⁸; eta geure gazte eroek Sartre-ren bitartez jaso zuten Kojève-ren ontologia dualista, nabarmena Arregi-ren goiko pasartean; orobat askatasuna eta proiektua uztartzen dituen pentsamoldea, eta ondorioz dakarren denboraren nondik norakoari antzemateko era berria: izan ere, askatasuna, denbora eta mintzoa lotu beharrekoak dira, giza askatasuna gauza bizigabeei zein landare eta animalia bizidunei ez dagokien denbora-molde berezi batean mamitzen baita; Sartre-ren bitartez jaso zuten, halaber, Kojève-ren “historiaren kontzepzio terrorista” —halaxe izendatzen du Descombes-ek⁹—; horren guztiaren oinarrian, azkenik, heriotzari aurre egiteko era berri bat dago.

Sartre zein orduko gazte eroak —geure aitatxi-amatxi maiteak— hobeki ulertzearen, horrenbestez, hobe apika zuzenean iturburura jotzea.

Aurrerapen gisa, Kojève-rekin batera Rikardo Arregi-ren testuari erants dakioko harriaren denbora-moldea orainaldian agortzen dela, harria funtsean ez baita agerpen hutsa baizik, gauza bizigabe oro bezala; landarearen denbora-molde biologikoak, animaliaienak bezala, iragana duela oinarri, bizidunenean genek agintzen baitute oro har. Eta gizakion geurezko denborak, berriz, etorkizuna duela sorleku, asmoak eta nahiak baitu determinatzen. Zentzu honetan ulertu behar da Hegel-ek Kojève-ri, Kojève-k Lacan-i eta Lacan-ek Txillardegiri iradokia: “*nahikundea, desira, da gizonaren egiazko egia eta giltzarria.*”¹⁰

4. UPV-EHUko bibliotekarteko zerbitzuetan espainolez bakarrik dagoena, jakina. Aipamenak geuk Juana Atxabal-en itzulpenetik aterako ditugu, Kriselu, Donostia, 1988.

5. *Huntaz eta hartaz*, Elkar, Donostia, 1983, 67. or.

6. *Gertakarien lekuko*, Haranburu editorea, Donostia, 1985, 89. or.

7. Vincent Descombes, *Le même et l'autre*, Minuit, Paris, 1979, 28. or.

8. *Ibidem*, 28. or.

9. Hitzez hitz dio Descombes-ek Kojève-k Sartre-ri bere “historiaren filosofia terrorista” oinordetzan utzi ziola, *Ibidem*, 27. or.

10. Larresoro, *Hizkuntza eta pentsakera*, Gero, Bilbo, 1972, 87. or.

Gaur egun, kristautasunaren eraginez apika, denbora iraganetik etorkizunera doan erreka legez ikusten da eskuarki; lan honetan barrena, ordea, Kojève ateistak azterturiko giza denboraz arituko gara, Txillardegik aipatu nahikunde berezi horrekin batera abiatzen eta hezurmamitzen baita. Denbora gizatiar horrek etorkizuna du abiapuntu, eta, iraganetik igarota, orainaldian amaitzen da: proiektuaren denbora duzu. Denbora-molde honek gauzatzen du giza askatasuna, heriotzaren onartze osoa oinarri, eta ahalbidetzen du egia.

Esan bezala, Kojève-ren ideiotan edan zuen Sartre-k gero Txillardegik, Rikar-do Arregi-k eta Joxe Azurmendi-k berenganatuko zuten askatasunaren filosofia berria, geurean ordu arte nagusi zen esentzialismoari aurre egingo ziona¹¹; ordudanik kontua ez da aspaldi ebatsi ziguten Euskal Herri kuttuna *berreskuratzea*, Euskal Herri berri bat etengabe *sortzea* baizik; etorkizuna izango da harrezkero denboraren norabide gailena, ez iragana; eta etsaia, dugunaren aldeko fanatikoa.

Ez ahal da alferrik izango gazte askatasun-zale haien filosofia-oinarriaren alde bat azaltzen saiatzea, hogeita hamar urte igarota esentzialistak perretxikoak bezain ugari baitabilta ostera nagusi, lehen artxikatolikoak bezala, orain dagoenazalkeriak joak¹².

NAHI GIZATIARRA

Kojève-k Hegel-engandik jaso zuen, gizakigaiak besteek naturaz gaindikoak direla onar eta aitor dezaten bilatzen dutela: gizakiak baizik ez du bilatzen onarpen hau munduan, hura baita biologiaren gainetik dagoela frogatzeko bere bizia arriskatzera iristen den izaki bakarra. Izan ere, zenbaitetan ez dute helburu biologiko hutsek mugiarazten; adibidez, sexu-irrikari uko egin ohi dio Jainkoa sutsuago maitatzearen, edo bere arte-obrari duen guztia eskaintzearen, hazia zakiletik barik bolalumaren puntatik isuriz eleberri biziagoa sortuko duelakoan, eta abar. Sofokles-ek zein Txillardegik ederki nabaritu dituzte gizakien zailtasunak, biologiak bizi dituen sendi- edo bikote-harremanei uko egin beharraren aurrean, historiari heltzeko orduan.

Animaliaren gurariak —eta gizakia animalia ere bada, gazte eroek sarritan azpimarratu dutenez— mundu errealeko izaki bat du helburu: ura, adibidez. Gizakia-renak, aitzitik, munduan ez dagoen zerbait nahi du: gurari horrexek abiarazten du hain zuzen etorkizuna sorburu duen mugimendua. Etorkizuna oraindik ez dena eta oraingoz izan ez dena baldin bada, giza nahiak beste giza nahi baterantz zuzendu beharko du, inon ez dagoen eta inoiz ez dirauen —hortaz, existitzen ez den— izaki baterantz alegia. Bestearen nahi hau aipatu ezagutzaren bila dabil oro-bat, baldin benetako giza-

11. Joxe Azurmendi, *Oraingo gazte eroak*, Enbolike, Irun, 1998, 128-134. orr.

12. *Ibidem.*, 7. or.

kigaia bada.¹³ Badago, hala ere, giza itxura izan arren piztia- nahiz landare-izaera eta bizimodua duen izaki franko.

Bestalde, guraria ausentzia baten presentzia duzu: egarri naiz nigan uraren ausentzia dagoelako. Urarenganako, edozelan ere, gurari naturala da. Eta gurari naturala, orainaldian ageri den etorkizun baten presentzia da. Presentziak presentea adierazten du; gurari naturalak orainaldia du oinarri. Edan gura izatea, orain baden zerbait gura izatea da (ura): ondorioz, gurari naturalak bultzaturik jardutea, orainaldiaren mendean aritzea da.

Baina, emendatzen du Kojève-k, beste nahi bat aintzat hartzea jarduteko orduan, ez mundu errealean dagoen zerbait, biologiaren gainetik zaudela beste gizaki batek onar dezan gure kasuan, oraindik ez denaren arabera aritzea da, geroaren arabera. Hala diharduen izakia, horrenbestez, etorkizunak lehentasuna duen denboran bizi da, geroa du oinarri; mundu errealean etorkizuna soilik da nagusi, geroa oinarri dutela diharduten izakien artean.

ZULATU

Haatik, baldin nahia ausentzia baten presentzia bada, orduan ez da errealitate enpiriko bat: ez da era positiboan orainaldi natural, espazial edo errealean existitzen. Alderantziz, espazioko hutsune bat da, zulo beltza, deus ez. Eta, Kojève-ren modu ederrean esateko, orainaldi espazialeko zulo honetara dator etorkizuna bizitzera. Beraz, zulo gerozalearekin baizik erlazionatzen ez den zulo gerozalea, ez da ezerekin erlazionatzen. Nahi hori gauzatzea, horrenbestez, ezer ez gauzatzea litzateke. Soilik etorkizunarekin erlazionatuko bagina, ez genuke egundo ezer mamituko, ez ginateke errealitateren batera iritsiko: mugitu ere ez, hortaz. Orobat, orainaldiko errealitatea bere horretan onartzera, ez genuke ezer gizatiarki nahiko; ez genuke harremanik etorkizunarekin; ez genuke orainaldia aldaraziko; beraz, ostera ere, ez genuke mugimendurik. Ondorioz: gauzatu ahal izatekotan, nahiak errealitateren batekin behar du harremanetan jarri. Gurariak eta nahiak emana zaigun errealitate presentea zulatu eta deuseztatu egiten dute ezinbestean. Esate baterako: edan gura dut, uraren ausentzia dagoelako nire gorputzean; baina egarri hori ez du edozein ausentziak eragiten, ezta ausentziaren ideia hutsak ere, baizik uraren ez besteren ausentziak: eta gurari hori ur errealean ezeztapenak du asetzen, edankeran ura desgerrarazten baitut.

Baina zulatu eta deuseztaturiko errealitatea, jadanik ez dago, iragan egin da. Etor-kizunaren araberrako nahia ez da, orainaldian, errealitate gisa ageri —aseturiko nahi gisa, alegia— baldin erreala den zerbaitek, iraganerantz doan zerbaitek, asetzen ez

13. Datorrena idazteko Alexandre Kojève, *Introduction à la lecture de Hegel*, Gallimard, Paris, 1947, erabili dut; batez ere, “Note sur l'éternité, le temps et le concept” kapitulua, oroz gain zortzigarren hitzaldia, 364-380. orr.; baita ere “L'idée de mort dans la philosophie de Hegel”, batik bat 541-550. orr.

badu. Iragana etorkizunaren arabera atzekoz aurrera gauzatua izan den era da, hain zuzen ere, orainaldi errearen izaera erabakitzen duena. Bestalde, soilik etorkizunak eta iraganak horrela eraginiko orainaldia da orainaldi gizatiarra, historikoa. Horrenbestez, eta laburbilduz: giza mugimendua etorkizunetik abiatzen da, eta, iraganetik igaro ostean, orainaldian, orainaldia denborazkoa —eta ez espaziala, naturala— den heinean gauzatzen.

Izan ere, une bat artifiziale, gizatiarra edo historikoa dela esaten dugu, egileak ekintza etorkizunerako duen ideiarene arabera gauzatzen duenean —proiektu baten arabera—; etorkizunaren mende baitihardu orduan, zulo gerozaleek bultzaturik. Baina, mugimendua benetan historikoa izan dadin, nahitaezkoa da errealtatean zulatzeren bat gertatzea, aldatetaren bat: beharrezkoa da orain aurrean daukaguna ezeztan: baldin etorkizunerako lehergailuak aukeratzen baditugu, daukagun bakearen aurka egiten dugu aukera. Geroko gudua hobetsiz gero, bakea iragan bilakatzen zaigu. Baina oraingo ekintza historikoa, etorkizuneko ideiak, proiektuak, pizturikoa, ekintzak berak sortu duen iragan horrek erabakitzen du: bakea ziurra eta ohorezkoa baldin bada, iraganera egotziko duen ezeztapena ekintza ero edo kriminala izango da; iraingarria baldin bada, berriz, buruzagi jakintsuren baten hautua.

Hauxe da, beraz, giza denbora, denbora historikoa: nahimenezko ekintza ohar-tiaren denbora, etorkizunerako proiektua orainaldian hezuramaitzen duena. Iragan gizatiarrak, laburbiltzearen, hauxe esan liteke: alde batetik, proiektu hori gauzatzeko ahalmena iraganean geureganaturikoak ahalbidetzen du; bestetik, proiektua orain gauzatzen duen ekintzak iragan bilakaraziriko egoerak eragin du, hain zuzen, proiektu horren beharra.

ZESARREN TXANGOIA

Kojève-k une historiko baten adibide, Rubikon ibaiaren inguruko Zesar gaztearen txangoa jartzen du. Zer dugu orainaldi hutsean? Gizon bat gauez txango, ibai ttiki baten ertzetik: zerbait arrunta, gertakizun historikorik ez. Izan ere, nahiz gizona Zesar bera izan, gertaerak ez zukeen deus historikotik, baldin Zesar tripako min gaizto bat uxatu nahian txango balebil. Unea historikoa da gaueko txangozalea estatu-kolpe batez ari delako gogoetan, gerra zibilaz, Erromaren konkistaz eta mundua mendean hartzeaz. Historikoa da, Zesarrek hori dena egiteko proiektua duelako, hori guztia oraindik etorkizunean baitago. Aipatu gertaera ez litzateke historikoa, etorkizunaren presentzia erreale bat mundu errealean ez balego —aurrenik, Zesarren buruan—. Orainaldia historikoa da etorkizunari dagokiolako, etorkizunaren mendean dagoelako zelanbait —Zesar txango dabil etorkizunari buruz ari delako hausnarrean—. Zentzu honetan mintzo da Kojève denbora historikoan etorkizunak duen lehentasunaz. Baina hori ez da aski. Demagun une hartan bertan beste nerabe erromatar bat dabilela txango, mundua mendean hartzea amets, edo megalomano bat, adiera klinikoan, proiektu bat

daukana, Zesar-ena bezalakoa. Txangoak ez luke orduan deus gertaera historikotik. Halakoa da soilik Zesar bera delako, pasieran, bere proiektuaren gainean ari dena gogoetan —edo erabakia hartzen duena, alegia, errealitatearekiko erlazio zehatzik ez duen ametsa etorkizunerako proiektu zehatz bihurtzen duena—. Zergatik? Zesarrek ahalmena duelako —baina ez ziurtasuna, orduan ez bailegoke ez benetako etorkizunik ez proiekturik—. Euskarak ederki adierazten du geroarenganako gizakion funtsezko zalantza eta ezinegona “*geroa ez da gurea*” esaeraz¹⁴.

Nolanahi ere, Zesar-en ahalmen hori, haren iragan osoak eta iragan horrek soilik ziurtatzen du. Hortaz, iragan historikoa, gizatiarra, orainaldian etorkizunaren, proiektuaren arabera eginiko borrokek eta lanek osatzen dute. Iragan honek bereizten ditu proiektua eta amets hutsa edo utopia. Ondorioz, etorkizunaren arabera orainak egituratzen duen une historikoa edukiko dugu, soilik baldin etorkizuna orainaldian sartzen bada, ez arartegabe —utopian bezala—, iraganaren bitartekotzaz baizik.

Etorkizunetik abiatzen den denbora ezin da gauzatu zulatzerik ez badago, suntsitzerik, ezeztatzerik ez badago. Ondorioz, proiektuaren denbora izan dadin, denbora ez den beste zerbaitek behar. Jakina, beste hori espazioa da, Kojève-k “leku geldi” deritzona. Hortaz, ez dago denborarik espazio barik. Espazioan dago denbora. Nahia, alegia denbora, zulo bat baldin bada, ezinbestekoa da zuloa kokatzen den espazioa. Eraztunak urrea bezain osagai du zuloa. Proiektuaren denbora espazioaren ezeztapena da; baina bada zerbaitek, ez da ezerez hutsa. Nolanahi ere, soilik ezezta, suntsi eta zula daiteke benetan existitzen dena, alegia, erresistitzen duena.

Erresistitzen duen espazioa beteta dago: materia hedatua da, mundu naturala, anitza, espazio erreala. Proiektuaren denborak mundu batean existitu behar du, espazio enpirikoan. Denbora-molde honek zulatu egiten du mundu hori, iraganeko ezerezero etengabe igaroaraziz. Askatasunaren denbora ez da mundu horren suntsitzea baizik; eta mundu erreala suntsigarrikerik ez balego, denbora hori ez litzateke ezer, ez legoke halako denborarik. Beraz, baden denbora espazio erreala edo mundu espazial batean enpirikoki existitzen den zerbaitek da.

Zernahi gisaz, ikusia dugu gorago etorkizunak lehentasuna duen mundu errealeko denbora, beste nahi baterantz zuzenduriko nahia dela, eta nahi hori gizatiarra dela; eta gauzatzen duen ekintza, gizakiaren muina. Proiektuaren denboraren presentzia erreala “gizaki” izena du. Denbora, oster, gizakia da, eta gizakia denbora, Hegel-ek esan bezala espiritua denbora baita, *Geist ist Zeit*, eta espiritua, Kojève-k egiten duen Hegel-en interpretazioan bederen (oso eztatua: Valls Plana-k, Kojève-k dagienari, “*simplicación atea de la ambigüedad religiosa de Hegel*” deritzo¹⁵), “espiritu giza-

14. Justo Mª Mocoera, *Repertorio de locuciones*, Labayru, Bilbo, 1990, 61269. lokuzioa, 2. tomoan, 2.425. or.

15. Ramón Valls Plana, *Del yo al nosotros*, Estela, Bartzelona, 1971, 404. or.

tiarra” da, gizakia alegia; bestela esanik, gizaki kolektiboa, herria edo Estaturia; azken batean, gizateria bere osotasun leku-denborazkoan: historia unibertsal osoa. Jainkoa gizaki bilakatu nahia, edo, zehazkiago, gizakiarekin errukitsu jokatu beharra, ez Jainkoaren amoreagatik, gizakiaren amoreagatik baizik, egiaren izenean beti ere, orduko —hirurogeigarren hamarraldiko— gazte ero baten —Joxe Azurmendi-ren— poesian ere ageri da, “Asper aspertuta nago” poeman adibidez¹⁶.

Itzul gaitezen harira. Esaten ari ginen Kojève-rentzat “etorkizun-iragan-orainaldi” norabidea duen denbora historikoa, gizakia bera dela, errealtate enpiriko edo espazialean: denbora, hortaz, mundurik gabeko gizakiaren historia da. Izan ere, gizakirik gabe ez legoke denborarik munduan: gizakirik gabeko natura ez bailitzateke espazio erreala baizik. Animaliak ere, bide batez esanik, badauzka gurariak, bere gurarien arabera dihardu: jan eta edan egiten du, gizakiak legetxe. Baina animaliaen gurariak naturalak dira, dagoenerantz daude zuzenduta, eta dagoenak determinatzen ditu; nahi horien arabera gauzatzen den ekintza ezeztatzaileak ezin du dagoenaren muina aldatu: dagoenaren muinak berbera izaten jarraitzen du gurari naturalak gauzatu zein ez; horrenbestez, espazioari dagokio animalien guraria, ez denborari. Egia da, animaliak bizi den mundu naturalaren itxura aldatu egiten duela; baina hil egiten da, eta bihurtu egiten dio lurrari hartua ziona. Eta, bere ondorengoek berdin-berdin dihardutenez, munduan egiten dituzten aldaketak ere errepikatu egiten dira. Beraz, naturak, natura osoak, berdin darrai. Naturaren denbora-moldea biribila da, denbora biologikoa: gauza bera izaten jarraitzeko dena aldatzen duen denbora alegia: eguna-gaua-eguna, negua-uda-negua, ilbete-ilbehera-ilberri-ilgora-ilbete, arrautza-txitoa-oiloa-arrautza, itsasaldiak, patata-hazia-patata-landarea...

Aitzitik, gizakiak munduaren funtsa aldatzen du, bere borroka eta lanen ekintza zulatzaileen bitartez; jarduera honek beste nahi baterantz zuzenduriko giza nahi ez-natural bat du abiapuntu, mundu enpirikoan ez dagoen zerbait hortaz. Izan ere, Joxe Azurmendi-ren hitzetan esateko, “*gizonaren historian dena da artifizia*”¹⁷, abiaburu beretik hain zuzen ere.

AXULARREN PAGOA

Axular-ek ikusten zuen pagoa eta aurrean daukaguna berdinak dira funtsean; baina Axular-en Euskal Herria dagoeneko inoiz orainaldi ez etorkizun izango ez den iragana da, eta gure Euskal Herria, Axular-entzat, egundo iragan zein orainaldi izan ez zen etorkizuna —deus ez, hots—. Kojève-rentzat, gizakiak bakarrik sortu eta suntsitzen du esentzialki. Hortaz, gizakia dagoen heinean ageri da soilik errealtate naturalean denbora, gizakiak sortu eta suntsitzen baitu etorkizunaz duen ideiaren arabera. Eta etorkizunaren ideia orainaldi errealean, beste nahi baterantz zuzenduriko nahi gisa

16. Joxe Azurmendi, *Hitz berdeak*, Editorial Franciscana Aranzazu, Oñati, 1971, 144. or.

17. “Hizkera standard, hizkera literarioa”, *Oh! Euzkadi*, 10. alea, 1981eko ekaina, 2. or.

ageri da, edo, gauza bera baita, gizarte-ezagutzaren bila dabilen nahi gisa; nahi honek eraginiko ekintzak paratzen du, hain zuzen ere, historia abian. Ondorioz, ez dago proiektuaren denborarik historiarik gabe.

Askatasunaren denbora, beraz, munduan dagoen gizakia da, gizakiaren historia erreala. Ederki adierazi du Roman Garate-k, Aristoteles eta Santo Tomas Mortadelo, Filemón eta El Botones Sacarino-rekin gozoro elkartzen dituen bere azken liburuan¹⁸: *“Nahiko da askatasuna, gizakiaren kronoa edo denbora beste izaki eta animalien-gandik zeharo bestelakoa izan dadin, hots, aktak-kronika izan dadin, historia izan dadin. Horrela, gizakiak, askatasunaz diharduen ibilaldia, hizkuntza-pentsakera-sentikera-herri abentura, historia da. Gauza guztien arbitro bihurtzen da, adur berarena ere —heriotzarena ezik— eta amaierarik gabeko asmatzaile azaltzen da.”*

Bestalde, egia lortzerik balego, denboran barrena bereganatu beharko luke giza-kiak. Eta filosofian, definizioz, kontzeptuetan barnebiltzen eta adierazten da egia. Baina, Kojève-k dioenez, kontzeptuzko ulerkuntza oro heriotza da. Azter dezagun astiro.

BEREIZTEGINTZA

Adimenaren ekimena, giza pentsamendua alegia, oldozte-bidea da funtsean, aritze luzea: tximistak ez bezala, gizakiak ez baitu errealitatea une bakar batean argitzen, ez du mundua hitz bakar batez azaltzen, denboraren beharrean baita. Gehienez ere, hitz bakartuen nahiz mintzo ez-osoen bidez, errealitatearen osotasuna osatzen duten osagaiak ezagutarazi ahalko ditu banan-banan. Osagaiok hitzen bitartez azaltzeko, gainera, osotasunetik bereizi beharko ditu. Baina gizakiak denboran luzatutako mintzo-multzoak baino ez dezake errealitate osoa ezagutarazi, horixe baita, Kojève-ren iritziz, filosofiaren xedea. Areago, osagai horiek, berez, ezin dira bereizi berek osatzen duten osotasun horretatik. Osagaiok lotura partzial, material eta denborazkoek daude uztartuta beren artean eta osotasunarekin, eta korapilook, esan bezala, askaezinak dira beren baitan. Korapilook askatzea, beraz, “miraria” da, eta bereizte hau eragiten duen ahala, harrigarria, itzela.

Kojève-k aipatutako adimenaren indar hau, guztizko ahal hau, ez da gizakiaren abstrakzio-gaitasuna baino.

Izan ere, edozein gauza bakarturik azaltzen dugularik, unibertsoaren gainerako gauzen abstrakzioa egiten dugu. Esate baterako, “kaiola hau” nahiz “errusinol hau” diogunean, munduan beste ezer ez balego bezala mintzo gara. Ordea, egiatan errusinolak nahiz kaiolak, benetakoak izanik, une zehatz batean toki zehatz-zehatzak betetzen dituzte egiazko munduan, eta ez daitezke berez inguruan dutenetik bereiz.

18. Roman Garate, *Etika eta askatasuna*, Ediciones Mensajero, Bilbo, 1993, 13. or.

Ordea, gizakiak, gogo erabiliz, nahi bezala kombina litzake kaiola eta errusinola. Adibidez, kaiola hautsi eta bere sorlekuko oihanetan libre koka lezake errusinola, une horretantxe, benetan, sorlekua eta poeta mila kilometroko tartea aldera ditzakeen arren.

Gauzak bereizi eta elkartzeko adimenaren kemen hori, halaber, erabatekoa da, ezein erakarpen nahiz alderapenezko indar naturalik ez baitu kemen horri aurre egiteko ahalmenik. Indar hori ez da, inondik inora, lilura hutsa, hain gutxi “ideala”: izan ere, gizakiak, bere gogoeta-bidean gauzak bereizi eta antolatuz, proiektu teknikoak osatzen ditu; eta, hauek mamitzeko lanak burutu ahala, emaniko mundu naturalaren itxura funtsean, esentzialki eta zinez aldatzen du, mundu kultural gizatiarra sortuz.

Txillardegik mintzoaren eta errealtatearen arteko harremana *Hizkuntza eta pentsakera* liburuan aztertu du sakonki, estrukturalisten ildotik. Haatik, behinola Kant-ek kontzeptuaren eta dagoenaren arteko harremana azaltzeke utzi zuen bezalaxe, “azare transzendentala” baitzen, jasotako datu bat alegia, besterik gabe, estrukturalistek ere, hainbat arrazoiengatik, ez dute inoiz zehaztu mintzoaren eta askatasunaren arteko harremana. Halatan, Kant-ek ezin izan zuen historia bere filosofian egoki txertatu; estrukturalistek, orobat, giza askatasuna ukatu edo saihestu egin dute (Foucault: “ni ez naiz estrukturalista.”). Estrukturalistek ilun eta arre utzi dute arazoa. Txillardegi: “*Hizkuntzak, beraz, beti eginarazten digu jauzia: hitz batek idaroki egiten digu gauza. Zeren truke? Sinboloen mailatik ideien edo gauzen mailara egin behar jauzia. Hizkuntzak (eta hau berez gainera, hizkuntzaren izana bera dela-ta) iluntasunean jauzarazten gaitu. Hizkuntza inoiz ez da gardena: beti da arrea.*”¹⁹

Bestalde: “...gauzak eta sinboloak, izakiak eta deiturak, ez dute barneko loturarik batere: edozein ideiarri edozein hots dagokioke. Edozein “adieraziri” edozein “adierazle” dagokioke. “Adierazia”ren eta “adierazle”aren arteko lotura arras librea da, arras aukerakoa.”²⁰

Aukera horrek ahalbidetzen du hain zuzen errorea, baina baita askatasuna eta egia ere. Hau guztia, bestalde, estu-estu dago heriotzari loturik. Filosofiaren muinera heldu gara hemen. Gizakia, gainerako animaliak ez bezala, libre bada nolabait, zertan da zehazki giza mintzamenaren eta askatasunaren arteko harremana? Kojève-k arazoari aurre egin zion bederen. Gizakia libretzat baduzu, egoera historiko berriak sortzeko gaitzat, proiektu politikoak gauzatzeko eskubidearen merezient berez, ezin duzu azaltzeke utzi askatasuna nola dabilen gizakiaren baitan. Kojève-k soluzio eder bat asmatu zuen, Txillardegik gizakiaz duen ikuskerari egokiago dagokiona estrukturalisten isiltasuna baino. Filosofiaren muinari emandako erantzun sortzaile honetan nabari da, gogoetak, benetako suak bultzatzen duelarik, filosofia, poesia eta zientziaren arteko mugak hausten dituela.

19. Larresoro, *Hizkuntza eta pentsakera*, Gero, Bilbo, 1972, 131. or

20. *Ibidem.*, 132. or

ERRUSINOLA ETA “ERRUSINOLA”

“Errusinola” hitzak hegatzsez egin dezake? Errusinola hitzak kanta dezake?²¹

J. Sarrionaindia

Oro har, Kojève-ren esanetan, gauza erreal baten esentzia (Platon-en “ideia”, Aristoteles-en “forma”, hots, filosofia-tradiziorik beneragarrienak gauzaren existentziari kontrajarri diona) sortzen denean, bere leku-denborazko kokapenetik bereizi egiten da gauza hori, askatu. Gauza baten esentzia gauza horixe berorixe da, bere hemen-orainetarik desitsatsia den heinean. Halatan, errusinol kontzeptuaren eta beroni dagokion errusinol natural zehatzaren artean dagoen alde bakarra hau da: errusinol natural hori hementxe dago orain; haren kontzeptua —esentzia, ideia—, aitzitik, nonahi dago, eta, aldi berean, ez dago inon, beti dirau eta ez dirau inoiz. Nolanahi ere, gauza bere kokagunetik eta aldi-tartetik askatzeak bere euskarri materialetik bereiztea eskatzen du. Euskarri material hau, bestalde, bera osagai den jaso dugun leku-denborazko unibertsoan dago nahitaez, non edo non eta noiz edo noiz alegia. Gauza, aldiz, kontzeptu bilakatu ostean, nahi bezala erabil liteke. Beraz, kontzeptu den neurrian, “errusinola” ez da hortxe txorrotxioka dabilen Marikalastxu hori, “edozein errusinol” baizik, alegia “errusinola oro har”, “hegaztia”, “animalia”, eta abar; baita ere, noski, “izakia”. Eta zientzien, teknikaren, artearen, kulturaren sorburuan dagoen bereizte-ahalmen hori izugarria da, eta naturak ezin dio inolaz ere aurre egin eraginkorki.

Hala ere, kontzeptu bilakaturiko gauza erreala espazio eta denboratik at gelditzen dela esatea, ez da osotoro zuzena. Kojève-ren ustez Aristoteles-ek arrazoi zuen, ideia platonikorik ez dagoela, gauza espazial eta denborazko materialetan ez bada, esaten zuelarik; ideioek aipatutako gauzon esentziak, formak edo “entelekiak” dira Aristoteles-enean. Adimenaren indar itzelak esentzia bere euskarri naturaletik bereiz dezake: errusinol-esentzia, orain eta hemen hegan dabilen nahiz txorrotxio dagien errusinoletik bereiz dezake. Ezin eroan dezake, hala ere, mundu “zerutiarrera”, kokagune nahiz aldi-tarte orotik landa. Esentzia, behin bere euskarri naturaletik bereizirik, kontzeptu bilakatzen da, ideia. Kontzeptua, ordea, ez da hutsean murgiltzen, izen nahiz mintzo baten adiera da ezinbestean: izena eta mintzoa esan, idatzi nahiz soilik pentsa daitezke, baina beti izango dira mundu espazial eta denborazkoaren baitakoak. Egia, izatekotan, ezin da izan ideia edo adiera huts, mintzo koherentea osatzen duen izen-andana baizik, adieraz eta morfema materialez osatua. Beraz, adimenaren bereizte-kemenak ez du esentzia bere euskarri naturaletik bereizten, adiera gisa mintzo baten euskarri materialari —fonetiko, tintazko...— lotzearen ez bada. Mintzoa ere kokagune eta aldi-tarteren batean gauzatzen baita nahitaez, zeren, mintzo adieraduna izango bada, gizakiren batek ulertu beharko baitu, eta gizakiok leku-denborazko kokapen zehatz batean baino ezin dezakegu aditu nahiz ulertu.

21. Joseba Sarrionaindia, *Hitzen ondoeza*, Txalaparta, Tafalla, 1997, 270. hitza.

Laburbilduz: “esentzia” bere euskarri naturaletik bereiztea, ez da naturaren baitan berez gertatzen den zerbait, adimenaren jardueraren ondorio baizik, edo oinarrian adimenaren guztizko ahala duen giza lanarena. Hain zuzen ere, ahalmen ikaragarri horren berri ematea da Kojève-rentzat filosofiaren eginkizunik garrantzitsuena.

ARARTEKOAREN HARREMANAK

Bestalde, Izatearen eta gogoetaren arteko harremana ez da arartegabea, hots, ez da naturala, emana, pasiboki jaso. Aitzitik, harreman horrek jarduera, lana, kemena eskatzen ditu, ararteko indartsu barik ez baitago esentzia bere euskarri naturaletik bereizterik: Izatearen esentziak, giza adimenari esker, ez baitirau Izatearengan berarengan, errusinolaren esentziak errusinolaren baitan ez dirauen ber. Hau dela eta, egundoko zailtasunak dauzkate Izatearen eta gogoetaren arteko harremana arartegabea dela dioten filosofoek mahaiak bezalako artefaktoen nondik norakoa filosofikoki azaltzeko. Ez baitugu beren filosofietan ekintzarik, lanik nahiz ahalik idoroko, emaniko edo jasotako Izateak geuk jaso bezala irauten omen baitu: berbera, aldagaitz, beti.

Aitzitik, adimenak burututako bereizketa miragarria da, dio Kojève-k, naturak agindurikoaren aurkakoa delako. Adimen barik ez legoke “errusinol” esentziaren berdina den errusinol adierarik, errusinol errearekin erlazionatzeko; honek, horrenbestez, bere existentzia natural hutsera mugatuko luke esentzia hura unibokoki. Hauxe litzateke errusinol errearen eta “errusinol” esentziaren arteko erlazio natural edo arartegabea. Ordea, adimenaren erabateko ahalari esker esentzia adiera bihurtzen denean, eta izen batean gauzatzen denean, izen horren eta bere euskarriaren artean ez dago jadanik erlazio naturalik; bestela, beren artean ezein loturarik ez duten izenak, edozein errealtate fonetiko edo grafiko arbitrario diren neurrian (*urretxindor, ruiseñor, nightingale...*), ezin litezke esentzia bakar eta beraren euskarri izan. Hemen, honenbestez, emanari edo jasotakoari ukoa dago, ukoa esentziaren eta existentziaren arteko harreman naturalari. Baiezka esatearren, izen adieradunen sortzea ere badago. Izenok, gainera, berez ez dute zerikusirik bertan gauzatzen den adierarekin. Halatan, adiera morfeman gauzatzen den ekintza dugu hemen, gizatiarra ezinbestean.

Bestalde, Izateak nola eta zergatik duen zentzurik azaltzen dutenean, aipatutako filosofo esentzialisten Izate-pentsamenduaren ikuskera arartegabeak mintzo egiazkoaren posibilitatearen berri ematen badu, izan badenaren zentzua ezagutarazten duena, ezin azal diezaguke, aldiz, nolatan eta zergatik bihurtzen den Izatearen egia erreal, hots, nolatan eta zergatik gerta daitekeen gizakiak Izatearen esentzia erauztea, eta esentzia horrekin inolako loturarik ez duen izen-multzoan gauzatzea. Izan ere, gorago esan bezala, mintzoaren errealtatea da, hain zuzen ere, azaldu beharra dagoen mirakulua.

ERROREA

Beste zerbaitekiko benetan aldentezina denak hala ere existentzia aldentua eta berezia lortzea miragarria da; areago, noski, errealtate autonomo bihur dadin.

Esentzia, hain zuzen, bera bezalako euskarri naturalari loturiko izakia bada ere, bera ez bezalakoa den euskarriari, morfema bati, loturik baino ez da kultura-munduan erreala izatera iritsiko. Zeren adimenak esentzia banaezina omen duen bere euskarri naturaletik bereiztea lortzen baitu, baita esentziari berezko existentzia enpirikoa eskuratzea ere, berau pentsatutako, idatzitako nahiz esandako mintzo edo izen batez gauzatuz. Existentzia enpiriko hori, adiera bihurturiko esentziak berezkoa duena, bere askatasun bereizi edo bakartu propioa ere bada. Izen nahiz mintzoan gauzaturiko adiera ez baitago, gaurgero, zein bere euskarri naturalari loturiko esentziak determinatzen dituen nahitaezkotasunari atxikia. Izan ere, euskarri naturalok beren kokagune eta aldi-tarteek era unibokoan mugatzen dituzte. Aitzitik, errusinol guztiak lur gainetik desagerturik ere, “errusinol” izenaren adiera gauzatuak, poema batean esate baterako, iraun dezake bizirik, baita errusinol errealak gaindiezinak dituen oztopoak iragan ere —irradi-uhinen bitartez adibidez—; nonahi koka liteke, halaber, errusinol errealak bertan kokalekurik ez badu ere; eta abar. Askatasun bereizi eta erabateko ahal hauexek dira erroreak ahalbidetzen dituztenak. Izan ere, askatasun horrek adieren eta gauzatzen dituzten izenen arteko konbinamoldeari ematen dizkion aukeren anitzak —zein bere euskarri naturalarekin loturiko esentzientzat ezinezkoa— ahalbidetzen baitu errorea.

MINTZOA ETA HERIOTZA

Esentzia enpirikoki existitzen den izaki batean gauzatuta dagoen bitartean, esentzia hori, eta aipaturiko izakia, bizirik daude. Esate baterako, *errusinol* ideia, izaki zehatz batean gauzatzen den heinean, bizirik dago: errusinol erreala da, jan eta edan eta hegan egiten duen errusinol biziduna. Baina *errusinol* esentzia, “errusinol” hitzera igarotzen denean, hots, kontzeptu abstraktu bilakatzen denean, berak bere adieraren bitartez argitzen eta ezagutarazten duen errusinol erreala ez bezalakoa den hitza, esentzia hil egiten da: “errusinol” hitzak ez du edaten, jaten, hegan egiten; esentzia dagoeneko ez da errusinol errealean bizi: hau da, hil egiten da. Ondorioz, errealtate enpirikoaren ulerkuntza kontzeptuzkoa heriotza da. Badakigu jakin ez dela beharrezkoa errusinol bat hiltzea bere kontzeptuaren arabera ezagutu eta definitzeko, eta ez dela nahitaezkoa hil dadin arte itxarotea bera ulertzeko. Dena den, Kojève-k zuzen nabaritzen duenez, errusinolaren ulerkuntza kontzeptuzkoak edo zientifikoak azken batean disezioa eskatzen du.

Izan ere, errusinola hilezkorra balitz, alegia, iraupenari dagokionez berez mugatua ez balitz, ezingo genuke bere esentzia atera, edo errusinol errealean gauzatuta dagoen esentzia hitz bizigabera igaroarazi, hitz adieradunera, kontzeptu abstraktura,

errusinoan existitzen ez den kontzeptura. Errusinolak gauzatu egiten baitu esentzia; ordea, adiera gizakiarenean dago bakarrik, gizakiak egiten baitu berba: puntua da, gizakiaren adimena, eta adimenak izenen adieren bitartez ezagutarazten duen zentzumenezko errealitatea, ez direla berdinak. Nik daukadan *errusinol* kontzeptua, horrenbestez, errusinol biziduna ez den zerbait da, eta errusinol bizidunarekin kanpoko errealitate batekin bezala erlazionatzen da; kontzeptu abstraktu hori ager daiteke soilik errusinola esentzialki hilkorra baldin bada, hots, errusinola bere bizitzako une bakoitzean hil edo suntsitzen ari baldin bada. Baina, memento bakoitzean hiltzen ari den errusinola da, hain zuzen ere, denboran barrena dirauen errusinola, une bakoitzean orainaldian hiltzen edo desagertzen ari dena, iraganean “amiltzeko”.

Hortaz: Aristoteles-entzat, badugu *errusinol* kontzeptua, errusinol erreala eternala badagoelako, hau da, “errusinol” espeziea, beti orainaldian dagoena; Kojève-ren esanetan, aldiz, *errusinol* kontzeptua dugu errusinol erreala denboran dirauelako, berez delako hilkorra, une oro ari baita suntsitzen; eta kontzeptua bera da, hain zuzen ere, errealitate espazialaren suntsitzearen etengabeko oraina, eta suntsitze horixe berorixe da denbora.

Bestalde, kontzeptua dirauen zerbait da —nahi baldin bada, “eternalki”—; baina esanahi honekin: denborak diraueno. Ordea, *errusinol* kontzeptuak baizik ez dirau (kontzeptuak, alegia, errusinol errearen denborazko suntsitzeak): izan ere, suntsitzeak denborak adina baitirau, denbora berez ez baita suntsitze hori baizik; Aristoteles-ek dioenez, berriz, errusinol erreala da dirauena, eternalki gainera: betiereko itzulera dela kausa espezie gisa bederen baitirau. Horrexegatik azal dezake Kojève-k Aristoteles-enean azalgaitz dena: *mamut* kontzeptuaren iraupena, gizakiongan, nahiz galduriko espezie batena izan —bai baitugu are fosilik gabekoen kontzepturik ere—.

“Errusinol” hitzean, hortaz, hilik da errusinol erreala. Kojève-k dioenez, errusinola eternala balitz, denboraz at izango balitz, edo denborarik gabe, *errusinol* ideia ez legoke errusinol erreaz bereiz. *Errusinol* ideiarenean existentzia enpirikoa errusinol biziduna litzateke, eta ez “errusinol” hitza —pentsatua nahiz esana—. Beraz, ez legoke mintzorik mundu errealean; eta enpirikoki existitzen den mintzoa gizakiarena bakarrik denez gero, ez legoke orduan gizakirik munduan. Egia dioen mintzoa zentzumenezko kokagunetik irteten da; baina irten daiteke hemengo kokagunea, alegia, izaki espaziala, denborazkoa ere badelako soilik, iraganean suntsitzen delako. Eta iraganean desagertzen den errealitateak mintzo legez dirau orainaldian, jadanik errealitate zentzumenezkorik gabe.

Kojève-k metafora eder hau asmatu zuen bere ikuskera argitzeko: egia azaltzen duen mintzoa, ortzadar garaikidea da, urjauzi baten gainean sortzen dena, eta urjauzia denborazko errealitatea da, iraganaren ezerezean suntsituz doana.

GIZAKIA ETA HERIOTZA

*Izadiak, espanturik egin gabe, hor utzi digu, gure zibilizazio irriberaren barne-muinetan beretan iltzaturik, egiazko problema: heriotzarena.*²²

Txillardegi

Gizakia, gainera, Txillardegik hainbeste miresten zituen existentzialisten eta Kojève-ren esanetan, ezeztatzaile hutsa duzu. Funtsean ezereza, eraztunaren zuloa, den gizakiak, izan ere, diharduen heinean, Izatea deuseztatu egiten baitu. Areago, izaki ezeztatzaile honek Izatea suntsitzeaz batera bere burua ere ezerezten du. Zeren, ez bada Izaterik, ezereza baino ez baita. Ezezkotasuna ez da Izatearen bukakortasuna baizik —edo heriotza, benetako etorkizun baten presentzia, non inoiz ez baita benetako orainaldirik izango—. Jarduera gizatiarra funtsean da amaikorra, muinean mugatua. Honen kariaz, giza jarduerak sorturiko mundu historikoa, hasi eta fini egiten da ezinbestean. Halatan, berez aritze deuseztatzaile den izakia, nahitaez ageri da hilkor gisa, bai bere buruaren aitzinean, bai besteen aurrean. Kojève-k, hau aintzat hartuz, gizakiari, izaki ezeztatzaileari, “heriotza” deritzo. Gizakia jardutea baldin bada, eta jardun hori heriotza legez ageri den ezeztatzea baldin bada, gizakia, gizaki den heinean, ez da heriotza baizik.

Ondorioz, mintzoa zertan den filosofikoki azaltzea, gizakiaren funtsaren berri ematea, hiztun den heinean, heriotza inolako aitzakiarik gabe onartzea da, heriotzaren esanahia eta indarra noraino heltzen diren ahalik eta zehaztasun zorrotzenaz azaltzea.

Berau, nolanahi ere, ez da betebeharrak erraza, inon den ikaragarriena baita heriotza; eta heriotza onartzeak sendotasunik tinki eta adoretuena eskatzen baitu. Adimenak onarpen hori eskatzen du; egiazalea den heinean, adimena mintzoaren bitartez errealitate osoa aditzera ematen saiatzen baita, heriotza barne; orobat mintzo egiazkoa bera zertan den, beraz.

Heriotza bukakortasunetik sortzen denez, adimena, eta mintzo filosofikoa bera, heriotzaz pentsaeran eta mintzaeran bilakatzen da egiazko, hots, bere jatorriari buruzko mintzo oharri. Kojève-ren ustetan, ederxalekeria antzuarri ezinezko zaio adimenaren eskakizun zorrotzetara moldatzea: estetek, erromantikoak nahiz mistikoak, ihes egiten baitiote heriotzari, eta ezerezaz zerbait balitz bezala mintzo dira.

Gainera, espiritua ez da heriotzaren aurrean kikiltzen, ezta hondamenetik gordetzen ere; espirituak, aitzitik, heriotza pairatu egiten du, bere aldamenean bertantxe tinki gelditzen da. Kojève-k dioenez, espiritua mintzoak aditzera emandako Izatea da, eta espirituaren bizitza jakintsuaren existentzia, hots, munduaren egia adierazten duen mintzoaren kontzientzia. Orobat, bukakorra eta hilkorra denez, gizakia bere bukakor-

²². *Huntaz eta hartaz*, Elkar, Donostia, 1983, 107. or.

tasuna eta heriotza onarturikoan baino ez daiteke benetan jakituriara hurbiltzen has. Txillardegik dioenez “*kontzientzia galtzen duenean da hila gizona. Honengatik diogu kontzientzia kamustuta dutenak erdi hilik daudela*”²³. Eta giza kontzientzia ezinbestean hil beharraren kontzientzia duzu funtsean.

Hortaz, espirituak goitik behera beharko du jausi, urratu, nozitu, bere burua aurkitzera iritsiko bada, eta, halatan, egia ezagutzera helduko bada. Espiritua mintzoak aditzera emaniko errealitatea baita; eta gizakiak naturatik aldentzeaz batera sortu du mintzoa, edo mintzoak gizakia, nahi bezala. Borrokan gizakiak ukatu egiten du bera den animalia naturala; eta, lanaren bitartez, egina jaso duen mundu naturala du ezeztatzen. Halatan, gizakia eta natura aurrez aurre dauzkagu orain; eta errealitatearen urradura horretatik sortzen dira adimena eta mintzoa; hauek errealitatea ematen dute aditzera, errealitatea espiritu bilakatuz. Gizakiaren eta jasotako errealitatearen arteko gatazka, giza mintzoaren erroretan ageri da aurrena. Erroreok zuzentzeko, denbora behar da; eta erroreok zuzentzen saiatzen diren prozesu historikoak, jarraian datozen belaunaldiak osatzen dituzte, denboran sortu eta hiltzen diren gizakiek.

Heriotzak txertatzen du gizakia naturan, eta heriotzak berak daroa filosofoa bere azken helbururaino, jakintsu izateraino, guztiaz aditu (*Peri Panton* bat, euskaraz *Guztiaz*, idatzi ei zuen Demokrito-k), eta, hortaz, bere buruaren bukakortasunaz ere oharti. Gizakiak, koldarren antzera, ezereza ez dagoen itxurak egiten dituen heinean, ez ditu jakituria nahiz gogobetetasuna erdietsiko. Ezereza baita giza existentziaren muina. Ezerez hau, gainera, ez zaio borroka nahiz lan gisa soilik ageri, orobat heriotza edo erabateko bukakortasun gisa baizik. Heriotzaren aurrean deus ez balitz edo benetako ez balitz bezala jokatzeko du gizaki arruntak; eta, hari bizkar emanez, lehenbailehen jotzen du telebistara, egunkarietara, eguneroko amorru unatura, heriotza ahantzi nahian. Alabaina, filosofoak jakituria erdietsi nahi badeza, ezerezari aurrez aurre begiratu beharko dio, haren alboan egon. Heriotzaren bitartez aditzera ematen den ezerezari buruz hausnartzeko gaitasunean nabari da, hain zuzen ere, espiritua adierazten duen jakintsu guztiz adituaren kemena. Izan ere, ezerezaren aldamenegote hori da, emaniko Izatea zentzu bilakatzen duen indar magikoa. Hitzez hitz dio Txillardegik, heriotzaren alboan luzaro egoteko gaitasunak bilakatu zituela jakintsu bai Buda eta bai Teilhard: “*biek senditu zuten den guztiaren igarokortasuna edo alegiatasuna; biekin zekiten Heriotza Osoa gertu dagoela, azkeneko denboretan gertatu arren. Azken bakardade hotz eta beltz hark zeuzkan lazturik bata eta bestea, Ezerezaren hegi-hegian, azkeneko hatsetan hagarandurik bezala, argi-behar gorrian kokaturik eta erdi zoraturik; Deus-Ezaren oihartzunak txorabiatu, nardaturik eta batera gailendurik ere... Teilhard-en goi-argia, Budarena bezala, gizon sakon guztiena bezala, Ezerezaren amilburu izugarrietan sortu zen.*”²⁴

23. *Huntaz eta hartaz*, Elkar, Donostia, 1983, 64. or.

24. *Huntaz eta hartaz*, Elkar, Donostia, 66. or.

Bestalde, Kojève-k Hegel interpretatzeko oinarri eta gidari darabilen jaunaren eta jopuaren arteko dialektikaren arabera, aldi berean gauza eta animalia den gizakiak, borrokaren bitartez sortzen du gizatasuna munduan, borrokan ezezkotasunaren kemena bizi-arriskuaren borondatezko onarpenaren bitartez ematen baita aditzera —jauna—, edo heriotzaren agerpen kontzienteak sorrarazitako larriduraren bitartez —jopua—. Jopuak heriotzari ezin izan dio aurre egin, izuak joa, eta ondorioz behartuta dago jaunarentzat lan egitera. Heriotza den heinean, gizakiak ezereza borrokalaria nahiz langilearen bizimodu deuseztatzaile bihurtzen du, historiaren egileak borrokalaria eta langilea izaki. Ezereza gizakiarenean, heriotzaren ondoan egote horrek gauzatzen du, gizakiaren bitartez txertatzen da ezereza mundu naturalean. Eta, Kojève-ren ustez, jakintsuari, heriotzarekiko harreman luze eta sakonak, gizakiaren ohiko ikuskera okerrak zuzentzeko kemena eman beharko lioke. Jakintsuak egia adierazten saiatu beharko luke, egiara apalki hurbiltzen. Izan ere, Luis Berrizbeitia-ren esanetan “*egia non dagoen ez dakit, baina badakit hurbilago duela bila dabilkionak*”²⁵.

Kojève-k dioenez, errealitatearen gaineko mintzo egiazkoa, mintzoaren gaineko azalpena barnebildu behar duena, erreala den heinean, ezerezak Izatea suntsituz burutzen duen jarduera deuseztatzailetik dator, alegia, borrokatik —gizakiari eman zaion izatea suntsitzen baitu—, eta lanetik, borrokan sentituriko heriotzaren aurreko izuaren ondorio den lanetik —naturaren berezko izatea suntsitzen baitu—. Gizakia bera ez baita jarduera hori baino: giza bizitza bizi duen heriotza alegia.

ZERGATIK SARTRE?

Juana Atxabal-ek ederki antzeman du Sartre-ren beharraren nondik norakoa: “*nazio zapalduen oinarri teorikoari ondo etorriko lekiokoen eustarria atera daiteke askatasunaren ontologiatik*”, dio, ostean zehazteko: “*Sartreren jarrera filosofikoak eskaintzen diela nazio zapalduen motibazio teorikorik esango nuke. Ez, hain zuzen, identitate kolektiboak —Euskal Herriarena barne— apriorizko ezaugarrietan edo jatorrizko nazio “esentzietan” funtsatu nahi izan dituzten nazionalismoentzat. Ezagunak izan dira —eta dira— gure artean horrelako antropologiagintza eta planteamendu teorikoak, bestalde Euskal Herriaren alde jokatu duten lan zientifiko estimagarri direnak. Iragan kulturean eta arrazan aurkitzen dituzte nazionaltasunaren ardatzak. Lehenaldiak —neolitikotik hasiz— emango dizkigu nazioaren esentziak eta euskal kulturaren berreraiketarako funtsezko elementuak. Horretarako egiten dira historiaurreko leku azterketak, tresna arkaiko eta ohitura sustraituen deskribapenak. Nazio eta kultura kontzeptu apriorizkoak, kietistikak, dira horiek, zeren arrazaren “singularitasun”ean eta euskal kulturaren elementuen “jatorrizko multzo”an sinesten eta finkatzen baitira: horiek, aztertu behar diren arlo garrantzitsuak ere badituzten arren, ez dagozkie Sartreren planteamendueni.*

25. Luis Berrizbeitia, *Eremu karroinduak*, Elkar, Donostia, 1992, 120. or.

Ni noakien gaurko beste antropologi eta soziologi korronte batzuk ez darabilte nazio eta kultura apriorizko kontzepturik. Ez dela “herri naturarik” diote; nazio fenomeno, fenomeno soziala dela, eta ez identitatea eta iraupena inplikatzeko duen esentzia edo substantzia metafisikoa. Herria eta herritasuna mantentzen dituzten elementu sozio kulturalak konstruktio sozialak direla. Korronte hauek arbitrariotasun deitzen duten teoriak dioenez, herri baten kultura, herri honek garrantzitsutzat aukeratzen dituen elementuen sinbolizazio interpretatzailean datza. Aukeraketa, arbitrarioa da, inolako esentziek determinatzen ez dutena; arlo kontzeptuala eta praxi soziala inplikatzeko ditu, pentsamenduaren eta ahalgarrien teilakapena delako. Nazio proiektuak beste kolektiboengandik desberdintzeko aukeratzen dituen kreapenak, espazioa, denbora eta historia izaten dira, gehienetan.”

Honelaxe laburbiltzen du Juana Atxabal-ek herri zapalduentzat Sartre-ren gogoe-
tek dakarten berme teorikoa: *“nazio proiektuak, bada, aukeraketa askea, proiektua eta konpromisua, ekinga inplikatzeko ditu, eta gatazka.”*²⁶

Ez da harrizkoa, hortaz, zeinen hunkiturik agurtu zuen Txillardegik Sartre, hau hil zenean: *“totalitarismo mota guztien salatzaile, nazio zapaldu guztien defendatzaile gartsu eta etengabea, zordun zaizkio Sartre-ri zapalduetako guztiak: bai klaseak, bai herriak.”*²⁷

EGIA ETA ASKATASUNA

Aristoteles-ek oraindik bizirik dirauen tradizio filosofiko beneragarri baten ikuspuntua adierazi zuen, esanez gizakiak egia bilatzeko berezko joera duela, egia hutsa, joera desinteresatua; halatan, ikusmena lehenesten du zentzumenen artean, nahiz ezin beti mozkin praktikorik lortu begiak erakusten dionetik. Euskarak ere, bide batez esanik, euskara sortu zuen herri poetak alegia, begiarekin lotu zuen egia.

Aitzitik, Nietzsche, Marx eta Freud, besteak beste, gogor saiatu ziren azaltzen gizakiarenean ez dagoela joera desinteresaturik, ez dagoela beraz egiaren bilatze desinteresaturik. Haatik, bada egiaren bilatze interesatua, bada egia helburu duen jaugin interesatua. Nietzsche-k, Marx-ek eta Freud-ek egiaren izenean kendu zioten moztorra idealismoari.

Honelako egiak ekarri zizkiguten Marx-ek, Nietzsche-k eta Freud-ek: giza historian garrantzitsuagoa da ekonomia ideologia baino; giza kontzientziaren sorreran krudelkeria da gakoak, kanpora ezin eta nor bere baitara zuzenduriko krudelkeria, ez

26. “Euskal herriaren arazoa eta existentzialismoa”, Juana Atxabal-ek berak *Existentzialismoa humanismo bat da*-ren eginiko euskal itzulpenaren “Sarreran”, 46-48. orr.

27. “Sartre: lekuko eta gidaria”, Sartre-ren *Paretaren kontra*-ren aitzinsolasa, Kriselu, Donostia, 1983, 18. or.

Jainkoaren erabakia edo espezieen eboluzioa; gizakion izaeran eta bizimoduan erabakigarriagoa da txikitan kakarekin izan dugun harremana, berbez irakatsi dizkiguten eskuzabaltasuna eta idealismoa baino.

Eta gazte eroek ere egiaren bila egin zuten, era nahasian noski, aldi berean desinteresatua eta interesatua nolabait, politikoki interesatua, eta Euskal Herrian indarrean zeudenak baino egia kritikoagoak, eraginkorragoak, sendoagoak, zuzenagoak, erabilgarriagoak eta ederragoak aurkitu zituzten Sartre-renean.

Hain zuzen ere, joaten ari zaigun XX. mendean, filosofia politikoak egia berriak munduratzeko saioak izan dira. Egiaren lurraz elikatu dira filosofia politiko zintzoen sustraiak. Kojève-k, berak aurkituriko egiak gizarteratzearen astindu nahi izan zituen irakurleen kontzientziak; Sartre-k ez zuen inoiz ahanzi politika-jarreraren euskarri kontzientziak fenomenologikoki egiazkotzat eta zuzentzat hartuak behar duela; eta hirurogeiko hamarraldiko gazte eroak egia eta askatasuna uztartuko zituen filosofia baten beharrak bultzatu zituen besteak beste existentzialismora, ederki azpimarratu du Juana Atxabal-ek. Izan ere, politika-aldaketek egia berriak aurkitu nahiz sortzearen ondorio behar dute izan.

Pello Salaburu eta Alfontso Irigoien-en arteko iharduki entzutetsuan, Irigoien-en alde egin behar: Salaburuk zioen Unibertsitatean bezala Euskaltzaindian ere, hautuak oro politika aintzat hartuz behar direla egin; Irigoien-ek aldiz politikaren gainetik paratu zuen egia, Arregi-k bezala —“*saia gaitezen apalki egiaren bila joaten*”—, Txillardegik bezala —“*egiak izan behar du hautuaren gidaria*”—, oraindik itzali ez den tradizio filosofiko beneragarrienak bezala: honek agintzen duenez, izan ere, egiaren bila zinez dagienak zabaltzen baitio bidea askatasunari; iturri zahar horretan edan du ur berria Joxe Antonio Artze poetak ere: “*bihotz-bihotzez, gogo-gogoz eta indar guztiz, ibili zabiltzanean, joan zoazenean, argira zaramatzan, bizira daraman, egiaren bidean*²⁸”: orduan izango duzu askatasuna bidelagun.

28. Joxe Antonio Artze, *Ortzia lorez, lurra izarrez*, Elkar, Donostia, 1987, 130. or.

Aita Morlans itzuli da

Xabier Mendiguren Elizegi
Idazlea

XX. mende erditsuan, euskal hizkuntza, kultura eta herria bera azken hatsetan zeudela zirudienean, gazte ameslari batzuk errebelatu egin ziren, agintearen kontra, historiaren martxaren kontra, gure izatearen heriotza sinatua bide zuen patuaren kontra. Baldintza objektibo guztien aurkako matxinada zen hura, garaitzeko inongo aukerarik ez zuena. Eta hala ere, gazte txoro haiek egoskortu zirelako gaude gu hemen, mende berriari itxaropen berriz begira. David eta Goliaten ipuinean bezala edo. Lan zientifikoaren artean, fikzioak ere behar zuen lekutxo bat, nire ustez, Txillardegiren omenaldi honetan, ametsaren legamiarik gabe nekez gorpuztuko baitziren haren nahiz beste askoren ikerlanak. Istorio honek ez du kontatzen Daviden eta Goliaten arteko borroka, ordea: Jose Luis eta bere lagunak Euskal Herria asaldatzen hasi zireneko pasadizo xume bat da, komentu bateko isiltasun gorde eta erdi ezkutuan girotua. Inongo elizaren esanetara makurtu ez den intelektual handi horren omenez.

1

Afari batean entzun nuen, ustekabea. Ez naiz kulturako jendearen jaietara joateko zalea, baina harakoa hutsegina ezinezko konpromisoa izaten zen, gure herriko elkarte batek, bertako kultur astean alde edo moldez lagundu ohi genuen guztioi eskerrak emanez, arkume-jate batera gonbidatzen baikintuen urtero: aurrena pikatxa-tortilla eta tripotxak, ondoren arkume erreka entsalada ugariarekin eta, menu beti-berdina bukatzeko, mamia. Afari apala baina borondate onekoa, eta hiriburuan bizi nintzen geroztik herrira itzultzeko izaten nuen aitzakia bakarrenetako; mahaikideetan, berriz, denetarik: urte batean gozogilearekin egokitu eta joan den mendeko konfiteroen langintza azaldu zidan; hurrena herriko etnografoarekin, eta bertako harrespil eta trikuharrietan egiten ari ziren indusketen berri eman zidan. Urte hartan, berriz, erretorea tokatu zitzaidan ondoan, eta mendizaleen elkarteko lehendakariari elizako obrak zertan ziren azaldu ondoren, honela esan zion halako batean:

—Jakingo duzu, noski, Aita Morlans itzuli dela...

Ordura arte nafar gorriarekin sorgortu samarra egon banintzen ere, berehala suspertu nintzen eta itzulera haren xehetasunak galdetu. Bai, nik uste nuen Aita

Morlans huraxe zen, urte askoan Ameriketara misioetan ibili ostean kaputxinoek Salbatorren daukaten komentura bueltan zetorrena.

—Urteak ere izango ditu-eta, erretiroa hartu nahiko du —esan zuen mendizaleen buruak.

—Aita Morlans ez da inoiz izan erretiroa hartzeko gizona baina, hezurak he-men uzteko edo...

Afalostean, kopari uko egin eta bi kafe hartu ondoren, solasaldia beheraka zihoala ikusirik, erretorea erretiratu zenean hartu nuen nik ere kotxea, etxerako asmotan. Trafiko gutxi zebilen autobidean, baina langarrarekin bustita zegoen errepidea; abiada mantsotuta, trumilka hasi zitzaizkidan oroitzen: zenbat aldiz entzun ote nuen Aita Morlansen izena, etxeko sukaldean eta ia-ia ahapean. Gero, berriz, bi kafeen eraginez-edo ohean jira-biraka eta loak hartu ezinik nenbilela, gure aitak kontatu ohi zigun historia zahar hura berritzen hasi nintzen: batetik Aita Morlans eta bestetik Aita Itxaso, aitaren osaba hila...

Ama minbiziak eraman zigunetik gutxi joaten nintzen aita ikustera, egia esanda, eta gutxiagotan bi aldiz aste berean. Hori dela-eta, asteburuko bigarren bisitari naturaltasun-itxura eman nahi izan banion ere, berehala sumatu zidan aitak zerbait arraroa.

—Zer duk hik hemen? —bota zidan atea ireki bezain laster. Betidanik izan duen zakarrerako joera areagotu egin zitzaion alargunduz geroztik; hala ere, badakit jakin maite nauena eta seme-alaben ikustaldiak estimatzen dituen. Hortaz, haren zapuzkeriari jaramonik egin gabe erantzun nion, xalo:

—Bisitan.

Ez dut uste sinetsi zidanik, baina bisita-legearenak egin genituen biok, harik eta, gure ohiko elkarriketa-gaien zerrenda amaitu ostean, halaxe bota nion arte:

—Ba al dakizu nor etorri den?

—Nora?

—Hona. Salbatorera hobeto esanda —ezjakintasun-keinua egin zuten bere bekainek, eta neronek segitu nuen orduan—: Aita Morlans.

Isilik geratu zen une batez, eta gero bi hitz:

—Kabroi hori?

—Oraindik ere osabaren errezelo harekin segitzen al duzu?

—Errezeloak? Hirezat izango dituk errezeloak. Nik garbi asko zekiat.

Ezin izan nion beste hitzik atera gai horretaz, eta jakin-minez segitzen nuen nik. Istorio hark zulo asko zeuzkan, gehiegi, eta haiek betetzeko bide bakarra neukan: Aita Morlans bera.

2

San Salbadorrera deitu eta abadearekin jarri ninduten, Aita Arbizurekin. Azaldu nion nola komentuari buruzko ikerketa historiko bat ari nintzen egiten, eta interes-garria izango zitzaidala oso Aita Morlansen lekukotasuna jasotzea. Ez zegoela arazorik esan zidan. Luzeegi ez jarduteko badaezpada, buruz-eta oraindik argi ibili arren adin handia baitzuen gizonak, baina nahi nuenean azaltzeko, hantxe izango nuela zain, okerrik ezean.

Bere itxura egin zitzaidan deigarriena ikusi nuenean. Alde batera ez zen harrigarria ere, baina fraideak gaurkotuta ikusten ohitu gara aspaldi honetan. Aita Morlansek, ordea, kaputxinoen abitu luze marroia zeraman, lokarri eta guzti, sandaliak ere bai, eta bizar zuri eta luxea, eskas eta saretua baina, bere irudiari indar berezia eta beste garai bateko ukitua ematen zizkiona, irudietako Damaso Intzaren antzera edo. Itxura ezti horrekin kontrastean, begi beltz eta gogorak zituen, betzuloetan sartuak egon arren distira bizia zerienak. Hizkera, aldiz, eliz jendeak ohi duen bezalako gozoa, zuri samarra:

—Nirekin hitz egin nahi omen duzu, historiako lan batzuk direla-eta. Barkatuko didazu baina, ahaztu egin zait zure izena. Nire buru zahar hau...

Esan nion izena, baina ez zuen harritu-itxurarik egin. Oso ohikoa da gure deitura eskualdean.

—Ni baino askoz jende jantziagoa duzu komentu honetan. Aita Angiozar, musika sakroan dagoen jakitunik handienetakoa; Aita Bedaio, XIX. mendeko desamortizazioak inork ez bezala ezagutzen dituen; Aita Zaldibar...

—Komentu honetako kontuak ezagutu nahi nituen nik, eta aspaldi batean bertako abade izan zinez...

—Aspaldi izan zen hori ordea. Honezkero ahaztuta ere bai, orduko gehienak. Baina gauza jakingarri asko ditu komentu honek, bai. Gu kaputxinoak bertara etorri baino lehen ere, tenplarioen ospitalea egon ote zen aipatzen dute, Santiago bidean zihoazen erromesentzat eta; elizaren egitura ere, jakinaren gainean egongo zara ez dela

edonolakoa: oso gutxi dira inguru honetan gurutze greziar eran eginak, lau beso berdinekin...

Klaustroan zehar ari ginen paseatzen, pauso labur eta mantsoz. Iturri bat zegoen patio erdian, bere emari etengabearekin patxadaz janzten zituena ingurumariko landare eta harriak. Gure elkarrizketa ere bide pausatu beretsutik zihoan, nik utzi egiten bainion bere gustuko gaiez mintzatzen: Erdi Aroko eskuizkribu eta agiriak, beste inon aurkitzerik ez zegoen kronikak...

—Inkunable batzuk ere badauzkagu, baina horiek ez zaizkio edonori uzten. Aita Liburuzainarengana jo beharko duzu, eta zure ikerketaren asmoa ikusita, nik uste...

—Ez, nire ikerketa kontu berrixeagoekin egin nahi nuke. Frankismoan komentu honetan izan ziren gauzak-eta.

—A, hori... Tira, badakizu, garai hartaz asko hitz egiten da. Hau izan zela, bestea izan zela. Bakoitzak bere iritzia du baina, nik uste, onena bere horretan uztea dela. Hura joan zen eta bakea, ez zaizu iruditzen?

—Bai, jakina, joan zen zorionez, baina horrek ez du esan nahi ahaztu behar denik.

—Ez noski, ez noski. Historialariek-eta lan handia duzue hor egiteko.

—Horretan ari gara. Hain zuzen ere, esaten denez, komentu honetan izan omen zen halako mugimendua. Jendea ezkutatzea eta...

—Hori esaten al da? Ez dakit, ba, nik. Garai batean jende asko bizi ginen hemen eta, ez dizut nik esango inoiz inor ezkutatu ez zenik baina, nik behintzat ez dakit ezer horretaz. Ezertxo ere ez.

Iturri aldera eraman zuen begirada, elkarrizketa bukatzeko bezala, eta orduan, handik ezer garbirik aterako ez nuela ikusirik, erokeria bat egin nuen; zuzen-zuzen eta besterik gabe, halaxe galdetu nion:

—Nork hil zuen Aita Itxaso?

Bere begi beltzak niregana zuzendu zituen, bizi-bizi. Gero, hitzik egin gabe, altxatu eta joan egin zen, bere adinean harrigarria egin zitzaidan zalutasun batekin. Ate hura ere ixten ari zitzaidala sumatu nuen.

3

Saiatu gabe ez nuen etsiko, ordea. Jakin egin nahi nuen, jakin egin behar nuen. Gauza ezaguna zen ezen, 60ko hamarkadan zehar, Euskal Herriko beste komentu askotan bezala, San Salbadorreko kaputxinoenean ere aterpea eman zitzaiola euskal erresistentzian zebilen hainbat gazteri. Ez zen seguru asko armarik gordeko aldarean baina batek baino gehiagok emango zuen han gaua, guardia zibilak etxera bila azalduta, beste aldera pasatzeko modua aurkitu artean.

Ez da hor subertsio eta matxinada-gogo berezirik aurkitu behar. Azken batean, Ebanjelioko agindua eta elizako tradizioa dira babes bila dabilena onartzea, nor den edo zertan dabilen galdetu gabe. Denek ez zuten berdin pentsatzen ordea: elizaren barruan gehiengoa ziren erregimenarekin bat egiten zutenak erabat, eta komentu hartan ere ez ziren gutxi frankista amorratuak. Horietako bat Aita Itxaso, gure aitaren aitaponteko eta osaba propioa.

Gerra aurretik ere karlista hutsa omen zen, familiako gehienak bezala; gerrak, berri, Asturias aldeko komentu batean harrapatu zuen, eta, hango anarkistek komentua erre nahi izan zitelako-edo, gorriak ikusi omen zituen, eta geroztik ez zuen gorririk ikusi nahi begien aurrean, ezta erretratuan ere. Komunista edo abertzale, denak ziren berarentzat gorri, agintarien kontra ari ziren momentutik.

Hori dela-eta, irenskaitza zitzaion Aita Itxasori, tripak nahasten zitzaizkion komentuan bertan halako gazte batzuk zebiltzala pentsatze hutsarekin. Jakin ez zekien ezer seguru esateko, bera baratzean aritzen baitzen, edo barnetegiko ikasleei frantses apur bat irakasten, baina apaizgaien logeletan-eta mugimendu arraroak sumatzen hasita zegoen, sartu-irten gehiegi ibiltzen baitzen ilundu eta gero. Gure aitak kontatuta dakit hori; izan ere, Salbatoreko barnetegian ikasia zen mutikotan, osabaren arrimura, eta garaitsu hartan amarekin ezkontzekotan bazen ere, joaten zitzaion oraindik ere, noizean behin bisitan.

—Antton —esan omen zion halako batean gure aitari—, guardia zibilenera joan behar duk, hemen zer dabilen esatera.

—Zer dabil, ba, hemen? —gure aitak harrituta.

Bere susmoen berri eman zion osabak, eta aitak lasaitu egin nahi izan zuen, irudipenak izango zirela horiek, eta hala ez bazen ere hobe zela gauzak bakean uztea.

—Baita zera ere! Horiek komentua erreko zigutek berriz ere!

Pasako zitzaiola uste zuen aitak baina, ez horixe. Hurrena joan zitzaionean kontu berari ekin zion.

—Kuartelera joan behar duk, Antton. Hemen ez zegok gauza onik, eta disgusturen bat izango diagu deskuidatuz gero.

Aitak ezentzuna egin arren, bere erretolikarekin segitzen zuen osabak.

—Neroni joango nindukek, ahal banu, baina ezin diat komentutik atera baimenik gabe, eta herriraino joateko...

—Esaiozu abadeari.

—Bera duk okerrena eta!

—Aita Morlans? Laguna ez zenuen ba?

—Gorritara pasa duk hori ere. Berak zabaltzen ziek atea.

—Ez da egia izango?

—Ba al dakik zer aurkitu nuen aurrekoan sukaldean, baten bati erorita?

Gelako ateraino joan, atzean inor ez zegoela ziurtatu, berriz itxi, bere armairura joan eta paper tolestatu bat atera zuen karpeta askoren azpitik, nire aitaren aurrean paratu zuena sekretu handiarekin. Lehenbiziko aldia zuen aitak ETA hitza aditzen zuela. Ez da inoiz izan politika-gauzen zalea, eta artean, 1960. urte inguruan edo, ez zen batere sigla ezaguna.

Bolada batean ez zen azaldu gure aita, ezkonberritako lanetan endredatuta. Horregatik harrapatu zuen ustekabean, bisitarako asmoz agertu eta gaixo zegoela esan ziotenean.

—Zer du ba?

—Ez dakit seguru baina, barrengo zer edo zer behar du, ohetik jaiki ezinik daukana —esan zion Aita Atezainak.

—Ikustea behinik izango dut, ezta?

—Orain ez behintzat. Siesta-ordua da-eta.

Biharamunean itzultzekotan geratu zen aita, eta halaxe egin ere, baina Aita Atezainak pasatzen utzi ez.

—Nola ezetz? Osaba dut! Eta aitapontekoa!

—Sentitzen dut baina, halaxe agindu didate esateko.

Egundoko birao-sorta bota omen zion aitak, baina fraideek ongi aski dakite isiltasuna eta apaltasuna ezkututzat erabiltzen halakoetan. Ateko txakurrarekin zereginik ez zeukala ikusita, etxeko nagusiarengana jotzea erabaki zuen.

—Kaixo, Antonio —goxo hartu zuen Aita Morlansek—. Ta? Zer moduz ezkonbizitza? Ez zinen, ba, horren azkar damutuko?

—Osaba ikustera etorri naiz —hotz eta motz.

—Bai, Aita Itxaso gizajoa, nahiko pattal dabil aspaldi honetan.

—Nik ikusi egin nahi nuen eta ez didate utzi.

—Hobe beharrez erabaki du hala Aita Erizainak. Lasaitasuna behar omen du bere onera etortzeko eta...

—Baina, zer gaitz egingo dio, ba, bisita batek?

—Inoiz ez da jakiten, Antonio, inoiz ez da jakiten. Ardo goxo pixka bat hartuko duzu, ba, honaino etorri eta gero...

Marmarka eta madarikazioka alde egin zuen aitak handik, eta berdin-berdin gertatu zitzaion hurrengo bizpahiru aldietan. Orduan ez zen ardo goxorik izan, ordea, hitz mikatz eta eztabaida garratza baizik. Gure aita sartzen uzteko esaten Aita Morlansi, eta Aita Morlansek ezetz, halaxe agindu zutela osaba zaintzen zutenek.

—Zer zaindu eta zer zaindu ondoko? Hemen ez daukazue medikurik eta!

—Jaungoikoa da, gaitz guztiak sendatzen dakien bakarra.

Diruz urri bazebilen ere, mediku bat hartu eta harekintxe joan zen aita hurrena. Alferrik ordea: Aita Itxaso hil berria zen, eta komentuan bertan lurperatuko zuten, biharamunean. Osaba ikusi zuen azken aldia zein zen pentsatzen jarrita, bere susmo gaizto haiek kontatu zizkionekoa izan zela ohartu zen. Harrezkero, beste seniparterik ez-eta, susmo txar haiek hartu zituen beretzat gure aitak, eta susmo horien gainetik Aita Morlansenganako herra bizia, bihotzean zulatua betiko.

4

Nik ez nuen inolako gorrotorik, eta ez nuen Aita Morlans berriro ikusi gabe gelditu nahi ere. Telefonoz deitu nuenean, ordea, ez nuen lortzen hura jartzerik. Ez omen zuen telefonorik gelan, eta bozgorailutik deituta ere ez omen zen ageri. “Badakizu, gorraize pixka bat ere badu eta...”

Herrira joan nintzen. Aurrena etxetik pasatu nintzen, aitari esateko Salbatorera nindoala eta ea etorri nahi zuen.

—Ni horra? Ezta erotuta ere.

Bakarrik joan nintzen hortaz. Arratsaldeko argi gorriaren pean, munduko miseria guztietatik haragoko atsedenekua ematen zuen San Salbadorreko komentuak; gezurra zirudien, historiako hainbat gerrate eta pasadizoren gertaleku izatea...

Nik Aita Atezaina espero nuen atean, baina ez zegoen horrelakorik. Txirrina jo ondoren ireki zidana liburuzaina zen. “Aita Liburuzaina”, Aita Morlansen hitzetan, baina berak nahiago zuen bestelako izendapena:

—Deituidazu Patxi. Beste izen horiek denak, aspaldiko kontuak dira. Asko aldatu dira hemen gauzak kontzilioaz geroztik.

—Onerako ala txarrerako?

—Onerako, noski, onerako. Liturgia bertako hizkuntzan egin ahal izatea-eta, eliza herriari zabaltzea-eta...

—Eta komentuak bitartean hustu...

—Hori ere bai, hori ere bai. Garai batean, zenbat ikasle eta fraidegai hemen bertan...? Jeseus...!

Patxi hura nire aitaren adin modutsukoa izan zitekeen, gazteagoa seguru asko, eta hartarako hizpidea eman zidanez, galdetu egin nion:

—Hemen ikasi al zenuen zuk gaztetan?

—Hemen-eta, Lekarozen-eta... Ordenako komentu batetik bestera. Gero Erroman ere bai eta...

Ez nekien nola iritsi mamira; beharbada huraxe izan zitekeen bidea...

—Orduan ezagutuko zenuen gure osaba, Aita Itxaso?

Ez zuen batere ikararik egin.

—Osaba al zenuen?

—Bueno, aitaren osaba.

—Hortaz zu Anttonen semea izango zara? Ezagutu nuen zure aita. Baita Aita Itxaso ere. Ezagutuko ez nuen, ba. Frantsesa irakasten zigun, berak ere ez zekien asko baina.

Ateak zabalik zituela ematen zuen, eta zuzen jo nuen:

—Gogoan al duzu nola hil zen?

—Bat-batean gaixotu eta hil omen zen. Gizajoa. Nik ez dakit gauza handirik: seminaristak etxeko beste alde batean bizi ginen-eta. Baina izango da gehiago dakienik. Abadea bera...

—Edo Aita Morlans bestela...

—Baita, baita. Garai hartako abadea bera izango zen, gainera.

—Ikusi egin nahiko nuke, ahal bada.

—Ezingo duzu, ba, ikusi.

Naturaltasun osoz bota zuen, irribarrea galdu gabe, eta ni berriz atezuan, tenk.

—Zer, ba?

—Gaixo dago.

—Ez da izango?

—Bai. Zumarragako ospitalera eraman dute.

Beranduegi nenbilen ospitaleko bisita-orduetarako, eta beste baterako utzi nuen. Hala ere, edozertaz hitz egiteko halako xalotasuna zeukanez, galdetu egin nion:

—Aizu, Patxi, egia al da garai batean ETAko jendea-eta izaten zela hemen gordeta?

—Neronek ere aditu dut behin baino gehiagotan —erantzun zidan, benetako jakin-mina erakutsiz begiradan—. Imaginatzen al duzu? Txillardegi hemen ezkutuan, eta ni ondoan ezertaz konturatu gabe... Ba al dakizu zuk zeozer kontu horretaz?

Patxi hura, edo munduko arimarik garbiena zen, edo bestela Hollywoodek galdutako aktorerik onena. Nahiago izaten dut ondo pentsatu, eta sinetsi egin nion hortaz, hobe baita gizon zintzo batekin zaudela uste izatea, hipokrita faltsu batekin baino. Bide batez, eta han nengoenez, Aita Morlansek aipatutako perla bibliografiko haiek erakutsiko al zizkidan galdetu nion Patxiri.

—Nahiko nuke —esan zuen Aita Liburuzainak atsekabeturik—. Hemen behar adinako segurtasunik ez dagoela-eta, Madrila eraman dituzte denak, ordenak han daukan komentu nagusira. Gurean jende gehixeago bageunde... Zu bezalako gazteak beharko genituzke hemen.

5

Kaputxino sartzeko dei hura barrez hastekoa izango zen, baldin eta hotzikara bat eragin ez balit, ikusitakoak ikusita eta entzundakoak entzunda. Aita Morlans inoiz berriro ikusi gabe geratuko nintzela sumatzen hasita nengoen, berak osabarekin egin zuen bezala debekatu egingo zidatela hura ikustea, baina ez omen zegoen gaizki pentsatzeko arrazoirik.

—Neurekin eramango zaitut nahi baduzu, bisita-txartelak ere hementxe dauz-kagu eta —esan zidan telefonoz Aita Arbizu abadeak, biharamunean deitu nuenean.

Gonbidapen haren azpian garbi uzten zidan harekin joan beste erremediorik ez nuela, fraidea ikusiko banuen. Hala bada, esandako egun eta orduan abiatu ginen Aita Arbizu eta biok, komentuko R-4an.

—Ez da oso kotxe dotorea baina zerbitzu ederra egiten digu —esan zidan abadeak—. Badakizu gu pobreak garela...

Dirua eskatuko zidan beldurrez, neure penak eta lanak kontatu nizkion: etxebizitzaren prezioak, hipoteken interesak eta abar.

—Zuek, berriz, etxe dotore askoa duzue.

—Gu etxea zaintzen dugun morroiak besterik ez gara. Gorago dago jabea.

Hori esatearekin goraka eraman zuen burua Aita Arbizuk; Eitzagako aldapa-hasieran geunden ordea, eta keinu horrekin ez zerua baina han gaineko ospitalea ekarri zidan gogora. Nik bakarrik ez, abadeak ere antzeko burutazioa izan zuen, ondoren honela esan baitzidan:

—Aita Morlans nahiko gaixo dago. Urteak ere askotxo-eta...

—Jakina.

—Ez da komeni gizona larritzea. Ulertzen didazu?

Ez nekien nora iritsi nahi zuen, baina baietz esan nion berriro.

—Batez ere, ez egin estutuko duen galderarik.

Ezjakintasun-keinua igarriko zidan aurpegian, zalantza-izpirik onartzen ez zuen ahotsez erantsi baitzuen ondorena:

—Ezta hitzik ere Aita Itxasori buruz.

Agindu zorrotz harekin eta zaindari neraman zakurrarekin alfer-alferrik nuen bisita hura, baina ezin esango nion hori Aita Arbizuri. Gainera, bueltarako kotxerik ere ez nuen eta, horrenbestez, fraide zaharra ikustera sartu ginen.

Koadroetan ageri diren zenbait santu eta martiri biluziren antza zuen Aita Morlansek ohe barrenean etzanda, argalaren argalez ia kontsumitua. Baina, nire begietara, itxura izugarri haren erruduna ez zen horrenbeste aurpegi iharra, edo begi beltz irtenak, bere batatxo berdaxka hura baizik; izan ere, abitu marroi luzea kenduta, gorputza ez ezik bere lehengo duintasun eta goitasuna ere erantzi egin zizkiotela ematen zuen, erlijio-gizonaren aurazko itzala galduta gizaki soil, zahar eta gupidagarri bihurturik.

Gizalegezko agurrak etorri ziren estreina, gaitzari buruzko galdeak eta osatze azkarrerako animoak gero. Berak ere bere aje eta oinazeen inbentarioa egin zigun, eta ondoren komentuko gorabeherez jardun zuen Aita Arbizurekin. Zeresana amaitu zitzairenean, zerbait esan beharko nuela-eta, halaxe galdetu nion gaixoari:

—Eta zuri, nondik datorkizu izen hori, Aita Morlans?

—Hori zeretik dator. Guk, botoak hartzerakoan, munduari uko egiten diogu, eta horren sinbolo bezala baita lehengo izenari ere. Kaputxinook, apaltasun-seinale gisa, norberaren herria izaten dugu deitura bakarra: lazkaotarrak Aita Lazkao eta zestoarrak Aita Zestoa. Ni, berriz, donostiarra nauzu baina, ezin hartuko nuen Aita Donostia izena, aurretik gure musikari handi hura izanda. Horregatik jarri zidaten Aita Morlans, auzo horretantxe zegoelako nire jaiotetxea, Mantxola-berri baserria. Ba al dakizu zuk non dagoen Morlans?

—Ez dakit seguru baina, Amara inguruan ez al da, Aiete aldera joanda?

—Bai, San Roke eta Errondo artean. Egundoko obrak egin omen dituzte eta neronek ere ez nuke ezagutuko orain joanda.

Bizimoduaren aldaketez hasiko ginela ematen zuenean, isiltasun-une bat egin zen aurrena, eta gero berriz uste ez nuen tokitik atera zen, hikara pasata gainera.

—Hire osaba, Aita Itxaso, ez zuan itsas aldekoa, ezta?

Abadeari begiratu nion, galdezka, eta berak gaixoari, harrituta.

—Ez, Ezkio-Itsaso da herria, hemendik gertu dago.

—Bai. Akordatzen nauk. Itsaso-lehor esaten genioan. Gaixoa, jaioterria berriz ikusi gabe hil zuan koitadua.

Aita Arbizuren begirada harriduratik izura pasatuta zegoen.

—Nahi al duzu ur pixka bat? Almohada hobeto jartzea?

Aita Morlansek ez zien jaramonik egin abadearen ahalegin haiei. Niri ez baina airean zegoen zer bati hitz egiten ziola ematen zuen, heriotzaren itzala sumatuz bezala, Jainkoarekin edo bere kontzientziako mamu zaharrekin bakezkoak egiteko presaz.

—Oraindik ere gizon gordina zegoena hola bukatzea ere...

Une hartan, nik ezagutu ez nuen osabaren irudia etorri zitzaidan burura, aurrean neukan agure hil-hurrena ikusita. Ihesi zebiltzan abertzaleak galtzeko asmotan kuartelillora joateko prest zegoen fraide erretxina, eta salataria ezkutuan pozoitu edo hiltzen utzi omen zuen abade-ohi kaskailua, biak ere azken finaren errainu hurbilak berdindurik sumatzen nituen, nolabait. Misterioaren giltza eskura nuela sentitu nuen momentu batean, eta orduantxe, barrengo harrak hozka eginda bezala, gorputz erdia altxatu zuen Aita Morlansek, eskua niregana luzatu eta eldarnio antzean esaten zuela:

—Ez zian hola hiltzea merezi, ez zian merezi...

—Nola hil zen? Nola...?

Nire galdera airean galdu zen, aldi berean Aita Arbizuk bi besoetatik heldu eta etzandarazi egin baitzuen agure erkindua, gaixoekin erabili ohi dugun goxotasun aginkoi horrekin “lasai, lasai” esaten ziola. Pausatu zuen kasko soildua burukoaren gainean, zabaldu ziren bixar saretuak izara gainean, eta hitz bakarra xuxurlatu zuten haren ezpain dardartiek:

—Hala behar... Hala behar...

Behin eta berriz errepikatu zuen, gero eta apalago, gero eta ilunago, azkenean ezpain artetik erortzen zitzaion listuarekin nahasturiko marmar ulergaitza bihurtu zitzaion arte. Halabeharra... Hitzaren polisemia sorgina! Zer esan nahi ote zidan? Azare hutsa izan zela ala ezinbestekoa? Eta azken kasuan, Jainkoaren kutizia ala bere kideen guraria...?

Zuriz jantzitako moja bat agertu zen gelan eta gaixoari buruzko azalpen tekniko batzuk eman zizkion Aita Arbizuk ahapean. Gero niri begiratu eta halaxe esan zidan:

—Lo geratu da-eta, hobe izango dugu bakean uztea. Nahi duzu bueltan eramatea?

Abildade berezia dute apaiz batzuek galdera adeitsuen bidez agintzeko, eta ezin kontra egin. Isilik egin genuen itzuliko bidaia baina, Salbatorera iristean, moja erizainarekiko solas hark jakin-mina piztuta, hala galdetu nion:

—Ez zara ba zu medikua izango?

—Ez, ez. Nahiko nuke. Gaztetan klinika batean egon nintzen misioetan, eta gero, berriz, urte luzeetan egon naiz hemen, komentuko enfermeriako kargu hartuta.

Alde egiteko garaia zen, baina lehengo galderen orde z alantza izugarriagoak neuzkan orain, buru-bihotzen barruan. Aitari hitzik ez esatea erabaki nuen, badaezpada ere.

Txillardegui adiskidea,
1999ko uztailaren 19ko ekitaldian
UEUk oparitutako
euskaldun makila eskuan